

સલગાવી સજ્જ કરે છે, જેથી રાત્રિ સુલેથી ઉલ્લંઘન થાય છે.” આ ગાથામાં શ્લુરિ વિશે દેસ્ય જાણના શબ્દો છે; તેમજ “ સત્તાવીસં જોઅળ ” આ ગાથાનો અર્થ એવો છે કે “ જેનું બિંબ તિરસ્કાર પામેલું છે એવા ચંડના જેવું જેનું મુખ છે, એવી હે સ્ત્રી ! જ્યાં સુધી ચંડના કિરણો પસાર થયા નથી ત્યાં સુધી તું ઉદ્યાનમાં જા” અહિં ચંડનું નામ સત્તાવીસ જોઅળ એ શબ્દથી, દેશીજાણારૂપે કહેલું છે. પ્રાકૃત જાણામાં કઠ્ઠ લૃ લૃ ઇ ઐ ઓ ઈ ઊ ઋ ઋ, વિસર્ગ અને પ્યુત-એ અદ્ધરો આવતાંજ નથી. તેમાં ઈ તથા ઋ પોતાના વર્ગની સાથે સંયુક્ત થઈ આવે છે. અન્ય આચાર્યોના મત પ્રમાણે ક્ષિત્તિ એ અને ઐ આવે છે. જેમ કે કૈતવં કિતવ જે કપટ તેનો જાવ અથવા તેનું કર્મ તે કૈતવ કહેવાય છે. અહિં યુવાદે એ સૂત્રવડે આણ પ્રત્યય આવી વૃદ્ધિ થાય છે. કૈતવ એ શબ્દમાં ઐત એત્ એ સૂત્રની પ્રાપ્તિ થવા આવી, તથાપિ કોઈ આચાર્યના મત પ્રમાણે પ્રાકૃતમાં પાળ એકાર જોવામાં આવે છે. તેથી એકારનો એકાર ન થાય. કૈતવમ્ એ શબ્દમાં કગચજે તિ એ સૂત્રવડે ત્ નો લુપ્ત થયો, તે શબ્દ નપુંસકે હોવાથી પ્રથમાના સ્ નો મ્ થયો, અને મોનુસ્વારઃ એ સૂત્રથી મ્ નો અનુસ્વાર થઈ કૈઅવં એવું રૂપ સિદ્ધ થયું. “કૈઅવરહિતં” એ ગાથામાં તે કહેલો છે તેનો એવો અર્થ છે કે, “ હે સત્તિ, કૈતવ (કપટ) રહિત એવો પ્રેમ આ મનુષ્ય નથી, જો એવો પ્રેમ હોય તો પછી વિરહ ક્યો કહેવાય; અને જો સ્વેચ્છાથી વિરહ પછી કોણ જીવે અર્થાત્ કોઈપણ જીવે નહિ.” વળી તેને માટે હૈમ અનેકાર્થ કોષમાં આ છે કે, કૈતવ શબ્દ દ્યુત અને દંજના અર્થમાં પ્રવર્તે છે. સૌંદર્ય ૧૧ એ નપુંસકે પ્રત્યય ક વચન છે. તેમાં કગચજ એ સૂત્રથી દ નો લોપ થાય, અચૌર્યસમેષુ એ સૂત્રવડે તાં હેલા ય્ ની પેહેલા ઈ આવે, તે સંસ્કૃત વ્યાકરણના નિયમથી છે. કગચજ એ સૂત્રથી ય્ વ લોપ થાય. તે નપુંસકે હોવાથી સિ સ્થાને મ્ આવે અને મ્ નો અનુસ્વાર થાય, એટલે સ્ અરિઅં એ રૂપ સિદ્ધ થાય છે. કૌરવાઃ ૧૧ એ પ્રથમાનું બહુવચન છે. અહિં ઐતઉત્ એ સૂત્રથી ઐકારનો ઘાત થવો જોઈએ, તેમ બતાં ઐકાર રહેલો છે. જસ્રશસ્રહસિત્તોદો-તામિ એ સૂત્રથી દીર્ઘ વ નો ઋસ્વ વ થાય, અને વ ની આગલ જસ્રશસોર્લુક્ એ સૂત્રથી સ્ નો લોપ થાય, એટલે કૌરવા એવું રૂપ સિદ્ધ થાય છે. આ પ્રાકૃત જાણમાં સ્વર રહિત જન અને સ્યાદિ એટલે નામ વિજ્ઞાતિ અને ત્યાદિ એટલે ધાતુ વિજ્ઞાતિ તમ વચન ને ચતુર્થી વિજ્ઞાતિનું બહુવચન, અતાં નથી ॥ ૧ ॥

બહુલં ॥ ૨ ॥

બહુલમિત્યધિકૃતં વેદિતવ્યમાશાસ્ત્રપરિસમાપ્તેઃ । તતશ્ચ “ ક્ષિત્તિ પ્રવૃત્તિઃ ક્ષિત્તિપ્રવૃત્તિઃ ક્ષિત્તિજાણા ક્ષિત્તિદન્યદેવ જવતિ ” તત્ત્વ યથાસ્થાનં દર્શયિષ્યામઃ ”

મૂલ ભાષાંતર. આ સૂત્રમા વહુલ એ પદનો આ શાસ્ત્રની સમાપ્તિ સુધી અધિ-
ર છે. તેથી કોઈ ઠેકાણે તેની પ્રવૃત્તિ થાય, કોઈ ઠેકાણે અપ્રવૃત્તિ થાય. કોઈ ઠેકાણે
વિકલ્પ થાય અને કોઈ ઠેકાણે તેથી જુદુંજ થાય, તે એમ યોગ્ય સ્થાને દર્શાવિગું.

॥ ઢુંઢિકા ॥

વહુલં વહુર્વ લાંક્ષ્યાદાને વહૂન્ અર્થાન્ લાતીતિ વહુલં ક્રિયા-
વિતોપણાદમ્ । કચિદ્ઢ: પ્રત્યય: ઢિત્યંત્ય: આલોપ: લોકાત્ મો-
ઙ્જુસ્વાર: વહુલં ॥

મીકા ભાષાંતર. વહુલં એ શબ્દમાં પૂર્વે વહુ શબ્દ છે. તેને લાંક્ષ્ય એ ધાતુ ગ્રહણ
માં પ્રવર્તે છે, તે લગાડી વહુ એવા અર્થને જે ગ્રહણ કરે તે વહુલ કહેવાય છે. અહિં
જા અર્થ તેને ક્રિયાવિગ્ એ સૂત્રથી અમ્ આન્વ્યો, અથવા કચિત્ ઢ પ્રત્યય આન્વ્યો,
ઢિત્ પ્રત્યય પરગતે અંત્ય આકારનો લોપ થયો એટલે વહુલ થયું, પછી લોક વ્યા-
પ્તી મ્ નો અનુસ્વાર થયો એટલે વહુલં એ શબ્દ સિદ્ધ થયો.

આર્પમ્ ॥ ૩ ॥

આર્પ આર્પ પ્રાકૃતં વહુલં જવતિ । તદપિ યથાસ્થાનં
પ્રયોજ્ય પ્રાકૃતં ॥ આર્પે હિ સર્વે વિધયો વિકલ્પંતે ॥

કૃષિ જે પૂર્વાચાર્ય સંબધી તે આર્પ કહેવાય છે. અર્થાત્ તે કૃ
યાય છે. તેણે યોગ્ય સ્થાને દર્શાવિશું. તે આર્પ પ્રાકૃતમાં સર્વ પ્રકાર
એ,

આર્પે રૂપી

॥ ઢુંઢિકા ॥

સ્યાર્ અવર્ણમ્ આર્પે રૂપિવૃણ્ણયંધકકુરસ્યશ્ત્યણ વૃદ્ધિ: ક્કાર-
દમોત: અર્પિસ્યશ્લોપ: ૧૧ આત્યસ્યમોમ્ સિસ્થાનેમ્ સમાના-
પ્રવર્ત્તેતે શ્ત્યમોઙ્જુનું આર્પ આર્પે હિ સર્વે વિધયો વૈચિત્રેણ

મૂલ ભાષાંતર. ॥ ૩ ॥

સૂત્રવડે આણ પ્રત્યય
સૂત્રવડે પિ માં રહે
સ્થાને મ્ થયો,
મ્ નો અમુસ્વા
વધયો વિકલ્પે થ
પિ સંબધી તે આર્પ કહેવાય. આર્પ એ શબ્દમાં રૂપિવૃણ્ણયંધ
વૃદ્ધિ થાય એટલે રૂકારનો આર્ થયો, પછી અવર્ણેવર્ણસ
કારનો લોપ થયો. તે નપુંસકે પ્રથમાનું એક વચન હોવા
સમાનાદમોત: એ સૂત્રવડે અ નો લુક્ થયો, પછી મોનુસ્વા
વાથી આર્પ એ શબ્દ સિદ્ધ થયો. આ આર્પ પ્રાકૃતમાં સર્વ જ
એ.

दीर्घह्रस्वौ मिथोवृत्तौ ॥ ४ ॥

वृत्तौ समासे स्वराणां दीर्घद्वस्त्रौ बहुलं जवतः मिथः परस्परं ।
तत्र ह्रस्वस्य दीर्घः अन्तावेऽ अन्तर्वेदि । सप्तविंशतिः सत्तावीसा । कचि-
न्न जवति जुवइजणो । कचिद्विकटपः । वारीमइ वारीमइ । जुज्यंतं
जुआयंतं । जुअयंतं । पतिगृहं पइहरं पइहरं । वेणुवनं वेलूवणं ।
वेलुवणं । दीर्घस्यह्रस्वः । निअंबसिलखलिअवीइमालस्त । कचि-
द्विकटपः । जउणअडं जउणाअडं । नइसोत्तं नइसोत्तं गौरिहरं गौ-
रीहरं । बहुमुहं बहूमुहं ॥

मूल भाषांतर वृत्ति एटले समासमां स्वरोने दीर्घ अने ह्रस्व परस्पर वि
आय ठे. तेमां ह्रस्वनो दीर्घ आय ते आप्रमाणे- अन्तर्वेदि तेनुं अन्तावेऽ आय. सप्तविं-
तेनुं सत्तावीसा. कोऽवेकाणे अतुं पण नथी, जेमके जुवइआणो कोइ ठेकाणे
आय, जेमके वारिमइ अने वारिमइ । जुज्यंतं, जुआयंतं जुअयंतं आय प
तेनुं पइहरं पइहरं । वेणुवनं तेनुं वेलूवणं अने वेलुवणं. दीर्घनो ॥ ल एम
'निअंबसिलखलिअवीइमालस्य' ए पदमां नितंबसिल नुं ह्रस्वअइ निअंब रूप
कोइ ठेकाणे विकटपे आय; जेमके जउणअडं अने जउणाअडं, एवा वैमां
नइसोत्तं अने नइसोत्तं एवा वे रूप आय. गौरिहरं अने गौ-
बहुमुहं अने बहूमुहं एवा वे रूप आय.

॥ टुंठिका ॥

अंत्यव्यंजन-

दीर्घश्च ह्रस्वश्च दीर्घह्रस्वौ । मिथस्वृत्ति । अन्तर्वेदियवां प्रा-
स्यलुक् अनेन ह्रस्वस्य दीर्घः तस्य ता कगचजदसलुक् अं-
योलुक् दलोपः अक्लीबे सौ दीर्घः दइ अंत्यव्यंजनश्रितश्च से
तावेऽ समस्थलीत्यर्थः । सप्तन् विंशति सप्त च क्पलोपः अ-
अंत्यव्यंजनस्य नलुक् कगटडतदयशषसां कपाम विंशत्यादे-
नादौ शेषादेशयोर्द्वित्वं च अनेन ह्रस्वस्य दीर्घः इतित्यासह-
र्लुक् अनुस्वारलोपः ईर्जिव्हासिंहत्रिंशद्विंशतौमित्युत्वादि-
विस्थाने वीः शषोःसः शस्यसः शेषं संस्कृतवाः श्रितयुवा-
त्याम् अंत्यव्यंजनस्य सलुक् सत्तावीसा । युव

सौजनश्चयुवतिजनः आदेर्योजः युजु कगचजतदपयवां प्रायोदुक्
तजयोर्लुक् नोणः नस्यणः अतः सेडो स्स्याजे डोजइति डित्यंत्य-
स्वरादेः णस्स अलुक् लोकात् जुवइजणो वारिमतिः वारिणि म-
तिर्यस्य स वारिमतिः अनेन कचिच्चा ह्रस्वस्य दीर्घः रिरि कगच-
जेति तत्पः अक्लीवेसौदीर्घः अंत्यव्यंजनस्य सलुक् वारीमइवारि-
मइ । जुजयंत्रं कगचजतद० जययोर्लुक् अनेन कचिच्चिकट्पेन ह-
स्वस्य दीर्घः अस्य आ अवर्णोयश्रुतिः अस्थाने य सर्वत्रलवराम-
चंडे रलुक् क्लीवेस्वरान्मसेः स्स्थाने म् मोऽनुस्वारः जुआयंतं जु-
अयंतं । पतिगृहं पत्युगृहं पतिगृहं कगचजेति तलुक् गृहस्य घरा-
त्ततौ गृहस्थाने घर इति खघथधनां घासे सूत्रने स्वरान्मसेः स्म-
वारः अनुस्वारः अनेन वा ह्रस्वा दीर्घः दीर्घ कत्वाथी वल्लव-
वर्णः वेणुवनं वेणोणोवाणस्य लः (जा) जेनी ते. अहिं कगचज सूत्र-
ने अनेन वा ह्रस्वदीर्घो लुक् सूत्रथी स थाय, पठी आ नियमथी दीर्घ ल-
नो तवीचिमालस्य नितंवसिदा श प श्कथामूर्द्धलुक् ए सूत्रथी स नो लो-
ययो ला यस्यसः तस्य नितंवसिदा नितं गंगकत यमुनातट तेनं प्राह-
दिना तचयोर्लोपः शसोःसः अनेन दीर्घस्यह्रस्वः ला लो कोटिडत-
दपशपसकपाकथामूर्द्धलुक् सलोपः डसः ड स्स्थानेस्स निअं-
व सिलखलिअवीश्मालस्य । यमुनातटं यमुनायास्तटं यमुनातटं
आदेर्योजः यस्य जः यमुना चामुंडा कामुकातिमुक्तके मोमुना-
सिकश्च मलोपः अनुस्वारश्च उजं नोणः नस्यणः अनेन वा क-
चिच्चा दीर्घस्य ह्रस्वः कगचजेति तलुक् अवर्णोयःश्रुति अस्य याः
टोडस्यडः क्लीवेस्म मोऽनुस्वार जउणयडं जउणायडं । नदीस्त्रो-
तस् नद्याः श्रोतो नदीस्त्रोतः कगचजेत्यादिना दलोपः अनेन दी-
र्घस्य ह्रस्वः सर्वत्र लपरलोपः शपोःसः तैलादौवापदित्वं अंत्यव्यं-
जनस्य सलुक् क्लीवेस्म मोऽनुस्वारः नइसोत्तं नइसोत्तं । गौरी-
गहं औतउंत गौगो अनेन वा ह्रस्वस्य दीर्घस्य ह्रस्वः री रि

विकल्पे ह्रस्व अयो, एटले री तथा रि अया, एटले गोरि- गोरीगृह एम अयुं. पत्नी गृहस्य घरोपतौ सूत्रथी गृह शब्दने स्थाने घर अयो, पत्नी ख थ घ घ भां सूत्रथी घ नो ह अयो, एटले गोरिहर अयुं, पत्नी क्लीवे स्त्र स्त्र अने मोनुस्वार लगाडी गोरिहरं गो-रीहरं एवा बे रूप सिद्ध अया. । संस्कृत वधूमुख (बहुनुंमुख) तेनुं प्राकृत बहूमुख तथा बहुमुख आय ठे. आप्रमाणे-वधूमुख ने खथघघभयोःहःसूत्रथी ह अयो तेथी बहूमुख अयुं. पत्नी क्वचित् दीर्घनो विकल्पे ह्रस्व आय. एटले बहू-बहुमुख अयुं. पत्नी क्लीवे स्त्र स्त्र मोनुस्वार सूत्रनो नियम लगाडवाथी बहुमुखं तथा बहूमुखं एवा बे रूप सिद्ध आय ठे.

पदयोः संधिर्वा ॥ ५ ॥

संस्कृतोक्तः संधिः सर्वः प्राकृते पदयोर्व्यवस्थितविज्ञापया ज्ञ-
वति ॥ वासेसी । वासइसी ॥ विसमायवो । विसमआयवो ॥ द-
हिइसरो । दहीसरो ॥ साजअयं । साजजअयं ॥ पदयोरितिकिं ।
पाथो । पइ । वडाउ । मुझाइ । मुझाए ॥ महइ । महए ॥ बहुला-
धिकारे क्वचिदेकपदेऽपि काहिइ । काही ॥ बिइउ । बीउ ॥ ५ ॥

मूल भाषांतर. संस्कृतमां कहेला नियमनो संधि प्राकृतमां बने पदनेविषे व्यवरि
विज्ञापा (व्यवस्थित विकल्प) वडे आय ठे. वास + इसी तेनुं वासेसी अने वास इ-
एवा बे रूप आय. विसम + आयवो तेनुं विसमायवो तथा विसमआयवो एम अ
दहि + ईसरो तेनुं दहीसरो तथा दहि ईसरो एम आय. साज + जअयं तेनुं साजजअ
अने साजजअयं एवा रूप आय. मूलमां पदयोः एटले बे पदने आय एम कहुं तेथी पाए
पइ । वडाउ त्यां एक पद होवाथी विकल्पे संधि न आय. तेमज मुझाइ अने मुझाए आ
तथा महइ अने महए आय. अहिं पूर्वना सूत्रथी बहुल अधिकार चाह्यो आवे ठे, ते
कोइठेकाणें एक पदमां पण संधि आय. जेमके काहिइ तेनुं काही आय. बिइउ तेनुं बीउ आय

॥ टुंठिका ॥

पद ६१ संधि ११ वा ११ व्यासऋषिः व्यासश्चासौ ऋषिश्च व्या-
सऋषिः अधोमनयां यलोपः इत्कृपादौ ऋकारस्य इः अनेन वा सं-
धिः अवर्णस्येवर्णां शषोः सः क्लीवे सौ दीर्घः सिसी अंत्य व्यं
सलुक् वासेसी । वासइसी ॥ विषमातपः विषमश्चासौ आतपश्च
विषमआतपः शषोः सः अनेन वा संधिः समानांतेन दीर्घः क ग-
चं तलुक् अवर्णोयश्रुतिः अस्य यः पोवः । अतः सेडों विसम
आयवो, दधि ईश्वरः दधिप्रधान ईश्वरो दधीश्वरः खथं घस्य

हः अनेन वा संधिः सर्वत्र० वलोपः शपोः सः अतः सेडो० डित्यं
 दहिस्सरो दहीसरो । स्वाहु उदकं स्वाहुउदकं सर्वत्र वलुक् अतः
 सेडोपाठं पति क ग चेति तलुक् अक्लीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यंजनस्यलुक्
 पइ वस्त्र सर्वत्र रलुक् स्तस्य थोऽसमस्त स्तंवे स्तवे वा स्तस्य थः अनादौ-
 द्वित्वं द्वितीय० पूर्वथस्य तः जस् शस् डसित्तोछामि दीर्घः यथा-
 डसेस्तो डुहिहिंतो लुक् डस् स्थाने दो क ग चेति दलोपः वठाउ
 मुग्धा ३१ टाकगटडेति गलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीयतुर्ययोरुपरि
 पूर्वः पूर्वधस्य दः (टाडस्डे रदादिदे छातुडसेः) टा स्थाने इ ए
 मुग्धाए । मुग्धाइ । काक्ष काक्षायां काक्षर कांक्षेराहाहिलंघाहि
 लंखवच्चवंफमहसिहविजुंपाः इत्यनेन कांक्षस्थाने मह इति वर्तते
 व्यंजनाददंते अत् लोकात् त्यादीनामाद्यत्रयस्याद्यस्येचेचौ तिव
 स्थाने इए, महइ । महए । त स्यति नविष्यति हिरादिः हि आ-
 गमः त्यादीनां पश्यति स्थाने इ य इ इति आत्तगौ जूव नविष्यं-
 त्योश्च कृको वकुलाधिकारात् कचिदेकपदेऽपि संधिः समानानां
 दीर्घः काहि + इ । काही । द्वितीयक ग ट डेति दलुक् क ग चेति
 तययोर्लुक् समानानां दीर्घः ११ अतः सेडो वीउ पानीयादिष्वित्
 इत इत विइउ. ॥ ५ ॥

टीका भाषांतर. पदयोः संधिः वा- व्यासऋषि एटले व्यास एवा ऋषि संस्कृत
 व्यासऋषि तेनुं प्राकृत वासेसी तथा वासइसी आय. ते आप्रमाणे व्यासऋषिःतेने
 अधोमनयां सूत्रथी यनो लोप कयो एटले वासऋषिः अयुं. पठी इत्कृपादौ सूत्रथी
 ऋकारनो इ अयो. पठी आ सूत्रवडे विकटपे संधि अतां अवर्णेवर्णा ए सूत्र लागयुं एटले
 वासेषिः पठी शपोः सः सूत्रथी स् अतां वासेसिः अयुं. पठी क्लीवे सौ दीर्घः
 सूत्रथी सि नो सी अयो, अने अंत्यव्यंजन० सूत्रथी स् नो लुक् अयो एटले वासेसी
 तथा वासइसी एवा वे रूप सिद्ध अया. संस्कृत विषमातपः एटले विषम एवो आ-
 तप जे तडको तेनुं प्राकृतमां विसमायवो तथा विसमआयवो एवा वे रूप आय. ते
 आप्रमाणे विषमआतपः शपोः सः एसूत्र लागतां विसमआतप अयुं. पठी आ
 चालता सूत्रथी विकटपे संधि अतां समानांतेन दीर्घः ए सूत्र लागता विसमातपः अयुं.
 पठी कगचेति ए सूत्रथी त नो लुक् अयो, अने अवर्णोयश्रुतिः ए सूत्रथी अ कारनो
 य अयो, एटले विसमायवः एयुं अयुं, पठी पोवः ए सूत्रथी प् नो व् अयो, अने अतः
 सेडो ए सूत्रथी स् नो ओ अयो, एटले विसमायवो अने विसमआयवो एवा वे

રૂપ સિદ્ધ થયા. સંસ્કૃતમાં દધિર્દેશ્વરઃ એટલે દહીં જેને મુખ્ય પ્રિય છે એવો દેશ્વર, તેનું પ્રાકૃતમાં દહિહસરો તથા દહીસરો આય છે. સ્વથ૦ એ સૂત્રથી ધ કારનો હૂ થયો, એટલે દહિર્દેશ્વરઃ એવું થયું. પઠી આ સૂત્રથી વિકલ્પે સંધિ થતાં દહીશ્વરઃ એવું થયું. સર્વત્ર૦ એ સૂત્રથી વૂ નો લોપ થયો, અને શષોઃ સઃ એ સૂત્રથી શૂ નો સૂ થયો, એટલે દહીસરઃ એવું થયું. પઠી અતઃ સેઢોં તથા ડિલ્યંત્ય૦ એ બે નિયમ લાગવાથી દહિર્દેશ્વરો તથા દહીસરો એવા બે રૂપ સિદ્ધ થાય છે. સંસ્કૃત સ્વાદુડક એટલે સ્વાદિષ્ટ જલ તેનું પ્રાકૃત સાહઅયં અને સાહઅઅયં એવા બે રૂપ થાય છે. તે આપ્રમાણે. સર્વત્ર વલુક્ એ સૂત્રથી વૂ નો લુક્ થયો, એટલે સાહઅઅક અને હૂ નો લોપ થયો, અને ક સ્થાને યૂ થયો, એટલે સાહઅઅય અને વિકલ્પે સંધિ થવાથી સાહઅઅયં એવું રૂપ થાય છે. મૂલમાં બે પદનું ગ્રહણ છે, તેથી પાઓ તે પદમાં સંધિ વિકલ્પે ન થાય. તે રૂપ અતઃ સેઢોં એ સૂત્રથી સિદ્ધ થાય છે. સંસ્કૃત પતિઃ તેનું પ્રાકૃત પહૂ થાય છે. તે આપ્રમાણે. પતિ તેને ક ગ ચેતિ સૂત્રથી તૂ નો લુક્ થતાં પહૂ થાય. પઠી અક્લીબે સૌ દીર્ઘઃ એ સૂત્રથી દીર્ઘ ઇ. અંત્યવ્યંજનસલુક્વડે વિજક્તિના સૂ નો લોપ ઇ પહૂ એવું રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃતમાં વસ્ત્ર તેનું પ્રાકૃત વત્થાઓ એવું થાય છે. તે આપ્રમાણે. વસ્ત્ર શબ્દને સર્વત્રરલુક્ એ સૂત્રથી ર ઝડી ગયો, એટલે વસ્તા એવું થયું. પઠી સ્તસ્યથોઽસમસ્ત સ્તંબે સ્તવે વા સ્તસ્યથઃ એ સૂત્રથી સ્તનો યૂ થયો, એટલે વ થ થયું, પઠી અનાદૌ દ્વિત્વં એ નિયમથી વથ્થ થયું. પઠી દ્વિતીય એ નિયમથી પૂર્વ થ નો તૂ થયો, એટલે વત્થ એવું થયું. પઠી જસૂ શસૂ ડ સિત્તોદ્દામિ દીર્ઘઃ એ સૂત્રથી વત્થા એવું થયું. પઠી હસેસ્તો દુહિર્હિંતોલુક્ એ સૂત્રથી હસૂ ને સ્થાને દો થયો. પઠી ક ગ ચ સૂત્રથી હૂનો લોપ થયો, એટલે વત્થાઓ એ રૂપ સિદ્ધ થયું. સંસ્કૃત મુગ્ધયા તેનું પ્રાકૃત મુઢાઈ તથા મુઢાએ થાય છે. તે આ પ્રમાણે— મુગ્ધયાટા ક ગટ હેતિ એ સૂત્રથી ગૂ નો લુક્ થયો, અનાદૌ દ્વિત્વં સૂત્રથી વિર્જાવ થવાથી મુઢયા એવું થયું. પઠી દ્વિતીયતુર્યયોરુપરિપૂર્વઃ એ સૂત્રથી પૂર્વ ધૂ નો દૂ થયો, પઠી ટાહસૂડે રદાદિદે દ્રાતુહસેઃ એ સૂત્રથી ટા ને સ્થાને હૂ તથા એ થયા. એટલે મુઢાઈ તથા મુઢાએ એ બે રૂપ સિદ્ધ થયા. સંસ્કૃત કાક્ષુ એટલે જ્ઞા કરવી, તે કાક્ષૂનું પ્રાકૃતમાં મહૂ અને મહૂએ એવા રૂપ થાય છે. કાંક્ષેરાહાહિલંઘાહિલંઘવચ્ચંપમહસિંહવિભુંપાઃ એ સૂત્રથી કાંક્ષૂ ને સ્થાને મહૂ એવું રૂપ થાય. પઠી વ્યંજનાદદંતેઽત્ અને લોક વ્યાકરણથી ત્યાદિ વિજક્તિને ત્યાદિનામાયત્રયસ્યાયસ્યેચેચૌ એ નિયમથી તિવૂ ને સ્થાને હૂ તથા એ આવે, એટલે મહૂઈ તથા મહૂએ એવા રૂપ થાય. ત્ત રૂપને સ્યતિ ભવિષ્યતિ હિરાદિઃ એ સૂત્રથી હિ એવો આગમ થાય. પઠી ત્યાદિ વિજક્તિર્જને પશ્યતિ ને સ્થાને હ્યહૂ ઇતિ, પઠી વહુલ અધિકારથી ક્વચિત્ એક પદમાં પળ સંધિ થાય, તેથી સમાનાનાં દીર્ઘઃ એ સૂત્ર વડે કાહિહૂ તેનું કાહી એવું રૂપ સિદ્ધ થયું. સંસ્કૃતમાં દિતીય તેનું પ્રાકૃત બિહૂઓ અને સંધિ થયેલું રૂપ બીઓ એમ થાય છે. તે આપ્રમાણે. દિતીય, તેને ક ગ ટ હ સૂત્રથી દૂ નો લુક્ થયો, અને ક ગ ચ સૂત્રથી તૂ તથા યૂ નો લુક્ થયો, એટલે બિહસ એવું થયું,

पठौ समानानां दीर्घः सूत्रादी दीर्घं करी अतः सेडौ सूत्रादी ओ कयौ, एटले धीओ
ए रूप सिद्ध थयुं. पानीयादिष्वित् इत् ए नियमवडे विकल्प यतां चिह्नओ एवं बीजू
रूप आय ठे. ॥ ५ ॥

न युवर्णस्याऽस्वे ॥ ६ ॥

इवर्णस्य उवर्णस्य चास्वे वौ परे संधिर्न ञवति । नवेरिवर्गेवि
अवआसो वंदामि अज्जवडरं ॥ दणुइंदरुहिरलित्तो सहइउइंदो
नहप्पहावलिअरुणो ॥ संजावहुअवउठो नववारिहरोव विज्जुला-
पडिभिन्नो ॥ युवर्णस्येति किं गूढोअरतामरसानुसारिणी नमर
पंतिव ॥ अस्वइति किं पुहवीसो ॥ ६ ॥

मूल भाषांतर. प्राकृतमां इवर्ण तथा उवर्णने अ सवर्णिक स्वर (विजातीय स्वर)
परउते संधि न आय; जेमके नवेरिवर्गेवि अवआसो तेमां वि अने अवआसो
ए वे स्वरवच्चे आ नियमथी इवर्णनी संधि न आय. वंदामिअज्जवडरं तेमां मि अने
अज्ज ते वे स्वर वच्चे इ वर्णनी संधि न आय; दणुइंद० ए पदमां पण दणु अने इंद
ए वे पदवच्चे संधि न आय. नहप्पहावलि अरुणो तेमां लि अने अरुणोवच्चे
संधि न आय. संजावहु अवउठो तेमां बहु अने अवउठ ए पदनी संधि न आय.
नववारिहरोवविज्जुला पडिभिन्नो ए पद अर्थ पूर्तिने माटे आप्युं ठे. मूलमां जे
युवर्णस्य ए पद आप्युं ठे, तेनुं शुं कारण ? ते कहे ठे. गूढोअरतामरसानुसारिणी
अमरपंतिव अहिं इवर्ण अने उवर्णनो अजाव ठे, तेथी संधि यइ ठे. मूलमां अस्व ए पद
आप्युं ठे. तेथी पुहवीसो ए पदमां समान (सजातीय) स्वर होवाथी संधि यइ ठे. ॥ ६ ॥

॥ हुंठिका ॥

न ११ इवर्णश्च उवर्णश्च युवर्णः तस्य । न स्वः अस्वः तस्मिन् अ-
स्वे न वैरिवर्गेऽपि अवकाशः न ११ अव्ययस्य लुक् अव्ययानि प्रा-
यः संस्कृतसिद्धानि अन्यथा अदंचतः सेडौरिति प्राप्तिः इडुतदं-
तेषु अक्लीवे सौ दीर्घः इति प्राप्तिर्नवति वैरिवर्ग ११ ऐत् वै वे स
र्वत्रलुक् अनादौ द्वित्वं डेम्मिडेःमिस्थानेडेए इति द्वित्वं० लोकात्
वैरिवर्गेऽपि संस्कृते सिद्धः पदादपेर्वाडिलुक् पोवः पस्यवः वि अव-
काश ११ कगचेति कलुक् अवर्णो० अय शपोःसः अतःसेडौ अव-
यासोऽपि अवकाश इत्यत्र अनेन संधिर्न ञवति वदि स्तुत्यज्जिवा-

दनयोः वदउदितस्वरानौतः ऽन्नणनोव्यंजनी अनुस्वारः वर्त्तमाना
 ऐ तृतीयस्य मिणस्य निमिव्यंजनाऽह्रस्वः संयोगे आ आद्यपर्या अ-
 नादौ द्वित्वं वैरादौ वा वैस्थाने वइ ११ अमोऽस्यस्रलुक् मोनु० अ-
 ज्जवइरं दणुइंदस्यार्थः उपेंद्रः शोचते किं० दनुजेंद्ररुधिरलितः
 पुनः किं० नखप्रज्ञावलिअरुण इव उत्प्रेक्षते संध्यावधूऽवगूढो न-
 ववारिधरः विद्युत्प्रज्ञाजिन्नइत्यर्थः गूढोदरतामरसानुसारिणीत्यर्थः
 अत्रे वर्णेवर्णयोरज्ञावात् संधिः पृथिवीश उहत्वादौ पृथुपथिपृथि-
 वीप्रतिश्रून्मूषिकहरिद्रबिज्जीतकेष्वत् थिस्थाने धरवधपथह श-
 षोःसः तसेर्जे पुहवीसो ॥ ६ ॥

टीका भाषांतर. न ११ युवर्णे ६१ अस्व ७१ ए त्रण पहनुं सूत्रे. इवर्णे अने छ-
 वर्णे ते युवर्णे कहेवाय, ते युवर्णेने संधि न आय, अस्वे एटले स्ववर्णे न होय त्यां. तेनुं
 उदाहरण आपे ठे. संस्कृतमां नवेरिवर्गेऽपि अवकाशः तेनुं प्राकृत नवेरिवर्गोधि-
 अवयासो एवं आय ठे, ते आ प्रमाणे. न ते अव्ययनो लुक् आय ठे. प्राकृतमां थणुं
 करीने अव्ययो संस्कृत नियमप्रमाणे सिद्ध आय ठे. नहीं तो अदंचसः, सेडों, इदुत-
 दंतेषु, अक्कीवे सौ दीर्घः इत्यादि सूत्रोनी प्राप्ति आय. वैरिवर्गे ए शब्दने अैत्एत्
 ए सूत्रथी वै नो वे थयो, पढी सर्वत्रलुक्अनादौ ए सूत्रवडे चिर्जाव थयो, एटले
 वेरिवर्गगेडेम्मिडेःमिस्थानेडेए ए नियमथी डे करी ए थयो, अने द्वित्वपणानो
 नियम संस्कृतप्रमाणे लेवाथी वेरिवर्गगे एवं रूप सिद्ध आय. अपि शब्द अव्यय
 होवाथी संस्कृतप्रमाणे सिद्ध आय ठे, अथवा पदादपेर्वाडिलुक् ए नियमथी अ नो
 लुक् थयो. पढी पोवः सूत्रथी ए नो वू थयो, एटले अपिनुं वि एवं रूप आय. अ-
 वकाश शब्दने क म च सूत्रवडे कू नो लुक् थयो, अने अवर्णों ए सूत्र लागवाथी अ
 नो यू थयो, पढी शषोःसः सूत्रवडे शू नो सू थयो, पढी अतः सेडों ए नियम
 लागतां अवयासो एवं रूप सिद्ध आय ठे. अपि+अवकाश ए वाक्यमां आ नि-
 यमथी संधि न आय. संस्कृत वंदामि आर्यवैरं तेनुं प्राकृत वंदामि अज्जवइरं एवं
 आय ठे. ते आप्रमाणे. वदि अज्जिवादन स्तुत्योः एटले वदि धातु वंदना करवी अने
 स्तुति करवी तेमां प्रवर्त्ते ठे. वद् धातुने ओदितस्वरानौतः ठन्नणो व्यंजनी अनु-
 स्वारः ए सूत्रोथी वंद एवं रूप आय. पढी वर्त्तमाना ए सूत्रथी त्रीजा पुरुषमां ए
 क्षागी तेनो मि थयो, एटले वंदामि थयुं. आर्यवैरं तेने व्यंजनाडदीअः ह्रस्वः
 संयोगे ए सूत्रथी आ नो अ थयो, पढी आद्यपर्याजः सूत्रथी र्य नो ज थयो,
 पढी अनादौ द्वित्वं ए नियमवडे अज्ज थयुं. वैरादौ वा ए सूत्रथी वै ने स्थाने
 वइ थयुं, पढी द्वितीयाना एकवचनने अमोऽस्यस्रलुक् ए सूत्र प्राप्त करी मोनुस्वार
 प्राप्त थइ अज्जवइरं एवं रूप सिद्ध आय. संस्कृत दनुजेंद्ररुधिरलितः तेनुं प्राकृत

દણ્ડંદરુહિરલિત્તો એવું થાય. તેનો અર્થ એવો છે કે, જે દૈત્ય પતિના રુધિરથી લિંપા-
 એલા છે. સંસ્કૃત શોભતે ઉપેદ્ર: તેનું પ્રાકૃત સહદ્ ડંદો- એટલે ઉપેદ્ કૃલ શોજે
 છે; અર્થાત્ દૈત્યપતિના રુધિરથી લિંપાએલા કૃણ શોજે છે, તેથી તે કેવા લાગે છે, તે જ-
 ત્પેક્ષા કરે છે. નલ્પ્રભાવલિઅરુણ: તેનું પ્રાકૃત નહ્પ્પદાવલિઅરુણો એટલે નલ્પ્ર-
 પ્રજ્ઞાની શ્રેણિવડે રક્તવર્ણ થયેલા હોય તેવા લાગે છે. સંસ્કૃત સંધ્યાવધૂ અવગૂઢો-
 નવચારિધર ઇવ વિદ્યુત્પ્રભાભિન્ન તેનું પ્રાકૃત સંધ્યાવદુ અવજડોનવચારિહરો-
 વ્વવિજ્જુલાપટિભિન્નો એટલે સંધ્યા રૂપીસ્ત્રીએ આલિંગન કરેલો નવીન મેઘ હોય
 તેવા લાગે છે. મૂલમાં ચુવર્ણસ્ય એમ શામાટે લીધું, તેવિષે કહે છે કે, સંસ્કૃત ગૂઢો-
 દરતામરસાનુસારિણી તેનું પ્રાકૃત ગૂઢોઅરતામરસાણુસારિણી એટલે ગૂઢ જેનો
 મધ્ય જાગ છે એવા કમલને અનુસરનારા. અહિં ઇવર્ણ અને ઉવર્ણનો અજાવ છે, તેથી
 સંધિ થઈ છે. મૂલમાં અસ્વ એટલે સર્વર્ણ સ્વર ન હોય ત્યાં થાય, એ કેમ કહ્યું? તેનું જ-
 દાહરણ આપે છે- સંસ્કૃત પૃથિવીશ તેનું પ્રાકૃત પુહ્વીસો એવું થાય છે. તે આપ્ર-
 માણે- પૃથિવીશ- તેને ઉદત્તવાદૌ પૃથુપથિપૃથિવીપ્રતિશ્રૂન્મૂપિકહરિદ્રવિભીતકે-
 પ્ષત્ એ સૂત્રથી થિ ને સ્થાને થ થયો, પઠ્ઠી સ્વધ૦ સૂત્રથી થ નો દ થયો, પઠ્ઠી
 શષો:સઃ તથા તસંજે એ સૂત્રથી પુહ્વીસો એમ સિદ્ધ થયું. ॥ ૬ ॥

એદોતો:સ્વરે ॥ ૭ ॥

એકાર ઉકારયો: સ્વરે પરે સંધિર્ન જવતિ ॥ વહુઆએ નહુહ્લિ હણે,
 આવંધંતી એ ઇકં ચુઅં અંગે । મયા રંરૂ સિર ઘોરણિ, ધારાઘેઝવ-
 દિસંતિ ॥ ૧ ॥ ઝવમાસુ અપજ્ઞાતે સકલજદંતા વહાસ મૂરુ જુઅયં ।
 તંચે અમલિ અવિસદંડ તિરસમાકિલ્મો એ ણિહં ॥ ૨ ॥ અહો
 અઘરિઅં । એદોતોરિતિ કિં અઘા લોઅણતરલા ડ્યરકણં જમંતિ
 બુઝીઝં । અઘચ્ચિ અનિરાંરંજમિતિ હિઅયં કંડંદાણં ॥ ૧ ॥ ૭ ॥

મૂલ ભાષાંતર. એદોતો: સ્વરે એ મૂલ સૂત્ર છે. પ્રાકૃતમાં એ કાર અને ઊ કાર ને
 સ્વરપર ઠતે સંધિ ન થાય. જેમ વહુઆ + એન હુહ્લિહ્ણે એ પદમાં આ અને એ એ સ્વ-
 રની વચ્ચે સંધિ ન થાય. આવંધંતી + એકં એ પદમાં તી અને એ નીવચ્ચે સંધિ ન થાય.
 ઝવમાસુ એ ગાથામાં તંચે + અ અને મો + એણિહ એ વે પદવચ્ચે સંધિ ન થાય.
 અહો + ઇઠ્ઠરિઅં એ પદમાં પાણ સંધિ ન થાય. મૂલમાં એદોતો: એ પદ ગ્રહણ કર-
 વાનું શું કારણ તે કહે છે. અત્થાલોચન એ ગાથામાં એકાર ઉકાર ન હોવાથી
 અત્થ + આલોચન ઇત્યાદિ પદોમાં સંધિ થયેલી છે. ॥ ૭ ॥

॥ હુંઠિકા ॥

એઞ્ઞ ઊઞ્ઞ એદોતૌ તયો: સ્વર ૭૧ વહુઆએ અસ્યાર્થ: મકરધ્વજશ-

रधोरणिधाराब्धेदा इव दृश्यंते क अंगे कस्याः वधूकायाः किं-
 नूते अंगे नखैरुद्धेखनं यस्यांगस्य तस्मिन् किं कुर्वत्याः कंचुकं
 आबध्नत्या इत्यर्थः १ उवमा० अस्यार्थः उरुयुग्मं उपमासु अप-
 र्यासिन्नकलनदंतापहासं वर्त्तते इति शेषः इदानीं तदेव उरुयुग्मं
 मर्दितविसदंडविरसमलक्ष्याम इत्यर्थः २ अहो आश्चर्यं अन्ना-
 लोयणतरला अस्यार्थः इतरकवीनां बुद्धयो अर्थालोकनतरला
 नवन्ति कवींद्वाणां हृदयमध्ये एव निरारंजं आयांतीत्यर्थः ॥ ७ ॥

टीका भाषांतर. एत् (एकार) अने उत् (उकार) तेमने स्वरपर ठेते संधि न
 आय. बहुआए- ए गाथानो एवो अर्थ ठे के, कांचली पेहेरती एवी वधूना नखवडे उ-
 ळरडाएला अंगमां कामदेवना वाणनी श्रेणीनी धाराना जाणे ठेद होय तेवा देखाय ठे.
 १ उवमा ए गाथानो अर्थ- ते स्त्रीनुं उरुयुगल, जेने दांतनो प्रकाश न थयो होय तेवा
 गर्जेजना वच्चानी सोंढ जेवुं हतुं, ते आ वखते चोलाएला कमलनाल जेवुं देखाय ठे.
 अहो आश्चर्य ठे. २ अत्थालोयणतरला ए गाथानो अर्थ- बीजा कविउनी बुद्धिउ
 अर्थना आलोकनमां चपल होय ठे, अने कवींजोनी बुद्धिउ हृदयनी मध्यमां आरंज
 रहितपणे आवे ठे ॥ ७ ॥

स्वरस्योद्धृत्ते ॥ ८ ॥

व्यंजनसंपृक्तः स्वरः व्यंजने लुप्ते योऽवशिष्यते स उद्धृत्त इहोच्यते ।
 स्वरस्य उद्धृत्ते स्वरे परे संधिर्न जवति ॥ गयणेच्चि अगंध उडिं कु-
 णंति । निसाअरो. निसिअरो । रयणिअरो । मणु अत्तं बहुलाधिका-
 रात् कचिद्विकल्पः । कुंजआरो कुंजारो । सुउरिसो । सूरिसो ॥
 कचित् संधिरेव । सालाहणो चक्काउ । अतएव प्रतिवेधात्समासेऽपि
 स्वरस्य संधौ निन्नपदत्वं ॥ ८ ॥

मूल भाषांतर. स्वरस्य अने उद्धृत्ते ए वे पदनुं सूत्र ठे. व्यंजनसाथे जोडाएला
 स्वर व्यंजननो लोप थयापणी, जे अवशेष रहे ते उद्धृत्त स्वर कहेवाय ठे. तेवो उद्धृ
 स्वर पर ठतां स्वरने संधि न आय. गयणेच्चिअ गंध उडिं कुणंति ए वाक्यमां गंधउ
 तेनुं संस्कृत गंधपुटी हतुं त्यां ए व्यंजन उडी जतां, वाकी रहेलो उ उद्धृत्त स्वर
 तेथी ते गंध अने उडिं ए वे पदनी संधि न आय. निसाअरो अने निसिअर
 ए पदमां उद्धृत्त अ नी साथे संधि न आय. रअणिअरो ए पदमां पण अ नी सा
 संधि न आय. मणुअत्तं ए पदमां उद्धृत्तस्वर उ अने अत्त नो अ ए वेनी वच्चे
 संधि न आय. आ बहुलनो अधिकार चाले ठे, तेथी विकल्पे संधि आय, जेम के एकव-

एतं शुभंभारो जने एकवारं तेषां आ वृत्तं स्वरं हे, तेने गंधि यः कुंभारो एम
घाय. तेजप्रमाणं सुदरिन्नां जने तेषां गंधि यः सुदरिन्नां एम वे न्य थाय, कोइ वेकाणे
नित्य गंधि नाय हे जेम के स्वाद्याहणो तेषां सात+आहणो एवा वैजुदापदवजे
वृत्त स्वरने नित्य गंधि यः हे. तेमज पक्काओ एपटनां पक्का+आओ एवा जुदा
पदने वृत्त स्वरनाये गंधि यः हे. तेनी प्रतिपेध होयाथी नमासनां पण स्वरनी गंधि
धनां ते निज निज पद गणाय हे. ॥ ८ ॥

॥ हुंटिका ॥

स्वर ६१ “ विसमर्थतमहापसुदंसणसंजमपरोप्पराग्द्धां गयणे
त्रिथ गंधउडिं कुणंति तुद्धक जलनारीड ” ॥ १ ॥ अस्मार्थः—
कौलनार्यो गगने एव गंधपटीं कुर्वति कस्य तव विचित्रचित्रवा-
ची गंधपुटी शब्दः किं० कौलनार्यः विशस्यमाना हन्यमाना ये म-
हापशवः तेषां यद्दर्शनं तस्य यः संव्रमः तेन परस्परमानडाः कुले
जवाः कोला इत्यर्थः । गंधपुटी ११ क ग चेति पलोपः टोडः श्वः
टीडि शेषं अदेतवत् इति न्यायाद् मोऽस्य लुक् मोनु० गंधउडिं ।
निशाकर निशां करोतीति निशाकरः शपोःसः क ग चेति कलुक्
श्रवणोऽसदादौवा इति वाकारस्य इकारः ११ अतः सेडो निसाथ-
रो निसिथरो । रजनीकरः ११ क ग चजेति जकयोर्लुक् श्रवणो नणः
अतः सेडो श्रणीथरो । मनुजत्वं नोणः क ग चजेति ज लुक् सर्व-
त्र व लुक् श्रनादौ द्वित्वं मणुश्चत्त । कुंजकार क ग चजेति क
लुक् बहुलाधिकारात् कचिच्चा संधिर्न स्यात् यत्र न संधिस्तत्र
श्रवणोऽन्यत्र समानानां दीर्घः अतः सेडो० कुंजथारो कुंजारो
सुपुरुषः क ग च जेति प लुक् पुरुषेरो रु स्थाने रिः द्वितीये
समानानां तेन दीर्घः शपोःसः अतः सेडो सुडरिसो सूरिसो
सातवाहन ११ अतसीसातवाहने तस्य लः क ग चजेति व
लुक् कचित्संधिरेव समानानां तेन दीर्घः नोणः अतः सेडो० सा
वाहणो । चक्रवाक ११ सर्वत्र रलुक् श्रनादौ द्वित्वं क ग चेति
वकयोर्लुक् समानानां तेन दीर्घः अतः सेडो चक्राड ॥ ८ ॥

दीक्षा भाषांतर. स्वरस्योद्गते— ए मृत्रना उदाहरणरूप गाथा आपे हे. मूलमां

ગયણેચિઅ એ પદ જે આપેલું છે, તે સંપૂર્ણ ગાથા વિસમ૦ એ આપેલી છે. અર્થ એવો છે કે- કુલવાન સ્ત્રીજે હિંસા થતા પશુને જોઈ સંત્રમ પામી પરસ્પર આરુઢ થઈ આકાશમાં વિચિત્ર ચિત્રને આચરે છે. અહિં ગંધપુટી શબ્દ વિચિત્ર ચિત્રવાચી છે. સંસ્કૃત ગંધપુટી શબ્દ તેનું પ્રાકૃત ગંધહડિ એવું થાય. તે આપ્રમાણે. ગંધપુટી-ક ગ ચ૦ સૂત્રથી પ્ નો લોપ થાય, પઠી ટોહઃ સૂત્ર લાગી ટ નો હ થઈ તથા હ્રસ્વ થઈ ટી નો હિ થયો. પઠી બાકીનું સાધન અદંત શબ્દની જેમ થાય. ઇટલે અમોઽ-સ્ય લુક્ અને મોનુ૦થી ગંધહડિ શબ્દ સિદ્ધ થયો. નિશાકર નિશા-રાત્રિ તેને કરે તે નિશાકર (ચંદ્ર) સંસ્કૃત નિશાકરનું પ્રાકૃત નિસાઅરો અથવા નિસિ-અરો બે રૂપ થાય છે. આપ્રમાણે. નિશાકર તેને શષોઃસઃ એ સૂત્રથી નિસાકર એવું થયું. પઠી ક ગ ચ સૂત્રથી ક્ નો લુક્ થયો, પઠી, ઇઃસદાદૌવા એ સૂત્રથી આકારનો વિકલ્પે ઙ્કાર થાય, ઇટલે નિસા અથવા નિસિ એવું થાય. પઠી અતઃસેઢોં સૂત્રથી ઓકાર થવાથી નિસાઅરો અથવા નિસિઅરો એવા બે રૂપ સિદ્ધ થાય છે. સંસ્કૃત રજનીકર તેનું પ્રાકૃત રઅણીઅરો એવું થાય છે. રજનીકર તેને ક ગ ચજ-સૂત્રથી જ તથા ક્ નો લુક્ થયો. પઠી અવર્ણો અને નોળઃ એ બે સૂત્રથી રઅણીઅર એવું રૂપ થાય. પઠી અતઃસેઢોં સૂત્રથી રઅણીઅરો એવું રૂપ થાય છે. સંસ્કૃત મનુજ-ત્વં નું પ્રાકૃત મણુઅત્તં થાય છે. આપ્રમાણે- નોળઃ ક ગ ચજેતિ સૂત્રોથી ણ તથા જ નો લુક્ થવાથી મણુઅત્તં થાય. પઠી સર્વત્રવલુક્ અને અનાદૌ દિત્વં એ સૂત્રોથી મણુઅત્તં રૂપ સિદ્ધ થાય છે. સંસ્કૃત કુંભકાર નું પ્રાકૃત કુંભઆરો તથા કુંભારો એવા બે રૂપ થાય છે. આપ્રમાણે- કગચેતિ સૂત્રથી ક નો લુક્ થયો કુંજઆરઃ, પ્રથ-મથી વહુલ અધિકાર ચાલ્યો આવે છે, તેથી કોઈ ઠેકાણે વિકલ્પે સંધિ ન થાય, જ્યાં સંધિ ન થાય ત્યાં અવર્ણો સૂત્ર લાગે, અને જ્યાં સંધિ થાય ત્યાં સમાનાનાં તેન દીર્ઘઃ સૂત્ર લાગે- પઠી અતઃસેઢોં સૂત્ર લાગી કુંભઆરો તથા કુંભારો એવા બે રૂપ સિદ્ધ થાય છે. સંસ્કૃત સુપુરુષઃ નું પ્રાકૃત સુઝરિસો અને સૂરિસો બે રૂપ થાય છે. તે આ પ્રમાણે- સુપુરુષઃ ને ક ગ જેતિ-પ નો લુક્ થયો. પઠી પુરુષેરો સૂત્રથી રૂ ને સ્થાને રિ થયો, ઇટલે સુઝરિષો થયું. વીજા રૂપમાં સમાનાનાં તેન દીર્ઘઃ સૂત્ર લાગે, પઠી શષોઃસઃ તથા અતઃસેઢોં નિયમો લાગવાથી સુઝરિસો તથા સૂરિસો એવા બે રૂપ સિદ્ધ થાય છે. સંસ્કૃત સાતવાહનનું પ્રાકૃત સાલાહણો થાય. સાતવાહનઃ શબ્દને અતસીસાતવાહને સૂત્રથી ત નો લ થયો, પઠી ક ગચજેતિ સૂત્રથી વ નો લુક્ થયો. પઠી કોઈ ઠેકાણે નિત્ય સંધિજ થાય, એ નિયમથી સમાનાનાં તેન દીર્ઘઃ એ સૂત્ર લાગ્યું. પઠી નોળઃ અને અતઃસેઢોં સૂત્રો લાગવાથી સાલાહણો રૂપ સિદ્ધ થાય છે. સંસ્કૃત ચક્રવાક નું પ્રાકૃત ચક્કાઓ થાય છે. ચક્રવાક ને સર્વત્ર રલુક્ સૂત્રથી ર નો લુક્ કરી અનાદૌ દિત્વં તથા ક ગ ચ સૂત્રોથી વ તથા ક નો લુક્ થાય. પઠી સમાનાનાં તેન દીર્ઘઃ અને અતઃસેઢોં સૂત્રથી ચક્કાઓ રૂપ સિદ્ધ થાય છે.

॥ त्यादेः ॥ ९ ॥

तिवादीनां स्वरस्य स्वरे परं संधिर्न नवति । नवति इह होइ इह ।

मूल भाषांतर. तिवादि धातु प्रत्ययोना स्वर्गने स्वर पर वृत्ते संधि न आव. भवति + इह, अदि ति मां रहेला इ ने इह नी तावे संधि न आव. ॥ ९ ॥

॥ हुंडिका ॥

त्यादि ६१ जूः तित् व्यंजनान् चुवेर्होइइवा ज्ञत्यादीनां तित् लुक्
अलोपः अत्रे इह अनेन संधिर्न नवति । होइ इह ॥ ९ ॥

टीका भाषांतर. त्यादेः ग गीतुं एत्वयन के. न धातुने तित् प्रत्यय आवे तथा चुवेर्होइइवा सूत्रधी न नो हो थयो. पत्नी त्यादीनां तित् लुक् एत्वे तिनो लुक् अने अ नो लोप थयो. एत्वे होइ रूप थयुं, तेनी आगत इह के, ते वे अनेने आ नियमधी संधि न आव; एत्वे होइ इह एत्वं रूप तिक् रहं के. ॥ ९ ॥

॥ लुक् ॥ १० ॥

स्वरस्य स्वरे परे बहुलं लुक् नवति । त्रिदशेशः तिश्चनीसो । निःश्वा-
सोश्चासो नीसान्सासो ॥ १० ॥

मूल भाषांतर. स्वर्गने स्वर पर वृत्ते विकल्पे लुक् आव. त्रिदशेशः तुं प्राकृत नि-
अर्सीसो आव. अदि ईशना स्वर परवृत्ते अ मां अ वे, तेनो लुक् थयो के. तेवीज रीते
निःश्वासोश्चासो तुं प्राकृत नीसान्सासो आव. अदि चामाव शब्दता उ पर वृत्ते
म मां अ वे तेनो लुक् थयो के. ॥ १० ॥

॥ हुंडिका ॥

लुक् त्रिदश ईश क ग चेति द लुक् सर्वत्र र लुक् शपोःसः अनेन
अ लुक् लोकात् अतः सेर्हो तिश्चनीसो । निश्वासोश्चास निर्हु-
रोर्वा इति निषेधार्थेति अत्यव्यं० व लुक् लुकिनिरः दीर्घः नि नी
सर्वत्र वः लुक् शपोःसः दनुत्साहोत्सने ज्यौ उ उ अनेन लुक्
लोकात् क ग ट डेति त् लुक् द्विवचनस्य बहुवचनं जस् शस्
उसि० दीर्घः जस् शसोर्लुक् नीसान्सासो ॥

टीका भाषांतर. स्वर्गने स्वर पर वृत्ते विकल्पे लुक् आव. संस्कृत त्रिदश + ईश तेनुं
प्राकृत निअर्सीसो आव के. आप्रमाणे क ग च सूत्रधी दनो लुक् आव, त्रिअशईश
एत्वं थयुं. पत्नी सर्वत्र र लुक् तथा शपोःसः सूत्रधी नि अस इस् थयुं. आ चालता
सूत्रधी म मां रहेला अ नो लुक् थयो. अने अतःसेर्हो सूत्रधी तिअर्सीसो रूप सिद्ध

અયું. સંસ્કૃત નિશ્વાસોચ્છ્વાસૌ નું પ્રાકૃત નીસાસૂસાસો આય છે. આપ્રમાણે. શષોઃ સઃ સૂત્રથી નિશ્વાસોચ્છ્વાસ આય. પઠી નિર્દુરોર્વા એ નિપેધાર્થ નિ પઠી અંત્યવ્યંઃ સૂત્રથી વ નો લુક્ અયો, લુકિનિરઃ એવડે દીર્ઘ અયો, ઇટલે નિ નો ની અયો. પઠી સર્વત્ર વઃ લુક્ સૂત્રથી વ નો લુક્ અયો. પઠી દનુત્સાહૌ ત્સનૈ ઋથૌ સૂત્રથી ઙ નો જ અયો. પઠી ચાલતા સૂત્રથી સ માં રહેલા અ નો લુક્ અયો. પઠી લોક વ્યાકરણથી કગટહ સૂત્રના નિયમે ત્ નો લુક્ અયો. પઠી દ્વિવચનસ્ય વહુ વચનં સૂત્રથી વહુ વચનનો જસ્ર આવે, પઠી જસ્રશસ્ર ઙસિ સૂત્રથી દીર્ઘ અને જસ્ર શસોર્લુક્ અવાથી નીસાસૂ સાસો રૂપ સિદ્ધ આય છે. ॥ ૧૦ ॥

અંત્ય વ્યંજનસ્ય ॥ ૧૧ ॥

શબ્દાનાં અંત્યવ્યંજનં તસ્ય લુગ્ જવતિ । જાવ । તાવ । જસો । તમો । જમ્મો । સમાસેતુ વાક્યવિજ્ઞકત્યપેક્ષાયમંત્યત્વમનંત્યત્વં ચ તેનોજયમપિ જવતિ । સઙ્ગિહુઃ । સઙ્ગિઃ । સઙ્ગાનઃ સઙ્ગાણો । એતદ્ગુણાઃ એ અગુણા । તદ્ગુણાઃ તદ્ગુણા ॥ ૧૧ ॥

મૂળ ભાષાતર. પ્રાકૃતમાં શબ્દોના અંત્ય (ઘેલા) વ્યંજનનો લુક્ આય છે. યાવત્ તેના અંત્ય વ્યંજનનો લુક્ અર્થે જાવ અયું. તાવત્ નું તાવ અયું. યશસ્ર, તમસ્ર, જન્મન્ એ શબ્દોના અંત્ય વ્યંજનનો લુક્ અવાથી બીજા નિયમો લાગી જસો, તમો જમ્મો એવા રૂપ આય છે. જો સમાસાંત પદ હોય તો વાક્ય તથા વિજ્ઞકિનો અપેક્ષાએ તે પદના વ્યંજનનું અંત્યપણું અને અનંત્યપણું છે, તેથી વંને ગણાય છે. જેમ કે સદ્ભિક્ષુ અહિં સદ્-ભિક્ષુ તેમાં પેહેલા શબ્દનો દ્ અંત્ય બતાં અંત્ય ન ગણાય, તેથી સભિક્ષૂ એવું રૂપ આય; તથા સઙ્ગાનઃ તેનું સઙ્ગાણો, એતદ્ગુણાઃ તેનું એઅગુણા અને તદ્ગુણાઃ તેનું તદ્ગુણા એવાં રૂપ સિદ્ધ આય છે. ॥ ૧૧ ॥

॥ ટુંઢિકા ॥

અંત્યવ્યંજન ૬૧ યાવત્ તાવત્ આદેર્યોજઃ અનેન તલુક્ । જાવ તાવ યશસ્ર તમસ્ર આદેર્યોજઃ શષોઃસઃ અનેનસલુક્ ૧૧ અતઃસેડોં । જસો । તમો । જન્મન્ ન્મોમઃ ન્મસ્ય મઃ અનાદૌ દ્વિત્વં અતઃસેડોં । જમ્મો સદ્ઙ્ગિહુઃ સંશ્રાસૌ ઙ્ગિહુશ્ચઅનેન તલુક્ ક્ઃ યઃ ક્વચિત્તુઢૌ ક્સ્ય યઃ દ્વિતીયપૂર્વયસ્યકઃ ૧૧ ક્લીવેસૌદીર્ઘઃ અંત્યવ્યંઃસલુક્ સઙ્ગિઃ । સઙ્ગાનઃ સન્ચાસૌ જનશ્ચ સઙ્ગાનઃ અપદેન જલુક્ અનેનસદો દ્વિત્વં નોણઃ સઙ્ગાણો । એતદ્ગુણાઃ એતેષાં ગુણાઃ અનેન તલુક્ ક ગ ચ જેતિતલુક્ ૧૨ જશસ્રઙ્ગસિત્તો દો

दीर्घः जस्शसोर्लुक् एअगुणा तद्गुणाः १३ ते च ते गुणाश्च तद्गु-
णाः अपदेनदलुक् जस्शसोर्लुक् दीर्घः जस्शसोर्लुक् अना-
दौ द्वित्वं तद्गुणा ॥ ११ ॥

दीर्घा भाषांतर. प्राकृतानां श्रव्य व्यंजनानां लुक् प्रायः ये. संस्कृत गायन् अने
ताचत् तेन प्राकृत जाय अने ताय प्रायः ये. आदेशांतः ए सूत्राणी जायन् ताचत्
एतुं वयं, पत्नी आ सूत्राणी श्रव्यव्यंजनानां लुक् वयो, एतदे जाय अने ताय एतुं रूप
निष्ठ प्रायः ये. संस्कृत एतस्मिन् समसं तेन प्राकृत जसो अने तसो प्रायः ये. ते आ
प्रमाणे- वयम्, तमम् तेन आदेशांतः अने जयोःसः सूत्रो जाययाणी जतम्, तमम्
प्रायः, पत्नी आ सूत्राणी श्रव्यव्यंजनानां लुक् अनां जम्, तम् प्रायः, पत्नी अनाःसेर्दो
सूत्र जागी जसो अने तसो एतां रूप निष्ठ प्रायः ये. जन्मन् शब्देने न्मांसः सूत्र-
ाणी न्म अदत्तो म अद् अनादौ द्वित्वं सूत्राणी द्विजाय प्रायः, तैत्री जन्म एतुं,
पत्नी अनाःसेर्दो सूत्राणी जन्मो रूप निष्ठ एतुं. संस्कृत मद्भिधु नुं प्राकृत सभि-
न्मद् प्रायः ये. ते आप्रमाणे- मद्भिधुः नानो द्विधु (यनि) ते मद्भिधु कदेवाय.
मद्भिधु अदि आसूत्राणी द नो लुक् वयो. पत्नी दसःगः कनिसुवर्णसूत्राणी द नो न्म
वयो. पत्नी वीजा एते म् अदत्तो फ वयो, पत्नी कर्दोषे सौ दीर्घः अने अन्त्यव्यंजन-
ए सूत्राणी सभिन्मद् रूप निष्ठ प्रायः ये. संस्कृत सज्जनः (नानो माणन) नुं प्राकृत
सज्जणो प्रायः. सज्जनः ते जन्ते अपदेन नियमयी ज नो लुक् प्रायः, पत्नी आ सूत्राणी
अंत्य द नो लुक् वयो, पत्नी द्विजाय वयो. अने नांणः सूत्राणी न नो ण वयो, एतदे
सज्जणां रूप निष्ठ एतुं. संस्कृत एतद्गुणाः (एमता गुणो) नुं प्राकृत एअगुणा
प्रायः ये. आ सूत्राणी द नो लुक् प्रायः, पत्नी क म न ज सूत्राणी त् नो लुक् प्रायः, पत्नी
जशशसोर्लुक् दीर्घः अद् जम् शस् नो लुक् प्रायः, एतदे एअगुणा
रूप निष्ठ एतुं. संस्कृत तद्गुणाः (ते गुणो) नुं प्राकृत तद्गुणा प्रायः ये. तद्गुणाः
अपदेन सूत्राणी द नो लुक् प्रायः. पत्नी जस्शसोर्लुक् दीर्घः सूत्र जागी
जस् शसोर्लुक् सूत्र प्राप्त करी अनादौद्वित्वं सूत्राणी द्विजाय करी तद्गुणा रूप
निष्ठ प्रायः ये. ॥ ११ ॥

तश्चउदोः ॥ १२ ॥

अद् उद् इत्येतयो रंत्यव्यंजनस्य लुग् न भवति सद्विद्वां ।
सदा उगमयं । उन्नये ॥

मूल भाषांतर. न अत् उत् ए परस्वेद ये. अत् अने उत् ए वे उपसर्गना अंत्य
व्यंजनानां लुक् न प्रायः, जेम के, अद् अने दहिअं तेषां द नो लुक् न प्रायः. अद् अने
दा तेषां पण द नो लुक् न प्रायः. उग् अने गयं तेषां द स्थाने अयेला ग् नो लुक् न
प्रायः; तमज उद् अने मयं तेषां द स्थाने अयेला न् नो लुक् न प्रायः. ॥ १२ ॥

॥ ટુંઠિકા ॥

ન ૧૧ શ્રત્ ઉત્ દશ શ્રત્ પૂર્વો ધા, શ્રદોધો દહઃ ધાસ્થાને દહ સર્વત્ર
 ર લુક્ શષોઃસઃ ક્ત પ્ર૦ વ્યંજનાદદંતેઽત્ લોકાત્ લુક્ કે દહિ
 ક ગ ચ જેતિ તલુક્ ૧૧ ક્લીબે સ્મ્ મોનુ૦ સદ્દહિશ્ચં । શ્રદવ્યય પૂ-
 ર્વકં ધા૦ ધા શ્રદ્ધાનં શ્રદ્ધા જિદાધ્યઃ આહ્ પૂર્વ ઇડેત્ પુંસિ ચતો
 લુક્ આલોપઃ બાહુલકારાત્ ન સ્વથઘઘજ્ઞાં કગટગેતિ પ લુક્ શ્ર-
 નાદૌ દ્વિત્વં ધસ્ય દ્વિત્વં દ્વિતીય૦ પૂર્વધસ્ય દઃ આદિત્યાપ્ સર્વત્ર
 ર લુક્ શષોઃસઃ સદ્દા ઉદ્ પૂર્વ ડમ ડમ હગમૌ ગતૌ ગમ્
 ણમ્ પ્રહત્વે ણમ્ પાઠાધા૦ નામ્ ઉદ્ ગહતિ સ્મ ઉન્નમતિસ્મ ગ
 ત્યર્થાદિકર્મકાચ્ચ કર્તરિત્તપ્ર૦ ત ઇતિ યમિરમિનમિગમિ૦ મલુકા
 ક ગ ટ ડેતિ દ લુક્ અનાદૌ દ્વિત્વં ક ગ ચ જેતિ તલુક્ અવર્ણો ૧૧
 ક્લીબે સ્મ્ મોનુ૦ ઉગ્ગયં ઉન્નયં ॥ ૧૨ ॥

ટીકા ભાષાંતર. ન પ્રથમા એકવચન શ્રુતોઃ પઠી વિવચન, સંસ્કૃત શ્રદ્ધાધિતં
 નું પ્રાકૃત સદ્દહિઅં આય. તે આપ્રમાણે— શ્રત્ ઉપસર્ગ પૂર્વે એવો ધા ધાતુ, શ્રદોધો
 દહઃ સૂત્રથી ધા ને આને દહ આય, પઠી સર્વત્ર ર લુક્ સૂત્રથી ર નો લુક્ આય,
 પઠી શષોઃસઃ થી સદ્દહ થયું. પઠી ક્ત પ્રત્યય આવ્યો, પઠી વ્યંજનાદદંતેઽત્
 અને લોકાત્ સૂત્રથી લુક્ કરી ક્ત પ્રત્યય પરગતે દહિ આય, પઠી કગચજે તિ
 સૂત્રથી ત્ નો લુક્ અહ ક્લીબે સ્મ્ અને મોનુસ્વાર સૂત્રથી સદ્દહિઅં રૂપ સિદ્ધ થયું.
 સંસ્કૃત શ્રદ્ધા નું પ્રાકૃત સદ્દા આય ઢે. તે આ પ્રમાણે— શ્રદ્ધા (આસ્થા) શ્રત્ ઉપસર્ગ
 પૂર્વક ધાતુ ધા મિદાદયઃ આહ્ પૂર્વ ઇડેત્ પુંસિ ચ તો લુક્ ઇત્યાદિ નિયમથી આ
 નો લોપ આય. પઠી બહુલ અધિકારથી ન ન પાળ આય સ્વથઘઘજ્ઞાં, કગટગ ઇત્યાદિ નિય-
 મોથી દ નો લુક્ થયો, પઠી અનાદૌ દ્વિત્વં સૂત્રથી ધ નો વિર્જાવ થયો, પઠી દ્વિતીય૦
 એ નિયમથી પૂર્વ ધ નો દ થયો, પઠી આત્ સૂત્રથી આપ્ આવ્યો, પઠી સર્વત્ર ર લુક્
 અને શષોઃસઃ સૂત્રો લાગી સદ્દા સિદ્ધ આય ઢે. સંસ્કૃત ઉદ્ગત નું પ્રાકૃત ઉગ્ગય
 અને ઉન્નત નું ઉન્નય આય ઢે. તે આ પ્રમાણે— ગમ્ (જહું) નમ્ (નમહું) આ વે ધાતુ
 ને ગત્યર્થદકર્મકાચ્ચ સૂત્રથી ક્ત પ્રત્યય આવ્યો. ગમ્ + ત નમ્ + ત યમિ રમિ
 નમિ ગમિ સૂત્રથી મ નો લુક્ થયો, પઠી કગટઙ સૂત્રથી ડ્ ડહીગયો, પઠી અનાદૌ
 દ્વિત્વં સૂત્રથી વિર્જાવ થયો, કગચ જેતિ સૂત્રથી ત લુક્ કરી અવર્ણો, ક્લીબેસ્મ્,
 મોનુસ્વાર સૂત્રથી ઉગ્ગયં અને ઉન્નયં રૂપ સિદ્ધ આય ઢે. એટલે તેનો અધિક ગતિ
 કરેલું અને ડંચે નમેલું એવો અર્થ આય ઢે. ૧૨

निर्ङोर्वा ॥ १३ ॥

निर्ङुर् इत्येतयोरंत्यव्यंजनस्य वा लुक् न जवति ॥ निस्सहं नी-
सहं । दुस्सहो । दूस्सहो । दुक्खिउ । दुहिउ ॥

मूल भाषांतर. निर् अने ङुर् ए वे उपसर्गना अंत्य व्यंजननो विकल्पे लुक् न आय,
व्यारे लुक् न आय त्यारं निस्सहं एवं रूप आय, अने लुक् आय त्यारे नीसहं एवं रूप
आय. तेवीज रीते दुस्सहो तथा दूस्सहो अने दुक्खिओ दुहिओ एवा विकल्पे रूप आय. १३

॥ दुंठिका ॥

निर् ङुर् ६२ वा ११ निर् सह नितरांसहते अवृद्धिऽव् प्र० अ-
नेन वा रलुक् लुकिनिमित्तपक्षे शपसेशपसंवा र स क्लीवेस्सम्
मोनु० निस्सहं नीसहं ङुर्सह् दुष्टं सहते वप्र० अनेन वा रलुक्
लुकिङुरोवा ङुरूपक्षे शपसेशपसं वा र स ११ अतःसेडोंः दुस्सहो-
दूस्सहो दुः दुष्टानि इन्द्रियाणि संजातानि यस्य सः तदस्य संजा-
तंतारकादिभ्यः इतच् इतच् प्र० अवर्णवर्णस्यऽलुक् दुःखित इति
जाते प्रथमे शपसेशपसंवारस् कगटडेतिसलुक् अनादौद्वित्वं द्वि-
तीयपूर्वखस्यकः द्वितीये अनेन वा र लुक् खथघधजांखस्यहः कगच-
जेति तलुक् ११ अतःसेडोंः दुखिउ । दुहिउ १३

टीका भाषांतर. निर् ङुर् ६२ वा ११ निर् उपसर्ग अने सह् धातु, जे निरंतर स-
हन कराय ते निस्सह-कहेवाय. निर् सह् तेने अवृ सूत्रथी अवृ प्रत्यय लागे, पठी आ
सूत्रथी विकल्पे र नो लुक् आय, निस्सह पठी लुक् निमित्त पक्षे शपसेशपसंवा
सूत्रथी विकल्पे र नो म् अथो क्लीवेस्सम् अने मोनु० सूत्रोथी निस्सहं अने नीसहं एवा
वे रूप सिद्ध आय ठे. दुर् उपसर्ग अने सह् धातु, दुष्टपणे जे सहन कराय ते दुर्सह अवृ
प्रत्यय लागी दुर्सह पठी आ सूत्रथी र नो लुक् अथो, पठी लुकिङुरो वा ए सूत्रथी ङुरूप
आयते पक्षे शपसेशपसंवा सूत्रथी विकल्पे र नो म् अथो, एटले दुस्सहः अने दूस्सहः
अयुं, पठी अतःसेडों सूत्रथी दुस्सहो अने दूस्सहो रूप सिद्ध अयां. ङुर् (दुष्ट) इन्द्रियो
उत्पन्न अइ ठे जेने ते दुःखित कहेवाय. तदस्यसंजातंतारकादिभ्य इतच् सूत्रथी इ-
तच् प्रत्यय आय, पठी अवर्णवर्णस्य सूत्रथी अ नो लुक् अथो, एटले दुःखित एवं
रूप अयुं, पठी शपसे शपसंवा सूत्रथी र नो म् अथो, पठी कगटड सूत्रथी म् नो
लुक् अथो, पठी अनादौद्वित्वं तथा द्वितीय पूर्व ख नो क् अथो, एटले दुःखिओ
रूप अयुं. बीजा रूपमां आ सूत्रथी विकल्पे र नो लुक् अथो, खथघधभां सूत्रथी ख

नो ह थयो, पठी कगचजेति सूत्रधी त नो लुक् पठी अतःसेडो सूत्रधी दुखिओ
अने दुहिओ एवा वे रूप थयां॥ १३ ॥

स्वरेऽन्तरश्च ॥ १४ ॥

अन्तरो निर्दुरोश्चान्त्यव्यंजनस्य स्वरे परे लुग् न जवति अंतर-
प्पा । निरंतरं । निरवसेसं । दुरुत्तरं । दुरवगाहं । कचिद्वजव-
त्यपि । अंतोवरि ॥

मूल भाषांतर. अंतर्, निर् अने दुर ए शब्दोनो, अंत्य व्यंजननो स्वरपर ठते अवश्य
लुक् न थाय. लुक् अंतरप्पा निरंतरं दुरुत्तरं दुरवगाहं ए शब्दोमां अंत्य व्यंजन र
नो लुक् न थाय. कोइ ठेकाणे थाय पण ठे, जेमके अंतोवरिं अथवा अंतो उवरिं त्यां
अंत्य व्यंजननो लुक् न थयो. ॥ १४ ॥

॥ टुंडिका ॥

स्वर ७१ अंतर ६१ च ११ अंतर् आत्मन् जस्मात्मनोःपोवा
त्मस्प पो अनादौद्वित्वं प्स्य न आणो राज वच्चन आ अंत्य
व्यं० सू लुक् ह्रस्वः संयोगे आऽलोकात् अंतरप्पा निरंतर निरवि-
शेषयोःसः शेषं संस्कृत सिद्धं ११ क्लीबे स्म मोनु० निरंतरं
निरवशेसं दुरः उत्तर दुरवगाह ११ लोकात् क्लीबेस्म मो-
नु० दुरुत्तरं दुरवगाहं अंतर ११ अव्यय० सू लुक् रः पदांते रस्य
विसर्गः अतोडा विसर्गस्य डोड इति डित्यं० लोकात् डंतउपरि११-
पोवः क्लीबेस्म मोनु० उवरिं अंतादौ वा इत्यनेन वा र
लोपो जवति यत्र यत्र लोपः तत्र तत्र अंतोवरि इति स्यात् अ-
न्यत्र तु अतोउवरि ॥ १४ ॥

टीका भाषांतर. स्वर ७१ अंतर ६१ च ११ संस्कृत अंतरात्मा नुं प्राकृत अंत-
रप्पा थाय ठे. ते आ प्रमाणे— अंतर् आत्मन्— भस्मात्मनोः पोवा ए सूत्रधी त्मनो प
थयो, पठी अनादौ द्वित्वं अहिं प्स्य न आणो एवं रूप न थाय तेमज आत्मानो आ पण
न रहे पठी अंत्य व्यंजनस्य ए वडे स् नो लुक् अइ ह्रस्व संयोगे आ ए लोक व्याकरणो
नियम लागवाथी अंतरप्पा रूप सिद्ध थयुं निरंतर निरवशेषयोः सः प्स्यसः सूत्रधी
ष नो स् थयो, बाकीनुं संस्कृत प्रमाणे सिद्ध थाय ठे. ११ क्लीबे स्म मोनु० तेथी निरंतरं
निरवशेसं ए रूप सिद्ध थाय ठे. दुर उपसर्गने उत्तर तथा अवगाह शब्द लगाडवा-
थी दुरुत्तर तथा दुरवगाह एवा वे रूप थाय ठे. ११ तेने क्लीबे स्म मोनु० ए नि-

यमथी दुरुत्तरं अने दुरवगाहं एवा वे रूप सिद्ध आय ठे. संस्कृत अंतरउपरिनुं प्राकृत अंतोवरि तथा अंतोउवरि एवां वे रूप आय ठे. ते आग्रमाणे. अंतर ११ शब्दने अव्यय० सूत्रथी सूनो लुक् थयो, पढी पदांते रनो विसर्ग थयो. पढी अतो ङाविसर्गस्यङोउ सूत्रथी ङ थइ, पढी लोकव्याकरणप्रमाणे डित्यंत० सूत्रथी अंत्यनो लुक् थयो, त्यारे अंतउपरि ११ एवं रूप थयुं, पढी पोवः क्लीबेस्रम् अने मोनु० सूत्रो लागी अंतउवरि रूप थयुं, पढी अंतादौवा सूत्रथी विकल्पे र नो लोप आय, ज्यारे लोप आय त्यारे अंतोवरि एवं रूप आय अने बीजे पढे अंतोउवरि एवं रूप आय. १४

स्त्रियामाद विद्युतः ॥ १५ ॥

स्त्रियां वर्तमानस्य शब्दस्यांत्यव्यंजनस्यात्वं जवति विद्युच्चब्दं वर्जयित्वा ॥ लुगपवादः ॥ सरित् । सरिश्चा ॥ प्रतिपद् । पाडिवश्चा ॥ संपद् । संपश्चा ॥ बहुलाधिकारादीषत्स्पृष्टतरयश्रुतिरपि ॥ सरिश्चा । पाडिवश्चा । संपश्चा ॥ अविद्युत इति किं ॥ बीहू ॥

मूल भाषांतर. स्त्रीलिङ्गे वर्तमान एवा शब्दना अंत्यव्यंजननो आ आय पण ते विद्युत् शब्दने वर्जने थाय. अहिं लुक्नो अपवाद ठे. सरित् शब्दनुं सरिआ रूप थाय. प्रतिपत् नुं पाडिवआ अने संपद्नुं संपआ रूप थाय. आ बहुलाधिकार ठे तेथी ईषत्स्पृष्टतर प्रयत्नथी यकारनुं श्रवण थाय ठे, तेथी सरिया, पाडिवया, संपया एम पण थाय. मूलमां विद्युत् शब्दने वर्जने कहुं ठे, तेथी विद्युत्नु विज्जु रूप थाय.

॥ टुंठिका. ॥

स्त्री ७१ आत् अविद्युत् ५१ सरित् अनेन तश्चा ११ अंत्यव्यंजन० सलुक् सरिश्चा प्रतिपत् ११ प्रत्यादौऽङतः समृद्ध्यादौ वा प्रमा सर्वत्र सलुक् पोवः अनेन त् आ अंत्यव्यं० सलुक् पाडिवश्चा संपत् अनेन त आ ११ अंत्यव्यं सलुक् संपश्चा बहुलाधिकारात् ईवत् स्पृष्टतरे वाच्ये यस्य श्रुतिरपि सरित् प्रतिपत् अनेन त् या आ श्रवणो० यशेषपूर्ववत् सरिया पाडिवया संपया विद्युत् यप्पर्याजः यस्य जः अनादौ द्वित्वं ज्ञा अंत्यव्यं० तलुक् ११ अक्लीबे० दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् विज्जु १५

टीका भाषांतर. स्त्री ७१ आत् अविद्युत् ५१ संस्कृत सरित् ११ शब्द तेने आ सूत्रथी आकार थयो, पढी अंत्यव्यं० सूत्रथी सूनो लुक् थयो, एतले सरिआ थयुं.

प्रतिपत् ११ प्रत्यादौ डः सूत्रथी त नो ड अयो, पढी समृद्ध्यादौ वा सूत्रथी प्र न
 आ अयो, एटले प्राडिपत् अयुं, सर्वत्ररलुक्, पो वः अने आ सूत्रथी आकार अयो
 पढी अंत्यव्यंजन सू तो लुक् अयो, एटले पाडिचआ रूप सिद्ध अयुं. संस्कृत संपत्
 ११ नुं संपआ आय ठे. संपत् शब्दने आ सूत्रथी आ आय, अंत्यव्यंजनस्य लुक्
 सूत्रथी संपआ रूप सिद्ध आय ठे. बहुल अधिकारथी ईषत् स्पृष्टतर प्रयत्नमां यनुं पा
 श्रवण आय, त्यारे सरित् प्रतिपत् ए शब्दने आ सूत्रथी आने बदले या आय
 अवर्णो सूत्र लागी य लगाडी बाकीना नियमो पूर्ववत् आय त्यारे सरिया, पाडि-
 वया, संपया इत्यादि रूप सिद्ध आय. संस्कृत विद्युत् नुं प्राकृत विज्जु आय ठे
 विद्युत् ११ पप्पर्याजः सूत्रथी य नो ज आय, पढी अनादौ द्वित्वं सूत्रथी विज्जुत
 आय, पढी अंत्यव्यं० सूत्रथी त् नो लुक् आय. अङ्गीबे० नियमथी दीर्घ आय, पढी
 अंत्यव्यं० सूत्रथी विज्जुकिना सू नो लुक् आय, एटले विज्जु रूप सिद्ध आय. १५

रो रा ॥ १६ ॥

स्त्रियां वर्तमानस्यांत्यस्य रेफस्य रा इत्यादेशो जवति ॥ आत्वाप-
 वादः ॥ गिरा । धुरा । पुरा ॥

मूल भाषांतर. २ ६१ रा ११- स्त्रीलिङ्गमां वर्तमान एवा अंत्य व्यंजनना रेफ ने
 रा एवो आदेश आय. आकारनो अपवाद ठे. जेमके गिर शब्दनो गिरा, धुर श-
 ब्दनो धुरा अने पुर शब्दनो पुरा आय.

॥ टुंढिका ॥

२ ६१ रा ११ गिर पुर धुरः अनेन र आ अंत्यव्यं०सूलुक् गिरा
 पुरा धुरा ॥ १६ ॥

टीका भाषांतर. २ ६१ रा ११ गिर पुर अने धुर ए शब्दने आ सूत्रथी आ-
 कार आय, पढी अंत्यव्यंजन सू नो लुक् आय, एटले गिरा पुरा, धुरा एवा रूप
 सिद्ध आय ठे ॥ १६ ॥

क्षुधो हा ॥ १७ ॥

क्षुध् शब्दस्यांत्यव्यंजनस्य हादेशो जवति ॥ तुहा ॥

मूल भाषांतर. क्षुध् शब्दना अंत्य व्यंजनने हा एवो आदेश आय. संस्कृत क्षुध्
 शब्दनुं प्राकृत लुहा एवं रूप आय ठे.

॥ टुंढिका ॥

क्षुध् ६१ हा ११ क्षुध् ११ अनेन ध् हा ११ ठा ह्यादौ कः तु अं-
 त्यव्यं० सूलुक् तुहा ॥ १७ ॥

मूल भाषांतर. लुध् ६१ हा ११ संस्कृत लुध् शब्दने आ सूत्रथी ध् नो हा थयो. ध्रुहा पढी छाक्ष्यादौ सूत्रथी क्ष नो छ थयो, एटले लुहा थयुं, पढी अंत्यव्यं० सूत्रथी विज्ञक्तिप्रत्यय स् नो लुक् थयो, एटले लुहा एवं रूप सिद्ध आय. ॥ १७ ॥

शरदादे रत् ॥ १८ ॥

शरदादे रंत्यव्यंजनस्याद् जवति ॥ शरद् सरत् ॥ जिषक् जिषत् ॥

मूल भाषांतर. शरद् विगेरे शब्दोना अंत्य व्यंजननो अत् (अकार) आय. सं-स्कृत शरद् शब्दनुं सरओ अने भिषक् शब्दनुं भिसओ रूप आयठे.

॥ टुंढिका ॥

शरदादि ६१ अत् ११ शरत् जिषक् ११ शषोः सः अनेन तस्य अः

अतः सेडौ डित्य० सरत् निसत् ॥ १८ ॥

टीका भाषांतर. शरदादि ६१ अत् ११ संस्कृत शरद् अने भिषक् शब्द ठे, तेने शषोःसः सूत्रथी सरद् भिसक् एवं थयुं. पढी आ सूत्रथी अंत्य व्यंजन त् तथा क् नो अ थयो. सरअ भिसअ एवं थयुं. पढी अतःसेडौ तथा डित्यं० सूत्रथी सरओ अने भिसओ एवां रूप सिद्ध आय ठे.

दिक्प्रावृषोः सः ॥ १९ ॥

एतयोरंत्यव्यंजनस्य सो जवति ॥ दिसा ॥ पाउसो ॥

मूल भाषांतर. दिक् अने प्रावृष् शब्दना अंत्य व्यंजननो स आय ठे. संस्कृत दिक् शब्दनो दिसा अने प्रावृष् शब्दनो पाउसो एवो प्राकृत शब्द आय ठे. ॥ १९ ॥

॥ टुंढिका ॥

दिक् प्रावृष् ६२ स ११ दिक् अनेन क् स आदित्याप् अंत्य व्यं०

सलुक् दिसा प्रावृषा प्रावृद् शरत्त० पुंस्त्वं अनेन षस्य सः ११ अतः

सेडौ पाउसो ॥ १९ ॥

टीका भाषांतर. दिक् प्रावृष् ६२ स ११ संस्कृत दिक् शब्दने आ सूत्रथी क् नो स् थयो, पढी आत् ए नियमथी आकार थयो, अने अंत्यव्यं० वडे विज्ञक्तिप्रत्यय स् नो लुक् थई दिसारूप सिद्ध थयुं. संस्कृत प्रावृष् शब्दने प्रावृद् शरत्त सू-त्रथी पुङ्गिगपणुं करी आ सूत्रथी प् नो स् थयो पढी अतःसेडौ सूत्रथी पाउसो रूप सिद्ध थयुं. ॥ १९ ॥

आयुरप्सरसोर्वा ॥ २० ॥

एतयोरंत्यव्यंजनस्य सो वा जवति ॥ दीहाउसो । दीहाऊ ॥ अ-

हरसा । अहरा ॥

मूल भाषांतर. संस्कृत आयुष् अने अप्सरस् शब्दना अंत्यव्यंजननो स्र वि
द्वेपे आय. संस्कृत दीर्घायुस् शब्दना विकल्पे दीहाउसो तथा दीहाऊ एवां वे
आय ठे. संस्कृत अप्सरस् शब्दना अच्छरसा तथा अच्छरा एवां रूप आय ठे.

॥ टुंडिका ॥

आयुस् अप्सरस् ६२ वा १२ दीर्घायुस् सर्वत्र रलुक् ख थ घ ध०
धस्य ह क ग च जे ति यलुक् अनेन वा स्र स अतः सेडों दीहाउ
सो पक्षे दीर्घायुस् सर्वत्र रलुक् ख थ घ ध जां घस्य हः क ग च०
यलुक् अंत्य०सलुक् ११ अक्तीवे दीर्घः उ ऊ अंत्यव्यं०सलुक् दी-
हाऊ अप्सरस् अनेन वा स्र सा आदित्याप् ह्रस्वाद्याश्चप्सा० प्स्य-
स्य छः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वठस्य चः अंत्यव्यं० सलुक् अछ-
रसा पक्षे अप्सरस् अंत्यव्यं०सलुक् आदित्याप् शेषं पूर्ववत् अछरा ॥२०॥

टीका भाषांतर. आयुस् अप्सरस् ६२ वा १२ दीर्घायुस् शब्दने सर्वत्र रलु
सूत्रथी दीर्घायुस् थयुं, पढी ख थ घ ध० सूत्रथी घ नो ह थयो, एटले दीर्घायुस् अ
पढी क ग च ज सूत्रथी य नो लुक् थयो, त्यारे दीर्घाऊस् थयुं, पढी आ सूत्रथ
विकल्पे स आय, पढी अतःसेडों सूत्रथी दीर्घाऊसो रूप सिद्ध थयुं. विकल्पप
दीर्घायुस् शब्दने सर्वत्र रलुक्, ख थ घ ध भां घस्य हः, क ग च यलुक् अंत्यव्यंज
सलुक्, ए नियमो लागी अक्तीवे सौ दीर्घः सूत्रथी ऊकार दीर्घ थयो, पढी अंत्यव्यंज
सूत्रथी विज्ञक्तिनो स्र उडी जंवाथी दीर्घाऊ एवं रूप सिद्ध थयुं. संस्कृत अप्सरस्
आ सूत्रथी विकल्पे स्र नो स करी आप्र सूत्रथी आकार आय, पढी ह्रस्वाछय
सूत्रथी प्स नो छ थयो, पढी अनादौ द्वित्वं सूत्रथी द्विर्जाव करी द्वितीय पूर्व छ न
च थयो, पढी अंत्यव्यंजनसूत्रथी स्र नो लुक् आय, एटले अच्छरसा रूप सिद्ध
थयुं. विकल्पपक्षे अप्सरस् शब्दना अंत्यव्यंजनना स्र नो लुक् करी आत् सूत्रथ
आप् आवी बाकीनी साधनिका पूर्वनी जेम करवी, एटले अच्छरा रूप सिद्ध आय ठे.

ककुजो हः ॥ २१ ॥

ककुजूशब्दस्यांत्यव्यंजनस्य हो जवति ॥ कउहा ॥

मूल भाषांतर. ककुजू शब्दना अंत्यव्यंजननो ह आय. संस्कृत ककुभू शब्द
प्राकृत कउहा रूप सिद्ध आय ठे.

॥ टुंडिका ॥

ककुजू ६१ ह ११ क ग च जे ति कलुक् अनेन जस्य हः आदि-
त्याप् ११ अंत्यव्यं० सलुक् हा ॥ २१ ॥

टीका भाषांतर. ककुञ्ज ६१ ह ११ संस्कृत ककुञ्ज शब्दने क ग च जे ति सूत्रथी क् नो लुक् अयो. पढी आ सूत्रथी भनो ह अयो, पढी आत् सूत्रथी आप् आ-
व्यो, पढी अंत्यव्यंजनस्य सूत्रथी विज्ञक्तिप्रत्यय सूनो लुक् अयो, एट्ठे ककुञ्ज
रूप सिद्ध अयुं. ॥ २१ ॥

धनुषो वा ॥ २२ ॥

धनुःशब्दस्यांत्यव्यंजनस्य हो वा जवति ॥ धणुहं । धणू ॥ २२ ॥

मूल भाषांतर. धनुष् शब्दना अंत्य व्यंजननो ह विकल्पे आय. धनुष् तेनुं धणुहं
अने धणू एम विकल्पे वे रूप आय ठे. ॥ २२ ॥

॥ टुंठिका ॥

धनुष् ६१ वा ११ धनुषू ११ नोणः अनेन यस्य हः क्लीबे स् म मोनु०
धणुहं पक्षे धनुष् नोणः अंत्य० षलुक् ११ अक्लीबे सौ दीर्घः णु णू
अंत्यव्यं० सलुक् धणू ॥ २२ ॥

टीका भाषांतर. धनुष् ६१ वा ११ धनुष् शब्दने नोणः सूत्रथी धनुष् अयुं, पढी
आ सूत्रथी ष नो ह अयो. क्लीबे स् म सूत्रथी स् नो म् अयो. पढी मोनुस्वार लागी.
धणुहं रूप सिद्ध अयुं. विकल्पपक्षे धनुषूने नोणः पढी अंत्यव्यं० वडे षनो लुक्
अयो. अक्लीबे सौ दीर्घः सूत्रथी णु नो णू अयो, पढी अंत्यव्यं० लागी स् नो लुक् अई
धणू रूप सिद्ध आय. ॥ २२ ॥

मोनुस्वारः ॥ २३ ॥

अंत्यमकारस्यानुस्वारो जवति ॥ जलं फलं वलं गिरिं पेष्ठ ॥ क-
चिदनंत्यस्यापि ॥ वणम्मि । वणंमि ॥ २३ ॥

मूल भाषांतर. प्राकृतमां अंत्य मकारनो अनुस्वार आय. जेमके जलं फलं वलं
गिरिं पेष्ठ इत्यादि रूपो सिद्ध आय ठे. ॥ २३ ॥

॥ टुंठिका ॥

म ६१ ऽनुस्वार ११ जलं अ ११ क्लीबे स् म ऽनेन अनुस्वारः जलं
फलं वृद्धा ११ कृतोऽत् वृ व द्वाः खः कचित्तुठडौ द्वास्थ ठः ऽनादौ
द्वित्वं द्वितीय० पूर्व ठ च ११ ऽमोस्य लुक् अनेनाऽनुस्वारः वलं
गिरि ११ शेषेऽदंतवान् इत्युक्तादमोऽस्य इत्यलुक् अनेन अनुस्वारः
गिरिं दृश० दृशो निश्चपेष्ठ इति दृशस्थाने पेष्ठ दुसुमुविध्यादिष्वि-

તિ હિ સુ ડત્તજ્ઞસ્વિજ્ઞા સ્ લુક્ પેષ્ઠ વન ર । ૭૧ ડેડ્મિ ડેઃડિ-
સ્થાને મિ નોણઃ કચિદનંતસ્યાપ્યનેન મકારસ્યાનુસ્વારઃ વણ-
મિ વણમિ ॥ ૨૩ ॥

ટીકા ભાષાંતર. મ ૬૧ અનુસ્વાર ૧૧ સંસ્કૃત જલ તથા ફલને ક્લીવે સ્ મ્ સૂ-
ત્રથી સ્ નો સ્ કરી આ સૂત્રથી અનુસ્વાર આય ઇટલે જલં ફલં રૂપ સિદ્ધ આય. વૃક્ષ-
નું વચ્છં આય ઠે. વૃક્ષ શબ્દને ઋતોડત્ સૂત્રથી વૃક્ષ અયું. પઢી ક્ષઃસ્વઃકચિત્તુ છઢૌ
સૂત્રથી ક્ષ નો છ અયો, પઢી અનાદૌ દ્વિત્વં અને દ્વિતીયં નિયમથી પૂર્વ છ નો ચ
કરી અમોડસ્ય લુક્ અને આ સૂત્રથી અનુસ્વાર કરી વચ્છં રૂપ સિદ્ધ આય ઠે. ગિરિ
શબ્દને શેષે અંદતવત્ એ નિયમ ઠે તેથી અમોડસ્ય એ સૂત્રથી અનો લુક્ આય, અને આ
સૂત્રથી અનુસ્વાર કરવાથી ગિરિં રૂપ સિદ્ધ આય ઠે. સંસ્કૃત દશનું પ્રાકૃત પેચ્છ આય
ઠે. દશ શબ્દને દશો નિઅચ્છપેચ્છ સૂત્રથી દશને સ્થાને પેચ્છ આય. દુસુસુવિધ્યાદિ-
ષ્વિતિહિસુઅતજ્ઞસ્વિજ્ઞા સૂત્રથી સ્ નો લુક્ આય તેથી પેચ્છ રૂપ આય. સંસ્કૃત વનને
ડેડ્મિડેઃ એ સૂત્રથી ડિ સ્થાને મિ આય, પઢી નોણઃ કોડ્ ઠેકાણે આ સૂત્રથી અંતે આવેલા
ન હોય તેવા મકારનો પણ અનુસ્વાર આય ઇટલે વણમિ અને વણમિ એવાં રૂપ આય. ॥ ૨૩ ॥

વા સ્વરે મશ્ચ ॥ ૨૪ ॥

અંત્યમકારસ્ય સ્વરે પરેડનુસ્વારો વા જવતિ પદ્ધે લુગપવાદો મસ્ય
મકારશ્ચ જવતિ ॥ વંદે ડસજં અજિચ્ચં ॥ ડસજમજિચ્ચં ચ વંદે ॥
વહુલાધિકારાદન્યસ્યાપિ વ્યંજનસ્ય મકારઃ ॥ સાક્ષાત્ । સક્લં ॥
યત્ જં ॥ તત્ । તં ॥ વિષ્વક્ । વીસું ॥ પૃથક્ । પિહં ॥ સમ્યક્ ।
સમ્મં ॥ ઇહં ઇહયં ॥ આલેક્ષ્યમિત્યાદિ ॥ ૨૪ ॥

મૂલ ભાષાંતર, પ્રાકૃતમાં આગલે સ્વર આવે તો અંત્ય મકારનો વિકલ્પે અનુસ્વાર આય.
વિકલ્પ પદ્ધે લુગ્નો અપવાદ ઇટલે મકાર નો મકાર આય ઠે. જેમ સંસ્કૃત વંદે ઋષભ
મજિતં તેનું વંદે ડસજં અજિચ્ચં તથા ડસજમજિચ્ચં ચ વંદે એમ આય. વહુલ અધિકાર
ચાલે ઠે, તેથી વીજા વ્યંજનનો પણ મકાર આય. સંસ્કૃત સાક્ષાત્તું સક્લં આય. યત્તું
જં આય, તત્તું તં આય. વિષ્વક્તું વીસું, પૃથક્તું પિહં, સમ્યક્તું સમ્મં, ઇહં
નું ઇહયં અને આલેક્ષ્યમિત્યાદિ રૂપ આય ઠે. ॥ ૨૪ ॥

॥ ટુંડિકા ॥

વા ૧૧ સ્વરે ૭૧ મ ૬૧ વા ૧૧ વદહ્ સ્તુત્યજિવાદનયોઃ ડદિતઃ
સ્વરામ્નોતઃ વદાવર્તં એકર્તર્થ્યવદચ્ચઃ શવ્પ્રં અલુગ્ સ્યાદેત્યપદે

अलोकालोकात् वंदे ऋषजं उत् कृत्वादौ ऋउशषोः सः ख थ घ-
 ध जां नस्यहः ११ मोस्य लुक् अनेन वाऽनुस्वारः उसहं अजित ११
 क ग च जेति तलुक् अमोऽस्य लुक् अनेन वाऽनुस्वारः अजियं पद्मे
 उसन्नम् अजियं अत्र व्यंजनेति मस्य लुकि प्राप्ते अनेन मकारो म-
 ध्यैवलोकात् उसन्नमजियं च साक्षात् ह्रस्वः संयोगे सः स ऋः खः
 कचित्तु ठडौ ऋः खः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वस्य खस्य कः वा
 ऽव्ययोत्खातादावदातः आ अ बहुलाधिकारात् अनेनान्यस्यापि
 व्यंजनस्य मकारः अत्र तम् अनेन वा अनुस्वारः सकं वयत तत्त
 आदेर्योजः बाहुलकात् तम् अनेनानुस्वारः जं तं विष्वक् सर्वत्र
 लुक् ध्वनिविष्वचोरुः ष षु शषोः सः लुप्त यवरशषसां शषसां दीर्घः वि
 वी बाहुलकात् क् म् अनेनानुस्वारः वीसुं पृथक् इडुतौ वृष्टवृष्टि
 पृथङ्मृदंगनप्तृके केष्टपिपृथकि धोवा इति यस्य विकल्पेन ध
 प्राप्तौ पद्मे खथघधजां घस्य हः । बाहुलकात् कम् अनेनानु-
 स्वारः पिहं । सम्यक् अधोमनयां यलुक् अनादौ द्वित्वं मः म
 बाहुलकात् कम् अने नानुस्वारः सम्मं इह इहकः ७१ अत्राव्यय
 त्वाद्लुकि प्राप्तेऽनेन डि स्थाने म् कगच जेति कलुक् अवर्णो-
 नुस्वारः । इहं इहयं अथवा प्रकारांतरेण ऋधक् ऋधद् अव्य-
 यस्य सलुक् इत्कृपादौ ऋ इ ख थ घ धजां धस्य हः अनेन कदोर्मः
 क ग च जेति कलुक् अवर्णोऽयो अनेन अनुस्वारः इहं इहयं
 श्लिषंतू आलिङ्गने श्लिप् आङ्पूर्वः आश्लेषनाय आश्लेषुः शक
 घुषझारग्नलंजं तुम् प्र० लघोरुपांत्यस्य गुणः श्लि श्ले तवर्गश्च
 वर्गष्टवर्गाज्यां० तमाष्टस्यानुष्टुप्स्य तः अनादाविति द्वित्वं प्राप्ते
 न दीर्घानुस्वारादिति निषेधः तैलादौ वा द्वित्वं मोनु० विंशत्यादेर्लुक्
 अनु० लुक् स्वार्थे कश्च वा क प्र० ११ अनेन सिस्थाने म अनु-
 स्वारश्च० क ग ट ड त द प य० शलुक् क ग च जेत्यादिना क-
 लुक् आलेख्यं ॥ २४ ॥

टीका भाषांतर. वा ११ स्वर ७१ म ६१ वा ११ संस्कृत वंदे ऋषभमजितं
 तेनुं प्राकृत वंदे उसहं अजियं आय. वदङ् धातु स्तुति अने वंदना करवामां प्रवर्ते

ઠે, તેને ઉદિતઃ સ્વરાન્નોતઃ વદાવર્ત્તઃ૦ ઇત્યાદિ સૂત્રોથી વંદ્ને એ પ્રત્યય લાવી કર્તૃર્થ્ય વખ્યઃ શવ્પ્ર૦ સૂત્રથી અ આવે, અને અલુક્ સ્યાદેત્યપદે સૂત્ર લાગી લોક અને અ-લોકવ્યાકરણથી વંદે રૂપ સિદ્ધ થાય. ઋષજ્ઞ શબ્દને ઋત્વાદિ ઋઙ શષોઃસઃ અને ઋઙ ધ ધ માં મસ્યહઃ સૂત્રો લાગવાથી ઉસહ રૂપ સિદ્ધ થાય, પઠી મોઽસ્યલુક્ અને આ સૂત્રથી વિકલ્પે અનુસ્વાર થવાથી ઉસહં રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત અજિત શબ્દને ક ગ ચ જ સૂત્રથી ત્ તો લુક્ થયો, પઠી અમોઽસ્યલુક્ સૂત્ર લાગી આ સૂત્રવડે વિકલ્પે અનુસ્વાર થયો એટલે અજિયં રૂપ સિદ્ધ થયું. વિકલ્પપદ્ધે ઉસ્રભમ્ અજિયં તેમાં વ્યંજન૦ સૂત્રથી મ્ નો લુક્ થવા આવ્યો પણ આ સૂત્રથી મકારનો મકારજ થાય તેથી લોકવ્યાકરણથી ઉસ્રભમજિયં એવું રૂપ થાય. સંસ્કૃત સાક્ષાત્તનું પ્રાકૃત સક્ષ્વં થાય. સાક્ષાત્ શબ્દને હ્રસ્વ ઈઁ સંયોગે સઃ સૂત્રથી સ થયો, પઠી ક્ષઃ ઋઃ ક્વચિત્તુઙ્ઙઠૌ સૂત્રથી ક્ષ નો ઋ થયો, પઠી અનાદૌ દ્વિત્વં નિયમ લાગી દ્વિતીય પૂર્વસ્ય સૂત્રથી ઋ નો ક થયો, પઠી વાઙ્યયોત્સ્વાતાદાવદાતઃ સૂત્રથી આકારનો અ થયો એટલે સક્ષ્વે થયું, પઠી બહુલાધિકારથી આ સૂત્રવડે વીજા વ્યંજનનો મકાર થયો, પઠી તમ્ લાગી આ સૂત્રથી વિકલ્પે અનુસ્વાર થયો ત્યારે સક્ રૂપ થયું. સંસ્કૃત યત્ અને તત્ તેના પ્રાકૃત યં તં થાય છે. યત્ તત્ તેને આદેર્યોજઃ સૂત્રથી ય્ નો જ્ થયો, પઠી વાહુલક અધિકારથી અમ્ ઈઁ આ સૂત્રથી અનુસ્વાર ઈઁ જં તં એવાં રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત વિષ્વક્તું પ્રાકૃત વીસું થાય. વિષ્વક્ શબ્દને સર્વત્ર લુક્ તથા ધ્વનિવિષ્વચોરુઃ સૂત્ર લાગી શષોઃસઃ પ્રાપ્ત થયા પઠી લુસયવરશષસાં શષસાં દીર્ઘઃ સૂત્રથી દીર્ઘ થાય, પઠી વાહુલકાધિકારથી આ સૂત્રવડે અનુસ્વાર થવાથી વીસું રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત પૃથક્તું પ્રાકૃત પિહં થાય છે. પૃથક્ શબ્દને હ્રદુતૌ-વૃષ્ટ વૃષ્ટિ પૃથક્ મૃદંગનૃસે કે એ સૂત્રથી પૃતું પિથયું પઠી પૃથકિ ધોવા સૂત્રથી થ્ ને સ્થાને વિકલ્પે ધ્ થવા આવ્યો, પણ વિકલ્પ પદ્ધે ઋઙ ધ ધ માં સૂત્રથી ધ નો હ થયો, પઠી વાહુલકાધિકારથી ક્ નો મ્ ઈઁ અનુસ્વાર થયો એટલે પિહં રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત સમ્યક્ શબ્દનું પ્રાકૃત સમ્મં થાય. સમ્યક્ શબ્દને અધો મનાયાં સૂત્રથી ય્ નો લુક્ થયો, પઠી અનાદૌ દ્વિત્વં કરી મ્નો વિર્જાવ થયો. વાહુલક અધિકારથી ક નો મ કરી આ સૂત્રથી અનુસ્વાર થાય એટલે સમ્મં રૂપ સિદ્ધ થાય છે. સંસ્કૃત હ્રઃ અને હ્રઃક નું પ્રાકૃત હ્રં હ્રઃ થાય છે. હ્રઃ હ્રઃક શબ્દને અવ્યયપણાને લીધે લુક્ થવા આવ્યો, પણ આ સૂત્રથી સપ્તમીના પ્રત્યય ડિને સ્થાને મ થાય, અને ક ગ ચ જ સૂત્રથી ક નો લુક્ થાય. પઠી અવર્ણ તથા અનુસ્વાર ઈઁ હ્રં તથા હ્રઃ રૂપ સિદ્ધ થાય છે. અથવા વીજે પ્રકારે સંસ્કૃત ઋધક્ તથા ઋધ દ્ શબ્દનાં રૂપ હ્રં અને હ્રઃ થાય છે. ઋધક્ ઋધદ્ શબ્દને અવ્યયસ્ય સલુક્ નિયમ લાગી ઇત્કૃપાદૌ સૂત્રથી ક્ નો ઈ થાય, પઠી ઋઙ ધ ધ૦ સૂત્રથી ધ નો હ થાય, પઠી આ સૂત્રથી ઠેલા ક્ દ્ નો મ્મ થયો, પઠી ક ગ ચ જ સૂત્રથી કનો લુક્ ઈઁ અવર્ણોઽયો લાગી આ સૂત્રથી અનુસ્વાર થયો એટલે હ્રં અને હ્રઃ રૂપ થાય છે. સંસ્કૃત આશ્લેષ્ટનું પ્રાકૃત આલેહુઅં થાય છે. પ્ર-

અમ શ્લિષંતૂ આલિંગને દટલે શ્લિષ્ ધાતુ આલિંગનમાં પ્રવર્તે છે. આહ્ ઉપસર્ગ પૂર્વે આવ્યો દટલે આશ્લિષ્ થયું. જે આલિંગન કરવાને માટે હોય તે આશ્લેષ્ટ કહેવાય. આશ્લિષ્ શબ્દને શકઘુપજ્ઞા રમ્ભલંભઃ સૂત્રથી તુસ્ પ્રત્યય આવ્યો, પઠી લઘો રૂપાંતસ્ય ગુણઃ સૂત્રથી ગુણ થયો દટલે શ્લિ નો શ્લે થયો પઠી તત્ત્વર્ગશ્ચર્ગષ્ટ વર્ગાભ્યાંઃ સૂત્રથી ષ્ટ કરી અનુષ્ટેષ્ટસ્યતઃ તથા અનાદૌઃ નિયમથી દ્વિર્જાવ પ્રાપ્ત થવા આવ્યો, પણ નદીર્ઘાનુસ્વારાત્ સૂત્રથી નિષેધ થયો, પઠી તૈલાદૌવાદ્વિત્વં અને મોનુસ્વારઃ પઠી વિંશત્યાદેર્લુક અનુસ્વારઃ લુક્ થયા પઠી સ્વાર્થે કશ્ચવા સૂત્રથી વિકલ્પે ક પ્રત્યય આવ્યો, પઠી ચાલતા સૂત્રથી સિ સ્થાને મ તથા અનુસ્વાર થયો, પઠી કગટઢ તદપયઃ સૂત્રથી શ નો લુક્ થયો, અને કગચજ નિયમથી ક નો લુક્ થયો દટલે આલેદ્ધુઅં રૂપ સિદ્ધ થયું ॥ ૨૪ ॥

હઞ્જણનો વ્યંજને ॥ ૨૫ ॥

હઞ્જણન ક્ત્યેષાં સ્થાને વ્યંજને પરે અનુસ્વારો જવતિ ॥ હઃ । પદ્ધત્ઃ । પંતી ॥ પરાહ્મુખઃ । પરંમુહો ॥ જઃ । કંચુકઃ । કંચુકં ॥ લાઞ્ઞઞનં । લંઞનં ॥ ણઃ । ષણ્મુખઃ । ઠંમુહો ॥ ઉત્કંઠા । ઉક્કંઠા ॥ નઃ । સન્ધ્યા । સંજા ॥ વિન્ધ્યઃ । વિંજો ॥ ૨૫ ॥

મૂલ ભાષાંતરઃ સંસ્કૃતમાં આવેલા હઃ, જઃ, ણઃ અને નઃ એ વ્યંજનોની આગલ જો વીજો વ્યંજન આવ્યો હોય તો તેમને સ્થાને પ્રાકૃતમાં અનુસ્વાર આવે છે. હઃ નું ઉદાહરણ પદ્ધત્ઃ તેનું પંતી આવે. પરાહ્મુખઃ તેનું પરંમુહો આવે. જઃ નું ઉદાહરણ - કંચુકઃ તેનું કંચુકં આવે. લાઞ્ઞઞનં નું લંઞનં આવે. ણઃ નું ઉદાહરણ ઉત્કંઠા નું ઉક્કંઠા આવે. નઃ નું ઉદાહરણ - સન્ધ્યા નું સંજા અને વિન્ધ્યઃ નું વિંજો આવે. ॥૨૫॥

॥ હુંઠિકા ॥

હઃ ચ જઃ ચ ણઃ ચ નઃ ચ હઞ્જણન્ તસ્ય ૬ઃ વ્યંજન ૭ઃ પદ્ધત્ઃ અનેન હસ્ય અનુસ્વારઃ કગટહેત્યાદિના ક્ લુક્ ૧૧ અક્લીવેસૌ દીર્ઘઃ અંત્યવ્યં સ્ લુક્ પંતી । પરાહ્મુખ હ્રસ્વઃ સંયોગે અનેન-હસ્ય અનુસ્વારઃ સ્વઘઘજ્ઞાં સ્વસ્ય હઃ પરંમુહો । કંચુકઃ લાંઞનં હ્રસ્વઃ સંયોગે લા લ અનેન અસ્યાનુઃ ક ગ ચ જેતિ કલુક્ નોણઃ ૧૧ અતઃ સેડોં કિત્યંઃ કલીવે સ્મ મોનુઃ કંચૂકં । લંઞણં ષણ્મુખઃ ષટ્ સમીશાવસુધાસપર્ણેષ્વાદેશ્ઠઃ ષસ્ય ઠઃ અનેન ણસ્યાનુસ્વારઃ સ્વઘઘજ્ઞાં સ્વસ્ય હઃ ૧૧ હતઃ સેડોંઃ ઠસ્મુહો ઉત્કંઠા કગટહેતિ

તલુક્ અનાદૌદ્રિત્વં અનેન ણસ્યાનુસ્વારઃ ઉક્કંઠા સંધ્યા અનેન
 નસ્યાનુસ્વારઃ સાધ્વસંધ્યહ્યાંઙઃ ૧૧ અંત્યવ્યં સલુક્ સંજા
 વિંધ્યઃ ૧૧ અનેન નસ્યાનુસ્વારઃ સાધ્વસંધ્યહ્યાંઙઃ ધસ્ય ઙઃ ૧૧
 અતઃ સેડોં વિંજો ॥ ૨૫ ॥

ટીકા ભાષાંતર. હજ્જણન ૬૧ વ્યંજન ૭૧ ઙ્ જ્ જ્ અને ન્ એ વ્યંજનોની પઠી જો
 પરવ્યંજન આવેતો તેમને સ્થાને અનુસ્વાર આય. સંસ્કૃત પંડિત્ત નું પ્રાકૃત પંતી આય ઢે.
 પંડિત્ત શબ્દને આ સૂત્રથી ઙ્ નો અનુસ્વાર આય. કગટહં સૂત્રથી ક્ નો લુક્ આય,
 અક્લીવે સૂત્રથી દીર્ઘ આય. પઠી અંત્યવ્યં સૂત્રથી અંત્ય સ્ નો લુક્ આય ત્યારે પંતી
 રૂપ સિદ્ધ આય. સંસ્કૃત પરાંદ્મુખઃ નું પ્રાકૃત પરંમુહો આય ઢે. પરાંદ્મુખ શબ્દને
 હ્રસ્વઃ સંયોગે સૂત્રથી હ્રસ્વ આય, પઠી આ સૂત્રથી ઙ્ નો અનુસ્વાર આય, પઠી સ્વથઘ-
 ઘભાં સૂત્રથી સ્વ નો હ આય, પઠી અતઃસેડોં પામી પરંમુહો રૂપ સિદ્ધ આય. સંસ્કૃત
 કજ્જુકઃ અને લાઙ્છનં નું પ્રાકૃત કંચુઓ અને લંછનં આય ઢે. કજ્જુકઃ
 લાઙ્છનં શબ્દને હ્રસ્વઃ સૂત્રથી લાઙ્છન ના લા નો લ થયો, પઠી આ સૂત્રથી જ્ નો
 અનુસ્વાર થયો. કગચજ સૂત્રથી ક નો લુક્ થયો. પઠી નોળઃ તથા અતઃ સેડોં સૂત્રો
 લાગે, પઠી ડિત્યં ક્લીવે સમ્ અને મોનું સૂત્રો લાગી કંચુઓ અને લંછનં રૂપ
 સિદ્ધ આય. સંસ્કૃત ષપ્મુખ નું પ્રાકૃત છમ્મુહો આય ઢે. ષપ્મુખ શબ્દને ષદ્સમી-
 શાવસુધાસપર્ણેષ્વાદેઙ્ઃ સૂત્રથી ષ નો છ થયો, પઠી આ સૂત્રથી ણ્ નો અનુ-
 સ્વાર થયો, પઠી સ્વથઘ ધ ભાં સૂત્રથી સ્વ નો હ થયો, અને અતઃસેડોં સૂત્ર લાગી
 છમ્મુહો રૂપ સિદ્ધ થયું સંસ્કૃત ઉત્કણ્ઠા નું પ્રાકૃત ઉક્કંઠા આય ઢે. ઉત્કણ્ઠા શ-
 બ્દને કગટહ સૂત્રથી ત નો લુક્ થયો, પઠી અનાદૌદ્રિત્વં સૂત્રલાગે, અને આસૂત્રથી
 ણ્ નો અનુસ્વાર થયો એટલે ઉક્કંઠા રૂપ સિદ્ધ થયું. સંસ્કૃત સન્ધ્યા નું પ્રાકૃત સંજ્ઞા
 આય ઢે. સન્ધ્યા શબ્દને આ સૂત્રથી ન્ નો અનુસ્વાર થયો. પઠી સાધ્વસંધ્યહ્યાંઙઃ
 સૂત્રથી ધ્ય નો ઙ્ થયો. પઠી અંત્યવ્યંજનં સૂત્રથી સ્ નો લુક્ થયો, એટલે સંજ્ઞા રૂપ
 સિદ્ધ થયું. સંસ્કૃત વન્ધ્યા નું પ્રાકૃત વિંજો આય ઢે. વન્ધ્યા શબ્દને આ સૂત્રથી ન્
 નો અનુસ્વાર થયો, પઠી સાધ્વસંધ્યહ્યાંઙઃ સૂત્રથી ઘ નો ઙ્ થયો, પઠી અતઃ સેડોં
 સૂત્ર લાગી વિંજો રૂપ સિદ્ધ થયું. ॥ ૨૫ ॥

॥ વક્રાદાવંતઃ ॥ ૨૬ ॥

વક્રાદિષુ યથાદર્શનં પ્રથમાદેઃ સ્વરસ્યાંત આગમરૂપો અનુસ્વારો
 નવતિ ॥ વંકં । તંસં । અંસૂ । મંસૂ । પુંઠં । ગિઠં મુંઠા પંસૂ બુંઠં કંકોનો
 કુંપલં દંસણં વિંઠિઠં ગિઠી મંજારો એવાદ્યસ્ય ॥ વયંસો મ-
 ણંસી મણંસિણી મણંસિલા પડંસુઆ એષુ દ્વિતીયસ્ય ॥ અવરિં ।

अणिउत्तयं । अइमुत्तयं । अनयोस्तृतीयस्य ॥ वक्र त्र्यस्र अश्रु
श्मश्रु पुष्ठ गुष्ठ मूर्छन् पर्शु बुध्न कर्कोट कुङ्मल दर्शन वृश्चिक
गृष्टि मार्जार वयस्य मनस्विन् मनस्विनी मनःशिला प्रतिश्रुत् उपरि
अतिमुक्तक इत्यादि ॥ कचिष्ठंदःपूरणेपि ॥ देवनागसुवर्णं ॥
कचिन्नजवति ॥ गिठी । मञ्जारो । मणसिला ॥ आर्षे मणो
सिला । अइमुत्तयं ॥ २६ ॥

मूल भाषांतर. वक्रादि शब्दोने विषे यथादर्शन वडे प्रथमादि स्वरने अंत आगमरूप
अनुस्वार आय ठे. संस्कृत वक्र तथा त्र्यस्रनुं प्राकृत वंकं अने तंसं आय ठे. संस्कृत
अश्रु अने श्मश्रु नुं प्राकृत अंसू अने मंसू आय ठे. संस्कृत पुच्छ तथा गुच्छ नुं प्राकृत
पुंछं अने गुंछं आय ठे. संस्कृत मूर्छन् नुं प्राकृत मुंढा आय ठे. संस्कृत पर्शु नुं प्राकृत
पंसू आय ठे. संस्कृत बुध्ननुं प्राकृत बुंधं आय ठे. संस्कृत कर्कोट नुं प्राकृत कंकोडो
आय ठे. संस्कृत कुङ्मलनुं प्राकृत कुंपलं आय ठे. संस्कृत दर्शन नुं प्राकृत दंसणं
आय ठे. संस्कृत वृश्चिकनुं प्राकृत विंछिओ आय ठे. संस्कृत गृष्टिनुं प्राकृत गिंठी
आय ठे. संस्कृत मार्जारनुं प्राकृत मंजारो आय ठे. आ सर्व शब्दोमां प्रथम आदि
शब्दनो अनुस्वार थयेलो ठे. संस्कृत वयस्यनुं प्राकृत वयंसो आय ठे. संस्कृत मन-
स्विन्नुं प्राकृत मणंसी आय ठे. संस्कृत मनस्विनी नुं प्राकृत मणंसिणी आय ठे.
संस्कृत मनःशिला अने प्रतिश्रुत् ना प्राकृत मणंसिला अने पडंसुआ आय ठे. आ
शब्दोमां बीजा शब्दनो अनुस्वार थयेलो ठे. संस्कृत उपरि, अतिमुक्तक ना प्राकृत
अवरिं, अणिउत्तयं अथवा अइमुत्तयं आय ठे. आ शब्दोमां त्रीजा अक्षरनो अनु-
स्वार आय ठे. कोइ ठेकाणे ठंद पूरवामां पण आय ठे. जेमके देवनाग सुवर्णं कोइ
ठेकाणे आय पण नहीं. जेम के गिठी, मझारो, मणसिला मणसिला आर्ष प्रयोगमां
मणोसिला आय ठे. अने अइमुत्तयं पण आय. ॥ २६ ॥

॥ टुंढिका ॥

वक्रादि ७१ अंत ११ वक्र त्र्यस्र क्लीबे सम् मोनु० वंकं तंसंऽश्रु
श्मश्रु आदेः श्मश्रु स्थाने स लुक् सर्वत्र र लुक् शषोः सः अनेना-
नुस्वारः ११ क्लीबे सम् मोनु० अक्लीबेसौ दीर्घः अंत्यव्यंजनस्थाने
आ अंत्यव्यं० स लुक् अंसू मंसू पुष्ठ गुष्ठ ११ शषोः सः अनेनानु-
स्वारः क्लीबे सम् पुंठं गुंठं मूर्छन् ११ ह्रस्वः सं० मु अर्द्धि मूर्द्धि तेवा
इति र्द्धस्य ढ पुंस्यन आणोराजवच्च अन् स्थाने आ अंत्यव्यं०
सलुक् मुंढा पर्शु सर्वत्ररलुक् शषोः सः अनेनानुस्वारः ११ अक्ली-

वेसौ दीर्घः अंत्य० सलुक् बुध अधोमन० नलुक् अनेनानुस्वारः
 ११ क्लीवे स्म मोनु० बुधं कर्कोट अनेनानुस्वारः सर्वत्र रलुक् टो-
 डः ११ अतः सेडो कंकोडो कुद्वल प्रकमोथस्यपः अनेनानुस्वारः
 ११ क्लीवे स्म मोनु० बुधं कर्कोट अनेनानुस्वारः सर्वत्र रलुक् टोडः
 ११ अतः सेडो कंकोडो कुद्वल प्रकमोथस्यपः अनेनानुस्वारः ११
 क्लीवे स्म मोनु० कुपलं दर्शन ११ सर्वत्र रलुक् शषोः सः ऽस्य
 कार्यं नोणः क्लीवे स्म मोनु० दंशणं वृश्चिक ११ इत्कृपादौ वृ वि
 ह्रस्वात्थ्यश्चेति स्वस्य ठः अस्य कार्यं कगचजेति कलुक् अतः सेडो
 विंहुउं गृष्टि इत्कृपादौ गृ गि अनेनानुस्वार० दृस्यानुष्टे० दृस्य ठः
 ११ अक्लीवे० अंत्यव्यं० सलुक् गिंठी मार्जारः ह्रस्वसं० मा म अने
 नानु० सर्वत्र रलुक् ११ अतः सेडो मंजारो वयस्य अनेन द्विती-
 यस्यानुस्वारः अधोमनयां यलुक् ११ अतः सेडो वयंसो मनस्विन्
 अनेन द्वितीयस्यानु० सर्वत्र वलुक् अंत्यव्यंजन लुक् अक्लीवे० दीर्घः
 अंत्यव्यं० सलुक् नोणः मणंसी मनस्विनी अनेन द्वितीयस्यानुस्वारः
 सर्वत्र वलुक् नोणः अंत्य० सलुक् मणंसिणी मनस्सशिला अंत्यव्यं०
 सलुक् अनेन द्वितीयस्यानु० शषोः सः नोणः ११ अंत्यव्यं० सलुक्
 मणंशिला प्रतिश्रुत् ११ सर्वत्र रलुक् पथिपृथिवीप्रति० ति त
 प्रत्यादौडः तस्य डः स्त्रियामादविद्युतः त आ अनेन द्वितीयस्यानु०
 अंत्यव्यं० सलुक् पडंसुआ उपरि ११ वोपरौ अनेन तृतीयस्यानु-
 स्वारः कगच जेति तलुक् अवर्णो ११ क्लीवे स्म मोनु० अणिउं-
 तयं द्वितीयोपिप्रकारो यथा अतिमुक्त कगचजेति तयोर्लुक् अवर्णो
 ११ अयः कगटडेति नाणुक क्लीवे स्म मोनु० इमुउतयं कचिहंदः
 पूरणेप्यनु० देवंनागसुवन्न अनेन अनु० य सर्वत्र रलुक् अनादौ धित्वं
 देवं नाग सुवण कचिदनुस्वारो न जवति गिह्ठी मज्जारो मणशि-
 ला अत्रानुस्वारं मुक्ताशेषं पूर्ववत्. ॥ २६ ॥

टीका भाषांतर वक्रादि ७१ अंत ११ संस्कृत वक्र अने इयस्त्रने सर्वत्र रलुक्
 अने अधोमनयां यलुक् सूत्रो लागी आ सूत्रथी अनुस्वार थयो. पठी क्लीवे स्म अने
 मोनु० लागी वंकां तथा तंसं रूप सिद्ध थाय संस्कृत अश्रु तथा इमश्रु ना प्राकृत अंस

અને મંસૂ થાય છે. અથુ રમથુ તેને આ દીને રમથુસ્થાને સ નો લુક્ થયો, પઠી સર્વત્ર રલુક્ સૂત્રથી ર નો લુક્ થાય, પઠી શષો:સ: સૂત્ર લાગી આ ચાલતા નિયમથી અ-નુસ્વાર થાય. પઠી ફ્લીવે સ્મ્, મોનુસ્વાર અક્લીવેસૌ દીર્ઘ: નિયમો લાગી અંત્યવ્યં-જનને સ્થાને અ થાય. પઠી અંત્યવ્યંજન વિજ્ઞતિ સ્ નો લુક્ થઈ અંસૂ અને મંસૂ રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત પુચ્છ ગુચ્છ ના પ્રાકૃત પુંછ ગુછં એવાં રૂપ થાય છે. પુછ, ગુછ શબ્દને શષો: સ: લાગી પઠી આ સૂત્રથી અનુસ્વાર થાય. પઠી ફ્લીવે સ્મ્ સૂત્ર લાગી પુંછં ગુછં રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત મૂર્ધન્ શબ્દનું પ્રાકૃત મુંઠા થાય છે. મૂર્ધન્ ને હ્રસ્વ: સં૦ સૂત્રથી મુ થાય, પઠી અઙ્ઙિમૂઙ્ઙોઙ્ઙેતે વા એ સૂત્રથી વિકલ્પે ઙ્ નો ઢ થાય, પઠી પુંસ્યન આળો રાજવચ્ચ એ સૂત્રથી અન્ ને સ્થાને આ થાય, પઠી અંત્યવ્યં૦ સ્ નો લુક્ થાય એટલે મુંઠા રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત પર્યુ તેને સર્વત્ર રલુક્, શષો: સ:, લાગી ચાલતા સૂત્રથી અનુસ્વાર થાય, પઠી અક્લી વેસૌ દીર્ઘ: અંત્યસલુક્ નિયમોથી પંસૂ રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત બુધ્ધ ને અધોમન સૂત્રથી ન નો લુક્ થાય, પઠી આ સૂત્રથી અનુસ્વાર થઈ ફ્લીવે સ્ મ્, મોનુસ્વાર નિયમો લાગી બુંધં રૂપસિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત કકોટને આ સૂત્રથી અનુસ્વાર થઈ સર્વત્ર રલુક્ ટોઢ: અત: સેઢોં: સૂત્રો લાગી કંકોટો રૂપ સિદ્ધ થાય, સંસ્કૃત કુદ્બલ શબ્દને પ્રક્મોથસ્યપ૦ સૂત્ર લાગી આ સૂ-ત્રથી અનુસ્વાર થાય, પઠી ફ્લીવે સ્મ્ અને મોનુસ્વાર: સૂત્રો લાગી કુંપલં રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત દર્શન શબ્દને સર્વત્ર રલુક્, શષો: સ: ચાલતા સૂત્ર, થી નો ણ: ફ્લીવે સ્મ્ અને મોનુસ્વાર: સૂત્રોથી દંસળં રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત વૃશ્ચિકને હ્ત્કૂ-પાદૌ એ સૂત્રથી વૃ નો વિ થાય પઠી હ્રસ્વાસ્થ્યશ્ચ એ સૂત્રથી શ્ચ નો છ થાય. પઠી આ સૂત્રથી તથા ક ગ ચ જ સૂત્રથી ક નો લુક્ થાય, પઠી અત: સેઢોં લાગી વિંછિઓ રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત ગૃષ્ઠિ ને હ્ત્કૂપાદૌ સૂત્રથી ગૃ નું ગિ થાય, પઠી આ સૂત્રથી અનુસ્વાર થાય. ષ્ટ્થ્યાનુષ્ટે૦ સૂત્રથી ષ્ટ નો ઠ થાય, પઠી અક્લીવે૦ તથા અંત્યવ્યંજન સલુક્ સૂત્રોથી ગંઠી રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત માર્જાર ને હ્રસ્વ સં૦ સૂત્રથી મા નો મ થાય. આ સૂત્રથી અનુસ્વાર થાય. સર્વત્ર રલુક્ અને અત: સેઢોં સૂત્રો લાગી મંજારો રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત વયસ્ય શબ્દને આ સૂત્રથી બીજા અઙ્-રનો અનુસ્વાર થાય, પઠી અધોમનયાં યલુક્ અને અત: સેઢોં સૂત્રો લાગી વયંસો રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત મનસ્વિન્ શબ્દને આ સૂત્રથી બીજા અઙ્હરનો અનુસ્વાર થાય, સર્વત્રવલુક્, અંત્યવ્યંજનલુક્, અક્લીવેસૌદીર્ઘ: અંત્યવ્યંજનસલુક્ નોણ: સૂત્રો લાગી મળંસી રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત મનસ્વિની ને આ સૂત્રથી બીજા વર્ણનો અનુસ્વાર થઈ સર્વત્રવલુક્, નોણ:, અંત્યવ્યંજનસલુક્ સૂત્રો લાગી મળંસિળી રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત મનસશિલા- અંત્યવ્યંજનસલુક્ સૂત્ર લાગી આ સૂત્રથી બીજા વર્ણનો અનુસ્વાર થયા પઠી શષો: સ: નોણ: અંત્યવ્યં૦સલુક્ સૂત્રો લાગી મળંસિલા રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત પ્રતિથુત્ શબ્દને સર્વત્ર રલુક્, પૃથિપૃથિવી-પ્રતિ સૂત્રથી તિ નો ત થાય, પઠી પ્રત્યાદૌ ઢ: સૂત્રથી ત નો ઢ થાય, પઠી સ્ત્રિયા-

માદવિદ્યુતઃ સૂત્રથી ત્ નો આ થાય, પઠી આ સૂત્રથી વીજા વર્ણનો અનુસ્વાર ૨
 અંત્યવ્યંસૂ નો લુક્ અફ પઢંસુઆ રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત ઉપરિતન શબ્દને વોપ
 અને ચાલતા સૂત્રથી ત્રીજાવર્ણનો અનુસ્વાર થાય, ક ગ ચ જ, અવર્ણો, ક્લીબેસ
 અને મોનુસ્વાર સૂત્રોથી અણિઙંતયં રૂપ સિદ્ધ થાય. બીજો પ્રકાર આપ્રમાણે ઠે.
 સ્કૃત અતિમુક્ત શબ્દને ક ગ ચ જ, અવર્ણો, ઇત્યાદિ સૂત્રો લાગે અને અને યા આ
 પઠી ક ગ ઢ ઢ, ક્લીબેસમ્, મોનુ સૂત્રો લાગી હમુઙતયં રૂપ સિદ્ધ થાય, કોઈ
 કાણે ઠંદપૂરણ કરવામાં પણ અનુસ્વાર થાય ઠે. જેમ કે- દેવંનાગસુવર્ણં અર્હિં
 સૂત્રથી અનુસ્વાર થયો. સર્વત્ર રલુક્, અનાદૌ દ્વિત્વં સૂત્રોથી એ રૂપ સિદ્ધ થાય
 કોઈ ઠેકાણે અનુસ્વાર થતો પણ નથી. જેમ કે ગિટ્ટી, મજ્જારો, મળસિલા અર્હીં
 નુસ્વારશિવાય બાકી સર્વ પૂર્વપ્રમાણે સિદ્ધ થાય ઠે. ॥ ૨૬ ॥

ક્ત્વા સ્યાદેર્ણસ્વોર્વા ॥ ૨૭ ॥

ક્ત્વાયાઃ સ્યાદીનાં ચ યૌ ણસૂ તયોરનુસ્વારોઽતો વા જવતિ ॥ ક્ત્વા ॥

કાઝણં । કાઝણ ॥ કાઝઆણં । કાઝઆણ ॥ સ્યાદિ ॥ વઢેણં ॥

વઢેણ ॥ વઢેસું ॥ વઢેસુ ॥ ણસ્વોરિતિકિં ॥ કરિશ્ચ । અગ્નિણો ॥ ૨૭

મૂલ ભાષાંતર. સંસ્કૃત ક્ત્વા પ્રત્યય અને સ્યાદિ વિજ્ઞક્તિના જે ણ અને સુ પ્રત્ય
 તેમને અનુસ્વારનો અંત આદેશ વિકલ્પે થાય ઠે. ક્ત્વા પ્રત્યયનું ઉદાહરણ જેમ
 ક્ત્વા તેને વિકલ્પે અનુસ્વાર અંતાદેશ થવાથી કાઝણં અને કાઝણ એવા રૂપ થા
 તેમજ કાઝઆણં તથા કાઝઆણ એવા રૂપ થાય. સ્યાદિ વિજ્ઞક્તિનું ઉદાહરણ જે
 કે-તૃતીયાનું એકવચન વૃક્ષેણ તેનું વચ્છેણં અને વચ્છેણ એવા રૂપ થાય. સક્ષમી
 સુ પ્રત્યયમાં સંસ્કૃત વૃક્ષેષુ તેનું વચ્છેસું અને વચ્છેસુ એવાં રૂપ થાય. મૂલમાં ણસ્વં
 એ પદ ગ્રહણ કર્યું ઠે, તેથી કૃ ધાતુથી બનેલા કરિ શબ્દનું કરિઅ, અગ્નિ શબ્દનું પ્ર
 માનું વચન અગ્નયઃ તેનું અગ્નિઓ થાય ઠે. ॥ ૨૭ ॥

॥ ઢુંઢિકા ॥

ક્ત્વાસ્યાદિ ૬૧ ણસૂ ૬૨ વા ૧૧ કૃસુ કૃરણં પૂર્વ પ્રાક્વા ક્તા પ્ર

વસ્તુ મન્તૂણ આણાઃ ત્કાસ્થાને ત્ ણ કૃગો જૂતજવિવ્યત્યોશ્ચ કૃ

કા કગચજેતિ તલુક્ અનેન વા ણસ્ય અનુઃ કાઝણં કાઝણ કાઝઆ

ણં કાઝઆણ વૃદ્ધ ૩૧ કૃતોઽત્ વૃ વા ઠોઽદ્યાદૌ ક્સ્ય ઠઃ અનાદૌ

દ્વિત્વં દ્વિતીયસ્ય પૂર્વઠસ્ય ચઃ ણ ટાણશસ્યેત્ અનેન વા

ણસ્યાનુસ્વારઃ વઢેણં વઢેણ વૃદ્ધ ૭૧ કૃતોઽત્ વૃ વ ઠોદ્યાદૌ ક્સ્ય ઠઃ

અનાદૌદ્વિત્વં દ્વિતીયે તુ પૂર્વઠસ્ય ચ જિસ્ જ્યસ્ સુપિ એતિ એત્વં

अनेन वा सुकारस्यानुस्वारः वहेसुं वहेसु सुकृकरणं पूर्वं प्राक्कावे
क्त्वा क्वस्तुमत्तूण आणाः क्त्वास्थाने अत् क्वर्णस्यार् कर् व्यंज-
नाऽत् लोकात् एच्च क्त्वा तुमत्तव्यजविष्यत्सु इत्वं करिअ । अग्नि
१३ जस् शशोर्णो वा जस् स्थाने णो अधोमनयां न लुक् अनादौ
द्वित्वं अग्निणो ॥ १७ ॥

टीका भाषांतर. क्त्वास्यादि ६१ णसू ६२ वा ११ कृ (करबुं) धातुने पूर्वकाल
अर्थमां क्त्वा प्रत्यय आवे, पढी क्वस्तुमत्तूणआणाः ए सूत्रथी क्त्वा ने स्थाने
अत् अइ कृगो भूतभविष्यत्योश्च ए नियमथी कृ नुं का अयुं, पढी कगचज सूत्रथी
त नो लुक् आय, पढी आ सूत्रथी विकल्पे ण नो अनुस्वार अइ काऊणं अने काऊण
एवा वे रूप सिद्ध आय ठे. अने बीजे पढे काऊआणं अने काऊआण एवां वे रूप
सिद्ध आय. वृह ३१ संस्कृत वृक्ष शब्दने ऋतोऽत् सूत्रथी वृ नो व आय, पढी छोऽ
क्ष्यादौ सूत्रथी क्ष नो छ आय. पढी अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वछस्य यः ए नियम
लागी त्रीजी विज्ञकिना टा प्रत्ययने स्थाने न् नो ण अइ आ सूत्रथी विकल्पे ए नो अनु-
स्वार आय एटले वच्छेणं अने वच्छेण एवा वे रूप सिद्ध आय. संस्कृत वृक्ष शब्दने
ऋतोऽत् सूत्रवडे वृ नो व आय, पढी छोऽक्ष्यादौ ए सूत्रथी क्ष नो छ आय. पढी
अनादौ द्वित्वं द्वितीये पूर्वछस्य यः पढी जिसभ्यससुपि ए सूत्रथी अकारने एकार
आय पढी आ सूत्रथी सु प्रत्ययने विकल्पे अनुस्वार आय एटले वच्छेसुं तथा वच्छेसु
एवां वे रूप सिद्ध आय. संस्कृत कृ धातु करबुं तेमां प्रवर्त्ते, तेने पूर्वप्रमाणे क्त्वा प्रत्यय
आवे पढी क्वस्तुमत्तूणआणाः ए सूत्र लागी क्त्वा ने स्थाने अत् आदेश आय. पढी
क्वर्णस्यार् ए सूत्र लागी कर् एवुं रूप आय, व्यंजनात् अने एच्चक्त्वातुमत्तव्यभ-
विष्यत्सु ए नियम लागी इकार आय एटले करिअ एवुं रूप सिद्ध आय. संस्कृत अग्नि
१३ शब्दने विज्ञक्तिप्रत्यय जस् आवे पढी जस्शशोर्णो वा ए सूत्र वडे जस् ने स्थाने
णो अयो पढी अधोमनयां नलुक् अने अनादौ द्वित्वं ए सूत्रो लागी अग्निणो
ए रूप सिद्ध आय. ॥ १७ ॥

विंशत्यादेर्लुक् ॥ १८ ॥

विंशत्यादीनामनुस्वारस्य लुग् भवति विंशतिः बीसा त्रिंशत् तीसा
संस्कृतं सक्रयं । संस्कारः सकारो इत्यादि ॥ १८ ॥

मूल भाषांतर. विंशति विंगेरे शब्दोना अनुस्वारनो लुक् आय ठे. जेम संस्कृत विं-
शति तेनुं प्राकृत बीसा आय. तेवीरीते त्रिंशत्तुं तीसा. संस्कृतनुं सक्रयं अने सं-
स्कारनुं सकारो इत्यादि शब्दोमां अनुस्वारनो लुक् अयेलो ठे. ॥ १८ ॥

॥ ढुंढिका ॥

विंशत्यादि ६१ लुक् विंशति ११ अनेनानुस्वारलोपः शषोः सः ईर्जिह्वासिंहत्रिंशद्भिंशतौत्या इति विस्थाने वी आदित्याप् अंत्यव्यंजन० सलुक् वीसा त्रिंशत् ११ सर्वत्र रलुक् ईर्जिह्वा विंशत्रिं० इत्यनेन ईत्वं ती शषोः सः आत् आप्र ११ अंत्यव्यंजन० सलुक् तीसा संस्कृत अनेनानुस्वारलोपः कगटडेति सलुक् अनादौ द्वित्वं ऋतोऽत् कगचजेति तलुक् अवणौ अक्कीवे सम् मोनुस्वा० सक्कयं संस्कारः ११ अनेनानुस्वारलोपः कगटडेति सलुक् अनादौ द्वित्वं अतः सेडौ सक्कारो ॥ २७ ॥

टीका भाषांतर. विंशत्यादि ६१ लुक् ११ संस्कृत विंशति शब्दने आ चाला सूत्रथी अनुस्वारनो लोप थयो एटले विंशतिः थयुं पढी शषोः सः विंशतिः थ ईर्जिह्वासिंह ए सूत्र लागी वीसतिः थयुं पढी आत् आप्र ए सूत्र लागी वीसा थ अने अंत्यव्यंजन० ए सूत्रथी सनो लुक् थवाथी वीसा एवं रूप सिद्ध थयुं. संस्कृ त्रिंशत्-११ शब्दने सर्वत्र रलुक् ए सूत्र लागी त्रिंशत् थयुं पढी आ सूत्रथी त्रिंश थयुं पढी ईर्जिह्वाविंशि ए सूत्रथी दीर्घ इकार थयो एटले तीशत् थयुं पढी शषोः सः आत् अंत्यव्यंजन सलुक् ए सूत्रो लागी तीसा एवं रूप सिद्ध थ संस्कृत शब्दनो चालता सूत्रवडे अनुस्वारनो लोप थाय एटले संस्कृत थयुं पढी कगटड ए सूत्रथी सनो लोप थयो पढी अनादौ द्वित्वं ऋतोऽत् कगचज अवण अक्कीवे सम् अने मोनुस्वार ए सूत्रो लागी सक्कयं एवं रूप सिद्ध थाय ठे. संस्का शब्दने चालता सूत्रथी अनुस्वारनो लोप थाय पढी कगटड अनादौ द्वित्वं अतः सेड ए सूत्रो लागी सक्कारो एवं रूप सिद्ध थाय ठे. ॥ २७ ॥

मांसादेर्वा ॥ २८ ॥

मांसादेरनुस्वारस्य लुग् वा जवति । मासं । मंसं । मासलं । मंसलं । कासं । कंसं । पासू । पंसु । कह । कहं । एव । एवं । नूण । नूणं । श्याणि श्याणिं । दाणि । दाणिं । किकरेमि । किंकरेमि । समुहं । संमुहं । किसुअं । किंसुअं । सीहो । सिंघो । मांस । मांसल । कांस्य । पांसु । कथं । एवं । नूनं । इदानीं । दानीं । किं । सन्मुख । किंशुक । सिंह इत्यादि ।

मूल भाषांतर. मास विगेरे शब्दोना अनुस्वारनो विकल्पे लुक् आय. संस्कृत मांस तेनुं मासं तथा मंसं एवं आय. संस्कृत मांसलं तेनुं मासलं मंसलं एवां वे रूप आय. संस्कृत कांस्य तेनुं कासं कंसं एवं आय. संस्कृत पांसु तेनुं पासू पंसू आय. संस्कृत कथं तेनुं कह कहं आय. संस्कृत एवं तेनुं एव एवं आय. संस्कृत नूनं तेनुं नूण अने नूणं आय. इदानीं तेनुं इयाणि इयाणि आय. संस्कृत दानीं तेनुं दाणि दाणि आय. संस्कृत किं करोमि तेनुं किं करोमि किं करेमि आय. संस्कृत सन्मुख तेनुं समुह सं-मुहं एवं आय. संस्कृत किंशुकं तेनुं किंसुअ किंसुअं आय. संस्कृत सिंह तेनुं सीहो सिंघो आय. इत्यादि जाणी लेवुं ॥ १९॥

॥ टुठिका ॥

मांसादि ६१ वा ११ मांस मांसल ११ अनेन वानुस्वारलोपः द्वि-
तीये मांसादिष्वनु० ण्स्वत्वं क्लीबे स्म मोनुस्वार० मांसं मंसं
मासलं मसलं । कांस्य अनेन वानुस्वारलोपः अधोमनयां यलोपः
मांसादिष्वनुस्वारे । काक ११ क्लीबे स्म मोनु० कासं कंसं पांशु
११ अनेन वानुस्वारलोपः मांसादिष्वनु० ण्स्वत्वं शषोःसः अ-
क्लीबे० दीर्घः अंत्यव्यंजन० सलुक् पासू पंसू । कथं अनेन वाऽनुस्वा०
खथघधज्ञां थस्य हः अव्ययस्य सलुक् कह कहं । एवं ११ अनेन
वानु० अव्ययस्य सलुक् एव एवं । नूनं ११ अव्ययस्य सलोपः अ-
नेन वानुस्वारलोपः अव्य० दाणिम् दाणि । किम् ११ किमः किम्
अमासह किमादेशः अनेन वानुस्वारलोपः कृ वर्त्त० मिक् व्यंजना
अन ऋवर्णस्यार् लोकात् वर्त्तमाना पंचमी शतृषु वा र रे तृतीय-
मिक्स्थाने मि किंकरेमि किकरेमि सन्मुख ङणनो व्यंजने नस्या-
नुस्वारः अनेन वानुस्वारलोपः शषोःसः क ग च जेति कलुक् क्लीबे
स्म मोनु० खथ० समुहं संमुहं । किंशुक किंशुके वा एत्वं अनेन वा-
नुस्वारलोपः शषोः सः क ग च जेति० कंसुअं किंसुअं सिंह होघो-
नुस्वारात् हस्य घः ईर्जिब्हा० सि सी अनेन वानुस्वारलोपः
अतः सेडो सीहो सिंघो ॥ १९ ॥

टीका भाषांतर. मांसादि ६१ वा ११ संस्कृत मांस अने मासल शब्दने आ-
सूत्रवडे विकल्पे अनुस्वारनो लोप आय. बीजा रूपमां मांसादि शब्दोमां विकल्पे अनुस्वार
आय. ण्स्व अई क्लीबेस्म अने मोनु० ए सूत्रोथी मांसं अने मंसं एवा वे रूप आय.

एवी रीते मांसलना मासलं अने मसलं एवां रूप आय. संस्कृत कांस्य शब्दने चालता सूत्र-
वडे विकट्टे अनुस्वारनो लोप आय. पढी अधोमनयां ए सूत्रथी यनो लोप अने मांसा-
दिषु ए सूत्रवडे विकट्टे ह्रस्व अई का तथा क आय. अने क्लीबे सम् तथा मोनु०
ए सूत्रो लागी कासं तथा कंसं एवां रूप आय. संस्कृत पांशुशब्दने चालता सूत्रथी विक-
ट्टे अनुस्वारनो लोप अई. मांसादिष्वनु० ए सूत्रवडे ह्रस्व अई शषोः सः अक्लीबे
सौ दीर्घः अंत्यव्यंजन० सलुक् ए सूत्रो लागी पासू अने पांसू एवां रूप सिद्ध आय.
संस्कृत कथं शब्दने चालता सूत्रथी विकट्टे अनुस्वार करी खथधघभां ए सूत्रवडे थ
नो ह आय पढी अव्ययस्य सलुक् ए सूत्र लागी कह कहं ए रूप सिद्ध आय. संस्कृत
एवं शब्दने चालता सूत्रथी विकट्टे अनुस्वार अई अव्ययस्य सलुक् ए सूत्र लागी
एव एवं ए रूप सिद्ध आय. संस्कृत नूनं शब्दने चालता सूत्रे विकट्टे अनुस्वार लोप
करी नोणः अव्ययस्य सलुक् ए सूत्रोथी नूण अने नूणं एवां रूप सिद्ध आय.
तेजप्रमाणे इदानीं ना इआणि तथा इआणि अने दानिं ना दाणि तथा दाणि
एवां रूप सिद्ध आय. संस्कृत किं शब्दने किमः किम् अमासह किमादेशः ए सूत्रथी
आदेश अई चालता सूत्रवडे विकट्टे अनुस्वारनो लोप आय. संस्कृत करोमि ए रूप
मूल कृ धातुने मिक् प्रत्ययलागी व्यंजना० अन ऋवर्णस्यार् ए सूत्रोलागी लोक-
व्याकरणथी वर्त्तमाना पंचमी शतृषु वा ए सूत्रवडे र् नो रे थयो. तृतीय मि
ए सूत्रवडे मिक् ने स्थाने मि आव्यो एटले किकरेमि अने किकरेमि एवां वे रूप
सिद्ध आय. संस्कृत सन्मुख शब्दने ङणनोव्यंजने ए सूत्रलागी न् नो अनुस्वार
आय. पढी आ सूत्रवडे अनुस्वारनो लोप आय पढी शषोः सः कगचज क्लीबे सम्
मोनुस्वार खथध इत्यादि सूत्रो लागी समूहं तथा संमूहं एवा रूप सिद्ध आय. संस्कृत
किंशुक शब्दने किंशुके वाईत्वं ए सूत्र लागी चालता सूत्रवडे विकट्टे अनुस्वारनो
लोप आय. पढी शषोः सः कगचज ए सूत्रो लागी कंसुअं तथा किंसुअं एवां रूप
सिद्ध आय. संस्कृत सिंह शब्दने होघोऽनुस्वारात् ए सूत्रवडे ह नो घ आय. पढी
ईर्जिब्हा० ए सूत्रथी सि नो सी आय. पढी आ चालता सूत्रथी विकट्टे अनुस्वारनो
लोप आय. पढी अतः सेडोः ए सूत्र लागी सीहो अने सिघो एवां वे रूप सिद्ध आय॥१॥

वर्गेऽत्यो वा ॥ ३० ॥

अनुस्वारस्य वर्गेपरे प्रत्यासत्तेस्तस्यैव वर्गस्यात्यो वा जवति पङ्को
पङ्को सङ्खो संखो अङ्गणं अंगणं लङ्घणं लंघणं कञ्चुर् कंचुर्
लञ्जणं लंजणं । अञ्जिअं । अंजिअं । सञ्ज्ञा । संज्ञा । कएठर् ।
कंठर् । उक्कएठा । उक्कंठा । कएडं । कंडं । सएढो । संढो । अन्तरं ।
अंतरं । पन्थो । पंथो । चन्दो । चंदो । बन्धवो । बंधवो । कम्पइ ।

कंपइ । वम्फइ । वंफइ । कलम्बो । कलंबो । आरम्भो । आरंभो ।
वर्ग इति किं । संसर्त । संहरइ । नित्यमिच्छंत्यन्ये ॥ ३० ॥

मूल भाषांतर. अनुस्वारनी पढी जो कोइ वर्गनो अक्षर आवे तो तेने स्थाने तेज वर्ग-
नो अंत्याक्षर (अनुनासिक) विकटपे आय. जेम के, संस्कृत पङ्क पङ्को अने पंको एवा
रूप आय. शङ्खो तथा शंखो आय. अङ्गणं तथा अंगणं आय. लङ्घणं तथा लंघणं
आय. संस्कृत कञ्चुकनुं कञ्चुओ तथा कंचुओ आय. संस्कृत लांछननुं लञ्छणं तथा
लंछणं आय. संस्कृत अंजितनुं अञ्जिअं तथा अंजिअ आय. संस्कृत संध्यानुं
सञ्ज्ञा तथा संज्ञा आय. संस्कृत कंटकनुं कण्टओ तथा कंटओ आय. संस्कृत उत्कंठा
नुं उक्कण्ठा तथा उक्कंठा आय. संस्कृत कंठनुं कण्ठ तथा कंण्ठ आय. संस्कृत षंडनुं
सण्डो तथा संढो आय. संस्कृत अंतर पांथ चंद्र अने बांधवना अन्तरं तथा
अंतरं पन्थो तथा पंथो चन्दो तथा चंदो बन्धवो तथा बंधवो एवां रूप आय.
संस्कृत कंपति कांक्षति कदंब अने आरंभ तेना कम्पइ तथा कंपइ वम्फइ तथा
वंफइ कलम्बो तथा कलंबो आरम्भो तथा आरंभो एवां रूप आय ठे. मूलमां
वर्गनुं ग्रहण ठे तेथी संस्कृत संशय तथा संहरति तेना संसओ अने संहरइ एवां
रूप आय ठे. केदला एक आचार्यो आ नियमने नित्ये पण इहे ठे ॥ ३० ॥

॥ टुठिका. ॥

वर्ग ७१ अंत्य ११ वा ११ पंक शंख अंगण लंघण अनेन वानु-
स्वारस्य डकारः शषोः सः क्लीबे सम् मोनु० अतः सेडोः पङ्को पंको
सङ्खो संखो । अङ्गणं अंगणं । लङ्घणं लंघणं । कंचुक. लांछन अं-
जित संध्या अनेन वानुस्यारान्नकारः यथा प्राप्तौ कगचजेति नोणः
अतः से० क्लीबे सम् मोनु० साध्वसध्यठ ऊः ध्यास्थाने जा अंत्य०
सलुक् कञ्चुर्त कंचुजं । लञ्छणं लंछणं । अञ्जिअं अंजिअं । सञ्ज्ञा
संज्ञा । कंटक उत्कंठ । कंड षंड । अनेन वानुस्वारः लोपः यथा
प्राप्तौ कगटडेति अनादौ० ह्रस्वः संयोगे शषोः सः कगचजेति अतः
सेडोः अंत्यव्यं० क्लीबे० सम् । कण्ठर्त कंठर्त उक्कण्ठा उक्कंठा । कण्डं
कंडं । सङ्खो संखो । अंतर पांथ चंद्र बांधव । अनेन वानुस्वारस्य न
यथाप्राप्तौ ह्रस्वः संयोगे डेरोनवा रलुक् क्लीबे सम् अतः सेडोः अन्तरं
अंतरं । पन्थो पंथो । चन्दो चंदो । बन्धवो बंधवो । ऽवेष्ट ऽकेष्ट
डौष्ट ऽकंपुष्ट चलने कप् उदितस्वरो लोटः कंपवर्त्तमाने० त्यादीनां ति
इति व्यंजनात् लोकात् अनेन वानुस्वारस्य मः कम्पइ कंपइ ।

काक्षु काक्षायां उदितस्वरान्तः कांक्षवर्त्त० तिव व्यंजनात् लोकात्
 कांक्षेराहाहिलंघाहिलंखवच्चवंफमहसिंहविलुंपा काक्षस्थाने वंफादे-
 शः त्यादीनां ति इत्यनेन वानुस्वारस्य मः वम्फइ वंफई । कदंब आ-
 रंज कदंबेवा दस्यलः यदा करंव इति प्रकृतिस्तदा पूर्वहरिद्रादौ
 लः रस्य लः अनेन वानुस्वारः अतः सेडोः कच्चादेम्ला । कलंम्बो क-
 लंबो । आरम्भो आरंभो । संशय ११ शषोः सः कगचजेति यलुक्
 अतः सेडोः डित्यं ससउ संपूर्वहृहरणे हृ वर्त्त० ति ऋवर्णस्यारू हर्
 व्यंजनात् लोकात् त्यादीनां० संहरइ ॥ ३० ॥

टीका भाषांतर. वर्ग ७१ अंत्य ११ वा ११ संस्कृत पंक शंख अंगण लंघन ए
 शब्दोने आ नियमथी विकटपे अनुस्वारनो डकार आय. पठी शषोः सः क्लीबे सम्
 मोनु० अने अतः सेडो ए सूत्रो लागी पङ्को तथा पंको सङ्खो तथा संखो अङ्-
 गणं तथा अंगणं लङ्घणं तथा लंघणं एवा रूप सिद्ध आय. संस्कृत कंचुक, लांछन
 अंजित अने संध्या ए शब्दोने चालता नियमथी विकटपे अनुस्वार तथा जकार आय.
 ज्यां संज्ञवे त्यां नोणः पठी अतः सेडो क्लीबे सम् अने मोनु० प्राप्त आय अने संध्या
 शब्दने साध्वसध्यह्यांझः ए सूत्रथी ध्याने स्थाने जा आय पठी सर्वने अंत्य० सलुक्
 ए नियम लागी कञ्चुओ, तथा कंचुओ लञ्छणं तथा लंछनं अञ्जिअं तथा अंजिअं
 सञ्ज्ञा तथा संज्ञा एवां रूप सिद्ध आय ठे. संस्कृत कंटक उत्कंठा कंठ षंठ ए
 शब्दोने आ सूत्रवडे विकटपे अनुस्वारनो लोप करी ज्यां संज्ञवे त्यां क ग ट ड अनादौ०
 ह्रस्वः संयोगे शषोः सः कखचज अतः सेडो अंत्यव्यंजन० क्लीबे० ए सूत्रोथी
 कण्टओ तथा कंटओ उक्कण्ठा उकंठा कण्ठ कंठ मण्डो संढो एवां रूप सिद्ध
 आय ठे. संस्कृत अंतर पांथ चंद्र तथा बांधवना आ चालता सूत्रे विकटपे अनुस्वार
 ह्रस्वः संयोगे डेरोनवा क्लीबे सम् अतः सेडो ए सूत्रोथी अन्तर अंतर पन्थो पंथो चन्दो
 चंदो बन्धवो बंधवो एवां रूप सिद्ध आय ठे. कंप् धातु कंप्वामां प्रवर्त्ते ठे. ते ध
 ऊदित होवाथी कंप् एवुं रूप आय. तेने त्यादीनां ए सूत्रवडे ति प्रत्यय आवी लो
 व्याकरणथी वा आ चालता सूत्रथी अनुस्वार नो म् आय एटले कम्पइ अने विक
 कंप्इ एवां रूप आय. कांक्ष धातु आकांक्षामां प्रवर्त्ते तेने उदितः खरान्तः वं
 माने तिव व्यंजनात् लोकात् कांक्षेराहाहि० ए सूत्रवडे वंफ् आदेश आय प
 चालता सूत्रथी अनुस्वारनो विकटपे म् आय एटले वम्फइ वंफइ एवां रूप सिद्ध आ
 संस्कृत कदंब तथा आरंभ शब्दने कदंबे वा ए सूत्रथी द् नो ल आय जो करंब ।
 मूलरूप होय तो तेने पूर्वहरिद्रादौ लः ए सूत्रथी र् नो ल आय. पठी आ सूत्र
 विकटपे अनुस्वार थइ अतः सेडो ए सूत्र लागी कलम्बो तथा कलंबो एवां रूप सि
 द्धाय. तेवीज रीते आरम्भो तथा आरंभो एवा पण रूप सिद्ध आय. संस्कृत संद
 शब्दने शषोः सः क ग च ज अतः सेडोः डित्यं इत्यादि सूत्रो लागी संसओ ए ।

सिद्ध आय. सम् उपसर्गसहित एवा ह् हरणे ए धातुने वर्त्तमान० ए सूत्रवडे ति-
प्रत्यय आवे पठी ऋवर्णस्याद् ए सूत्र लागी संहर् आय. पठी व्यंजनात् लोकात्
अने त्यादीनां ए सूत्रो लागी संहर् एवुं रूप सिद्ध आय ॥ ३० ॥

प्रावृट्शरत्तरणयः पुंसि ॥ ३१ ॥

प्रावृट् शरद् तरणि इत्येते शब्दाः पुंसि पुंलिङ्गे प्रयोक्तव्याः पा-
उसो सरउ एस तरणी तरणीशब्दस्य पुंस्त्रीलिङ्गत्वेन नियमार्थ-
मुपादानं ॥ ३१ ॥

मूल भाषांतर. संस्कृत प्रावृट् शरद् अने तरणि ए शब्दो प्राकृतमां पुंलिङ्गे जाण-
वा. संस्कृत प्रावृट् (वर्षाकाल) तेनुं पाऊसो आय. संस्कृत शरद् (ऋतु) तेनुं
सरओ आय. संस्कृत एषतरणिः तेनुं एसतरणि एवुं आय. तरणि शब्द पुंलिङ्ग अने
स्त्रीलिङ्गमां प्रवर्त्ते ठे ते नियमने माटे तेनुं अहिं ग्रहण कर्तुं ठे. ॥ ३१ ॥

॥ टुंडिका ॥

प्रावृट् चशरच्च तरणिश्च प्रावृट्शरत्तरणयः पुमस् ७१ प्रावृष् दिक्-
प्रावृषोः सः ए स्रज्जट्वादौ वृ वु सर्वत्र रलुक् अनेन पुंस्त्वं ११ अ-
तःसेडोः पाऊसो । शरद् शरदादेरदित्यकारागमः लोकात् शषोः
सः ११ अनेन पुंस्त्वं अतःसेडोः सरवो एतद् ११ अंत्यव्यं दलुक्
तदश्चतः सोऽक्कीवे तस्य सः अंत्यव्यं० सलुक् अथवा वैसेणमिण-
मोसिना इति एसादेशः एस तरणिः ११ अनेन पुंस्त्वं अक्कीवे
दीर्घः अंत्यव्यं. सलुक् तरणी. ॥ ३१ ॥

टीका भाषांतर. प्रावृट् शरत्तरणि १३ पुमस् ७१ संस्कृत प्रावृष् शब्दने दिग्प्रा-
वृषोः सः ए सूत्रवडे स्र आय. एटले प्रावृस् एवुं अयुं. पठी उट्वादौ ए सूत्रवडे वृ नो
उ आय. पठी सर्वत्र रलुक् तथा चालता सूत्रवडे पुंलिङ्गपणु, कर्या पठी अतःसेडोः
ए सूत्र लागी पाऊसो रूप सिद्ध आय. संस्कृत शरद् शब्दने शरदादेरत् ए सूत्रथी
अंत्यव्यंजननो अकार आय पठी लोकात् शषोः सः ए सूत्रोलागी चालता सूत्रथी
पुंलिङ्गपणुं करी अतः सेडो ए सूत्रलागी सरवो एवुं रूप सिद्ध आय. संस्कृत एषतर-
णिः (आसूर्य ठे) ए शब्दमां प्रथम एतद् शब्दने अंत्यव्यंज० ए सूत्रथी दूनो
लुक् आय पठी. तदश्चतः सोऽक्कीवे ए सूत्रथी त नो स आय. पठी अंत्यव्यं० सलुक्
अथवा वैसेणमिणमोसिना ए सूत्रथी एस एवो आदेश आय. तरणिशब्दने चाल-
ता नियमथी पुंलिङ्गपणुं यथा पठी अक्कीवे दीर्घः अंत्यव्यंजन सलुक् सूत्रो लागी
तरणी एवुं रूप सिद्ध आय. ॥ ३१ ॥

स्त्रमदामशिरोनञः ॥ ३२ ॥

दामन् शिरस् नञस् वर्जितं सकारांतं नकारांतं च शब्दरूपं पुंसि
प्रयोक्तव्यम् । सांतं जसो पथो तमो तेवो उरो । नांतं जम्मो नम्मो
मम्मो । अदाम शिरोनञ इति किं । दामं । सिरं । नहं । यच्च ।
सेयं । वयं । सुमणं । सम्मं । चम्ममिति दृश्यते तद्बहुलाधिकारात् ॥ ३१ ॥

मूल भाषांतर.—दामन् शिरस् अने नभस् ए शब्दोशिवाय बीजा सकारांत
तथा नकारांत एवा शब्दो प्राकृतमां पुलिंगे आय. सकारांत शब्दोनां उदाहरण आपे ठे.
संस्कृत यशस् पयस् तमस् तेजस् अने उरस् ए शब्दोना जसो पओ तमो तेओ
ऊरो एवां रूप सिद्ध आय. नकारांत शब्दोनां उदाहरण—संस्कृत जन्मन् नर्मन् मर्मन्
ए शब्दोनां जम्मो तम्मो मम्मो एवां रूप आय. दामन् शिरस् अने नभस् ए
शब्दो शिवाय एम मूलमां कहुं ठे तेथी दामन् शिरस् नभस् तेना दामं सिरं नहं
एवां रूप आय. संस्कृत श्रेयस् वयस् सुमनस् शर्मन् चर्मन् तेना सेयं वयं सुमणं
सम्मं चम्मं एवां सिद्ध रूप जोवामां आवे ठे, ते बहुलाधिकारथी जाण्वां. ॥ ३१ ॥

॥ टुंढिका ॥

स् च न् च स्त्रं । दाम च शिरश्च नञश्च दामशिरोनञः न दाम० अ-
दाम० ११ यशस् तमस् पयस् तेजस् उरस् ११ आदेर्योजः अंत्यव्यं०
सलुक् शपोः सः कगचजेति जययोरुक् अतः सेडोः डित्यं० जसो
तमो पठे तेठ ऊरो । जन्मन् नर्मन् न्मोमः न्मस्य मः सर्वत्र रलुक्
अनादौ द्वित्वं १० अतः से० जम्मो नम्मो दामन् शिरस् नञस् ११
अंत्यव्यंजन लुक् शपोः सः क्लीवेस्म मोनुस्वा० खथघध० नस्यहः
दामं सिरं नहं श्रेयस् वयस् सुमनस् शर्मन् चर्मन् अंत्यव्यंजन
सलुक् यथाप्राप्तौ सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं शपोः सः नोणः ११
बहुलाधिकारात् क्लीवेस्म मोनु० सेयं वयं सुमणं मम्मं चम्मं ॥ ३१ ॥

टीका भाषांतर. स्त्रम् ११ अदाम शिरोनञः ११ संस्कृत यशस् तमस् पय
तेजस् उरस् ए शब्दोने आदेर्योजः अंत्यव्यं० सलुक् शपोः सः कगचज अत
सेडोः डित्यं ए सूत्रोथी जसो पवो तमो तेवो उरो ए रूप सिद्ध आय ठे. संस्कृ
जन्मन् नर्मन् ए शब्दोने न्मोमः ए सूत्रथी न्म नो म आय. सर्वत्र रलुक् अनाद
द्वित्वं अतः सेडोः ए सूत्रोलागी जम्मो नम्मो एवां रूप सिद्ध आय ठे. संस्कृत दाम
शिरस् नभस् ए शब्दोने अंत्यव्यंजन सलुक् शपोः सः क्लीवेस्म मोनुस्वा

સ્વઘઘેતિ ભસ્યહઃ એ સૂત્રોલાગી દામં સિરં નહં એ રૂપ સિદ્ધ થાય. સંસ્કૃત શ્રેયસ્ વયસ્ સુમનસ્ શર્મન્ વર્મન્ શબ્દોને અંત્યવ્યંજન સલુક્ એ સૂત્ર જ્યાં સંજ્ઞે ત્યાં લાગે. પઠી સર્વત્ર રલુક્ અનાદૌદ્વિત્વં શષોઃ સઃ નોળઃ વહુલાધિકારથી ક્લીબેસમ્ મોનુસ્વાર એ સૂત્રોલાગી સેયં વયં સુમ્મણં સમ્મં ચમ્મં એ રૂપો સિદ્ધ થાય છે. ॥૩૨॥

વાક્યર્થ-વચનાદ્યાઃ ॥ ૩૩ ॥

અક્ષિપર્યાયા વચનાદયશ્ચ શબ્દાઃ પુંસિ વા પ્રયોક્તવ્યાઃ ॥ અદ્ય-
ર્થાઃ । અજ્ઞાવિ સ સવઈ તે અઢી । નચ્ચાવિયાઈ તેણહ્ય અઢીઈ ॥
અંજલ્યાદિ પાઠાદક્ષિશબ્દઃ સ્ત્રીલિંગેઽપિ । એસા અઢી । ચક્ષૂ
ચક્ષૂઈ । નયણા નયણાઈ । લોઅણા લોઅણાઈ ॥ વચનાદિ ।
વયણા । વયણાઈ । વિજ્જુણા વિજ્જૂણ । કુલો કુલં । ઠન્દો ઠન્દં ।
માહપ્પો માહપ્પં । દુક્ખા દુક્ખાઈ ॥ જાયણા જાયણાઈ । ઇત્યાદિ
ઈતિ વચનાદયઃ ॥ નેત્તા નેત્તાઈ । કમલા કમલાઈ ઇત્યાદિતુ
સંસ્કૃતવદેવ સિદ્ધમ્ ॥ ૩૩ ॥

મૂલ ભાષાંતર. સંસ્કૃતમાં અક્ષિ (નેત્ર) શબ્દના પર્યાયવાલા શબ્દો અને વચનાદિ-
ક શબ્દો તે પ્રાકૃતમાં વિકલ્પે પુંલિંગે થાય. અક્ષિ શબ્દના પર્યાયના ઉદાહરણ આપે છે.
જેમકે અઘ્યાપિ સા શપતિ તે અક્ષિણી તેનું પ્રાકૃત અજ્ઞવી સા સવઈ તે અઢી
એટલે તે સ્ત્રી અઘ્યાપિ તારા નેત્રોના સોગન આપે છે. આહિં અઢી શબ્દ પુંલિંગે થાય
છે. સંસ્કૃત 'નર્તિતે તેન મમ અક્ષિણી' તેનું પ્રાકૃત નચ્ચાવિયાઈ તેણ હ્ય અઢીઈ
એટલે તેણે મારા બે નેત્રોને નચાવ્યાં. આહિં અઢીઈ ત્યાં અહિ શબ્દ નપુંસકે છે. અંજલ્યા-
દિ પાઠથી અક્ષિ શબ્દ સ્ત્રીલિંગે પણ થાય. જેમકે 'એસા અઢી' (આ નેત્ર છે.)
સંસ્કૃત ચક્ષુષ્ શબ્દનું પુંલિંગ ચક્ષૂ નપુંસક ચક્ષૂઈ સંસ્કૃત નયન તેનું પુંલિંગ નયણા
નપું. નયણાઈ સંસ્કૃત લોચન તેનું પું. લોઅણા નપું. લોઅણાઈ થાય છે. હવે વચના-
દિક શબ્દોનાં ઉદાહરણ આપે છે. જેમકે સંસ્કૃત વચન તેનું પું. વયણા નપું. વયણાઈ
સંસ્કૃત વિદ્યુત્ તેનું પુંલિં. વિજ્જુણા નપું. વિજ્જૂણ સંસ્કૃત કુલનું પું. કુલો નપું.
કુલં સંસ્કૃત ઇંદ્રસુ નું પુંલિંગે ઇન્દો નપું. ઇન્દં. સંસ્કૃત માહાત્મ્ય તેનું પુંલિં. માહપ્પો
નપું. માહપ્પં. સંસ્કૃત દુઃખ તેનું પું. દુક્ખા નપું. દુક્ખાઈ. સંસ્કૃત ભાજન તેનું પું.
ભાયણા નપું. ભાયણાઈ. ઇત્યાદિ વચનાદિ જાણી લેવાં. સંસ્કૃત નેત્ર શબ્દનું પું. નેત્તા
નપું. નેત્તાઈ થાય છે. સંસ્કૃત કમલ શબ્દનું પું. કમલા અને નપું. કમલાઈ ઇત્યાદિ
રૂપ થાય છે આ રૂપ સંસ્કૃતની જેમ સિદ્ધ થાય છે. ॥ ૩૩ ॥

॥ टुंठिका ॥

वा ११ अक्षिरथो येषां ते अक्षर्याः वचनमाद्यो येषां ते वचना-
 द्याः अक्षर्याश्च वचनाद्याश्च अक्षर्यवचनाद्याः अद्यपि द्यय्यर्याजः
 अनादौ द्वित्वं पदादपेर्वालुक् पोवः अज्जवि तद् ११ अंत्यव्यं० दलुक्
 तदश्चतः सोऽक्कीवे तस्य सः आदित्याप् सा सर्पी आक्रोशे शप्व-
 र्तमा० व्यंजना० अत् त्यादीनांति इ लोकात् शपोः सः पोवः सवश्
 तद् १२ द्विवचनस्य बहुवचनं १३ अंत्यव्यं० दलुक् जस्शसोर्लुक्
 टाणषस्येत् एत्वे ते । अक्षि १२ ठोऽक्ष्यादौ क्षस्य ठः अनादौ द्वित्वं
 द्वितीयपूर्व० ठ च द्विवचनस्य बहुवचनं शस् जस्शसोर्लुक् शसो-
 लोषः लुप्ते शसि दीर्घः छि छी सा स्त्री अद्यापि ते अक्षिणी शप-
 तीत्यर्थः । अत्रानेन वाक्षिशब्दस्य पुंस्त्वं अथ नपुंसकत्वं तेन ममा-
 क्षिणी नर्त्तिते नृतैश्च नर्त्तने नृत् नृत्यतोऽक्षिणीते नृत्यतोऽन्यः प्रयुक्ते
 प्रयोज्य व्यापारे णिग् गुणः नरा नृत्यते स्म क्तवत्तत्तप्र० त इति नर्त्त
 इति जाते व्रजनृतमदांश्चः अनादौ द्वित्वं लुगावीक्त ज्ञावकर्मसु णिग्
 स्थाने आवि १२ द्विवचनस्य बहुवचनं १३ जस्शसोर्लुक्
 सप्राग् दीर्घाः जस्स्थाने इ पूर्वस्य दीर्घः तस्य ता कगचेति तलुक्
 नच्चावियाइं तद् ३१ अंत्य० दलुक् टा आमोर्णः टास्थाने टाणश
 स्येत् एत्वं तेण । अस्मद् ६१ मे मइम ममद् मजक्काडसौ अस्मद्
 स्थाने अह्म त्यदाद्यव्ययात् अलुक् तेणह्म अक्षि १२ द्विवचनस्य
 बहुवचनं १३ ठोऽक्ष्यादौ क्षस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीय० पूर्वठ
 च जस्शसोर्लुक् सप्राग् दीर्घाः जस्स्थाने पूर्वस्य च दीर्घः
 अठ्ठीइं एतद् १२ अंत्यव्यं० दलुक् तदश्चतः सौ क्कीवे तस् आदि-
 त्याप् सा अक्षि ११ ठोऽक्ष्यादौ क्षस्य ठः अनादौ० द्वितीयस्य
 पूर्वठस्य च अक्कीवे दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् अठ्ठी । चहुस्
 क्षः खः कचित्तुठडौ क्षस्य खः अनादौ द्वित्वं द्वितीयस्य पूर्व ख
 क १३ अनेन वा पुंस्त्वं जस् शस् डसित्तोच्चापि दीर्घः जस् शस्
 इण्यः सप्राग् दीर्घाः चक्खू चक्खूई । नयन लोचन १३ नोणः

कगचजेति लुक् अनेनवा पुंस्त्वं पूर्ववत् नयणा नयणां लोअणा
लोअणां एवंच वयणा वयणां । विद्युत् व्ययर्थाजः अनादौ
द्वित्वं अंत्यव्यं तलुक् उ टाआमोर्णः पुंसि टोणा अन्यत्र स्त्रियां
टाडस्डेरदादि टास्थाने ए पूर्वस्य दीर्घः विज्जुणा विज्जुए । कुल
ठंदस् अनेन वा पुंस्त्वं अंत्यव्यं सलुक् अतः सेडोः क्लीवेसम्
मोनुस्वा० कुलो कुलं ठंदो ठंदं । माहात्म्य २ ह्रस्वः संयोगे हा ह
अधोमनयां यलुक् जस्मात्मनोः पोवा मस्य अनादौद्वित्वं ११ अने-
न वा पुंस्त्वं अतःसेडोः क्लीवेसम् मोनुस्वार० माहृप्पं माहृप्पो ।
डुःख १३ जस्शसोर्लुक् जस्शस् डसित्तो० दीर्घः जस्शस् इंण
यःसप्राग्दीर्घाः जस्स्थानेइं पूर्वस्य च दीर्घः निर्डुरोर्वा रलुक्
अनादौ द्वित्वं द्वित्वं द्वितीय० पूर्वखस्य कः डुक्खा डुक्खाइं ।
जाजन १३ कगचजेति जलुक् अवर्णो अ य नोणः अनेनवा पुंस्त्वं
जस्शस् डसित्तो० दीर्घः जस्शसोर्लुक् जस्शस्इंणयःसप्राग्-
दीर्घाः जस् इं पूर्वस्य च दीर्घः जायणा जायणाइं । नेत्रकमलयो-
स्तु पुनः पुंसकत्वं संस्कृतेप्यस्ति ॥ ३३ ॥

टीका भाषांतर. वा ११ अध्वर्थवचनाद्य १३ अहि (नेत्र) जेनो अर्थ ठे ते
अध्वर्थ एटले नेत्रपर्यायवाला अने वचन विगेरे एवा शब्दो विकल्पे पुलिंगे आय. संस्कृ-
त यद्यपि शब्दने व्ययर्थाजः अनादौ द्वित्वं पदादपेर्वा लुक् पोवः ए सूत्रो लागी
अज्जवि एवं रूप सिद्ध आय. संस्कृत सा ते मूल तद्शब्दनुं रूप ठे. अंत्यव्यंजन
दलुक् तदश्चतः सोक्लीवे तस्य सः आत् ए सूत्रो लागी सा एवं रूप आय. संस्कृत
शपति तेषां सर्पा आक्रोशे ए धातु ठे तेनो अर्थ शाप देवो सोगन खावा इत्यादि
आय ठे. शपवर्त्तमा० व्यंजना अतत्यादीनां ति ए सूत्रो लागी ति नो इ आय पढी
लोकात् शपोःसः पोवः ए सूत्रो लागी सवइ एवं रूप सिद्ध आय. संस्कृत ते तद्
शब्दनुं रूप ठे. तेने द्विनचनस्य बहुवचनं जस् जस्शसोर्लुक् शसोर्लोपः लुसे शसि
दीर्घः इत्यादि सूत्रो लागी च्छि नुं च्छी एवं आय. आ वाक्यनो अर्थ-ते स्त्री अद्यापि
ते वने नेत्रोने शाप आपेठे अथवा सोगन आपे ठे. अहिं आ चावता सूत्रथी अक्षि
शब्दने विकल्पे पुलिंगपणुं आय. नपुंसकनुं ऊदाहरण संस्कृत ' तेन मम अक्षिणी नर्त्तिते'
तेनो अर्थ-तेणे मारा वे नेत्रने नचाव्या. नृती नर्त्तने. नृत् धातु नाचवामां प्रवर्त्ते. वे
नेत्र नाचेठे ते नाचतां नेत्रने बीजो प्रेरणा करेठे. अहिं प्रयोज्य व्यापार एटले प्रेरणा अर्थ-
मां णिग् प्रत्यय आव्यो. तेने गुण अई नर एवं रूप सिद्ध अयुं. पढी चूतार्थमां क्ततत्क

ए सूत्र प्रमाणे क्त प्रत्यय आवी नर्त्त एवं रूप आय. पठी व्रजनृतमदांच अनादौ द्वित्वं
लुगावीक्तभावकर्मसु ए सूत्रथी णिग् प्रत्ययने स्थाने आवि एवं रूप आय पठ
द्विवचनस्य बहुवचनं जस् शस् इ ईणयः स प्राग्दीर्घाः ए पामी जश्स्थाने ई आय
पठी पूर्वस्य दीर्घः ए सूत्रवडे त नो ता आय. कगच ए सूत्रवडे त नो लुक् आय
एटले नवाविआई ए रूप सिद्ध अयुं. संस्कृत तद् शब्दने अंत्य दनो लुक् आय पठी ट
आमोर्णः ए सूत्रथी टा स्थाने ण आय. पठी सस्येत् ए सूत्रवडे एकार थई तेण एवं रूप
सिद्ध आय. संस्कृत अस्मद् शब्दने मइ मम महमजज्ञाडसौ ए सूत्रथी अस्मद् ने
स्थाने अह्म आय, पठी त्यदाद्यव्ययात्तत्स्वरस्यलुक् एटले ह्म एवं रूपसिद्ध आय
संस्कृत अक्षि शब्दने द्विवचनस्य बहुवचनं छोऽक्षयादौ अनादौ द्वित्वं ते पठी द्वितीयः
तेथी पूर्व छ नो च आय पठी जश् शस् इ ईणयः स प्राग्दीर्घाः ए सूत्रवडे जस्
ने स्थाने पूर्व ने दीर्घ आय एटले अच्छीइ एवं रूप सिद्ध अयुं. संस्कृत एतद् शब्दने
अंत्यव्यंज० पामी सनो लुक् आय पठी तदश्चतःसौ क्लीबे ए सूत्रथी तनो स आय
पठी आत् ए सूत्रवडे आप् आवे एटले सा एवं रूप सिद्ध अयुं. संस्कृत अक्षि
शब्दने छोऽक्षयादौ ए सूत्रवडे क्ष नो छ आय पठी अनादौ० द्वितीयस्य० पूर्व ङ च
अक्लीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यंजन सलुक् ए सूत्रलागी अच्छी एवं रूप सिद्ध अयुं.
संस्कृत चक्षुस् शब्दने क्षः खः कचित्तु क्षडौ ए सूत्रथी क्ष नो ख आय पठी अनादौ
द्वित्वं द्वितीयस्य० ए सूत्रोथी पूर्व ख नो क आय. पठी आ चालता सूत्रवडे विक-
टपे पुंलिङ्गपणुं आय. पठी जस् शस् डसित्तो द्रामि दीर्घः जस् शस् इईणयः
सप्राग्दीर्घाः ए सूत्रोथी चक्खूइ ए रूप सिद्ध आय. संस्कृत नयन अने लोचन
शब्दने नोणः कगचज ए सूत्रलागी आ चालता सूत्रवडे विकटपे पुंलिङ्गपणुं आय.
वाकी पूर्ववत् एटले नयणा नयणाइ अने लोयणा लोयणाइ ए रूप सिद्ध आय.
एवीज रीते संस्कृत वचन शब्दना वयणा वयणाइ एवां रूप सिद्ध आय. संस्कृत
विशुत् शब्दने वय्ययां जः अनादौ द्वित्वं अंत्यव्यं० टा आमोर्णः पुंलिङ्गे टोणा
स्त्रीलिङ्गे टाडसुडे रदादिदेघातुडसेः टाने स्थाने ए आय पठी पूर्वस्य दीर्घः त्तारे
विज्जुणा विज्जूए एवा रूप सिद्ध आय. संस्कृत कुल छंदस् शब्दने आ चालता
सूत्रथी विकटपे पुंलिङ्गपणुं थई अंत्यव्यंज० सलुक् अतः सेडोः क्लीबे सम् मोनुस्वा०
ए सूत्रोलागी कुलो कुलं छंदो छंदं एवां रूप सिद्ध आय. संस्कृत माहात्म्य तेने
ह्रस्वः संयोगे माहात्म्य अयुं अधोमनयां यलुक् माहत्म अयुं भस्मात्मनोः पो वा
म नो प थयो माहत्प अयुं. अनादौ द्वित्वं माहप्प अयुं आ सूत्रथी विकटपे पुंलिङ्ग-
पणुं आय. पठी अतः सेडो क्लीबे सम् मोनु० माहप्पो माहप्पं, संस्कृत दुःख तेने
जस् शसोर्लुक् जस् शस्डसित्तो० दीर्घः जस् शस् इईण यः सप्राग्दीर्घाः जस्
ने स्थाने इ आय अने पूर्वने दीर्घ आय पठी निर्दुरोर्वा रलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीय०
ए सूत्रथी पूर्व ख नो क आय. एटले दुक्खा दुक्खाइ एवां रूप सिद्ध आय. संस्कृत
भाजन शब्दने कगचजेति जलुक् अवर्णोयःश्रुति नोणः ए सूत्रोलागी आ चाल

ता सूत्राधी विकल्पे पुंलिङ्गपणुं आय. पढी जस्शस् डसित्तो० दीर्घः जस्शसोर्लुक्
जस्शस् इङ्गणयः स प्राग् दीर्घाः जस् स्थाने इ आय पढी पूर्वस्य च दीर्घः एटले
भायणा भायणाइं ए रूप सिद्ध आय. नेत्र अने कमल शब्दने संस्कृतमां पण
पुंलिङ्गपणुं आय ठे ॥ ३३ ॥

गुणाद्याः क्लीवे वा ॥ ३४ ॥

गुणादयः क्लीवे वा प्रयोक्तव्याः ॥ गुणाइं गुणा । विहवेहिं गुणाइं
मग्गन्ति । देवाणि देवा । बिन्दुइं बिन्दुणो । खग्गं खग्गो । मंरुल-
ग्गं मंरुलग्गो । कररुहं कररुहो । रुक्खाइं रुक्खा । इत्यादि इति
गुणादयः ॥ ३४ ॥

मूल भाषांतर. प्राकृतमां गुणादि शब्दो नपुंसके विकल्पे योजवा. जेमके संस्कृत
गुणाः तेनुं गुणाइं गुणा एवां रूप आय. तेनुं उदाहरण आप्रमाणे ठे- संस्कृत-विज्ञ-
वैर्गुणान् मार्गयन्ति तेनुं प्राकृत विहवेहिं गुणाइं मग्गन्ति एटले तेओ वैजववमे गुणोने
शोधे ठे. संस्कृत देवाः तेनुं देवाणि तथा देवा एवां रूप आय. संस्कृत विंदवः तेना
बिन्दुइं बिन्दुणो एवां रूप आय. संस्कृत खड्ग तेनुं खग्गं खग्गो एवां रूप आय. संस्कृत
मंडलाग्रं तेना मंडलग्गं मंडलग्गो एवां रूप आय. संस्कृत कररुह तेनुं कररुहं
कररुहो एवां रूप आय. संस्कृत वृक्षाः तेना रुक्खाइं रुक्खा एवां रूप आय. इत्यादि
गुणादि शब्दो जाणी लेवा. ॥ ३४ ॥

॥ टुंठिका ॥

गुणा आद्या येषां ते गुणाद्याः क्लीवे ७१ वा ११ गुण १३ अनेन वा
क्लीवे जस्शस् इङ्गणयः सप्राग् दीर्घाः जस् शस् डसित्तो दीर्घः
जस् शसोर्दीर्घः जस्शसोर्लुक् गुणा गुणाइं । गाथा एगे लहु अ
सहावा गुणेहिं लहिउं महंति घणरिद्धिं अणे विमलसहावा
विहवेहिं गुणाइं मग्गन्ति ॥ १ ॥ अस्यार्थः-संस्कृत-एके लघुकस्व-
जावा गुणान् लब्ध्वा धनरुद्धिं महतीं वांठन्ति अन्ये विपुलस्वजावाः
विज्ञवैर्गुणान् मार्गयन्तीत्यर्थः विज्ञव ३३ खथघध० नस्य हः निस्र
ज्यस् सुपि एत्वं निसो हिं हिहि० निस्र स्थाने हिं विहवेहिं
मार्गे अन्वेषणे उत्तमा० अंति चुरादिज्यो णिव बहुष्वाद्यस्यन्ति
न्तश्च अंतिस्थाने न्ति णेरदे दावावे णिव स्थाने अत् अ इति
ह्रस्वः संयोगे मा म से सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं मग्गन्ति । देव

૧૩ જસ્ શસ્ ઇંશ્ણયઃ૦ જસ્ સ્થાને ણિ પૂર્વસ્ય દીર્ઘઃ જસ્ શસ્
 ડસિત્તો૦ દીર્ઘઃ જસ્ શસોર્લુક્ દેર્લુક્ દેવાણિ દેવા । વિંદુ ૧૩ જ-
 સ્ શસ્ ઇંશ્ણયઃ જસ્ સ્થાને ઇં પૂર્વસ્ય ચ દીર્ઘઃ દ્વિતીયે જસ્ શસ્
 ડસિડસાણો જસ્ સ્થાને ણો વિંદૂં વિંદુણો । खङ्ग कगटनेतिऽलो-
 पः अनादौ द्वित्वं ११ अनेन वा क्लीबत्वं क्लीबे सम् मोनु० अतः
 सेडोः खग्गं खग्गो । मंडलाग्रं ११ ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र रलुक् क्लीबे-
 सम्० मोनु० अतः सेडोः मंडलग्गं मंडलग्गो कररुह ११ क्ली वे सम्
 मोनु० अतः सेडोः कररुहं कररुहो वृद्ध १३ वृद्धक्षितयो रुक्खबुद्धौ
 वृद्धस्य रुक्खादेशः १३ अनेन वा क्लीबत्वं यत्र क्लीबत्वं तत्र जस्
 शस् ઇંશ્ણયઃ જસ્ સ્થાને ઇં પૂર્વસ્ય ચ દીર્ઘઃ અન્યત્ર પુંસિ જસ્-
 શસ્ ડસિત્તો દીર્ઘઃ જસ્ શસોર્લુક્ રુક્ખાઈ રુક્ખા ઇતિ ગુણાદયઃ
 समाप्ताः ॥ ३४ ॥

ટીકા ભાષાંતર. ગુણ શબ્દ ઠે આદિ જેમને તે ગુણાદ્ય શબ્દો કહેવાય. ક્લીબે એ સત્-
 મીનું એકવચન ઠે. અને વા અવ્યય ઠે. સંસ્કૃત ગુણ શબ્દને આ ચાલતા સૂત્રથી વિકલ્પે
 નપુંસકપણું આય. તેથી જસ્ શસ્ ઇંશ્ણયઃ એ સૂત્ર લાગી જસ્ શસ્ ડસિત્તો દીર્ઘઃ
 જસ્ શસોર્લુક્ દીર્ઘઃ જસ્ શસોર્લુક્ એ સૂત્રોપામી ગુણા ગુણાઈં એવાં રૂપ સિદ્ધ આય.
 તે ઉપર ઉદાહરણની ગાથા આપેઠે તેનો એવો અર્થ ઠે કે, “કેટલાએક લઘુસ્વજ્ઞાવ-
 વાલા પુરુષો ગુણને પ્રાપ્ત કરી મોટી ધન સમૃદ્ધિને ઇચ્છેઠે અને કેટલાએક વિશાલસ્વજ્ઞાવ-
 વાલા પુરુષો વૈજ્ઞવવડે ગુણોને શોધે ઠે” આર્હિં ગુણશબ્દ પુંલિંગે અને નપુંસકેઠે. સંસ્કૃત
 વિજ્ઞવ શબ્દને ૧૩ ख थ घ ध० એ સૂત્રથી મ નો હ આય. પઠી ભિસ્ મ્હ્યસ્ સુપિ
 એ સૂત્રથી એકાર આય પઠી ભિસો હિં હિ હિ એ સૂત્રથી ત્રિસ્ ને સ્થાને હિં આય
 એટલે વિહવેહિં એવું રૂપ સિદ્ધ આય. માર્ગ અન્વેષણે માર્ગ એ ધાતુ શોધવાનેવિષે પ્રવર્ત
 ઉત્તમ પુરુષનો અંતિ પ્રત્યય આન્યો. ચુરાદિભ્યો ણિવ્ પઠી બહુવ્યાયસ્યન્તિ ન્તે ઇં
 એ સૂત્રથી અંતિને સ્થાને ન્તિ આવે પઠી ગેરદેદાવાવે એ સૂત્રથી ણિવ્ ને અત
 અ યયો પઠી હ્રસ્વઃસંયોગે એ સૂત્રપામી મા નો મ યયો સે સર્વત્ર રલુક્ અનાદૌ દિત્વ
 એ સૂત્રોલાગી મગ્ગંતિ એ રૂપ સિદ્ધ થયું. સંસ્કૃત દેવ શબ્દને ૧૩ જસ્ શસ્ ઇંશ્ણય
 એ સૂત્રથી જસ્ ને સ્થાને ણિ આવે પઠી પૂર્વસ્ય દીર્ઘઃ જસ્ શસ્ ડસિત્તૌ૦ જસ્
 શસોર્લુક્ એ સૂત્રોલાગી દેવાણિ દેવા એવાં રૂપ સિદ્ધ થયા. સંસ્કૃત વિંદુ ૧૩ તે
 જસ્ શસ્ ઇંશ્ણયઃ જસ્ ને સ્થાને ઈં આય પૂર્વને દીર્ઘ આય. વીજે પદ્મે જસ્ શસ્
 ડસિડસાણો એ સૂત્રથી જસ્ ને સ્થાને ણો આય એટલે વિંદૂં વિંદુણો એ રૂપ સિદ્ધ
 આય. સંસ્કૃત खङ्ग તેને કગટડ એ સૂત્રથી ડ નો લોપ થઈ અનાદૌ દિત્વં પઠી અ

चादता सूत्रथी विकल्पे नपुंसकपणुं आय पठी क्लीबे सम् मोनु० अतः सेडोंः ए सूत्रो-
लागी खग्गं खग्गो ए रूप सिद्ध आय. संस्कृत मंडलाग्र ११ तेने ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र
रलुक् क्लीबे सम् मोनु० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी मंडलग्गं मंडलग्गो ए रूप सिद्ध
आय. संस्कृत कररुह ११ तेने क्लीबे सम् मोनु० अतः सेडोंः ए सूत्रथी कररुहं कररुहो
ए रूप सिद्ध आय. संस्कृत वृक्ष शब्दने ' वृक्षक्षितयो रुक्ख छुढौ ए सूत्रथी वृक्ष शब्द-
ने रुक्ख आदेश आय. पठी आ चादता सूत्रथी विकल्पे नपुंसकपणुं आय. ज्यारे नपुंसके
होय त्यारे जस् शस् इङ्गणयः ए सूत्रवने जस् ने स्थाने इं आय अने पूर्वने दीर्घ आय.
अने ज्यारे पुंलिङ्गे होय त्यारे जस्शस् डसित्तो अने जसशसोल्लुक् ए सूत्रोथी
रुक्खाइं रुक्खा ए रूप सिद्ध आय. इति गुणादि समाप्त थया. ॥ ३४ ॥

वेमांजल्याद्याः स्त्रियाम् ॥ ३५ ॥

इमांता अंजल्यादयश्च शब्दाः स्त्रियां वा प्रयोक्तव्याः ॥ एसा गरि-
मा एस गरिमा । एसा महिमा एस महिमा । एसा निह्वज्जि-
मा एस निह्वज्जिमा । एसा धुत्तिमा एस धुत्तिमा ॥ अंजल्यादि ।
एसा अंजली एस अंजली । पिट्ठी पिट्ठं । पृष्ठमित्वे कृते स्त्रियामेवे
त्यन्ये ॥ अह्वी अह्विं । पण्हा पण्हो । चोरिआ चोरिअं । एवं डुह्वी ।
बली । निह्वी । विह्वी । रस्सी गंठी । इत्यंजल्यादयः ॥ गड्डा गड्डो ।
इति तु संस्कृतवदेव सिद्धं ॥ इमेति तंत्रेण त्वादेशस्य डिमा
इत्यस्य पृथ्वादोमश्च संग्रहः । त्वादेशस्य स्त्रीत्वमेवेष्ट्येके ॥ ३५ ॥

मूल भाषांतर. इमन् प्रत्यय जेमने अंते ठे एवां अने अंजलि विगेरे शब्दो प्राकृतमां
कल्पे स्त्रीलिङ्गे आय. संस्कृत स्त्रीलिङ्गे एषा गरिमानुं एसा गरिमा अने पुंलिङ्गे
ष गरिमानुं एस गरिमा एवं रूप आय. तेवीज रीते एसा महिमा अने एस
हिमा एवां रूप आय. संस्कृत एषा निर्लज्जिमा तेनुं स्त्रीलिङ्गे एसा निर्लज्जिमा
ने पुंलिङ्गे एस निर्लज्जिमा एवां रूप आय. संस्कृत एषा धुत्तिमा तेनुं स्त्रीलिङ्गे एसा
त्तिमा अने पुंलिङ्गे एस धुत्तिमा आय. हवे अंजलि विगेरे शब्दो कहेठे- संस्कृत स्त्री-
षा अंजलि पुं. एष अंजलि तेनुं स्त्री एसा अंजलिअने पु. एस अंजलि आय.
स्कृत पृष्ठा तेनुं स्त्री पिट्ठी न. पिट्ठं आय. अह्विं पृष्ठु शब्दने इकार थई केवद स्त्रीलिङ्गे ज
न केटलाएक कहेठे-संस्कृत अक्षि तेनुं स्त्री. अह्वी न. अह्विं आय. संस्कृत प्रस्त
नुं स्त्री. पण्हा पु. पण्हो आय. संस्कृत चोर्य शब्दने स्त्री. चोरिआ न. चोरिअं
ाय. एवी रीते संस्कृत कुक्षि शब्दनुं कह्वी आय. संस्कृत बलि शब्दनुं बली आय.
स्कृत निधिनुं निह्वी अने विधिनुं विह्वी आय. संस्कृत रश्मि शब्दनुं रस्सी एवं
प आय. संस्कृत ग्रंथि शब्दनुं गंठी आय. इति अंजल्यादि शब्दो जाणवा. संस्कृत

गर्त्तं शब्दनुं स्त्री. गड्डा अने पु. गड्डो एवां रूप आय. अहि केटलाएक कदेठे के, आ रूप संस्कृतनी पेठे सिद्ध आयठे. इमा ए तंत्रथी आदेशवने सिद्ध आय अने डिमा ए ठेकाणे पृश्वादीनश्च ए सूत्रमां संग्रह करवो. अने आदेश ते तो स्त्रीलिङ्गपणुंज आय. एम इहेठे. ॥ ३९ ॥

॥ ढुंढिका. ॥

वा ११ अंजलिराद्यो येषां ते अंजल्याद्या इमाश्च अंजलाद्याश्च इ-
मांजलाद्याः स्त्री ७१ एतद् अंत्यव्यं० दलुक् तदश्च तः सोऽक्लीवे
तु स ११ अंत्यव्यं० सलुक् आदित्याप् एसा गरिमन् स्त्रियामाद-
विद्युतः न् आ अंत्यं० सलुक् अनेन वा स्त्रीत्वं गरिमा पक्षे एतद्
११ अंत्यव्यं० दलुक् तदश्चतः सो० तु स हास गरिमन् ११ पुंस्व-
न आणो वा राजवच्च न् आ अंत्यव्यंजन सलुक् गरिमा एसा
पूर्ववत् महिमन् महिमो जावो महिमा अनेन वा स्त्रीत्वं स्त्रिया-
मा० आ पक्षे पुंस्वन आणो० न् आ महिमा । निर्लज्जा निर्लज्जस्य
जावो निर्लज्जात्वं जावे तल्वत् प्र० यस्यडिमात्तणैवात्वस्यडिमात्तणै
इमा इति डित्यं लोकात् अनेन वा स्त्रीत्वं स्त्रियामाद० शेषं पू-
र्ववत् सर्वत्ररलुक् अनादौचित्वं निह्वज्जमा पक्षे पुंस्वनआणो
राज० निह्वज्जमा । धूर्त्त धूर्त्तस्य जावो धूर्त्तत्वं त्वप्र० ह्रस्वः संयोगे
प्र० सर्वत्र रलुक् अनादौ चित्वं त्वस्य डिमा इमा इति डित्यं०
धूर्त्तिमा पक्षे धूर्त्तः । पृश्वादिरिमन् वा इमन् प्रत्ययः अंत्यस्वरादे०
अंत्यस्वर लोपः लोकात् पुंस्वनआणो० न् गतिमा । अंजलि ११
अक्लीवे० स्त्रीलिङ्गे एसा अंजली । पुंलिङ्गे एस अंजली । पृष्ठ पृष्ठे-
वाऽनुत्तरपदे पृ पि इः स्वप्तादौ पृष्ठि ठस्यानुठा० ठस्य थः अनादौ
चित्वं द्वितीय० पूर्व ठ ट अनेन वा स्त्रीत्वं अक्लीवे दीर्घः पक्षे न
ईकारः क्लीवे सम् मोनुखा० पिठ्ठी पिठ्ठि । अहि ठोऽद्यादौ ११ अ-
क्लीवे दीर्घः क्लीवे स्वरान्मसे अष्टी अठि । प्रस्त सर्वत्र लुक् सूक्ष्मश्नण
सह लृदणांलृहः प्रथमेन पल्ल पल्लो । चोर्य ११ स्याद्भजव्यचैत्य
चोर्यसमेषु यात् यात् पूर्व इः लोकात् औत् उत् चो प्रथमे प्र० प-
क्षे क्लीवे चोरिआ चोरिअं । एवं कुद्धि ११ कःखः कचित्तु० कः

ठः अक्लीवे कुडी । रश्मि अधोमनयां शषोः सः अनादौ द्वित्वं रस्सी ।
ग्रंथि ग्रंथो गंठः गंठश्चादेशः । गर्त्ताशब्दस्य पुंस्त्रीलिङ्गे उक्ते गर्त्त ग-
र्त्तेडः तस्य डः अनादौ द्वित्वं गड्डा गड्डो ॥ ३५ ॥

टीका भाषांतर. वा ११ अंजलि शब्द ठे आद्य-मुख्य जेमने ते अंजल्याद्य शब्द
जाणवा, तेमज इमा एटले इमन् प्रत्ययवाला शब्दो ते विकट्टे स्त्रीलिङ्गे आय. संस्कृत
एतद् शब्दने अंत्यव्यं० एत आय पढी तदश्चतः सोऽक्लीवे एस आय पढी अंत्यव्यं
जन सूत्रथी स् नो लुक् अइ आत् ए सूत्रे ओप् आवी एसा रूप अयुं. संस्कृत गरि
मन् शब्दने स्त्रियामादविद्युतः ए सूत्रथी न नो आ थयो पढी अंत्य० सलुक् अ
आ चालता सूत्रथी विकट्टे स्त्रीलिङ्गपणुं अइ गरिमा एवं रूप आय. बीजे पढे. ए
तद् शब्दने अंत्यव्यंज० तदश्च तः सो० एटले एस रूप आय. गरिमन् शब्दने पुंस्व
आणो राजवच्च ए सूत्रथी न नो आ आय पढी अंत्यव्यंजन सलुक् लागी गरिम
रूप सिद्ध अयुं. एसा महिमा त्यां एसा पूर्ववत् सिद्ध करवुं. महिमन् शब्दने महिमाने
जे जाव ते महिमा कहेवाय तेने आ चालता सूत्रथी विकट्टे स्त्रीलिङ्गपणुं आय एटले
स्त्रियामाद० ए नियमलागी महिमा रूप आय. पुंलिङ्ग पढे पुंस्वन आणो० ए सूत्रे
न नो आ अई महिमा रूप सिद्ध आय. संस्कृत निर्लज्ज तेने निर्लज्जनो जे जाव ते
निर्लज्जत्व कहेवाय. अहिं भावे तलत्व प्रत्ययः ए सूत्रथी त्व प्रत्यय आवे. पढी अरि
डिमा प्रत्ययलागी डित्वपणायी अंत्यस्वरनो लोप अई आ चालता सूत्रथी विकट्टे स्त्री
लिङ्गपणुं आय. स्त्रीलिङ्गपढे स्त्रियामाद० ए सूत्रलागी बाकीनी साधना पूर्ववत् करवी
पढी सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं ए सूत्रोलागी निल्लज्जमा रूप सिद्ध आय. पुंलिङ्ग
पढे पुंस्वन आणो राज० ए सूत्रलागी निल्लज्जमा रूप सिद्ध आय. संस्कृत धूर्त्त
धूर्त्तनो जे जाव ते धूर्त्तत्व कहेवाय. अहिं त्व प्रत्यय आव्यो. पढी ह्रस्वः संयोगे
सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं ए सूत्रोलागी त्व प्रत्ययने डिमा प्रत्यय लागे डित्वं
ए नियमलागी धूर्त्तिमा रूप सिद्ध आय. बीजे पढे धूर्त्तः एवं आय. संस्कृत गर्त्त शब्दने
पृथ्वादिरिमन् ए नियमथी विकट्टे ईमन् प्रत्यय आवे. पढी अंत्यस्वरादे० ए सूत्रथी
अंत्यस्वरनो लोप आय. पढी लोकात् पुंस्वनआणो० ए सूत्रोलागी गत्तिमा रूप
सिद्ध आय. संस्कृत अंजलि ११ शब्दने अक्लीवे० सूत्रलागे पढी स्त्रीलिङ्गमां एस
अंजली एवं रूप आय. पुंलिङ्गमां एस अंजली एवं आय. संस्कृत पृष्ठ शब्दने पृष्ठेवा
त्तरपदे ए सूत्रथी पृ नो पि आय. पढी इःस्वप्नादौ ए सूत्रलागी पृष्टि आय. पढी
पृष्ठानुष्टा ए सूत्रथी पृ नो थ आय. पढी अनादौ द्वित्वं द्वितीय० पूर्व ठ नो त
आय. पढी आ चालता सूत्रे विकट्टे स्त्रीलिङ्गपणुं आय अने अक्लीवे दीर्घः अने एकपदे
ई कार न आय अने क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोलागी पिटी पिट्ठं एवां रूप सिद्ध आय
संस्कृत अक्षि शब्दने छोऽक्ष्यादौ अक्लीवे दीर्घः क्लीवेस्वरान्मसे ए सूत्रोलागी
अच्छी अर्च्छि एवां रूप सिद्ध आय संस्कृत एम्त शब्दने सर्वत्र रलुक् सम्मदन्त

ए सूत्रोदागी पण्ह अने पण्हो एवां रूप आय. संस्कृत चोर्य ११ तेने स्याद्भव
चैत्यचोर्य ए सूत्रोदागी य नी पेहेला इ आय पठी लोकात् औत ओत् ए सूत्रथी चे
आय. पठी एकपक्षे नपुंसके लेतां चोरिआ चोरिअं एवां वे रूप सिद्ध आय. एवी रीतं
कुक्षि ११ शब्दने क्षः खः कचित्तु ए सूत्रोदागी पठी क्ष नो ङ आय अने अक्कीवे
ए सूत्रथी कुच्छी रूप आय. संस्कृत रश्मि शब्दने अधोमनयां शषोः सः अनादौ
द्वित्वं ए सूत्रोथी रस्सी रूप सिद्ध आय. संस्कृत ग्रंथि शब्दने ग्रंथो गंठः ए सूत्रर्थ
ग्रंथ स्थाने गंठ आदेश आय एटले गंठि रूप सिद्ध आय. गर्त्ता शब्द पुंलिङ्गे अने
स्त्रीलिङ्गे ठे तेथी तेनां गर्त्त अने गर्त्ता एवां रूप सिद्ध आय. गर्त्ते ङः ए सूत्रथी त न
ङ आय. पठी अनादौ द्वित्वं ए सूत्रोदागी गड्डा गड्डो एवां रूप सिद्ध आय.॥ ३५ ॥

बाहोरात् ॥ ३६ ॥

बाहुशब्दस्य स्त्रीयामाकारोन्तादेशो जवति ॥ बाहाए जेण धरिउं
एकाए ॥ स्त्रियामित्येव । वामेश्वरो बाहु ॥ ३६ ॥

मूल भाषांतर. बाहु शब्दने प्राकृतमां स्त्रीलिङ्गे आकार एवो अन्तादेश आय.
संस्कृत बाहुना येन धृतः एकया तेन बाहाए जेण धरिओ एकाए एवं आय अहिं
बाहु शब्दने त्रीजी विज्ञक्तिमां आकारांत आदेश अई बाहाए एवं रूप सिद्ध अयेलुं ठे.
ते स्त्रीलिङ्गेज आय. संस्कृत वामेश्वरो बाहुः तेन प्राकृत वामेश्वरो बाहू एवं अयुं ठे॥३६॥

॥ हुंठिका ॥

बाहु ६१ आत् बाहु ३१ टाडसडे० टा ए अनेन हु हा बाहाए
यद् ३१ टा आमोर्णः आदेर्यो जः अंतव्यं० दलुक् टाणशस्येत् जेण
धृत ऋवर्णस्यार् धर व्यंजना० अत् लोकात् के रारि कगचजे०
तलुक् अतः सेडोः धरिउं एका ३१ टाडसडे रदा० टा ए सेवादौ वा
द्वित्वं एकाए । वामेश्वर ११ कगचजेति लुक् अतः सेडोः वामेश्वरो
बाहू ११ अक्कीवे बाहू ॥ ३६ ॥

टीका भाषांतर. बाहु ६१ आत् संस्कृत बाहु ३१ शब्दने त्रीजी विज्ञक्तिना एक
वचनमां टा प्रत्यय आवे पठी टाडसडे० ए सूत्रथी टा नो ए आय पठी आ सूत्रवने
हु नो हा आय त्वारे बाहाए रूप सिद्ध आय. संस्कृत यद् ३१ शब्दने टा प्रत्यय आवे
पठी आमोर्णः आदेर्यो जः अंतव्यं० दलुक् टाणशस्येत् ए सूत्रोथी जेण ए रूप
सिद्ध आय. संस्कृत धृत शब्दने ऋवर्णस्यार् ए सूत्रथी धर एवं रूप आय. पठी व्यंजना
अत् लोकात् के ए सूत्रथी र नो रि आय पठी कगचजेति तलुक् अनः सेडोः ए सूत्रो-
थी धरिओ एवं रूप सिद्ध आय. संस्कृत एका ३१ तेने टाप्रत्य० आवे पठी टाडसडे

रदा० ए सूत्रथी टा नो ए आय सेवादौ वा द्वित्वं ए सूत्रलागी एकाए एवं रूप सिद्ध आय. संस्कृत वामेतर ११ तेने कगचजेति तल्लुक् अतः सेडौः ए सूत्रो लागी वामेअरो रूप सिद्ध आय. बाहु ११ शब्दने अक्लीवे ए नियमथी बाहू एवं रूप सिद्ध आय. ॥३६॥

अतो डो विसर्गस्य ॥ ३७ ॥

संस्कृतलक्षणोत्पन्नस्यातः परस्य विसर्गस्य स्थाने डो इत्यादेशो जवति ॥ सर्वतः । सवर्त ॥ पुरतः । पुरर्त ॥ अग्रतः । अगर्त ॥ मार्गतः । मगर्त ॥ एवं सिद्धावस्थापेक्षया । जवतः । जवर्त ॥ जवंतः । जवंतो ॥ संतः संतो ॥ कुतः । कुदो ॥ ३७ ॥

मूल भाषांतर. संस्कृत लक्षणथी उत्पन्न थयेला अकारथकी पर एवां विसर्गने स्थाने डो एवो आदेश आयठे. जेमके, संस्कृत सर्वतः तेनुं सवर्तो एवं रूप आय. संस्कृत पुरतः तेनुं पुरर्तो आय. संस्कृत अग्रतः तेनुं अगर्तो आय संस्कृत मार्गतः तेनुं मगर्तो आय. एवीरीते सिद्धावस्थानी अपेक्षाए संस्कृत भवतः तेनुं भवर्तो आय. भवंतः तेनुं भवंतो आय संस्कृत संतः तेनुं संतो अने कुतः तेनुं कुदो एवां रूप आय॥३७॥

॥ टुंडिका ॥

अतः ५१ डो ११ विसर्ग ६१ सर्वतः अग्रतः मार्गतः सर्वत्ररल्लुक् अनादौ द्वित्वं ह्रस्वः अनेन विसर्गस्य डो उं । कगचजेति तल्लुक् डित्य० सवर्त पुरर्त अगर्त मगर्त जवतः षष्ठ्यंतरूपसिद्धः अनेन विसर्गस्य डो उं कगटडेति तल्लुक् डित्य० जवर्त । जवंतः संतः १३ अनेन विसर्गस्य डो उं जवंतो संतो । कुतस् ११ अव्य० तोदोऽनादौ शौरसेन्यामयुक्तस्य तस्य दः अनेन विसर्गस्य डो उं डित्य० कुदो ॥३७॥

टीका भाषांतर. अतः ५१ डो ११ विसर्ग ६१ संस्कृत सर्वतः अग्रतः मार्गतः ए शब्दने सर्वत्र रल्लुक् अनादौ द्वित्वं ह्रस्वः आ चालता सूत्रथी विसर्ग नो डो आय. कगचजेति तल्लुक् अने डित्य० ए सूत्रोथी सवर्तो पुरर्तो अगर्तो मगर्तो ए रूप सिद्ध आय ठे. संस्कृत भवतः ते षष्ठीविज्ञक्तिनुं सिद्ध रूप ठे. तेने आ चालता सूत्रथी विसर्गनो डो आय पढी कगटडेति तल्लुक् अने डित्य० ए सूत्रोथी भवर्तो रूप सिद्ध आय. संस्कृत प्रथमावहुवचन भवंतः संतः १३ तेने आ चालता सूत्रथी विसर्गनो डो आय एटले भवंतो संतो एवां रूप आय. संस्कृत कुतस् ११ तेने अव्यय० तोदोऽनादौ० ए सूत्रथी तनो द आय पढी आ चालता सूत्रथी विसर्गनो डो अई डित्य ए सूत्रथी कुदो रूप सिद्ध आय. ॥ ३७ ॥

निष्प्रती उत्परी माद्यस्थोर्वा ॥ ३८ ॥

निर् प्रति इत्येतौ माद्यशब्दे स्थाधातौ च परे यथासंख्यं उत्
परि इत्येवंरूपौ वा जवतः । अजेदनिर्देशः सर्वादेशार्थः ॥ उमालं ।
निम्मल्लं । उमालयं वहइ । परिट्टा पइट्टा । परिट्टिअं पइट्टिअं ॥ ३८ ॥

मूल भाषांतर. प्राकृतमां निर् अने प्रति ए वे उपसर्गोनी पठी जो माल्यशब्द
अने स्थाधातु आवे तो यथासंख्याए ओत् निर् एवां रूपवाला विकल्पे आय. अहिं
जे अजेदनिर्देश कयौ ठे ते शब्दने स्थाने सर्व आदेशने अर्थे ठे. संस्कृत निर्माल्य
शब्दनुं आ सूत्रथी ओमालं तथा निम्मल्लं एवां रूप आय. तेउपर उदाहरण आपेठे
संस्कृत निर्माल्यं वहति एवं हतुं तेनुं प्राकृत आ नियमप्रमाणे-ओमालयं वहइ
एवं आय. संस्कृत प्रतिष्ठा तेनुं आ नियमथी परिट्टा अने विकल्पे पइठा एवां रूप
आय. संस्कृत प्रतिस्थित तेना परिट्टिअं अने पइट्टिअं एवां रूप आय. ॥ ३८ ॥

॥ दुट्टिका ॥

निश्च प्रतिश्च निष्प्रती ११ उत्त परिश्च उत्परी ११ माद्यश्च स्था-
श्च माद्यस्थौ तयोः वा ११ निर्माद्यं निर्गतं माद्यं येषां क्लीबे स-
म् अधोमनयां यलुक् अनेन वा निरःस्थाने उ मोनु० उमालं पदे
निर्माद्यः ह्रस्वः संयोगे मा मसर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं अधोम-
नयां यलुक् सेवादौ द्वित्वं निम्मल्लं । सा पइ सहत्यदिलं अद्यवि-
जसहयगंधर हियंपि उवसियनयरदेरव इव उमालयं वहइ १ अ-
स्यार्थः हे जगवन् त्वया स्वहस्तदत्तं निर्माद्यं सा स्त्री अद्यापि
वहति निर्माद्यं गंधरहितमपि उवसितनगरगृहदेवतेवेत्यर्थः
निर्माद्यकं वा स्वार्थे कश्च वाऽन्यत्पूर्ववत् उमालयं । प्रतिस्था स्थ-
ष्टाथक्कचिट्टनिरप्पाः स्था ठा वा ऽनादौ द्वित्वं द्वितीय० पूर्वस्य अने-
न वा प्रतिस्थाने परि पदे सर्वत्र रलुक् कगचजेति तलुक् परिट्टा
पइट्टा पूर्ववत् क प्र० गदोसोनुविद्यादिष्वेकस्मिन् स्त्रीणां ङाट्टि
कगचजेति तलुक् परिट्टिअं पइट्टिअं ॥ ३८ ॥

टीका भाषांतर. निर् अने प्रति ते निष्प्रती कहेवाय. उत् अने परि ते ओत्प
री कहेवाय. माल्य अने स्थान ते वने पर ठते आय. निर गयुंठे माद्य (पुष्पादि) जेम
ते निर्माल्य कहेवाय. अहिं क्लीबेसम् अधोमनयां ए सूत्रथी य नो लुक् थयो. पठे

આ ચાલતા સૂત્રથી નિરૂ ને સ્થાને ઓ આય પઠી મોનુ૦ એ સૂત્ર લાગી ઓમાલં રૂપ સિદ્ધ થાય. બીજે પદે નિર્માલ્યઃ હ્રસ્વઃસંયોગે (માનોમથાય) સર્વત્ર રલુક્ અનાદૌ દ્વિત્વં અધોમનયાં ચલુક્ સેવાદૌદ્વિત્વં એ સૂત્રો લાગી ભિન્નમ્લું એવું રૂપ થાય. સાપદ્ એ ગાથાનો જાવાર્થ એવોઠે કે, હે જગવન, તમે સ્વહસ્તે આપેલા નિર્માલ્યને તે સ્ત્રી અદ્યાપિ વહન કરેઠે. તે નિર્માલ્ય ગંધરહિત ઠે તોપણ તે ઝજમ થયેલા નગરની ગૃહદેવી હોય તેમ ધરી રાખેઠે. નિર્માલ્યકં અહિં સ્વાર્થે કપ્રત્યય આવેલો ઠે. વાકીનું પૂર્વની જેમ જાણવું. અહિં ઉદાહરણમાં ઓમાલયં એ શબ્દ મુકેલો ઠે. સંસ્કૃત પ્રતિષ્ઠા શબ્દને સ્થષ્ટા થક્ક૦ એ સૂત્રથી એ આદેશ થાય પઠી અનાદૌદ્વિત્વં દ્વિતીય૦ પૂર્વસ્ય અને આ ચાલતા સૂત્રથી પ્રતિ ને સ્થાને પરિ આદેશ થાય. બીજે પદે સર્વત્ર રલુક્ કગચજેતિ તલુક્ એ સૂત્રો લાગી પરિદ્વા પડ્દા રૂપ સિદ્ધ થાય. પૂર્વવત્ તે પરિષપસર્ગસહિતસ્થા ધાતુને ક્ પ્રત્યય આવે પઠી સ્ત્રીલિંગે ળ ને સ્થાને ળિ થાય પઠી કગચજ એ સૂત્રથી ત નો લુક્ અર્ધ પરિદ્વિઙં પડ્દિઙં એ રૂપ સિદ્ધ થાય. ॥ ૩૦ ॥

આદે: ॥ ૩૧ ॥

આદેરિત્યધિકારઃ કગચજ૦ ઇત્યાદિસૂત્રાત્ પ્રાગ્વિશેષે વેદિતવ્યઃ ૩૧
મૂલ ભાષાંતર આદેઃ આ અધિકાર ઠે, તે કગચજ ઇત્યાદિસૂત્રની પેદેલાં અવિશેષમાં જાણવો. ॥ ૩૧ ॥

ત્યદાદ્યવ્યયાત્ તત્સ્વરસ્ય લુક્ ॥ ૪૦ ॥

ત્યદાદેરવ્યયાન્ન પરસ્ય તયોરેવ ત્યદાદ્યવ્યયયોરાદેઃ સ્વરસ્ય બહુલં
લુક્ જવતિ ॥ અહ્નેત્ય અહ્ને એત્ય । જહ્મા જહ્ ઇમા । જહ્હં જહ્અહ્ ॥ ૪૦ ॥
મૂલ ભાષાંતર. ત્યદાદિ શબ્દો અને અવ્યય પઠી જો તે ત્યદાદિ અને અવ્યય આ-
પે તો તેમના આદિસ્વરનો વિકલ્પે લુક્ થાય. જેમ સંસ્કૃત અસ્મદ્ અને એતદ્ શબ્દોના
અહ્નેત્ય અને અહ્નેએત્ય એવાં રૂપ થાય ઠે. તેવીરીતે સંસ્કૃત યદિ હદમ્ શબ્દના
જહ્મા જહ્હમા એવાં રૂપ થાય ઠે. અને સંસ્કૃત યદિ અસ્મદ્ તેનાં જહ્હં જહ્ અહ્
એવાં રૂપ થાય ઠે. ॥ ૪૦ ॥

॥ ટુંઠિકા ॥

ત્યદાદ્યશ્ચ અવ્યયશ્ચ ત્યદાદ્યવ્યયં તસ્માત્ તયોઃ સ્વરસ્તત્સ્વરસ્તસ્ય
લુક્ ૧૧ અસ્મત્ ૧૨ અહ્માઅહ્મેઅહ્મોમોવયંજેજસા જસા સહ અ-
સ્મદ્સ્થાને અહ્મે । એતદ્ ૧૧ અંત્યવ્યં૦ દલુક્ ડેસ્તિસ્મિત્યાઃ ડિ-
સ્થાને ત્ય ત્યે ચ તસ્ય ઠક્ ઝજયત્ર તલોપઃ અનેન વા એકારલોપઃ
અહ્નેત્ય અહ્નેએત્ય । યદિ આદેર્યોજઃ કગચજેતિ દલુક્ જહ્ હદ-

म् ११ इदमश्मः सिना सह इदमःस्थाने इम आदित्याप् अनेन वा-
 लुक् जश्मा जश्मा । जश् प्राग्वच्च । अस्मद् ११ अस्मदोम्मिअ-
 म्मिअहिहं अहंअहयंसिना सिनासह अस्मद्स्थाने अहं अनेन-
 वा लुक् जश्हं जश्अहं ॥ ४० ॥

टीका भाषांतर. त्यदादि शब्दो अने अव्ययथी ते बनेना स्वरनो लुक् आय. सं-
 स्कृत अस्मद् शब्दने अह्यअह्ये० ए सूत्रथी अस्मद् ने स्थाने अह्ये आय. संस्कृत
 एतद् शब्दने अंत्यव्यं० ए सूत्रे दनो लुक् आय. पठी डेस्सिसम्मिन्थाः ए सूत्रथी डि-
 ने स्थाने तथ आय पठी ते त्थ पर ठते त नो लुक् पठी बने स्थाने तकारनो लोप थश्
 आ चालता सूत्रवडे एकार नो लोप थयो एटले अह्येत्थ तथा अह्येएत्थ एवां रूप-
 सिद्ध आय. संस्कृत यदि शब्दने आदेर्योजः कगचजेतिदूलुक् ए सूत्रोलागी जह
 थयुं. संस्कृत इदम् शब्दने इदम इमः ए सूत्रथी सि प्रत्ययसहित इदम् शब्दने स्थाने
 इम आदेश आय पठी आत् ए सूत्रथी आप् आवी आ चालता सूत्रवडे विकल्पे लुक्
 थश् जश्मा जश्मा एवां रूप सिद्ध आय. जह पूर्व (उपर) प्रमाणे सिद्ध आय. संस्कृत
 अस्मद् शब्दने अस्मदोम्मिअम्मि० सिसहित अस्मद् शब्दने स्थाने अहं आ-
 देश आवे. पठी आ चालता सूत्रथी विकल्पे लुक् आय एटले जहहं जहअहं एवां
 रूप सिद्ध आय ठे ॥ ४० ॥

पदादपेर्वा ॥ ४१ ॥

पदात्परस्य अपेरव्ययस्यादेर्लुग् वा जवति ॥ तंपि तमवि । किंपि
 किमवि । केणवि केणावि । कंहंपि कहमवि ॥ ४१ ॥

मूल भाषांतर. कोइ पदनी पठी जो अपि अव्यय आवे तो तेना आदि अ
 (अ) नो विकल्पे लुक् आय. जेम संस्कृत तदपि तेनुं प्राकृत तंपि अने विकल्प
 तमवि आय. तेवीरीते संस्कृत किमपि तेनुं किंपि अने किमवि आय. संस्कृत
 नापितुं कंहंपि अने कहमवि आय. ॥ ४१ ॥

॥ दुंडिका ॥

पद ५१ अपि ६१ वा ११ तद् ११ अंत्यव्यं० दलुक् क्लीबे स्म मो-
 नु० अपि अनेनवा अलोपः द्वितीये लोकात् पो वः तंपि तमवि ॥
 किम् ११ अम् किमः किम् अमासह किमः किम् अन्यत् पूर्ववत् किंपि
 किमवि ॥ किम् ३१ किमः कस्त्रतसो किमः स्थाने क टाआमो-
 र्णः टाणशस्येत् एत्वं शेषं पूर्ववत् केणवि केणावि ॥ कथं अपि ख-
 थ० थस्यहः अनेन वा लुक् द्वितीये पो वः कंहंपि कहमवि ॥ ४१ ॥

टीका भाषांतर. पद ५१ अपि ६१ वा ११ संस्कृत तद् अपि शब्द ठे. तेमां तद् शब्दने अंत्यव्यं ए सूत्रथी द नो लुक् अइ क्लीबे सम् मोनुस्वार ए सूत्रोदागी तं अयुं अपि शब्दने आ चादता सूत्रथी विकल्पे अ नो लोप आय एटले नंपि रूप आय. विकल्प पहे लोकात् पोवः सूत्र लागे एटले तमवि आय. संस्कृत किमपि शब्द ठे तेमां किम् ११ शब्दने अम् प्र० आवे पठी किमः किम् सूत्रथी किम्ने स्थाने किम् आय वाकी पूर्ववत् अइ किंपि किमवि रूप आय ठे. संस्कृत केनापि शब्दने किमः कस्त्रतसोश्च ए सूत्रथी किम् ने स्थाने क आवे पठी टाआमोर्णः टाणश-स्येत् ए सूत्रो दागी वाकी पूर्व प्रमाणे सिद्ध अइ केणवि केणावि एवां रूप सिद्ध आय. संस्कृत कथमपि तेने खथघ० ए सूत्रथी थ नो ह आय पठी आ चादता सूत्रथी अ नो विकल्पे लुक् अइ कहंपि आय अने वीजे पहे पोवः सूत्र दागी कहमवि रूप आय. ॥४१॥

इतेः स्वरात् तश्च द्विः ॥ ४२ ॥

पदात्परस्य इतेरादेर्लुग् जवति स्वरात् परस्य तकारो द्विर्जवति ॥

किंति । जंति । दिष्टंति । नजुत्तंति ॥ स्वरात् । तहत्ति । ऊत्ति ।

पिउत्ति । पुरिसोत्ति ॥ पदादित्येव । इअविज्ज-गुहा-निलया ए ॥४२॥

मूल भाषांतर. कोइ पदनी आगल जो इति शब्द आवेतो तेनो लुक् आय. अने स्वरनी पठी त आवे तो तेनो द्विर्जाव आय. जेम संस्कृत किम् इति तेनुं किंति आय. संस्कृत यद् इति तेनुं जंति आय संस्कृत दृष्टं इति तेनुं दिष्टंति आय. संस्कृत नयुक्तं इति तेनुं नजुत्तंति आय. स्वरनी पठी त आवे तेनुं उदाहरण-जेम संस्कृत तथा+इति तेनुं तहत्ति आय. तेमज झग इति तेनुं अत्ति आय. संस्कृत प्रिय-इति तेनुं पिओत्ति आय. संस्कृत पुरुष+इति तेनुं पुरिसोत्ति आय. मूलमां कह्यं ठे, तेम आ नियम पदनी पठीज प्राप्त आय. जेम के संस्कृत इति-विध्यगुहानिलयायाः तेनुं प्राकृत 'इअविज्ज-गुहा-निलयाए' आय, अहिं इति शब्द पदनी पठी आ-व्यो नथी तेथी आ नियम लागु पडे नहीं. ॥ ४२ ॥

॥ दुट्टिका ॥

इति ६१ स्वर ५१ त् ६१ च ११ द्विः ११ किम् ११ यद् ११ इति वा स्वर मश्च अंत्यव्यं लुक् अमो मोनु० आदेर्योजः किंति जंति । दृष्ट-अम् इति इत्कृपादौ ह दि ष्त्वानु० ष्स्य ठः अनादौ द्वित्वं द्विती-य० पूर्वठः टः अमोऽस्य अलुक् मोनु० अनेन इ लुक् दिष्टंति । न-युक्त-इति आदेर्योजः कगटडेति कलुक् अनादौ द्वित्वं अनेन इलु-क् नजुत्तंति । तथा इति ऊगइति खथघधजां थस्यहः अनेन इलुक्

तस्य द्वित्वं च ति त्ति ह्रस्वः संयोगे च अंत्यव्यं० गलुक् तहत्ति ऊत्ति
 प्रिय ११ इति सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं कगचजेतियलुक् अतः से-
 डों डित्यं० अनेन श्लुक् तस्य च य ति त्ति पिउत्ति । पुरुष ११
 इति पुरुषेरो क रि शपोः पस्य सः अतः सेडों अनेन षलुक् तस्य च
 द्वित्वं पुरिसोत्ति । गाथा- ॥ इय विंजगुहानिलयाए तम्मिदल सव-
 रसिऊ मग्गाए पहुणासपरि अरंजमवइए विहिउ नमुकारो ॥१॥
 अस्मार्थः इत्यमुना प्रकारेण प्रजुणा नृपेण जगवत्याः पार्वत्या
 नमस्कारो विहितः किं० पार्वत्याः विंध्यगुहैव निलयो गृहं यस्याः
 सा विंध्यगुहानिलया तस्याः क तस्मिन् पर्वते पुनः किं० दलं सै-
 न्यं तस्य ये शवरा जिह्वास्तैः शिष्टः कथितो मार्गो यस्या इत्यर्थः
 इतौ तो वाक्यादौ ति त कगचेति तलुक् इयविंध्यगुहानिलया
 ६१ साध्वसध्यह्यांजः धस्य ऊः खघथधभां फस्यहः टाडसूडेरदा-
 दिडस् स्थाने ए विंजगुहानिलयाए ॥ ४२ ॥

टीका भाषांतर. पदनीपर जो इति शब्द आवे तो तेना आदिअहर इनो लुक् आय.
 अने स्वरनी पठी आवेला तनो विर्जाव आय. संस्कृत किम्+इति यद्+इति तेने
 वा स्वरे मश्च अंत्यव्यं० मोनु० आदेयों जः ए सूत्रो लागी किंति अने जंति एवां
 रूप आय. संस्कृत दृष्टं+इति तेने इत्कृपादौ षस्यानु० अनादौ द्वित्वं द्वितीय०पूर्वः टः
 अमोऽस्य लुक् मोनु० अने आ चालता सूत्रथी इनो लुक् अई दिट्ति रूप आय. संस्कृत
 नयुक्त+इति तेने आदेयों जः कगटड० अनादौ द्वित्वं ए सूत्रो लागी आ चालता
 सूत्रथी इनो लुक् अई न जुत्तंति एवं रूप आय. संस्कृत तथा+इति झग+इति तेने
 खघथधभां ए सूत्र लागी आ चालता सूत्रथी इनो लुक् अने तेनो विर्जाव अई, ह्रस्वः
 संयोगे अंत्यव्यं० ए सूत्रो लागी तहत्ति तथा झत्ति एवां रूप आय. संस्कृत प्रिय+इति
 तेने सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं कगचज० अतः सेडोंः डित्यं० आ चालता सूत्रथी इ-
 नो लुक् तथा तनो विर्जावयइ पिओत्ति रूप सिद्ध आय. संस्कृत पुरुष+इति तेने पुरुषे
 रो शपोः पस्य सः अतः सेडोंः आ चालता सूत्रथी पनो लुक् अने तनो विर्जाव अई
 पुरिसोत्ति एवं रूप सिद्ध आय. तेउपर उदाहरणरूपे गाथा ठे-तेनो जावार्थ एवो ठे के,
 “आ प्रकारे विंध्याचलपर्वतनी गुहा जेनुं स्थान ठे एवा अने सैन्यना जिह्वालोकोए जेने
 मार्ग बताव्यो ठे एवा ते जगवती पार्वतीने ते राजाए नमस्कार कर्यो. अहिं इति विंध्यगु-
 हानिलयायाः” ‘ए संस्कृत पदनुं इयविंध्यगुहानिलयाए’ ए प्राकृत पदनी पेहेला आवेला
 इतिशब्दना आदिनो लुक् अयो नहीं. ते इतौ तो वा कयादौ कगच० साध्वसध्यह्यां
 झः खघथधभां टाडसूडेरदादि० ए सूत्रो लागी ‘विंजगुहानिलयाए’ ए पठ सिद्ध आयने.

लुप्त-य-र-व-श-ष-सां श-ष-सां दीर्घः ॥ ४३ ॥

प्राकृतलक्षणवशाद्भुता याद्या उपर्यधो वा येषां शकारषकारसकारा
णां तेषामादेः स्वरस्य दीर्घो जवति ॥ शस्य यलोपे । पश्यति ।
पासइ ॥ कश्यपः । कासवो ॥ आवश्यकं । आवासयं ॥ रलोपे ।
विश्राम्यति । वीसमइ ॥ विश्रामः । वीसामो ॥ मिश्रम् । मीसं ।
संस्पर्शः । संफासो ॥ वलोपे । अश्वः । आसो ॥ विश्वसिति । वीससइ ॥
विश्वासः । वीसासो ॥ शलोपे । दुश्शासनः । दूसासणो ॥ मनःशिला ।
मणासिला ॥ षस्य यलोपे । शिष्यः । सीसो ॥ पुष्यः । पूसो ॥
मनुष्यः । मणूसो ॥ रलोपे । कर्षकः । कासउ ॥ वर्षाः । वासा ॥
वर्षः । वासो ॥ वलोपे । विष्वाणः । वीसाणो ॥ विष्वक् । वीसुं ॥
षलोपे । निष्पिक्तः । नीसित्तो ॥ सस्य यलोपे । सस्यम् । सासं ॥
कस्यचित् । कासई ॥ रलोपे । उस्त्रः । ऊसो ॥ विस्रंजः । वीसंजो ॥
वलोपे । विकस्वरः । विकासरो ॥ निःस्वः । नीसो ॥ सलोपे । नि-
स्सहः । नीसहो ॥ न दीर्घानुस्वारात् (२. ए२) इति प्रतिषेधात्
सर्वत्र अनादौ शेषादेशयोर्द्वित्वम् (२. ७ए) इति द्वित्वाच्चावः ॥ ४३ ॥

मूल भाषांतर. प्राकृत लक्षणना नियमग्री उपरके नीचे जेमना य र व श ष
ने स लोप थयेला ठे एवा शकार, पकार अने सकार, तेमना आदि (प्रथमना)
रने दीर्घ आयवे. शना यलोपनुं उदा० सं. पश्यति तेनुं प्रा० पासइ सं. कश्यपः
नुं प्रा० कासवो सं. आवश्यकं तेनुं प्रा० आवासयं. आय. रलोपना उदा० सं.
विश्राम्यति तेनुं वीसमइ सं० विश्रामः तेनुं वीसामो संस्कृत मिश्रम् तेनुं मीसं
संस्पर्शः तेनुं संफासो । वलोपना उदा० सं० अश्वः तेनुं आसो सं विश्वसिति
नुं वीससइ सं. विश्वासः तेनुं वीसासो शलोपना उदा० सं. दुश्शासनः तेनुं
दूसासणो सं० मनःशिला तेनुं मणासिला पकारना यलोपना उदा० सं० शिष्यः
नुं सीसो आय. सं० पुष्यः तेनुं पूसो आय. सं. मनुष्यः तेनुं मणूसो आय. रलोप-
ना उदा० सं. कर्षकः तेनुं कासओ आय. सं. वर्षाः तेनुं वासा आय. सं. वर्षः तेनुं
वासो आय. वलोपना उदा० सं. विष्वाणः तेनुं वीसाणो आय. सं. विष्वक् तेनुं वीसुं
आय. षलोपना उदा० सं. निष्पिक्तः तेनुं नीसित्तो आय. सकारना यलोपना उदा० सं.
सस्यम् तेनुं सासं सं. कस्यचित् तेनुं कासई आय. रलोपनुं उदा० सं. उस्त्रः. तेनुं ऊसो
आय. सं. विस्रंभ तेनुं विसंभो आय. वलोपना उदा० सं. विकस्वरः तेनुं विकासरो
आय. सं. निःस्वः तेनुं नीसो आय. सलोपना उदा० सं. निस्सहः तेनुं नीसहो आय.

नदीर्घानुस्वारात् ए सूत्रमां निषेध कर्णेते तेथी सर्व स्थले अनादौ शेषादेशश्च
ए निचमयी यतां विर्जावनो अज्ञाव आय. ॥ ४३ ॥

॥ टुंढिका ॥

यश्च रश्च वश्च शश्च षश्च सूच य र व श ष सः लुप्ता य व श ष सो येषां
ते लुप्त य र व श ष सां शश्च षश्च सूच तेषां शषसां ६३ दीर्घः ११
पश्यति संस्कृत सिद्धः अधोमनयां यलुक् अनेन दीर्घः प पा शषोस्सः
श स त्यादीनां तिः इ पासर्इ । कश्यपः ११ अधोमनयां अनेन दी-
र्घः शषोः सः पो वः अतः सेडोः कासवो । आवश्यकं अधोमनयां य-
लुक् शषोः सः अनेन दीर्घः कगचजेति कलुक् अवर्णो आवासयं ।
विश्राम्यति सर्वत्र रलुक् अनेन दीर्घः विवी ह्रस्वः संयोगे शा शषोः-
सः अधोमनयां यलुक् त्यादी० ति ई वीसमइ । विश्राम ११ सर्वत्र
रलुक् अनेन दीर्घः वि वी शषोः सः अतः सेडोः वीसामो । मिश्रं स-
र्वत्र रलुक् अनेन दीर्घः मिमी शषोः सः मीसं संस्पर्शः प्यस्पयोः फः
स्पस्य फः सर्वत्र रलुक् शषोः सः अनेन दीर्घः ११ गुणाद्या वा क्लीबे वा
इति सम् मोनु० संफासं अश्वः सर्वत्र रलुक् अनेन दीर्घः शषोः सः
अतः सेडोः आसो । विपूर्व अनश्वसक् प्राणने श्वस्वर्त्त० तिव्
व्यंजनात् लोकात् त्यादीनां० ति इ सर्वत्र रलुक् अनेन दीर्घः वीस-
सइ । विश्वास ११ सर्वत्र वलुक् अनेन दीर्घः विवी शषोः सः अतः
सेडोः वीसासो । डुश्शासन ११ मनश्शिला ११ कंगटडेति दश
लुक् अनेन दीर्घः डु दू न ना शषोः सः नोणः अतः सेडोः अंत्यव्यं०
सलुक् दूसासणो मणासिला । शिष्य पुण्य मनुष्य ११ अधोमनयां
यलुक् शषोः सः अनेन पूर्वस्य दीर्घः नोणः अतः सेडोः सीसो । पू-
सो । मणूसो । कर्पक ११ सर्वत्र रलुक् अनेन दीर्घः कगचजेति क-
लुक् शषोः सः अतः सेडोः कासव । वर्षा १३ वर्षः ११ सर्वत्र रलुक्
पूर्वस्यच दीर्घः व वा शषोः सः जस्शसोर्लुक् अतः सेडोः वासा वा-
सो । विष्वाण ११ सर्वत्र वलुक् अनेन दीर्घः विवी शषोः सः अतः
सेडोः वीसाणो जोजनं विष्वक् ११ सर्वत्र वलुक् अनेन वि वी श-

षोःसः द्विविष्वचोरुः स सु बाहुलकात् अन्यस्यापि व्यंजनस्य म-
कारः वास्वरेमश्च कम् मोनु० अंत्यव्यं० सलुक् वीसुं । निषतःनैत
संज्ञक्तौ निषक्तः कगटडेत्यादिना षुलुक् अनेन दीर्घः निनी शषोः
सः कगचजेति कलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतःसेर्गोः नीसित्तो । स-
स्यं अधोमनयाम् टालोपः अनेन दीर्घः स सा सासं । कस्यचित्
अधोमनयां यलोपः अनेन दीर्घः अंत्यव्यं० तलुक् कासइ । उस्त्र
विस्त्रंज उ ऊ विवीशषोः सः अतःसेर्गोः ऊसो वीसंजो । विकस्व-
र ११ सर्वत्र वलुक् अनेन दीर्घः क का अतःसेर्गोः विकासरो । नि-
स्वः ११ सर्वत्र वलुक् अनेन दीर्घः अतःसेर्गोः नीसो । निस्सहं क-
गटडेति सलुक् अनेन दीर्घः अतःसेर्गोः नीसहो ॥ ४३ ॥

टीका भाषांतर. जेमां यवशष अने स लुप्त अया होय तेवा शब्दोना आदि स्वर-
नो दीर्घ आय. सं. पश्यति तेने अधोमनयां यलुक् चावता सूत्रथी दीर्घ अई शषोः
सः त्यादीनांतिः इ. ए सूत्रोलागी पासई रूप अयुं. सं. कश्यपः तेने अधोमनयां० चा-
वता सूत्रे दीर्घ अई शषोःसः पोवः अतःसेर्गोः ए सूत्रो लागी कासवो रूप आय. सं.
आवश्यकं तेने अधोम० शषोःसः चावता सूत्रेदीर्घकगचज० अवर्णो० ए सूत्रोलागी
आवासयं रूप आय. सं. विश्राम्यति तेने सर्वत्र र० चावता सूत्रे दीर्घ ह्रस्वःसंयोगे
शषोःसः अधोमन०त्यादी० ए सूत्रोथी वीसमई रूप आय. सं. विश्राम तेने सर्वत्र
रलुक् चावता सूत्रे दीर्घ शषोःसः अतःसेर्गोः ए सूत्रो लागी वीसामो रूप आय.
सं. विश्राम तेने सर्वत्र रलुक् चावता सूत्रथी दीर्घ शषोःसः अतःसेर्गोः ए सूत्रोलागी
वीसामो रूप आय. सं. मिश्रं तेने सर्वत्र रलुक् चावता सूत्रथी दीर्घ शषोःसः ए सूत्रो
लागी मीसं रूप आय. सं. संस्पर्शः तेने व्यस्पर्शोः फः सर्वत्ररलुक् शषोःसः चाव-
तासूत्रथी दीर्घ गुणाद्या वा क्लीबे वा मोनु० ए सूत्रो लागी संपासं सं. अश्वः तेने सर्व-
त्र रलुक् चावतासूत्रथी दीर्घ शषोःसः अतःसेर्गोः ए सूत्रोलागी आसो रूप सिद्ध
आय. सं. वि उपसर्गसहित श्वस् धातु जीववाना अर्थमां प्रवर्त्तेते. तेना सं. विश्वसिति
एवा सिद्धशब्दने व्यंजनात् लोकात् त्यादीनां० सर्वत्ररलुक् अने चावता सूत्रथी
दीर्घ अई वीससई रूप आय. सं. विश्वास तेने सर्वत्रवलुक् चावतासूत्रथी दीर्घ
शषोःसः अतःसेर्गोः ए सूत्रोलागी वीसासो रूप आय. सं. दुश्शासन तथा सं.
मनःशिला शब्दने कगटडे० चावतासूत्रथी दीर्घ शषोःसः नोणः अतःसेर्गोः अं-
त्यव्यं० ए सूत्रोलागी दूसासणो तथा मणासिला एवा रूप आय. सं. शिष्य पुष्य
मनुष्य तेने अधोमनयां० शषोःसः चावतासूत्रे दीर्घ नोणः अतःसेर्गोः सीसो
पुसो मणूसो एवा रूप आय. सं. कर्षक तेने सर्वत्ररलुक् चावतासूत्रे दीर्घ कगचज

शषोःसः अतःसेडोः ए सूत्रोथी कासओ रूप आय. सं. वर्षाः वर्षः तेने सर्वत्रवलुक् पूर्वस्य च दीर्घः शषोःसः जसूशसोल्लुक् अतःसेडोः ए सूत्रोलागी वासा वासो रूप आय. सं. विष्वाण तेने सर्वत्रवलुक् आ चालतासूत्रथी दीर्घ शषोःसः अतः सेडोः ए सूत्रोलागी नीसाणो रूप आय. तेनो अर्थ चोजन आय ठे. सं. विष्वक् तेने सर्वत्रवलुक् चालतासूत्रथी दीर्घ शषोःसः द्विविष्वचोरुः अथवा बाहुलकपद् लङ्ने बीजाव्यंजननो मकार आय. एटले वा खरेमश्च मोनु० अंत्यव्यं० ए सूत्रोलागी वीसुं रूप आय. सं. विषय धातुनुं निपक्त रूपठे तेने कगटड चालतासूत्रे दीर्घ शषोः सः कगचज अनादौ द्वित्वं अतःसेडोः ए सूत्रोपामी नीसित्तो रूप आय. सं. सस्यं तेने अधोमनयां चालतासूत्रे दीर्घ अई सासं रूप आय. सं. कस्यचित् तेने अधोमनयां चालतासूत्रे दीर्घ अंत्यव्यं ए सूत्रोथी कासइ रूप आय. सं. उस्त्र तथा विस्रंभ तेने चालतासूत्रे दीर्घ शषोःसः अतःसेडोः ए सूत्रोलागी जसो वीसंभो रूप आय. सं. विकस्वर तेने सर्वत्रवलु० चालतासूत्रे दीर्घ अतःसेडोः ए सूत्रोथी विकासरो रूप आय. सं. निस्वः तेने सर्वत्रवलुक् चालतासूत्रे दीर्घ अतःसेडोः ए सूत्रोथी नीसो रूप आय. सं. निस्सहं तेने कगट० चालतासूत्रे दीर्घ अतःसेडोः ए सूत्रोथी नीसहो रूप आय. ॥ ४३ ॥

अतःसमृद्ध्यादौ वा ॥ ४४ ॥

समृद्धि इत्येवमादिषु शब्देषु आदेरकारस्य दीर्घो वा जवति ॥
 सामिद्धी समिद्धी । पासिद्धी पसिद्धी । पायडं पयडं । पाडिवआ
 पडिवआ । पासुत्तो पसुत्तो । पाडिसिद्धी पडिसिद्धी । सारिहो
 सरिहो । माणंसी मणंसी । माणंसिणी मणंसिणी । आहिआइ
 अहिआई । पारोहो परोहो । पावासू पवासू । पाडिप्फद्धी ॥
 पडिप्फद्धी ॥ समृद्धि प्रसिद्धि । प्रकट । प्रतिपत् । प्रसुप्त । प्रति-
 सिद्धि । सदृक् । मनस्विन् । मनस्विनी । अजियाति । प्ररोह ।
 प्रवासिन् । प्रतिस्पर्द्धिन् ॥ आकृतिगणोऽयम् । तेन । अस्पर्शः ।
 आफंसो । परकीयं । पारकेरं । पारकं ॥ प्रवचनम् । पावयणं ।
 चतुरंतं चाजरंतं इत्याद्यपि जवति ॥ ४४ ॥

मूल भाषांतर. प्राकृतमां समृद्धि विगरे शब्दोमां आदि अकार विकल्पे दीर्घ आ
 सं. समृद्धि नुं सामिद्धी समिद्धी आय. सं. प्रसिद्धि नुं पासिद्धी पसिद्धी आ
 सं. प्रकट नुं पायडं पयडं आय. सं. प्रतिपत् नुं पाडिवआ पडिवआ आय. ॥
 प्रसुप्त नुं पासुत्तो पसुत्तो आय. सं. प्रतिसिद्धि नुं पाडिमिद्धी पडिमिद्धी आ

सं. सदृक्ष नुं सारिच्छो सरिच्छो आय. सं. मनस्विन् नुं माणंसी मणंसि आय.
सं. मनस्विनी नुं माणंसिणी मणंसिणी आय. सं. अभियाति नुं आहिआई
अहिआई आय. सं. प्ररोह नुं पारोहो परोहो आय. सं. प्रवासिन् नुं पावासू
पवासू आय. सं. प्रतिस्पर्द्धिन् नुं पाडिप्फद्धी पडिप्फद्धी आय. आ आकृतिगण ठे.
तेथी सं. अस्पर्शः नुं आप्फंसो आय. परकीयं नुं पारकेरं पारकं आय. प्रवचनम् नुं
पावयणं चतुरंतं नुं चाउरंतं इत्यादि पण आय ठे. ॥ ४४ ॥

॥ टुंठिका ॥

अत् ११ समृद्ध्यादि ७१ समृद्धिः आदौ यस्यासौ स समृद्ध्यादि
७१ वा ११ समृद्धि ११ प्रसिद्धि ११ इत्कुपादौ मृ मि सर्वत्ररलुक्
अनेन वा दीर्घः स सा प पा अक्कीवे दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् सा-
मिद्धी समिद्धी । पासिद्धी पसिद्धी । प्रकट ११ सर्वत्ररलुक् अनेन वा
दीर्घः प पा कगचजेतिलुक् अवर्णो टोडः क्कीवे स् म् मोनु० पायडं
पयडं । प्रतिपत् सर्वत्ररलुक् अनेन वा दीर्घः प पा प्रत्यादौ डः तस्य
डः पोवः स्त्रियासाद् त आ अवर्णो० अंत्यव्यं० सलुक् पाडिवश्चा पडि-
वश्चा । प्रसुप्त सर्वत्ररलुक् अनेन वा दीर्घः प पा कगटडप० पलुक्
अनादौ द्वित्वं ११ अतःसेर्गोः पासुत्तो पसुत्तो । प्रतिसिद्धि सर्वत्र
रलुक् अनेन वा दीर्घः प पा प्रत्यादौ डः तस्य रुः ११ अक्कीवे सौ
दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् पाडिसिद्धि पनिसिद्धि सदृक् दृशः किप्
टक्सक् हरि अनेन वा दीर्घः स सा क्कः खः क० क्स्य ठः अ-
नादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व ठ च अतःसेर्गोः सारिच्छो सरिच्छो । मन-
स्विन् अनेनवादीर्घः म मा वक्रादावंतः अनुस्वारेण नोणः अंत्य-
व्यंज० लुक् सर्वत्रवलुक् अक्कीवे दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् माणंसी
मणंसी एवं मनस्विनी माणंसिणी मणंसिणी । अजिजाति अनेन
वादीर्घः अ आ खयघ० ज ह कगचज० जतयोर्लुक् ११ अक्कीवे
दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् आहिआई अहिआई । प्ररोह । सर्वत्ररलु-
क् अनेन वा दीर्घः प पा ११ अतःसेर्गोः पारोहो परोहो प्रवासि स-
र्वत्ररलुक् अनेनवा दीर्घः प पा प्रवासीक्षौ सि सु अंत्यव्यंजन०
तलुक् अक्कीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यंजन० सलुक् पावासू पवासू प्र-

तिस्पर्द्धिन् सर्वत्ररलुक् अनेनवा दीर्घः प पा प्रत्यादौ ऋः त ड स्प-
 स्य फः स्प फ अनादौद्धित्वं द्वितीयपूर्वस्य प सर्वत्ररलुक् अक्लीवे
 दीर्घः अंत्यव्यंज० सलुक् पाडिप्फद्धी पडिप्फद्धी । अस्पर्शः ११
 अनेन अ आ स्पशः फासफंस० स्पस्थाने फंस अतःसेडोः आफं
 सो परकीय कीयस्य केरके अनेन वा दीर्घः क्लीवे सम् मो० पार-
 केरं पारकं ॥ प्रवचनं सर्वत्ररलुक् अनेन दीर्घः प पा कगचजेति
 चलुक् अवर्णो नोणः पावयणं । चतुरंतं ११ अनेन च चा कगच-
 जेति तलुक् क्लीवे सम् मोनु० चाउरंतं ॥ ४४ ॥

टीका भाषांतर. समृद्धि षे आदि जेने ते समृद्ध्यादिकहेवाय. समृद्धि इत्यादि शब्दोमां
 आदि अकारने दीर्घ आय. सं० समृद्धि प्रसिद्धि तेने इत्कृपा दौ० सर्वत्ररलुक् चालता सूत्रे
 विकल्पे दीर्घ अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् इत्यादि सूत्रो लागी सामिद्धी समिद्धी
 पासिद्धी पसिद्धी ए रूप सिद्ध आय. सं० प्रकट तेने सर्वत्र रलुक् चालता सूत्रे दीर्घ
 विकल्पे कगचजेति लुक् अवर्णो० टोडः क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रो लागी पायडं
 पयडं रूप सिद्ध आय. सं० प्रतिपत् तेने सर्वत्ररलुक् चालता सूत्रे विकल्पे दीर्घ प्रत्या-
 दौडः पोवः स्त्रियामाद् अवर्णो० अंत्यव्यंसलुक् पाडिविआ पडिविआ सं० प्रसुप्त
 तेने सर्वत्ररलुक् चालता सूत्रे वा दीर्घ कगडडप० अनादौद्धित्वं अतः सेडोः ए
 सूत्रोथी पासुत्तो पसुत्तो रूप सिद्ध आय. सं० प्रतिसिद्धिन् तेने सर्वत्ररलुक् चालता
 सूत्रे वा दीर्घ प्रत्यादौडः अक्लीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० पाडिसिद्धी पडिसिद्धी सिद्ध
 आय. सं० सदृक्ष तेने दृशःक्विप् टक् सक् आगम आय. पठी दारि ए सूत्र लागे पठी चालता
 सूत्रे वा दीर्घ क्षः खः क्व० अनादौद्धित्वं द्वितीयपूर्व० अतःसेडोः ए सूत्रोलागी सा-
 रिच्छो सरिच्छो रूप सिद्ध आय. सं० मनस्विन् तेने आ चालता सूत्रथी विकल्पे दीर्घ
 चक्रादावंतः अनुस्वारेण नोणः अंत्यव्यं० सर्वत्र चलुक् अक्लीवे सौदी० अंत्य-
 व्यं० ए सूत्रोलागी माणंसी मणंसी रूप सिद्ध आय. एवीज रीते सं० मनस्विनी ना
 माणंसिणी मणंसिणी रूप सिद्ध आय. सं० अभिजाति तेने चालता सूत्रे दीर्घ
 खघथघ० कगचज० अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यं० आहिआई अहिआई संस्कृत
 प्ररोह तेने सर्वत्ररलुक् चालता सूत्रे दीर्घ अतःसेडोः ए सूत्रोथी पारोहो परोहो
 रूप आय. सं० प्रवासि तेने सर्वत्ररलुक् चालता सूत्रे दीर्घ प्रवासीक्षौ अंत्यव्यं०
 अक्लीवे० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी पावासू पवासू रूप सिद्ध आय. सं० प्रतिस्पर्द्धिन्
 तेने सर्वत्ररलुक् चालता सूत्रे दीर्घ प्रत्यादौडः स्पस्यफः अनादौद्धि द्वितीयपूर्व०
 सर्वत्ररलुक् अक्लीवेसौदीर्घः अंत्यव्यं० पाडिप्फद्धी पडिप्फद्धी रूप आय. सं.
 अस्पर्श तेने चालता सूत्रे वा दीर्घ स्पशःफासफंस० अतःसेडोः ए सूत्रोथी आफंसो
 रूप सिद्ध आय. सं० परकीय तेने कीयस्यकेरके चालता सूत्रे वा दीर्घ क्लीवे सम् मोनु०

ए सूत्रोथी पारकेरं पारकं रूप सिद्ध आय. सं० प्रवचन तेने सर्वत्र रल्लुक् चालता सूत्रे दीर्घ कगचज० अवर्णो० नोणः ए सूत्रोथी पावयणं रूप सिद्ध आय. सं० चतुरंतं तेने चालता सूत्रे वा दीर्घ कगचज० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी चाऊरंतं रूप सिद्ध आय. ॥ ४४ ॥

दक्षिणे हे ॥ ४५ ॥

दक्षिणशब्दे आदेरतो हे परे दीर्घो जवति ॥ दाहिणो ॥ ह इति किम् दक्खिणो ॥ ४५ ॥

मूल भाषांतर. दक्षिण शब्दने तेना आदि अकारने हे पर ठते दीर्घ आय. जेम सं० दक्षिणशब्दना आदि दना अकारनो दीर्घ अइ दाहिणो रूप आय. मूलमां हे कहेलुं ठे तेथी पहे दाक्खिणो रूप आय. ॥ ४५ ॥

॥ दुंडिका ॥

दक्षिण ११ ह २१ दक्षिण ११ दुःखदक्षिणतीर्थे वा इति किं हि अनेन दीर्घः अतः सेडोः दाहिणो दक्षिण ११ दःखः क० दःखः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व० खस्य कः अतः सेडोः दक्खिणो ॥ ४५ ॥

टीका भाषांतर. दक्षिण शब्दने दुःखदक्षिणतीर्थे वा ए सूत्रोथी अयेला हकारपर ठते आदि अकार दीर्घ आय. सं० दक्षिण तेने दुःखदक्षिणती० चालता सूत्रे दीर्घ अतः सेडोः ए सूत्रोथी दाहिणो रूप सिद्ध आय. बीजे पहे सं० दक्षिण ने क्षःखक० अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व० अतः सेडोः ए सूत्रोथी दक्खिणो रूप आय. अहिं आदिनो दीर्घ न अयो. ॥ ४५ ॥

इः स्वप्नादौ ॥ ४६ ॥

स्वप्न इत्येवमादिषु आदेरस्य इत्वं जवति ॥ सिमिणो सिमिणो ॥ आर्षे उकारोऽपि । सुमिणो । ईसि । वेडिसो । विलिअं विअणं । मुइङ्गो । किविणो । उत्तिमो । मिरिअं । दिण्णम् ॥ बहुलाधिकारे । एत्वाजावे न जवति । दत्तं । देवदत्तो ॥ स्वप्न । ईषत् । वेतस । व्यलीक । व्यंजन । मृदंग कृपण । उत्तम । मरिच । दत्त इत्यादि ॥ ४६ ॥

मूल भाषांतर. स्वप्न विगेरे शब्दोमां आदि अकार नो इकार आय ठे. जेम सं० स्वप्न तेना सिमिणो सिमिणो एवां रूप आय. आर्ष (ऋषिप्रयोग) मां उकार पण आय त्यारे सुमिणो एवुं रूप आय. सं० ईषत् तेनुं ईसि रूप आय. सं. वेतस तेनुं वेडिसो रूप आय. सं. व्यलीक नुं विलिअं सं. व्यंजन नुं विअणं सं० मृदंग नुं मुइङ्गो सं० कृपणनुं किविणो सं० उत्तम नुं उत्तिमो सं० मरिच तेनुं मरिअं अने

मूल भाषांतर. मध्यम अने कतम शब्दमां बीजा अकारनो इकार आय ठे. जेम सं० मध्यम नुं मज्झिमो अने सं० कतमनुं कइमो रूप आय ठे ॥ ४७ ॥

॥ हुंठिका ॥

मध्यमश्च कतमं च मध्यमकतमं तस्मिन् ७१ द्वितीय ६१ मध्यम११ साध्वसध्य० ध्य ऊ अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व ऊ जः अनेन अस्य हः अतः सेडोंः डित्यं० मज्झिमो कतम ११ कगचज० तलुक् अनेन अइ अतः सेडोंः कइमो. ॥ ४७ ॥

टीका भाषांतर. मध्यम अने कतम ते मध्यमकतम कहेवाय. दंडसमास, तेमां बीजा अकारनो इकार आय. सं० मध्यम तेने साध्वसध्य० अनादौ द्वितीयपूर्व० चालता सूत्रे इकार अतःसेडोंः डित्यं ए सूत्रोथी मज्झिमो रूप सिद्ध आय. सं० कतम तेने कगचज० चालता सूत्रे इकार अतः सेडोंः ए सूत्रोथी कइमो रूप सिद्ध आय. ॥४७॥

सप्तपर्णे वा ॥ ४९ ॥

सप्तपर्णे द्वितीयस्यात इत्वं वा जवति ॥ ठत्तिवण्णो ठत्तवण्णो ॥

मूल भाषांतर. सप्तपर्ण शब्दना बीजा अकारनो इकार विकल्पे आय. जेम सं० सप्तपर्ण तेना ठत्तिवण्णो तथा ठत्तवण्णो एवां रूप आय. ॥ ४९ ॥

॥ हुंठिका ॥

सप्तपर्ण ७१ वा ११ सप्तपर्ण षट्समीशावसुधा० सस्यठः कगटरु० पलुक् अनादौद्वित्वं अनेनवा त्ति पोवः सर्वत्ररलुक् अनादौद्वित्वं णण अतःसेडोंः ठत्तिवण्णो ठत्तवण्णो ॥ ४९ ॥

टीका भाषांतर. सप्तपर्ण शब्दना बीजा अकारनो विकल्पे इकार आय. सं० सप्तपर्ण तेने षट्समीशावसुधा० ए सूत्रोथी स नो ठ आय षठी कगटरु० अनादौ द्वित्वं चालतासूत्रे विकल्पे इकार पोवः सर्वत्र रलुक् अनादौ० अतःसेडोंः ए सूत्रोथी ठत्तिवण्णो ठत्तवण्णो एवां रूप आय. ॥ ४९ ॥

मयट्यइर्वा ॥ ५० ॥

मयट्प्रत्यये आदेरतःस्थाने अइ इत्यादेशो जवति वा ॥ विषमयः

विसमइर्त्त विसमर्त्त ॥ ५० ॥

मूल भाषांतर. मयट् प्रत्यय परउतें आदिअकारने स्थाने अइ एवो आदेश विकल्पे आय. सं० विषमयः तेना विसमइर्त्तो तथा विसमर्त्तो एवां रूप आय. ॥ ५० ॥

॥ टुंठिका ॥

मयट् ७१ अइ ११ वा ११ अइ इत्यादेशो जवति विषमय शषोः
सः अनेन वा मस्य मध्ये योडकारस्तस्य अइ कगच० यलुक् अतः
सेडोः डित्यं विसमइउं विसमउं ॥ ५० ॥

टीका भाषांतर. मयट् प्रत्यय पर ठें आदि अकारने स्थाने अइ एवो आदेश आय.
सं. विषमय तेने शषोः सः आ चावता सूत्रे मकारमां रहेला अकारने स्थाने अइ आय.
पढी कगच अतः सेडोः डित्यं ए सूत्रथी विसमइओ अने विसमओ रूप सिद्ध आय. ॥ ५० ॥

ईहरे वा ॥ ५१ ॥

हरशब्दे आदेरत ईर्वा जवति ॥ हीरो हरो ॥ ५१ ॥

मूल भाषांतर. हरशब्दमां आदि अकारनो विकल्पे ईकार आय. सं० हर तेसुं
हीरो तथा हरो एवां रूप आय. ॥ ५१ ॥

॥ टुंठिका ॥

हर ७१ वा ११ हर अनेन वास्य ही ११ अतः सेडोः हीरो हरो ॥ ५१ ॥

टीका भाषांतर. हर शब्दना आदि अकारने स्थाने विकल्पे ईकार आय. सं. हर
तेने चावता सूत्रथी ईकार अइ अतः सेडोः ए सूत्रवडे हीरो तथा हरो एवां रूप आय. ५१

ध्वनिविष्वचोरुः ॥ ५२ ॥

अनयोरादेरस्य उत्वं जवति ॥ जुणी । वीसुं ॥ कधं सुणउं । शुनक
इति प्रकृत्यंतरस्य ॥ श्वन्शब्दस्य तु सा साणो इति प्रयोगौ जवतः ॥ ५२ ॥

मूल भाषांतर. ध्वनि अने विष्वक् शब्दना आदि अकारनो उकार आय. सं-
स्कृत ध्वनि शब्दना आदि अकारनो उकार अइ झणी रूप सिद्ध आय. विष्वक् श-
ब्दनुं वीसु एवुं रूप आय. सं. शुनक शब्दनुं सुणओ रूप आय. ते शुनक एवी बीजी
प्रकृतिमां आय. अने सं. श्वन् शब्दना तो सा अने आणो एवां वे रूप आय ठे. ॥ ५२ ॥

॥ टुंठिका ॥

ध्वनिश्च विष्वक्च ध्वनिविष्वकौ तयोः ६३।३।११ ध्वनि ११ त्वथ्व
धध्वां चठजकाः झः अनेन ऊस्य जु नोणः क्लीवेसौ० णि णी
अंत्यव्यं० सलुक् जुणी । विष्वक् सर्वत्रवलुक् लुसयवरदीर्घः वि
वी शषोः सः अनेन सस्य सु बहुलाधिकारात् वा सू स्वरेमश्चेत्य-
नेनान्यस्यापि व्यंजनस्य मः कम् वीसुं । शुनक ११ शषोः सः श-

स्य सः नोणः नस्य णः कगचेति कलुक् अतः सेडोः डित्यं० सुणउं
 श्वन् ११ सर्वत्र वलुक् शपोः सः शस्य सः अंत्यव्यं० सलुक् राज्ञः
 इत्यात्वं सा । श्वन् सर्वत्र वलुक् शपोः सः पुंस्यत आणोऽत् अतः
 स्थाने आण ११ अतः सेडोः साणो ॥ ५२ ॥

टीका भाषांतर. ध्वनि अने विष्वक् शब्दने आदि अकारनो इकार आय. सं०
 ध्वनि तेने त्वथ्वध्वां० ए सूत्रथी झ आय. पठी आचालता सूत्रथी उकार आय. पठी
 नोणः क्लिषे सौ० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी झुणी रूप आय. सं० विष्वक् तेने सर्वत्र
 वलुक् लुस्यवरदीर्घः शपोः सः आ चालता सूत्रथी उकार आय. बहुलाधिवार
 चाले ठे तेथी विकल्पे सू आय. पठी स्वरमः ए सूत्रथी वीजा व्यंजननो म आय. पठी वीसुं
 आवी वीसुं रूपसिद्ध आय. संस्कृत शुनक तेने शपोः सः नोणः कगचज अतः सेडोः
 डित्यं० ए सूत्रोथी सुणओ रूप सिद्ध आय. सं० श्वन् शब्दने सर्वत्र वलुक् शपोः
 अंत्यव्यं० राज्ञः ए सूत्रोथी सा एवुं रूप सिद्ध आय. पक्षे सं० श्वन् शब्दने सर्वत्र वलुक्
 शपोः सः पुंस्यत आणोऽत् अतः सेडोः ए सूत्रोथी साणो रूप सिद्ध आय. ॥ ५१ ॥

वंडखंफिते णा वा ॥ ५३ ॥

अनयोरादेरस्य णकारेण सहितस्य उत्वं वा जवति ॥ वुंडं वंडं ।
 खुडिउं खंडिउं ॥ ५३ ॥

मूल भाषांतर. वंड्र अने खंडित शब्दना णकारे सहित एवा आदि अकारनो वि
 कल्पे उकार आय. सं० वंड्र तुं वुंडं तथा वंड्रं एवुं रूप आय. सं० खंडित तेनुं खुडिअं
 तथा खंडिओ एवुं रूप आय. ॥ ५३ ॥

॥ हुंडिका ॥

वंडश्च खंफितश्च वंड्रखंडिते ७१ ए ३१ वंड्र अनेन वास्य उ क्लीवे
 सम मोनु० वुंड्रं वंड्रं । खण्डित अनेन वा णकारेण सह खस्य
 खु ११ कगचजेति तलुक् अतः सेडोः खुडिउं खंण्फिउं ॥ ५३ ॥

टीका भाषांतर. वंड्र अने खंडित ना णकारसहित आदि अकारनो उकार वि
 कल्पे आय. सं. वंड्र तेने चालता सूत्रथी अकारनो उकार आय पठी क्लीवेसम
 मोनु० ए सूत्रोथी वुंड्रं तथा वंड्रं रूप आय. सं. खंडित तेने आ सूत्रथी उकार आय. पठे
 कगचज० अतः सेडोः ए सूत्रोथी खुडिओ तथा खण्डिओ रूप आय. ॥ ५३ ॥

गवये वः ॥ ५४ ॥

गवयशब्दे वकाराकारस्य उत्वं जवति ॥ गउउं । गउआ ॥

मूल भाषांतर. गवय शब्दना वकारना अकारनो उकार आय. सं. गवय तेना गउओ गउआ रूप आय. ॥ ५४ ॥

॥ टुडिका ॥

गवय ७१ वा ११ अनेन वस्य तु कगचजेति वयोर्लुक् अतःसेडोः गउउ । गवय ११ अनेन वस्य तु कगचजेति वयोर्लुक् स्वस्त्रादे-र्डा डाप्र० डइति डित्यं० लोकात् अंत्यव्यं० सलुक् गउआ ॥५४ ॥

टीका भाषांतर. संस्कृत गवय शब्दने आ चावतासूत्रे व नो तु आय पढी कगच-ज० अतःसेडोः ए सूत्रोशी गउओ रूप आय. बीजे पढे गवयने आ चावता नियम-शी उकार कगचज० स्वस्त्रादेर्डा डित्यं अंत्यव्यं ए सूत्रोशी गउआ रूप सिद्ध आय. ॥ ५४ ॥

प्रथमे पथोर्वा ॥ ५५ ॥

प्रथमशब्दे पकारथकारयोरकारस्य युगपत् क्रमेण च उकारो वा जवति ॥ पुढुमं पुढमं पढुमं पढमं ॥ ५५ ॥

मूल भाषांतर. प्रथमना पकार अने अकारना अकारनो एकीसाथे अथवा अनु-क्रमे विकल्पे उकार आय. जेम सं. प्रथम तेने पेहेलाक्रममां बनेने साथे उकार अइ पथुमं रूप अयुं. बीजा क्रममां प्रथम अकारनो उ अयो एटले पुढमं रूप अयुं. त्रीजा क्रममां बीजा अकारनो उकार अइ पथुमं रूप अयुं अने चोथामां विकल्पे उकार अयोज नहीं एटले पढमं रूप अयुं. ॥ ५५ ॥

॥ टुडिका ॥

प्रथम ७१ पश्च यश्च पथौ तयोः ६२ वा ११ प्रथम सर्वत्ररलुक् म-थिशिथिरशिथिलप्रथमे० चतुर्थेऽपि यस्य ढः अनेन प्रथमे द्वयोरु-कारः द्वितीये प्रथमस्य उकारः तृतीयेऽपि द्वितीयस्य उकारः च-तुर्थे न कस्यापि क्लीबेस्म मोनु० पुढुमं पुढमं पढुमं पढमं ॥५५॥

टीका भाषांतर. प्रथमशब्दना पकार अकारने एकीसाथे वा अनुक्रमे विकल्पे उकार आय. सं. प्रथम तेने सर्वत्ररलुक् मथिशिथिरशि० चावतासूत्रशी पेहेलाक्रममां बनेने उकार आय. बीजाक्रममां प्रथम अकारनो उकार आय. त्रीजाक्रममां बीजानो उकार अने चोथाक्रममां कोइनो उकार न आय. पढी क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोशी पुढुमं पुढमं पढुमं पढमं ए रूपो सिद्ध आय ॥ ५५ ॥

ज्ञो एत्वेजिज्ञादौ ॥ ५६ ॥

अजिज्ञ एवंप्रकारेषु इस्य एत्वे कृते इस्यैव अत उत्वं जवति ॥
अहिण्णू । सवण्णू । कयण्णू । आगमण्णू ॥ एत्वइतिकिम् । अ-
हिज्जो । सवज्जो । अजिज्ञादाविति किम् । प्राज्ञः । पण्णो ॥ येषां
इस्य एत्वे उत्वं दृश्यते ते अजिज्ञादयः ॥ ५६ ॥

मूल भाषांतर. अभिज्ञ ए शब्द जेवा शब्दोना ज्ञ अक्षरने णकार कर्यापठी
ते ज्ञ अक्षरना अकारनो उकार आय. सं. अभिज्ञ तेनुं अहिण्णू. सं० सर्वज्ञ ते
सव्वणू. सं० कृतज्ञ तेनुं कयण्णू अने संस्कृत आगमज्ञ तेनुं आगमण्णू एवं रूप सिद्ध
आय. अहिं णकार कर्यापठी एम कहुं तेथी अहिज्जो सव्वज्जो एवा पण रूप आय
मूलमां अभिज्ञादौ एम कहुं ठे तेथी सं. प्राज्ञ नुं पण्णो एवं रूप आय. ए उपरर्थ
एम सिद्ध अयुं के, जे शब्दोना ज्ञ नो णकार अयापठी जो उकार अयेलो जणाय
अभिज्ञादि जाणवा. ॥ ५६ ॥

॥ टुंठिका ॥

ज्ञ ६१ एत्व ७१ अजिज्ञादि ७१ अजिज्ञः ११ खयघधजस्यहः मन-
ज्ञोर्णः इस्यणः । अनादौद्धित्वं अनेन ए ण अक्कीवेदीर्घः अंत्यव्यं-
जन० सलुक् अहिण्णू । सर्वज्ञः ११ सर्वत्ररलुक् अनादौद्धित्वं ज्ञाज्ञो
र्णः ज्ञ णः अनादौद्धित्वं अनेन एस्य ण अंत्यव्यं० सलुक् सवण्णू
कृतज्ञः ११ कृतोऽत् कृ कगचजेति तलुक् अवर्णोऽय मनज्ञोर्णः ज्ञ
ए अनादौद्धित्वं अनेन ए अक्कीवेदीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् कयण्णू ।
आगमज्ञ ११ ज्ञाज्ञोर्णः अनादौद्धित्वं अनेन ए ण । अक्कीवे अंत्य-
व्यं० आगमज्ञ । अजिज्ञ ११ इत्वयघपलुक् अनादौ० ज्ञाः अतःसे-
डोः अहिज्जो । सर्वज्ञ ११ सर्वत्ररलुक् अनादौ० ज्ञोत्रः इति तलुक्
अनादौद्धित्वं अतःसे० सवज्जो । प्राज्ञः ११ सर्वत्ररलुक् न्हस्वःसं-
योगे० पा प मनज्ञोर्णः ज्ञ ए अनादौ अतःसे पण्णो ॥ ५६ ॥

टीका भाषांतर. अभिज्ञादि जेवा शब्दोने णकार कर्यापठी ज्ञ अक्षरना अकार
नो उकार आयठे. सं० अभिज्ञ तेने खयघध० मज्ञोर्णः अनादौद्धित्वं चालतासूत्रे
उकार अक्कीवे दीर्घः अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी अहिण्णू रूप सिद्ध आय. सं० सर्वज्ञ
तेने सर्वत्ररलुक् अनादौद्धित्वं ज्ञाज्ञोर्णः अनादौद्धित्वं चालतासूत्रोथी उकार अं-
त्यव्यंजनसलुक् ए सूत्रोथी सव्वण्णू रूप सिद्ध आय. सं० कृतज्ञ तेने कृतोऽत्

कगचज० अचर्णोऽयः मज्ञोर्णः अनादौद्वित्वं चालतासूत्रथी ऊकार अक्लीबे दीर्घः
अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी कयणू रूप सिद्ध आय. सं० आगमज्ञ तेने ज्ञाज्ञोर्णः
अनादौद्वित्वं चालतासूत्रे ऊकार अक्लीबे० अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी आगमज्ञ रूप
सिद्ध आय. सं० अजिज्ञ तेने इत्वथघप० अनादौ० अतःसेडोः ए सूत्रोथी अहि
जो रूप सिद्ध आय. सं० सर्वज्ञ तेने सर्वत्ररलुक् अनादौ ज्ञोत्रः अनादौद्वित्वं
अतःसेडोः ए सूत्रोथी सव्वज्जो रूप सिद्ध आय. सं० प्राज्ञ तेने सर्वत्ररलुक् ण्हस्वः-
संयोगे पा प मज्ञोर्णः अनादौ० अतःसेडोः ए सूत्रोथी पण्णो रूप सिद्ध आय.॥५६॥

ए ढय्यादौ ॥ ५७ ॥

शय्यादिषु आदेरस्य एत्वं जवति ॥ सेज्जा । सुंदेरं । गेंदुअं । ए-
त्थ । शय्या । सौंदर्य । कंडुक । अत्र ॥ आर्षे पुरेकंमं ॥

मूल भाषांतर. शय्यादि शब्दोना आदि अकार नो एकार आय. सं० शय्या
नुं सेज्जा रूप आय. सं० सौंदर्य तेनुं सुंदेरं रूप आय. सं० कंडुक तेनुं गेंदुअं आयः
१० अत्र तेनुं एत्थ रूप आय. आर्षे (ऋषिप्रयोग) मां सं० पुराकर्म तेनुं पुरेकंमं
५७ सिद्ध आयते. ॥ ५७ ॥

॥ टुंढिका ॥

एत् ११ शय्यादि ७१ शय्या ११ शपोःसः । द्यय्यर्याजः य्यस्यज्ज ।
अनादौद्वित्वं अनेन आदेरस्य एत्वं अंत्यव्यं० सलुक् सेज्जा । सौ-
ंदर्य उत् सौंदर्यादौ सौ सुं अनेन दे ब्रह्मचर्यतुर्यसौंदर्य यस्यरः ११
क्लीवेस्म मोनु० सुंदेरं । कंडुक ११ मरकतमदकलेगः कंडुकेत्वा
देकस्यगः अनेन एकारः कगचजेतिकलुक् क्लीवेस्म मोनु० गे-
दुकं अत्र अनेन अ ए त्रपोहिच्छात्रस्य ठः एत्था । पुराकर्म आर्षे-
त्वादाकारस्य एत्वं सर्वत्ररलुक् क्लीवेऽनादौ द्वित्वं ११ क्लीवेस्म
मोनु० पुरेकंमं ॥ ५७ ॥

टीका भाषांतर. शय्यादि शब्दना आदि अकारनो एकार आय. सं० शय्या तेने
शपोःसः द्यय्यर्याजः अनादौद्वित्वं, चालतासूत्रथी एकार अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी सेज्जा
५७ सिद्ध आय. सं० सौंदर्य तेने उत्सौंदर्यादौ चालतासूत्रे एकार ब्रह्मचर्यतुर्य क्लीबे
स्म मोनु० ए सूत्रोथी सुंदेरं रूप सिद्ध आय. सं० कंडुक तेने मरकतमद चालतासूत्रे
कार कगचज क्लीवेस्म मोनु० ए सूत्रोथी गेदुकं रूप सिद्ध आय. सं० अत्र तेने चाल-
तासूत्रे एकार त्रपोहिच्छात्रस्य ए सूत्रोथी एत्थ एवं रूप सिद्ध आय. सं० पुराकर्म

ते आर्षप्रयोगहोवाथी तेना आकारनो एकार आय. पठी सर्वत्र रलुक् क्लीबे अनादौ-
द्वित्वं क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी पुरेकंमं एवं रूप सिद्ध आय. ॥ ५७ ॥

वह्युत्कर-पर्यंताश्चर्ये वा ॥ ५८ ॥

एषु आदेरस्य एत्वं वा जवति ॥ वेह्वी वह्वी । उक्केरो उक्करो ।

पेरंतो पज्जंतो । अह्वेरं अह्वरिअं । अह्वअरं अह्वरिज्जं अह्वरीअं ॥ ५८ ॥

मूल भाषांतर. वह्वी उत्कर पर्यंत अने आश्चर्य ए शब्दोना आदि अकारनो
विकल्पे एकार आय. सं० वह्वी तेनुं वेह्वी तथा वह्वी एवं रूप आय. सं० उत्कर
तेनुं उक्केरो उक्करो एवं रूप आय. सं० पर्यंत तेनुं पेरंतो पज्जंतो एवं रूप आय. सं०
आश्चर्य तेनुं अह्वेरं अह्वरिअं अह्वअरं अह्वरिज्जं अह्वरीअं एवां रूप आयवे. ॥ ५८ ॥

॥ टुंडिका ॥

वह्वी च उत्करश्च पर्यंतश्च आश्चर्यं च वह्युत्करपर्यंताश्चर्यं. त-
स्मिन् वा ११ वह्वी ११ अनेन वा एत्वे अंत्यव्यं० सलुक् वेह्वी
वह्वी । उत्कर ११ कगटडेतितलुक् अनादौद्वित्वं अनेन वा एकारः
अनादौ उक्केरो उक्करो पर्यंत अनेन वा एकारः यत्र एत्वं तत्र
एतःपर्यंते यस्यरः द्वितीये व्ययर्थाजः यस्यजः अनादौद्वित्वं ११
अतःसेडोंः पेरंतो पज्जंतो । आश्चर्यं न्हस्वःसंयोगे आ अ ह्रस्वात्
थ्यश्चत्सप्सामनिश्चले श्रस्य ठः अनादौद्वित्वं द्वितीयपूर्वठस्य च
अनेन वा एत्वं हे आश्चर्येरः यस्यरः क्लीबेस्म मोनु० अह्वेरं पक्षे
आश्चर्यं ह्रस्वःसंयोगे आ अ ह्रस्वात्थ्यश्च० श्रस्य ठः अनादौद्वि-
त्वं द्वितीय० पूर्वठस्य चः अतोरिश्राररिज्जरीअं यस्य स्थाने
रिअ, अर रिज्ज रीअ क्लीबे स्म मोनु० अह्वरिअं अह्वअरं अह्व-
रिज्जं अह्वरीअं ॥ ५८ ॥

टीका भाषांतर. वह्वी उत्कर पर्यंत अने आश्चर्य ए शब्दोना आदि अकार
नो विकल्पे एकार आय. सं० वह्वी आ चावतासूत्रथी एकार अई अंत्यव्यं० सलुक्
ए सूत्रलागी वेह्वी वह्वी एवां रूप सिद्ध आय. सं० उत्कर तेने कगटड० चावता-
सूत्रे विकल्पे एकार अनादौ० ए सूत्रोथी उक्केरो उक्करो रूप सिद्ध आय. सं० पर्यंत
तेने चावतासूत्रे विकल्पे एकार ज्यारे एकार आय त्यारे एतःपर्यंते ए सूत्रथी यकारनो
र आय. बीजापक्षे व्ययर्थाजः अनादौद्वित्वं अतःसेडोंः ए सूत्रोथी पेरंतो पज्जंतो

रूप सिद्ध आय. सं० आश्चर्य तेने ह्रस्वःसंयोगे ह्रस्वात्ध्यश्च० अनादौद्वित्वं द्वि-
तीयपूर्व० चालतासूत्रे एकार आश्चर्यैरः क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी अच्छेरं रूप
सिद्ध आय. बीजेपहे सं० आश्चर्य तेने ह्रस्वःसंयोगे ह्रस्वात्ध्यश्च अनादौद्वित्वं
द्वितीय० अतोरिआररिज्जरीअं क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी अच्छरिअं अच्छ-
अरं अच्छरिज्जं अच्छरीअं एवां रूप सिद्ध आय. ॥ ५७ ॥

ब्रह्मचर्ये चः ॥ ५८ ॥

ब्रह्मचर्यशब्दे चस्य अत एत्वं जवति ॥ ब्रह्मचेरं ॥ ५८ ॥

मूल भाषांतर. ब्रह्मचर्य शब्दना चकारना अकारनो एकार आय. सं० ब्रह्मचर्य
तेनुं ब्रह्मचेरं एवं रूप आय. ॥ ५८ ॥

॥ टुंठिका ॥

ब्रह्मचर्य ७१ च ६१ ब्रह्मचर्य ११ सर्वत्ररलुक् पक्षमश्मष्मस्मह्माह्मः
ह्य ह्य अनेनास्य एत्वे ब्रह्मचर्यतूर्य० इति यस्य रः ११ क्लीबेस्म
मोनु० ब्रह्मचेरं ॥ ५९ ॥

टीका भाषांतर. ब्रह्मचर्य शब्दना चकारनी अंदर रहेला अकारनो एकार
आय. सं० ब्रह्मचर्य तेने सर्वत्ररलुक् पक्षमश्मष्म० एसूत्रथी ह्यनो म्ह आय. पढी चाल-
तासूत्रे एकार ब्रह्मचर्यतूर्य० ए सूत्रथी य नो र आय. पढी क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी
ब्रह्मचेरं ए रूप सिद्ध आय. ॥ ५९ ॥

तोन्तरि ॥ ६० ॥

अंतरशब्दे तस्य अत एत्वं जवति ॥ अंतःपुरम् । अंतेउरं ॥ अं-
तश्चारी । अंतेआरी ॥ कचिन्न जवति । अंतगगयं । अंतो-वीसंज-
निवेसिआणं ॥ ६० ॥

मूल भाषांतर. अंतर शब्दना तकारनी अंदर रहेला अकार नो एकार आय.
सं० अंतःपुरं तेनुं अंतेउरं रूप आयढे. सं० अंतश्चारी तेनुं अंतेआरी एवं रूप आय
ढे. कोइ ठेकाणे अतुं पण नथी. जेम- सं० अंतर्गतं तेनुं अंतगगयं रूप आय. सं० अंतो
विश्रंभनिवेसितानाम् तेनुं अंतो-विसंभ-निवेसिआणं एवं रूप सिद्ध आयढे. अहिं
अंतो ए स्थाने आ नियम लागु थयो नथी. ॥ ६० ॥

॥ टुंठिका ॥

त ६१ अंतर ७१ अंतर पुर अंत्यव्यं० रलुक् अनेन एत्वं ते कग-
चजेति प्रलुक् ११ क्लीबेस्म मोनु० अंतेउरं । अंतर-चारिन्-अंत्य-

व्यं० र्नुलुक् अनेन एकारः त ते कगचजेचलुक् ११ अक्लीवे दीर्घः अंतेआरी । अंतर-गत ११ सर्वत्ररलुक् अनादौ द्वित्वं कगचजेति तलुक् अवर्णोयश्रुतिः अस्य यः क्लीवेस्म मोनु० अंतर्गतं अंतर रःपदांतेविसर्गस्तयोरः रस्य विसर्गः आतोडो विसर्गस्य डो-उलोकात् अंतो-विश्रंभ-निवेशित सर्वत्ररलुक् लुप्तयवर० वि वी शषोःसः श कगचेति तलुक् दउजस्रस्रडसितोद्धामिदीर्घः टा आमोर्णः आमस्थाने णः त्कास्यादेर्णः स्वोवानुस्वारः ॥ ६० ॥

टीका भाषांतर. अंतर शब्दना तकारना अकारनो एकार आय. सं० अंतरपुर तेने अंत्यव्यं० चालतासूत्रे एकार कगचज क्लीवेस्म मोनु० ए सूत्रोथी अंतेउरं रूप सिद्ध आय. सं० अंतरचारिन् तेने अंत्यव्यं० चालतासूत्रे एकार कगचज अक्लीवेसौ ए सूत्रोथी अंतेआरी रूप सिद्ध आय. सं० अंतर्गत तेने सर्वत्ररलुक् अनादौ द्वित्वं कगचज० अवर्णोयः श्रुति क्लीवेस्म मोनु० ए सूत्रोथी अंतर्गतं रूप सिद्ध आय. सं० अंतर शब्दने रःपदांतेविसर्गस्तयोरः आतोडो विसर्गस्य डो ए सूत्रोथी अंतो रूप आय. सं. विश्रंभनिवेशित तेने सर्वत्ररलुक् लुप्तयवर० शषोःसः कगचज जस्रस्रडसि टाआमोर्णः त्कास्यादेर्णः स्वोवानुस्वारः इत्यादि सूत्रोथी वीसंभ-निवेशिआणं ए रूप सिद्ध आय. ॥ ६० ॥

उत्पद्ये ॥६१॥

पद्मशब्दे आदेरत उत्त्वं जवति ॥ पोम्मं ॥ पद्म-ठद्म० इति वि-
लेषे न जवति । पउमं ॥ ६१ ॥

मूल भाषांतर. पद्म शब्दना आदि अकार नो उकार आयठे. सं० पद्मशब्दनुं पोम्मं एवुं रूप सिद्ध आय. आ ठेकाणे पद्मठद्म० ए सूत्रोथी ज्यां विश्लेष आय त्यां आ सूत्रनो नियम लागे नहीं. त्यां सं० पद्मं नुं पउमं रूप आय. ॥ ६१ ॥

॥ ढुंढिका ॥

उत् ११ पद्म ७१ पद्म ११ अनेनाकारस्य उकारः कगटडेति दलु-
क् अनादौ द्वित्वं क्लीवेस्म मोनु० पोम्मं । पद्मठद्म मूर्खद्वारे वा-
मात् प्रागुकारः कगचजतहपयवां प्रायो दलुक् ११ क्लीवेस्म
मोनु० पउमं ॥ ६१ ॥

टीका भाषांतर. पद्म शब्दना आदि अकार नो ओकार आयठे. सं० पद्म तेने आ चालतासूत्रोथी अकार नोउकार आय. पढी कगटड० अनादौ द्वित्वं क्लीवेस्म

મોનુ^૦ એ સૂત્રોચ્ચી પોમ્મં રૂપ સિદ્ધ થાય. જો તે ઉકાળે પદ્મછદ્મ^૦ એ સૂત્ર લાગે તો મ-
કારની પેહેલાં ઉકાર થાય અને પછી કગચજતહપય^૦ ક્લીવેસમ્ મોનુ^૦ એ સૂત્રોચ્ચી
પડમં રૂપ સિદ્ધ થાયછે. ॥ ૬૧ ॥

નમસ્કાર-પરસ્પરે દ્વિતીયસ્ય ॥ ૬૨ ॥

અનયોદ્વિતીયસ્ય અત ઉત્વં જવતિ ॥ નમોક્કારો પરોપ્પરં ॥ ૬૨ ॥

મૂલ ભાષાંતર. નમસ્કાર અને પરસ્પર શબ્દના વીજા અકારનો ઓકાર થાય.
જેમ સં^૦ નમસ્કાર તેનું નમ્મોક્કારો થાયછે. અને સં^૦ પરસ્પરં તેનું પરોપ્પરં
રૂપ થાયછે. ॥ ૬૨ ॥

॥ ટુંઢિકા ॥

નમસ્કારપરસ્પર ૭૧ દ્વિતીય ૬૧ નમસ્કારશ્ચ પરસ્પરં ચ નમસ્કાર-
રપરસ્પરં તસ્મિન્ । નમસ્કાર- કગટડેતિ સ્લુક્ અનેન ઉત્વં મો
અનાદૌ દ્વિત્વં કા ક્કા ૧૧ અતઃ સેડોઃ નમોક્કારો । પરસ્પર- કગટડે-
તિ સ્લુક્ અનેન રસ્ય રો । અનાદૌ દ્વિત્વં સ્પ પ્પ ૧૧ ક્લીવેસમ્
મોનુ^૦ પરોપ્પરં ॥ ૬૨ ॥

ટીકા ભાષાંતર. નમસ્કાર અને પરસ્પર શબ્દના વીજા અકાર નો ઓકાર
થાયછે. સં^૦ નમસ્કાર તેને કગટડ^૦ ચાલતા સૂત્રે ઉકાર અનાદૌ^૦ અતઃ સેડોઃ એ સૂત્રો-
ચ્ચી નમોક્કારો રૂપ સિદ્ધ થાય. સં^૦ પરસ્પર તેને કગટડ^૦ અનાદૌ દ્વિત્વં ક્લીવે સમ્
મોનુ^૦ એ સૂત્રોચ્ચી પરોપ્પરં રૂપ સિદ્ધ થાય. ॥ ૬૨ ॥

વાર્પો ॥ ૬૩ ॥

અર્પયતૌ ધાતૌ આદેરસ્ય ઉત્વં વા જવતિ ॥ ઉપ્પેઈ અપ્પેઈ ।
ઉપ્પિઅં અપ્પિઅં ॥ ૬૩ ॥

મૂલ ભાષાંતર. અર્પયતિ ધાતુના આદિ અકારનો વિકલ્પે ઓકાર થાયછે. સં^૦
અર્પયતિ તેનું ઓપ્પેઈ તથા અપ્પેઈ રૂપ થાયછે. સં^૦ અર્પિત તેનું ઓપ્પિઅં તથા
અપ્પિઅં રૂપ થાયછે. ॥ ૬૩ ॥

॥ ટુંઢિકા ॥

વા ૧૧ પિ ૭૧ ઋકૃગતૌ ઋ ઇયર્તિ કશ્ચિત્ તં ઇય્યંતં અન્યઃ પ્રયું-
ક્ટે પ્ર^૦ ણિગ્ ઇઅત્તિરીત્રીપપૌ તઃ પુસ્યૌઋઅર્ લોકાત્ અર્પિ
ઇતિ સ્થિતે વર્ત્ત^૦તિવ્ ત્યાદીના^૦ તિસ્થાને ઇ ણેર્દેર્પિ સર્વત્રરલુક્

अनादौद्धित्वं पे प्पे अनेनास्य वा उ उप्पे इपहे अप्पेइ अर्पि-
पूर्ववत् अर्प्यते स्म अर्पितं क्तवतूक्त प्र० तलुग्गावीक्तजावकर्मसु
इतिणिग् लोपः व्यंजनाददंतेप् अग्रे अत् के इति अइ लोकात्
पि अनादौद्धित्वं पि अनेनवास्यजः कगचजेतितलुक् क्लीबे सम्
मोनु० उप्पिअं पहे अप्पिअं ॥ ६३ ॥

टीका भाषांतर. अर्पयति धातुना आदि अकार नो विकल्पे उकार आय. सं. गति-
वायक क धातुनं इयर्त्ति रूप आय. कोइ गति करे तेने बीजो प्रेरे तेने अर्पयति कहेवाय.
क धातुने णिग् प्रत्यय आवे तेने इअत्तिरीत्रीपपौ पुस्यौक अर् वर्त्त० तिव् प्रत्यय
आवे पठी त्यादीना० णेदेपि सर्वत्ररलुक् अनादौद्धित्वं चालता सूत्रे विकल्पे उकार
ए सूत्रोथी ओप्पेइ अने बीजे पहे अप्पेइ रूप सिद्ध आय ठे. सं. अर्पित तेमां क धातु
ठे, तेने पूर्व प्रमाणे अर्पि रूप सिद्ध आय. पठी अर्पण कराय ते अर्पित ए अर्थमां क्त
प्रत्यय आवे, जावकर्ममां णिक् प्रत्ययनो लोप आय. पठी व्यंजना ददंतेप् के लोकात्
अनादौद्धित्वं चालता सूत्रे विकल्पे ऊ आय. पठी कगचज क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रो-
थी ओप्पिअं तथा बीजे पहे अप्पिअं रूप सिद्ध आय ठे. ॥ ६३ ॥

स्वपावुच्च ॥ ६४ ॥

स्वपितौ धातौ आदेरस्य उत उत च जवति ॥ सोवइ । सुवइ ॥ ६४ ॥

मूल भाषांतर. स्वपिति धातुना आदि अकारनो उत अने ऊत आय ठे सं. स्वपि-
ति तेनां सोवइ अने सुवइ एवां रूप सिद्ध आय ठे. ॥ ६४ ॥

॥ दुंडिका ॥

स्वपि ११ उत ११ च ११ त्रिष्वपंक् शये ष्वप् षः सौष्ट्वौ स्वप्रवर्त
मानातिव् त्यादीनां तिइ सर्वत्र वलुक् व्यंजनात् लोकात् सपइति-
स्थिते पोवः अनेन प्रथमे सुस्थाने सो सोवइ पहे सुवइ ॥ ६४ ॥

टीका भाषांतर. स्वपिति धातुना आदि अकार ने स्थाने ओ अने ऊ आय ठे.
सं. ष्वप् ए धातु सुवुं ए अर्थमां प्रवर्त्ते तेने ष्वप् षः सौष्ट्वौ ए सूत्रथी प नो स आय. पठी
वर्त्तमाना त्यादीनां सर्वत्रवलुक् व्यंजनात् लोकात् पोवः ए सूत्रोलागीचालता
सूत्रथी ओकार आयत्यारे सोवइ अने पहे उकार आयत्यारे सुवइ एवां रूप आय. ६४

नात्पुनर्यादाई वा ॥ ६५ ॥

नजः परे पुनः शब्दे आदेरस्य आ आइ इत्यादेशौ वा जवतः ॥ न-
उणा । नउणाई । पहे । नउण । नउणो ॥ केवलस्यापि दृश्यते ॥ पुणाइ६५

મૂલ ભાષાંતર. નજ્ ઉપસર્ગની પઠી આવેલા પુનર શબ્દના આદિ અકારને સ્થાને આ આઈ એવા આદેશ વિકલ્પે થાયઢે. સં૦ નપુનરૂ તેનું નડણા અને નડણાઈ એવાં રૂપ થાય ઢે. બીજે પદ્ધે નડણ અને નડણો એવાં રૂપ થાયઢે. કોઈ ઢેકાણે એકલા પુનર શબ્દને પણ આદેશ થયેલો જોવામાં આવેઢે જેમ પુણાઈ એવું રૂપ થાયઢે ॥ ૬૫ ॥

॥ ઢુંઢિકા ॥

ન ૫૧ પુનરૂ ૭૧ આઈ ૧૧ વા ૧૧ નપુનરૂ ૧૧ અંત્યવ્યં૦ રલુક્ કગ-
ચેતિ પલુક્ નોણ: અનેન આપ્ર૦ ૧૧ અંત્યવ્યં સલુક્ નડણા ઇતિ
યત્ર અનેન આઈ તત્ર નડણાઈ પદ્ધે નપુનર: અંત્યવ્યં૦ રલુક્ કગ-
ચજેતિ પલુક્ નોણ: ૧૧ અવ્ય ઢિતીયે અત:સેડોં: નડણ નડણો
પુનરૂ અંત્યવ્યં૦ રલુક્ નોણ: અનેન આઈ આદેશ: પુણાઈ ॥ ૬૫ ॥

ઢીકા ભાષાંતર. નજ્ ઉપસર્ગની પઠી આવેલા પુનર શબ્દના આદિ અકાર ને સ્થાને આ આઈ એવા આદેશ વિકલ્પે થાયઢે. સં૦ નપુનરૂ તેને અંત્યવ્યંજન રલુક્ કગ જેતિ નોણ: આ ચાલતા સૂત્રથી આ આદેશ થાય પઠી અંત્યવ્યંજન૦ સલુક્ એ સૂત્રોથી નડણા રૂપ સિદ્ધ થાય. જ્યારે આ ચાલતા સૂત્રથી આઈ એવો આદેશ થાય ત્યારે નડણાઈ રૂપ સિદ્ધ થાયઢે. બીજે પદ્ધે નપુનરૂ શબ્દને અંત્યવ્યં૦ કગચજ નોણ: અવ્યય૦ અને બીજા રૂપમાં અત: સેડોં: એ સૂત્રોથી નડણ અને નડણો એવાં બે રૂપ સિદ્ધ થાય ઢે. સં૦ પુનરૂ શબ્દને અંત્યવ્યં૦ નોણ: અને આ ચાલતા સૂત્રથી આઈ એવો આદેશ થાય. ત્યારે પુણાઈ રૂપ સિદ્ધ થાય ઢે. ॥ ૬૫ ॥

વાલાબ્વરણ્યે લુક્ ॥ ૬૬ ॥

અલાબ્વરણ્યશબ્દસ્ય લુગ્ વા જવતિ ॥ લાઁ અલાઁ । લાઞ । અ-
લાઞ । રણ્ અરણ્ । અત ઇત્યેવ । આરણ્ય-કુંજરોવ્ વેલ્લંતો ॥ ૬૬ ॥

મૂલ ભાષાંતર. અલાવૂ અને અરણ્ય શબ્દના આદિ અકારનો વિકલ્પે લુક્ થાયઢે. ૧. અલાવુ શબ્દનું લાઁ અને અલાઁ એવાં રૂપ થાય. અને સંસ્કૃત ઢીર્ઘ ડકારાંત અલાવૂ શબ્દના લાઞ અને અલાઞ એવાં રૂપ થાય. સં. અરણ્ય તેનાં રણ્ અરણ્ એવાં રૂપ થાય. ॥ જો આદિ અકાર હોય તોજ તેનો લોપ થાય. જેમ સં. આરણ્ય કુંજ-
ોચ્ચ વેલ્લંતો તેનું આરણ્ય કુંજરોવ્ વેલ્લંતો થાય આહિં આકારનો લોપ ન થયો.

॥ ઢુંઢિકા ॥

વા ૧૧ અલાબ્વરણ્ય ૭૧ લુક્ અલાવુ ચ અરણ્યં ચ અલાબ્વરણ્ય
૭૧ અલાવુ સર્વત્ર વલુક્ ૧૧ અનેન વાઅલુક્ ક્લીબે સ્મ્ લાઁ ।

द्वितीये अलाउं स्त्रीलिङ्गेऽपि अलाबुशब्दः तत्र दर्शयति सर्वत्रेति
 वलुक् अनेन वा अलुक् ११ अक्लीबे दीर्घः उ ऊ अंत्यव्यंज०
 सलुक् लाऊ अलाऊ इति सिद्धं । अरण्यं अधोमनयां यलुक् अ-
 नादौ द्वित्वं अनेन वा अलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० रस् अरस्
 इति जातं । अरण्ये जवः आरण्यः रूपोत्तरपदीर० प्र० प्ररुस्वरे०
 अ आ अधोमनयां यलुक् अनादौ द्वित्वं आरस् कुंजरोच्च वेहंतो ६६

टीका भाषांतर. अलाबु अने अरण्य शब्दना आदि अकारनो विकट्पे लुक् आय.
 सं. अलाबु तेने सर्वत्रवलुक् चालता सूत्रे विकट्पे अनो लुक् क्लीबे सम् ए सूत्रोथी
 लाउं आय अने बीजे पहे अलाउं आय. जो अलाबु स्त्रीलिङ्गे लई तो ते अलाबु
 शब्दने सर्वत्र वलुक् चालता सूत्रे विकट्पे अ नो लुक् अक्लीबे दीर्घः ए सूत्रोथी
 उ ऊ आय. पढी अंत्यव्यं० सूत्र लागी लाऊ अलाऊ एवां रूप सिद्ध आय ठे. सं. अ-
 रण्य शब्दने अधोमनयां अनादौ द्वित्वं आ सूत्रे विकट्पे अ नोलुक् क्लीबे सम्
 मोनु० ए सूत्रोथी रण्णं अरण्णं एवां रूप सिद्ध आय ठे. अरण्य (जंगल) ने विषे
 जे आय ते आरण्य कहेवाय. त्यां य् प्रत्यय अने आदिस्वरनी वृद्धि आय पढी अधो-
 मनयां यलुक् अनादौ द्वित्वं ए सूत्रो थि आरण्ण रूप सिद्ध आय. एटले आरण्ण-
 कुंजरोच्च वेहंतो ए पद सिद्ध अयुं ६६

वाव्ययोत्खातादावदातः ॥ ६७ ॥

अव्ययेषु उत्खातादिषु च शब्देषु आदेराकारस्य अद् वा जवति
 अव्यय जह जहा । तह तहा । अहव अहवा । व वा । ह हा ।
 इत्यादि ॥ उत्खातादि । उक्खयं उक्खायं । चमरो चामरो । क-
 लउं कालउं । ठविउं ठाविउं । परिछविउं परिछाविउं । संठविउं
 संठाविउं । पययं पाययं । तलवेण्टं तालवेण्टं । तलवोण्टं ताल-
 वोण्टं । हल्लिउं हाल्लिउं । नराउं नाराउं । बलया बलाया । कुमारो
 कुमारो । खइरं खाइरं ॥ उत्खात । चामर । कालक । स्थापित ।
 प्राकृत । तालवृंत । हाल्लिक । नाराच । बलाका । कुमार । खादिर ।
 इत्यादि ॥ केचिद् ब्राह्मणपूर्वाह्नयोरपीच्छंति । बह्मणो । बाह्मणो ।
 पुवण्हो पुवाण्हो ॥ दव्वगी । दावगी । चडू चाडू । इति शब्द-
 जेदात् सिद्धम् ॥ ६७ ॥

मूल भाषांतर. अव्यय अने उत्खात विगेरे शब्दोना आदि आकारनो विकल्पे अकार आय. अव्ययनां उदाहरण-सं. यथा तेनुं जह जहा एवं रूप आय. सं. तथा तेनुं तह अने तहा रूप आय. सं. अथवा तेनुं अहव अहवा एवं रूप आय. सं. वा तेनुं व वा रूप आय. सं. ह तेनुं ह हा एवं रूप आय. इत्यादि जाणी लेवुं. हवे उत्खात विगेरे शब्दोनां उदाहरण-सं० उत्खात तेनुं ऊक्खयं ऊक्खायं रूप आय. सं० चामर तेनुं चमरो चामरो रूप आय. सं० कालक तेनुं कलओ कालओ रूप आय. सं. स्थापित तेनुं ठविउं ठविउं रूप आय. सं० प्रतिस्थापित अने संस्थापित तेनां परिट्ठविओ परिट्ठाविओ अने संठविओ संठाविओ रूप आय. सं. प्राकृत तेनुं पययं पाययं एवं रूप आय. सं. तालवृंत तेनुं तलवेण्टं तालवेण्टं तथा तलवोण्टं तालवोण्टं रूप आय. सं. हालिक तेनुं हलिओ हालिओ रूप आय. सं. नाराच तेनुं नराओ नाराओ रूप आय. सं. बलाका तेनुं बलया बलाया रूप आय. सं. कुमार तेनुं कुमरो कुमारो रूप आय. सं. खादिर तेनुं खहरं खाहरं रूप आय. इत्यादि जाणी लेवां. केटला एक विघानो ब्राह्मण अने पूर्वाह्ण शब्दने पण आदि आकारनो विकल्पे अकार आय एम इहेहे- जेम- सं. ब्राह्मण तेनुं बह्मणो बाह्मणो रूप आय. सं. पूर्वाह्ण तेनुं पुव्वण्हो पुव्वाण्हो रूप आय. सं. दावाग्नि तेनुं दवग्गी दावाग्गी अने सं. चाडू तेनुं चडू चाडू एवां रूप शब्द जेदशी सिद्ध आय ठे. ॥ ६७ ॥

॥ टुंठिका ॥

वा ११ अव्यय उत्खातादि उत्खात आदौ येषां ते उत्खातादिः अव्ययं च उत्खातादिश्च अव्ययोत्खातादिः तस्मिन् ७१ अत् ११ आत् ६१ यथा आदेर्योजः यस्यजः खघथध० यस्य हः अनेन वा अ आ ११ अव्यय० सुलोपः जह द्वितीये जहा । तथा खघथ० धस्य हः अनेन अ आ तह तहा एवं अहव अहवा व वा ह हा इत्यादि ॥ उत्खातः अनेन वा आ अ कगटडेति तलुक् द्वितीये तुर्य० ख० श्राकः कगचजेति तलुक् अवर्णो ११ क्लीबे सम् मोनु० ऊक्खयं ऊक्खायं । चमर अनेन वा आ अ ११ अतः सेडोः चमरो चामरो । कालक अनेन वा आ अ कगचजेति कलुक् ११ अतः सेडोः कलउं कालउं स्थापित-स्थष्टाथकचिद्वनिरप्पाः इति स्था स्थाने ठा पोवः कगचजेति तलुक् अनेन वा आ अ ११ अतः सेडोः ठविउं ठविउं । प्रतिष्ठा प्रतितिष्ठतं प्रयुंक्ते णिगत्तिरीढाहा

इति पोवः प्रस्थाप्यते स्म क्तप्रत्ययः तलुगावाक्तज्ञावकर्मसु णि-
 ग्लोपः व्यंजनाददंतेऽत् कोऽऽ स्थष्टाथ० ष्टा ठा द्वितीयतुर्य० ठ
 ठा । निः पूर्वं प्रती उत्परी माव्यस्थोर्वाः प्रतिस्थाने परि पोवः
 अनेन वा आ अ ११ अतः सेडोः परिट्टविउं परिट्टाविउं सम् पू-
 र्वकः संठविउं संठाविउं । पूर्ववत् प्राकृत- सर्वत्र रलुक् कृतोऽत् कृ
 क कगचजेति कतयोर्लुक् अवर्णो० अनेन वा आ अ ११ क्लीबे-
 सम् पययं पाययं तालवृंत- ददेदोर्वृते कस्थाने इतुउत् वृतेएटः
 तस्यएट आदेशः अनेन वा आ अ ११ क्लीबे सम् तलविएटं
 तालविएटं तलवोएटं तालवोण्टं । हाविक नाराच बलाका कुमार
 अनेन हा ह न ना व वा म मा कगचजेति कवयोर्लुक् ११ अतः
 सेडोः अंत्यव्यंजनस्य च हविउं हाविउं । नराउं नाराउं । वलया
 वलाया कुमरो कुमारो खादिर ११ अनेन आ अ कगचजेति दलुक्
 क्लीबे सम्० खइरं खाइरं ब्राह्मण- सर्वत्र रलुक् पद्वश्मष्मसह्माह्मः
 नोणः अनेन वा आ अ अतः सेडोः बह्मणो बाह्मणो । पूर्वाह्नि-
 सर्वत्र रलुक् अनादौद्धित्वं अनेन वा आ अ पक्षेति एहा आदेशः
 अतः सेडोः पुवण्हो पुवाण्हो ॥ दवाग्नि- अधोमनयां नलोपः अ-
 नादौद्धित्वं ह्रस्वः संयोगे ११ अंत्यव्यं० सलुक् दवग्गी दावग्गी ।
 चाटु- टोडः र्अक्लीबे दीर्घः चडू चाडू ॥ ६७ ॥

टीका भाषांतर. अव्यय अने उत्खात विगेरे शब्दोना आदि आकारनो विकटपे
 अकार आयठे. सं. यथा तेने आदेर्योऽजः खघथध० आ चालता सूत्रे विकटपे अ आ
 आय. पढी अव्यय ए सूत्रथी सु लोप थइ जह अने जहा रूप सिद्ध आय. सं. तथा
 तेने खघथ० चालता सूत्रे विकटपे अ आ आय एटले तह तहा रूप आय. एवीरीते सं.
 अथवानुं अहव अहवा एवं रूप आय. अने सं० वा नु व वा अने ह नुं ह हा एवं
 रूप आय. इत्यादि जाणी लेवुं. सं. उत्खात तेने आ चालता सूत्रे अ आ आय पढी
 कगटड० द्वितीयतुर्य० खःकः कग चज० अवर्णो० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रथी
 उक्खयं उक्खायं एवां रूप आय. सं. चमर- तेने आ चालता सूत्रे विकटपे आ अ
 आय पढी अतः सेडोः ए सूत्रथी चमरो चामरो रूप आय. सं. कालक- तेने आ
 चालता सूत्रे विकटपे अ आ आय पढी कगचज० अतः सेडोः ए सूत्रथी कलओ
 कालओ रूप आय. सं. स्थापित तेने स्थष्टाथक० ए सूत्रथी स्था ने ठेकाणे ठा आय.

पढी पोवः कगचज० आ चालता सूत्रे विकल्पे अ आ आय. पढी अतः सेडोंः सूत्रथी ठविओ ठाविओ एवां रूप आय. प्रति उपसर्ग साथे स्था धातु तेने प्रेरणार्थणिग् प्रत्यय तेने प आवी. पोवः सूत्र पामी प्रतिस्थापनकरे तेवा कर्मणी अर्थमां क्त प्रत्यय आवे णिग् प्रत्ययनो लोप आय. पढी व्यंजनाददंतेऽत् एसूत्र लागी पढी स्थाष्टाथ एसूत्रथी ष्टा ने स्था ने ठा आय. पढी द्वितीय तुर्य० ए सूत्रथी ठ नो ठा आय. पढी प्रतिने स्थाने परि आदेश आय. पढी पोवः आ चालता सूत्रे विकल्पे अ आ आय पढी. अतः सेडोंः सूत्रथी परिठ्ठविओ परिठ्ठाविओ रूप सिद्ध आय. जो सम् उपसर्ग साथे स्था धातु- तुं रूप संठविओ संठाविओ एवं आय. तेमां पूर्ववत् साधन करवुं. सं० प्राकृत तेने सर्वत्ररलुक् ऋतोऽत् कगचज० अवर्णों आ चालता सूत्रे विकल्पे अ आ आय. क्लीबेसम् ए सूत्रोथी पययं पाययं रूप सिद्ध आय. सं. तालवृत् तेने ददेदोवृते वृतेण्टः चालता सूत्रे विकल्पे अ आ आय. क्लीबेसम् ए सूत्रोथी तलविण्टं तालविण्टं तल- वोण्टं तालवोण्टं एवां रूप सिद्ध आय. सं. हालिक नाराच बलाका कुमार ए शब्दोने आ चालता सूत्रथी अ आ कगचज० अतःसेडों० अंतव्यंजनस्यच ए सूत्रोथी हलिओ हालिओ नराओ नाराओ वलया वलाया कुमरो कुमारो एवां रूप आय. सं. खादिर तेने सर्वत्र रलुक् पक्षमश्मष्मस्मह्मां ह्यः नोणः आ चालता सूत्रे विकल्पे अ आ अतः सेडोंः ए सूत्रोथी बह्मणो वाह्मणो रूप सिद्ध आय. सं. पूर्वाह् तेने सर्वत्र रलुक् अनादौदित्वं आ चालता सूत्रे अ आ पद्दे ह् आदेश आय. अतः सेडोंः ए सूत्रोथी पुव्वह्णो पुव्वाह्णो एवा रूप सिद्ध आय. सं. दवाग्नि तेने अधोमनयां अनादौदित्वं ह्रस्वः संयोगे अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी दवग्गी दावग्गी रूप सिद्ध आय. सं. चाडु तेने टोठः अक्लीबेदीर्घः ए सूत्रोथी चडू चाडू एवां रूप सिद्ध आयने ॥ ६१॥

घञ्ठर्ध्वा ॥ ६८ ॥

घञ् निमित्तो यो वृद्धिरूप आकारस्तस्यादिञ्चूतस्य अह वा ज-
वति । पवहो पवाहो । पहरो पहारो । पयरो पयारो । प्रकारः प्रचारो
वा पत्थवो पत्थावो ॥ कचिन्न जवति । रागः । राओ ॥ ६८ ॥

मूल भाषांतर. घञ् प्रत्ययनिमित्त अयेली वृद्धिनो जे आकार तेना आदिञ्चूत आकारनो विकल्पे अकार आय. संस्कृत प्रवाह तेनां पवहो पवाहो रूप आय. सं. प्रहार तेनां पहरो पहारो रूप आय. सं. प्रकार तेनां पयरो पयारो रूप आय. अहिं प्रकारने बदले प्रचार शब्द होय तो पण तेवां रूप आय. सं. प्रस्ताव तेना पत्थवो पत्थावो एवां रूप आय. कोइ ठेकाणों आय पण नहीं. जेम सं. राग तेनुं राओ एकज रूप आयने. ॥ ६८ ॥

॥ ठुंढिका ॥

घञ् ११ वृद्धि ६१ वा ११ घञ्निमित्ता वृद्धिः घञ्ठर्ध्वा तस्य प्रपूर्व०

वह प्रापणे वह ह हरणे ह कृञ् करणे कृ चर् गतिजक्षणयोः ।
 चर् प्रवहणं प्रवाहः । प्रहरणं प्रहारः । प्रकरणं प्रकारः । प्रचरणं
 प्रचारः । सर्वत्र जावे घञ् वृद्धिरलुक् अनेन सर्वत्र व वा ह हा क
 का च चा कगचजेति चस्य वा कस्य वा लुक् ११ अतः सेडोः प-
 वहो पवाहो । पहरो पहारो । पयरो पयारो प्रपू० स्तु प्रस्तवनं
 प्रस्तावः प्रात्सुडुतो इति घञ् वृद्धिः सर्वत्रेति रलुक् स्तस्य थोऽसम-
 स्तस्तंवे स्तस्यथः । द्वितीयतुर्ययोरुपरि० घकारपश्चात् तकारस्या-
 गमः अनेन वा आ अ ११ अतः सेडोः पथवो पथावो । रंगी
 रागे रंज् रंजनं रागः जावकत्वे घञ् घञि जावकरणे न लुक् वृ-
 द्धिररक्तेनिष्ठस्यजोकगौ जग् लोकात् राग इतिजातं ततः कगचजेति
 गलुक् ११ अतः सेडोः । राओ ॥ ६८ ॥

टीका भाषांतर. घञ् प्रत्ययनिमित्त अयेली वृद्धिना आकारनो विकट्टे अकार
 आय. प्र उपसर्ग युक्त एवा वह धातुने घञ् प्रत्यय आवी प्रवाह रूप आय. प्र उपसर्ग
 युक्त एवा ह (हरण करवुं) कृ (करवुं) चर् (चालवुं जक्षण करवुं) तेमने जावे घञ्-
 प्रत्यय आवी प्रवाह प्रहार अने प्रचार एवां रूप आय. पढी वृद्धि आय अने आ चा-
 लता सूत्रथी अ आ आय. पढी कगचज अतः सेडोः ए सूत्रोथी पवहो पवाहो प-
 रो पहारो पयरो पयारो एवां रूप सिद्ध आय ठे. सं. प्र उपसर्ग स्तु धातुने प्रात्सु-
 दुतो ए सूत्रथी घञ् प्रत्यय आवे. पढी वृद्धि सर्वत्ररलुक् स्तस्यथोऽसमस्तस्तंवे द्वि-
 तीयतु० आ चालता सूत्रे आ अ आय. अतः सेडोः ए सूत्रोथी पथवो पथावो एवां
 रूप आय. सं. रंगी ए धातु राग अर्थमां प्रवर्त्ते तेने जावे घञ् प्रत्यय आवे. पढी भाव-
 करणे ए सूत्रथी न नो लोप अइ वृद्धि आय. पढी ज नो ग आय एटले राग एवुं रूप
 सिद्ध आय. पढी कगचज० अतः सेडोः ए सूत्रोथी राओ रूप सिद्ध आय. ॥ ६८ ॥

महाराष्ट्रे ॥ ६९ ॥

महाराष्ट्र शब्दे आदेराकारस्य अद् जवति । मरहठं । मरहठो ॥ ६९ ॥

मूल भाषांतर. महाराष्ट्र शब्दना आदि आकानो अकार आय ठे. सं. महाराष्ट्र
 तेनां मरहठं मरहठो एवां रूप सिद्ध आय. ॥ ६९ ॥

॥ टुंडिका ॥

महाराष्ट्र ७१ महाराष्ट्र- महाराष्ट्रे हरोः इति हरो प्रत्ययः । अ-
 नेन र रा ह्रस्वः संयोगे हा ह ह्रस्वानुष्टे० द्रस्यतः द्वितीय० पूर्व व
 ट ११ पुंनपुंसकात् क्लीबे सम् अतः सेडोः मरहठं मरहठो ॥ ६९ ॥

टीका भाषांतर. सं. माहाराष्ट्रशब्दना आदि आकार नो अकार आय. सं. माहाराष्ट्र तेने महाराष्ट्रे हरोः ए सूत्रथी र अने ह नो व्यत्यय (परस्पर अदलो बदलो) आय पढी आ चालता सूत्रथी आकारनो अकार आय. पढी ह्रस्वः संयोगे ह्रष्टस्यानुष्टे० द्वितीय० नपुंसके क्लीबेसम् पुंलिंगे अतः सेडोंः ए सूत्रोथी मरहट्टं मरहट्टो एवां रूप सिद्ध आय. ॥ ६९ ॥

मांसादिष्वनुस्वारे ॥ ७० ॥

मांसप्रकारेषु अनुस्वारे सति आदेरातः अद् ञवति ॥ मंसं । पंसू । पंसणो । कंसं कंसिउ । वंसिउ । पंडवो । संसिद्धिउ । संजत्तिउ । अनुस्वार इति किम् । मांसं । पासू । मांस । पांसु पांसन । कांस्य । कांसिक । वांसिक । पांजव । सांसिद्धिक । सांयात्रिक । इत्यादि ७०

मूल भाषांतर. मांस शब्दना जेवा प्रकारवाला शब्दोने अनुस्वार उतां आदि आकारनो अकार आय. सं. मांस तेनुं मंसं आय. सं. पांसु तेनुं पंसू आय. सं. पांसन तेनुं पंसणो आय. सं. कांस्यं तेनुं कंसं आय. सं. कांसिक तेनुं कंसिओ आय. सं. पांडव तेनुं पंडवो आय. सं. सांसिद्धिक तेनुं सांसिद्धिओ आय. सं. सांयात्रिक तेनुं संजत्तिओ आय. अहिं मूलमां अनुस्वारे पद दीधुं ठे तेथी विकट्पे अनुस्वार लोप अद् मांस अने पासू एवां रूप आय. ॥ ७० ॥

॥ टुंठिका ॥

मांसादि ७३ मांसं आदियेषां ते मांसादयः तेषु मांसादिषु । मांस पांसु पांसन अनेन आ अ अधोमनयां यलोपः स् क्लीबेसम् मंसं पंसू पंसणो । कांस्य । कांसिक । वांसिक । अनेन आ अ कगचजेति उजयलुक् ११ अतः सेडोंः कंसं कंसिउ वंसिउ । तथैव पंडवो संसिद्धिउ । सांयात्रिक—आदेर्यौजः य ज अनेन आ अ सर्वत्र रलुक् अरनादौ द्वित्वं कगचजेति कलुक् ११ अतः सेडोंः संजत्तिउ । मांस पांसु । मांसादेर्वानुस्वारलोपः उजयत्र अनेन आ स्यात् ११ क्लीबे सम् मांसं पासू ॥ ७० ॥

टीका भाषांतर. मांस जेने आदि ठे एवा शब्दो एटले मांस जेवा शब्दोने अनुस्वार उतां आदि आकार नो अकार आयठे. सं. मांस पांसु पांसन— ए शब्दोने आ चालता सूत्रथी आकारनो अकार आय. पढी अधोमनयां क्लीबेसम् ए सूत्रोथी मंसं पंसू पंसणो एवां रूप सिद्ध आय. सं. कांस्य कंसं आय अने सं. कांसिक वांसिक ए शब्दोने आ चालता सूत्रे आनो अ आय. पढी कगचज अतः सेडोंः ए सूत्रोथी कंसि-

ओ वंसिओ रूप सिद्ध आय. तेमज सं० पांडव, सांसिद्धिक शब्दोनां पंडवो संसिद्धिअ
 एवां रूप आय. सं. सांयात्रिक शब्दने आदेर्योऽजः आ चालता सूत्रे आनो अ आय
 पढी सर्वत्र रलुक् अनादौदित्वं कगचज० अतः सेडोः ए सूत्रोथी संजत्तिअं
 रूप आय. सं. मांस अने पांसु ने मांसादेवा ए सूत्रथी विकट्टे अनुस्वारनो लोप आय
 पढी आ चालता सूत्रे आ आय अने ह्रीवेसम् ए सूत्र लागे एट्टे मांसं, पांस ए
 रूप सिद्ध आयठे. ॥ ७० ॥

श्यामाके मः ॥ ७१ ॥

श्यामाके मस्य आतः अद् जवति ॥ सामर् ॥ ७१ ॥

मूल भाषांतर. श्यामाक शब्दना मकारनी अंदर रहेला आकारनो अका
 आय. जेम सं. श्यामाक शब्दनुं सामओ एवुं रूप आय. ॥ ७१ ॥

॥ टुंठिका ॥

श्यामाक ७१ म ११ श्यामाक ११ अधोमनयां यलुक् शषोः सः

कगचजेति कलुक् अनेन आ अ ११ अतः सेडोः सामर् ॥ ७१ ॥

टीका भाषांतर. श्यामाक शब्द ना मकारना आ नो अ आय. सं. श्यामाक तेने
 अधोमनयां शषोः सः कगचज चालता सूत्रे आ नो अ आय पढी अतः सेडोः
 ए सूत्रोथी साम ओ रूप आय. ॥ ७१ ॥

इः सदादौ वा ॥ ७२ ॥

सदादिषु शब्देषु आत इत्वं वा जवति ॥ सइ सया डंसि-अरो-
 निसा-अरो । कुप्सो कुप्पासो ॥ ७२ ॥

मूल भाषांतर. सदा विगेरे शब्दोना आकारनो विकट्टे इका आवे
 तेनुं सई अने सया एवुं रूप आय. सं. निशाकर तेना निसि-ले ए आय. सं. सदा
 अरो रूप आय. सं. कूर्पास तेना कुप्सो कुप्पासो एवां रूप आय. आ अरो अने निसा
 च. ॥ ७२ ॥

॥ टुंठिका ॥

इ ११ सदा आदिर्यस्य सः सदादि तस्मिन् सदा अइठो । तेन आ इ
 कगचजेति दलुक् ११ अंत्ययस्य सइ द्वितीये अवर्णो णे. सं. सया । नि-

शाकर अनेन वा आ इ । शषोः सः कगचजेति कलुक् अ
 द्वितीये अवर्णो निसि-अरो निसा-अरो । कूर्पासः ह । तः सेडोः ।

कू कु अनेन आ इ सर्वत्रेति रलुक् ११ अतः सेडोः कुप्सो तययः खः संयोगे
 टीका भाषांतर. सदा विगेरे शब्दोना आकारनो विकट्टे इका तीय० पूकुप्पासो ॥ ७२

तेने आ चालता सूत्रथी आनो इ आय. पढी कगचज अंत्ययस्य इठो ॥ ए आयठे. सं.
 सूत्रोथी सा

आय. अने बीजे पहे अवर्णो ए सूत्रथी सया रूप आय. सं. निशाकर तेने आ चावता सूत्रथी विकल्पे आनो इ आय. पढी शषोः सः कगचज अतः सेडोः बीजे पहे अवर्णो ए सूत्रथी निसि-अरो निसा-अरो रूप सिद्ध आय. सं. कूर्पास तेने ह्रस्वः संयोगे चावता सूत्रे आनो इ आय. सर्वत्र रलुक् अतः सेडोः ए सूत्रथी कुप्पिसो कुप्पासो ए रूप सिद्ध आय ठे. ॥ ७२ ॥

आचार्ये योच्च ॥ ७३ ॥

आचार्यशब्दे यस्य आत इत्वं अत्वं च जवति ॥ आइरिओ ।

आयरिओ ॥ ७३ ॥

मूल भाषांतर. आचार्य शब्दना यकारनी अंदर रहेला आकारनो इकार अने अकार आयठे. सं. आचार्य तेनुं आइरिओ अने आयरिओ एवां रूप आय. ॥ ७३ ॥

॥ हुंटिका ॥

आचार्य ७१ या ६१ अत् ११ च ११ आचार्य- अनेन चस्य इत्वं अत्वं च प्रथमं अवर्णोऽस्याद्भव्यचैत्यचौर्यसमेषु यात् यात् पूर्व इकारः ११ अतः सेडोः आइरिओ आयरिओ ॥ ७३ ॥

टीका भाषांतर. आचार्य शब्दना यकारनी अंदर रहेला आकारनो इकार अने अकार आय. सं. आचार्य तेने आ चावता सूत्रथी इकार अने अकार आय. पढी प्रथम अवर्णो स्याद्भव्यचैत्य० ए सूत्रथी यनी पेहेला इकार आय. पढी अतः सेडोः ए सूत्र लागी आइरिओ आयरिओ रूप सिद्ध आय. ॥ ७३ ॥

ईः स्त्यान-खट्वाटे ॥ ७४ ॥

स्त्यानखट्वाटयोरादे रात ईर्जवति ॥ ठीणं । थिष्णं । खट्वाडो ॥

संखायं इति तु समः स्यः खा इति खादेशे सिद्धम् ॥ ७४ ॥

मूल भाषांतर. स्त्यान अने खट्वाट शब्दना आदि आकारनो ईकार आय. सं. स्त्यान तेनां ठीणं थीनं थिष्णं एवां रूप आयठे. सं. खट्वाट तेनुं खट्वाडो एवुं रूप आय. अने एक पहे स्त्यान शब्दनुं संखायं रूप आयठे. ते समः स्यः खा ए सूत्रथी वा एवो आदेश अई सिद्ध आयठे. ॥ ७४ ॥

॥ हुंटिका ॥

ईः ११ स्त्यानश्च खट्वाटं च स्त्यानखट्वाटं तस्मिन् ७१ स्त्यान अधोमनयां यलुक् स्त्यान चतुर्थार्थे वा पूर्वस्तस्य ठः अनेन आ ई नोणः ठीणं । द्वितीये स्तस्यथोऽसमस्तस्तंवे स्त थ नोणः श्रीणं ।

तृतीये मेवादौवाणस्य द्वित्वं अनेन आ ई ह्रस्वः संयोगे थिष्णं ख-
ल्वाट-सर्वत्र वलुक् अनादौ द्वित्वं ह्या अनेन आ ई टोडः ११
अतः सेडोः खल्लीडो सम् पूर्व० ध्यै स्तयै शब्दसंघाते स्तयै अस्तं
अपक्षरस्य स्त्या संस्त्यायते स्म इति संस्त्यानं संस्त्या क्त क्तवतू
क्तप्रत्यय० समःस्त्यःखा इति स्त्यास्थाने खा स्क कगचजेति
तलुक् अवर्णोऽयः संखायमिति सिद्धं ॥ ७४ ॥

टीका भाषांतर. स्त्यान अने खल्वाट शब्दना आदि आकारनो ईकार आयवे.
सं. स्त्यान तेने अधोमनयां यलुक् स्त्यान चतुर्थार्थेवा आ चावता सूत्रे आनो ई
आय. पढी नोणः सूत्र लागी ठीणं रूप आय. बीजे पहे स्तस्यथोऽसम० नोणः ए
सूत्रोथी थीणं रूप आय. बीजे पहे अनादौद्वित्वं ए सूत्रे ण नो द्विर्जाव आय. पढी
आ सूत्रथी आनो ईकार आय. पढी ह्रस्वः संयोगे ए सूत्र लागी थिष्णं रूप आय. सं.
खल्वाट- तेने सर्वत्र वलुक् अनादौद्वित्वं आ चावता सूत्रे आनो ई आय. पढी टोडः
अतः सेडोः ए सूत्रोथी खल्लीडो रूप सिद्ध आय. सं. ध्यै स्तयै ए धातु शब्दना संघा-
तमां प्रवर्त्ते, तेने धातु सूत्रना नियमथी स्त्या एवं रूप आय. पढी सम् उपसर्ग साथे क्त
प्रत्यय आवी संस्त्यान एवं रूप आय. पढी समः स्तयः खा ए सूत्रथी स्त्या ने स्थाने
खा आदेश आय. पढी कगचज अवर्णो ए सूत्रोथी संखायं एवं रूप सिद्ध आय. ॥ ७४ ॥

उः सास्त्रा-स्तावके ॥ ७५ ॥

अनयो रादेरात उत्वं जवति ॥ सुण्हा । युवउ ॥ ७५ ॥

मूल भाषांतर. सास्त्रा अने स्तावक शब्दना आकारनो उकार आय वे. सं
सास्त्रा तेनुं सुण्हा एवं रूप आय. अने सं. स्तावक तेनुं युवओ एवं रूप आय. ॥ ७५ ॥

॥ हुण्डिका ॥

उः ७१ स्त्रासा च स्तावकश्च सास्त्रास्तावकं तस्मिन् ७१ सास्त्र-सू-
दमस्त्रस्त्रन्द्दृष्टाणां एहः इति स्त्रास्थाने एहा अनेन सा सु ११ अं-
त्यव्यं० सुण्हा । स्तावक-स्तस्यथोसमस्त० स्ता था अनेन आ उ
कगचजेति कलुक् ११ अतःसेडोः युवउ ॥ ७५ ॥

टीका भाषांतर. सास्त्रा अने स्तावक शब्दना आदि आकारनो उकार आय
सं. सास्त्रा शब्दने सूक्ष्मस्त्रण० ए सूत्रथी स्त्रा ने स्थाने एहा आय. पढी आ चावता
सूत्रथी उकार आय. पढी अंत्यव्यं० ए सूत्र लागी सुण्हा रूप सिद्ध आयवे. सं. स्तावक
तेने स्तस्यथोसमस्त० ए सूत्रथी स्तानो था आय. पढी आ चावता सूत्रथी आनो उ
आय. पढी कगच० अतःसेडोः ए सूत्रोथी युवओ रूप सिद्ध आय वे. ॥ ७५ ॥

ऊदासारे ॥ ७६ ॥

आसारशब्दे आदेरात ऊद् वा जवति ॥ ऊसारो आसारो ॥ ७६ ॥

मूल भाषांतर. आसार शब्दना आदि आकारनो विकल्पे ऊकार आय. सं. आसार तेनां ऊसारो तथा आसारो एवां रूप आय. ॥ ७६ ॥

॥ टुंठिका ॥

ऊद् ११ वा ११ आसारे ७१ आसार- अनेन वा आऊ अतःसेडोः
ऊसारो आसारो ॥ ७६ ॥

टीका भाषांतर. आसार शब्दना आदि आकारनो विकल्पे ऊ आयठे. सं. आसार शब्दने आ चालता सूत्रथी आकारनो विकल्पे ऊकार आय. पढी अतः सेडोः ए सूत्रथी ऊसारो आसारो एवां रूप आयठे. ॥ ७६ ॥

आर्यायां र्यः श्वश्वाम् ॥ ७७ ॥

आर्याशब्दे श्वश्व्रां वाच्यायां र्यस्यात ऊर्जवति ॥ अज्जू ॥ श्वश्वामि-
मिति किम् । अज्जा ॥ ७७ ॥

मूल भाषांतर. आर्याशब्द के जेनो अर्थ श्वश्रू (सासु) अतो होय तेना र्य ना आकारनो ऊकार आय. जेम सं० आर्या तेनुं अज्जू एवंरूप आय. मूलमां श्वश्रू शब्दनुं ग्रहण कर्युं ठे तेथी ते अर्थ न अतो होय तो बीजे पढे अज्जा एवं रूप आय. ॥ ७७ ॥

॥ टुंठिका ॥

आर्या ७१ र्य ११ श्वश्रू ७१ आर्या द्यय्यर्याजः इति जा अनादौ
द्वित्वं ज्जा ह्रस्वःसंयोगे आ अ अनेन ज्जा ज्जा अज्जू अंत्यव्यं०
अज्जा आ ऊ मुक्ता शेषं तथैव ॥ ७७ ॥

टीका भाषांतर. आर्या शब्दनो जो श्वश्रू (सासुं) अर्थ अतो होय तो तेना र्य मां इला आकारनो ऊकार आय. सं० आर्या-द्यय्यर्याजः अनादौ द्वित्वं ह्रस्वःसंयोगे आ चालता सूत्रे ऊकार अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी अज्जू रूप सिद्ध आय. बीजे पढे आ- ऊकार कर्या शिवाय बाकीनी साधनिका पूर्वनी जेम करीअज्जा रूप सिद्ध आयठे. ॥ ७७ ॥

एद् ग्राह्ये ॥ ७८ ॥

ग्राह्यशब्दे आदेरात एद् जवति ॥ गेज्जं ॥ ७८ ॥

मूल भाषांतर. ग्राह्य शब्दना आदि आकारनो एकार आय. सं. ग्राह्य शब्दनुं ज्ज एवुं रूप सिद्ध आय. ॥ ७८ ॥

॥ टुंठिका ॥

एत् ११ ग्राह्य ७१ ग्राह्य— सर्वत्र रलुक् साध्वसध्यह्यांजः ह्यस्य ऊः
अनादौ द्वित्वं द्वितीयतु० पूर्वऊस्य जः अनेन गा गे ११ क्लीबेस्म
मोनु० गेज्जं ॥ ७७ ॥

टीका भाषांतर. ग्राह्य शब्दना आदि आकारनो एकार आय. सं. ग्राह्य तेने
सर्वत्र रलुक् साध्वसध्य० अनादौ द्वित्वं द्वितीयतुर्य० आ चावता सूत्रथी एकार
आय. पढी क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी गेज्जं रूप सिद्ध आय ठे. ॥ ७७ ॥

द्वारे वा ॥ ७८ ॥

द्वारशब्दे आत एद् वा जवति ॥ देरं । पक्षे । दुआरं दारं वारं ॥
कथं नेरइउं नारइउं । नैरयिक नारकिक शब्दयोर्नविष्यति ॥
आर्षे अन्यत्रापि । पञ्चेकम्मं । असहेज्जा देवासुरी ॥ ७८ ॥

मूल भाषांतर. द्वार शब्दना आकारनो विकल्पे एकार आय. सं. द्वार तेनुं
देरं आय अने विकल्प पक्षे दुआरं दारं वारं एवां रूप आय. सं. नैरयिक अने नारकिक
शब्दना नेरइओ नारइओ एवां रूप केवीरीते आय? ते रूप आर्ष प्रयोगमां आयठे.
तेमज आर्ष प्रयोगथी बीजे पण आय-जेम सं. पश्चात्कर्मन् तेनुं पञ्चेकम्मं एवुं रूप
आय. अने सं. असहाय्य तेनुं असहेज्ज एवुं रूप आय. ॥ ७८ ॥

॥ टुंठिका ॥

द्वार ७१ वा ११ द्वार— सर्वत्र वलुक् अनेन वा एत्वं ११ क्लीबेस्म
मोनु० देरं पक्षे द्वारं पञ्चबन्धमूर्खद्वारे वा इति वप्राक् ऊकारः दुवार
इति कगचजेति वलोपः ११ क्लीबेस्म मोनु० दुआरं इति सिद्धं ।
द्वार—कगटडतद० दलुक् ११ क्लीबे स्म दारं । द्वार—सर्वत्र वलुक्
११ क्लीबे स्म वारं इति । निरये जवो नैरयिको नरके जवो नारकिकः
नैरयिक—नारकिक—एत एत् इति नै ने कगचजतद० उन्नयलोपः
कलोपश्च ११ अतःसेडोः डित्यं० नेरइउं नारइउं इतिसिद्धं । पश्चा-
त्कर्मन्— अंत्यव्यं० लुक् ह्रस्वात्थ्यश्चत्सप्तसाम निश्चले पस्य ठः अ-
नादौ द्वित्वं द्वितीयतुर्य० पूर्वठ आर्षत्वात् अत्रापि अनेन वा हे
सर्वत्र रलुक् क्लीबेस्म पञ्चकम्म इति सिद्धं । असहाय्य— वाऽव्य-

योत्खातादावदातः इति सा स व्ययर्थाजः इति य्य स्थाने जाः
आर्षे अनेन हा हे अनादौ जा असिहेजा इति ॥ ७९ ॥

टीका भाषांतर. द्वार शब्दना आकार नो विकल्पे एकार आय. सं. द्वार-सर्वत्र
बलुक् आ चालता सूत्रे विकल्पे एकार क्लीबेस्म मोनुं० ए सूत्रोथी देरं रूप सिद्ध
आय. बीजे पक्षे सं. द्वार तेने पञ्चछद्मसूर्ख० कगचज० क्लीबेस्म मोनुं० ए सूत्रोथी
कुआरं एवं रूप सिद्ध आय. वली बीजे पक्षे सं. द्वार- तेने कगटडतद० क्लीबेस्म ए
सूत्रोथी दारं एवं रूप आय. वली चोथे पक्षे सं. द्वार- तेने सर्वत्र रलुक् क्लीबेस्म
ए सूत्रोथी वारं एवं रूप आय. निरय (नरक) मां जे आय. ते नैरयिक कहेवाय. अने
नरकमां आय ते नारकिक कहेवाय. सं. नैरयिक० नारकिक० तेने ऐत एत् कग-
चज० अतः सेडोंः डित्यं ए सूत्रोथी नेरईओ नारईओ एवां रूप सिद्ध आय. सं.
पश्चात्कर्मन् तेने अंत्यव्यंज० ह्रस्वात्थ्यश्च० अनादौ दित्वं द्वितीयतुर्य आर्षप्रयोग
होवाथी आ चालता सूत्रे विकल्पे एकार सर्वत्र रलुक् क्लीबेस्म ए सूत्रोथी पञ्चछद्मम्
एवं रूप सिद्ध आय. सं. असहाय्य तेने वाऽव्ययोत्खातादा० व्ययर्थाजः आर्ष
प्रयोगथी विकल्पे एकार अनादौ दित्वं ए सूत्रोथी असहेज एवं रूप सिद्ध आय ॥ ७९ ॥

पारापते रो वा ॥ ८० ॥

पारापतशब्दे रस्थस्यात एद् वा जवति ॥ पारेवर्त्त पारावर्त्त ॥ ८० ॥

मूल भाषांतर. पारापत शब्दना र कारनी अंदर रहेला आकारनो विकल्पे एकार
आय. सं. पारापत तेनुं पारेवओ तथा पारावओ एवं रूप आय. ॥ ८० ॥

॥ टुंडिका ॥

पारापत ७१ र ६१ वा ११ पारापत- अनेन वा ए पोवः कगचजेति
लुक् अतः सेडोंः पारेवर्त्त पारावर्त्त इतिसिद्धं ॥ ८० ॥

टीका भाषांतर. पारापत शब्दना रकार नी अंदर रहेला आकारनो विकल्पे
एकार आय. सं. पारापत तेने आ चालता सूत्रथी विकल्पे एकार आय. पठी पोवः
कगचज अतः सेडोंः ए सूत्रोथी पारेवओ पारावओ एवा रूप सिद्ध आयते. ॥ ८० ॥

मात्रटि वा ॥ ८१ ॥

मात्रट् प्रत्यये आत एद् वा जवति ॥ एत्ति अमेत्तं । एत्ति अमत्तं ॥

बहुलाधिकारात् कचिन्मात्र शब्देऽपि । नोअणमेत्तं ॥ ८१ ॥

मूल भाषांतर. मात्रट् प्रत्ययना मकार नी अंदर रहेला आकारनो विकल्पे ए-
कार आयते. सं० एतावन् मात्रं- तेनुं एत्तिअमेत्तं अने विकल्पे एत्तिअमत्तं एवं

રૂપ થાય. અહીં વહુલ અધિકાર ચાલે છે તેથી કોઈએકાણે માત્ર શબ્દ માં પણ આ નિય લાગુ પડે જેમ-સં. ભોજન-માત્રં તેનું ભોજન-મેત્તં એવું રૂપ થાય. ॥ ૫૧ ॥

॥ ટુંઢિકા ॥

માત્રદ્ ૭૧ વા ૧૧ એતવન્માત્ર- યત્તદેતદોઽતોરિત્તિશ્ચએતલુક્
ઇતિ એતાવત્ સ્થાને એત્તિશ્ચ આદેશઃ અનેન વા એત્વં મા મે સર્વત્ર
રલુક્ અનાદૌ દ્વિત્વં ત્ત ૧૧ ક્લીબેસમ્ એત્તિશ્ચમેત્તં ઇતિ, સિદ્ધં યત્ર
ન એકારસ્તત્ર હ્રસ્વઃ સંયોગે મા મ શેષં તદ્દત્ એત્તિશ્ચમેત્તં । જોજ-
ન-માત્રં જોજનં ચ તન્માત્રં ચ જોજનમાત્રં કગચજેતિ તલુક્
અવર્ણોઽય નોણઃ અનેન માત્રસ્યાકારસ્ય એકારઃ સર્વત્ર રલુક્
અનાદૌ દ્વિત્વં ત્ત ૧૧ ક્લીબેસમ્ જોઽણ-મેત્તં ઇતિ ॥ ૫૧ ॥

ટીકા ભાષાંતર. માત્રદ્ પ્રત્યયના મકારની અંદર રહેલા આકારનો વિકલ્પ
એકાર થાય છે. સં. એતાવન્માત્ર- તેને યત્તદેત્તદોઽતોરિત્તિ એ સૂત્રથી એતાવત્
એકાણે એત્તિશ્ચ આદેશ થાય. પઠી આ ચાલતા સૂત્રથી વિકલ્પે એકાર થાય. પઠી સ
ર્વત્ર રલુક્ અનાદૌ દ્વિત્વં ક્લીબેસમ્ એ સૂત્રોથી એત્તિશ્ચમેત્તં રૂપ સિદ્ધ થાય. જ્યાં
વિકલ્પે એકાર ન થાય ત્યારે હ્રસ્વઃસંયોગે અને વાકી પૂર્વવત્ સૂત્રો લાગી એત્તિશ્ચમેત્ત
એવું રૂપ સિદ્ધ થાય. સં. જોજનમાત્રં (તેનોઅર્થ ભોજન એવું માત્ર) તેને કગચઽ અવ
ર્ણોઽયઽ આ ચાલતા સૂત્રે આકાર નો એકાર સર્વત્ર રલુક્ અનાદૌ દ્વિત્વં ક્લીબેસમ્
એ સૂત્રોથી ભોજનમેત્તં એવું રૂપ સિદ્ધ થાય. ॥ ૫૧ ॥

उदोद्गार्ज ॥ ५२ ॥

આર્દ્રશબ્દે આદેરાત ઉદ્ ઉચ્ચ વા જવતઃ ॥ ઉહ્લં । ઉહ્લં । પદ્દે
અહ્લં । અહં । બાહ-સલિલ-પવહેણ ઉલ્લેહ ॥ ૫૨ ॥

મૂલ ભાષાંતર. આર્દ્ર શબ્દના આદિ આકાર નો ઉકાર અને ઓકાર વિકલ્પ
થાય. સં. આર્દ્ર તેનું ઉહ્લં તથા ઓહ્લં થાય અને પદ્દે અહ્લં તથા અહં થાય. સં. બાષ્પ
સલિલપ્રવાહેણ આર્દ્રયતિ- તેનું બાહ-સલિલ-પવહેણ ઉલ્લેહ એવું રૂપ થાય. ॥ ૫૨ ॥

॥ ટુંઢિકા ॥

અચ્ચ ઉચ્ચ ઉદોત્ ૧૧ વા ૧૧ આર્દ્ર ૭૧ આર્દ્ર- સર્વત્ર ઉર્ધ્વ રૂલોપે
કગટહેતિ રલુક્ હરિદ્રાદૌ લઃ ઇતિવા લત્વં અનાદૌદ્વિત્વં હ્લ ઇ
૧૧ ક્લીબેસમ્ મોનુઽ ઉહ્લં ઉહ્લં પદ્દે અહ્લં અહં । બાષ્પ- બાષ્પેહો

श्रुणि बाह । प्रवाह घञ् वृद्धेर्वा वा व सर्वत्रेति रलुक् ३१ टा
आमोर्णः इति टास्थाने ए टाणशस्येत् इति पवहेण । आर्द्र
आर्द्र करोतीति आर्द्रयति णिञ् बहुलं इ अन्यस्व० इति रनध्या-
यादकारलुक् वर्त्त० ति त्यादीनां ति इ णेरदे दावावे डे हरिद्रा
दौलः र लः अनादौ द्वित्वं ह्य अनेन एत्वं उल्लेह ॥ ७२ ॥

टीका भाषांतर. आर्द्र शब्दना आदि आकार नो उकार अने ओकार विकल्पे
आयते. सं. आर्द्र-तेने सर्वत्र ऊर्ध्वर ए सूत्रे र नो लोपकरी कगटड० हरिद्रादौलः
अनादौ द्वित्वं ए सूत्रो लाग्या पढी क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रे ओल्लं तथा बीजे
अल्लं अहं एवां रूप सिद्ध आयते. सं. बाष्प तेने बाष्पसाहोत् ए सूत्रधी बाह
एवुं रूप आय. सं. प्रवाह शब्दने घञ् वृद्धेर्वा सर्वत्र रलुक् ३१ आमोर्णः टाण-
शस्येत् ए सूत्रोधी पवहेण रूप सिद्ध आय. आर्द्र ने जे करे ते अ. यति कहेवाय.
आर्द्र धातुने णिञ्- प्रत्यय आवे तेने अभ्यस्व० ए सूत्र लागी वर्तमाना० ए सूत्र वडे
ति आवे पढी त्यादीनां तिइ णेरदेदावावे हरि द्रादौलः अनादौ द्वित्वं आ चा-
लता सूत्रे एकार आय एटले उल्लेह एवुं रूप सिद्ध आय ते. ॥ ७२ ॥

ओदात्यां पंक्तौ ॥ ७३ ॥

आलीशब्दे पंक्तिवाचिनि आत उतं जवति ॥ उली ॥ पंक्ताविति
किम् । आली सखी ॥ ७३ ॥

मूल भाषांतर. पंक्ति वाचक एवा आली शब्दना आकारनो ओकार आय ते.
आली शब्दनुं ओली एवुं रूप आय. मूलमां पंक्तिवाचक एम कहुंते तेश्री आली
वदनो अर्थ जो सखी यतो होय तो प्राकृतमां आली एवुं रूप आय. ॥ ७३ ॥

॥ दुंदिका ॥

उंद् ११ आली ७१ पंक्ति ७१ आली- अनेन आ ओ अंत्यव्यंज-
नसलुक् उली ॥ ७३ ॥

टीका भाषांतर. पंक्ति वाचक आली शब्दना आकार नो ओकार आय. सं.
आली तेने आ चालता सूत्रधी आनो ओ आय. पढी अंत्यव्यंजन० ए सूत्रधी ओली
वुं रूप सिद्ध आय. ॥ ७३ ॥

ह्रस्वः संयोगे ॥ ७४ ॥

दीर्घस्य यथा दर्शनं संयोगे परे ह्रस्वो जवति ॥ आत् । आम्रं ।
अम्बं ॥ ताम्रं । तम्बं ॥ विरहान्निः । विरहग्गी ॥ आस्यं । अस्सं ॥

ઈત્ । મુનીંદ્રઃ । મુણિંદો ॥ તીર્થ । તિત્થં ॥ ઝત્ । ગુરુહ્વાપાઃ ।
 ગુરુહ્વાવા ॥ ચૂર્ણઃ । ચુષ્ણો ॥ એત્ । નરેંદ્રઃ । નરિંદો ॥ મ્લેઙ્ઠઃ ।
 મિલિઙ્ઠો ॥ દિટ્ઠિક્-થણ-વટ્ઠં ॥ ઝત્ । અધરોષ્ટઃ । અહરુટ્ઠં ॥ નીલો-
 ત્પલં । નીલુપ્પલં ॥ સંયોગે इति किम् । આયાસં । ઈસરો । ઝસવો ॥ ૭૪ ॥

મૂલ આષાંતર, દીર્ઘ સ્વરની પઠી જો યથાદર્શન પ્રમાણે સંયોગ (જોડીઝ) અક્ષર
 પર આવે તો તે દીર્ઘ સ્વરનો હ્રસ્વ સ્વર થઈ જાયઠે. પ્રથમ આકારનાં ઉદાહરણ-
 આમ્નં તેનું અમ્બં આય સં. વિરહાગ્નિ તેનું વિરહગ્ની આય. સં. આસ્ય તેનું અ
 થાય દીર્ઘ ઈકારનાં ચ તરણ- સં. મુનીંદ્રઃ તેનું મુણિંદો આય. સં. તીર્થ તેનું તિ
 થાય. દીર્ઘ ઝકારનાં ઝ તરણ- સં. ગુરુહ્વાપાઃ તેનું ગુરુહ્વાવા આય. સં. ચૂર્ણઃ
 ચુષ્ણો આય. દીર્ઘ ણનાં ઉદાહરણ- સં. નરેંદ્ર તેનું નરિંદો આય. સં. મ્લે
 ઙ્ઠેનું મિલિઙ્ઠો. ૪. સં. દૃષ્ટૈકસ્તનપૃથ્ઠં તેનું દિટ્ઠિક્-થણ-વટ્ઠં એવું રૂપ આય. ।
 ઓકારનાં ઉદા. સં. અધરોષ્ટઃ તેનું અહરુટ્ઠં આય. સં. નીલોત્પલં તેનું નીલુપ્
 થાય. મૂલમાં લખ્યું ઠે કે, સંયોગ અક્ષર પર આવે તેથી સં. આકાશં ઈશ્વરઃ ઉત્સ
 તેના આયાસં ઈસરો અને ઝસવો એવાં રૂપ આય. ॥ ૭૪ ॥

॥ ટુંઢિકા ॥

૭૧ આમ્ન તામ્ન અનેન આ અ તા ત તામ્નામ્નેમ્બઃ ।
 મ્ર સ્થાને મ્બ ક્લીબે સ્મ્ મોનુઞ અંબં તંબં । વિરહ એવ અગ્નિઃ વિ-
 રહાગ્નિઃ ૧૧ અધોમનયાં નલુક્ અનાદૌ દ્વિત્વં ગિ અનેન હ્રસ્વઃ
 હા હ ક્લીબેસૌ દીર્ઘઃ અંત્યવ્યંઞ સલુક્ વિરહગ્ની । આસ્ય ૧૧
 અધોમનયાં યલુક્ અનેન આ અ ક્લીબે સ્મ્ મોનુઞ અસ્સં । મુ-
 નીંદ્ર ૧૧ ડેરોનવા રલુક્ અનેન ઈ ઇ નોણઃ ૧૧ અતઃ સેર્હોઃ મુણીંદો ।
 તીર્થ અનેન તી તિ સર્વત્ર રલુક્ અનાદૌ દ્વિત્વં દ્વિતીયપૂર્વેઞ થ ત
 ૧૧ ક્લીબેસ્મ્ મોનુઞ તિત્થં । ગુરુહ્વાપાઃ ગુરુણાં હ્વાપાઃ અનેન રૂ રુ
 પોવઃ ૧૨ જસ્ શસ્ દીર્ઘઃ વા જસ્શસોર્લુક્ ગુરુહ્વાવા । ચૂર્ણ અ-
 નેન ચૂ ચુ સર્વત્ર રલુક્ ચુષ્ણો । નરેંદ્ર- અનેન રે રિ ડેરોનવા ર-
 લુક્ ૧૧ અતઃ સેર્હોઃ નરિંદો । મ્લેઙ્ઠ- મ્લેઙ્ઠે લાત્ इति લપૂર્વે इ
 અનેન લ લિ ૧૧ અતઃ સેર્હોઃ મિલિઙ્ઠો । દૃષ્ટૈકસ્તનપૃથ્ઠં-દૃષ્ઠં એક-
 સ્તનપૃથ્ઠં યત્ કંચુકોત્તારણે યત્-દ્વસ્યાનુદ્વેષાસંદૃષ્ટે દસ્ય ઠઃ અનાદૌ

द्वित्वं द्वितीयपूर्वं ठ ट इत्कृपादौ दिट्ठि । एकइत्यत्र सेवादौ वा
 क्क अनेन ए इ स्तन- स्तस्यथोऽसमस्त० स्त थ नोणः पृष्ट इत्यत्र
 कृतोऽत् प प पोवः क्लीबेस्म दिट्ठिकथणवट्ठं । अधरोष्ठ- खधथ०
 अनेन रो रु षस्यानु० ष त अनादौ० द्वितीय० पूर्व ठ टः ११ क्ली-
 बेस्म अहरुट्ठं । नीलोत्पल- अनेन लो लु कगटडेति तलुक् अ-
 नादौ द्वित्वं प्प क्लीबेस्म नीलुप्पलं । आकाश- कगचज कलुक्
 अवर्णोऽयः शषोः सः ११ क्लीबेस्म आयासं । ईश्वर सर्वत्र वलुक्
 शषोः सः अतःसेडोः ईसरो । उत्सव- अनुत्साहोत्सन्ने० उ ऊ
 कगटडेति तलुक् ११ अतः सेडोः ऊसवो ॥ ७४ ॥

टीका भाषांतर. दीर्घस्वरने संयोग (जोडीआ) अहर पर ठतें ह्रस्व आय. सं.
 ताम्र ताम्रे तेने आ चालता सूत्रे आनो अ आय. पढी ताम्रात्रेम्बः ए सूत्रथी अ-
 स्थाने म्ब आय. पढी क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी अंबं तंबं एवां रूप सिद्ध आय.
 अहरूपी अग्नि ते विरहाग्नि कहेवाय. सं. विरहाग्नि तेने अधोमनयां० अनादौ
 द्वित्वं आ चालता सूत्रे ह्रस्व क्लीबेसौदीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी विरहग्गी आय.
 . आस्य तेने अधोमनयां० आ चालता सूत्रे ह्रस्वः नोणः अतःसेडोः ए सूत्रोथी
 णोदो रूप सिद्ध आय. सं. तीर्थ तेने आ चालता सूत्रे ह्रस्व सर्वत्र रलुक् अनादौ
 द्वित्वं द्वितीयपूर्वं० क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी तित्थं एवुं रूप आय. सं. गुरुल्लापाः
 टले गुरुनो उल्लाप (कथन) तेने चालता सूत्रे ह्रस्व पोवः जशशसदीर्घः वा
 जशशसोल्लुक् ए सूत्रथी गुरुल्लावा रूप सिद्ध आय. सं. चूर्ण तेने आ चालता
 त्रे ह्रस्व सर्वत्र रलुक् ए सूत्रोथी चुण्णो रूप आय. सं. नरेंद्र तेने आ चालता सूत्रे
 स्व द्रेरोनवारलुक् अतःसेडोः ए सूत्रोथी नरिंदो रूप सिद्ध आय. सं. म्लेच्छ
 वृद्ध तेने म्लेच्छे ए सूत्रथी ल नी पेला इकार आय. पढी अतःसेडोः ए सूत्रथी मि-
 लच्छो एवुं. रूप सिद्ध आय. सं. दृष्टैकस्तनपृष्ठं एटले कांचली उतारवा वलते जोवामां
 गवेलुं एक स्तन पृष्ट- अहिं सं. दृष्ट शब्दने षस्यानुष्टेष्टासंदृष्टे अनादौ द्वित्वं द्वि-
 त्वं द्वितीयपूर्वं ठ ट इत्कृपादौ त्यारे दिट्ठि एवुं अयुं. सं. एक शब्दने सेवादौवा ए सूत्रथी
 आय. आ सूत्रथी एनो इ आय. सं. स्तन तेने स्तस्यथोऽसमस्त० नोणः ए सू-
 थोथण आय. सं. पृष्ट तेने कृतोऽत् पोवः क्लीबेस्म ए सूत्रोथी वट्ठं आय. एकी
 पाथे दिट्ठिकथणवहं एवुं रूप आय. सं. अधरोष्ठ तेने खधथ० आ चालता सूत्रे रो-
 रु आय. पढी षस्यानु० अनादौ० द्वितीय० क्लीबेस्म ए सूत्रोथी अहरुट्ठं एवुं
 प्प आय. सं. नीलोत्पल तेने आ सूत्रथी लोनो लु आय. कगटड० अनादौ द्वित्वं
 क्लीबेस्म ए सूत्रोथी नीलुप्पलं एवुं रूप आय. सं. आकाश- तेने कगचज० अवर्णोऽयः

शषोःसः क्लीबेस्म ए सूत्रोथी आयासं रूप आय. सं. ईश्वर तेने सर्वत्रवलुक्
शषोः सः अतःसेडोः ए सूत्रोथी ईसरो एवं रूप आय. सं. उत्सव तेने अनुत्सा-
होत्सने० कगटड० अतःसेडोः ए सूत्रोथी ऊसवो एवं रूप आय. ॥ ८४ ॥

इत एका ॥ ८५ ॥

संयोग इति वर्तते । आदेरिकारस्य संयोगे परे एकारो वा जवति ॥

पेण्डं पिण्डं । धम्मेल्लं धम्मिल्लं । सेन्दूरं सिन्दूरं । वेण्हू । विण्हू ।

पेष्टं पिष्टं । बेष्टं बिष्टं ॥ कचिन्न जवति । चिन्ता ॥ ८५ ॥

मूल भाषांतर. अही संयोग ए अधिकारथी जाणी लेवो. संयोग- (जोडीआ)
अकर पर ठतें आदि इकारनो विकल्पे एकार आयठे. सं. पिण्डं तेना पेण्डं अने
पिण्डं एवां रूप आय. सं. धम्मिल्लं तेना धम्मेल्लं धम्मिल्लं एवां रूप आय. सं. सिन्दूर
तेना सेन्दूरं सिंदूरं एवां रूप आय. सं. विष्टु तेना वेण्हू विण्हू एवां रूप आय. सं.
पेष्टं तेना पेष्टं पिष्टं एवां रूप आय. सं. बिष्टव तेना बेष्टं बिष्टं एवां रूप आय. कोइ वे-
काणे आय पण नही-जेम, चिन्ता ॥ ८५ ॥

॥ टुंठिका ॥

इत ६१ एत् ११ वा ११ पिण्ड धम्मिल्ल सिन्दूर- अनेन सर्वत्र

वा इ ए वर्गेन्त्यो वा इति वा विष्टु अनेन वा इ ए वि वे पक्ष

इममस्मेति ए स्थाने एहु ११ क्लीबेसौ दीर्घः अंत्यव्यं सलुक्

वेण्हू विण्हू । पृष्ट- पृष्टे वानुत्तरपदे इति पृ पि अनेन वा पि पे-

ष्टस्यानु० ष्टस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व० ठ ट क्लीबे स्म

मोनु० पेष्टं पिष्टं । बिष्टव- अनेन वा बि ले सर्वत्र दलुक् अनादौ

द्वि० द्व ११ क्लीबेस्म मोनु० बेष्टं बिष्टं ॥ ८५ ॥

टीका भाषांतर. संयोग पर ठतें आदि इकारनो विकल्पे एकार आय. सं. ( )
धम्मिल्ल सिन्दूर- आ शब्दोने आ चालता सूत्रथी इकारनो ए अयो अने पक्षे
गैऽत्योवा ए सूत्र लागे एटले तेमना- पेण्डं पिण्डं धम्मेल्लं धम्मिल्लं सेन्दूरं
एवां रूप आय. सं. विष्टु तेने आ चालता सूत्रे विकल्पे इकारनो एकार आय. पत्ती
इममस्म ए सूत्रथी ए ने स्थाने एहु आय. पत्ती क्लीबेसौ दीर्घः अंत्यव्यं,
सूत्रोथी वेण्हू विण्हू एवां रूप आय. सं. पृष्ट तेने पृष्टेवानुत्तरपदे आ चालता सूत्रे
कारनो ए आय. पत्ती ष्टस्यानु० अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व० क्लीबेस्म० मोनु० ए

पेढं पिढं एवां रूप आय. सं. बिल्व तेने आ चालता सूत्रथी इकारनो ए आय पढी सर्वत्र दलुक् अनादौ द्वित्वं क्लीबेसम् मोनु ० ए सूत्रोथी वेहं विल्वं एवां रूप आय. ॥ ८५ ॥

किंशुके वा ॥ ८६ ॥

किंशुकशब्दे आदेरित एकारो वा जवति ॥ केसुअं किंसुअं ॥ ८६ ॥

मूल भाषांतर. किंशुक शब्दना आदि इकारनो विकट्पे एकार आय. सं. किंशुक तेना केसुअं अने किंसुअं एवां रूप आय. ॥ ८६ ॥

॥ हुंठिका ॥

किंशुक ७१ वा ११ किंशुक ११ मांसादेर्वा अनुस्वारलुक् केसुअं किंसुअं ८६

टीका भाषांतर. किंशुक शब्दना आदि इकारनो विकट्पे एकार आय. सं. किंशुक तेने मांसादेर्वा ए सूत्रथी विकट्पे अनुस्वारनो लुक् आय. एट्ठे केसुअं किंसुअं एवां रूप आय. ॥ ८६ ॥

मिरायाम् ॥ ८७ ॥

मिराशब्दे इत एकारो जवति ॥ मेरा ॥ ८७ ॥

मूल भाषांतर. मिरा शब्दना इकारनो एकार आय. सं. मिरा तेनु मेरा रूप आय. ८७

हुंठिका नास्ति

पथि-पृथिवी-प्रतिश्रुन्मूषिक-हरिद्रा-विभीतकेष्वत् ॥ ८८ ॥

एषु आदेरितोऽकारो जवति ॥ पहो । पुहई । पुढवी । पडंसुआ ॥

मूसउ । हलही । हलहा । बहेडउ ॥ पन्थं किर देसितेति तु प-

थिशब्दसमानार्थस्य पन्थशब्दस्य जविष्यति ॥ हरिद्रायां विकट्प

इत्यन्ये । हलिही हलिहा ॥ ८८ ॥

मूल भाषांतर. सं. पथि-पृथिवी-प्रतिश्रुत्-मूषिक-हरिद्रा-अने विभीतक ए शब्दोना आदि इकारनो अकार आय. सं. पथि तेनुं पहो रूप आय. सं. पृथिवी तेनां पुहई पुढवी एवां रूप आय. सं. प्रतिश्रुत् तेनुं. पडंसुआ रूप आय. सं. मूषिक तेनुं मूसओ आय. सं. हरिद्रा तेनुं हलही तथा हलहा एवं रूप आय. सं. विभीतक तेनुं बहेडओ एवं रूप आय. सं. पथि शब्दनी समान अर्थवाला एवा पन्थ शब्दनुं पन्थं एवं पण रूप आयठे. अने केटलाएक हरिद्रा शब्दने विकट्पे ईकार आय एम कहेठे. एट्ठे हलिही हलिहा एवां रूप आय. ॥ ८८ ॥

॥ टुंठिका ॥

पंथा श्र पृथिवी च प्रतिश्रुच्च मूषिकश्च हरिद्रा च बिज्जीतकश्च
 पंथिपृथिवीप्रतिश्रुन्मूषिकहरिद्राबिज्जीतकाः तेषु ७३ अत् ११
 पथिन् ११ अनेन थि थ खघथ० थ ह अतः सेडोः पहो पृथिवी
 ऊहत्वादौ इति पृ पु खघथ० थि हि अनेन हि ह कगचजेति
 वलुक् अंत्यव्यं० सलुक् पुहई द्वितीये निशीथपृथिव्योर्वा यस्य
 ढः शेषं तद्धत् पुढवी । प्रतिश्रुत् सर्वत्र० प्रमध्यस्य श्रुमध्यस्य रलुक्
 प्रत्यादौ ढः मिति अनेन डो ढः वक्रादावंतः अनुस्वारः स्त्रियामा-
 दवि० अंत्यत्यस्य आ शषोःसः अंत्यव्यं० सलुक् पडंसुआ । मू-
 षिक-अनेन इ अ शषोःसः ११ कगचजेति कलुक् अतःसेडोः
 मूसड । हरिद्रा अनेन इ अ हरिद्रादौलः र ल डेरोनवा इति
 डस्य रकारस्य लुक् अनादौ द्वित्वं णाया हरिद्रादौ इति डाप्र० यत्र
 हलिदा तत्र ठस्यांशां लुक् इति आलुक् द्वितीये हलीदी ११
 अंत्यव्यंज० सलुक्० । बिज्जीतक अनेन बि ब खघथ० च्ची ही
 एत्पीयूषापीडबिज्जीतककीदृशेदृशे इति ही हे प्रत्यादौ ङः त
 ङ कगचजेति कलुक् ११ अतःसेडोः बहेडड । पथ अम् अमोस्य
 अलुक् सोनु० पंथं हलिदी हलिदा इति विकल्पेन इका पि वदंति
 ततो अनेन अ इ साधनिका पूर्ववत् ॥ ७७ ॥

टीका भाषांतर. पथिन् पृथिवी प्रतिश्रुत् मूषिक हरिद्रा च बिज्जीतक
 शब्दोना आदि इकारनो अकार आयडे. सं. पथिन् तेने आ चा
 आय. पठी खघथ० अतःसेडोः ए सूत्रोथी पहो एवं रूप आय
 त्वादौ खघथ० आ चादता सूत्रे इकारनो अकार आय. ए अथोथी कगचज०
 ए सूत्रोथी पुहई रूप आय अने विकल्प पहे निशीथमिलं पृथिव्योर्वा ए स्य
 वाकीनी साधना पूर्ववत् आय एटले पुढवी एवं रूप सिज्जरनो एक आय. सं. प्रतिश्रुत् ते
 प्रमध्यस्य श्रुमध्यस्य रलुक् ए थी र नो लुक् आय. पठसौ दीद प्रत्यादौ ङः मिति
 दता सूत्रे इकारनो अकार वक्रादावंतः स्त्रियामद उत्तरपदे अ बि० शषोःसः
 सलुक् ए सूत्रोथी पडंसुआ एवं रूप आय. सं मूषिक
 नो अकार आय. पठी शषोः सः कगचज० अतःसे

आय. सं. हरिद्रा तेने आ चावता सूत्रे इकारनो अ आय पढी हरिद्रादौ लः र ल
द्रेरोनवा अनादौ छित्वं छाया हरिद्रादौ सूत्रोथी हलदी हलदा एवां रूप थाय.
ज्यारे हलिदा एवं रूप थाय त्यारे तेने आकारनो लुक् थाय. अने बीजे हलिदी एवं
रूप थाय. पढी तेने अंत्यव्यंजन० सलुक् ए सूत्र पामे. सं. विभीतक तेने आ सूत्रोथी
इनो अ थाय. पढी खघथ० भी नो ही थयो. पढी एत्पीयूषापीडविभीतक कीदृशे
दृशे ए सूत्रोथी ही नो हे थाय. पढी प्रत्यादौडः कगचज० अतःसेडोः ए सूत्रोथी
बहेडओ रूप सिद्ध थाय. सं. पथ तेने अम् प्र० आवे पढी अमोस्य मोनु० ए सूत्रोथी
पंथं एवं रूप सिद्ध आय. सं. हरिद्रा शब्दने केटला एक विकल्पे इकार कहेते एटले
हलिदी अने हलिदा एवां रूप थाय. पढी आ चावता सूत्रे अ नो इ थाय अने बा-
कीनी साधनिका पूर्ववत् करवी० ॥ ८८ ॥

शिथिलेगुदे वा ॥ ८९ ॥

अनयोरादेरितोऽद् वा जवति ॥ सढिलं । पसढिलं । सिढिलं ।
पसिढिलं । अङ्गुअं । इङ्गुअं ॥ निर्मितशब्दे तु वा आत्वं न वि-
धेयं । निर्मातनिर्मितशब्दाभ्यामेव सिद्धेः ॥ ८९ ॥

मूल भाषांतर. शिथिल अने इंगुद शब्दना इकारनो विकल्पे अकार आय. सं.
शिथिलं तेनु सढिलं सिढिलं आय. सं. प्रशिथिलं तेनु पसढिलं पसिढिलं आय.
सं. इंगुदं तेनु अंगुअं तथा इंगुअं एवं रूप आय. निर्मित शब्दने विकल्पे आकार न
आय. कारणके, निर्मात अने निर्मित एवां बे शब्दथी ते सिद्ध आयते. ॥ ८९ ॥

॥ ढुंढिका ॥

शिथिलेगुदे ७१ वा ११ शिथिल- प्रशिथिलं अनेन वा इ शषोः
सः मेथिशिथिरशिथिल प्रथमे यस्य ढः सर्वत्र रलुक् ११ क्लीबेस्म
मोनु० सढिलं सिढिलं पसढिलं पसिढिलं । इंगुद अ इ अक्लीबे-
स्म कगचजेति तलुक् अव्यय० सलुक् अंगुअं इंगुअं ॥ ८९ ॥

का भाषांतर. शिथिल अने इंगुद शब्द ना इकारनो विकल्पे अकार आय.
शिथिल प्रशिथिल तेने आ चावता सूत्रे विकल्पे इकार आय. पढी शषोः सः
शिथि० ए सूत्रोथी थ नो ढ आय पढी सर्वत्र रलुक् क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी
सिढिलं पसढिलं पसिढिलं एवां रूप आय. सं. इंगुद तेने अ नो इ थाय.
बेस्म कगचज० अव्यय० ए सूत्रोथी अंगुअं इंगुअं एवां रूप आय. ॥ ८९ ॥

तित्तिरौ रः ॥ ९० ॥

तित्तिरिशब्दे रस्योतोऽद् जवति ॥ तित्तिरो ॥ ९० ॥

मूल भाषांतर. तित्तिरिशब्दना रकार मां रहेला इकारनो विकल्पे अकार आय. सं. तित्तिरि क्कन्दनुं तित्तिरो एवं रूप आय. ॥ ९० ॥

ढुंठिका नास्ति

इतौ तो वाक्यादौ ॥ ९१ ॥

वाक्यादिचूते इतिशब्दे यस्तस्तत्संबंधिन इकारस्य अकारो जवति ॥ इअ जंपिआवसाणे । इअ विश्वसिअ-कुसुम-सरो ॥ वाक्यादाविति किम् । पिउत्ति पुरिसोत्ति ॥ ९१ ॥

मूल भाषांतर. वाक्यनी प्रथम रहेला एवां इति शब्दना तकारनी अंदर रहेला इकारनो अकार आय. सं. इति जल्पितावसाने एवं वाक्य ठे तेनुं इअ जम्पिआवसाणे एवंरूप आय. सं. इति विकसितकुसुमशरः एवं वाक्य ठे तेनुं इअ विश्वसिअ-कुसुम-सरो एवं वाक्य आय. मूलमां वाक्यनी प्रथम रहेला इति शब्दने ए कहुंठे तेथी सं. प्रिय इति तेनुं पिओत्ति आय अने सं. पुरुष इति तेनुं पुरिसोत्ति आय

॥ ढुंठिका ॥

इति ११ त् ६१ वाक्यादि ११ इति जल्पितावसान- अनेन इ अ शेषं पूर्ववत् इति विकसितकुसुमशरः अनेन इ अ शेषं पूर्ववत् प्रिय इति सर्वत्र रलुक् कगचजेति यलुक् इतेःस्वरान्तस्यद्धिः इते इलोपश्च तस्य द्वित्वं च ११ अतः सेडोंः पिउत्ति । पुरुष इति पुरुषेरोः इति रुस्थाने रि शषोः सः ष सः अतःसेडोंः इतेःस्वरात्तस्यद्धिः इते इलोपश्च तस्य द्विः पुरिसोत्ति ॥ ९१ ॥

टीका भाषांतर. वाक्यना आदिचूत एवां इतिशब्दना तकारनी अंदर रहेला इकारनो अकार आय. सं. इति जल्पितावसान तेने आ चालतासूत्रे इ नो अ आय वाकीनी साधना पूर्ववत् जाणी लेवी. सं. इति विकसित कुसुमशरः तेने आ चालत सूत्रथी इ नो अ आय. वाकीनी साधना पूर्ववत् जाणावी- वाक्यनी आदिचूत न आ वेला एवां इति शब्दना उदाहरण-सं. प्रिय इति तेने सर्वत्ररलुक् कगचज० इते स्वरान्तस्य द्विः अतः सेडोंः ए सूत्रोथी पिओत्ति रूप सिद्ध आय. सं. पुरुष इति

तेने पुरुषेरोः शषोःसः अतः सेडोः इतेः स्वरात्तस्य द्विः ए सूत्रोथी पुरिसोत्ति एवुं रूप सिद्ध आय. ॥ ९१ ॥

ईर्जिब्हा-सिंह-त्रिंशद्विंशतौ त्या ॥ ९२ ॥

जिह्वादिषु इकारस्य त्रिंशब्देन सह ईर्जवति ॥ जीहा । सीहो । तीसा । वीसा ॥ बहुलाधिकारात् कचिन्न जवति । सिंह-दत्तो । सिंह-राज ॥ ९२ ॥

मूल भाषांतर. जिह्वा- सिंह त्रिंशत् अने विंशति ए शब्दोना इकार नो ति शब्द साथे ईकार आय. सं. जिह्वा तेनुं जीहा आय. सं. सिंहः तेनुं सीहो आय. सं. त्रिंशत् अने विंशति तेना तीसा अने वीसा एवां रूप आय. बहुल अधिकारते तेथी कोइ ठेकाणे न थाय. जेम सं. सिंह-दत्तः तेनुं सिंह-दत्तो अने सं. सिंह-राज तेनुं सिंह-राजो एवुं रूप आय. ॥ ९२ ॥

॥ टुडिका ॥

जिह्वा च सिंहश्च त्रिंशच्च विंशतिश्च जिह्वासिंहत्रिंशद्विंशतिः तस्मिन्- जिह्वा- सर्वत्र बहुक् अनेन जी ११ अंत्यव्यं० सलुक् जीहा । सिंह- मांसादेर्वानुस्वारलोपः अनेन ई ११ अतःसेडोः सीहो । विंशति- अनेन त्या सह ई ११ शषोः सः स्त्रियामाद० स सा ११ अंत्यव्यं० वीसा । त्रिंशत् त्रिंशत्यादेर्लुक् अनुस्वारलोपः सर्वत्ररलोपः अनेन ती शषोः सः अंत्यव्यं० तलुक् ११ अत आप् अंत्यव्यं० सलुक् तीसा सिंहदत्त ११ अतः सेडोः- सिंहदत्तो । सिंहराजः ११ कगचजेति जलुक् अतःसेडोः सिंहराज ॥ ९२ ॥

टीका भाषांतर. जिह्वा सिंह त्रिंशत् अने विंशति ए शब्दोना इकारनो ति शब्दसाथे ईकार आय. सं. जिह्वा तेने सर्वत्रलुक् आ चालता सूत्रे ईकार आय. पढी अंत्यव्यंजन सलुक् ए सूत्रोथी जीहा एवुं रूप आय. सं. सिंह तेने मांसादेर्वानुस्वारलोपः आ चालता सूत्रे ति सहित ई आय पढी शषोःसः स्त्रियामादं अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी वीसा रूप सिद्ध आय. सं. त्रिंशत् तेने विंशत्यादेर्लुक् अनुस्वारलोपः सर्वत्र रलोपः आ चालतासूत्रे ईकार शषोःसः अंत्यव्यं० अत आप् अंत्यव्यं० सलुक् ए सूत्रोथी तीसा रूप सिद्ध आय. सं. सिंहदत्त तेने अतःसेडोः ए सूत्रोथी सिंहदत्तो एवुं रूप आय. सं. सिंहराज तेने कगचज० अतःसेडोः ए सूत्रोथी सिंह-राजो एवुं रूप आय. ॥ ९२ ॥

लुकि निरः ॥ ९३ ॥

निर उपसर्गस्य रेफलोपे सति इत ईकारो जवति ॥ नीसरइ ।

नीसासो ॥ लुकीतिकिम् । निष्णउ । निस्सहाइ अंगाइ ॥ ९३ ॥

मूल भाषांतर. निर उपसर्गना रेफनो लोपयतां नकारनी अंदर रहेला इकारनो ईकार आय. सं. निःसरति तेनुं नीसासो एवं रूप आय. मूलमां रेफनो लुक् यवानुं कहुं ठे तेथी सं. निर्णय तेनुं निष्णओ एवं रूप आय. सं. निस्संहानि अंगानि तेमां निरसंह तेनुं निस्सहाइ एवं रूप आय. ॥ ९३ ॥

॥ टुंठिका ॥

लुक् ७१ निर ६१ निःसरति- सर्वत्ररलुक् अनेन नि नी त्यादीनां ति इ नीसरइ । निर-श्वास-सर्वत्रवलुक् शषोः सः ११ अतःसेडोः नीसासो । निर-णय-सर्वत्र रलुक् कगचजेति यलुक् अनादौ द्वित्वं अतःसेडोः निष्णउ । निर-संह १३ जस् शस् इ इणयः जस्-स्थाने इ दीर्घश्च से शषसं वा निस्सहाइ ॥ ९३ ॥

टीका भाषांतर. निर उपसर्गना रेफनो लोपयतां नकारनी अंदर रहेला इकार नो ईकार आय. सं. निर-सरति तेने सर्वत्र रलुक् आ चालता सूत्रथी ईकार आय. पठी त्यादीनां ए सूत्रथी ति नो इ आय. एटले नीसरइ एवं रूप आय. सं. निर-श्वास तेने सर्वत्ररलुक् व लुक्च शषोः सः अतःसेडोः ए सूत्रथी नीसासो एवं रूप आय. सं. निर्णय तेने सर्वत्र रलुक् कगच० अनादौ द्वित्वं अतःसेडोः ए सूत्रथी निष्णओ एवं रूप आय. सं. निर-संहानि तेने जस्शस्इइणयः सेशषसं वा ए सूत्रथी निस्सहाइ एवं रूप आय. ॥ ९३ ॥

द्विन्योरुत् ॥ ९४ ॥

द्विशब्दे नावुपसर्गे च इत उद् जवति ॥ द्वि । दु-मत्तो । दु-आई । दु-विहो । दु-रेहो । दु-वयणं ॥ बहुलाधिकारात् कचिद् विकल्पः । दु-उणो वि-उणो । दुइउ बिइउ ॥ कचिन्न जवति । द्विजः । दिउ ॥ द्विरदः । दिरउ ॥ कचिद् उत्वमपि । दो-वयणं ॥ नि । एमज्जइ । एमन्नो ॥ कचिन्न जवति । निवडइ ॥ ९४ ॥

मूल भाषांतर. द्विशब्द अने नि उपसर्गना इकारनो उकार आय. सं. द्विमात्र तेनुं दु-मत्तो रूप आय. सं. द्विजाति तेनुं दु-आई एवं रूप आय. सं. द्विविध तेनुं दु-विहो रूप आय. सं. द्विरेफ तेनुं दु-रेहो रूप आय. सं. द्विवचन तेनुं दु-वयणं एवं

रूप आय. बहुल अधिकार ठे तेथी कोइ ठेकाणे विकल्पे आय. सं. द्विगुण तेनुं दु-उणो
तथा बि-उणो एवं रूप आय. सं. द्वितीय तेनुं दुइओ बिइओ एवां रूप आय. कोइ
ठेकाणे न आय जेम-सं. द्विजः तेनुं दिओ रूप आय. सं. द्विरद तेनुं दिरओ रूप आय.
कोइ ठेकाणे ओकार पण आयठे. सं. द्विवचनं नुं दो-वयणं एवं रूप आय. नि उप-
सर्गना उदाहरण- सं. निमज्जाति तेनां णुमज्जइ णुमज्जो एवां रूप आय. कोई ठेकाणे
न आय-जेम सं. निपतति तेनुं निवडइ एवं रूप आयठे. ॥ ९४ ॥

॥ टुठिका ॥

द्विश्च निश्च द्विनी तयोः ६२ उत ११- द्विमात्र- सर्वत्र वलुक्
रलुक् अनादौद्वित्वं ह्रस्वः संयोगे अनेन इ उ ११ अतः सेडोंः दु-
मत्तो । द्विजातिः सर्वत्रवलुक् कगचजेति जलुक् अनेन इ उ
कगचजेति तलुक् ११ अंत्यव्यं सलुक् अनादौ दुआइ ।
द्विविध ११ सर्वत्र वलुक् अनेन इ उ । खघथध धस्य हः अतः
सेडोंः दुविहो । द्विरेफ-सर्वत्र वलुक् अनेन इ उ फोनहौ फस्य
हः ११ अतः सेडोंः दु-रेहो । द्विवचनं सर्वत्र वलुक् अनेन इ उ
कगचजेति वलुक् नोणः क्लीबे सम् मोनु दु-वयणं । द्विगुण- स-
र्वत्र वलुक् अनेन कगचजेति गलुक् ११ अतः सेडोंः दु-उणो ।
द्वितीये कगचजेति दलुक् विकल्पत्वान्न इ इकारस्य उकारः बि-
उणो । द्वितीय- सर्वत्रवत् लुक् पानीयादिष्वित् ई इ अनेन इ स्थाने
उ कगचजेति यलुक् ११ अतः सेडोंः दुइउ । द्वितीये कगचजेति
दलुक् बिइउ । द्विज सर्वत्र वलुक् कगचजेति दलुक् ११ अतः सेडोंः
दिउ । द्विरद-सर्वत्रवलुक् कगचजेति सर्वत्र दलुक् ११ अतः सेडोंः
दिउ । कचिद् उत्त्वमपि यथा द्विवचन- सर्वत्रवलुक् कगचजेति
वलुक् अवर्णोय नोणः अनेन उ ११ क्लीबे सम् दोवयणं । निपूर्व-
षदते सदो मज्जाः षदस्थाने मज्जाआदेशः वर्त्तं तिब् व्यंजनाददंते
अनूवादी नस्य णः त्यादीनां ति इ अनेन उत्वं णुमज्जइ निमग्न
उत्वं कगचजेति गलुक् नोणः अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोंः णु-
मज्जो । निपतति- पोवः सदूपतोडः वर्त्तं ति त्यादीनां ति
इ निवडइ ॥ ९४ ॥

टीका भाषांतर. द्वि अने नि उपसर्ग ना इकार नो उकार आयठे. सं. द्विमात्र० तेने सर्वत्र वलुक् रलुक् अनादौ द्वित्वं न्हस्वः संयोगे आ चावता सूत्रथी इकारनो उ आय. पठी अतः सेडों: ए सूत्रथी दु-मत्तो रूप सिद्ध आय. सं. द्विजातिः तेने सर्वत्र रलुक् कगचजेति जलुक् आ चावता सूत्रे इ नो उ आय पठी कगचजेति तलुक् अंत्यव्यंजन सलुक् अनादौ द्वित्वं ए सूत्रोथी दुआई रूप सिद्ध आय. सं. द्विविध तेने सर्वत्र वलुक् आ चावता सूत्रे इ उ खघथध० अतः सेडों: ए सूत्रथी दुविहो रूप सिद्ध आय स. द्विरेफ तेने सर्वत्र वलुक् आ चावता सूत्रे इनो उ फोभहौ अतः सेडों: ए सूत्रोथी दु-रेहो रूप सिद्ध आय. सं. द्विवचनं तेने सर्वत्र वलुक् आ चावता सूत्रे इ नो उ आय. कगचज० अतः सेडों: ए सूत्रोथी दु-उणो रूप सिद्ध आय. बीजे पहे कगचज० विकटपण्णे इकारनो उकार न आय एटले धि-उणो रूप सिद्ध आय. सं. द्वितीय तेने सर्वत्र वलुक् पानीयादिष्वित् ईनो इ आ चावता सूत्रे इ स्थाने उ पठी कगचज० अतः सेडों: एटले दुईओ रूप आय. बीजे पहे कगचज० ए सूत्र लागी धिइओ रूप सिद्ध आय. सं. द्विज- तेने सर्वत्र वलुक् कगचज० अतः सेडों: ए सूत्रोथी दिओ रूप सिद्ध आय. सं. द्विरद तेने सर्वत्र वलुक् कगचज० सर्वत्र दलुक् अतः सेडों: ए सूत्रोथी दिरओ रूप आय. कोइ ठेकाणे ओकार पण आय. जेम सं. द्विवचन तेने सर्वत्र वलुक् कगचज अवर्णोय नोणः आ चावता सूत्रे ओ आय. ह्रीबेसम् ए सूत्रथी दोवयणं रूप सिद्ध आय. नि उपसर्गपूर्वक एवा षद् धातुने स्थाने मज्ज एवो आदेश आय. वर्तमाना० तिब् प्रत्यय लागी व्यंजना ददंते अनवादाँ ए सूत्रोथी ननो ण आय. पठी त्यादीनां ए सूत्रथी ति स्थाने इ आय. पठी आ चावता सूत्रे उकार आय. एटले णु-मज्जइ एवं रूप सिद्ध आय. सं. निमग्न तेने उकार आय. पठी कगचज० नोणः अनादौ द्वित्वं अतः सेडों: ए सूत्रोथी णुमन्नो रूप सिद्ध आय. सं. निपतति तेने पोवः सद्पतोर्डः वर्तमाना० त्यादीनां ए सूत्रो पामी निवडइ एवं रूप सिद्ध आय. ॥ ए५ ॥

प्रवासीदौ ॥ ए५ ॥

अनयोरादेरित उत्वं जवति ॥ पावासुर्त्त । उहू ॥ ए५ ॥

मूल भाषांतर. प्रवासिन् अने इक्षु शब्दना आदि इकारनो उकार आय. सं. प्रवासिन् शब्दनुं पावासुओ एवं रूप सिद्ध आय. सं. इक्षु शब्दनुं उच्छ एवं रूप सिद्ध आय.

॥ ढुंठिका ॥

प्रवासी च इक्षुश्च प्रवासीक्षुः तस्मिन् ११ प्रवासिन् अंत्यव्यंज० न् सर्वत्र रलुक् अतः समृद्ध्यादौ वा प पा अनेन सि सु ११ अतः सेडों: पावासुर्त्त । इक्षु- अनेन इ उ ठोऽकादौ कस्य ११ अ-

नादौ द्वित्वं द्वितीय० षः अक्लीबेसौ दीर्घः ब्रू ११ अंत्यव्यंज०
सलुक् उब्रू ॥ ९५ ॥

टीका भाषांतर. प्रवासिन् अने इच्छु शब्दना आदि इकारनो उकार आय. सं प्रवासिन् शब्दने अंत्यव्यंज० सर्वत्ररलुक् अतःसमृद्ध्यादौवा आ चालता सूत्रे ईकारनो उ आय. अतःसेडोंः ए सूत्रोथी पावासुओ रूप सिद्ध आय. सं. इक्षु तेने आ चालता सूत्रे इनो उ आय. पढी छोऽध्यादौ अनादौद्वित्वं द्वितीय० अक्लीबे-
सौदीर्घः अंत्यव्यंजन० सलुक् ए सूत्रोथी उब्रू एवं रूप सिद्ध आय. ॥ ९५ ॥

युधिष्ठिरे वा ॥ ९६ ॥

युधिष्ठिरशब्दे आदेरित उत्वं वा नवति ॥ जहुट्टिलो । जहिट्टिलो॥९६॥

मूल भाषांतर. युधिष्ठिर शब्दना आदि इकारनो उकार विकल्पे आय. सं. यु-
धिष्ठिर तेनुं जहुट्टिलो तथा जहिट्टिलो एवं रूप सिद्ध आय. ॥ ९६ ॥

॥ टुठिका ॥

युधिष्ठिर ७१ वा ११ युधिष्ठिर— आदेर्योजः यु जु खघथध० ह
अनेन इ उ कगटडेति षलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वठस्य ट
हरिद्रादौ लः रल उलो मुकुलादिष्वत् य जः ११ अतःसेडोंः जहु-
ट्टिलो । द्वितीये उत्वं विना तथैव जहिट्टिलो ॥ ९६ ॥

टीका भाषांतर. युधिष्ठिर शब्दना आदि इकारनो विकल्पे उकार आय. सं.
युधिष्ठिर तेने आदेर्योजः खघथध० आ चालता सूत्रे इनो उ आय. कगटड अ-
नादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व० हरिद्रादौलः मुकुलादिष्वत् अतःसेडोंः ए सूत्रोथी
जहुट्टिलो रूप सिद्ध आय. बीजे पहे उकार शिवाय बाकी पूर्ववत् साधना करी जहि-
ट्टिलो एवं रूप आय. ॥ ९६ ॥

उच्च द्विधा कृगः ॥ ९७ ॥

द्विधाशब्दे कृग् धातोः प्रयोगे इत उत्वं चकाराडुत्वं च नवति ॥

दोहा-किज्जइ । डुहा-किज्जइ ॥ दोहा-इअं । डुहा-इअं । कृग इति
किम् । दिहा-गयं ॥ क्वचित् केवलस्यापि । डुहाविसो सुर-बहु-सत्यो ॥ ९७ ॥

मूल भाषांतर. द्विधाशब्द अने कृग् धातुना प्रयोगमां इकारनो ओकार आय.
[लमां चकारनुं ग्रहण ठे तेथी उकारपण आय. सं. द्विधाक्रियते तेनां दोहा-किज्जइ
अने डुहा-किज्जइ एवां रूप आय. सं. द्विधाकृतं तेना दोहा-इअं तथा डुहा-इअं एवां रूप

आय. मूलमां कृग् धातुनं ग्रहण ठे तेथी सं. द्विधा-गनं तेनुं दिहा-गयं एवं रूप आय. कोइ ठेकाणे केवल द्विधा शब्दने पण आय. जेम सं. द्विधापि स सुरवधूसार्थः तेनुं दुहावि सो सुरवह-सत्थो एवं रूप आय. ॥ ए७ ॥

॥ टुंडिका ॥

उत् ११ च ११ द्विधा ११ कृग् ६१ द्विधाक्रियतेत्यादीनां० तिइ ईअइजौक्यस्य यस्य इज्जः लुक् रिलुक् सर्वत्र वलुक् खघथध० धह अनेन दि दो दा किज्जइ द्वितीये तृतीये उत्वं दोहा-किज्जइ दुहा-किज्जइ । द्विधाकृत- इत्कृपादौ कगचजेति कलुक् तलुक् सर्वत्र तलुक् अनेन इत् ११ दोहा-इअं दुहा-इअं । द्विधागत-सर्वत्र वलुक् इत एद्दा ए खघथ० धह कगटडेति तलुक् अवर्णोय ११ क्लीबे सम् दिहागयं । द्विधापि सर्वत्र वलुक् अनेन केवलस्यापि इ उ खघथ० ध ह पदादपेर्वा ऽलुक् पोवः दुहावि । तद् अंत्यव्यं० दलुक् ११ वैतत्तदः तसः अतः सेडोः सो । सुरवधूसार्थः खघथध० ध ह ह्रस्वः संयोगे सा सर्वत्र सलुक् अनादौद्वित्वं च द्वितीय पूर्वथतः ११ अतः सेडोः सुरवहुसत्थो ॥ ए७ ॥

टीका भाषांतर. द्विधा शब्द साथे आवेला कृग् धातुना प्रयोगमां इकारनो ओकार अने उकार आय. सं. द्विधा-क्रियते तेने त्यादीनां ईअइजौक्यस्य यस्य इज्जः रिलुक् सर्वत्र वलुक् खघथ० आ चालता सूत्रे इकारनो ओ आय एटले किज्जइ एवं रूप आय. वीजा अने त्रीजामां उकार आय एटले दोहा-किज्जइ तथा दुहा-किज्जइ एवां रूप सिज्ज आय. सं. द्विधाकृत तेने इत्कृपादौ कगचज० सर्वत्रतलुक् आचालता सूत्रे इनो ओ आय एटले दोहा-इअं तथा दुहा-इअं एवां रूप आय. सं. द्विधागतं तेने सर्वत्रवलुक् इतएद्दा खघथ० कगटड० अवर्णोय क्लीबेसम् ए सूत्रोथी दिहा-गयं एवं रूप आय. सं. द्विधापि तेने सर्वत्रवलुक् आ चालता सूत्रे केवल (एकला) द्विधा शब्दना इकारनो उकार थयो. पत्ती खघथ० पदादपेर्वा पोवः ए सूत्रोथी दुहावि रूप सिज्ज आय. सं. तद्शब्दने अंत्यव्यं० वैतत्तदः अतः सेडोः ए सूत्रोथी सो रूप सिज्ज आय. सं. सुरवधूसार्थः तेने खघथध० ह्रस्वःसंयोगे सर्वत्र सलुक् अनादौद्वित्वं द्वितीयपूर्वथतः अतःसेडोः ए सूत्रोथी सुरवहु-सत्थो एवं रूप सिज्ज आय. ॥ ए७ ॥

वा निर्जरे ना ॥ ९८ ॥

निर्जरशब्दे नकारेण सह इत उकारो वा जवति ॥ उज्जरो
निज्जरो ॥ ९८ ॥

मूल भाषांतर. निर्जर शब्दना नकारनी साथे इकारनो विकल्पे उकार आय. सं. निर्जर तेना ओज्जरो अने विकल्पे निज्जरो एवां रूप आय. ॥ ९८ ॥

॥ टुंठिका ॥

वा ११ निर्जर ७१ वा ११ निर्जर सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं द्विती
य पूर्वजः अनेन उ ११ अतः सेडोः उज्जरो द्वितीये निज्जरो ९८

टीका भाषांतर. निर्जर शब्दना नकार साथे इकारनो विकल्पे ओकार आय. सं. निर्जर तेने सर्वत्ररलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व झ जः आ चालता सूत्रथी ओकार अतः सेडोः ए सूत्रोथी ओज्जरो रूप सिद्ध आय अने बीजे पदे निज्जरो रूप सिद्ध आय. ॥ ९८ ॥

हरीतक्यामीतोत् ॥ ९९ ॥

हरीतकीशब्दे आदेरीकारस्य आद् जवति ॥ हरडई ॥ ९९ ॥

मूल भाषांतर. हरितकी शब्दना आदि ईकारनो अकार आय. सं. हरीतकी तेनुं हरडई एवुं रूप आय. ॥ ९९ ॥

॥ टुंठिका ॥

हरीतकी ७१ ईत् ६१ अत् ११ हरीतकी—अनेन री र प्रत्यादौडः

तड कगचजेति कलुक् अंत्यव्यं सलुक् हरडई ॥ ९९ ॥

टीका भाषांतर. हरीतकी शब्दना आदि ईकारनो अकार आय. सं. हरितकी तेने आ चालता सूत्रे री नो र थयो. प्रत्यादौडः कगचज अंत्यव्यं ए सूत्रोथी हरडई एवुं रूप सिद्ध आय. ॥ ९९ ॥

आत्कश्मीरे ॥ १०० ॥

कश्मीरशब्दे ईत् आद् जवति ॥ कक्षारा ॥ १०० ॥

मूल भाषांतर. कश्मीर शब्दना ईकार नो आकार आय. सं. कश्मीर तेनुं कक्षारा एवुं रूप सिद्ध आय. ॥ १०० ॥

॥ टुंठिका ॥

आत् ११ कश्मीर ७१ कश्मीर १३ जस्शसूडसि० दीर्घः जस्शसो-
र्लुक् अनेन इमी इमा पद्धमश्मभ्मेति ह्यादेशः कह्वारा ॥ १०० ॥

टीका भाषांतर. कश्मीर शब्दना ईकार नो आकार आय. सं. कश्मीराः ते
जस्शसूडसि० जस्शसोर्लुक् आ चालता सूत्रथी इमी नो इमा आय. पठी पद्ध
श्म० ए सूत्रथी ह्या आदेश आय एटले कह्वारा एवुं रूप सिद्ध आय. ॥ १०० ॥

पानीयादिष्वित् ॥ १०१ ॥

पानीयादिषु शब्देषु ईत इद् जवति ॥ पाणिश्रं । अलिश्रं । जि-
अश् । जिअउ । विलियं । करिसो । सिरिसो । डुइअं । तइअं ।
गहिरं उवणिश्रं । आणिश्रं । वलिविश्रं । उंसिश्रंतं । पसिश्र ।
गहिअं । वम्मिअं । तयाणिं ॥ पानीय । अलीक । जीवति । जी-
वतु । ब्रीडित । करीष । शिरीष । द्वितीय । तृतीय । गन्नीराउप-
नीत । आनीत । प्रदीपित । अवसीदत् प्रसीद गृहीत । वल्मीक ।
तदानीम् । इति पानीयादयः ॥ बहुलाधिकारादेषु कचिन्नित्यं । क-
चिद् विकटपः । तेन पाणीश्रं । अलीश्रं । श्रीअश् । करीसो । उव-
णीउ । इत्यादि सिद्धम् ॥ १०१ ॥

मूल भाषांतर. पानीय विगेरे शब्दोना ईकार नो इकार आय. सं. पानीयं ते
पाणिअं आय. सं. अलीकं तेनुं अलिअं आय. सं. जीवति तेनुं जिअइ आय. सं.
जीवतु तेनुं जिअउ आय. सं. ब्रीडित तेनुं विलियं आय. सं. करीषं तेनुं करिस
आय. सं. शिरीषं तेनुं सिरिसो आय. सं. द्वितीयं तेनु डुइअं आय. सं. तृतीयं ते
तइअं आय. सं. गन्नीरं तेनुं गहिरं आय. सं. उपनीतं तेनुं उवणिअं आय. सं. आ
नीतं तेनुं आणिअं आय. सं. प्रदीपितं तेनुं वलिविअं आय. सं. अवसीदत् ते
ओसिश्रंतं आय. सं. प्रसीद तेनुं पसिअ आय. सं. गृहीतं तेनुं गहिअं आय. सं.
वल्मीक तेनुं वम्मिओ आय. सं. तदानीं तेनुं तयाणिं आय. इति पानीयादि ज
एवा. अहिं बहुल अधिकार ठे, तेथी ए शब्दोमां कोइवार नित्ये अने कोइवार विकट
आय. तेथी सं. पानीय अलीक जीवति करीष उपनीत ए शब्दोना पाणी
अलीअं जीअइ करीसो उवणीओ इत्यादि रूप सिद्ध आय. ॥ १०१ ॥

॥ टुंठिका ॥

पानीयादि ७३ इत् ११ पानीय— अनेन नी नि नोणः कगच-

यलुक् ११ क्लीबे सम् पाणिअं । अलीक- अनेन वी वि क-
नेति कलुक् ११ क्लीबे सम् अलिअं । जीवति जीवतु अनेन
सर्वत्र वलुक् कगचजेति तलुक् जिअइ । जिअउ । व्रीकित-
त्र रलुक् अनेन वी वि डोलः कगचजेति वलुक् ११ क्लीबे सम्
त्रेयं । करीष- शिरीष अनेन री रि शषोःसः ११ अतः सेडोः
रिसो । सिरिसो द्वितीय तृतीय सर्वत्र वलुक् द्विन्योरुत् दि डु
चजेति तलुक् अनेन इ ११ क्लीबे सम् डुइअं । तइअं । गज्जीर
न इ क्लीबे सम्- गहिरं । उपनीत- पोवः नोणः अनेन इ
चजेति तलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० उवणिअं । आनीतं नोणः
न इ कगचजेति तलुक् ११ क्लीबे सम् आणिअं । प्रदीपित-
त्र रलुक् प्रदीपिदोहदेलः द ल अनेन इ पोवः कगचजेति त-
ह ११ अतः सेडोः वलिविउं । वा वलिविअं । षट् विसरणगत्यव-
दनेषु थ द षसोब्धे सद अवपूर्व इ अवसीदतीति शत्रानश
तृप्र० अत् व्यंजनात् अतः इति अत् लोपः श्रोतीत्यादिना सोढ
देशः ॥ शत्रानशः तृन इतः अवापोते अवस्य उ अनेन सी सि
गचजेति दलुक् ११ क्लीबे सम्- उंसिअंतं । प्रसीद-सर्वत्र रलुक्
नेन सि कगचजेति दलुक् पसिअ । गृहीत कृतोऽत् ग अनेन
गहिअ- । वल्मीक कगचजेति कलुक् ११ अतः सेडोः वम्मिउं
शनीं कगचजेति दलुक् अवर्णोय नोणः अनेन इ ११ अव्य०
पाणि ॥ १०१ ॥

भाषांतर. पानीय विगरे शब्दोना ईकारनो इकार आय. सं. पानीय तेने
लता सूत्रे इकार आय. पढी नोणः कगचज० क्लीबे सम् ए सूत्रोथी पाणिअं
आय. सं. अलीकं तेने आ चालता सूत्रे इकार पढी कगचज० क्लीबे सम्
थी अलिअं रूप सिद्ध आय. सं. जीवति जीवतु-तेने आ चालता सूत्रे इ आय.
सर्वत्र वलुक् कगचज० ए सूत्रोथी जिअइ तथा जिअउ रूप सिद्ध आय. सं.
तेने सर्वत्र रलुक् आ चालता सूत्रे इकार आय. पढी डोलः कगचज० क्लीबे
सूत्रोथी विलियं रूप सिद्ध आय. सं. करीष शिरीष तेने आ चालता सूत्रे
आय पढी शषोः सः अतः सेडोः ए सूत्रोथी करिसो सिरिसो रूप सिद्ध

आय. सं. द्वितीय तृतीय तेने सर्वत्र वलुक् द्विन्योरुत् कगचज० आ चालता सूत्रे इकार क्लीबे सम् दुइअं तइअं एवां रूप सिद्ध आय. सं. गभीर तेने आ चालता सूत्रे इकार आय पढी क्लीबे सम् ए सूत्रथी गहिरं एवं रूप सिद्ध आय. सं. उपनीत तेने पोवः नोणः आ चालता सूत्रे इकार कगचज० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रथी उवणिअं रूप सिद्ध आय. सं. आनीत तेने नोणः आ चालता सूत्रे इ आय. पढी कगचज० क्लीबे सम् ए सूत्रथी आणिअं रूप सिद्ध आय. सं. प्रदीपित तेने सर्वत्र रलुक् प्रदीपिदोहदेलः आ चालता सूत्रे इकार आय. पढी पोवः कगचज० अतः सेडोः ए सूत्रथी वालिविओ रूप सिद्ध आय. अथवा वलिविअं एवं पण रूप सिद्ध आय. सं. पद् धातु विसरण अहुं, गति करवी अने खेद पामवामां प्रवर्ते तेने शतृ प्रत्यय आवी अत्-व्यंजनात् ए सूत्रथी अ नो लोप आय. पढी श्रोतीत्यादि ए सूत्रथी सोद एवो आ देश आय पढी अवापोते ए सूत्रथी अव ने उं आदेश आय. पढी आ चालता सूत्रे इ आय कगचज० क्लीबे सम् ए सूत्रथी ओसिअंतं एवं रूप सिद्ध आय. सं. प्रसीद तेने सर्वत्र रलुक् आ चालता सूत्रे इकार कगचज० ए सूत्रथी पसिअ एवं रूप सिद्ध आय. सं. गृहीत तेने ऋतोऽत् आ चालता सूत्रे इकार अई गहिअ एवं रूप सिद्ध आय. सं. वल्मीक तेने कगचज० अतः सेडोः ए सूत्रथी वम्मिओ रूप सिद्ध आय. सं. तदानीं तेने कगचज अवर्णोऽय० नोणः आ चालता सूत्रे इकार अव्यय सूत्रथी तयाणि रूप सिद्ध आय. ॥ १०१ ॥

उज्जीर्णे ॥ १०२ ॥

जीर्णशब्दे ईत उद् भवति ॥ जुष्-सुरा ॥ कचिन्न भवति । जिष्णे भोअणमत्ते ॥ १०२ ॥

मूल भाषांतर. जीर्ण शब्दना इकारनो उकार आय. सं. जीर्णसुरा तेनुं जुष् सुरा एवं रूप आय. कोइ ठेकाणे आ नियम लागतो पण नथी. जेम सं. जीर्णो भो नमत्ते तेनुं जिण्णे भोअणमत्ते एवं आय अहिं जीर्णनुं जिण्णे एवं रूप अयुं. १०२

॥ दुंडिका ॥

उत् ११ जीर्ण ७१ जीर्णसुरा- अनेन जी जु सर्वत्रेति रलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अंत्यव्यं सलुक् जुष्-सुरा । जिष्णे इत्यत्र इकारस्य उकारो न जातः ॥ १०२ ॥

टीका भाषांतर. जीर्ण शब्दना ईकारनो उकार आय. सं. जीर्ण-सुरा तेने आ चालता सूत्रे जीनो जु थयो पढी सर्वत्रेतिरलुक् अनादौ द्वित्वं अंत्यव्यं जुष्ण सुरा एवं रूप सिद्ध आय. कोइ ठेकाणे न आय तेनुं उदाहरण-जेम सं. जीर्ण हतुं त्या इकारनो उकार थयो नही. ॥ १०२ ॥

ऊर्हीन-विहीने वा ॥ १०३ ॥

नयोरीत ऊर्त्वं वा ञवति ॥ हूणो हीणो । विहूणो विहीणो ॥

। इति किम् ॥ पहीण-जर-मरणा ॥ १०३ ॥

भाषांतर. हीन अने विहीन शब्दना ईकारनो विकल्पे ऊकार आय. सं. ना हूणो तथा हीणो एवं रूप आय. सं. विहीन तेना विहूणो तथा विहीणो आय. मूलमां विहीन शब्दनुं ग्रहण ठे तेथी सं. प्रहीणजरामरणा तेनुं प-र-मरणा एवं रूप आय. ॥ १०३ ॥

॥ टुंडिका ॥

११ हीनश्च विहीनश्च हीनविहीनः तस्मिन् ७१ वा ११ हीन-
नेन हि हू नोणः ११ अतः सेडोंः हूणो हीणो एवं विहूणो जरा
मरणं च जरामरणे प्रहीणे जरामरणे येषां ते प्रहीणजरा-
णाः दीर्घह्रस्वौ मिथोवृत्तौ इति ह्रस्वः रा र सर्वत्ररलोपः १३

शसोर्लुक् जश्शस्रडसित्तोणो० पहीणजरमणा ॥ १०३ ॥

भाषांतर. हीन अने विहीन ए वे शब्दोना ईकारनो विकल्पे ऊकार
विहीन तेने आ चावता सूत्रथी ऊकार आय. पही अतः सेडोंः ए सूत्रथी
कल्पे हीणो विहूणो विकल्पे विहीणो एवं रूप आय हूणाइ गयां ठे जरा अने
मना ते प्रहीन जरा मरणाः कहेवाय सं. प्रहीणजरामरणाः तेने दीर्घ ह्रस्वौ
वृत्तौ सर्वत्ररलोपः जश्शसोर्लुक् जश्शस्रडसित्तोणो ए सूत्रोथी प-
जरमरणा एवं रूप सिद्ध आय. ॥ १०३ ॥

तीर्थे हे ॥ १०४ ॥

तीर्थशब्दे हे सति ईत ऊर्त्वं ञवति ॥ तूहं ॥ ह इति किम् ।

तित्थं ॥ १०४ ॥

मूल भाषांतर. तीर्थ शब्दने ह शब्द साथे तेना ईकारनो ऊकार आय ठे. सं.
तेनुं तूहं एवं रूप आय. मूलमां ह नुं ग्रहण ठे तेथी पक्षे तित्थं एवं पण रूप आय.

॥ टुंडिका ॥

तीर्थ-७१ ह ७१ तीर्थ- सर्वत्ररलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वथस्य

त ह्रस्वः संयोगे ति ति ११ क्लीबे सम् मोनु० तिष्ठं ॥ १०४ ॥

टीका भाषांतर. तीर्थ शब्दने ह शब्दसाथे तेना ईकारनो ऊकार आय. सं.

तीर्थ तेने आ चालता सूत्रथी तूहं एवुं रूप सिद्ध आय अने पदे सर्वत्र रलुक्
दौद्धित्वं द्वितीय पूर्वथस्य त ह्रस्वः संयोगे क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी
एवुं रूप आय. ॥ १०४ ॥

एत्पीयूषापीड-विज्जीतक-कीदृशेदृशे ॥ १०५ ॥

एषु ईत एत्वं जवति ॥ पेऊसं । आमेलो । बहेडउ । केरिसो
एरिसो ॥ १०५ ॥

मूल भाषांतर. पीयूष, -आपीड-विज्जीतक-कीदृश ईदृश ए शब्दोना ईकारनो
आय. सं. पीयूषं तेनुं पेऊसं आय. सं. आपीड तेनुं आमेलो आय. सं. मी
तेनुं बहेडओ आय. सं. कीदृश तेनुं केरिसो आय. सं. ईदृश तेनुं एरिसो आय.

॥ टुंडिका ॥

एत् ११ पीयूषं च आपीडश्च विज्जीतकश्च कीदृशश्च ईदृशश्च पीयू-
षापीडविज्जीतककीदृशेदृशं तस्मिन् ७१ पीयूष अनेन पी पे क-
गचजेति यलुक् शपोः सः क्लीबे सम् मोनु० पेऊसं । आपीरु-नी-
पापीडे मोवा इति पस्य मः डोलः ड ल अनेन मी मे ११ अतः
सेडोंः आमेलो । विज्जीतक- पथिपृथिवी० व खघथध० ज ह
प्रत्यादौ डः त ड अनेन ई ए कगचजेति कलुक् ११ अतः सेडोंः
बहेडउ । कीदृशः दृशः क्तिप् सुकसकः इति दृ स्थाने रि अनेन
की के शपोः सः श स अतः सेडोंः केरिसो । ईदृश-दृशः क्तिप् दृ
रि अनेन ई ए शपोः सः ११ अतः सेडोंः एरिसो ॥ १०५ ॥

टीका भाषांतर. पीयूष, आपीड, विज्जीतक, कीदृश ईदृश ए शब्दोना ई
एकार आय. सं. पीयूष तेने आ चालता सूत्रथी एकार आय. पठी कगचज०
क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पेऊसं एवुं रूप सिद्ध आय. सं. आपीड तेने
मोवा डोलः आ चालता सूत्रथी एकार आय पठी अतः सेडोंः ए सूत्रथी
एवुं रूप सिद्ध आय. सं. विज्जीतक तेने पथि पृथिवी० खघथ० प्रत्यादौ डः आ
चालता सूत्रथी ईनो ए आय पठी कगचज० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी बहेडओ एवुं
सिद्ध आय. सं. कीदृश तेने दृशः क्तिप् सुकसकः आ चालता सूत्रे एकार आय
शपोः सः अतः सेडोंः ए सूत्रोथी केरिसो रूप सिद्ध आय. सं. ईदृश तेने दृशः
आ चालता सूत्रे एकार आय पठी शपोः सः अतः सेडोंः ए सूत्रोथी
रूप सिद्ध आय. ॥ १०५ ॥

नीरुपीठे वा ॥ १०६ ॥

अनयो रीत एत्वं वा जवति ॥ नेडुं नीडं । पेढं पीढं ॥ १०६ ॥

मूल भाषांतर. नीड अने पीठ शब्दना ईकार नो विकल्पे एकार आय. सं. डं तेना नेडं अने नीडं एवां रूप आय. सं. पीठं तेना पेढं अने पीढं एवां रूप आय.

॥ टुंढिका ॥

नीडं च पीठं च नीडपीठं तस्मिन् ७१ वा ११ नीरु-अनेन वा ई सेवा दौवा द्वित्वं डु ११ क्लीबे सम् मोनु० नेडुं नीडं पीठ-अनेन पी पे ठोढः क्लीबे सम् मोनु० पेढं पीढं ॥ १०६ ॥

टीका भाषांतर. नीड अने पीठ शब्दना इकारनो विकल्पे एकार आय. सं. डं तेने आ चालता सूत्रे विकल्पे ईकार आय पढी सेवादौ वा द्विर्भाव क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी नेडुं तथा नीडं एवां रूप सिद्ध आय. सं पीठ तेने आ चालता सूत्रे ठार आय. पढी ठोढः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पेढं तथा पीढं एवां रूप सिद्ध आय.

उतो मुकुलादिष्वत् ॥ १०७ ॥

मुकुल इत्येवमादिषु शब्देषु आदेरुतोत्वं जवति ॥ मउलं । म-उलो । मउरं । मउडं । अगरं । गरुई । जहुड्डिलो । जहिड्डिलो । सोअमल्लं । गलोई ॥ मुकुल मुकुर । मुकुट । अगुरु गुर्वी । युधिष्ठिर । सौकुमार्य । गुडूची । इति मुकुलादयः ॥ कचिदाकारोऽपि । विद्रुतः । विद्वाउ ॥ १०७ ॥

मूल भाषांतर. मुकुल विगरे शब्दोना आदि उकार नो अकार आय. सं. मुकुल-मउलं तथा मउलो रूप आय. सं. मुकुर तेनुं मउरं रूप आय. सं. मुकुट तेनुं म-उडं रूप आय. सं. अगुरु तेनुं अगरुं रूप आय. सं. गुर्वी तेनुं गुरुई रूप आय. सं. युधिष्ठिर तेनुं जहुड्डिलो रूप आय. सं. सौकुमार्य तेनुं सोअमल्लं आय. सं. गुडूची गलोई रूप आय. ए प्रमाणे मुकुलादि शब्दो जाणवा. कोइ ठेकाणे आकार पण यठे. जेम सं. विद्रुतः तेनुं विद्वाओ एवं रूप आय. ॥ १०७ ॥

॥ टुंढिका ॥

उत् ६१ मुकुल आदौ येषां ते मुकुलादयः तेषु ७३ मुकुल-उज्जयलिंगः अनेन मु म कगचजेति कलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० मउलं । पुंल्लिंगे अतः सेडोः मउलो । मुकुर-अनेन मु म कग-

चजेति कलुक् क्लीवे सम् मउरं । मुकुटश्चनेन मु म कगचजेति
 कलुक् टोडः क्लीवे सम् मउडं । अगुरु- अनेन गुग ११ क्लीवे सम्
 अगुरुं गुर्वी अने न गु ग तन्वीतुल्येषु वात् प्राग् उकारः कगच-
 जेति वलुक् ११ अतःसेडोः गरुई । युधिष्ठिरः- आदेर्योजः य ज
 अनेन ज्यु ज युधिष्ठिरेवा धि धु खधथ० ष्टस्यानुष्टेष्टासंदेष्टे
 इति ष्टस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीय० पूर्व ठ ट हरिद्रादौ लः ११
 अतः सेडोः जुहूद्विलो । सौकुमार्य औत् औत् सौ सो अनेन कु क
 कगचजेति कलुक् ह्रस्वः संयोगे मा म पर्यस्त पर्याण सौकुमार्येद्वः
 यस्य द्वः ११ क्लीवे सम् मोनु० सोअमल्लं । गडूची उ कुष्मांडीतू-
 णीरकर्णूरस्थूलतांबूलगडूचीमूढ्ये इति डू डो डोलः अनेन गु
 गः कगचजेति चलुक् ११ अंत्यव्यंज० सलुक् गलोई । विद्रुत-
 सर्वत्रवलुक् कचिदाकारोऽपि द दा अनादौ द्वित्वं द्वा कगचजेति
 दलुक् ११ अतः सेडोः विदाउ ॥ १०७ ॥

टीका भाषांतर. मुकुल विगेरे शब्दोना आदि उकारनो अकार थाय. सं. मु
 ते पुंलिंग तथा नपुंसके थाय ठे. तेने आ चावता सूत्रथी उनो अकार थाय. पढी
 चज० क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रथी मउलं रूप सिद्ध थाय. जो ते पुंलिंगे होय
 अतः सेडोः ए सूत्रथी मउलो रूप सिद्ध थाय. सं. मुकुर तेने आ चावता सूत्रथी
 नो अ थाय. पढी कगचज० क्लीवे सम् ए सूत्रथी मउरं रूप सिद्ध थाय. सं. मु
 तेने आ चावता सूत्रथी उ नो अ थाय. पढी कगचज० टोडः क्लीवे सम् ए सू
 मउडं रूप सिद्ध थाय. सं. अगुरु तेने आ चावता सूत्रे उ नो अ थाय पढी क्लीवे
 ए सूत्रथी अगुरुं रूप सिद्ध थाय. सं. गुर्वी तेने आ चावता सूत्रथी उनो अ थाय
 पढी तन्वीतुल्येषु ए सूत्रथी व नी पेहेला उकार थाय पढी कगचज० अतःसेडोः
 सूत्रथी गरुई रूप सिद्ध थाय. सं. युधिष्ठिरः तेने आदेर्योजः आ चावता सूत्रे
 नो अ थाय पढी युधिष्ठिरे वा खधथ० ष्टस्यानुष्टेष्टा संदेष्टे अनादौ द्वित्वं
 तीय० हरिद्रादौ लः अतः सेडोः ए सूत्रथी जुहूद्विलो ए रूप सिद्ध थाय. सं.
 कुमार्य-तेते औत् औत् आ चावता सूत्रे उकारनो अ थाय पढी कगचज० ह्रस्वः सं
 पर्यस्तपर्याण सौकुमार्येद्वः क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रथी सोअमल्लं रूप सिद्ध थाय
 सं. गडूची तेने उत कुष्मांडीतूणीरकर्णूर० डोलः आ चावता सूत्रे उकारनो अ
 थाय पढी कगचज० अंत्यव्यंज० ए सूत्रथी गलोई रूप सिद्ध थाय. सं. विद्रुत
 सर्वत्र वलुक् कोई ठेकाणे आकार पाण थाय. पढी अनादौ द्वित्वं कगचज० अतः सेडोः
 ए सूत्रथी विदाओ एवुं रूप सिद्ध थाय. ॥ १०७ ॥

वोपरौ ॥ १०८ ॥

उपरावुतोऽद् वा जवति ॥ अवरिं । उवरिं ॥ १०८ ॥

मूल भाषांतर. उपरि शब्दना उकारनो विकल्पे अकार आय. सं. उपरि तेनुं
अवरिं तथा विकल्पे उवरिं एवां रूप आय. ॥ १०८ ॥

॥ ढुंढिका ॥

वा ११ उपरि ७१ उपरि- अनेन वा पोवः ११ क्लीबे सम् मोनु०
अवरिं । उवरिं ॥ १०८ ॥

टीका भाषांतर. उपरि शब्दना उकारनो विकल्पे अकार आय. सं. उपरि-तेने
आ चालता सूत्रथी अकार आय. पढी पोवः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रथी अवरिं तथा
उवरिं एवां रूप सिद्ध आय. ॥ १०८ ॥

गुरौ के वा ॥ १०९ ॥

गुरौ स्वार्थे के सति आदेरुतोऽद् वा जवति ॥ गरुठं गुरुठं ॥ क
इति किम् । गुरू ॥ १०९ ॥

मूल भाषांतर. गुरु शब्दने स्वार्थमां क प्रत्यय आवतां तेना आदि उकार नो वि-
कल्पे अकार आय. संस्कृत- गुरुकः तेना गरुओ अने गुरुओ एवां रूप आय. मूलमां
प्रत्ययनुं ग्रहण ठे तेथी एकदा गुरु शब्दनुं गुरू एवं रूप आय. ॥ १०९ ॥

॥ ढुंढिका ॥

गुरु ७१ क-७१ वा ११ गुरुकः गुरुरेव गुरुकः स्वार्थेकः अनेन वा
उ गु ग कगचजेति कलुक् अतः सेडोः गरुठं गुरुठं गुरु ११ अक्लीबे
दीर्घः रु रू अंत्यव्यं० सलुक् गरू ॥ १०९ ॥

टीका भाषांतर. गुरु शब्दने स्वार्थमां क प्रत्यय आवतां तेना आदि उकारनो
विकल्पे अकार आय. सं. गुरु तेने स्वार्थे क आवी गुरुकः एवं रूप आय. आ चालता
सूत्रथी विकल्पे अकार आय पढी कगचज० अतः सेडोः ए सूत्रथी गरुओ तथा
गुरुओ एवां रूप सिद्ध आय. ज्यारे स्वार्थे क न आवे त्यारे सं. गुरु तेने अक्लीबे दीर्घः
अंत्यव्यं० सलुक् ए सूत्रथी गरू रूप सिद्ध आय. ॥ १०९ ॥

ईभ्रुकुटौ ॥ ११० ॥

भ्रुकुटावादे रुत ईर्जवति ॥ जिउडो ॥ ११० ॥

मूल भाषांतर. भ्रुकुटि शब्दना आदि उकारनो ईकार आय. स. भ्रुकुटि तेनुं
भेउडी रूप आय. ॥ ११० ॥

तस्मिन् ७१ तस्ये ७१ उत्सुक उत्सव- अनेन उ ऊ कगटडेति
 तलुक् कलुक् च ११ अतः सेडोः ऊसुउ । ऊसवो । उत्सिक्त अ-
 नेन उ ऊ कगटडेति तलुक् कलुक् च अनादौ द्वित्वं च ११ अतः
 सेडोः ऊसित्तो । उत्सरति । कगटडेति तलुक् अनेन उ ऊ त्या-
 दीनां० ति इ ऊसरइ । उत्सुक उद्गताः शुका यस्मात्सः अंत्यव्यं०
 दलुक् संस्कृते षस्य सिद्धत्वात् अनेन उ ऊ शपोः सः श स क-
 गचजेति कलुक् ११ ऊसुउ । उद्भ्रसति-अंत्यव्यं० दलुक् सर्वत्र
 वलुक् अनेन उ ऊ शपोः सः त्यादीनां० ति इ ऊससइ । उत्साह-
 ह्रस्वात्थ्यश्चत्सप्सामनिश्चले इति त्स स्थाने छ ११ अतः सेडोः
 उवाहो । उवन्नो ॥ ११४ ॥

टीका भाषांतर. उत्साह अने उत्सन्न शब्द शिवाय त्स अने च्छ शब्द परस्मै
 तेना आदि उ नो ऊ थाय. सं. उत्सुक- उत्सव तेने आ चादता सूत्रे उ नो ऊ थाय.
 पढी कगटड० अतःसेडोः ए सूत्रोथी ऊसुओ ऊसवो एवां रूप सिद्ध थाय. सं. उ-
 त्सिक्त- तेने आ चादता सूत्रे उ नो ऊ थाय. पढी कगटड० अनादौ द्वित्वं अतः
 सेडोः ए सूत्रोथी ऊसित्तो रूप सिद्ध थाय. सं. उत्सरति तेने कगटड० आ चादता
 सूत्रे उ नो ऊ थाय. त्यादीनां ए सूत्रलागी ऊसरइ रूप सिद्ध थाय. सं. उत्सुक तेने
 अंत्यव्यं० ए सूत्रथी द् नो लुक् थाय. पढी संस्कृत प्रमाणे छ अहर सिद्ध थाय. पढी आ
 चादता सूत्रे उ नो ऊ थाय पढी शपोः सः कगचज० ए सूत्रोथी ऊसुओ रूप सिद्ध
 थाय. सं. उद्भ्रसति तेने अंत्यव्यं० सर्वत्र वलुक् आ सूत्रे उ नो ऊ थाय. पढी शपोः
 सः त्यादीनां ए सूत्रोथी ऊससइ एवं रूप सिद्ध थाय. सं. उत्साह तेने ह्रस्वात्थ्य
 अत्सप्सामनिश्चले अतःसेडोः ए सूत्रोथी उच्छाहो रूप सिद्ध थाय. तेमज उच्छन्नो
 रूप पण सिद्ध थाय. ॥ ११४ ॥

लुकि डुरो वा ॥ ११५ ॥

डुर उपसर्गस्य रेफस्य लोपे सति उत ऊत्वं वा. जवति ॥ दूसहो
 डुसहो । दूहवो डुहउ ॥ लुकि इति किम् । डुस्सहो विरहो ॥ ११५ ॥

मूल भाषांतर. डुर उपसर्गना रेफ नो लोप थया पढी तेना उकारनो विकटपे
 थाय. सं. दुःसहः तेना दूसहो डुसहो एवां रूप थाय. सं. दुर्भगः तेना दूहवो डुहउ
 एवां रूप थाय. मूलमां रेफ नो लुक् थया पढी एम कथं ठे तेथी सं. दुःसहः तेनुं
 स्सहो एवं रूप थाय. जेम के, डुस्सहो विरहो एटले डुःखेथी सहन थाय तेवो विरह ११

॥ टुंडिका ॥

लुक् ७१ डुर ६१ वा ११ रस्य लुक् रलुक् तस्मिन् डुर-सह-नि-
 डुरोर्वा रलुक् अनेन उ ऊ ११ अतः सेडोः दूसहो । द्वितीये उ-
 कार एव दुसहो । दुर्जग-निर्दुरोर्वा रलुक् अनेन उ ऊ खघथ०
 इति ज ह ऊत्वेदुर्जगसुजगेवा इति गस्य वः ११ अतः सेडोः दूहवो
 दुहउ । डुर-सह-शषोःसः शषसेवा रस्त्र ११ अतःसेडोः दुस्सहो॥११५॥
 टीका भाषांतर. डुर उपसर्गना रेफ नो लोप अई उ नो विकल्पे ऊ आय. सं. डुर-
 हः तेने निर्दुरोर्वा रलुक् आ चालता सूत्रथी उ नो ऊ आय. पढी अतःसेडोः ए
 थी दूसहो रूप सिद्ध आय. बीजे पद्मे उकार ज आय. एटले दुसहो रूप आय. सं.
 र्जगः तेने निर्दुरोर्वा रलुक् आ चालता सूत्रथी उ नो ऊ आय. पढी खघथ० दुर्भग-
 भगेवा अतःसेडोः ए सूत्रोथी दूहवो दुहओ एवां रूप सिद्ध आय. डुर-सह तेने
 षोः सः शषसेवारस्त्र अतः सेडोः ए सूत्रोथीदुस्सहो एवं रूप सिद्ध आय ॥११५॥

उत्संयोगे ॥ ११६ ॥

संयोगे परे आदेरुत उत्वं जवति ॥ तोण्डं । मोण्डं । पोक्खरं ।
 कोट्टिमं । पोत्थउ । लोद्धउ । मोत्था । मोग्गरो । पोग्गलं । कोण्डो ।
 कोन्तो । वोक्कन्तं ॥ ११६ ॥

मूल भाषांतर. संयोग (जोडाहर) परठतें आदि उकारनो ओ आय. सं. तुंडं नुं
 ण्डं आय. मुण्डं नुं मोण्डं आय. सं. पुष्करं नुं पोक्खरं आय. सं. कुट्टिमं नुं को-
 ट्टिमं आय. सं. पुस्तकः तेनुं पोत्थओ रूप आय. सं. लुब्धकः नुं लोद्धओ आय. सं.
 स्ता नुं मोत्था रूप आय. सं. मुद्गर तेनुं मोग्गरो आय. सं. पुद्गलं तेनुं पो-
 गलं आय. सं. कुष्ठ तेनुं कोण्डो आय. सं. कुंत तेनुं कोन्तो आय. सं. व्युत्क्रांत तेनुं
 व्क्कन्तं एवं रूप आय. ॥ ११६ ॥

॥ टुंडिका ॥

उत् ११ संयोग ७१ तुण्ड मुण्ड अनेन तु तो मु मा ११ क्लीबेस्म
 तोण्डं मोण्डं । पुष्करण्कष्वस्कयोर्नाम्नि ण्क कख अनादौ द्वितीय-
 पूर्वखस्य क अनेन पु पो ११ क्लीबे स्म मोनु० पोक्खरं । कुट्टिम
 अनेन कु को ११ क्लीबेस्म कोट्टिमं । पुस्तक स्तस्यथोऽसमस्त०
 स्तस्य थः अनादौ द्वित्वं द्वितीय० पूर्वथः तः अनेन पु पो । कग-

चजेति कलुक् ११ अतःसेडोः पोत्थजं । लुब्धक-सर्वत्र वलुक् अनादौद्वित्वं द्वितीय० पूर्व ध द कगचजेति कलुक् ११ अतः सेडोः लोऽर्जं । मुस्ता-स्तस्य थोऽसमस्त० स्तः थः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वथः त अनेन मु मो मोत्था ११ अंत्यव्यं० सलुक्-मुद्गर कगटडेति दलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीय० ग्ग अनेन मु मो ११ अतः सेडोः मोग्गरो । पुद्गल-अनेन पु पो शेषं पूर्ववत् । कुष्ट-अनेन कु को ठोढः ११ अतः सेडोः कोण्डो । कुंत-अनेन कु को ११ अतःसेडोः कोन्तो । व्युत्क्रांतः अधोमनयां यलुक् अनेन वु वो सर्वत्र रलुक् अनादौद्वित्वं ११ क्लीबेस्म मोनु० वोक्कन्तं ॥ ११६ ॥

टीका भाषांतर. जोडाहर परठें आदि उकारनो ओ आय. सं. तुण्ड मुण्ड आ चालता सूत्रे उ नो ओ आय. पठी क्लीबे स्म ए सूत्रथी तोण्डं मोण्डं रूप आय. सं. पुष्कर तेने ष्वस्क्रयोर्नाम्नि अनादौ० द्वितीयपूर्व ख क आ चालता सूत्रे नो ओ क्लीबे स्म मोनु० ए सूत्रोथी पोक्खरं रूप सिद्ध आय. सं. कुट्टिम तेने चालता सूत्रथी उ नो ओ आय. पठी क्लीबे स्म ए सूत्रथी कोट्टिमं रूप सिद्ध आय. पुस्तक तेने स्तस्यथोऽसमस्त० अनादौ द्वित्वं द्वितीय० कगचज० अतः सेडोः सूत्रोथी लोऽर्जो रूप सिद्ध आय. सं. मुस्ता तेने स्तस्यथोऽसम० अनादौ द्वि द्वितीयपूर्वथतः आ चालता सूत्रे मु नो मो आय. अंत्यव्यंज० ए सूत्रे मोत्था रूप सिद्ध आय. सं. मुद्गर-तेने कगटड० अनादौ द्वित्वं द्वितीय० आ चालता सूत्रे उ नो ओ अतःसेडोः ए सूत्रोथी मोग्गरो रूप सिद्ध आय. सं. पुद्गल-तेने आ चालता सूत्रथी उ नो ओ आय. बाकी पूर्ववत् सूत्रो लागी पोग्गलं रूप सिद्ध आय. सं. कुष्ट-तेने आ चालता सूत्रे उ नो ओ आय. पठी ठोढः अतः सेडोः ए सूत्रोथी कोण्डो रूप सिद्ध आय. सं. कुंत तेने आ चालता सूत्रे उ नो ओ आय. पठी अतःसेडोः लागी कोन्तो रूप सिद्ध आय. सं. व्युत्क्रांत तेने अधोमनयां यलुक् आ चालता सूत्रे उ नो ओ आय. पठी सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं क्लीबे स्म मोनु० ए सूत्रोथी वोक्कन्तं रूप सिद्ध आय. ॥ ११६ ॥

कुतूहले वा ह्रस्वश्च ॥ ११७ ॥

कुतूहलशब्दे उत उद् वा जवति तत्संनियोगे ह्रस्वश्च वा ॥ कोऊ-हलं कुऊहलं कोउहलं ॥ ११७ ॥

मूल भाषांतर. कुतूहल शब्दना उकारनो विकल्पे ओ आय. अने तेना संनियो गमां विकल्पे ह्रस्व आय. सं. कुतूहल तेना कोऊहलं कुऊहलं कोउहलं एवां रूप आय.

॥ हुंठिका ॥

कुतूहल ७१ वा ११ ह्रस्वः ११ च ११ कुतूहल-अनेन ऊ को तू तु कगचजेति तलुक् ११ क्लीबेस्म मोनु० कोऊहलं । द्वितीये कग-
चेति तलुक् कुऊहलं तृतीये अनेन कु को तू तु कगचजेति तलुक्
११ सेवादौ द्वित्वं ह्य ११ क्लीबेस्म मोनु० कोऊहलं ॥ ११७ ॥

टीका भाषांतर. कुतूहल शब्दना उकारनो विकल्पे ओ आय. अने तेना संनियोगे
(निधये) विकल्पे ह्रस्व आय. सं. कुतूहल तेने आ चावता सूत्रे उ नो ओ आय.
कगचज० क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी कोऊहलं रूप सिद्ध आय. बीजापदे
चज० ए सूत्रोथी कुऊहलं रूप आय. बीजा पदे आ चावता सूत्रे उ नो ओ आय.
नो तु आय. पढी कगचज० सेवादौ द्वित्वं क्लीबे स्म मोनु० ए सूत्रोथी कोऊ-
हलं रूप सिद्ध आय. ॥ ११७ ॥

अदूतः सूक्ष्मे वा ॥ ११८ ॥

सूक्ष्मशब्दे ऊतोऽद् वा ञवति ॥ सण्हं सुण्हं ॥ आर्षे । सुहुमं ॥ ११८ ॥
मूल भाषांतर. सूक्ष्म शब्दना उकारनो विकल्पे अकार आय. सं. सूक्ष्मं तेना
हं सुण्हं एवां रूप आय. आर्षे (ऋप्रयोग) मां सुहुमं एवुं रूप आयते. ॥ ११८ ॥

॥ हुंठिका ॥

अत् ११ ऊत् ६१ सूक्ष्म ७१ वा ११ सूक्ष्म-सूक्ष्म-श्लट्ठह्रस्माण्हः अनेन
वा ऊ ११ क्लीबेस्म सण्हं द्वितीये ह्रस्वः सुण्हं आर्षे सूक्ष्म तन्वी-
तुल्येषु मात् प्राग् उकारः ह्रस्वः क्वचित् ह्रस्वाने खः खघथ०
ख ह सु हु ११ क्लीबे सुहुमं ॥ ११८ ॥

टीका भाषांतर. सूक्ष्म शब्दना ऊ नो विकल्पे अ आय. सं. सूक्ष्म- तेने सूक्ष्म-
ह्रस्माण्हः आ चावता सूत्रे विकल्पे ऊ आय. क्लीबे स्म ए सूत्रोथी सण्हं रूप सिद्ध
य. बीजे पदे ह्रस्व आय. एटले सुण्हं रूप आय. आर्षप्रयोगमां तन्वीतुल्येषु ए
मथी मनी पेहेला उ आय. पढी क्षः खः क्वचित् खघथ० क्लीबे ए सूत्रोथी सुहुमं
सिद्ध आय. ॥ ११८ ॥

डुकूले वा लश्च द्विः ॥ ११९ ॥

डुकूलशब्दे उकारस्य अत्वं वा ञवति तत्संनियोगे च लकारो
द्विर्भवति ॥ डुअह्वं दूजलं ॥ आर्षे डुगुह्वं ॥ ११९ ॥

मूल भाषांतर. दुकूल शब्दना ऊ नो विकट्टे अ थाय. अने तेना योगे लः
दिर्जाव थाय. सं. दुकूलं तेना दुअल्लं दुऊलं एवां रूप थाय. आर्षप्रयोगमां दुअ
एवं रूप थाय. ॥ ११ए ॥

॥ दुंडिका ॥

डुकूल ७१ वा ११ल ११ च ११छिः ११डुकूल-अनेन वा कु क कगच-
जेति कलुक् सेवादौ छित्वं ११ क्लीवेस्म डुअल्लं । छितीये कगच-
जेति कलुक् डुऊलं । डुकूल आर्षत्वात् ऊतवं अनादौ छित्वं ह
अनादौ स्वराणां कस्य गः ११ क्लीवेस्म डुगुल्लं ॥ ११ए ॥

टीका भाषांतर. दुकूल शब्दना ऊ नो विकट्टे अ थाय. अने तेना योगे लः
दिर्जाव थाय. सं. डुकूल-तेने आ चालता सूत्रे विकट्टे उ नो अ थाय. पढी कगचज
सेवादौ छित्वं क्लीवे स्म ए सूत्रोथी दुअल्लं एवं रूप थाय. बीजा पहे कगचज
सूत्रे दुऊलं एवं रूप थाय. आर्षप्रयोगमां उ थाय. पढी अनादौ छित्वं अनादौ स्वराणां
क्लीवे स्म ए सूत्रोथी दुगुल्लं रूप सिद्ध थाय. ॥ ११ए ॥

ईर्वोद्यूढे ॥ १२० ॥

उद्यूढ शब्दे ऊत ईत्वं वा जवति ॥ उवीढं । उवूढं ॥ १२० ॥

मूल भाषांतर. उद्यूढ शब्दना ऊ नो ई विकट्टे थाय. सं. उद्यूढं तेना उव्वीढं
उव्वूढं एवां रूप थाय. ॥ १२० ॥

॥ दुंडिका ॥

ई ११ वा ११ उद्यूढ ७१ उद्यूढ-अधोमनयां यलुक् कगट्ट-
डेति दलुक् अनादौ छित्वं वू १ अनेन वा ऊ ११ क्लीवेस्म मोनु०
उवीढं उवूढं ॥ १२० ॥

टीका भाषांतर. उद्यूढ शब्दना ऊ नो ई विकट्टे थाय. सं. उद्यूढ तेने अधो
मनयां यलुक् कगट्टेति दलुक् अनादौ छित्वं आ चालता सूत्रोथी विकट्टे ऊ थ
पढी क्लीवेस्म मोनु० ए सूत्रोथी उव्वीढं उव्वूढं एवां रूप सिद्ध थायटे. ॥ १२० ॥

उभ्रू-हनुमत्कण्डूय-वातूले ॥ १२१ ॥

एषु ऊत उत्वं जवति ॥ उमया । हणुमन्तो । कणुअइ । वाउलो ॥ १२१ ॥

मूल भाषांतर. उभ्रू, हनुमत्, कण्डूय, वातूल ए शब्दोना ऊ नो उ थाय. सं.

तेनं भुमया रूप आय. सं. हनुमान् तेनं हणुमन्तो रूप आय. सं. कण्डूयति तेनं कण्डुअइ रूप आय. सं. वातुल तेनं वाउलो रूप आय. ॥ १२१ ॥

॥ ढुंठिका ॥

उ ११ भ्रूश्च हनुमांश्च कंडूयश्च वातुलश्च ब्रूहनुमत्कंडूयवातुलं तस्मिन् ७१ ब्रू ११ ब्रूवोमया इति मया प्रत्ययः । सर्वत्र रलुक् अनेन ब्रू जु अंत्यव्यं सलुक् जुमया । हनुमन् आल्विहोद्वाल- वन्तमन्तेत्तेरमणामतोः इति मन्तादेशः नोणःअनेन ए ए ११ अतःसेडोः हणुमंतो । कंडूयति अनेन डू त्यादीनां इ कणूअइ वातूल-अनेन तू तु कगचजेति तलुक् अतःसेडोः ११ वाउलो॥१२१॥

टीका भाषांतर. भ्रू हनुमत् कंडूय वातूल ए शब्दोना ऊ नो उ आय. सं. भ्रू तेने भ्रूवोमया सर्वत्र रलुक् आ चालता सूत्रे भ्रू नो जु आय पढी अंत्यव्यं ए सूत्रथी भुमया रूप सिद्ध आय. सं. हनुमन् तेने आल्विहो नोणः आ चालता सूत्रे ऊ नो उ आय. पढी अतः सेडोः ए सूत्रथी हणुमंतो ए रूप सिद्ध आय. सं. कंडूयति तेने आ चालता सूत्रथी ऊ आय. पढी त्यादीनां ए सूत्रथी कण्डुअइ एवं रूप सिद्ध आय. सं. वातूल तेने आ चालता सूत्रे ऊ नो उ आय. पढी कगचज० अतःसेडोः ए सूत्रोथी वाउलो रूप सिद्ध आय. ॥ १२१ ॥

मधूके वा ॥ १२२ ॥

मधूक शब्दे ऊत उट् वा जवति ॥ महुअं महुअं ॥ १२२ ॥

मूल भाषांतर. मधूक शब्दना ऊ नो विकट्टे उ आय. सं. मधूकं तेने महुअं महुअं एवां रूप आय. ॥ १२२ ॥

॥ ढुंठिका ॥

मधूक ७१ वा ११ मधूक अनेन वा धू धु खघथध० घ ह कगच- जेति कलुक् अवर्णोयय ११ क्लीबे महुअं महुअं ॥ १२२ ॥

टीका भाषांतर. मधूक शब्दना ऊ नो विकट्टे उ आय. सं. मधूक तेने आ चालता सूत्रथी ऊ नो उ आय. पढी खघथ० कगचज० अवर्णोयय० क्लीबे० ए सूत्रोथी महुअं महुअं एवां रूप सिद्ध आय. ॥ १२२ ॥

इदेतौ नूपुरे वा ॥ १२३ ॥

नूपुरशब्दे ऊत इत् एत् इत्येतौ वा जवतः ॥ निउरं नेउरं ।

पके नूउरं ॥ १२३ ॥

मूल भाषांतर. नूपुर शब्दना ऊने स्थाने इ अने ए एवां वे आदेश विकल्पे सं. नूपुरं तेना निउरं नेउरं एवां रूप आय. पहे नूउरं रूप पण आय. ॥ १२३ ॥

॥ टुंडिका ॥

इदेत् १२ नूपुर ७१ वा ११ इच्च एच्च इदेतौ नूपुर अनेन प्रथमे ऊ इ द्वितीये ऊ ए कगचजेति पलुक् ११ क्लीवे० मोनु० निउरं नेउरं पहे नूउरं ॥ १२३ ॥

टीका भाषांतर. नूपुर शब्दना ऊ नो इ अने ए एवां आदेश विकल्पे आय. नूपुरं तेने आ चालता सूत्रे प्रथम ऊ नो इ आय. बीजे पहे ऊ नो ए आय. पढी क चज० क्लीवे० मोनु० ए सूत्रोत्थी निउरं नेउरं अने पहे नूउरं रूप सिद्ध आय. ॥ १२३ ॥

उत्कूष्माण्डी-तूणीर-कूर्पर-स्थूल-तांबूल-गुडूची-मूढ्ये ॥ १२४ ॥

एषु ऊत उद् नवति ॥ कोहण्डी कोहली । तोणीरं । कोप्परं । थोरं । तम्बूलं । गलोई । मोल्लं ॥ १२४ ॥

मूल भाषांतर. कूष्माण्डी तूणीर कूर्पर स्थूल तांबूल गुडूची अने मूढ्य ए शब्दोना ऊ नो ओ आय. सं. कूष्माण्डी तेनां कोहण्डी अने कोहली एवां रूप आय. सं. तूणीरं तेनुं तोणीरं रूप आय. सं. कूर्परं तेनुं कोप्परं रूप आय. सं. स्थूलं तेनुं थोरं रूप आय. सं. तांबूलं तेनुं तम्बूलं रूप आय. सं. गुडूची तेनुं गलोई रूप आय. सं. मूढ्यं तेनुं मोल्लं रूप आय. ॥ १२४ ॥

॥ टुंडिका ॥

उत् ११ कूष्मांडी च तूणीरश्च कूर्परं च ताम्बूलं च गुडूची च मूढ्यं च कूष्मांडीतूणीरकूर्परताम्बूलगुडूचीमूढ्यं तस्मिन् कूष्मा-
ण्डी-कूष्माण्ड्यांमोलस्तुण्डोवा णस्य लत्वं वा ह्रस्वः संयोगे
वा अनेन उच्यते ऊ उ ११ अंत्यव्यं० सलुक् कोहण्डी कोहली-
तूणीर ११ अनेन तू तो क्लीवेस्म तोणीरं कूर्पर अनेन ऊ उ स-
र्वत्र खलुक् अनादौ द्वित्वं ११ क्लीवेस्म कोप्परं स्थूल-कगटडेति
सलुक् अनेन थू थो स्थलेलोः ल र ११ क्लीवेस्म थोरं तांबूल
ह्रस्वःसंयोगे ता त अनेन वू वो ११ क्लीवेस्म तम्बूलं । गुडूची
उतोमुकुटादिष्वत् गु ग डोलः डस्य लः अनेन ऊ उ कगचजेति

चलुक् ११ अंत्यव्यंज० सलुक् गलोई । मूल्य-अनेन मू मो अधो-
मनयां यलुक् अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबेस्म मोनु० मोद्धं ॥ १२४ ॥

टीका भाषांतर. कूष्मांडी विगेरे शब्दोना ऊनो ओ आय. सं. कूष्मांडी तेने
कूष्माण्डयां ष्मो लस्तुण्डोवा ए सूत्रथी ष्मनो ल आय. पढी ह्रस्वः संयोगे आ
चादता सूत्रे ऊनो ओ आय. अंत्यव्यंज० ए सूत्रथी कोहण्डी कोहली एवां रूप
आय. सं. तूणीर तेने आ चादता सूत्रे ऊनो ओ आय. क्लीबेस्म ए सूत्रथी तोणीरं
रूप आय. सं. कूर्पर तेने आ चादता सूत्रे ऊनो ओ आय. पढी सर्वत्र रलुक् अनादौ
द्वित्वं क्लीबे स्म ए सूत्रोथी कोप्परं एवं रूप सिद्ध आय. सं. स्थूल तेने कगटड० आ
चादता सूत्रे थूनो थो आय. पढी स्थूले लोरः क्लीबे स्म ए सूत्रोथी थोरं रूप सिद्ध
आय. सं. तांबूल ह्रस्वः संयोगे आ चादता सूत्रे उनो ओ आय. क्लीबेस्म ए सूत्रथी
तम्बोलं रूप आय. सं. गुडूची तेने उतो मुकुलादिष्वत् डोलः आ चादता सूत्रे
ऊनो ओ आय. पढी कगचज० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी गलोई रूप सिद्ध आय. सं.
मूल्य तेने आ चादता सूत्रे ऊनो ओ आय. पढी अधोमनयांयलुक् अनादौद्वित्वं
क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी मोल्लं एवं रूप सिद्ध आय. ॥ १२४ ॥

स्थूणा-तूणे वा ॥ १२५ ॥

अनयोरुत उत्वं वा ऋवति ॥ थोणा थूणा । तोणं तूणं ॥ १२५ ॥

मूल भाषांतर. स्थूणा अने तूण शब्दना ऊनो विकल्पे ओ आय. सं. स्थूणा
तेनां थोणा थूणा एवां रूप आय. सं. तूणं तेनां तोणं तूणं एवां रूप आय. ॥ १२५ ॥

॥ ढुंढिका ॥

स्थूणा च तूणश्च स्थूणातूणं तस्मिन् ७१ वा ११ स्थूणा- कगटके
तिसलुक् अनेन वा ऊ उ अंत्यव्यं० थोणा थूणा तूण अनेन तू
तो ११ क्लीबे स्म तोणं तूणं ॥ १२५ ॥

टीका भाषांतर. स्थूणा अने तूण शब्दना ऊ नो ओ आय सं. स्थूणा- तेने कग-
ट० आ चादता सूत्रे विकल्पे ऊनो ओ आय. पढी अंत्यव्यं० ए सूत्रथी थोणा थूणा
रूप सिद्ध आय. सं. तूण- तेने आ चादता सूत्रे ऊनो ओ आय पढी क्लीबे स्म ए
सूत्रथी तोणं तूणं एवां रूप सिद्ध आय ठे. ॥ १२५ ॥

रुतोऽत् ॥ १२६ ॥

आदेर्लकारस्य अत्वं नञ्ति ॥ घृतम् । घयं ॥ तूणं तणं ॥ कृतं ।

कयं ॥ वृषजः । वसहो ॥ मृगः । मर्ज ॥ घृष्टः । घट्टो ॥ दुहाइअ-
मिति कृपादिपाठात् ॥ १२६ ॥

मूल भाषांतर. शब्दना आदि ऋकारनो अ आय. सं. घृतम् तेनुं घतं रूप आय.
सं. तृणं तेनुं तणं आय. सं. कृतं तेनुं कयं आय. सं. वृषभः तेनुं वसहो आय. सं. मृगः
तेनुं मओ आय. सं. घृष्टः तेनुं घट्टो आय. सं. द्विधाकृत तेनुं कुहाइअ एवं आय.
कृपादि गणमां पाठ ते तेथी आ रूप आय. ॥ १२६ ॥

॥ तुंडिका ॥

कृत ६१ अत ११ घृत ११ अनेन घृ घ कगचजेति तलुक् अवर्णो-
अय ११ क्लीबे सम् मोनु० घयं । तृण- अनेन तृ त ११ क्लीबे-
सम् मोनु० तणं । कृत- अनेन कृ क कगचजेति तलुक् अवर्णो-
अय कयं वृषज- अनेन वृ व शसोः सः षः सः खघथ० ज ह ११
अतः सेडोंः वसहो मृग अनेन मृ म खघथ० ज ह कगचजेति
कलुक् अतः सेडोंः मर्ज । घृष्ट अनेन घृ घ घस्यानु षे० अनादौ
द्वित्वं द्वितीय पूर्व ट ठ ११ अतः सेडोंः घट्टो । द्विधाकृत अतः स-
र्वत्र वलुक् उच्च द्विधा कृगः दिदु खघथ० ध ह इत्कृपादौ षे० ए क
कगचजेति कलुक् तलुक् च ११ क्लीबे सम् मोनु० दुहाइअ ॥ ११ ॥ १२६ ॥

टीका भाषांतर. आदि ऋकारनो अ आय. सं. घृत तेने आ चालता
नो घ थयो. पठी कगचज अवर्णो क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी घयं
आय. सं. तृण तेने आ चालता सूत्रथी तृनो त आय. पठी क्लीबेसम् मोनु
त्रोथी तणं रूप आय. सं. कृत तेने आ चालता सूत्रथी कृनो क आय. पठी
अवर्णो ए सूत्रोथी कयं रूप आय. सं. वृषभ तेने आ चालता सूत्रथी च
आय. पठी शसोः सः खघथ० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी वसहो रूप सिद्ध आ-
मृग तेने आ चालता सूत्रथी मृनो म आय. पठी खघथ० कगचज अतः सेडों-
त्रोथी मओ रूप सिद्ध आय. सं. घृष्ट- तेने आ चालता सूत्रथी घृने कोहली-
घस्यानुष्टे अनादौ द्वित्वं द्वितीय पूर्व अतः सेडोंः ए सूत्रोथी
द्विधाकृत तेने सर्वत्र वलुक् उच्च द्विधा कृगः खघथ० अनेन ऊ उ स-
सम् मोनु० ए सूत्रोथी दुहाइअ एवं रूप सिद्ध आरूपपरं स्थूल-कगटडेति

आत्कृशा-मृडुक-मृडुत्वे ट १ क्लीबेसम् थोरं तांवूदा ॥

एषु आदेर्कृत आद् वा जवति ॥ कार्त्तुवेसम् तम्बोलं । गुडूच ॥
माउकं मउत्तणं ॥ १२७ ॥

अनेन ऊ उ कगचजेति

मूल भाषांतर. कृशा मृडुक मृडुत्व ए शब्दोना आदि ऋकारनो विकल्पे आ थाय. सं. कृशा तेना कासा किसा एवां रूप थाय. सं. मृडुकं तेनां माउक्कं मउअं एवां रूप थाय. सं. मृडुत्वं तेनां माउक्कं मउत्तणं एवां रूप थाय. ॥ १२७ ॥

॥ ढुंढिका ॥

आत् ११ कृशा च मृडुकं च मृडुत्वं च कृशामृडुकमृडुत्वं त-
स्मिन् ७१ वा ११ कृशा अनेन वा आत् का शषोः सः ११ अंत्य
व्यंजन सलुक् कासा । द्वितीये इत्कृपादौ कृ कि शेषं तद्धत् किसा ।
मृडुक अनेन वा मृ मा कगचजेति दलुक् सेवादौ० द्वित्वं ११.
क्लीबे माउक्कं मृडुक ऋतोऽत् मृ म कगचजेति दलुक् कलुक् च ११
क्लीबे सम् मोनु० मउअं मृडुत्वं अनेन वा मृ मा कगचजेति
दलुक् शक्तमुक्तदष्टरुणमृडुत्वेकोवा वात्वस्य क अनादौ० क्लीबे
सम् मोनु० माउक्कं । द्वितीये मृडुत्व ऋतोऽत् मृ म कगचजेति
दलुक् त्वस्य डिमात्तणोवा इति त्वस्य त्तादेशः क्लीबे सम्
मउत्तणं ॥ १२७ ॥

।का भाषांतर. कृशा मृडुक मृडुत्व शब्दोना आदि ऋनो आ थाय. सं.
।- तेने आ चालता सूत्रथी विकल्पे आ थाय. पढी शषोःसः अंत्यव्यंजन० ए
प्री कासा रूप थाय. बीजे पहे इत्कृपादौ ए सूत्रथी कृनो कि थाय-बाकीनुं
उपर प्रमाणे-करवाथी किसा रूप सिद्ध थाय. सं. मृडुक- तेने आ चालता सूत्रे
ये मृनो मा थाय. पढी कगचज० सेवादौद्वित्वं क्लीबे सम् ए सूत्रोथी माउक्कं
सेद्ध थाय. सं. मृडुक तेने ऋतोऽत् कगचज० क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी
मं रूप सिद्ध थाय. सं. मृडुत्व तेने आ चालता सूत्रे विकल्पे मृनो मा थाय पढी
वज० शक्तमुक्त० अनादौ क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी माउक्कं रूप सिद्ध
बीजा पहे सं. मृडुत्व तेने ऋतोऽत् कगचज० त्वस्य डिमात्तणोवा क्लीबेसम्
माप० मउत्तणं रूप सिद्ध थाय. ॥ १२७ ॥

इत्कृपादौ ॥ १२८ ॥

शब्देषु आदेर्कृत इत्वं जवति ॥ किवा । हिययं ।
। अन्यत्र मट्टं । दिट्टं । दिट्ठी । सिट्टं । सिट्ठी ।
। जिउ । जिझो । जिझारो । सिझारो । सिझाउं ।

आदेर्कारस्य अत्व

किई । एवं धिई कृप अनेन कृ कि पोवः ११ किवो । कृपाण-कि
पोवः ११ अनादौ अतःसेडोंः किविणो । कृपाण अनेन कृ कि
पोवः क्लीवेस्सम् किवानं । वृश्चिक- अनेन वृ वि वृश्चिकेश्च० अ
श्रु कगचजेति कलुक् ११ विश्रुत् । वृत्त-वि-११ क्लीवे० वित्तं वृत्ति
अनेन वि ११ अक्लीवे० अंत्यव्यं सलुक् वित्ती । हृत अनेन हि
हिअं- व्याहृत- एवं वाहितं- वृंहित- कगचजेति तलुक् ११
अतःसेडोंः विहिउ । वृसीअनेन वृ वि ११ अंत्य० विसी-रुषि ११ अ
नेन रु रि शषोः सः अक्लीवे० इसी वितृष्ण- अनेन ति कगचजेति
तलुक् सूक्ष्मल० ण्ण एह ११ अतःसेडोंः विइण्हो । स्पृहा- अनेन
स्पृस्थाने स्पि स्पृहायां इति स्फि स्थाने ठि अंत्यव्यं० सलुक्
ठिहा । सकृत् अनेन कृ कि कगचजेति कलुक् अंत्यव्यं० तलुक्
सलुक् च सइ । उत्कृष्ट- अनेन कृ कि अनादौ० द्वित्वं दृस्या
नुष्टे० दृस्यठः अनादौ० द्वित्वं द्वितीयपूर्व ठ ट ११ क्लीवेस्सम्०
मोनु० उक्किट्ठं । रुद्धि ११ रिः केवलस्य इतिः रु स्थाने रि अ-
क्लीवे० दीर्घः रिद्धी । नृशंस- अनेन नृ नि ११ शषोः सः अतः-
सेडोंः निसंसो ॥ १२७ ॥

टीका भाषांतर. कृपा विगेरे शब्दोना आदि ऋनो इ आय. सं. कृपा- तेने चा-
लता सूत्रे इ आय पठी पोवः अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी किवा रूप आय. सं. हृदय तेने
चालता सूत्रे हृनो हि आय. पठी कगचज० क्लीवेस्सम् मोनु० ए सूत्रोथी हियं
आय. सं. मृष्ट तेने चालता सूत्रे मृनो मि आय. पठी दृस्यानुष्टे अनादौ० द्वितीय०
क्लीवेस्सम् मोनु० ए सूत्रोथी मिट्ठं रूप आय. सं. मृष्ट तेने ऋतोऽत् वाकी पूर्ववत् यई
मिट्ठं रूप आय. सं. दृष्ट- दृष्टि- तेने चालता सूत्रे दृनो दिं आय. पठी दृस्थानु० अ-
नादौ० द्वितीय० अक्लीवे० दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी दिट्ठं दिट्ठी रूप आय. सं.
सृष्ट-सृष्टि- तेने चालता सूत्रोथी सृनो सि आय. वाकी दिट्ठी वत् सिद्ध आय. सं. गृष्टि
तेने चालता सूत्रे गृनो गि आय. दृस्यानु० अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यं० वक्रादावंत ए
सूत्रोथी गिण्ठी रूप सिद्ध आय. सं. पृथ्वी तेने चालता सूत्रोथी पृनो पि आय. पठी
त्वध्वद्वधां० अनादौ द्वितीय अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी पिछी रूप सिद्ध आय. सं.
भृगु तेने चालता सूत्रे भृ नो भि आय. कगचज० क्लीवे सौदीर्घः अंत्यव्यंजन० ए
सूत्रोथी भिऊ रूप आय. सं. भृंग भृंगार तेने चालता सूत्रे इ आय. पठी अतःसेडोंः

ए सूत्रथी भिंगो भिंगारो रूप सिद्ध आय. सं. शृंगार तेने चादता सूत्रथी सृनो सि
 आय पढी शषोः सः अतःसेडोः ए सूत्रोथी सिंगारो रूप आय. सं. शृगाल तेने चा-
 दता सूत्रथी सृनो सि आय. पढी शषोः सः कगचज० अतःसेडोः ए सूत्रोथी
 सिआलो रूप आय. सं. घृणा तेने चादता सूत्रथी घृनो घि आय. पढी अंत्यव्यं०
 ए सूत्रथी घिणा रूप आय. सं. घुसृण तेने चादता सूत्रथी सृ नो सि आय. पढी
 क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी घुसिणं रूप आय. सं. वृद्ध-कविः तेने चादता सूत्रथी
 वृ नो वि आय. पढी कगचज० अक्लीबे दीर्घ अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी विद्ध-कई
 रूप सिद्ध आय. सं. समृद्धि-सद्धि-गृद्धि-तेने अद्धि० अनादौ द्वित्वं द्वि-
 तीयपूर्व० अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी समिद्धी इद्धि गिद्धी एवां रूप सिद्ध आय. सं.
 कृश-तेने चादता सूत्रथी कृनो कि आय. पढी शषोः सः अतःसेडोः ए सूत्रोथी
 किसो रूप सिद्ध आय. सं. कृशानु-तेने चादता सूत्रथी कि थयो पढी शषोः सः
 नाणः अक्लीबेसौदीर्घः अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी किसानू रूप आय. सं. कृशरा तेने
 चादता सूत्रे कि आय. पढी शषोः सः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी किसरा रूप आय. सं.
 कृच्छ्र तेने चादता सूत्रे कि आय. पढी सर्वत्र रलुक् अनादौ० द्वितीयस्यपूर्व०
 क्लीबेसम् ए सूत्रोथी किच्छं रूप आय. सं. तृप्त तेने चादता सूत्रे तृनो ति आय.
 पढी सर्वत्र रलुक् अनादौ क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी तिप्पं रूप आय. सं कृषित
 तेने चादता सूत्रे कृनो कि आय. पढी शषोः सः कगचज० अतःसेडोः ए सूत्रोथी
 किसिओ रूप सिद्ध आय. सं. नृपः तेने चादता सूत्रे नृनो नि आय. पढी पोवः
 अतःसेडोः ए सूत्रोथी निवो रूप आय. सं. कृत्या तेने आ चादता सूत्रथी कृनो कि
 आय. पढी त्योऽचैत्ये० अनादौ० अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी किच्चा रूप आय. सं. कृति
 तेने चादता सूत्रे कि कगचज० अक्लीबे अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी किई रूप आय.
 एवी रीते सं. धृतिनुं धिई रूप आय. सं. कृप तेने चादता सूत्रे कि आय पढी पोवः
 ए सूत्रे किवो रूप आय. सं. कृपण तेने चादता सूत्रे कि आय. पढी पोवः अनादौ०
 अतःसेडोः ए सूत्रोथी किविणो रूप आय. सं. कृपण-तेने चादता सूत्रे कि आय.
 पढी पोवः क्लीबे सम् ए सूत्रोथी किवानं रूप आय. सं. वृश्चिक तेने चादता सूत्रे वृ-
 नो वि आय. पढी वृश्चिकेश्च० कगचज० ए सूत्रोथी विञ्चुओ रूप सिद्ध आय. सं. वृत्त-
 तेने चादता सूत्रे वि आय. पढी क्लीबे ए सूत्रथी वित्तं रूप सिद्ध आय. सं. वृत्ति तेने
 चादता सूत्रे वि आय. पढी अक्लीबे० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी वित्ती रूप आय. सं. हृत
 तेने चादता सूत्रे हि आय. पढी क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी हिअं रूप आय. तेवीरीते
 सं. व्याहृतं तेनुं वाहितं रूप आय. सं. वृंहित ते चादता सूत्रे इ पढी कगचज०
 अतःसेडोः ए सूत्रोथी विहिओ रूप आय. सं. वृसी तेने चादता सूत्रे वि आय. पढी
 अंत्यव्यं० ए सूत्रथी विसी रूप आय. सं. ऋषि तेने चादता सूत्रे रि आय. पढी शषोः
 सः अक्लीबे ए सूत्रोथी रिसी रूप आय. सं. वितृष्ण तेने चादता सूत्रे ति आय. पढी
 कगचज० सूक्ष्मस्ल० अतःसेडोः ए सूत्रोथी विइण्हो रूप आय. सं. स्पृहा तेने चा-

सुता सूत्रे इ आय. पढी स्पृहायां अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी छिहा आय. सं. सकृत्
 चालता सूत्रे इ आय. पढी कगचज० अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी सह रूप आय.
 उत्कृष्ट तेने चालता सूत्रे कूनो कि आय. पढी अनादौद्वित्वं षस्यानु० अनादौ
 द्वितीयपूर्व० क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी उक्किट्ठं रूप आय. सं. ऋद्धिः तेने चा
 सूत्रे रि आय. पढी केवलस्य इतिः अक्लीबे० ए सूत्रोथी रिद्धी रूप आय. सं.
 शंस तेने चालता सूत्रे नूनो नि आय. पढी शषोः सः अतःसेडोँ ए सूत्रो
 निसंसो रूप आय. ॥ १२७ ॥

पृष्ठे वानुत्तर पदे ॥ १२८ ॥

पृष्ठशब्देनुत्तरपदे रुत इद् जवति वा ॥ पिट्टी पट्टी । पिट्टि-परि-
 ट्टविश्रं ॥ अनुत्तर पद इति किम् । महि-वट्ठं ॥ १२८ ॥

मूल भाषांतर. जो ते उत्तर पदमां न होय तो पृष्ठ शब्दना ऋनो विकल्पे
 आय. सं. पृष्ठ तेना पिट्टी पट्टी एवा रूप आय. सं. पृष्ठ परिस्थितं तेनुं पिट्टि-परि-
 विश्रं आय. उत्तर पदमां न होय तेम कहुं ठे तेथी सं. महीपृष्ठं तेनुं महि
 वट्ठं रूप आय. ॥ १२८ ॥

॥ दुंडिका ॥

पृष्ठ ७१ वा ११ उत्तरं च तत्पदं च उत्तरपदं न उत्तरपदं अनुत्तरपदं
 तस्मिन् ७१ पृष्ठ अनेन वा पृ पि द्वितीये ऋतोऽत् षस्यानु० षस्य
 ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व ठ ट ११ अक्लीबे दीर्घः पिट्टी
 पट्टी । अंत्यव्यं० सलुक् महीपृष्ठ दीर्घह्रस्वौ ही हि ऋतोऽत् पृ
 प पोवः षस्यानु० षस्य ठ : द्वितीयपूर्वठस्य टः ११ क्लीबे सम्
 मोनु० महि-वट्ठं ॥ १२९ ॥

टीका भाषांतर. जो ते उत्तर पदमां न होय तो पृष्ठ शब्दना ऋनो विकल्पे
 आय. सं. पृष्ठ- तेने चालता सूत्रे षनो पि आय बीजे पक्षे ऋतोऽत् षस्यानु अनादौ
 द्वित्वं द्वितीयपूर्व० अक्लीबे दीर्घः ए सूत्रोथी पिट्टी पट्टी एवा रूप आय. सं. म
 पृष्ठ तेने दीर्घ ह्रस्व आय. पढी ऋतोऽत् पोवः षस्यानु० द्वितीय पूर्वठस्यटः क्ली
 सम् मोनु० ए सूत्रोथी महि-वट्ठं रूप आय. ॥ १२९ ॥

मसिण-मृगाङ्क-मृत्यु-शृङ्ग-पृष्ठे वा ॥ १३० ॥

एषु रुत इद् वा जवति ॥ मसिणं मसणं । मिश्रङ्को मयङ्को । मिश्रु
 मचू । सिङ्गं सङ्गं धिट्ठो धट्ठो ॥ १३० ॥

मूल भाषांतर. मसृण मृगांक मृत्यु शृंग धृष्ट ए शब्दोना ऋनो इ विकल्पे
आय. सं. मसृणं तेनां मसिणं मसणं एवां रूप आय. सं. मृगांकः तेनां मिअंको
मयंको एवां रूप आय. सं. मृत्यु तेना मिच्चू मच्चू एवां रूप आय. सं. शृंगं तेना सिंगं
संगं रूप आय. सं. धृष्टः तेना धिट्ठो धट्ठो रूप आय. ॥ १३० ॥

॥ दुंदिका ॥

मसृणं च मृगांकश्च मृत्युश्च शृंगं च धृष्टश्च मसृणमृगांकमृत्युशृंग
धृष्टं तस्मिन् ७१ वा ११ मसृण- अनेन वा सृ सि द्वितीये ऋ-
तोऽत् ११ क्लीबे सम् मोनु० मसिणं मसणं । मृगांकः अनेन वा
मृ मि ह्रस्वः संयोगे गा ग कगच जेति लुक् ११ अतः सेडोः मिअङ्को
द्वितीये मृगांक ऋतोऽत् मृ म ह्रस्वः कगचजेति गलुक् अवर्णो
११ अतः सेडोः मयंको मृत्यु अनेन वा मृ मि द्वितीये ऋतोऽत् मृ म
त्योऽचैत्ये त्यस्य च अनादौ द्वित्वं ११ अक्लीबे दीर्घः अन्त्यव्यंजनस्य
लुक् मिच्चू मच्चू । शृंग अनेन वा शृ शि ऋतोऽत् शृ श शषोःसः ११
क्लीबे सम् मोनु० सिंगं संगं । धृष्टः अनेन धृ धि । द्वितीये ऋतोऽत्
ष्टस्यानु० ष्टस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीय पूर्व ठ ट ११ अतः सेडोः
धिट्ठो धट्ठो ॥ १३० ॥

टीका भाषांतर. मसृण मृगांक मृत्यु शृंग धृष्ट- ए शब्दोना ऋनो इ विकल्पे इ
अय. सं. मसृण तेने चालता सूत्रे सृनो सि आय. बीजा पहे ऋतोऽत् क्लीबेसम्
नु० ए सूत्रोथी मसिणं अने मसणं रूप सिद्ध आय. सं. मृगांकः तेने चालता सू-
थी मृनो मि आय पढी ह्रस्वः संयोगे कगचज० अतःसेडोः ए सूत्रोथी मिअंको
प आय. बीजे पहे मृगांकः तेने ऋतोऽत् ह्रस्वः कगचज अवर्णो अतःसेडोः
सूत्रोथी मयंको रूप आय. सं. मृत्यु तेने चालता सूत्रे मृनो मि आय. बीजे पहे
तोऽत् त्योऽचैत्ये अनादौ द्वित्वं अक्लीबे दीर्घ अन्त्यव्यंज० ए सूत्रोथी मिच्चू
रूप आय. सं. शृंग तेने चालता सूत्रे शृनो शि आय पहे ऋतोऽत् शषोःसः
थीये सम् मोनु० ए सूत्रोथी सिंगं संगं रूप आय. सं. धृष्टः तेने चालता सूत्रे धृनो
धे आय. बीजे पहे ऋतोऽत् ष्टस्यानु० अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्० अतःसेडोः ए
त्रोथी धिट्ठो धट्ठो रूप आय. ॥ १३० ॥

उहत्वादौ ॥ १३१ ॥

ऋतु इत्यादिषु शब्देषु आदेऋत उद् जवति ॥ उ उ । परामुद्धो ।

पुट्टो पउट्टो । पुहई । पउत्ती । पाउसो । पाउउ । जुई । पहुडी ।
 पाहुडं । परहुउ । निहुअं । निउअं । विउअं । संवुअं । वुत्तन्तो ।
 निव्वुअं । निव्वुई । वुन्दं । वुन्दावणो । वुट्टो । वुट्टी । उसहो । मु-
 णालं । उज्जू । जामाउउ । माउउ । माउआ । जाउउ । पिउउ ।
 पुहुवी ॥ ऋतु । परामृष्ट स्पृष्ट । प्रवृष्ट । पृथिवी । प्रवृत्ति । प्रावृष् ।
 प्रावृत् । भृति । प्रभृति । प्राभृत । परभृत । निभृत । निवृत । वि-
 वृत । संवृत । वृत्तांत । निर्वृत । निर्वृति । वृन्द । वृन्दावन । वृद्ध ।
 वृद्धि । वृषभ । मृणाल । रजु । जामातृक । मातृक । मातृका ।
 भ्रातृक । पितृक । पृथ्वी । इत्यादि ॥ १३१ ॥

मूल भाषांतर. ऋतु विगेरे शब्दोना आदि ऋकारनो ऊ आय. सं. ऋतु ते
 ऊउ रूप आय. सं. परामृष्ट तेनुं परामुट्टो रूप आय. सं. स्पृष्टप्रवृष्ट तेनां पुट्टो पउ
 रूप आय. सं. पृथिवी प्रवृत्ति तेनां पुहई पउत्ती रूप आय. सं. प्रावृष् प्रावृत से
 पाउसो पाउओ रूप आय. सं. भृति प्रभृति तेनां भुई पहुडि रूप आय. सं. प्राभृ
 परभृत तेनां पाहुडं परहुओ रूप आय. सं. निभृत निवृत तेनां निहुअं निउअं
 आय. सं. विवृतं संवृतं तेनां विउअं संवुअं रूप आय. सं. वृत्तांतः निवृतं ते
 वुत्तन्तो निव्वुअं रूप आय. सं. निर्वृतिः वृन्दं तेना निव्वुई वुन्दं रूप आय. सं.
 वृन्दावनं वृद्धः वृद्धिः तेनां वुन्दारणो वुट्टो वुट्टी रूप आय. सं. वृषभः मृणालं ऋ
 तेना उसहो मुणालं उज्जू एवा रूप आय. सं. जामातृक मातृकः मातृका ते
 जामाउओ माउओ माउआ रूप आय. सं. भ्रातृक पितृ पृथ्वी तेना भाउओ
 पिउओ पुहुवी रूप आय. ॥ १३१ ॥

॥ हुंठिका ॥

उत् ११ ऋत्वादि ७१ ऋतु अनेन ऋ उ कगचजेति तलुक् अक्कीवे
 सौ दीर्घः उ ऊः अंत्यव्यंज० सलुक् उऊ । परामृष्ट अनेन मृ मु
 षस्यानु० अनादौ० ११ परामुट्टो । स्पृष्ट— अनेन स्पृ स्पु कगटडेति
 सलुक् षस्यानु० ष ठ । अनादौ द्वित्वं द्वितीय० पूर्व थ ट ११
 अतःसेडोंः पुट्टो । प्रवृष्ट— अनेन वृवु । सर्वत्र रलुक् कगचजेति व-
 लुक् षस्यानु० ष ठः । अनादौ द्वित्वं द्वितीय पूर्व ठ ट ११ अतः
 सेडोंः पउट्टो । पृथिवी— अनेन पृ पु पथिपृथिवीप्रतिश्रुत्० इति
 थ खघथ० थ ह कगचजेति वलुक् सर्वत्र रलुक् ११ अक्कीवेसौ दीर्घः

अंत्यव्यं० सलुक् पुहई । प्रवृत्ति- अनेन वृ वु कगचजेति वलुक्
सर्वत्र रलुक् ११ अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् पजत्ती । प्रावृष्-
सर्वत्र रलुक् अनेन वृ वु कगचजेति तलुक् दिक्प्रावृषोःसः षः
सः अतःसेडोः पाजसो । प्रावृत- सर्वत्र रलुक् अनेन वृ वु कगच-
जेति वलुक् तलुक्च अतःसेडोः पाजउ । भृति- ११ अनेन भृ जु
कगचजेति तलुक् ११ अक्लीबे० अंत्यव्यं० जुई । प्रभृति सर्वत्र० अ-
नेन नृ जु खघथ० न ह प्रत्यादौडः त डः अंत्य० सलुक् पहुडि ।
प्राचृत- सर्वत्र तरलुक् अनेन नृ जु खघथ० न ह प्रत्यादौडः त
डः ११ क्लीबे सम् पाहुडं । परचृत अनेन नृ जु खघथ० न ह क-
गचजेति तलुक् ११ अतःसेडोः परहुउ । निचृत- अनेन भृ जु ख-
घथ० न ह कगचजेति तलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० निउअं ।
एवं विउअं । संवुअं । वुत्तन्तो । नीवुअं । निवुई । वृंद अनेन वृ
वु क्लीबे सम् मोनु० वुन्दं । वृंदावन अनेन वृ वु नोणः ११ अतःसे-
डोः वुन्दावणो । वृद्ध अनेन वृ वु दिग्घविदग्घ वृद्धिवृद्धे ढः धस्य ढः
अनादौ० द्वित्वं द्वितीयपूर्वढस्य ढः ११ अतःसेडोः वुहो एवं वुह्री
अक्लीबे दीर्घः । वृषज- अनेन वृ वु कगचजेति वलुक् शषोः सः
खघथ० न ह ११ अतःसेडोः जसहो- मृणाल- ११ अनेन मृ मु
क्लीबे सम् मोनु० मुणालं रुजु- अनेन रु उ ११ अक्लीबे दीर्घः
अंत्यव्यं० सलुक् उजू । जामातृक- अनेन तृ तु कगचजेति त-
लुक् कलुक् च ११ अतःसेडोः जामाउउ । मातृक- अनेन तृ तु क-
गचजेति तकयोर्लुक् ११ अंत्यव्यं० सलुक् माउउ । ज्ञातृक- सर्वत्र
रलुक् अनेन तृ तु कगचजेति तकयोर्लुक् ११ अतःसेडोः जाउउ ।
एवं पितृक- अनेन तृ तु कगचजेति तकयोर्लुक् ११ अतः सेडोः
पिउउ । पृथ्वी अनेन पृ पु तन्वी तुद्वेषु इति वप्राग् उकारः ख-
घथ० थ ह ११ अंत्यव्यं० सलुक् पुहुवी ॥ १३१ ॥

टीका भाषांतर- ऋतु विगरे शब्दोना आदि ऋनो उ आय. सं. ऋतु तेने आ चालता
सूत्रथी उ आय पढी कगचज अक्लीबे० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी उऊ रूप सिद्ध आय.

सं. परामृष्ट- तेने चालता सूत्रथी मृ नो मु आय. पठी ष्टस्यानु० अनादौ ए सूत्रो
 परमुष्टो रूप आय. सं. सृष्ट तेने चालता सूत्रे उ आय पठी कगचज ष्टस्यानु० अ
 नादौ० द्वितीय० पूर्व० अतःसेडों: ए सूत्रोथी पुष्टो रूप आय. सं. प्रवृष्ट तेने
 लता सूत्रथी वृनो उ आय. पठी सर्वत्ररलुक् कगचज० ष्टस्यानु० अनादौ द्वि
 द्वितीय० अतःसेडों: ए सूत्रोथी पउष्टो रूप आय. सं. पृथिवी तेने चालता सूत्रे
 आय. पठी पथि पृथिवी० खघथ० कगचज० सर्वत्र रलुक् क्लीवे दीर्घः अंत्यव्यंज०
 ए सूत्रोथी पुहई रूप आय. सं. प्रवृत्ति तेने चालता सूत्रथी वृनो उ आय. पठी क
 चज० सर्वत्र रलुक् अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी पउत्ती रूप आय. सं.
 प्रावृप् तेने सर्वत्र रलुक् चालता सूत्रे उ कगचज० दिक्प्रावृषोः अतःसेडों: ए सूत्रो
 पाउसो रूप आय. सं. प्रावृत तेने सर्वत्र रलुक् चालता सूत्रे उ कगचज० अतः
 सेडों: ए सूत्रोथी पाउओ रूप आय. सं. भृति तेने चालता सूत्रे भृनो भु कगचज०
 क्लीवेसम् अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी भुई रूप आय. सं. प्रभृति तेने सर्वत्र० चालता
 सूत्रे उ खघथ० प्रत्यादौडः अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी पडुडि रूप आय. सं. प्राभृत तेने
 सर्वत्र० चालता सूत्रे उ खघथ० प्रत्यादौडः क्लीवेसम् ए सूत्रोथी पाहुडं रूप आय.
 सं. परभृत तेने चालता सूत्रे उ खघथ० कगचज० अतःसेडों: ए सूत्रोथी परहुओ
 रूप आय. सं. निभृत तेने चालता सूत्रथी उ पठी कगचज० क्लीवेसम् मोनु० ए सू
 त्रोथी निहुअं रूप आय. सं. निवृत तेने चालता सूत्रथी उ आय. कगचज० क्ली
 सम् ए सूत्रोथी निउअं रूप आय. एवीरीते विवृत संवृत वृत्तांत निवृत्त अने निवृ
 तेनां विउअं संवुअं वुत्तंतो निव्वुअं निव्वुई एवां रूप आय. सं. वृंद तेने चालता सू
 उ आय. पठी क्लीवेसम्० मोनु० ए सूत्रोथी वुन्दं रूप आय. सं. वृन्दावन तेने च
 लता सूत्रे उ आय. नोणः अतःसेडों: ए सूत्रोथी वुन्दावणो रूप आय. सं. वृद्ध तेने
 चालता सूत्रथी उ आय. पठी दिग्घविदग्घ वृद्धिवृद्धेडः अनादौ द्वित्वं द्वितीय० अतः
 सेडों: ए सूत्रोथी वुट्टो रूप आय. एवीरीते वुट्टी रूप आय. तेने अक्लीवे दीर्घः ए सू
 लागेठे. सं. वृषभ तेने चालता सूत्रे उ आय. पठी कगचज० शपोः सः खघथ० अतः
 सेडों: ए सूत्रोथी उसहो रूप आय. सं. मृणाल तेने चालता सूत्रे उ आय. पठी
 क्लीवेसम् मोनु० ए सूत्रोथी मुणालं रूप आय. सं. ऋजु- तेने चालता सूत्रे उ आय.
 अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी उज्जू रूप आय. सं. जामातृक तेने चालता
 सूत्रथी उ आय कगचज० अतःसेडों: ए सूत्रोथी जामाउओ रूप आय. सं. मातृ
 तेने चालता सूत्रथी उ आय. कगचज० अंत्यव्यं० ए सूत्रथी माउओ आय. सं. ज
 तृक तेने सर्वत्र रलुक् चालता सूत्रे उ आय. कगचज० अतःसेडों: ए सूत्रोथी मा
 उओ रूप आय. सं. पितृक तेने चालता सूत्रथी उ आय. कगचज० अतःसेडों: ए
 सूत्रोथी पिउओ रूप आय. सं. पृथ्वी तेने चालता सूत्रे उ आय. तन्वीतुल्येषु० खघथ
 अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी पुहुवी रूप आय. ॥ १३१ ॥

निवृत्त-वृन्दारके वा ॥ १३२ ॥

अनयोर्ऋत उद् वा जवति ॥ निवृत्तं निश्चत्तं । वृन्दारया वन्दारया ॥ १३२ ॥

मूल भाषांतर. निवृत्त अने वृन्दारक शब्दना ऋनो विकल्पे उ थाय. सं. निवृत्त तेनां निवृत्तं निश्चत्तं एवां रूप आय. सं. वृन्दारकाः तेना वृन्दारया वन्दारया एवां रूप आय. ॥ १३२ ॥

॥ टुंडिका ॥

निवृत्तं च वृन्दारकं च निवृत्तवृन्दारकं तस्मिन् ७१ वा ११ निवृत्त ११ अनेन वा वृ वु क्लीबेस्म मोनु० निवृत्तं । निवृत्त ११ ऋतोऽत् वृ व कगचजेति वलुक् ११ क्लीबेस्म मोनु० निश्चत्तं । वृन्दारक अनेन वा वृ वु द्वितीये ऋतोऽत् वृ व कगचजेति कलुक् अवर्णो १३ जस्रशसोर्लुक् जस्रशस्रडसि त्तोदीर्घः वृन्दारया । वन्दारया ॥ १३२ ॥

टीका भाषांतर. निवृत्त अने वृन्दारक शब्दना ऋनो विकल्पे उ थाय. सं. निवृत्त- तेने चालता सूत्रे वृनो वु थाय पढी क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी निवृत्तं रूप ऋ थाय. पढे निवृत्त तेने ऋतोऽत् कगचज० क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी निवृत्तं रूप आय. सं. वृन्दारकाः तेने चालता सूत्रे वृनो वु थाय. अने बीजे पढे ऋतोऽत् कगचज० अवर्णो जस्रशसोर्लुक् जस्रशस्रडसि ए सूत्रोथी वृन्दारया वन्दारया एवां रूप आय. ॥ १३२ ॥

वृषजे वा वा ॥ १३३ ॥

वृषजे ऋतो वेन सह उद् वा जवति ॥ उसहो वसहो ॥ ३३ ॥

मूल भाषांतर. वृषभ शब्दना ऋनो वनी साथे विकल्पे उ थाय. सं. वृषभ तेनां उसहो वसहो एवां रूप आय. ॥ १३३ ॥

॥ टुंडिका ॥

वृषजे ७१ वा ११ वा ३१ वृषज अनेन वा वकारेण सह उ शषोः सः अतः सेडोः उसहो । द्वितीये ऋतोऽत् वृ व शेषं पूर्ववत् वसहो । ॥ १३३ ॥

टीका भाषांतर. वृषज शब्दना ऋनो वनी साथे विकल्पे उ थाय. सं. वृषभ तेने चालता सूत्रोथी वसहित ऋनो उ थयो पढी शषोः सः अतः सेडोः ए सूत्रोथी उसहो रूप सिद्ध थाय. बीजे पढे ऋतोऽत् बाकी पूर्ववत् सूत्र लागी वसहो रूप आय. ॥ १३३ ॥

गौणान्त्यस्य ॥ १३४ ॥

गौणशब्दस्य योऽन्त्य कृत् तस्य उद् भवति ॥ माउ-मण्डलं । मा-
उहरं । पिउ-हरं । माउ-सिआ । पिउ-सिआ । पिउ-वणं । पिउ-वई ॥ १३४ ॥

मूल भाषांतर. गौणशब्दनो अंत्य कृत् तेनो उ थाय. सं. मातृ-मंडल तेनुं माउ-
मण्डलं एवुं रूप थाय. सं. मातृ-गृहं तेनुं माउहरं रूप थाय. सं. पितृ-गृहं तेनुं
पिउ-हरं रूप थाय. सं. मातृ-स्वसा तेनुं माउ-सिआ रूप थाय. सं. पितृ-
स्वसा तेनुं पिउ-सिआ रूप थाय. सं. पितृ-वनं तेनुं पिउ-वणं रूप थाय. सं.
पितृ-पति तेनुं पिउ-वई रूप थाय. ॥ १३४ ॥

॥ टुंठिका ॥

गौणांत्य- ६१ गौणस्य अंत्यः गौणांत्यः तस्य मातृ-मंडलं । मा-
तृणां मंडलं मातृमंडलं । कगटडेति तलुक् अनेन कृ उ क्लीवेस्म
मोनु० माउ-मंडलं । मातृ-गृह- कगटडेति तलुक् अनेन कृ उ
गृहस्य घरपतौ इति गृहस्थाने घरादेशः खघथ० घस्य हः ११ क्लीवे
स्म माउ-हरं एवं पितृ-गृहं पिउ-हरं मातृस्वसृ- कगटडेति त-
लुक् अनेन कृ उ मातृपितृ स्वसु सिआओ स्वसृस्थाने सिआ आ-
देशः अंत्यव्यंज० सलुक् माउ-सिआ । एवं पितृ-स्वसृ पिउ-
सिआ । पितृवन- कगटडेति तलुक् अनेन कृ उ नोणः ११ क्लीवे
स्म मोनु० पिउ-वणं पितृ-पति कगटडेति तलुक् अनेन कृ उ ।
पोवः पस्य वः कगचजेति तलुक् ११ अक्लीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यं०
सलुक् पिउ-वई ॥ १३४ ॥

टीका भाषांतर. गौणशब्दना अंत्य कृत् तेनो उ थाय. सं. मातृ-मंडल तेमां मा
ए गौणशब्दते. तेने कगटड चादता सूत्रे कृत् तेनो उ थाय. क्लीवेस्म मोनु० ए सूत्रो
माउ-मंडलं रूप सिद्ध थाय. सं. मातृ-गृह तेने कगटड० चादता सूत्रे कृत् तेनो
थाय. पत्नी गृहस्य घरपतौ खघथ० क्लीवेस्म ए सूत्रोथी माउ-हरं रूप थाय. एवीरी
सं. पितृ-गृहं तेनुं पिउ-हरं रूप थाय. सं. मातृ स्वसृ तेने कगटड० चादता स
कृत् तेनो उ थाय. मातृपितृस्वसुः सिआओ अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी माउ-सिआ
रूप थाय. एवीरीते पितृ-स्वसा तेनुं पिउसिआ रूप थाय. सं. पितृ-वन कगट
चादता सूत्रे कृत् तेनो उ थाय. नोणः क्लीवेस्म मोनु० ए सूत्रोथी पिउ-वणं रूप था

पितृ-पंति कगटड चावता सूत्रे ऋनो उ आय. पोवः कगचज० अक्लीषेसौ० अं-
त्यव्यं० ए सूत्रोथी पिउ-वई रूप सिद्ध आय. ॥ १३४ ॥

मातुरिद्धा ॥ १३५ ॥

मातृशब्दस्य गौणस्य कृत इद् वा जवति ॥ माइ-हरं । माउ-हरं ॥
कचिदगौणस्यापि । माईणं ॥ १३५ ॥

मूल भाषांतर. गौण एवा मातृ शब्दना ऋनो विकल्पे इ आय. सं मातृ-गृहं तेनुं
माइ-हरं आय. अने पक्षे माउ-हरं आय. सं. मातृणां तेनुं माईणं रूप आय. ॥ १३५ ॥

॥ टुंठिका ॥

मातृ ६१ इद् ११ वा ११ मातृ-गृह क इ पक्षे गौणांत्यस्य क उ
गृहस्य घर पतौ गृहस्य घर खघथ० घस्य हः ११ क्लीबेस्म मोनु०
माइ-हरं । माउ-हरं । मातृ ६३ कगटडेति तलुक् अनेन इ
टाआमोर्णः जस्शस्इई ई माईणं ॥ १३५ ॥

टीका भाषांतर. गौण एवा मातृ शब्दना स नो विकल्पे इ आय. सं. मातृ-गृह
ने ऋनो इ आय. बीजे पक्षे गौणांत्यस्य ए सूत्रोथी ऋनो उ आय. पत्नी गृहस्य
रपतौ खघथ० क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी माइ-हरं माउहरं एवां रूप आय.
१. मातृणां तेने कगटड० चावता सूत्रे इ टा आमोर्णः जस्शस्इई ए सूत्रोथी
माईणं रूप आय. ॥ १३५ ॥

उदूदोन्मृषि ॥ १३६ ॥

मृषाशब्दे कृत उत् ऊत् उच्च जवंति ॥ मुसा । मूसा । मोसा ।
मुसा-वाउ । मूसा-वाउ । मोसा-वाउ ॥ १३६ ॥

मूल भाषांतर. मृषा शब्दना ऋकारना उ ऊ ओ आय. सं. मृषा तेनां मुसा
मूसा मोसा एवां रूप आय. सं. मृषावाद तेना मुसा-वाओ मूसा-वाओ मो-
सावाओ एवां रूप आय. ॥ १३६ ॥

॥ टुंठिका ॥

उच्च ऊच्च उच्च उदूदोत् ११ मृषा ७१ अनेन उ ऊ उ शषोःसः
११ अंत्यव्यं० सलुक् । मुसा । मूसा । मोसा । मृषावाद-कगचजेति
दलुक् ११ शषोः सः अनेन मु मू मो अतः सेडोः मुसा-वाउ । मू-
सा-वाउ । मोसा-वाउ ॥ १३६ ॥

टीका भाषांतर. मृषा शब्दना ऋना उ ऊ ओ आय. सं. मृषा- तेने चाख
सूत्रथी उ ऊ ओ आय पठी शषोः सः अंत्यव्यं० ए सूत्रथी मुसा मूसा मोसा ए
रूप आय. सं. मृषावाद तेने कगजच शषोः सः ए सूत्रथी मु मू मो आय. प
अतः सेडोंः ए सूत्रथी मुसा-वाळ मूसा-वाळ मोसा-वाळ एवां रूप आय. ॥ १३६ ॥

इडतौ वृष्ट-वृष्टि-पृथक् मृदङ्ग-नमृके ॥ १३७ ॥

एषु कृत इकारोकारौ जवतः ॥ विटो बुटो । विट्टी बुट्टी । पिहं ।
पुहं । मिइङ्गो मुइङ्गो । नत्तिउं नत्तुउं ॥ १३७ ॥

मूल भाषांतर. वृष्ट वृष्टि पृथक् मृदङ्ग नमृक ए शब्दोना ऋ ना इकार अने उका
आय. सं. वृष्ट- तेनां विटो बुटो एवां रूप आय. सं. वृष्टि तेनां विट्टी बुट्टी एवा
आय. सं. पृथक् तेनां पिहं पुहं रूप आय. सं. मृदङ्ग तेना मिइङ्गो मुइङ्गो रूप आ
सं. नमृक तेना नत्तिओ नत्तुओ रूप आय. ॥ १३७ ॥

॥ दुंढिका ॥

इच्च उच्च इडतौ १२ वृष्टश्च वृष्टिश्च पृथक् च मृदङ्गं च नमृकश्च वृष्ट-
वृष्टिपृथक्मृदङ्गनमृकं तस्मिन् ७१ वृष्ट- अनेन प्रथमे वृ वि द्वि-
तीये वृ बु वृष्यानुष्टौ वृ अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वं वृ ट ११ अतः
सेडोंः विटो बुटो वृष्टि- अनेन वृ वि द्वितीये वृ बु वृष्यानु० वृ
अनादौ० द्वित्वं द्वितीय० पूर्व वृ ट ११ अक्लीवे सौ दीर्घः अं-
त्यव्यं० सलुक् विट्टी बुट्टी । पृथक् अनेन पृ पि खघथ० घस्य हः
द्वितीये पृ पु ११ अव्ययसलुक् वाखरेमश्च लुक् मोनु० पिहं पुहं ।
मृदङ्ग- अनेन प्रथमे मृ मि द्वितीये मृ मु इः खप्तादौ इति दस्य
इ ११ अतःसेडोंः मिइङ्गो मुइङ्गो । नमृक- र कगटडेति पलुक् अ-
नेन तृ ति द्वितीये तृ तु अनादौ द्वित्वं कगचजेति कलुक् ११ अ-
तःसेडोंः नत्तिउं नत्तुउं ॥ १३७ ॥

टीका भाषांतर. वृष्ट वृष्टि पृथक् मृदङ्ग नमृक ए शब्दोना ऋ ना इ अने
आय. सं. वृष्ट तेने चाखता सूत्रे वृनो वि आय पळे वृनो बु आय पठी वृष्यानु
अनादौ द्वित्वं द्वितीय० अतःसेडोंः ए सूत्रथी विटो बुटो रूप आय. सं. वृष्टि
चाखता सूत्रथी वृनो वि आय वीजे पळे वृनो बु आय पठी वृष्या० अनादौ
द्वितीय० अक्लीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रथी विट्टी बुट्टी रूप आय. सं. पृथ
तेने चाखता सूत्रे पृनो पि आय खघथ० वीजे पळे पृनो पु आय. पठी अंत्यव्यं० वा

रेमश्च मोनु० ए सूत्रोथी पिहं पुहं रूप आय. सं. मृदंग तेने चालता सूत्रे प्रथम पहे
मृनो मि अने बीजे पहे मृ नो मु आय. पढी इः स्वप्नादौ अतः सेडोंः ए सूत्रोथी
मिहंगो मुहंगो एवां रूप आय. सं. नमृक तेने कगटड चालता सूत्रे तृ नो ति तथा तु
आय पढी अनादौ द्वित्वं कगचज ११ अतः सेडोंः ए सूत्रोथी नत्तिओ नत्तुओ
रूप सिद्ध आय. ॥ १३७ ॥

वा बृहस्पतौ ॥ १३८ ॥

बृहस्पतिशब्दे कृत इडुदौ वा जवतः ॥ बिहप्फई बुहप्फई ।
पहे बहप्फई ॥ १३८ ॥

मूल भाषांतर. बृहस्पति शब्दना ऋना इ अने उ आय. सं. बृहस्पति तेना
बिहप्फई बुहप्फई आय अने पहे बुहप्फई पण आय. ॥ १३८ ॥

॥ टुंढिका ॥

वा ११ बृहस्पति ७१ बृहस्पति— अनेन वृ वि द्वितीये वृ बु ष-
स्पयोः फः स्पस्य फः अनादौ० द्वित्वं । द्वितीयपूर्व० फ प कग-
चजेति तलुक् ११ अक्लीबे सौ दीर्घः इ ई अंत्यव्यं० सलुक् बिहप्फई
बुहप्फई । यत्र इडुतौ न जवतः तत्र कृतोऽत् बहप्फई तद्देव ॥ १३९ ॥

टीका भाषांतर. बृहस्पति शब्दना ऋना इ अने उ आय. सं. बृहस्पति तेने
लता सूत्रे वृनो वि आय बीजे पहे वृनो बु आय. पढी षस्पयोः फः अनादौ०
तीय० कगचज० अक्लीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी बिहप्फई बुहप्फई
रां रूप आय. ज्यारे इ के उ न आय त्यारे कृतोऽत् सूत्रोथी बहप्फई रूप आय. ॥ १३९ ॥

इदेदोद् वृन्ते ॥ १३९ ॥

वृन्तशब्दे कृत इत् एत् उच्च जवन्ति ॥ विण्टं वेण्टं वोण्टं ॥ १३९ ॥

मूल भाषांतर. वृन्त शब्दना ऋ नो इ अने ओ आय. सं. वृन्त तेनां विण्टं वेण्टं
ण्टं रूप आय. ॥ १३९ ॥

॥ टुंढिका ॥

इदेदोत् ११ वृन्त ७१ वृन्त ७ अनेन प्रथमे वृ वि द्वितीये वृ वे
तृतीये वृ वो वृन्तेण्टः इति तस्य एण्टः ११ क्लीबे सम् मोनु० विण्टं
वेण्टं वोण्टं ॥ १३९ ॥

टीका भाषांतर. वृन्त शब्दना क्रना इ ओ आय. सं. वृन्त तेने प्रथम पदे इ थाय वीजे पहे ए थाय. अने वीजे पहे ओ थाय पठी वृन्तेण्टः ए सूत्रथी तके ण्ट थाय. क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी विण्टं वेण्टं वोण्टं एवां रूप थाय. ॥ १३९॥

रिः केवलस्य ॥ १४० ॥

केवलस्य व्यंजनेनासंपृक्तस्य कृतो रिरादेशो जवति ॥ रिद्धी । रिहो ॥

मूल भाषांतर. केवल एटले व्यंजन साथे नहीं मलेला एवा क्रनो रि आदेश थाय. सं. कद्धि तेनुं रिद्धी रूप थाय. सं. कक्ष तेनुं रिच्छो रूप थाय. ॥ १४० ॥

॥ टुंढिका ॥

रि ११ केवल ६१ कद्धि ११ क रि अक्लीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० स-
लुक् रिद्धी । कक्ष अनेन क रि कःखःकचित्तु इति कस्य ठः
अनादौ द्वित्वं द्वितीय तु पूर्व ठः च ११ अतः सेडोंः रिहो ॥ १४० ॥

टीका भाषांतर. एकला क्रनो रि आदेश थाय. सं. कद्धि तेने चालता कृ क्रनो रि थाय. पठी अक्लीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी रिद्धी रूप थाय. सं. तेने चालना सूत्रथी क्रनो रि थाय पठी कः खः कचित्तु अनादौ द्वित्वं द्वितीय० अ सेडोंः ए सूत्रोथी रिच्छो रूप थाय. ॥ १४० ॥

ऋणर्ज्वषजर्तृषौ वा ॥ १४१ ॥

ऋण ऋग ऋपज ऋजु ऋषिषु कृतो रिर्वा जवति ॥ रिणं अणं ।

रिज्जू उज्जू । रिसहो उसहो । रिज उज । रिसी इसी ॥ १४१ ॥

मूल भाषांतर. ऋण ऋजु ऋपभ कृतु अने ऋपि शब्दना क्रनो विकसे थाय. सं. ऋणं तेनां रिणं अणं एवां रूप थाय. सं. ऋजु तेनां रिज्जू उज्जू एवा रूप० सं. ऋपभ तेनां रिसहो उसहो एवां रूप थाय. सं. कृतु तेनां रिज उज एवां थाय. सं. ऋपि तेनां रिसी इसी एवां रूप थाय. ॥ १४१ ॥

॥ टुंढिका ॥

ऋणं च ऋजुश्च ऋपजश्च कृतुश्च ऋपिश्च तस्मिन् ७१ वा ११ ऋण-
अनेन क रि द्वितीये कृतोऽतु अ ११ क्लीवे सम् मोनु० रिणं
अणं । ऋजु- अनेन वा क रि द्वितीये उहत्वादौ क उ ११ अ-
क्लीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् रिज्जू उज्जू ऋपज अनेन रि श-

षोःसः ष स खघथ० ज ह ११ अतः सेडोंः रिसहो द्वितीये उह-
त्वादौ रु उ शेषं पूर्ववत् । उसहो । ऋतु अनेन वा रु रि कगच-
जेति तलुक् ११ अक्कीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् रिज द्वितीये
उहत्वादौ रु उ शेषं पूर्ववत् उज रुषि अनेन वा रु रि शषोः सः
षः सः ११ अक्कीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् रिसी । द्वितीये
रुषि इत्कृपादौ रु इ शेषं तछत् इसी ॥ १४१ ॥

टीका भाषांतर. ऋण ऋजु रुषज ऋतु अने रुषि ए शब्दोना ऋनो विकट्पे रि
णाय. सं. ऋण तेने चालता सूत्रथी ऋनो रि आय. बीजे पहे ऋतोऽत् क्लीवे सम्
णेनु० ए सूत्रोथी रिणं अणं एवां रूप आय. सं. ऋजु तेने चालता सूत्रे विकट्पे ऋनो
रे आय बीजे पहे उहत्वादौ अक्कीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी रिजू उजू
वां रूप आय. सं. रुषभ तेने चालता सूत्रथी रि आय. पढी शषोः सः खघथ० अतः
सेडोंः ए सूत्रोथी रिसहो आय. अने बीजे पहे उहत्वादौ बाकी पूर्ववत् अई उसहो
प आय. सं. ऋतु तेने विकट्पे ऋनो रि आय. पढी कगचज० अक्कीवे सौ दीर्घः
अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी रिज आय. अने बीजे पहे उहत्वादौ सूत्र पामी बाकी पूर्ववत्
गधन अई उज एवं रूप आय. सं. रुषि तेने चालता सूत्रथी विकट्पे ऋनो रि आय पढी
शषोः सः अक्कीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रथी रिसी रूप आय. बीजे पहे इत्कृ-
पादौ अने बाकी पूर्ववत् अई इसी एवं रूप सिद्ध आय ठे. ॥ १४१ ॥

दृशः किप्-टक्सकः ॥ १४२ ॥

किप् टक् सक इत्येतदन्तस्य दृशेर्धातोर्कृतो रिरादेशो जवति ॥
सदृक् । सरि-वणो । सरि-रूवो । सरि-बन्दीणं ॥ सदृशः ।
सरिसो ॥ सदृक्षः । सरिहो ॥ एवं एआरिसो । जवारिसो । जा-
रिसो । तारिसो । केरिसो । एरिसो । अन्नारिसो । अह्वारिसो ।
तुह्वारिसो ॥ टक्सकसाहचर्यात् त्यदाद्यन्यादिसूत्रविहितः कि-
बिह गृह्यते ॥ १४२ ॥

मूल भाषांतर. किप् टक् सक ए प्रत्ययो जेने अंते आवेला होय एवां दृश् धा-
तुना ऋ नो रि आदेश आय. सं. सदृग्वर्णः तेनुं सरि-वणो रूप आय. सं. सदृक् रूपः
तेनुं सरि-रूवो आय. सं. सदृग्वन्दि तेनुं सदृग्वन्दीणं एवं रूप आय. सं. सदृशः
तेनुं सरिसो रूप थाय. सं. सदृक्षः तेनुं सरिच्छो रूप आय. एवीरीते सं. एतादृशः
तेनुं एआरिसो रूप आय. सं. भवादृशः तेनुं भवारिसो रूप आय. सं. यादृशः

टीका भाषांतर. दस शब्दना कनो अरि आदेश आय. सं. दस तेने आ चा सूत्रे अरि आदेश आय. एटले दरि थयुं. पठी कगटड कगचज० अतःसेडोः ए त्रोथी दरिओ रूप आय. सं. दससिंह तेने चालता सूत्रे अरि आदेश आय. पठी गचज० कगटड ईजिहासिंह० मांसादेर्वा टा आमोर्णः टाणशस्येत् ए सू द्रिअ-सीहेण एवं रूप आय. ॥ १४४ ॥

लृत इलिः क्लृप्त-कृन्ने ॥ १४५ ॥

अनयोर्लृत इलिरादेशो जवति ॥ किलिन्न-कुसुमोवयारेसु ॥ धारा-किलिन्न-वत्तं ॥ १४५ ॥

मूल भाषांतर. क्लृप्त अने कृन्ने ना लृने स्थाने इलि आदेश आय. सं. क्लृप्तकुसुमोपचारेपु तेनुं किलिन्न-कुसुमोवयारेसु एवं रूप आय. सं. धाराक्लृप्तपात्रं धारा-किलिन्न-वत्तं एवं रूप आय. ॥ १४५ ॥

॥ ढुंढिका ॥

लृत ६१ इलिः ११ क्लृप्तं च कृन्ने च क्लृप्त कृन्ने तस्मिन् ७१ क्लृप्तकुसुमोपचार- अनेन क्लृ स्थाने किलि कगटडेति प्लुक् अनादौ द्वित्वं त पोवः कगचजेति यलुक् अवर्णो० ७३ त्रिसृज्यः सुपि इति एकारः किलिन्नकुसुमोवयारेसु । धाराक्लृप्तपात्रं- धाराजिः क्लृप्तं पात्रं यस्य तत् अनेन किलि पोवः सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं ह्रस्वःसंयोगे वा व क्लीवे सम् मोनु० धाराकिलिन्न-वत्तं ॥ १४५ ॥

टीका भाषांतर. क्लृप्त अने कृन्ने ए वे शब्दोना लृ ने इलि एवो आदेश आय क्लृप्तकुसुमोपचारे पु तेने आ चालता सूत्रे क्लृने स्थाने किलि आय. पठी कगटड अन पोवः कगचज० अवर्णो भिसृज्यः सुपि ए सूत्रोथी किलिन्नकुसुमोवया ए रूप सिद्ध आय. सं. धाराक्लृप्तपात्र एटले धाराथी आर्ध (जीनु) ठे पात्र जे तेने आ चालता सूत्रे किलि आय पठी पोवः सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं इ संयोगे क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रथी धाराकिलिन्नवत्तं एवं रूप आय. ॥ १४५ ॥

एत इद्वा वेदना-चपेटा-देवर-केसरे ॥ १४६ ॥

वेदनादिषु एत इत्वं वा जवति ॥ विश्रणा वेअणा । चविठा ॥ विश्रठ-चवेठा-विणोआ । दिअरो देवरो ॥ मह-महिअ-दसण-किसरं । केसरं ॥ महिला महेला इति तु महिलामहेलाज्यां शब्दाज्यां सिद्धम् ॥ १४६ ॥

मूल भाषांतर. वेदना चपेटा देवर केसर ए शब्दोना एनो विकटपे इ आय. सं. वेदना तेना विअणा वेअणा एवां रूप आय. सं. चपेटा तेना चविडा चवेडा एवां रूप आय. जेम सं. विकटचपेटाविनोदा तेनुं विअड-चवेडा-विणोआ एवं रूप आय. सं. देवर तेना दिआरो देवरो एवां रूप आय. सं. महमहित-दशनकेसरं तेनुं महमहिअ-दसण-किसरं वा केसरं एवं रूप आय. महिला अने महेला ए वे रूप महिला तथा. महेला शब्दथी सिद्ध अयेलागे. ॥ १४६ ॥

॥ टुंठिका ॥

एत् ६१ इत् ११ वा ११ वेदना च चपेटा च देवरश्च केसरं च वेदनाचपेटादेवरकेसरं तस्मिन् ७१ वेदना- अनेन वा वे वि कगचजेति दलुक् नोणः ११ अंत्यव्यंज० सलुक् विश्रणा वेअणा । चपेटा अनेन वा पि पे पोवः टोडः अंत्यव्यंजन० चविडा चवेडा । विकटचपेटाविनोदा कगचजेति दलुक् टोडः चवेडा पूर्ववत् नोणः नस्यणः कगचजेति दलुक् विश्रडचवेकाविणोआ । देवर अनेन दे दि कगचजेति वलुक् ११ अतः सेडोः दिअरो देशरो । महम- हितदशनकेसर- कगचजेति तलुक् शषोः सः श स नोणः न- स्यणः अनेन वा के कि । क्लीवे सम् मोनु० महमहिअदसनकेसरं केसर महिला महेला इति ॥ १४६ ॥

टीका भाषांतर. वेदना चपेटा देवर अने केसर ए शब्दोना ए नो विकटपे इ य. सं. वेदना तेने चालता सूत्रथी विकटपे वि तथा वे० आय पढी कगचज० नोणः त्यव्यं० ए सूत्रोथी विअणा वेअणा एवां रूप आय. सं. चपेटा तेने चालता सूत्रथी कटपे पि तथा पे आय. पोवः टोडः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी चविडा चवेडा रूप य. सं. विकटचपेटाविनोदा तेने कगचज० टोडः ए सूत्रो लागी पूर्ववत् चवेडा र आय. बाकीने नोणः कगचज० ए सूत्रोथी विअडचवेडाविणोआ एवं रूप ऋ आय. सं. देवर तेने चालता सूत्रे दे दि आय. पढी कगच० अतः सेडोः ए सू- थो दिआरो देअरो रूप आय. सं. महमहितदशनकेसर तेने कगचज० शषोः ः नोणः आ चालता सूत्रे विकटपे के कि आय. पढी क्लीवेसम् मोनु० ए सूत्रोथी महमहिअ दसनकिसरं एवं रूप आय. पहे केसरं पण आय. सं. महिला तेना म- हिला अने महेला एवां रूप आय. ॥ १४६ ॥

ऊः स्तेने वा ॥ १४७ ॥

स्तेने एत ऊद् वा जवति ॥ थूणो थेणो ॥ १४७ ॥

मूल भाषांतर. स्तेन शब्दना ए नो विकल्पे ऊ आय. सं. स्तेनः तेना थूणो
एवां रूप आय. ॥ १४७ ॥

॥ ढुंढिका ॥

ऊः ११ स्तेनः ७१ वा ११ स्तेनः स्तस्य थोऽसमस्तस्तंवे इति स्तस्य
थः अनेन वा ए उ थे थू नोणः नस्य णः अतः सेडोः उ डित्वात्
टिलोपः थूणो पक्षे पूर्ववत् थेणो ॥ १४७ ॥

टीका भाषांतर. स्तेन शब्दना ए नो विकल्पे ऊ आय. सं. स्तेनः तेने स्तस्य
समस्तस्तंवे आ चालता सूत्रे विकल्पे ए नो ऊ आय. पठो नोणः अतः सेडोः
सूत्रोत्थी थूणो रूप आय. अने पक्षे पूर्ववत् थेणो रूप आय. ॥ १४७ ॥

एत एत् ॥ १४८ ॥

एकारस्यादौ वर्त्तमानस्य एत्वं जवति ॥ सेला सेन्नं । तेलुक्कं ।
एरावणो केलासो । वेज्जो । केढवो । वेहव्वं ॥ १४८ ॥

मूल भाषांतर. शब्दनी आदिमां रहेला ऐ नो ए आय. सं. शैलाः तेनुं से
रूप आय. सं. त्रैलोक्य तेनुं तेलुक्कं आय. सं. औरावतः तेनुं एरावणो रूप आय.
कैलासः तेनु केलासो रूप आय. सं. वैद्यः तेनुं वेज्जो रूप आय. सं. कैटभः तेनुं
ढवो रूप आय. सं. वैधव्य तेनुं वेहव्वं रूप आय. ॥ १४८ ॥

॥ ढुंढिका ॥

औत् ६१ एत् ११ शैल अनेन शै शे शपोः सः १३ जस्शसड्-
सित्तोदीर्घः जस्शसोर्लुक् सेला । सैन्य- अनेन से- अधोम-
नयां अनादौ द्वित्वं न क्लीवे सम् मोनुं सेन्नं । त्रैलोक्य-
ऐ ए सर्वत्र रलुक् ह्रस्वः संयोगे लो लु अधोमनयां यलुक् अनादौ
द्वित्वं ११ क्लीवे सम् तेलुक्कं । औरावणः अनेन औ ए ११ अतः
सेडोः एरावणो । केलास ११ अनेन के के शपोः सः अतः सेडोः
केलासो । वैद्य ११ अनेन वै वे व्ययय्या जः अनादौ द्वित्वं अतः
सेडोः वेज्जो कैटज्ज अनेन कै के मयशकटकैटजे ढः डस्य ढः
कैटजे चोवः जवः ११ अतः सेडोः केढवो वैधव्य- अनेन वै वे
खघथं ध ह् अधोमनयां यलुक् अनादौ द्वित्वं ११ क्लीवे सम्
मोनुं वेहव्वं ॥ १४८ ॥

टीका भाषांतर. शब्दनी आदिमां ऐ नो ए आय. सं. शैल तेने चावता सूत्रे शै
नो शे आय. पढी शषोः सः जस्रशस् डसित्तो० जस्रशसोल्लुक् ए सूत्रोथी सेला
रूप आय. सं. सैन्य तेने चावता सूत्रे सैनो से आय. अधोमनयां अनादौ द्वित्वं
क्लीबे स्मृ मोनु० ए सूत्रोथी सेत्रं रूप आय. सं. त्रैलोक्य तेने चावता सूत्रे ऐ नो ए
आय. सर्वत्र रलुक् ह्रस्वः संयोगे अधोमनयां यलुक् अनादौ द्वित्वं क्लीबे स्मृ ए
सूत्रोथी तेलुक्कं रूप आय. सं. ऐरावणः तेने चावता सूत्रे ऐनो ए आय अतः सेडोंः
ए सूत्रथी एरावणो रूप आय. सं. कैलास तेने चावता सूत्रे ऐनो ए आय. शषोः
- अतः सेडोंः ए सूत्रोथी केलासो रूप आय. सं. वैद्य तेने चावता सूत्रथी वै नो वे
।य. पढी वज्रय्याञ्जः अनादौ द्वित्वं अतः सेडोंः ए सूत्रोथी वेज्जो रूप आय. सं.
टभ तेने चावता सूत्रथी कै नो के आय. मयशकटकैटभे ढः कैटभे भो वः अतः-
डोंः ए सूत्रोथी केढवो रूप आय. सं. वैधव्य तेने चावता सूत्रथी वैनो वे आय.
ग्री खघथ० अधोमनयां अनादौ द्वित्वं क्लीबे स्मृ मोनु० ए सूत्रोथी वे-
व्वं रूप आय. ॥ १४७ ॥

इत्सैन्धव-शनैश्चरे ॥ १४ए ॥

एतयोरैत इत्वं जवति ॥ सिन्धवं । सणिष्ठरो ॥

मूल भाषांतर. सैन्धव अने शनैश्चर शब्दना ऐनो इ आय. सं. सैन्धव तेनुं
सैन्धवं आय. सं. शनैश्चर तेनुं सणिच्छरो रूप आय. ॥ १४ए ॥

॥ हुंठिका ॥

इत् ११ सैन्धवं च शनैश्चरश्च सैन्धवशनैश्चरं तस्मिन् ७१ सैन्धव
११ अनेन सै सि क्लीबे स्मृ मोनु० सिन्धवं । शनैश्चर अनेन नै
नि शषोः सः नोणः नस्य णः ह्रस्वात्थ्यश्चप्सप्सामनिश्चले इति
श्च स्थाने ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीय पूर्व ठ च ११ अतः सेडोंः
सणिष्ठरो ॥ १४ए ॥

टीका भाषांतर. सैन्धव अने शनैश्चरना ऐनो इ आय. सं. सैन्धव तेने आ
।वता सूत्रे सै नो सि आय. क्लीबे स्मृ मोनु० ए सूत्रोथी सिन्धवं रूप आय. सं.
।नैश्चर तेने चावता सूत्रथी नैनो नि आय. पढी शषोः सः नोणः ह्रस्वात् थ्यश्च
सप्सा अनादौ द्वित्वं द्वितीय० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी सणिच्छरो रूप आय. १४ए

सैन्ये वा ॥ १५० ॥

सैन्यशब्दे ऐत इद् वा जवति ॥ सिन्नं सेन्नं ॥ १५० ॥

मूल भाषांतर. सैन्य शब्दना ऐनो विकल्पे इ आय. सं. सैन्य तेना सिन्नं
एवां रूप आय. ॥ १५० ॥

॥ टुंठिका ॥

सैन्य ७१ वा ११ सैन्य अनेन वा सै सि द्वितीये ऐत एत् ए-
कारः अधोमनयां यलुक् अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम् मोनु०
सिन्नं सेन्नं ॥ १५० ॥

टीका भाषांतर. सैन्य शब्दना ऐनो विकल्पे इ आय. सं. सैन्य तेने आ चासु
सूत्रे विकल्पे सैनो सि आय. बीजे पक्षे ऐत एत् अधोमनयां अनादौ क्लीबे सम्
मोनु० ए सूत्रोत्थी सिन्नं सेन्नं एवां रूप आय. ॥ १५० ॥

अइदैत्यादौ च ॥ १५१ ॥

सैन्यशब्दे दैत्य इत्येवमादिषु च ऐतो अइ इत्यादेशो जवति ।
एत्वापवादः ॥ सइन्नं । दइच्चो । दइन्नं । अइसरिअं । जइरवो ।
वइजवणो । दइवअं । वइआलीअं । वइएसो । वइएहो । वइदब्भो ।
वइस्साणरो । कइअवं । वइसाहो । वइसालो । सइरं । यइत्तं ॥ दैत्य ।
दैन्य । ऐश्वर्यं । जैरव । वैजनन । दैवत । वैतालीय । वैदेश ।
वैदेह । वैदर्ज । वैश्वानर । कैतव । वैशाख । वैशाल । स्वैर । चैत्य ।
इत्यादि । विश्लेषे न जवति । चैत्यम् । चेइअं ॥ आर्षे । चैत्यवं-
दनम् । ची-वन्दणं ॥ १५१ ॥

मूल भाषांतर. सैन्य अने दैत्य विगरे शब्दोना ऐनो अइ एवो आदेश आ
अने एकारनो अपवाद आय. सं. सैन्य तेनुं सइन्नं रूप आय. सं. दैत्य तेनुं दइच्चो रू
आय. सं. दैन्य तेनुं दइन्नं रूप आय. सं. ऐश्वर्यं तेनुं अइसरिअं रूप आय. सं. भैर
तेनुं भइरवो रूप आय. सं. वैजनन तेनुं वइजवणो रूप आय. सं. दैवतं तेनुं दइ
वअं रूप आय. सं. वैतालीयं तेनुं वइआलीअं रूप आय. सं. वैदेशः तेनुं वइएअं
रूप आय. सं. वैदेहः तेनुं वइएहो रूप आय. सं. वैदर्भ तेनुं वइदब्भो रूप आय. सं
वैश्वानर तेनुं वइस्साणरो रूप आय. सं. कैतवं तेनुं कइअवं रूप आय. सं. वैशाख
तेनुं वइसाहो रूप आय. सं. वैशालः तेनुं वइसालो रूप आय. सं. स्वैरं तेनुं सइ
रूप आय. सं. चैत्यं तेनुं चइत्तं रूप आय. जो चैत्य शब्दमां वर्णविश्लेष करे तो चैत्य
नुं चेइअं आय. आर्षे प्रयोगमां चैत्यवंदनं तेनुं ची-वन्दणं आय ॥ १५१ ॥

॥ टुडिका ॥

अइ ११ दैत्यादि ७१ च ११ सैन्य अनेन सैसइ अधोमनयां यलुक्
अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम् मोनु० सइन्नं । दैत्य अनेन दै दइ
त्योऽचैत्येत्यस्य च अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोः दइच्चो । दैन्य
अनेन दइ अधोमनयां यलुक् क्लीबेसम् दइन्नं । ऐश्वर्य- अनेन
ऐ स्थाने अइ सर्वत्र वलुक् शषोः सः स्याद्भव्यचैत्यचौर्यसमेषु
यात् प्राग् इकारः कगचजेति यलुक् क्लीबे सम् अइसरिअं । जैरव
अनेन जै जइ अतः सेडोः जइरवो । वैजवन- अनेन वइ नोणः
अतःसेडोः वइजवणो । दैवत ११ अनेन दइ कगचजेति दलुक्
अवणो क्लीबेसम् दइवअं । वैतालीय अनेन वइ कगचजेतित्-
लुक् ११ क्लीबे सम् वइआलीअं । वैदेश अनेन वइ कगचजेति
दलुक् शषोः सः ११ अतः सेडोः वइएसो । वैदेह- अनेन वै वइ
कगचजेति वलुक् अतः सेडोः वइएहो । वैदर्भ- अनेन वै वइ
सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीय० पूर्वजस्य वः अतः सेडोः
वइदब्जो । वैश्वानर अनेन वइ सर्वत्र वलुक् शषोः सः श स
अतः सेडोः वइस्साणरो । कैतवं अनेन कइ तलुक् कइअवं । वै-
शाख- अनेन वइ सर्वत्र वलुक् शषोः सः खघथ० ख ह अतः सेडोः
वइसाहो वैशाल अनेन वइ शषोः सः ११ अतः सेडोः वइसालो ।
स्वैरं अनेन सइ सर्वत्र वलुक् ११ क्लीबे सम् सइरं चैत्य- अनेन
चइ अधोमनयां यलुक् अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम् चइत्तं चैत्य
ऐत एत् त्यू यो विश्लेषे स्याद्भव्यचैत्येति यात् प्राग् इकारः क-
गचजेति यलुक् च चअइ । आर्षे-चैत्यवंदणं आर्षत्वात् चैत्यस्थाने
ची-नोणः ची-वंदणं ॥ १५१ ॥

टीका भाषांतर. सैन्य अने दैत्य विगरे शब्दोना ऐनो अइ आदेश आय. एनो
पवाद आय. सं, सैन्य तेने चालता सूत्रे सैनो सइ आय. पढी अधोमनयां अ-
नादौ द्वित्वं क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सइन्नं रूप आय. सं. दैत्य तेने चालता सूत्रे
दइ आय. पढी त्योऽचैत्ये अनादौ अतः सेडोः ए सूत्रोथी दइच्चो रूप आय. सं.
न्य तेने चालता सूत्रे दइ आय. अधोमनयां क्लीबे सम् ए सूत्रोथी दइन्नं रूप आय.

सं. ऐश्वर्ये तेने चालता सूत्रे अइ थाय. पठी सर्वत्र रलुक् शपोः सः स्याद् भव
चैत्य० कगचज० क्लीबे स्मृ ए सूत्रोथी अइसरिअं थाय. सं. भैरव तेने चालता
सूत्रे अइ थाय. अतः सेडोंः ए सूत्रोथी भइरवो थाय. सं. वैजवन तेने चालता
अइ थाय. नोणः अतः सेडोंः ए सूत्रोथी वइजवणो रूप थाय. सं. दैवतं तेने चालता
सूत्रे दइ थाय पठी कगचज० अवर्णो क्लीबे स्मृ ए सूत्रोथी दइवअं रूप थाय.
सं. वैतालीय तेने चालता सूत्रे वइ थाय. पठी कगचज० क्लीबे स्मृ ए सूत्रो
वइआलीअं थाय. सं. वैदेश तेने चालता सूत्रे वइ थाय. पठी कगचज० शपोः सः
अतः सेडोंः ए सूत्रोथी वइएसो रूप थाय. सं. वैदेह तेने चालता सूत्रे वइ थाय. प
कगचज० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी वइएहो थाय. सं. वैदर्भ तेने चालता सूत्रे व
थाय. पठी सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीय० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी वइद
एवुं रूप थाय. सं. वैश्वानर तेने चालता सूत्रे वइ थाय. पठी सर्वत्र वलुक् शपो
सः अतः सेडोंः ए सूत्रोथी वइस्साणरो एवुं रूप थाय. सं. कैतवं तेने चालता
सूत्रे कइ थाय. तेने तनो लुक् थइ कइअवं रूप थाय. सं. वैशाख तेने चालता
वइ थाय. पठी सर्वत्र वलुक् शपोः सः खद्य० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी वइसा
रूप थाय. सं. वैशाल तेने चालता सूत्रे वइ थाय पठी शपोः सः अतः सेडोंः
सूत्रोथी वइसालो रूप थाय. सं. खैरं तेने चालता सूत्रोथी अइ थाय. पठी सर्वत्र वलु
क्लीबे स्मृ ए सूत्रोथी सइरं थाय. सं. चैत्य तेने चालता सूत्रे चइ थाय. पठी अ
मनयां अनादौ द्वित्वं क्लीबे स्मृ ए सूत्रोथी चइत्तं रूप थाय. वीजे पठे चैल
ऐत एत् त्तथाय् अकरनो विश्लेष (बुदापणुं) करी स्याद् भव्य चैत्य कगचज०
सूत्रोथी चइअ रूप थाय. आर्ष प्रयोगमां सं. चैत्यवन्दणं तेने आर्षपणाथी चैत्यने स्
ची थाय. तेने नोणः ए सूत्रोथी ची-वन्दणं रूप सिद्ध थाय. ॥ १५१ ॥

वैरादौ वा ॥ १५२ ॥

वैरादिषु ऐतः अइरादेशो वा जवति ॥ वइरं वैरं । कइलासो के
लासो । कइरवं केरवं । वइसवणो वेसवणो । वइसम्पायणो वेस
म्पायणो । वइआलिउं । वेआलिउं । वइसिअं । वेसिअं । चइत्तो ।
चेत्तो ॥ वैर । केलास । कैरव । वैश्रवण । वैशम्पायन । वैतादिक ।
वैशिक चैत्र । इत्यादि ॥ १५२ ॥

मूल भाषांतर. वैर विगरे शब्दोना ऐने स्थाने विकल्पे अइ आदेश थाय.
वैर तेनुं वइरं वैरं एवां रूप थाय. सं. केलास तेना कइलासो केलासो रूप था
सं. कैरवं तेना कइरवं केरवं रूप थाय. सं. वैश्रवणः तेना वइसवणो वेसवणो
थाय. सं. वैशम्पायन तेना वइसम्पायणो वेसम्पायणो रूप थाय. सं. वैतादि

तेनां वइआलिओ वेआलिओ रूप आय. सं. वैशिक तेनां वइसिअं वेसिअं रूप आय. सं. चैत्र तेना चइत्तो चेत्तो रूप आय. ॥ १५२ ॥

॥ टुंठिका ॥

वैरादि ७१ वा ११ वैर—अनेन वा वइ द्वितीये ऐत एत् च ११
 क्लीवे सम् मोनु० वइरं वैरं कैलास—अनेन कइ द्वितीये ऐत एत्
 शषोः सः अतः सेडोः कइलासो केलासो । कैरव—अनेन वाकै
 कइ द्वितीये ऐत एत् ११ क्लीवे सम् कइरवं केरवं । वैश्रवण—अ-
 नेन वै वइ द्वितीये वे शषोः सः सर्वत्र वलुक् ११ अतः सेडोः व-
 इसवणो वेसवणो । वैसम्पायन—अनेन वा वइ द्वितीये वे शषोः
 सः नोणः ११ अतः सेडोः वइसम्पायणो वेसंपायणो । वैतालिक
 अनेन वै वइ द्वितीये ऐत एत् वे कगचजेति तलुक् कलुक् च ११
 अतः सेडोः वइआलिउं वेआलिउं । वैशिक अनेन वा वै वइ
 द्वितीये ऐत एत् वे शषोः सः श स कगचजेति दलुक् ११
 क्लीवे सम् मोनु० वइसिअं वेसिअं चैत्र—अनेन वा वै वइ द्वि-
 तीये ऐत एत् वे सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं च ११ अतः सेडोः
 चइत्तो चेत्तो ॥ १५२ ॥

टीका भाषांतर. वैरादिशब्दना एने स्थाने विकल्पे अइ आदेश आय. सं. वैर तेने
 चालता सूत्रथी विकल्पे वै नो वइ आय. बीजे पहे ऐत एत् क्लीवे सम् मोनु० ए सू-
 त्रथी वइरं वैरं रूप आय. सं. कैलास—तेने चालता सूत्रे अइ आय. बीजे पहे ऐत एत्
 शषोः सः अतः सेडोः ए सूत्रथी कइलासो केलासो रूप आय. सं. कैरवं तेने
 चालता सूत्रे अइ आय. बीजे पहे ऐत एत् क्लीवे सम् ए सूत्रथी कइरवं केरवं रूप
 आय. सं. वैश्रवणः तेने चालता सूत्रे वइ आय. बीजे पहे वे आय. शषोः सः तेने
 चालता सूत्रे सर्वत्र रलुक् अतः सेडोः ए सूत्रथी वइसवणो वेसवणो रूप आय.
 सं. वैसम्पायन तेने चालता सूत्रे अइ आय. बीजे पहे वै नो वे आय. पढी शषोः सः
 नोणः अतः सेडोः ए सूत्रथी वइसम्पायणो वेसंपायणो रूप आय. सं. वैतालिक
 तेने चालता सूत्रे वइ आय. बीजे पहे ऐत एत् सूत्रे वे आय. पढी कगचज० अतः
 सेडोः ए सूत्रथी वइआलिओ वेआलिओ रूप आय. सं. वैशिक तेने चालता सूत्रे
 वइ आय. बीजे पहे ऐत एत् सूत्रे वे आय. पढी शषोः सः कगचज० क्लीवे सम्
 मोनु० ए सूत्रथी वइसिअं वेसिअं रूप आय. सं. चैत्र तेने चालता सूत्रे वइ बीजे

पहे ऐत एत् सूत्रे वे आय. सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः चइसो वे
एवां रूप आय. ॥ १५२ ॥

एच्च दैवे ॥ १५३ ॥

दैवशब्दे ऐत एत् अइश्चादेशो जवति ॥ देव्वं दइव्वं दइव्वं ॥ १५३ ॥
मूल भाषांतर. देव शब्दना ऐ नो ए आय. अने अइ एवो आदेश पण आय.
दैव तेना देव्वं दइव्वं दइव्वं एवां रूप आय. ॥ १५३ ॥

॥ टुंढिका ॥

एत् ११ च ११ दैव ७१ अनेन दै दे सेवादौ द्वित्वं क्लीवे सम्मो
मोनु० देव्वं दैव- अनेन दइ सेवादौ द्वित्वं ११ क्लीवे सम्मो मोनु०
दइव्वं । दैव अनेन दइ ११ क्लीवे सम्मो दइव्वं ॥ १५३ ॥

टीका भाषांतर-सं. दैव शब्दना ऐ नो ए आय. सं. दैव तेने चालता सूत्रे दै
दे आय पढी सेवादौ क्लीवेसम्मो मोनु० ए सूत्रोथी देव्वं रूप आय. पहे सं. दैव
चालता सूत्रे दइ आय. सेवादौ क्लीवेसम्मो मोनु० दइव्वं आय. सं. दैव तेने दइ
क्लीवे मोनु० दइव्वं आय. ॥ १५३ ॥

उच्चैर्नीचैस्य अः ॥ १५४ ॥

अनयोरैतः अ अ इत्यादेशो जवति ॥ उच्चअं । नीचअं । उच्चनी-
चाज्यां के सिद्धम् । उच्चैर्नीचैसोस्तु रूपान्तरनिवृत्त्यर्थं वचनम् ॥

मूल भाषांतर. उच्चैः अने नीचै ए शब्दोना ऐने स्थाने अ अ एवां आदेश आय.
सं. उच्चैः तेनुं उच्चअं एवं रूप आय. सं. नीचैः तेनुं नीचअं रूप आय. उच्चैः अने सं.
नीच शब्दनी केवीरीते सिद्धि आय. ए प्रश्ना माटे उच्चैः अने नीचैः शब्दना बीजा रूप न
आय. ते कहेवाने अहिं आ वचन कह्यं ठे. ॥ १५४ ॥

॥ टुंढिका ॥

उच्चैश्च नीचैश्च उच्चैर्नीचैस् तस्मिन् ७१ अ ११ अ ११ उच्चैस् नी-
चैस् वास्वरेमश्च बाहुलकात् सम्मो अनेन ऐ स्थाने अ अ लोकात्
उच्चअं नीचअं ॥ १५४ ॥

टीका भाषांतर. उच्चैः नीचैः ए शब्दाना ऐ ने अ अ एवा आदेश आय. सं. उच्चैः
नीचैः तेने वास्वरेमश्च बाहुलक पद्धती स नो म आय. पढी आ चालता सूत्रे ऐ
स्थाने अ अ आय. पढी लोकात् सम्मो ए सूत्रोथी उच्चअं नीचअं रूप आय. ॥ १५४ ॥

ईर्ष्ये ॥ १५५ ॥

धैर्यशब्दे ऐत ईद् जवति ॥ धीरं हरइ विसाओ ॥

मूल भाषांतर. धैर्य शब्दना ऐ नो ई आय. सं. धैर्य हरति विषादः तेनुं धीरं हरइ विसाओ एवं रूप आय. ॥ १५५ ॥

॥ टुंठिका ॥

ईत् ११ धैर्य ७१ धैर्य- अनेन धी धैर्ये वा इति र्यस्य रम् अ-
मोऽस्य इलुक् मोनु० धीरं हरति त्यादीनां तिस्थाने इ हरइ । वि-
षाद शषोः सः ष स कगचजेति दलुक् ११ अतःसेडोः विसाउ ॥१५५॥

टीका भाषांतर. धैर्य शब्दना ऐ नो ई आय. सं. धैर्य-तेने चावता सूत्रथी धै नो
ऐ आय. धैर्येवा अमोऽस्य मोनु० ए सूत्रथी धीरं रूप आय. सं. हरति तेने त्या-
दीनां ए सूत्रथी हरइ रूप आय. सं. विषाद तेने शषोः सः कगचज० अतः सेडोः
सूत्रथी विसाओ रूप आय. ॥ १५५ ॥

उतोद्यान्योन्य-प्रकोष्ठातोद्य-शिरोवेदना-मनोहर-

सरोरुहं कतोश्च वः ॥ १५६ ॥

एषु उतोत्वं वा जवति तत्संनियोगे च यथासंजवं ककारतकारयो-
र्वादेशः ॥ अन्नन्नं अन्नुन्नं । पवट्टो पउट्टो । आवज्जं । आनुज्जं सिर-वि
अणा । सिरो-विअणा । मणहरं मणोहरं । सररुहं सरोरुहं ॥१५६॥

मूल भाषांतर. अन्योन्य प्रकोष्ठ आतोद्य शिरोवेदना मनोहर सरोरुह ए
ब्दोना ओ नो विकल्पे अ आय. अने तेना योगे यथासंजव क अने त अकरने स्थाने
एवो आदेश आय. सं. अन्योन्य तेना अन्नन्नं अन्नुन्नं एवां रूप आय. सं. प्रकोष्ठ तेने
पवट्टो पउट्टो रूप आय. सं. आतोद्य तेना आवज्जं आनुज्जं रूप आय. सं. शिरो-
दना तेना सिर-विअणा सिरो-विअणा रूप आय. सं. मनोहरं तेना मणहरं मणो-
हरं रूप आय. सं. सरोरुहं तेना सररुहं सरोरुहं रूप आय. ॥ १५६ ॥

॥ टुंठिका ॥

उत् ६१ अत् ११ वा ११ अन्योन्यं च प्रकोष्ठश्च आतोद्यं च शि-
रोवेदना च मनोहरं च सरोरुहं च अन्योन्यप्रकोष्ठा-तोद्य
शिरोवेदनामनोहरसरोरुहं तस्मिन् ७१ क् ६१ च ११ व ११

अन्योन्य- अधोमनयां यलुक् अनादौ द्वित्वं अनेन वा उकारस्य
 अः द्वितीये ह्रस्वः संयोगे ११ क्लीवे सम् मोनु० अन्नन्नं अनुन्नं ।
 प्रकोष्ठ- सर्वत्र रलुक् अनेन को क कस्य च व षस्यानुष्टासंदे
 अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वठस्य टः ११ अतः सेडोः पवटो द्वितीये
 प्रकोष्ठ सर्वत्रेति रलुक् ह्रस्वः संयोगे को कु कगचजेति कलुक्
 शेषं पूर्ववत् पवटो । आतोद्य-अनेन तो त तस्य वः यद्यर्थाजः
 यस्य जः अनादौ द्वित्वं ११ क्लीवे सम् मोनु० आवजं । द्वितीये
 आतोद्य- ह्रस्वः संयोगे तो तु कगचजेति तलुक् यन्यर्थाजः
 शेषं तथैव आउज्जं । शिरोवेदना- शषोः सः शः सः अनेन
 रोर ऐतएद्वावदनचपेटादेवरकेसरे इति वे वि कगचजेति
 दलुक् नोणः ११ अंत्य० दलुक् सिर-वीअणा । द्वितीये शिरोवे-
 दना- शषोः सः कगचजेति दलुक् नोणः अंत्यव्यं० सलुक् सि-
 रोविअणा । मनोहर- अनेन वा नो न नोणः क्लीवे सम् मणहर
 मणोहर । सरोरुह-अनेन रो र क्लीवे सम् सररुहं सरोरुहं ॥१५६॥

टीका भाषांतर. अन्योन्य प्रकोष्ठ आतोद्य शिरोवेदना मनोहर अने स
 रुह ए शब्दोना ओनो विकल्पे अ आय. सं. अन्योन्य तेने अधोमनयां अनादौ
 चालता सूत्रे ओ नोअ आय. वीजे पहे ह्रस्वः संयोगे क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रो
 अन्नन्नं अनुन्नं रूप आय. सं. प्रकोष्ठ तेने सर्वत्र रलुक् चालता सूत्रे को नो क
 अने क नो व आय. षस्यानु० अनादौ० द्वितीय० अतः सेडोः ए सूत्रोथी पव
 रूप आय. वीजे पहे सं. प्रकोष्ठ तेने सर्वत्र रलुक् ह्रस्वः संयोगे कगचज० वा
 पूर्ववत् थई पवटो रूप आय. सं. आतोद्य तेने चालता सूत्रे तो नो त आय. त
 व आय. पठी यज्यर्था जः अनादौ द्वित्वं क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी आव
 रूप आय. वीजे पहे सं. आतोद्य तेने ह्रस्वः संयोगे कगचज० यज्यर्था जः वा
 पूर्ववत् थई आउज्जं रूप आय. सं. शिरोवेदना तेने पशोः सः चालता सूत्रे ओ
 अ आय. ऐतएद्वावदनचपेटादेवर कगचज० नोणः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी सि
 र-विअणा रूप आय. वीजे पहे सं. शिरोवेदना तेने शषोः सः कगचज० नो
 अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी सिरो-विअणा रूप आय. सं. मनोहर तेने चालता सूत्रे
 नो अ आय. पठी नोणः क्लीवे सम् ए सूत्रोथी मणहर मणोहर ए वा रूप आय.
 सरोरुह तेने चालता सूत्रे ओ नो अ आय. पठी क्लीवे सम् ए सूत्रोथी सररुहं स
 रुहं रूप सिद्ध आय. ॥ १५६ ॥

ऊत्सोच्चासे ॥ १५७ ॥

सोच्चासशब्दे उत ऊद् ञवति ॥ सोच्चास । सूसासो ॥ १५७ ॥

मूलभाषांतर. सोच्चास शब्दना ओ नों ऊ आय. सं. सोच्चास तेनुं. सू-
सासो रूप आय. ॥ १५७ ॥

॥ टुंठिका ॥

ऊत् ११ सोच्चास ७१ सोच्चास अंत्यव्यंज० सलुक् सर्वत्रेति वलुक्
अनेन सो सू शषोः सः अतः सेडोः सूसासो ॥ १५७ ॥

टीका भाषांतर. सोच्चास शब्दना ओनो ऊ आय. सं. सोच्चास तेने अंत्यव्यं०
वैत्र चावता सूत्रे सोनो सू आय. पढी शषोः सः अतः सेडोः ए सूत्रोथी सू-
सासो रूप आय. ॥ १५७ ॥

गव्यउ-आ अः ॥ १५८ ॥

गोशब्दे उतः अउ आअ इत्यादेशौ ञवतः ॥ गउउ । गउआ ।

गाउ । हरस्स एसा गाई ॥ १५८ ॥

मूल भाषांतर. गो शब्दना ओने स्थाने अउ अने आअ एवा वे आदेश आय.
० गोकः तेनां गउओ गउआ गाओ एवां रूप आय. हरस्य एषा गौः तेनुं हरस्स
सा गाई एवं रूप आय. ॥ १५८ ॥

॥ टुंठिका ॥

गो ७१ अउ ११ आअ ११ गो अनेन गउ स्वार्थे कः ११ अतः
सेडोः । गउउ गो अनेन गो गउ स्वार्थे कः स्वास्वादेडाः इति डाः
प्रत्ययः आ डित्यं अंत्यव्यं० सलुक् गउआ । गो अनेन आअ उ-
तेयांत नित्यं स्त्रीशूद्रात् डीप्रत्ययः लुक् आलोपः ११ अंत्यव्यं०
सलुक् गाई ॥ १५८ ॥

टीका भाषांतर. गो शब्दना ओने अउ आअ एवा आदेश आय. सं. गो तेने
चावता सूत्रे गउ आय पढी स्वार्थे कः प्रत्यय आवे पढी अतः सेडोः ए सूत्रोथी गउ-
गो रूप आय. सं. गोशब्द तेने चावता सूत्रे गउ आय पढी स्वार्थे क प्रत्यय आवे
ढी स्वास्वादेडाः ए सूत्रोथी डाप्रत्यय आवे पढी डित्यं अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी गउआ
रूप आय. सं. गो तेने चावता सूत्रे आअ आय पढी डी प्रत्यय आवे आनो लोप
राय. पढी अंत्यव्यं० ए सूत्र पामी गाई रूप सिद्ध आय. ॥ १५८ ॥

औत उत ॥ १५ए ॥

औकारस्यादेरोद् जवति ॥ कौमुदी । कोमुई ॥ यौवनम् । जोवणं
कौस्तुभः कोत्थुहो कौशाम्बी । कोसम्बी ॥ क्रौञ्चः । कोञ्चो ॥ कौ-
शिकः । कोसिउ ॥ १५ए ॥

मूल भाषांतर. शब्दना आदि औ नो ओ आय. सं. कौमुदी तेनु कोमुई
सं. यौवनं तेनु जोवणं आय. सं. कौस्तुभः तेनु कोत्थुहो आय. सं. कौशा-
तेनु कोसम्बी आय. सं. क्रौञ्चः तेनु कोञ्च आय. सं. कौशिकः तेनु कोसिओ आय.

॥ ढुंठिका ॥

औत् ६१ उत ११ कौमुदी अनेन कौ को कगचेतिदलुक् ११ अं-
त्यव्यं सलुक् । कोमुई । यौवन अनेन यो आदेर्यो जः ज सेवा-
दौ द्वित्वं व नोणः क्लीवेस्म जोवणं कौस्तुभ अनेन कौ को स्त-
स्यथोऽसमस्तसं स्तस्यजः अनादौद्वित्वं द्वितीयं पूर्वथतख-
थं ज ह ११ अंतःसेडोंः कोत्थुहो । कौशाम्बी अनेन कौ को ह-
स्वः संयोगे शा श शपोः सः ११ अंत्यव्यं सलुक् कोसंबी । क्रौञ्च
सर्वत्र रलुक् अनेन कौ को ११ अंत्यव्यं अंतसेडोंः कोञ्चो । कौ-
शिक अनेन कौ को शपोः सः कगचजेति कलुक् ११ अतसेडोंः
कोसिउ ॥ १५ए ॥

टीकाभाषांतर-शब्दना आदि औ नो ओ आय. सं. कौमुदी तेने चालता
कौ नो को आय. कगचज अंत्यव्यं ए सूत्रोथी कोमुई रूप आय. सं. यौवनं तेने
चालता सूत्रे यौ नो यो आय. आदेर्यो जः सेवादौ नोणः क्लीवेस्म ए सूत्रोथी जे
वणं रूप आय. सं. कौस्तुभ तेने चालता सूत्रे कौ नो को आय. स्तस्यथोऽसमस्त
नादौ द्वितीयं खथ अंतःसेडोंः ए सूत्रोथी कोत्थुहो आय. सं. कौशाम्बी तेने
चालता सूत्रे को आय. ह्रस्वः संयोगे शपोः सः अंत्यव्यं ए सूत्रोथी कोसंबी रूप
क्रौञ्च तेने सर्वत्र कौ नो को आय. अंत्यव्यं अतःसेडों ए सूत्रे को आय. सं. कौशि-
तेने को आय. शपोः सः कगचज अतःसेडोंः ए सूत्रोथी को सिओ आय. ॥ १५ए ॥

उत्सौन्दर्यादौ ॥ १६० ॥

सौंदर्यादिषु शब्देषु औत उद् जवति ॥ सुन्देरं सुन्दरिश्च । सु-
जायणो । सुणो । सुओअणी । डुवारिउ । सुगन्धत्तणं । पुलो-

मी । सुवस्मिर् ॥ सौन्दर्य । मौञ्जायन । शौण्ड । शौद्धोदनी । दौवारिक । सौगन्ध्य । पौलोमी । सौवर्णिकः ॥ १६० ॥

मूल भाषांतर. सौंदर्य विगरे शब्दोना औनो उ आय. सं. सौन्दर्य तेनुं सु-
न्देरं आय. सं. मौञ्जायन तेनुं मुञ्जायणो आय. सं. शौण्ड तेनुं सुण्डो आय. सं.
शौद्धोदनि तेनुं सुद्धोअणी आय. सं. दौवारिक तेनुं दुवारिओ आय. सं. सौ-
गन्ध्य तेनुं सुगन्धत्तणं आय. सं. पौलोमी तेनुं पुलोमी आय. सं. सौवर्णिकः
तेनुं सुवर्णिणयो आय. ॥ १६० ॥

॥ टुंढिका ॥

उत् ११ सौन्दर्य आदौ यस्य सः सौन्दर्यादिस्तस्मिन् ७१ सौन्दर्य-
अनेन सौ सु एतश्चयादौ दे ब्रह्मचर्यतूर्यसौंदर्यं यस्य रः ११ क्लीबे-
स्म मोनु० सुंदेरं । सौंदर्य अनेन सौ सु स्याद्भव्यचैत्यचौर्यसमेषु-
यात् यात् प्राग् इ कगचजेति यलुक् ११ क्लीबे स्म मोनु० सुंदरिअं
मौञ्जायन अनेन मौ मु नोणः ११ अतः सेडोः मुञ्जायणो । शौण्डः
अनेन शौ शु शषोः सः अतः सेडोः सुण्डो । शौद्धोदनिः अनेन शौ
शु शषोः सः कगचजेतिदलुक् नोणः ११ अक्लीबे दीर्घः णी अंत्य-
व्यं० सलुक् सुद्धोअणी । दौवारिक अनेन दौ डु कगचजेतिक-
लुक् ११ अतः सेडोः दुवारिउं । सौगन्ध्य— अनेन सौ सु त्वस्यो-
पलक्षणत्वात् त्वस्यडिमोत्तणो वा इति यस्यापि त्तणः ११ क्लीबे-
स्म मोनु० सुगंधत्तणं पौलोमी अनेन पौ पु ११ अंत्यव्यं० सलुक्
पुलोमी । सौवर्णिक अनेन सौ सु सर्वत्ररलुक् कगचजेति कलुक्
अतः सेडोः सुवस्मिर् ॥ १६० ॥

टीका भाषांतर. सौंदर्य विगरे शब्दोना औनो उ आय. सं. सौन्दर्य-तेने चालता
सूत्रथी सौनो सु आय. एतश्चयादौ ब्रह्मचर्यतूर्यं क्लीबे स्म मोनु० ए सूत्रोथी
सुंदेरं रूप आय. सं. सौन्दर्य तेने चालता सूत्रथी सौनो सु आय. पढी स्याद् भव्य-
चैत्यं० कगचजं० क्लीबे स्म मोनु० ए सूत्रोथी सुंदरिअं रूप आय. सं. मौञ्जायन
तेने चालता सूत्रथी मोनो सु आय. नोणः अतः सेडोः ए सूत्रोथी मुञ्जायणो रूप
आय. सं. शौण्डः तेने चालता सूत्रे शौनो शु आय. पढी शषोः सः अतः सेडोः
ए सूत्रोथी सुण्डो आय. सं. शौद्धोदनिः तेने चालता सूत्रथी शौनो शु आय. श-
षोः सः कगचजं० नोणः अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रथी सुद्धोअणी आय

सं. दौवारिक तेने चालता सूत्रे दौनो दु आय. कगचज० अतः सेडों ए सूत्रे
दुवारिओ आय. सं. सौगन्ध्य तेने चालता सूत्रे औनो उ आय. त्वप्रत्यय
उपलक्षणथी त्वस्य डिमोत्तणोवा ए सूत्रे त्तण एवो आदेश आय. क्लीबे सम् मोनु
ए सूत्रोथी सुगंधत्तणं एवं रूप आय. सं. पौलोमी तेने चालता सूत्रे पौनो पु आय.
अंत्यव्यं० सूत्रथी पुलोमी रूप आय. सं. सौवर्णिक तेने चालता सूत्रथी सौनो
आय. पठी सर्वत्र रलुक् कगचज अतः सेडों ए सूत्रोथी सुवर्णिणओ रूप आय. ॥१६॥

कौक्षेयक वा ॥ १६१ ॥

कौक्षेयकशब्दे औत उद् वा जवति ॥ कुष्ठेश्रयं । कोष्ठेश्रयं ॥१६॥

मूल भाषांतर. कौक्षेयक शब्दना औनो विकल्पे उ आय. सं. कौक्षेयक
कुच्छेअयं कोच्छेअयं एवां रूप आय. ॥ १६१ ॥

॥ दुंडिका ॥

कौक्षेयक ७१ वा ११ कौक्षेयक- अनेन वा कौ कु द्वितीये औत-
उत् कौ को ठोऽक्ष्यादौ कः ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीय० पूर्वठ च
कगचजेति थकयोर्लुक् अवर्णोयः श्रुति क्लीबे सम् मोनु० कुष्ठेश्रयं
कोष्ठेश्रयं ॥ १६१ ॥

टीका भाषांतर. कौक्षेयक शब्दना औ नो विकल्पे उ आय. सं. कौक्षेयक
चालता सूत्रे कौनो कु आय. बीजे पक्षे औतओत् छोऽक्ष्यादौ अनादौ द्वि-
द्वितीय० कगचज अवर्णोयः श्रुति क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी कुच्छेअयं को-
च्छेअयं एवां रूप आय. ॥ १६१ ॥

अजः पौरादौ च ॥ १६२ ॥

कौक्षेयके पौरादिषु च औत अजरादेशो जवति ॥ कज्जेश्रयं ॥
पौरः । पजरो । पजर-जणो ॥ कौरवः । कजरवो ॥ कौशलम् । क-
जसलं । पौरुषम् । पजरिसं ॥ सौधम् । सजहं ॥ गौडः । गज-
डो ॥ मौलिः । मजली ॥ मौनम् मजणं ॥ सौराः । सजरा ॥ कौ-
लाः । कजला ॥ १६२ ॥

मूल भाषांतर. कौक्षेयक अने पौर विगरे शब्दोना औने ठेकाणे अज आदेश
आय. सं. कौक्षेयक तेनुं कज्जेश्रयं आय. सं. पौरः तेनुं पजरो आय. सं. पौर-
तेनुं पजर-जणो आय. सं. कौरवः तेनुं कजरवो आय. सं. कौशलं तेनुं कजस-
आय. सं. पौरुषं तेनुं पजरिसं आय. सं. सौधं तेनुं सजहं आय. सं. गौडः

उडो आय. सं. मौलिः तेनुं मउली आय. सं. मौनम् तेनुं मउणं आय. सं. सौराः
नुं सउरा आय. सं. कौलाः तेनुं कउला आय. ॥ १६१ ॥

॥ ढुढिका ॥

अउ ११ पौरादि ७१ च ११ कौक्षेयक अनेन कौस्थाने कउ हेश्र-
य पूर्ववत् कउहेश्रयं । पौर-अनेन पौस्थाने पउ । ११ अतः सेडोः
पउरो । पौरजन अनेन पौस्थाने पउ नोणः अतःसेडोः पउरजणो ।
कौरव अनेन कौस्थाने कउ ११ अतःसेडोः कउरवो कौशल अनेन
कौ कउ शषोः सः श स ११ क्लीबे सम् मोनु० कउसलं । पौरुष अ-
नेन पउ पुरुषेरो रुरिशषोः सः षस ११ क्लीबे सम् मोनु० पउरिसं ।
सौध । अनेन सउ खघथ० ह ११ क्लीबे सम् मोनु० सउहं गौड अ-
नेन गउ ११ अतःसेडोः गउडो । मौलि अनेन मउ ११ क्लीबे सौ-
दीर्घः अंत्यव्यंजन० मउली मौन अनेन मउ नोणः ११ क्लीबे सम्
मोनु० मउणं । सौर- अनेन सउ जस्रशस्रडसित्तो दीर्घः रा जस्र-
शसोर्लुक् सउरा । कौल- अनेन कउ १३ जस्रशस्रडसित्तो दीर्घः
जा जस्रशसोर्लुक् कउला ॥ १६१ ॥

टीका भाषांतर. कौक्षेयक अने पौरादि शब्दोना औनो अउ आदेश आय.
कौक्षेयक तेने चावतासूत्रे कौ नो कउ आय. बाकी पूर्ववत् अइ कउच्छेअयं रूप
सेइ आय. सं. पौर- तेने आ चावतासूत्रे पौ नो पउ आय. तेने अतःसेडोः सूत्रथी
पउरो रूप आय. सं. पौरजन तेने चावतासूत्रे पौ स्थाने पउ आय नोणः अतः-
सेडोः ए सूत्रोथी पउरजणो रूप सिइ आय. सं. कौरव तेने चावता सूत्रे कौनो
कउ आय. तेने अतः सेडोः सूत्रथी कउरवो आय. सं. कौशल तेने चावतासूत्रे को-
कउ आय. शषोः सः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी कउसलं रूप आय. सं.
पौरुष तेने चावता सूत्रे पउ आय पुरुषेरोः शषोः सः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रेथी
पउरिसं एवुं रूप आय. सं. सौध तेने चावता सूत्रे सउ आय. पढीः खघथ० क्लीबे-
सम् मोनु० ए सूत्रोथी सउहं रूप आय. सं. गौड तेने चावता सूत्रे गउ आय अ-
तःसेडोः सूत्रथी गउडो रूप आय. सं. मौलि तेने चावता सूत्रे मउ आय. क्लीबे सम्
दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी मउली रूप आय. सं. मौन तेने चावता सूत्रे मउ आय.
नोणः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी मउणं रूप आय. सं. सौर तेने चावता सूत्रे
सउ आय. तेने जस्रशस्रडसित्तो० जस्रशसोर्लुक् ए सूत्रोथी सउरा रूप आय.

अयःस्थाने ए । कगटडेतिसलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतः ३
डोंः एकारो ॥ १६६ ॥

टीका भाषांतर- स्थविर विचकिल अयस्कार ए शब्दोना आदिस्वरनो ३
हितव्यंजन साथे ए आय. स्थविर- तेने चालता सूत्रे स्थविने स्थो आदेश थाय
गटड अतः सेडोंः ए सूत्रोथी थेरो रूप आय. सं. विचकिल तेने चालतासूत्रे ३
स्थाने वे थाय कगचज तैलादौ वा क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी वेइलं रूप
सं. अयस्कारः तेने चालतासूत्रे अयःनै ठेकाणे ए आय. कगटड० अनादौ ।
अतः सेडोंः ए सूत्रोथी एकारो रूप आय. ॥ १६६ ॥

वा कदले ॥ १६७ ॥

कदलशब्दे आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यंजनेन सह एद् वा जव
ति ॥ केलं कयलं । केली कयली ॥ १६७ ॥

मूल भाषांतर. सं. कदल शब्दना आदि स्वरनो बीजा स्वरसहित व्यंज
विकल्पे ए थाय. सं. कदलं तेनुं केलं तथा कयलं रूप आय. सं. कदली
केली कयली रूप आय. ॥ १६७ ॥

॥ दुंडिका ॥

वा ११ कदल ७१ कदल- अनेन कद स्थाने एकारः के ११ क्लीवे
सम् मोनु० केलं द्वितीये क्लीवे सम् मोनु० कगचजेति दलुक् अत्र
णों कयलं । कदली- अनेन कदस्थाने के द्वितीये कगचजेति
दलुक् ११ अंत्यव्यं० सलुक् केली कयली ॥ १६७ ॥

टीका भाषांतर. कदल शब्दना आदि स्वरनो आगल रहेला स्वरसहित व
साथे विकल्पे ए थाय. सं. कदल तेने चालतासूत्रोथी कदने स्थाने के थाय. पठी
ये सम् मोनु० ए सूत्रोथी केलं रूप आय. बीजे पछे क्लीवे सम् मोनु० कग
अच्चारण ए सूत्रोथी कयलं रूप आय. सं. कदली तेने कदने स्थाने के थाय.
एचज० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी केली अने पछे कयली रूप आय. ॥ १६७ ॥

त्रयोदश वेतः कर्णिकारे ॥ १६८ ॥

ए व्यंजने इतः सस्वरव्यंजनेन सह एद् वा जवति ॥ कण्णरो
ल भाष्यारो ॥ १६८ ॥

बीजा स्वरसहितान्तर. कर्णिकार शब्दना इनो स्वरसहित व्यंजन साथे विकल्पे ए
विंशति तेनुं तेना कण्णरो कण्णिआरो रूप आय. ॥ १६८ ॥

॥ टुंठिका ॥

वा ११ इत् ११ कर्णिकार ७१ कर्णिकार अनेन कर्णिकास्थाने ऐ सर्वत्र
 रलुक् ११ अतः सेडोः कण्णोरो कर्णिकारः सर्वत्र रलुक् कगचजेति
 कलुक् ११ अतः सेडोः कणिश्चरो ॥ १६७ ॥

टीका भाषांतर. कर्णिकार शब्दना इनो स्वरसहित व्यंजनसाथे विकल्पे ए आय.
 कर्णिकार- चालतासूत्रे कर्णिकाने स्थाने ण्णे आय. तेने सर्वत्र रलुक् अतःसेडोः
 सूत्रोत्थी कण्णोरो रूप आय. सं. कर्णिकार तेने सर्वत्र रलुक् कगचज अतःसेडोः
 सूत्रोत्थी कणिणआरो रूप आय. ॥ १६७ ॥

अयौ वैत् ॥ १६९ ॥

अयिशब्दे आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यंजनेन सह औद्वा ज-
 वति ॥ ऐ बीहेमि । अइ उन्मत्ति ए । वचनादैकारस्यापि प्रा-
 कृते प्रयोगः ॥ १६९ ॥

मूल भाषांतर. अयि शब्दना आदिस्वरनो बीजा स्वरसहित व्यंजन साथे विकल्पे
 आय. सं. अयि बिभेमि तेनुं औ बीहेमि एवं आय. सं. अयि उन्मत्तके तेनुं अइ
 उन्मत्ति ए एवं रूप आय. एवं वचन ठे तेथी प्राकृतमां ऐकारनो पण प्रयोग आय ठे. १६९

॥ टुंठिका ॥

अयि ७१ वा ११ ऐत् ११ अयि अनेन अयिस्थाने ऐ जिन्नी जये
 जी जियो जावीहौ इति जीस्थाने बीह मिक् तृतीय स्यमि इति
 मिक् स्थाने मि व्यंजनाददंतेऽत् वर्तमाना पंचमी शतृषु वा इति
 हे ऐ बीहेमि । अयि उन्मत्तके कगचजेति यलुक् अंत्यव्यंजनस्य
 ललुक् अन द्वित्वं कगचजेति कलुक् उन्मत्ति ए ॥ १६९ ॥

टीका भाषांतर. अयि शब्दना आदिस्वरनो बीजा स्वरसहित व्यंजन साथे वि-
 ऐ सं. अयि तेने चालता सूत्रे अयिने स्थाने औ आय. भी ए धातु ज-
 प्र. मि. के भाविहौ ए सूत्रोत्थी भीने स्थाने बीह आय. पढी मिप्र-
 न) कणिनेऽत् वर्तमाना ए सूत्रोत्थी ऐ बीहेमि ए रूप अयुं. सं.
 चज ए सूत्रोत्थी उन्मत्ति ए रूप आय. ॥ १६९ ॥

मूल भाषांतर. नवफलिका-नवफलिका-पूगफले ॥ १७० ॥
 सं. कर्णिकार तेने परेण सस्वरव्यंजनेन सह उद् जवति ॥ पोरु ।
 ओरं । वारं । आ । नोहलिआ । पोपफलं पोपफली ॥ १७० ॥

ओरं । वारं ।

मूल भाषांतर. पूतर वदर नवमालिका नवफलिका पूगफल विगेरे शब्देन
आदिस्वरनो बीजा स्वरसहित व्यंजन साथे ओ थाय. सं. पूतर तेनुं पोरो थाय. सं.
वदरं तेनुं वोरं तथा वोरी थाय. सं. नवमालिका तेनुं नोमालिआ थाय. सं. नव-
फलिका तेनुं नोहलिआ थाय. सं. पूगफलं तेनुं पोप्फलं थाय. सं. पूगफली तेनुं
पोप्फली थाय. ॥ १७० ॥

॥ ढुंढिका ॥

उत् ११ पूतरश्च वदरं च नवमालिका च नवफलिका च पूगफलं
च पूतरवदरनवमालिकानवफलिकापूगफलं तस्मिन् ७१ पूतर—
अनेन पूतस्य पो ११ अतः सेर्रोः पोरो । वदर अनेन वदस्य
वो ११ क्लीवे सम् मोनु० वोरं वदरी अनेन वदस्य वो ११ अंत्य-
व्यंजनस्य सलुक् वोरी नवमालिका अनेन नवस्य नो कगचजेति
कलुक् ११ अंत्यव्यं० नोमालिआ । नवफलिका अनेन नवस्य नो
फो जहौ फ ह कगचजेति कलुक् नो हलिआ पूगफल पूगस्य
फलं पूगफलं अनेन पूगस्य पो सेवादौ वा छित्वं ११ क्लीवे सम्
छितीये अंत्यव्यंजनस्य सलुक् पोप्फलं एवं पोप्फली ॥ १७० ॥

टीका भाषांतर. पूतर वदर नवमालिका नवफलिका पूगफल ए शब्देन
आदिस्वरनो बीजा स्वरसहित व्यंजनसाथे ओ थाय. सं. पूतर तेने चादता सूत्रथी पूत-
नो पो थाय. अतःसेर्रो ए सूत्रथी पोरो थाय. सं. वदर तेने चादता सूत्रथी वदने
वो थाय. क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रथी वोरं थाय. सं. वदरी तेने चादता सूत्रथी वा
थाय. अंत्यव्यंज० सूत्रथी वोरी थाय. सं. नवमालिका तेने चादता सूत्रथी नवने
नो थाय. फो भहौ कगचज ए सूत्रथी नोहलिआ रूप थाय. सं. पूगफलं (सो
पारीनुं फल) तेने चादता सूत्रथी पूगनो पो थाय. सेवादौवा क्लीवे सम् बीजे पं
अंत्यव्यंज० ए सूत्रथी पोप् फलं थाय एवी रीते सं. पूगफली नुं पोप्फली थाय. १७१

न वा मयूख-लवण-चतुर्गुण-चतुर्थ-चतुर्दश-चतुर्वार-

सुकुमार-कुतूहलोदूखलोदूखले ॥ १७१ ॥

मयूखादिपु आदेः स्वरस्य परेण सस्वव्यंजनेन सह उंद् वा ज-
वति ॥ मोहो मजहो । लोणं । इथ लवणगमा । चोगुण ते चउ-
गुणो । चोत्थो चउत्थो । चोत्थी चउत्थी । चोदह चउदह । चो-
दसी चउदसी । चोवारो चउवारो । सोमालो सुकुमालो । व मोहं

कोउहलं । तह मन्ने कोहलीए । उहलो उजहलो । उक्खलं ।
उलूहलं ॥ मोरो मज्जरो इति तु मोरमयूरशब्दाभ्यां सिद्धम् ॥१७१॥

मूल भाषांतर. मयूख लवण चतुर्गुण चतुर्थ चतुर्दश चतुर्वार सुकुमार
कुतूहल उदूखल उलूखल- ए शब्दोना आदिस्वरनो बीजा स्वरसहित व्यंजन साथे
कट्टे ओ आय. सं. मयूख तेनां मोहो मउहो रूप आय. सं. लवणं तेनुं लोणं रूप
आय. सं. इति लवणोद्गमः तेनुं इअ लवणुग्गमा एवं रूप आय. सं. चतुर्गुण तेना
चोग्गुणो चउग्गुणो रूप आय. सं. चतुर्थ- तेनां चोत्थो चउत्थो रूप आय. सं. च-
तुर्थी तेनां चोत्थी चउत्थी रूप आय. सं. चतुर्दश तेनां चोदह चउदह रूप आय. सं.
चतुर्दशी तेनां चोदशी चउदशी रूप आय. सं. चतुर्वार तेनां चोव्वारो चउ-
वारो रूप आय. सं. सुकुमार तेनां सोमालो सुकुमालो रूप आय. सं. कुतूहलं
तेनां कोहलं कोउहलं रूप आय. सं. तथा मन्ने कुतूहलेन तेनुं तह मन्ने कोहलिए एवं
रूप आय. सं. उदूखल तेनां ओहलो उजहलो रूप आय. सं. उलूखल तेना ओक्खलं
उलूहलं रूप आय. मोर अने मयूर शब्दनां मोरो मज्जरो एवां रूप सिद्ध आय. णे. १७१

॥ टुडिका ॥

न ११ वा ११ मयूखश्च लवणं च चतुर्गुणश्च चतुर्दश च चतुर्वारश्च
सुकुमारश्च कुतूहलं च उलूखलश्च उलूखलं च मयूख-लवणचतुर्गुण
चतुर्थचतुर्दशचतुर्वारसुकुमारकुतूहलोदूखलोदूखलं तस्मिन् ७१
मयूख- अनेन मयूस्थाने मोखघथ ११ अतः सेडोः मोहो । पदे
कगचजेति तलुक् शेषं पूर्ववत् मज्जहो । लवण अनेन लवस्थाने
लो ११ क्लीबे सूम् मोनु ७ लोणं । इति लवणोद्गमः इतौ तौ वा-
क्यार्थेति अइ ह्रस्वः संयोगे णो णु कगट्ठेति तलुक् अनादौ
द्वित्वं इअलवणुग्गम । चतुर्गुण- अनेन चो सर्वत्र तलुक् अनादौ
द्वित्वं ११ चोग्गुणो द्वितीये कगचजेति तलुक् शेषं तद्धत् चउ-
ग्गुणो चतुर्थ अनेन चतुःस्थाने चो सर्वत्र तलुक् अनादौ द्वित्वं
द्वितीय ७ पूर्वथस्य तः अक्लीबे सौ अतः सेडोः चोत्थो । द्वितीये क-
गचजेति तलुक् शेषं तद्धत् चउत्थो । चतुर्थी अनेन चतुःस्थाने
चो सर्वत्रेति तलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीय ७ पूर्वथस्य तः अक्लीबे
सौ दीर्घः ११ अंत्यव्यंज ७ तलुक् चोत्थी चउत्थी । चतुर्दश-

नेन चतुःस्थाने चो सर्वत्रेति रलुक् अनादौ द्वित्वं ११ इ दशपा-
 षाणे हः श ह चोहह । द्वितीये कगचजेति तलुक् शेषं पूर्ववत् च-
 उहह । चतुर्दशी अनेन चतुःस्थाने चो सर्वत्रेति रलुक् अनादौ
 द्वित्वं ११ इ शषोः सः अक्कीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यं सलुक् चोहसी
 द्वितीये कगचजेति तलुक् शेषं तछत् चउहसी । चतुर्वार अनेन
 चो सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतःसेडों चोवारो । द्वितीये
 कगचजेति तलुक् तछत् चउवारो । सुकुमार अनेन सुकुस्थाने सो-
 दरिद्रादौ लः रस्य लः । ११ अतः सेडों सोमालो । द्वितीये क-
 गचजेति कलुक् तछत् सुकुमालो । कुतूहल अनेन कुतूस्थाने को
 ११ क्कीवे सम् कोहलं द्वितीये कुतूहल कुतूहलेवा ह्रस्वश्च इति कौ-
 कोतू कगचजेति तलुक् सेवादौ द्वित्वं ह्र ११ क्कीवे सम् कोउहलं ।
 तथा । खघथ० अहअव्ययो जवति उत्खातावदात इति आ अ
 तह । अतोमनयां यलुक् अनादौ द्वित्वं न मन्ने कोहल पूर्ववत्
 कौतूहलमस्यास्ति अतोअनेकस्वरस्य इति इक् प्रत्ययः आत्
 आप् आमंत्रणे वा ए एकारः कोहलिए । उदूखल अनेन उदूस्थाने
 उ खघथ० ख ह ११ अतः सेडों उहलो । द्वितीये उदूखल कगच-
 जेति दलुक् शेषं तछत् उऊहलो । उलूखल अनेन उलूस्थाने उ
 सेवादौ वा द्वित्वं पूर्वखस्य कः उक्खलं पद्दे उलूखल खघथ० ११
 क्कीवे सम् मोनु० उलूहलं । मोरः अतः सेडों मोरो । मयूर-कग-
 जजेति यलुक् ११ अतः सेडों मऊरो ॥ १७१ ॥

टीका भाषांतर. मयूख लवण चतुर्गुण चतुर्थ चतुर्दश चतुर्वार सुकुमा-
 कुतूहल उदूखल उलूखल ए शब्दोनो बीजास्वरसहित व्यंजनसाथे विकल्पे ओ था
 सं. मयूख तेने चालता सूत्रथी मयूने स्थाने मो आय पठी खघथ० अतः सेडों ए
 त्रोथी मोहो रूप आय. बीजे पद्दे कगचज अने वाकी पूर्ववत् करी मऊहो रूप अ
 सं. लवण तेने चालता सूत्रे लवने स्थाने लो आय. क्कीवे सम् मोनु० ए सूत्रो
 लोणं रूप आय. सं. इति लवणोद्गमः तेने इतौ तौ वाक्यार्थे ह्रस्वः संयोगे कग
 अनादौ द्वित्वं ए सूत्रोथी इअ लवणुग्गम एवं रूप आय. सं चतुर्गुण- तेने चाल
 सूत्रथी चो आय. पठी सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं ए सूत्रोथी चोर्गुणो रूप अ
 बीजे पद्दे कगचज वाकी पूर्ववत् अइ चउर्गुणो रूप आय. सं. चतुर्थ तेने चालता

चतुःस्थाने चो आय. सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीय० अक्लीबे सौ० अ-
तः सेडोः ए सूत्रोथी चोत्थो रूप आय. बीजेपद्मे कगचज बाकी पूर्ववत् अइ चउत्थो
रूप आय. सं. चतुर्थी तेने चावता सूत्रे चतुःस्थाने चो आय. सर्वत्र रलुक् अनादौ
द्वित्वं द्वितीय० अक्लीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी चोत्थी चउत्थी रूप आय.
सं. चतुर्दश- तेने चावता सूत्रे चो आय. सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं दश पाषा-
णेहः ए सूत्रोथी चोद्दह रूप आय. बीजे पद्मे कगचज बाकी पूर्ववत् अइ चउद्दह रूप
आय. सं. चतुर्दशी तेने चावता सूत्रथी चो आय. सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं
शषोः सः अक्लीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी चोद्दसी रूप आय. बीजे पद्मे
कगचज० बाकी पूर्ववत् अइ चउद्दसी रूप आय. सं. चतुर्वार तेने चावता सूत्रथी चो
आय. सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः ए सूत्रोथी चोव्वारो रूप आय.
बीजे कजचज बाकी पूर्ववत् चउव्वारो आय. सं. सुकुमार तेने चावता सूत्रे सो
आय. पढी हरिच्चादौलः अतः सेडोः ए सूत्रोथी सोमालो रूप आय. बीजे पद्मे क-
गचज बाकी पूर्ववत् अइ सुकुमालो रूप आय. सं. कुतूहल तेने चावता सूत्रे कुतू-
स्थाने को आय क्लीबे सम् ए सूत्रथी कोहलं रूप आय. बीजे पद्मे सं. कतूहल तेने
कतूहले वा ह्रस्वश्च कगचज सेवादौ द्वित्वं क्लीबे सम् ए सूत्रोथी कोउहलं रूप
आय. सं. तथा तेने खघथ० उत्खातावदात ए सूत्रोथी तह रूप आय. सं. मन्ये तेने
अतो मनयां अनादौ द्वित्वं ए सूत्रथी मन्ने रूप आय. कोहल शब्द पूर्ववत् सिद्ध
आय. कुतूहल ढे जेने ते अर्थमां अतो अनेक स्वरस्य आत् आप आ मंत्रणेवा
एकारः ए सूत्रोथी कोहलिअे एवुं रूप आय. सं. उदूखल तेने चावता सूत्रे उदूने
स्थाने ओ आय. खघथ० अतः सेडोः ए सूत्रथी ओहलो रूप आय. बीजे पद्मे उदू-
खल ने कगचज बाकी पूर्ववत् अइ उऊहलो रूप आय. सं. उलूखल तेने चावता सू-
त्रथी उलू स्थाने ओ आय. सेवादौ वाद्वित्वं पूर्वखस्यकः ए सूत्रोथी ओक्खलं
रूप आय. पीछे उलूखल तेने खघथ० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी उलूहलं रूप
आय. सं. मोरः तेने अतः सेडोः ए सूत्रथी मोरो रूप आय. सं. मयूर तेने कगचज
अतः सेडोः ए सूत्रोथी मऊरो रूप आय. ॥ १७१ ॥

अवापोते ॥ १७१ ॥

अवापयोरुपसर्गयोरूत इति विकटपार्थनिपाते च आदेः स्वरस्य
परेण सस्वरव्यंजनेन सह उद् वा जवति ॥ अव । उअरइ । अव-
यरइ । उआसो । अवयासो ॥ अप । उसरइ अवसरइ । उसारि-
अं । अवसारिअं ॥ उत । उवणं । उअवणं । उघणो । उअघणो
कचिन्नजवति । अवगयं । अवसहो । उअरवी ॥ १७२ ॥

मूल भाषांतर. अव अने अप उपसर्गना तेमज विकटप अर्थना निपात आवाला उत अव्ययना आदि स्वरनो बीजा स्वरसहित व्यंजननी साथे विकटपे ओ आय. सं. अव उपसर्गना उदा०- सं. अवतरति तेनां ओअरइ अवयरइ एवां रूप आय. सं. अवकाश तेना ओआसो अवयासो एवां रूप आय. सं. अप उपसर्गना उदा०- सं. अपसरति तेनां ओसरइ अवसरइ रूप आय. सं. अपसारित तेनां ओसारिअं अवसारिअं एवा रूप आय- उतना उदा०-सं. उपवनं तेनां ओवणं उअवणं रूप आय. सं. उत्तघनः तेनां ओघणो उअघणो एवां रूप आय. कोइ ठेका आय पण नहीं-जेम सं. अवगतं तेनुं अवगयं आय. सं. अपशब्दः तेनुं अवसदो रूप आय. सं. उत्तरविः तेनुं उअरवी एवुं रूप आय. ॥ १७२ ॥

॥ टुंठिका ॥

अवापोत अव अप उत ७१ अवतरति अनेन अवस्य उं कगचजेति तलुक् त्यादीनां ति इ उंअरइ। पक्षे अवयरइ। सं- अवकाशः अनेन अवस्य उं कगचजेतिकलुक् शषोःसः ११ अतःसेडोः उंआसो। पक्षे कगचजेति कलुक् अवणो अवयासो। अपसरति अनेन अपस्थाने उं त्यादीनां ति इ। उंसरइ। पक्षे पोवः अवसरइ। अपसारितः अनेन अपस्य उं कगचजेति तलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० उंसारिअं। पक्षे पोवः शेषं तछत् अवसारिअं उपवन-अनेन उपस्य उं नोणः क्लीबे सम् मोनु० उंवणं। पक्षे कगचजेति तलुक् उअवणं। उत्तघनः अनेन उत्तस्य उं नोणः ११ अतःसेडोः उं-घणो पक्षे कगचजेति उअघणो। कचिन्न जवति अवगतः कगचजेतित लुक् अवणो ११ क्लीबे सम् मोनु० अवगयं। अपशब्दः पोवः शषोःसः सर्वत्रलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतःसेडोः अवसदो। उत्तरविः कगचजेतितलुक् ११ अक्लीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यंज० सलुक् उअरवी ॥ १७२ ॥

टीका भाषांतर. अव अने अप उपसर्ग तेम विकटपार्थनिपात उत तेना आदेस्वरनो पर आवेला स्वरसहित व्यंजन साथे विकटपे ओ आय. सं. अवतरति- तेनां ओअरइ रूप आय. कगचज त्यादीनां ए सूत्रोथी ओअरइ रूप आय. बीजे पक्षे अवयरइ रूप आय. सं. अवकाश तेने चालता सूत्रे अव नो ओ आय. पक्षे कगचज शषोःसः अतःसेडोः ए सूत्रोथी ओआसो रूप आय. पक्षे कगचज अवणो ए सूत्रोथी अवयासो रूप आय. सं. अपसरति तेने चालतासूत्रे अप

स्थाने ओ पढी त्यादीनां ए सूत्रथी ओसरइ रूप आय. बीजे पढे पोवः सूत्रथी अवसरइ रूप आय. सं. अपसारितः तेने चालतासूत्रे अपनो ओ आय. पढी कगचज क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी ओसारिअं रूप आय. बीजे पढे पोवः बाकी पूर्ववत् सिद्ध थइ अवसारिअं रूप आय. सं. उपवन तेने चालता सूत्रे ओ आय. पढी नोणः क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी ओवणं रूप आय. बीजे पढे कगचज० ए सूत्रथी उअवणं रूप आय. सं. उत्तघनः तेने चालता सूत्रथी ओ आय. नोणः अतः सेडोः ए सूत्रोथी ओ-घणो रूप आय. पढे कगचज ए सूत्रे उअघणो रूप आय. ओइ ठेकाणे न पण आय. सं. अवगतः तेने कगचज अवर्णोय क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी अवगयं रूप आय. सं. अपशब्दः तेने पोवः शषोःसः सर्वत्ररल्लुक अनादौद्वित्वं अतःसेडोः ए सूत्रोथी अवसद्दो रूप आय. सं. उतरविः तेने कगचज अक्लीबे सौ० अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी उअरवी रूप सिद्ध आय. ॥ १७२ ॥

ऊच्योपे ॥ १७३ ॥

उपशब्दे आदेः स्वरस्य परेण स्वरव्यंजनेन सह ऊत् उच्चादेशौ वा नवतः ॥ ऊहसिअं उहसिअं उवहसिअं । ऊज्जाउ उज्जाउ उवऽज्जाउ । ऊआसो उआसो उववासो ॥ १७३ ॥

मूल भाषांतर. उप शब्दना आदिस्वरनो बीजा स्वरसहित व्यंजननी साथे ऊ (ने ओ एवा आदेश विकल्पे आय. सं. उपहसितं तेनां ऊहसिअं ओहसिअं उवहसिअं एवां रूप आय. सं. उपाध्याय तेनां उज्जाओ ओज्जाओ उवज्जाओ प आय. सं. उपवासः तेनां ऊआसो ओआसो उववासो एवां रूप आय. ॥ १७३ ॥

॥ टुंडिका ॥

ऊत् ११ च ११ उप ७१ उपहसित— अनेन उपस्य ऊ कगचजेति तलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० ऊहसिअं । द्वितीये अनेन उपस्य उ शेषं तद्वत् उहसिअं । तृतीये पोवः कगचजेति तलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० उवहसिअं । उपाध्याय अनेन प्रथमे उपस्य ऊ द्वितीये उपस्य उ तृतीये पोवः ह्रस्वः संयोगे ह्रस्वः साध्वसहस्रह्यांजः ध्य ऊ अनादौ द्वित्वं द्वितीये तु पूर्व ऊस्य जः कगचजेति तलुक् अतः सेडोः ऊज्जाउ । उज्जाउ । अवज्जाउ उपवास— अनेन अनेन उपस्य ऊ कगचजेति तलुक् अतः सेडोः उ आसो पढे उपस्य ऊ शेषं तद्वत् ऊआसो । तृतीये उपवासः पोवः ११ अतः सेडोः उवआसो ॥ १७३ ॥

टीका भाषांतर. उप शब्दना आदिस्वरनो बीजा स्वरसहित व्यंजननी साथे अने ओ आदेश विकल्पे आय. सं. उपहसित तेने चालता सूत्रे उपनो ऊ आय. प कगचज क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी ऊहसिअं आय. बीजे पहे चालता सूत्रे उप ओ आय वाकी पूर्ववत् यइ ओहसिअं रूप आय. त्रीजे पहे पोवः कगचज क्ली सम् मोनु० ए सूत्रोथी उवहसिअं रूप आय. सं. उपाध्यायः तेने चालता सूत्रथी थम पहे ऊ आय. बीजे पहे ओ आय. त्रीजे पहे पोवः ह्रस्वः संयोगे साध्वसहस ह्यांझः अनादौ द्वित्वं द्वितीय० कगचज० अतः सेडोंः ऊज्झाओ ओज्झाओ अवज्झाओ ए रूप सिद्ध आय. सं. उपवास तेने चालता सूत्रथी उपनो ऊ आय कगचज अतः सेडोंः ए सूत्रोथी ओआसो रूप आय. बीजे पहे ऊ आय. एउ ऊआसो आय. त्रीजे पहे पोवः अतः सेडोंः ए सूत्रोथी उवआसो रूप आय. ॥१७३॥

उमो निषण्णे ॥ १७४ ॥

निषण्ण शब्दे स्वरस्य परेण सस्वरव्यंजनेन सह उम आदेशो वा जवति ॥ एउसणो । णिसणो ॥ १७४ ॥

मूल भाषांतर. निषण्ण शब्दना आदि स्वरने बीजा स्वरसहित व्यंजननी साथे उम ओ आदेश विकल्पे आय. सं. निषण्ण तेनां गुमण्णो णिसण्णो एवां रूप आय. १७४

॥ टुंडिका ॥

उम ११ निषण्ण ७१ निषण्ण अनेन वा निष स्थाने नुमादेशः वादौ० ११ अतः सेडोंः गुमन्त्रो । निषण्ण वादौ० न ए शषोः सः पः सः अतः सेडोंः णिसणो ॥ १७४ ॥

टीका भाषांतर. निषण्ण शब्दना आदिस्वरने स्थाने बीजा स्वरसहित व्यंजननी साथे उम आदेश विकल्पे आय. सं. निषण्ण तेने चालता सूत्रे निषने स्थाने नु आय. वादौ० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी गुमन्त्रो रूप आय. सं. निषण्ण तेने वा शषोः सः अतः सेडोंः ए सूत्रोथी णिसण्णो रूप आय. ॥ १७४ ॥

प्रावरणे अङ्गुवाऊ ॥ १७५ ॥

प्रावरणशब्दे आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यंजनेन सह अङ्गु आउ इत्येतावादेशौ वा जवतः ॥ पङ्गुरणं पाउरणं प्रावरणं ॥ १७५ ॥

मूल भाषांतर. प्रावरण शब्दना आदिस्वरने बीजा स्वरसहित व्यंजनसाथे कल्पे अङ्गु आउ एवा आदेश आय. सं. प्रावरणं तेनुं पङ्गुरणं पाउरणं प्रावरणं रूप आय. ॥ १७५ ॥

॥ टुंडिका ॥

प्रावरण ७१ पङ्क्वाज १२ प्रावरण— सर्वत्रेति रलुक् अनेन पावस्य
पंगु छितीये पावस्य पाउ ११ क्लीबे सम् मोनु० पङ्कुरणं पाउरणं ।
तृतीये सर्वत्रेतिरलुक् पावरणं ॥ १७५ ॥

टीका भाषांतर. प्रावरण शब्दना आदिस्वरने स्वरसहित व्यंजन साथे पङ्कु अने
पाउ एवा विकट्टे आ देश थाय. प्रावरण तेने सर्वत्र चावता सूत्रे पावने ठेकाणे पङ्कु
आदेश आय. बीजा पङ्के पावनो पाउ आय. क्लीबे सम् मोनु० पङ्कुरणं पाउरणं
प्रां रूप आय. त्रीजे पङ्के सर्वत्र रलुक् पामी पावरणं रूप आय. ॥ १७५ ॥

स्वरादसंयुक्तस्यानादेः ॥ १७६ ॥

अधिकारोऽयं । यदित ऊर्ध्वमनुक्रमिष्यामस्तत्स्वरात्परस्यासंयुक्त-
स्यानादेर्नवतीति वेदितव्यम् ॥ १७६ ॥

मूल भाषांतर. आ अधिकार सूत्र ठे. अहिंथी आगल अनुक्रमे जे कहेवामां आवशे
स्वरथी पर, जोडाक्षरवगरनो अने जे आदि न होय तेने आय—एम जाणी छेवुं. ॥ १७६ ॥

॥ टुंडिका ॥

स्वर ५१ असंयुक्त ६१ अनादि ६१. ॥ १७६ ॥

टीका भाषांतर. सरल ठे.

क-ग-च-ज-त-द-प-य-वां प्रायो लुक् ॥ १७७ ॥

खरात्परेषामनादिभूतानामसंयुक्तानां कगचजतदपयवानां प्रायो
लुग् नवति ॥ क । तित्थयरो । लोउ । सचढं ॥ ग । नउ ।
नयरं । मयङ्को । च । सई । कय गहो ॥ ज । रययं । पयावई ।
गउ ॥ त । विश्राणं । रसा—यलं । जई ॥ द । गया । मयणो ॥
प । रिऊ । सुजरिसो ॥ य । दयालु । नयणं । विउउं ॥ व । ला-
यणं । विउहो । वलयाणलो ॥ प्रायो ग्रहणात्कचिन्न नवति । सु-
कुसुमं । पयाग—जलं । सुगउं । अघरू । सयावं । विजणं । सु-
तारं । विडुरो । सपावं । समउं । देवो । दाणवो ॥ स्वरादित्येव ।
संकरो । संगमो । नक्कंचरो । धणंजउं । विसंतवो । पुरंदरो । सं-
बुडो । संवरो ॥ असंयुक्तस्येत्येव । अक्रो । वग्गो । अन्नो । वज्जं ।

धुत्तो । उद्दामो । विष्णो । कज्जं । सवं । कचित् संयुक्तस्यापि । न-
 क्तंचरः । नक्कंचरो ॥ अनादेरित्येव । कालो । गन्धो । चोरो ।
 जीरो । तरू । दवो । पावं । वणो । यकारस्य तु जत्वम् आदौ व-
 द्यते । समासे तु । वाक्यविजक्त्यपेक्षया जिन्नपदत्वमपि विव-
 द्यते । तेन तत्र यथा दर्शनमुज्जयमपि जवति । सुहकरो सुहयरो ।
 आगमिउ आयमिउ । जलचरो जलयरो । बहुतरो बहुश्वरो ।
 सुहदो । सुहउ । इत्यादि ॥ कचिदादेरपि । सपुनः । सउण ॥ स-
 च । सोअ ॥ चिन्हं । इन्धं ॥ कचिच्चस्थ जः । पिशाची । पिसाजी ॥
 एकत्वं । एगत्तं ॥ एक । एगो ॥ अमुकः अमुगो ॥ असुकः । अ-
 सुगो ॥ श्रावकः । सावगो ॥ आकारः । आगारो ॥ तीर्थकरः । ति-
 त्यगरो ॥ आकर्पः । आगरिसो ॥ लोगस्सुज्जो अगरो । इत्यादिषु
 तु व्यत्ययश्च इत्येव कस्य गत्वम् ॥ आर्षे अन्यदपि दृश्यते । आ-
 कुञ्चनं । आउण्टणं । अत्र चस्य टत्वम् ॥ १७७ ॥

मूल भाषांतर. स्वरथी पर एवां अने संयुक्त (जोडीजाहूर) वगरना आदि
 एवां क ग च ज त द प य तेमनो घणुं करीने लुक् आय. क ना उदा०— सं. तीर्थक
 तेनुं तित्थयरो आय. सं. लोक तेनुं लोओ आय. सं. शकट तेनुं सयडं आय. ग
 उदा०— सं. नग तेनुं नओ आय. सं. नयरं तेनुं नगरं आय. सं. मृगांक तेनुं मय
 आय. चना उदा०— सं. शची तेनुं सई आय. सं. कचग्रह तेनुं कयग्गहो आय.
 ना उदा० सं. रजत तेनुं रययं आय. सं. प्रजापति तेनुं पयावईरूप आय. सं. गज ते
 गओ आय. त ना उदा०— सं. वित्तान तेनुं विआणं रूप आय. सं. रसातलं ते
 रसायलं सं. यति तेनुं जई आय. द ना उदा० सं. गदा तेनुं गया आय. सं. मद
 तेनुं मयणो आय. प ना उदा० सं. रिपु तेनुं रिऊ आय. सं. सुपुरुष तेनुं सुऊरि
 आय. य ना उदा० सं. दयालु तेनुं दयालू आय. सं. नयन तेनुं नयणं आय.
 वियोग तेनुं विओओ आय. व ना उदा०— सं. लावण्य तेनुं लायणं रूप आय.
 सं. विबुध तेनुं विउहो रूप आय. सं. वडवानल तेनुं वलयाणलो आय. मूलमां प्रा
 ए शब्दनुं ग्रहण ठे तेथी कोइ ठेकाणे न आय. सं. सुकुसुम तेनुं सुकुसुम आय. सं.
 यागजल तेनुं पयागजलं आय. सं. सुजग तेनुं सुगओ आय. सं. अगरु तेनुं अ
 गरू आय. सं. सचाप तेनुं सचाव आय. सं. व्यंजन तेनुं विजणं आय. सं. सुता
 तेनुं सुतारं आय. सं. विदुर तेनुं विदुरो आय. सं. सपाप तेनुं सपावं आय. सं. स
 मवाय तेनुं समवाओ आय. सं. देव तेनुं देवो आय. सं. दानव तेनुं दाणवो आय.

स्वरथकीज थाय. ते कहेठे. सं. शंकर तेनुं संकरो थाय. सं. संगम तेनुं संगमो थाय. सं. नक्तंचर तेनुं नक्तंचरो थाय. सं. धनंजय तेनुं धणंजओ थाय. सं. द्विषंतप तेनुं विसंतवो थाय. सं. पुरंदर तेनुं पुरंदरो थाय. सं. संवृत्त तेनुं संवुडो थाय. सं. संवर तेनुं संवरो थाय. असंयुक्त (जोडाहर वगरना) नेज थाय. जेम के सं. अर्क तेनुं अक्को थाय. सं. वर्ग तेनुं वग्गो थाय. सं. अर्व तेनुं अर्वो थाय. सं. वर्य तेनुं वज्जं थाय. सं. धूर्त्त तेनुं धुत्तो थाय. सं. उद्दामनुं उद्दामो थाय. सं. विप्र तेनुं विप्पो थाय. सं. कार्य तेनुं कज्जं थाय. सं. सर्व तेनुं सव्वं थाय. (आदि जूत न होय) तेनेज थाय. जेम सं. काल गंध चोर जार तरु दव पाप व्रण तेना कालो गंधो चोरो जारो तरु दवो पावो वण्णो एवां रूप थाय आदिमां यनो ज थाय ते कहेठे अने समासमां तो वाक्य अने विभक्तिनी अपेक्षाथी तेना जुदा जुदा पद पण कहेठे. तेथी तेमां दर्शन प्रमाणे बने पण थाय. सं. सुखकर तेनुं सुहकरो तथा सुहयरो रूप थाय. सं. आगमितः तेनुं आगमिओ तथा आयमिओ रूप थाय. सं. जलचर तेनुं जलयरो जलचरो रूप थाय. सं. बहुतर तेना बहुतरो बहुअरो रूप थाय. सं. सुखद तेनुं सुहदो सुहओ रूप थाय. इत्यादि जाणवुं. कोइ ठेकाणे आदि ने पण थाय. सं. सपुनः तेनुं सऊण रूप थाय. सं. स च तेनुं सोअ रूप थाय. सं. चिह्न तेनुं इन्धं रूप थाय. कोइ ठेकाणे च नो ज थाय. सं. पिशाची तेनुं पिसाजी थाय. सं. एकत्वं तेनुं एगत्तं थाय. सं. एक तेनुं एगो रूप थाय. सं. अमुक तेनुं अमुगो थाय. सं. असुक तेनुं असुगो थाय. सं. आवक तेनुं सावगो थाय. सं. आकारः तेनुं आगारो थाय. सं. तीर्थकर तेनुं तित्थगरो थाय. सं. आकर्ष तेनुं आगरिसो थाय. सं. लोकस्य उद्योतकराः तेनुं लोगस्सुज्जोअगरा एवं रूप थाय. इत्यादि शब्दोमां तो व्यत्ययश्च ए सूत्रथीज कनो ग थाय. आर्षप्रयोगमां बीजी रीते पण जोवामां आवे ठे. जेम- सं. आ कुञ्चनं तेनुं आउण्टणं रूप थाय. अहिं चनो ट थाय.

॥ दुंढिका ॥

कश्च गश्च चश्च जश्च तश्च दश्च पश्च यश्च व् च कगचजतदपयवं
तेषां ६३ प्रायः ११ लुक् ११ तीर्थकर- ह्रस्वः संयोगे तीति सर्वत्र
रलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीये तु पूर्व थ त अनेन कलुक् अवर्णो-
अयः ११ अतः सेडोः तित्थयरो । लोक ११ अनेन कलुक् अतः
सेडोः लोउ शकटं शषोः सः श स अनेन कलुक् अवर्णोअय सटाश
कट कैटजे ढः टस्य ढः ११ क्लीबे सम् मोनु० सयढं । नग ११ अ-
नेन गलुक् अतः सेडोः नउ । नगर अनेन गलुक् अवर्णोअय क्लीबे
सम् मोनु० नयरं । मृगांक- कृतोऽत् मृ म ह्रस्वः संयोगे गा ग

अनेन ग्लुक् अवर्णोश्चय ११ अतः सेडोः मयङ्को । शची शषोः सः
 अनेन यलुक् ११ अंत्यव्यं. सलुक् सई । कचग्रह— अनेन चलुक्
 सर्वसयः सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं ग्ग ११ अतः सेडोः कयगगहो ।
 रजत अनेन जलुक् तलुक् अवर्णोश्चयः ११ क्लीबे सम् मोनु० र-
 ययं । प्रजापति अनेन जलुक् सर्वत्र रलुक् अवर्णोश्चय पोवः ११ अ-
 क्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् पयावई । गज अनेन जलुक् ११ अतः
 सेडोः गर्ज । विनात अनेन तलुक् अवर्णोश्चयः नोणः ११ विश्राणं ।
 रसातलं अनेन तलुक् अवर्णोश्चयः ११ क्लीबे सम् रसायलं । यति ११
 आदेर्योजः अनेन तलुक् अक्लीबे दीर्घः जई । गदा अनेन दलुक्
 अवर्णोश्चयः अंत्यव्यं० सलुक् गया । मदन अनेन दलुक् अवर्णो-
 श्चयः नोणः अतः सेडोः मयणो । रिपु ११ अनेन प्रलुक् अक्लीबे
 दीर्घः रिज्ज । सुपुरुष अनेन प्रलुक् पुरुषे रोरुरि शषोः सः अतः सेडोः
 सुपुरिसो । दयालु ११ अनेन यलुक् अवर्णोश्चयः अक्लीबे दीर्घः
 दयालू । नयन— अनेन यलुक् अवर्णोश्चय नोणः क्लीबे सम् मोनु०
 नयणं । वियुत ११ अनेन यलुक् तलुक् च अतः सेडोः विज्ज ।
 लावण्य अनेन वलुक् अवर्णोश्चय अधोमनयां यलुक् अनादौ द्वित्वं
 ११ क्लीबे सम् मोनु० लायणं । सं. विबुध ११ अनेन दलुक् स्त्रीव्यं०
 धस्य ह् अतः सेडोः विजहो । वडवानल । डोवः ड ल अनेन व-
 लुक् अवर्णोश्चयः नोणः अतः सेडोः वलयाणलो । सुकुसुम ११ क्ली-
 बे सम् मोनु० सुकुसुमं अत्र कलोपो न जातः । प्रयागजल ११ स-
 र्वत्र रलुक् क्लीबे सम् मोनु० पयागजलं । अत्र गलोपो न जातः ।
 सुगत कगटडेति तलुक् ११ अतः सेडोः सुगर्ज अग्रू ११ उतो मु-
 कुलादिष्वत् गु ग अक्लीबे दीर्घः अग्रू । सचाप ११ पोवः क्लीबे
 सम् मोनु० सचावं व्यंजन अधोमनयां यलुक् इत्स्वप्नादौ वि नोणः
 ११ क्लीबे सम् मोनु० विजणं । सुतार ११ क्लीबे सम् मोनु० सु-
 तारं । विडुर ११ अतः सेडोः विदुरो । सपाप ११ पोवः क्लीबे सम्
 मोनु० सपावं । समवाय ११ कगचजेति यलुक् अतः सेडोः सम-

वाज । देवः ११ अतः सेडोः देवो । दानव ११ नोणः अतः सेडोः
 दाणवो । शंकरः शषोः सः अतः सेडोः संकरो । संगमः ११ अतः
 सेडोः संगमो । नक्तंचर— कगटडेति कलुक् अनादौ द्वित्वं न-
 क्तंचरो । धनंजय नोणः कगचजेति यलुक् धणंजउ । द्विषंतप— क-
 गटडेति दलुक् शषोः सः पोवः ११ अतः सेडोः विसंतवो पुरंदर ११
 अतः सेडोः पुरंदरो । संवृत्त उट्ट्वादौ वृ वु प्रत्यादौ रुः तस्य डः
 ११ अतः सेडोः संवुक्तो । एवं संवरो । अर्क— वर्ग अर्व ११ सर्व-
 त्रेति रलुक् अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः अर्को वर्गो अर्वो । वर्य स-
 र्वत्रेति रलुक् व्यय्यर्या जः अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम् मोनु०
 वज्जं धूर्त्त ह्रस्वः संयोगे सर्वत्रेति रलुक् ११ अतः सेडोः धुत्तो । एवं
 उद्दामो । विप्र— ११ सर्वत्रेति रलुक् अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः
 विप्पो । कार्यः ह्रस्वः संयोगे व्यय्यर्या जः सर्वत्र रलुक् अनादौ
 द्वित्वं ११ क्लीबे सम् कज्जं । एवं सवं नक्तंचर ११ कगचजेति त-
 लुक् अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः नक्तंचरो । एवं कालो गंधो चौर
 ११ अतः सेडोः चोरो जारो । तरु ११ अक्लीबे दीर्घः अं-
 त्यव्यं० सलुक् तरू । एवं देवो । पाप पोवः ११ क्लीबे सम् मोनु०
 पावं. सं. व्रण— सर्वत्रेति रलुक् ११ अतः सेडोः वणो । सुखकर
 सुखं करोति ११ खघथ० ख ह अतः सेडोः सुहकरो द्वितीये वलुक्
 सुहअरो । आगमितः ११ आ समंतात् गमितः आगमितः कग-
 चजेति तलुक् ११ अतः सेडोः आगमिउ । द्वितीये गलोपो जातः
 अवर्णोअय आ यमिउ । जलचरो द्वितीये चलुक् जलयरो । बहु-
 तरो द्वितीये तलुक् बहुअरो । सखेद खघथ० ख । ह । ११ अतः
 सेडोः सुहदो । द्वितीये दलुक् सुहउ इत्यादि । सपुनः पलुक् नोणः
 अंत्यव्यं० सलुक् सण । सच चलुक् ११ अतः सेडोः सोअ । चह-
 कगचजेति चलुक् चिहेन्धोवा ह्रस्यन्धः ११ क्लीबे सम् मोनु० इन्धं ।
 पिशाची शषोः सः चस्यजः ११ अंत्यव्यं० पिसाजी । एकत्व कस्य
 ग सर्वत्रेति वलुक् अनादौ द्वित्वं क्लीबे सम् मोनु० एगत्तं । एक

११ कस्य गः अतः सेडोः एगो । अमुक ११ कस्यगः अतः सेडोः
 अमुगो । असुक कस्यगः ११ अतः सेडोः असुगो । श्रावकः सर्वत्र
 रलुक् शषोःसः कस्यगः अतः सेडोः सावगो । आकारः ११ कस्यगः
 अतः सेडोः आगारो । तीर्थकर ह्रस्वः संयोगे सर्वत्रेति रलुक् अ-
 नादौ द्वित्वं द्वितीय पूर्व थ त कस्य गः तित्थगरो । आकर्षः कस्य
 गः शषतपूर्वज्जेवा षात् प्राक् इकारः शषोःसः ११ अतः सेडोः आ-
 गरिसो । लोकस्य उद्योत कराः व्यत्ययसु० कस्य ग डसस्स लो-
 गस्स द्यर्ययांजः द्यस्य जः अनादौ द्वित्वं कगचजेति तलुक् जस्
 शस् डसित्तो द्दामि दीर्घः जस्सशसोर्लुक् दोगस्स उज्जोयगरा अ-
 न्यदपि दृश्यते । आकुंचनं कगचजेति कलुक् नोणः चस्य दः
 आउएटणं ॥ १७७ ॥

टीका भाषांतर. स्वरथीपर जोडाहर वगरना अने आदिभूत नहीं एवा क ग च
 त द प य व तेमनो घणुंकारीने लुक् आय. सं. तीर्थकर तेने ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र रलुक्
 अनादौ द्वित्वं द्वितीय० पूर्वथत चालतासूत्रे कलुक् अवर्णोअय अतः सेडोः एसूत्रो
 थी तित्थगरो रूप आय. सं. लोक तेने चालता सूत्रे कनो लुक् आय. अतः सेडोः
 ए सूत्रथी लोओ आय. सं. शकटं तेने शषोःसः चालतासूत्रे कलुक् अवर्णो
 सटाशकटकैटभेदः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सयढं रूप आय. सं. नग तेने चा-
 लतासूत्रे गनो लुक् आय. अतः सेडोः एसूत्रोथी नओ रूप आय. सं. नगर तेने
 चालता सूत्रे ग नो लुक् अवर्णो क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी नयरं रूप आय. सं.
 मृगांक तेने ऋतोऽत् ह्रस्वः संयोगे चालतासूत्रे गनो लुक् आय. अवर्णो अतः
 सेडोः ए सूत्रोथी मयंको रूप आय. सं. शची तेने शषोःसः चालता सूत्रे चनो लुक्
 आय. अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी सई रूप आय. सं. कचग्रह तेने चालता सूत्रथी चन
 लुक् आय. अवर्णोः सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः ए सूत्रोथी कयग्गह
 रूप आय. सं. रजत तेने चालता सूत्रथी ज तथा त नो लुक् आय. अवर्णो क्ली
 सम् मोनु० ए सूत्रोथी रययं रूप आय. सं. प्रजापति तेने चालतासूत्रथी ज न
 लुक् आय. सर्वत्र अवर्णो पोवः अक्लीबेसौदीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी पयावा
 रूप आय. सं. गज तेने चालता सूत्रथी ज नो लुक् आय. अतः सेडोः ए सूत्रोथी ग
 ओ रूप आय. सं. विनात तेने चालता सूत्रथी त लुक् अवर्णो नोणः ए सूत्रोथी
 विआणं रूप आय. सं. रसातलं तेने चालता सूत्रोथी त नो लुक् आय. अवर्ण
 क्लीबे सम् ए सूत्रोथी रसायलं रूप आय. सं. यति तेने आदेर्योऽजः चाल
 सूत्रथी त नो लुक् आय. अक्लीबे दीर्घः ए सूत्रोथी जई रूप आय. सं. गदा ते

चाक्षता सूत्रथी द नो लुक् आय. अवर्णो अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी गया रूप आय.
सं. मदनतेने चाक्षता सूत्रथी द नो लुक् आय. पठी आवर्णो नोणः अतःसेडोः ए सूत्रोथी
मयणो रूप आय. सं. रिपु तेने चाक्षता सूत्रे प नो लुक् आय पठी अक्लीबे ए सूत्रथी रिज
रूप आय. सं. सुपुरुष तेने चाक्षता सूत्रे पनो लुक् आय. पुरुषेरो शषोःसः अतः सेडोः
ए सूत्रोथी सुपुरिसो रूप आय. सं. दयालु तेने चाक्षता सूत्रथी य नो लुक् आय.
अवर्णो नोणः क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी नयणं रूप आय. सं. वियुत तेने चा-
क्षता सूत्रथी य नो तथा त् नो लुक् आय. अतः सेडोः ए सूत्रथी विओओ रूप सि-
आय. सं. लावण्य तेने चाक्षता सूत्रथी व नो लुक् आय. अवर्णो अधोमनयां
अनादौ द्वित्वं क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी लायणं रूप आय. सं. विबुध तेने चा-
क्षता सूत्रथी व नो लुक् आय. पठी खघथ० अतः सेडोः ए सूत्रोथी विउहो रूप आय.
सं. बडवानल तेने डोलः चाक्षता सूत्रथी व नो लुक् आय. अवर्णोयः नोणः अतः
सेडोः ए सूत्रोथी बलयाणलो रूप आय. सं. सुकुसुम तेने क्लीबे सम् मोनु० ए
सूत्रोथी सुकुसुमं रूप आय. अहिं क नो लोप थयेलो नथी. सं. प्रयागजल तेने स-
र्वत्र रल्लुक् क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पयागजलं रूप आय. आ रूपमां ग नो
लोप न थयो. सं. सुगत तेने कगचज अतः सेडोः ए सूत्रोथी सुगओ रूप आय. सं.
अगरु तेने उत्तोमुकुला० अक्लीबे दीर्घः ए सूत्रोथी अगरु रूप थाय. सं. सचाप
तेने पोवः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सचावं रूप आय. सं. व्यंजन तेने अधो-
मनयां इत्स्वप्नादौ नोणः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी विजणं आय. सं. सुतारः
तेने क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सुतारं आय. सं. विदुर तेने अतः सेडोः ए सूत्र-
थी विदुरो रूप आय. सं. सपाप तेने पोवः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सपावं
रूप आय. सं. समवाय तेने कगचज अतः सेडोः ए सूत्रोथी समवाओ रूप आय.
सं. देवः तेने अतःसेडोः ए सूत्रथी देवो रूप आय. सं. दानव तेने नोणः अतः सेडोः
ए सूत्रोथी दाणवो रूप आय. सं. शंकर तेने शषोःसः अतःसेडोः ए सूत्रोथी
संकरो रूप आय. सं. संगम तेने अतःसेडोः ए सूत्रोथी संगमो रूप आय. सं न
क्तंचर तेने कगटड अनादौ द्वित्वं ए सूत्रोथी नक्तंचरो रूप आय. सं. धनंजय तेने
नोणः कगचज ए सूत्रोथी धणंजओ रूप आय. सं. द्विषंतप तेने कगटड शषोः-
सः पोवः अतःसेडोः ए सूत्रोथी विसंतवो रूप आय. सं. पुरंदर तेने अतः सेडोः
सूत्रथी पुरंदरो रूप आय. सं. संवृत्त तेने उहृत्वादौ प्रत्यादौडः अतः सेडोः ए
सूत्रथी संवुडो रूप आय. एवीरीते संवर नुं संवरो आय. सं. अर्क तेने वर्गाव्०
सर्वत्र० अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः ए सूत्रोथी अक्को रूप आय. तेवीरीजे वर्ग नुं वर्गो
अने अर्व नुं अन्वो आय. सं. वर्ग तेने सर्वत्रेतिरल्लुक् व्यय्यर्गजः अनादौ द्वित्वं
क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी वज्जं रूप आय सं धूर्त्त तेने ह्रस्वः संयोगे सर्वत्रेतिरल्लुक्
अतः सेडोः ए सूत्रोथी धूर्त्तो रूप आय. सं. उद्दाम तेनुं उद्दामो आय. सं. विप्र तेने सर्वत्र
अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः ए सूत्रोथी विप्पो रूप आय. सं. कार्य तेने ह्रस्वः संयोगे व्य-

य्ययाँजः सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं क्लीबे सम् एसूत्रथी कज्जं रूप आय. एवी रीते स
 नुं सव्वं आय. सं. नक्तं चर तेने कगचज अनादौ द्वित्वं अतः सेडों: ए सूत्रोथी नक्तं
 रूप आय. एवी रीते कालनुं कालो गंधनुं गंधो एवां रूप आय. सं. चौर तेने औओ
 अतः सेडों: ए सूत्रोथी चोरो रूप आय. सं. जार नुं जारो आय. सं. तरु तेने अक्की
 दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी तरु रूप आय. एवीरीते देवः नुं देवो आय. सं. पाप ते
 पोवः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पावं रूप आय. सं. व्रण तेने सर्वत्र अतः सेडों:
 ए सूत्रोथी वण्णो रूप आय. सं. सुखकर (सुखनेकरेते) तेने खघथ अतः सेडों:
 सूत्रोथी सुहकरो रूप आय. बीजे पहे व नो लुक् आय. एटले सुहअरो रूप आय.
 आगमितः (चारेतरफ प्राप्त थयेल) तेने कगचज अतः सेडों: ए सूत्रोथी आगमि
 ओ रूप आय. बीजे पहे ग नो लोप आय पढी अवर्णो ए सूत्रथी आयमि
 रूप आय. सं. जलचर तेनुं जलचरो रूप आय. बीजे पहे च नो लुक् आय. ए
 जलयरो आय. सं. बहुतर तेनुं बहुतरो आय. बीजे पहे त नो लुक् थइ बहुअ
 आय. सं. सुखदः तेने खघथ अतः सेडों: ए सूत्रोथी सुहदो रूप आय. बीजे प
 द नो लुक् थइ सुहओ रूप आय. सं. सपुनः तेने प नो लुक् आय. नोणः अंत्यव्यं
 ए सूत्रोथी सडण एवुं रूप आय. सं. सच तेने च नो लुक् आय. अतः सेडों: ए सू
 थ्री सोअ रूप आय. सं. चिह तेने कगचज चिहेन्धोवा क्लीबे सम् मोनु० ए
 थ्री इन्धं रूप आय. सं. पिशाची तेने शषोः सः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी पिशा
 रूप आय. सं. एकत्व तेने क नो ग आय. सर्वत्र अनादौ द्वित्वं क्लीबे सम् मोनु
 ए सूत्रोथी एगत्तं रूप आय. सं. एक तेने क नो ग आय. अतः सेडों ए सूत्रथी ए
 रूप आय. सं. अमुक तेने क नो ग आय. अतः सेडों: ए सूत्रथी अमुगो रूप आ
 सं. असुक तेने क नो ग आय. अतः सेडों: ए सूत्रथी असुगो रूप आय. सं. अ
 वक तेने सर्वत्र रलुक् शषोः सः क नो ग आय. अतः सेडों: ए सूत्रथी साव
 रूप आय. सं. आकार तेने क नो ग आय. अतः सेडों: ए सूत्रथी आगारो र
 आय. सं. तीर्थकर तेने ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र अनादौ द्वित्वं द्वितीयं० कनो ग आय.
 सूत्रोथी तित्थगरो रूप आय. सं. आकर्ष तेने क नो ग आय. शषतपूर्वज्जेवा शषो
 सः अतः सेडों: ए सूत्रोथी आगारिसो रूप आय. सं. लोकस्य उद्योतकराः व्यत्य
 यसु० क नो ग आय. डसस्स ए सूत्रोथी लोगस्स आय. सं. उद्योत तेने य
 याँजः अनादौ द्वित्वं कगचज जस्रशस्रडसित्तो जस्रशस्रोर्लुक् ए सूत्रोथी लोगस्स
 उज्जोयगरा रूप आय बीजीरीते पण आय. जेम सं. आकुंचनं तेने कगचज नोण
 व नो ट आय. एटले आउण्टणं एवुं रूप आय, ॥ १७७ ॥

यमुना-चामुण्डा-कामुकातिमुक्तके मोनुनासिकश्च ॥ १७८ ॥

एषु मस्य लुग् जवति लुकि च सति मस्य स्थाने अनुनासिको
 जवति ॥ जँउणा । चाँउणा । काँउउ । अँउतयं ॥ कचिन्ने
 वति । अइमुन्तयं । अइमुत्तयं ॥ १७८ ॥

मूल भाषांतर. यमुना- चामुण्डा कामुक अतिमुक्तक ए शब्दोना म नो
 आय. अने लुक् अया पढी म ने स्थाने अनुनासिक आय. सं. यमुना तेनुं जँड-
 आय. सं. चामुण्डा तेनुं चाँउण्डा आय सं. कामुक तेनुं काँउओ आय. सं.
 तेमुक्तकं तेनुं अणिँउतयं आय. कोइ ठेकाणे न पण आय त्यारे अइमुन्नयं तथा
 मुत्तयं आय. ॥ १७८ ॥

॥ टुंठिका ॥

यमुना च चामुण्डा च कामुकश्च अतिमुक्तकं च यमुनाचामुण्डा-
 कामुकातिमुक्तकं तस्मिन् ७१ म् ६१ अनुनासिक ११ च ११ यमु-
 ना- आदेर्योऽजः यस्य जः अनेन मल्लुक् अनुनासिकश्च नोणः ११
 अंत्यव्यंजनसल्लुक् जँउणा । चामुण्डा ११ अनेन मल्लुक् अनुस्वा-
 रश्च जाँउण्डा कामुक अनेनमल्लुक् मस्य स्थाने अनुस्वारः कगच-
 जेति कल्लुक् ११ अतः सेडोंः काँउउ अतिमुक्तक ११ कगचजेति त्-
 लुक् कल्लुक् च वक्रादावंतः अनुस्वारः कगटडेति कल्लुक् अवर्णो
 क्लीवेस्म मोनु० अणिँउतयं कचिन्नजवति अइमुन्नयं अइमुत्तयं ॥१७८॥

टीका भाषांतर. यमुना चामुण्डा कामुक अतिमुक्तक शब्दोना म नोलुक्
 १ अने म नो अनुनासिक आय सं. यमुना तेने आदेर्योऽजः चालता सूत्रे म
 ल्लुक् आय. अने अनुनासिक आय. पढी नोणः अंत्यव्यंज ए सूत्रोथी जँउणा रूप
 १. सं चामुण्डा तेने चालता सूत्रोथी म नो लुक् अने अनुस्वार आय. एट्ठे
 ऊण्डा रूप आय. सं. कामुक तेने चालता सूत्रे म नो लुक् अने अनुस्वार आय पढी
 चज अतः सेडोंः एसूत्रोथी काँउउ आय. सं. अतिमुक्तक तेने कगचज वक्रा
 वंतः अनुस्वार आय. कगटड० अवर्णो क्लीवे स्म मोनु० ए सूत्रोथी अणि
 १यं एवं रूप आय. कोइठेकाणे न आय तो अइमुन्नयं अने अइमुत्तयं एवा रूप
 १. ॥ १७८ ॥

नावर्णात्पः ॥ १७९ ॥

अवर्णात्परस्यानादेः पस्य लुग् न जवति ॥ सवहो सावो अनादे-
 रित्येव परउट्ठो ॥ १७९ ॥

भाषांतर. अवर्ण अक्षीपर अने जे आदिचूत न होय तेवा ए नो लुक् न आय.
 तेनुं सवहो अने सं. शाप तेनुं सावो एवं रूप आय. सं. परपुष्ट तेनुं परउट्ठो
 एहिं आदिचूत ठे तेथी न आय. ॥ १७९ ॥

॥ हुंठिका ॥

न ११ अवर्ण ५१ प ६१ शपथः ११ शषोः सः पोवः खघथ० अ
सवहो । शापः शषोः सः पोवः ११ अतः सेडोः सावो परपुष्ट कगच
जेतिपलुक् षस्थानुष्ट० ष ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वठस्य ट
११ अतः सेडोः परउट्टो ॥ १७७ ॥

टीकाभाषांतर. अवर्ण अकी अने आदिछूत नहीं तेवा प नो लुक् न था
शपथः तेने शषोः सः पोवः खघथ० ए सूत्रोथी सवहो रूप आय. सं. शाप
शषोः सः पोवः अतः सेडोः ए सूत्रोथी सावो रूप आय. सं. परपुष्ट तेने क
षस्थानु० अनादौ द्वित्वं द्वितीय० अतः सेडोः ए सूत्रोथी परउट्टो रूप आय ॥१

अवर्णोयश्रुतिः ॥ १८० ॥

कगचजेत्यादिना लुकि सति शेषः अवर्णः अवर्णात्परो लघुप्रयत्न-
तर यकारश्रुतिर्भवति ॥ तित्थयरो सयढं नयरं मयङ्को । कयग्गहो
कायमणी । रचयं । पयावई । रसायलं । पायालं । मयणो । गया
नयणं । दयालु । लायणं । अवर्ण इति किम् । सउणो । पउणो ।
पउरं । राईवं । निहउं । निनउं । वाऊ । कई । अवर्णादित्येव ।
लोएस्स । देयरो ॥ कचिद्भवति पियइ ॥ ८० ॥

मूलभाषांतर. कगचज ए सूत्रोथी लुक् अया पढी वाकी रहेलो जे अ ते अ
पर लघु प्रयत्नतर स्थानवाला यनी श्रुति (अवर्ण) आय ठे. तीर्थकर तेनुं तित्थ
आय. सं. शकटं तेनुं सयढं रूप आय. सं. नगरं तेनुं नयरं रूप आय. सं. मृगाङ्क
मयङ्को रूप आय. सं. कचग्रह तेनुं कयग्गहो आय. सं. काचमणि तेनुं काय-
रूप आय. सं. रजतं तेनुं रचयं रूप आय. सं. प्रजापति तेनुं पयावई आय
रसातलं तेनुं रसायलं आय. सं. पातालं तेनुं पायालं आय. सं. मदन तेनुं मय
आय. सं. गदा तेनुं गया आय. सं. नयनं तेनुं नयणं आय. सं. दयालु तेनुं दय
आय. सं. लावण्यं तेनुं लायणं आय. मूलमां अवर्णनुं ग्रहण ठे तेथी सं. श
तथा प्रगुण तेना सउणो पउणो एवा रूप आय. सं. प्रचुर तेनुं पउरं आय.
राजीवं तेनुं राईवं आय. सं. निहित तेनुं निहओ आय. सं. निनद तेनुं निन
आय. सं. वायुं तेनुं वाऊ आय. सं. कति तेनुं कई आय. अवर्ण अकी पर एम/
तेथी लोकस्य तेनुं लोएस्स एवं आय. सं. देवर तेनुं देयरो आय कोई ठेकाणे न
आय. जेम सं. पिबति तेनुं पियइ आय. ॥ १८० ॥

॥ टुंडिका ॥

अवर्ण ११ यश्रुतिः ११ तीर्थकरः ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र रलुक् अना-
दौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व थ त कगचजेति कलुक् अनेन य ११ अतः से-
डोंः तित्थयरो। शकट शषोः सः कगचजेति कलुक् अनेन य सटा-
शकट टस्य ढः ११ क्लीबे स्मृ सयढं। मृगांक कृतोऽत् मृ म ह्रस्वः-
संयोगे कगचजेति गलुक् अनेन य ११ अतः सेडोंः मयङ्गो। कचग्र-
ह- कगचजेति कलुक् अनेन य सर्वत्रेति रलुक् अनादौ द्वित्वं ११
अतः सेडोंः कयग्गहो। कायमणि- ११ कगचजेति चलुक् अनेन य
अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यंज० सलुक् कायमणी- रजत- कग चजेति ज-
लुक् च अनेन य ११ क्लोबे स्मृ मोनु० रययं प्रजापति- सर्वत्र रलु-
क् कगचजेति जत् लुक् अनेन य पोवः ११ अक्लीबे दीर्घः अंत्य-
व्यं० सलुक् पयावई। रसातल कगचजेति तलुक् अनेन य ११ क्ली
बे स्मृ मोनु० रसायलं। एवं पायालं। मदन कगचजेति दलुक् अ-
नेन य ११ अतः सेडोंः मयणो। गदा ११ कगचजेति दलुक् अनेन
य अंत्यव्यं सलुक् गया नयन ११ कगचजेति यलुक् अनेन य
क्लीबे स्मृ नयणं। एवं दयालु लायणं। शकुन- प्रगुण श-
षोः सः सर्वत्र रलुक् कगचजेति कगयोर्लुक् नोणः ११ अतः सेडोंः
सजणो पजणो। प्रचुर- सर्वत्र रलुक् कगचजेति चलुक् ११ क्लीबे-
स्मृ मोनु० पजरं। राजीव- ११ कगचजेति जलुक् क्लीबे स्मृ मो-
नु० राइवं। निहित- कगचजेति तलुक् ११ अतः सेडोंः निहिउं ए-
वं निनद निनउं। वायु- कगचजेति यलुक् ११ अक्लीबे सौ दीर्घः अं-
त्यव्यंज० सलुक् वाऊ। एवं कई। लोकस्य कगचजेति कलुक् ड-
सस्य लोगस्स एवं देअरो। पिवति- बलुक् त्यादिनां ति इ। अ-
वर्णो पिथइ ॥ १८० ॥

टीका भाषांतर. कगचज ए सूत्रवडे लुक् अया पढी अ नी अवर्ण पढी पर ल-
घुप्रयत्नतर एवा य नी श्रुति थाय. एटले अ ने स्थाने य थाय. सं. तीर्थकरः तेने
ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र अनादौ द्वित्वं द्वितीय० कगचज० चालता सूत्रे य थाय.

अतः सेडोः ए सूत्रोथी तित्थयो रूप आय. सं. शकट तेने शपोः सः कगचज चादतासूत्रे य आय. पठी सटाशकट० क्लीबे सम् ए सूत्रोथी सयदं रूप आय. सं. गांक तेने ऋतोऽत् ह्रस्वः संयोगे कगचज चादता सूत्रे य आय. अतः सेडोः ए सूत्रोथी मयङ्को रूप आय. सं. कचग्रह तेने कगचज चादतासूत्रे य आय. सर्वत्र अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः ए सूत्रोथी कयग्गहो रूप आय. सं. काचमणि तेने कगचज चादता सूत्रे य आय. अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी कायमणी रूप आय. सं. रजत तेने कगचज चादतासूत्रे य आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी रययं आय. सं. प्रजापति तेने सर्वत्र कगचज चादतासूत्रे य आय. पो वः अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी पयावई रूप आय. सं. रसातल तेने कगचज चादतासूत्रे य आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी रसाचलं आय. एवीरीते सं. पातालं तेनुं पायालं आय. सं. मदन तेने कगचज चादतासूत्रे य आय. अतः सेडोः ए सूत्रोथी मयणो आय. सं. गदा तेने कगचज चादतासूत्रे य आय. क्लीबे सम् ए सूत्रोथी नय रूप आय. एवीरीते सं. दयालु नुं दयाल् अने सं. लावण्यं तेनुं लायणं रूप आय. सं. शकुन तथा प्रगुण तेने शपोः सः सर्वत्र रलुक् कगचज नोणः अतः सेडोः ए सूत्रोथी सडणो तथा पडणो रूप आय. सं. प्रचुर तेने सर्वत्र कगचज क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पडरं रूप आय. सं. राजीव तेने कगचज क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी राहवं आय. सं. निहित तेने कगचज अतः सेडोः ए सूत्रोथी निहिओ रूप आय. एवीरीते निनद तेनुं निनओ आय. सं. वायु तेने कगचज अक्लीबे सौदीर्घ अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी वाऊ रूप आय. एवीरीते सं. कति नुं कई आय. सं. लोकस तेने कगचज डसस्य ए सूत्रोथी लोगस्स रूप आय. एवीरीते सं. देवर तेनुं देओ आय. सं. पिबति तेने व नोलुक् आय. त्यादीनां अवर्णो ए सूत्रोथी पिण रूप आय. ॥ १८० ॥

कुब्ज-कर्पर-कीले कः खोऽपुष्पे ॥ १८१ ॥

एषु कस्य खो नवति पुष्पं चेत् कुब्जाग्निधेयं न नवति ॥ खुजो । खपारं । खीलउं । अपुष्प इति किम् । बंधेउं कुब्ज-पसूणं । अपुष्पेऽन्यत्रापि । कासितं । खासिएं । कसितं । खसिएं ॥

मूल भाषांतर. कुब्ज कर्पर कील ए शब्दोमां रहेला क नो ख आय. पण कुब्ज नो अर्थ ते नामनुं पुष्प अतो न होयतो. सं. कुब्ज तेनुं खुजो आय. सं. क तेनुं खपारं आय. सं. कील तेनुं खीलओ आय. मूलमां पुष्प अर्थ शिवाय एम कहं तेथी सं. बंधितुं कुब्जक-प्रसूनं तेनुं बंधेउं कुब्ज-पसूणं एवं आय. आर्ष प्रयोग बीजेषण ख आय जेम-सं. कासितं तेनुं खासिएं आय. सं. कसितं तेनुं खसिएं आय. ॥ १८१ ॥

॥ ढुंढिका ॥

कुब्जश्च कर्परं च कीलकश्च कुब्जकर्परकीलकं तस्मिन् क ११
 ख ११ अपुष्प ७१ कुब्ज अनेन खु सर्वत्रवलुक् अनादौ द्वित्वं ११
 अतः सेडोंः खुज्जो । कर्पर अनेन क ख सर्वत्रेति रलुक् ११ क्ली-
 बेस्म् मोनु० खप्परं । कीलक अनेन ख कगचजेतिकलुक् ११
 अतः सेडोंः खीलउं बंधितुं पञ्चक्रातुमतव्यजव्यव्यत्सु धि धे कगच-
 जेतितलुक् बंधेउ । कुब्जकप्रसून सर्वत्ररलुक् अनादौ द्वित्वं कग-
 चजेतिकलुक् अवर्णो सर्वत्रवलुक् नोणः ११ क्लीबे स्म् मोनु०
 कुज्जपसूणं कासित क ख कगचजेतिकलुक् ११ क्लीबे स्म् मोनु०
 खासिअं एवं कसितं खसिअं ॥ १८१ ॥

टीकाभाषांतर. कुब्ज कर्पर कीलक ए शब्दोना क नो ख आय. पण जो कुब्ज
 अर्थ पुष्प आय तो नहीं. सं. कुब्ज तेने चालतासूत्रथी कु नो खु आय. पढी सर्व-
 लुक् अनादौ द्वित्वं अतः सेडोंः ए सूत्रोथी खुज्जो रूप आय. सं. कर्पर तेने
 लतासूत्रे क नो ख आय. सर्वत्र रलुक् क्लीबेस्म् मोनु० ए सूत्रोथी खप्परं रूप
 य. सं. कीलक तेने क नो ख आय. कगचज अतः सेडोंः ए सूत्रोथी खीलओ रूप
 य. सं. बंधितुं तेने पञ्चक्रातुम० ए सूत्रथी धि नो धे आय. पढी कगचज ऐ
 रथी बंधेउ आय. कुब्जकप्रसून तेने सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं कगचज० अव-
 र्णो सर्वत्र लुक् नोणः क्लीबे स्म् मोनु० ए सूत्रोथी कुज्जपसूणं एवं रूप आय.
 कासित तेने चालतासूत्रे क नो ख आय. कगचज क्लीबे स्म् मोनु० ए
 रथी खासिअं रूप आय. एवीरीते सं. कसितं तेनुं खसिअं आय. ॥ १८१ ॥

मरकत-मदकले गः कंडुके त्वादेः ॥ १८२ ॥

अनधोः कस्य गो जवति कंडुके त्वाद्यस्य कस्य ॥ मरगयं ।

मयगलो गेन्दुअं ॥ १८२ ॥

सूत्र भाषांतर. मरकत अने मदकल शब्दना क नो ग आय. अने कंडुक श-
 ना आदिभूत क नो ग आय. सं. मरकतं तेनुं मरगयं आय. सं. मदकलः तेनुं
 यगलो रूप आय. सं. कंडुक तेनुं गेन्दुअं रूप आय. ॥ १८२ ॥

॥ ढुंढिका ॥

मरकतं च मदकलं च मरकतमदकलं तस्मिन् ७१ ग ११ कंडुक

७१ तु ११ आदेः ६१ मरकत अनेन क ग कगचजेतित्लुक् अव-
र्णो ११ क्लीबेस्म मोनु० मरगयं । मदकल कगचजेति दलुक्
अवर्णो अनेन क ग ११ अतःसेडोः मयगलो । कंदुक अनेन क
ग एछय्यादौ ए कगचजेतिकलुक् ११ क्लीबेस्म मोनु० गेंदुअं ॥

टीका भाषांतर मरकत अने मदकल क नो ग आय अने कंदुक शब्दना
क नो ग आय. सं. मरकत तेने चालता सूत्रथी क नो ग आय. पठी कगचज अ
र्णो क्लीबे स्म मोनु० ए सूत्रोथी मरगयं रूप आय. सं. मदकल तेने
अवर्णो चालतासूत्रे क नो ग आय. अतःसेडोः ए सूत्रथी मयगलो रूप आय.
कंदुक तेने चालतासूत्रथी क नो ग आय. एछय्यादौ कगचज क्लीबेस्म
ए सूत्रोथी गेंदुअं रूप आय. ॥ १७२ ॥

किराते चः ॥ १७३ ॥

किराते कस्य चो नवति ॥ चिलाउ । पुलिन्द एवायं विधिः । का-
मरूपिणि तु नेष्यते । नमिमो हर-किरायं ॥ १७३ ॥

मूल भाषांतर. किरात शब्दना क नो च आय. सं. किरात तेनुं
आय. जो किरात शब्दनो अर्थ भीलजाति होय तोज आ नियम लागु पडे पण
इहाथी भील नुं रूप लीधुं होय तो न आय. जेम- सं. नमिमो हर-किरातं
नमिमो हर-किरायं एवुं आय. ॥ १७३ ॥

॥ ढुंढिका ॥

किरात ७१ च ११ किरात ११ अनेन कि चि हरिद्रादौ र ल क-
गचजेतित्लुक् अतः सेडोः चिलाउ । नम् मस् तृतीयस्य मोमुमाः
इति मस्स्थाने मो व्यंजनाददंते अत् इच्च मोमुमेवा म मि । हर-
कीरात कगचजेतित्लुक् अवर्णो ११ क्लीबे स्म मोनु० नमिमो
हरकिरायं ॥ १७३ ॥

टीका भाषांतर. किरात शब्दना क नो च आय. सं. किरात- चालता
कि नो चि आय. हरिद्रादौ० कगचज अतः सेडोः ए सूत्रोथी चिलाओ रूप
सं. नम् धातुने मस् प्रत्यय लागे तृतीयस्य मोमुमाः व्यंजनाददंतेऽत्
ए सूत्रोथी नमिमो अयुं. सं. हरकिरात तेने कगचज अवर्णो क्लीबे स्म मो
ए सूत्रोथी हरकिरायं एवुं रूप आय. ॥ १७३ ॥

शीकरे जहौ वा ॥ १८४ ॥

शीकरे कस्य जहौ वा जवतः ॥ सीजरो सीहरो । पद्दे । सीअरो ॥१८४॥
मूल भाषांतर. शीकर शब्दना क नो भ अने ह विकल्पे आय. सं. शीकर
तेना सीभरो सीअरो एवं रूप आय. पद्दे सीहरो एवं रूप आय. ॥ १८४ ॥

॥ टुंठिका ॥

शीकर ७१ जहौ १२ वा ११ शीकर— शषोःसः अनेन प्रथमे कस्य
जः द्वितीये कस्य हः ११ अतःसेडोंः सीजरो सीहरो । पद्दे शा-
करः ११ शषोःसः कगचजेतिक्लुक् अतःसेडोंः । सीअरो ॥१८४॥

टीका भाषांतर. शीकर शब्दना कना भ अने ह किकल्पे आय. सं. शीकर
तेने शषोः सः चावता सूत्रथी पेहेला पद्दे कनो भ थाय. अने बीजे पद्दे कनो ह थाय,
अतःसेडोंः ए सूत्र लागी सीभरो सीहरो एवं रूप आय. पद्दे शीकर तेने शषोःसः
कगचज अतःसेडोंः ए सूत्रोथी सीअरो रूप आय. ॥१८४ ॥

चंद्रिकायां मः ॥ १८५ ॥

चंद्रिकाशब्दे कस्य मो जवति ॥ चन्दिमा ॥ १८५ ॥

मूल भाषांतर. चंद्रिका शब्दना कनो म आय. सं. चंद्रिका तेनुं चन्दिमा
रूप आय. ॥ १८५ ॥

॥ टुंठिका ॥

चंद्रिका ७१ म ११ चंद्रिका अनेन क म सर्वत्ररलुक् ११ अंत्य-
व्यं सलुक् चन्दिमा ॥ १८५ ॥

टीका भाषांतर. चंद्रिका शब्दना कनो म आय. सं. चंद्रिका तेने चावता सूत्रे
कनो म आय. सर्वत्ररलुक् अंत्यव्यंजन ए सूत्रोथी चन्दिमा रूप आय. ॥१८५॥

निकष-स्फटिक-चिकुरे हः ॥ १८६ ॥

एषु कस्य हो जवति ॥ निहसो । फलिहो । चिहुरो । चिहुर श-
ब्दः संस्कृतेपि इति दुर्गः ॥ १८६ ॥

मूल भाषांतर. निकष स्फटिक अने चिकुर शब्दना कनो ह आय. सं. निकष
तेनुं निहसो आय. सं. स्फटिक तेनुं फलिहो आय. सं. चिकुर तेनुं चिहुरो आय.
चिहुर शब्द संस्कृतमां पण ठे, एम दुर्ग कोशमां लखेठे. ॥ १८६ ॥

॥ ढुंठिका ॥

निकषश्च स्फटिकश्च चिकुरश्च निकषस्फटिकचिकुरं तस्मिन् ७१ ह
११ निकष- अनेन क ह शषोःसः अतःसेडोः निहसो । स्फटि-
क-११ कगटडेतिसलुक स्फटिकेलः टस्य लः अनेन क ह अतः-
सेडोः फलिहो । चिकुर अनेन क ह अतः सेडोः चिहुरो ॥ १०६ ॥

टीका भाषांतर. निकष स्फटिक अने चिकुर शब्दना क नो ह आय. सं. नि-
कष तेने चालता सूत्रथी कनो ह आय. पढी शषोःसः अतःसेडोः ए सूत्रथी नि-
हसो रूप आय. सं. स्फटिक तेने कगटड स्फटिकेलः चालता सूत्रे कनो ह आय.
अतःसेडोः ए सूत्रथी फलिहो रूप आय. सं. चिकुर तेने चालता सूत्रथी कनो ह
आय. पढी अतःसेडोः ए सूत्रथी चिहुरो रूप आय. ॥ १०६ ॥

ख-घ-थ-ध-ज्ञाम् ॥ १०७ ॥

स्वरात्परेषामसंयुक्तानामनादिज्ञूतानां ख घ थ ध ज्ञ इत्येतेषां
वर्णानां प्रायो हो जवति ॥ ख । साहा । मुहं । मेहल । लिहइ ॥
घ । मेहो । जहणं । माहो । जाहइ ॥ थ नाहो । आवसहो ।
मिहुणं । कहइ ॥ ध । साहु । बाहो बहिरो । बाहइ । इन्द्र-ह-
णू ज । सहा । सहावो । नहं । थणहरो । सोहइ ॥ स्वरादि-
त्येव । संखो । संघो । कुंथ । बंधो । खंजो ॥ असंयुक्तस्येत्येव ।
अक्खइ । अग्घइ । कत्थइ । सिऊज । बन्धइ । लब्धइ ॥ अना-
देरित्येव । गज्जंते खे मेहा । गज्जइ घणो ॥ प्राय इत्येव सरिसव-
खलो । पलय-घणो । अथिरो । जिण-धम्मो । पणट-जउ । नजं ॥

मूल भाषांतर. स्वरथीपर जोडाहर वगरना अने आदिज्ञूत नहीं तेवा ख घ थ
ध भ ए अक्षरोनो प्राये करीने ह आय. ख नाउदा० सं. शाखा तेनुं साहा आय. सं.
पखं तेनुं मुहं आय. सं. मेखला तेनुं मेहला आय. सं. लिखति तेनुं लिहइ आय. घ
नाउदा० सं. मेघ तेनुं मेहो आय. सं. जघनं तेनुं जहणं आय. सं. माघ तेनुं माहो
आय. सं. लाघति तेनुं लाहइ आय. थ नाउदा० सं. नाथ तेनुं नाहो आय. सं. आव-
सथ तेनुं आवसहो आय. सं. मिथुनं तेनुं मिहुणं आय. सं. कथति तेनुं कहइ
आय. ध नाउदा० सं. साधु तेनुं साहू आय. सं. व्याध तेनुं बाहो आय. सं. बधिरो
तेनुं बहिरो आय. सं. बाधते तेनुं बाहइ आय. सं. इन्द्रधनु तेनुं इन्द्र-हणू आय.
भ नाउदा० सं. सभा तेनुं सहा आय. सं. स्वभाव तेनुं सहावो आय. सं. नभः

तेनं नहं आय. सं. स्तनभर तेनं थणहरो आय. सं. शोभते तेनं सोहइ आय. स्वरथकी पर होय तोज आय. जेमके सं. शंख तेनं संखो आय. सं. संघ तेनं संघो आय. सं. कंथा तेनं कंथा आय. सं. बंध तेनं बंधो आय. सं. स्तंभ तेनं खंभो आय. जोडाक्षर वगरना एम कहुं ठे तेथी अहिं न आय. जेम सं. आख्याति तेनं अक्खइ आय. सं. राजति तेनं अग्घइ आय. सं. कत्थति तेनं कत्थइ आय. सं. सिध्रक तेनं सिद्धओ आय. सं. बंधति तेनं बंधइ आय. सं. लभते तेनं लब्भइ आय. आदि-
त न होय तेम कहुं ठे तेथी अहिं न आय. जेम, सं. गर्जते खे मेघाः तेनं गर्जते । मेहा ऐवुं रूप आय. सं. गच्छति घनः तेनं गच्छइ घणो ऐवुं रूप आय. मूलमां
ाय. एम कहुं ठे तेथी अहिं न आय. जेम, सं. सर्पस्खल तेनं सरिसवखलो एवुं
ाय. सं. प्रलयघनः तेनं पलय-घणो रूप आय. सं. अस्थिर तेनं अथिरो रूप आय
। जिनधर्मः तेनं जिण-धम्मो रूप आय. सं. प्रणष्टभयः तेनं पणट्ट-भओ एवुं
प आय. सं. नभः तेनं नभं एवुं रूप आय. ॥ १७७ ॥

॥ ढुंढिका ॥

खश्च घश्च थश्च धश्च जश्च खघथधजः तेषां ६३ शाखा शषोः सः
अनेन खा हा अंत्यव्यंज० सलुक् साहा एवं मुखं मुहं । मेखला
अनेन ख ह मेहला लिखति ख ह त्यादीनां तिइ विहइ । मेघः
मेहो । श्लाघुडं सामर्थ्ये श्लाघ० वर्त्त० ति अनेन घ ह त्यादीनां
ति श्लाहइ । नाथ नाहो । आवसथ आवसहो । मिथुने अनेन
थ ह नोणः मिहुणं । कथ वर्त्त० तिव् त्यादीनां ति इ व्यंजनात्
अनेन थ ह कहइ । साधु- ११ अनेन ध ह अक्कीवे दीर्घः अंत्य-
व्यंजन सलुक् साहु । व्याध ११ अधोमनयां यलुक् अनेन ध ह
अतःसेडोः वाहो । बाधते अनेन ध ह त्यादीनां ति इ वाहइ ।
इंद्रधनु सर्वत्र रलुक् अनेन ध ह ११ अक्कीवे सौ दीर्घः नोणः अं-
त्यव्यं० सलुक् इंदहणू । गुणाद्याः क्लीवेवा इति पुस्त्वं । सज्ञा अ-
नेन ज ह ११ अंत्यव्यं० सलुक् सहा । स्वज्ञावः ह अनेन सर्वत्र वलुक्
अतःसेडोः सहावो । नजः अनेन ज ह अंत्यव्यं० सलुक् ११ क्लीवे
स् म मोनु० नहं । स्तनजर स्तस्य थः नोणः ११ अनेन ज ह ११
अतः सेडोः थणहरो । शोभते त्यादीनां ति इ शषोः सः अतः सेडोः
संखो । संघो । कंथा । बंधो । स्तंज ११ स्तंजेस्तवेवा ख अतः

सेडोः खंजो । आख्याति ह्रस्वः संयोगे अधोमनयां यलुक् स्वर-
 राणांस्वराख्याअनादौ द्वित्वं द्वितीय० अस्कइ राज् राजेरग्व
 ठज्जयसहरीररेहा राजस्थाने अग्व वर्त्त० तिव् त्यादीनां तिइ
 अग्वइ कत्थ श्लाघायां कत्थ तिव् व्यंजनाददंतेऽत् त्यादीनां तिइ
 कत्थइ । सिध्रक सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व धस्य दः
 कगचजेति कलुक् ११ अतः सेडोः सिद्धं लज्जते । त्यादीनां ति इ
 गमादीनां द्वित्वं द्वितीय पूर्व जस्य ब लब्जइ । गर्जति बहुष्वा-
 दस्यन्ति न्ते इरे अंतिस्थाने न्ते व्यंजनात् सर्वत्र रलुक् अनादौ
 द्वित्वं गज्जंते । ख ७१ डेमेघे ऋस्थाने डे डित्वं खे मेघ १३ ख-
 वथ० थ ह जस् शसिडसित्तो दीर्घः जस्शसोर्लुक् मेहा । गह्वति
 त्यादीनां ति इ गह्वइ । घन ११ नोणः अतः सेडोः घणो ॥ गज्जंते
 खे मेहा । पुत्रानीवापणच्चिश्चा मोरा । नद्धो चंदज्जोयो वासारन्तो
 हात्तावत्तो । ११ सर्षपखल शर्षपतप्तवज्जेवा षात् प्राग् इ शषोः सः
 पोवः ११ अतः सेडोः सरिसवखलो । प्रलयघन ११ सर्वत्र रलुक्
 नोणः अतः सेडोः पलय-घणो । अस्थिर कगटडेति सलुक् ११ अतः
 सेडोः अथिरो । जिनधर्म नोणः सर्वत्र रलुक् ११ अनादौ द्वित्वं
 अतः सेडोः जिणधम्मो । प्रनष्टजय सर्वत्र रलुक् नोणः दृस्यानु०
 दृस्य ठः । अनादौ द्वित्वं द्वितीय पूर्वठ ट कगचजेति यलुक् ११
 अतः सेडोः पणट्ठज्जं । नजस् ११ अंत्यव्यं० सलुक् क्लीबे सम्-
 मोनु० नजं ॥ १७७ ॥

टीका भाषांतर. स्वरथीपर जोमाहर वगरना आदीञ्चूत नहीं तेवा ख ध थ घ
 अक्षरोनो प्राये करी ह् आय. सं. शाखा तेने शषोःसः चादता सूत्रे खा नो हा ।
 अंत्यव्यं० ए सूत्रथी साहा एवं रूप आय. एवी रीते सुखं तेनुं मुहं आय. सं. मेह
 तेने चादता सूत्रे ख नो ह् आय. एटले मेहला आय. सै. लिखति तेने चादता
 ख नो ह् आय पठी त्यादीनां ए सूत्रथी ति नो इ आय. एटले लिहइ रूप ।
 सं. मेघः तेनुं मेहो आय. सं. श्लाघ धातु सामर्थ्यमां प्रवर्त्ते तेने वर्त्त० ति आवे
 लता सूत्रे घ नो ह् आय. पठी त्यादीनां ए सूत्रथी श्लाहइ रूप आय. सं. नाथ
 नाहो रूप आय. सं. आवसथ तेनुं आवसहो रूप आय. सं. मिथुन तेने चा
 सूत्रे थ नो ह् आय. नोणः ए सूत्रथी मिहुणं रूप आय. सं. कथ धातु तेने द

माना त्यादीनां व्यंजनात् चालता सूत्रे ध नो ह आय. एटवे कहइ रूप आय. सं. साधु तेने चालता सूत्रथी ध नो ह आय. अक्कीबे दीर्घः अंत्यव्यंजन० सलुक् ए सूत्रोथी साहु रूप आय. सं. व्याध तेने अधोमनयां यलुक् चालता सूत्रे ध नो ह आय. अतःसेडोंः ए सूत्रथी चाहो रूप आय. सं. बाधते तेने चालता सूत्रे ध नो ह आय. पढी त्यादीनां ए सूत्रथी वाहइ रूप आय. सं. इंद्रधनु तेने सर्वत्र चालता सूत्रे ध नो ह आय. अक्कीबे सौदीर्घः नोणः अंत्यव्यं० ए सूत्रथी इन्द-हणू रूप आय. अहिं गुणाद्याः क्लीबेवा ए सूत्रथी पुंलिङ्गपणुं आय. सं. सभा तेने चालता सूत्रथी भ नो ह आय. अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी सहा रूप आय. सं. स्वभाव तेने चालता सूत्रथी ह आय. सर्वत्र अतःसेडोंः ए सूत्रोथी सहावो रूप आय. सं. नभः तेने चालता सूत्रथी भ नो ह आय अंत्यव्यं क्लीबेसम् ए सूत्रोथी नहं रूप आय. सं. स्तनभर तेने स्त नो थ आय. नोणः चालता सूत्रे ह आय. अतःसेडोंः ए सूत्रोथी धणहरो रूप आय. सं. शोभते तेने त्यादीनां शषोः सः ए सूत्रोथी सोहइ रूप आय. सं. शंख तेने अतःसेडोंः ए सूत्रोथी संखो रूप आय. सं. संघनुं संघो आय. सं. कंथा नुं कंथा आय. सं. बंध नु बंधो आय. सं. स्तंभ तेने स्तंभेस्तवेवाखः अतःसेडोंः ए सूत्रोथी बंभो रूप आय. सं. आख्याति तेने ह्रस्वःसंयोगे अधोमनयां यलुक् स्वराणांस्वरा अनादौद्वित्वं द्वितीयं० ए सूत्रोथी अक्खइ रूप आय. सं. राज् धातु तेने राजेरग्घञ्ज० वर्त्तमाना त्यादीनां ए सूत्रोथी अग्घइ रूप आय. सं. कत्थ धातु प्रशंसा करवामां प्रवर्ते तेने तिव प्रत्यय आवे व्यंजनाददंतेऽत् त्यादीनां ए सूत्रोथी कत्थइ रूप आय. सं. सिध्दक तेने सर्वत्र अनादौद्वित्वं द्वितीयं० क-गचज अतःसेडोंः ए सूत्रोथी सिद्धओ रूप आय. सं. लभते तेने त्यादीनां ग-मादीनांद्वित्वं द्वितीयं० ए सूत्रोथी लब्भइ रूप आय. सं. गर्जेति तेने बहुष्वाद्य० व्यंजनाददं० सर्वत्र अनादौ० ए सूत्रोथी गज्जंते रूप आय. सं. ख तेने डेमेधे० डित्यं ए सूत्रोथी खे रूप आय. सं. मेघाः तेने खघथ जस्सशसि० जस्सशसोलुक् ए सूत्रोथी मेहा रूप आय. सं. गच्छति तेने त्यादीनां ए सूत्रथी गच्छइ रूप आय. सं. घन तेने नोणः अतःसेडोंः ए सूत्रोथी घणो रूप आय. “गज्जंते खेमेहा” ए गाथा ठे. सं. सर्षपखल शर्षपतसवज्जेवा शषोःसः पोवः अतःसेडोंः ए सूत्रोथी सरिसवखलो ए रूप आय. सं. प्रलयधन तेने सर्वत्ररलुक् नोणः अतःसेडोंः ए सूत्रोथी पलय-घणो ए रूप आय. सं. अस्थिर तेने कगटड अतःसेडोंः ए सूत्रोथी अथिरो रूप आय. सं. जिनधर्म तेने नोणः सर्वत्ररलुक् अनादौद्वित्वं अतःसेडोंः ए सूत्रोथी जिणधम्मो रूप आय. सं. प्रनष्टभय तेने सर्वत्ररलुक् नोणः प्रस्यानु० अनादौद्वित्वं द्वितीयं० कगचज अतःसेडोंः ए सूत्रोथी पणट्ठभओ रूप आय. सं. नभस् तेने अंत्यव्यं० क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी नभं एवुं रूप आय. ॥ १७५ ॥

एथकि धो वा ॥ १७६ ॥

एथक्शब्दे थस्य धो वा जवति ॥ पिधं पुधं । पिहं पुहं ॥ १७६ ॥

मूल भाषांतर. पृथक् शब्दना थ नो विकल्पे ध आय. सं. पृथक् तेनुं पिहं !
तथा पिहं पुहं एवां रूप आय. ॥ १८८ ॥

॥ टुंढिका ॥

पृथक् ७१ ध ११ वा ११ पृथक् इडुतौवृष्टिपृथक्मृदंगनसृके इत्वं
च अनेन थस्य धः ११ अंत्यव्यंज० सलुक् बहुलाधिकारात् वा-
स्वरेमश्च कस्य म पिधं पुधं । पद्दे खघधथ० पिहं पुहं शेषं पूर्ववत् ॥ १८९ ॥

टीका भाषांतर. पृथक् शब्दना थ नो ध आय. सं. पृथक् तेने इडुतौवृ
वृष्टि चालता सूत्रे थ नो ध आय. पढी अंत्यव्यंज० बहुल अधिकार ठे तेथी वास्
रेमश्च ए सूत्रथी पिधं पुधं एवा रूप आय. बीजे पद्दे खघध० ए सूत्रथी पिहं !
एवां रूप आय. बाकीनी साधना पूर्ववत् आय. ॥ १८८ ॥

शृङ्खले खः कः ॥ १८९ ॥

शृङ्खले खस्य को जवति ॥ सङ्कलं ॥ १८९ ॥

मूल भाषांतर. शृंखल शब्दना ख नो क आय. सं. शृंखलं तेनुं संकलं !
रूप आय. ॥ १८९ ॥

॥ टुंढिका ॥

शृंखल ७१ ख ११ क ११ शृंखल ऋतोऽत् शषोःसः श स अनेन ख-
स्य कः ११ क्लीवे सम् मोनु० संकलं ॥ १९० ॥

टीका भाषांतर. शृंखल शब्दना ख नो क आय. सं. शृंखल तेने ऋतोऽत्
शषोःसः चालता सूत्रथी ख नो क आय. क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी संक
रूप आय. ॥ १८९ ॥

पुन्नाग-जागिन्योर्गो मः ॥ १९० ॥

अनयोर्गस्य मो जवति ॥ पुन्नामाइं वसन्ते । जामिणी ॥ १९० ॥

मूल भाषांतर. सं. पुन्नाग अने भागिनी ए वे शब्दना ग नो म आय.
पुन्नागानि वसन्ते तेनुं पुन्नामाइं वसन्ते एवुं रूप आय. सं. भागिनी तेनुं भामि
इवुं रूप आय. ॥ १९० ॥

॥ टुंढिका ॥

पुन्नागश्च जागिनी च पुन्नागजागिन्यौ तयोः ७१ ग् ६१ म ११ ग-
स्य मः पुन्नागाइं वसन्ते । पुन्नागस्य पुष्पाणि पुन्नागानि १३ जस्रश-

संज्ञणयः सप्राग्दीर्घः इति जस् इ पूर्वस्य च दीर्घः गा अनेन गस्य
मः पुत्रामां वसंत ७१ डेमिडो मिस्थाने डे डित्यं वसंते ज्ञागिनी
११ अनेन नोणः अंत्यव्यंज० सलुक् ज्ञामिणी ॥ १९० ॥

टीका भाषांतर. पुत्राग अने भागिनी शब्दना ग नो म आय. सं. पुत्रागानि
(नागकेशरनां पुष्प) तेने जस्शसंज्ञणयः सप्राग्दीर्घः चावता सूत्रथी ग नो म
प्राय. एटले पुत्रामां रूप आय. सं. वसंत तेने डि प्रत्यय आवे पढी डेमिडो डि-
न्नं ए सूत्रोथी वसंते रूप आय. सं. भागिनी तेने चावता सूत्रथी म आय पढी नोणः
अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी भामिणी रूप आय. ॥ १९० ॥

ढागे लः ॥ १९१ ॥

ढागे गस्य लो जवति ॥ ढालो । ढाली ॥ १९१ ॥

मूल भाषांतर. ढाग शब्दना ग नो ल आय. सं. ढागः तेनुं ढालो रूप आय.
ढ. ढागी तेनुं ढाली रूप आय. ॥ १९१ ॥

॥ दुंढिका ॥

ढाग ७१ ल ११ ढाग ११ अनेन गस्य लः अतःसेडोः ढालो । ढा-
गी— अनेन गस्य लः जातेरयांत्यनित्यं स्त्रीशूद्रात् ईप्रत्य० ईलुक् इ-
ति अलोपः अंत्यव्यंज० सलुक् ढाली ॥ १९१ ॥

टीका भाषांतर. सं. ढाग शब्दना ग नो ल आय. सं. ढाग तेने चावता सूत्रथी
ग नो ल आय. पढी अतःसेडोः ए सूत्रथी ढालो रूप आय. सं. ढागी तेने चा-
वता सूत्रथी ग नो ल आय. जातेरयांत्य स्त्रीशूद्रात् ईप्र० ईलुक्० अंत्यव्यं० ए
सूत्रोथी ढाली रूप सिद्ध आय. ॥ १९१ ॥

ऊत्वे दुर्भग-सुभगे वः ॥ १९२ ॥

अनयोरूत्वे गस्य वो जवति ॥ दूहवो सूहवो ॥ ऊत्व इति किम् ।
दुहउ । सुहउ ॥ १९२ ॥

मूल भाषांतर. दुर्भग अने सुभग शब्दनो ऊ आय अने ग नो व आय. सं.
दुर्भग— तेनुं दूहवो आय. अने सं. सुभग तेनुं सूहवो आय. मूलमां ऊ नुं ग्रहण कर्तुं.
ढे. ज्यारे ऊ आय त्यारे दुर्भग अने सुभग तेनां दुहओ सुहओ एवां रूप आय. ॥ १९२ ॥

॥ दुंढिका ॥

ऊत्व ७१ दुर्भगश्च सुभगश्च दुर्भगसुभगं तस्मिन् ७१ वा ११ दु-
र्भग— अंत्यव्यंज० रलुक् लुकिदुरोवा इति ऊ दू । खघथ० जस्य

हः अनेन गस्य वः ११ अतः सेडोः दूहवो । सुजग उत्सुजगमुस-
ले वा इति सु सू खघथधन्नां जस्य हः अनेन गस्य वः ११ अतः
सेडोः सूहवो । दुर्जगसुगज- अंत्यव्यं० लुक् खघथ० जस्यहः क-
गचजेतिग्लुक् ११ अतःसेडोः दुहउ सुहउ ॥ १९२ ॥

टीका भाषांतर. दुर्भग अने सुभग शब्दने ऊ आय. अने ग नो व आय.
सं. दुर्भग तेने अंत्यव्यं० लुकिदुरोवा खघथ० अतःसेडोः ए सूत्रोथी दूहवो
आय. सं. सुभग तेने उत्सुभगमुशल्लेवा खघथ० चालता सूत्रे ग नो व आय. अतः
सेडोः ए सूत्रोथी सूहवो रूप आय. सं. दुर्भग- सुभग तेने अंत्यव्यंज० खघथ
कगचज अतः सेडोः ए सूत्रोथी दुहओ सुहओ रूप आय. ॥ १९२ ॥

खचित-पिशाचयोश्च स-द्वौ वा ॥ १९३ ॥

अनयोश्चस्य यथासंख्यं स द्व इत्यादेशौ वा जवतः ॥ खसिउ ख-
इउ । पिसद्वो पिसाउ ॥ १९३ ॥

मूल भाषांतर. खचित अने पिशाच शब्दना च ने स लृ एवा आदेश मि-
कट्पे आय. सं. खचित तेनुं खसिओ खइओ एवा रूप आय. सं. पिशाच तेने
पिसल्लो पिसाओ एवा रूप आय. ॥ १९३ ॥

॥ दुंडिका ॥

खचितश्च पिशाचश्च खचितपिशाचौ तयोः ७२ च ६१ स द्व १२
खचित- अनेन चस्य सः कगचजेतित्लुक् अतःसेडोः खसिउ ।
पद्दे कगचजेति जतयोर्लुक् ११ अतः सेडोः खइउ । पिशाच- ह्
स्वःसंयोगे शषोःसः श स अनेन वस्य द्वः अतः सेडोः पिसद्वो
पद्दे पिशाच- ह्रस्वः संयोगे शषोःसः श स कगचजेतित्व्लुक् ११
अतः सेडोः पिसाउ ॥ १९३ ॥

टीका भाषांतर. खचित अने पिशाच शब्दना अनुक्रमे स अने लृ एवा
देश आय. सं. खचित तेने चालता च नो स आय कगचज अतःसेडोः ए
थी खसिओ रूप आय. पद्दे कगचज अतःसेडोः ए सूत्रोथी खइओ रूप
सं. पिशाच तेने ह्रस्वःसंयोगे शषोःसः चालता सूत्रे च नो लृ आय. अतः
ए सूत्रोथी पिसओ रूप आय. पद्दे पिशाच तेने ह्रस्वःसंयोगे शषोःसः क
अतःसेडोः ए सूत्रोथी पिसाओ रूप आय. ॥ १९३ ॥

जटिले जो जो वा ॥ १९४ ॥

जटिले जस्य जो वा जवति ॥ ऊडिलो जडिलो ॥ १९४ ॥

मूल भाषांतर. जटिल शब्दना जनो विकल्पे झ आय. जटिल तेनां झडि-
गे जडिओ एवां रूप आय. ॥ १९४ ॥

॥ टुंठिका ॥

जटिल ११ ज ६१ ऊ ११ वा जटिल- टोडः अनेन जस्य ऊः ११

अतःसेडोः ऊडिलो जडिलो ॥ १९४ ॥

टीका भाषांतर. जटिल शब्दना ज नो विकल्पे झ आय. सं. जटिल तेने टोडः
प्रा चाखता सूत्रे जनो झ आय. अतःसेडोः ए सूत्रोथी झडिलो जडिलो एवां
प आय. ॥ १९४ ॥

टो डः ॥ १९५ ॥

स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादेष्टस्य डो जवति ॥ नडो । जडो । घडो ।

घरइ ॥ स्वरादित्येव । घंटा ॥ असंयुक्तस्येत्येव खहा ॥ अनादेरि-
त्येव । टक्को ॥ कचिन्न जवति । अटति । अटइ ॥ १९५ ॥

मूल भाषांतर. स्वरथीपर जोडाकर वर्जित अने आदि न होय तेवा ट नो ड आय.
नं. नट तेनुं नडो आय. सं. भट तेनुं भडो आय. सं. घट तेनुं घडो आय. सं.
घटते तेनुं घडइ आय. स्वरथीपर होय तो ज आय एम कहुं ठे तेथी सं. घंटा त्यां न
याय. जोडाक्षरवर्जित एम कहुं ठे तेथी सं. खहा तेनुं खहा आय. आदिभूत न
होय एम कहुं ठे तेथी. सं. टक्कः तेनुं टक्को आय. कोइ ठेकाणे न आय. जेम सं. अटति
तेनुं अटइ आय. ॥ १९५ ॥

॥ टुंठिका ॥

ट ६१ डा ११ नट जट घट ११ अनेन ट ड अतः सेडोः नडो ।

जडो । घडो । घटते अनेन ट ड त्यादीनां इ घडो । घटते अनेन

ट ड त्यादीनां इ घडइ । घण्टा ११ अंत्यव्यं घण्टा । खट्टा । ११

सर्वत्र रलुक् अनादौष्ठित्वं अंत्यव्यं सलुक् खट्टा । टक्क । अतः

सेडोः टक्को । अटति त्यादीनां ति इ अटइ ॥ १९५ ॥

टीका भाषांतर. स्वरथीपर जोडाकरे वर्जित अने आदिभूत न होय तेवा ट नो
ड आय. सं. नट भट घट तेने चाखता सूत्रथी ट नो ड आय. अतःसेडोः ए सू-
त्रथी नडो भडो घडो एवां रूप आय. सं. घटते तेने चाखता सूत्रथी ट नो ड आय

त्यादीनां ए सूत्रोथी घड्ड रूप आय. सं. घंटा तेने अंत्यव्यं० सूत्रथी घंटा आय. सं. खट्वा तेने सर्वत्रवल्लुक् अनादौ अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी खट्वा रूप आय. सं. टक्क तेने अतःसेडों: सूत्रथी टक्को रूप आय. सं. अटति तेने त्यादीनां सूत्रथी अटइ रूप आय. ॥ १९९ ॥

सटा-शकट-कैटजे ढः ॥ १९६ ॥

एषु टस्य ढो जवति ॥ सढा । सयढो । केढवो ॥ १९६ ॥

मूल भाषांतर. सटा शकट कैटभ ए शब्दोना ट नो ढ आय. सं. सढा रूप आय. सं. शकट तेनुं सयढो रूप आय. सं. कैटभ तेनुं के रूप आय. ॥ १९६ ॥

सटा च शकटं च कैटजश्च सटाशकट कैटजं तस्मिन् ११ ट ११ सटा ११ अनेन ट ढः अंत्यव्यं० सल्लुक् सढा शकट ११ शषोः सः कगचजेतिसल्लुक् अवर्णो अनेन ट ढ अतः सेडों: गुणाद्याः क्लीबे वा इति पुंस्त्वं सयढो । कैटज- ११ औत् एत् । कैके अनेन ट ढ कैटजे जोवः अतः सेडों: केढवो ॥ १९६ ॥

टीका भाषांतर. सटा शकट कैटभ ए शब्दोना ट नो ढ आय. सं. सटा चालता सूत्रथी ट नो ढ आय. अंत्यव्यं० ए सूत्रथी सढा रूप आय. सं. शकट शषोः सः कगचज अवर्णो आ चालता सूत्रे ट नो ढ आय. सं. अतः सेडों: गुणाद्याः क्लीबे वा ए सूत्रोथी सयढो रूप आय. सं. कैटभ तेने ऐत एत् चा सूत्रे ट नो ढ आय. कैटभे भोवः अतः सेडों: ए सूत्रोथी केढवो रूप आय. ॥ १९६ ॥

स्फटिके लः ॥ १९७ ॥

स्फटिके टस्य लो जवति ॥ फलिहो ॥

मूल भाषांतर. स्फटिक शब्दना ट नो ल आय. सं. स्फटिक तेनुं फलि रूप आय. ॥ १९७ ॥

॥ ढुंडिका ॥

स्फटिक ११ ल ११ स्फटिक- कगटडेति सल्लुक् अनेन ट ल निषकेति कस्य ढः अतः सेडों: फलिहो ॥ १९७ ॥

टीका भाषांतर. स्फटिक शब्दना ट नो ल आय. सं. स्फटिक तेने कग चालता सूत्रथी ट नो ल आय. निषक० ए सूत्रे क नो ढ आय अतः सेडों: सूत्रोथी फलिहो रूप आय. ॥ १९७ ॥

चपेटा-पाटौ वा ॥ १९८ ॥

चपेटाशब्दे एयन्ते च पटि धातौ टस्य लो वा जवति ॥ चवि-
ला । चविडा । फालेइ फालेइ ॥

मूल भाषांतर. चपेटा शब्द अने एयंत एवा पटि धातुना ट नो विकल्पे ल आय.
चपेटा तेनां चविला चविडा एवां रूप आय. सं. पाटयति तेनां फालेइ
फालेइ एवां रूप आय. ॥ १९८ ॥

॥ हुंढिका ॥

चपेटा च पाटिश्च चपेटापाटिः ११ वा ११ चपेटा एतइद्वा वे-
ददा चपेटा इति पे पि पोवः प व अनेन टस्य लः ११ अंत्यव्यं०
सलुक् चविला । पद्दे चपेटा एत इद्वा वे० पिपि पोवः पवः
टोरुः ११ अंत्यव्यं० सलुक् चविमा । अट्ट पट्ट गतौ पट् पटंतं प्र-
युंक्ते प्रयोक्तृ णिग् इ वृद्धिः प पा लोकात् पाटि इति वर्त्त० ति
णेरदावावे इति टे अनेन टस्य लः पाटि पाटिपरुष इति पस्य
फः त्यादीनां फालेइ पद्दे इति पूर्ववत् टोरुः फालेइ ॥ १९८ ॥

टीका भाषांतर. चपेटा अने पाटि धातुना ट नो ल विकल्पे आय. सं. चपेटा
ने एतइद्वा वेदना चपेटा पोवः चालता सूत्रथी ट नो ल आय. अंत्यव्यंजन० ए
त्रथी चविला रूप आय. पद्दे चपेटा तेने एत इद्वा पोवः टोडः अंत्य० ए सूत्रथी
चविडा रूप आय. पट् धातु गतिमां प्रवर्त्ते जे गति करे तेने प्रेरे ते अर्थमां प्रयोक्तृणिग्
लोकात् ए सूत्रोथी पाटि रूप आय. तेने वर्त्तमा० णेरदावावे चालता सूत्रे ट नो ल
आय. पढी पाटिपरुष त्यादीनां ए सूत्रोथी फालेइ रूप आय. पद्दे पूर्ववत् साधी
फालेइ ए सूत्रोथी फालेइ रूप आय. ॥ १९८ ॥

ढोढः ॥ १९९ ॥

स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादेष्टस्य ढो जवति ॥ मढो । सढो ।
कमढो । कुढारो । पढइ ॥ स्वरादित्येव । वेकुंढो । असंयुक्तस्ये-
त्येव । चिढइ ॥ अनादेरित्येव । हिअए ठाइ ॥ १९९ ॥

मूल भाषांतर. स्वरथकीपर जोडाक्षरे वर्जित अने आदिच्छत न होय तेवा ठ नो
आय. सं. मढः तेनुं मढो आय. सं. शढः तेनुं सढो आय. सं. कमढः तेनुं कमढो
आय. सं. कुढारः तेनुं कुढारो आय. सं. पठति तेनुं पढइ आय. स्वरथीपर होय तोज
आय. जेम सं. वैकुंठ तेनुं वेकुंठो आय. जोडाक्षर वर्जित एम कह्युं ठे तेथी सं.

तिष्ठति तेनुं चिड्डइ आय आदिभूत न होय एम कहुं ठे तेथी सं. हृदये तिष्ठ
तेनुं हिअए ठाइ एवुं रूप आय. ॥ १९९ ॥

॥ हुंठिका ॥

ठ ६१ ढ ११ मठ शठ कमठ कुठार ११ अनेन ठस्य ढः अतः
सेडोंः शषोः सः मढो सढो कमढो । कुठारो । पठति अनेन ठ-
स्य ढः त्यादीनां ति इ पढइ । वैकुंठ-११ ऐत एत् वै वे अतः
सेडोंः वेकुंठो । स्था तिव् स्थष्टायक्क चिड्ड० स्था चिठ आदेशः
व्यंजना ददंतेऽत् लोकात् त्यादीनां ति इ चिड्डइ । हृदय इत्कु-
पादौ ह हि कगचजे ति दययोर्लुक् ७१ डेस्मिडे डिस्थाने डे नि-
त्यंत० हिअए । स्था-तिव् स्थष्टाः । इति स्था स्थाने ठा त्या-
दीनां ति इ ठइ ॥ १९९ ॥

टीका भाषांतर. स्वरथीपर जोडाकर वर्जित अने आदिभूत न होय तेवा ठ व
आय. सं. मठ शठ कमठ कुठार तेने चालता सूत्रथी ठ नो ढ आय. अतः से
शषोः सः ए सूत्रथी मढो सढो कमढो कुठारो ए रूप सिद्ध आय. सं. पठति
चालता सूत्रथी ठ नो ढ आय पढी त्यादीनां ए सूत्रथी पढइ रूप आय. सं. वै
तेने ऐत एत अतः सेडोंः ए सूत्रथी वेकुंठो आय. सं. स्था धातु तेने तिव्
आवे स्थष्टायक्क चिड्ड० ए सूत्रथी स्था ने स्थाने चिड्ड आदेश आय. व्यंजना ददंते
लोकात् त्यादीनां ए सूत्रथी चिड्डइ रूप आय. सं. हृदय तेने इत्कुपादौ कग
डेस्मिडे० नित्यंत ए सूत्रथी हिअए आय. सं. स्था धातु तेने तिवप्र० आवे स्थ-
त्यादीनां ए सूत्रथी ठाइ रूप आय. ॥ १९९ ॥

अंकोठे ह्वः ॥ २०० ॥

अंकोठे ठस्य ह्विरुक्तो लो जवति ॥ अंकोह्व तेह्व-पुष्पं ॥

मूल भाषांतर. अंकोठ शब्दना ठ नो दिर्जाववालो (वेवडो) ल आय.
अंकोठ तेह्वतुष्पं तेनुं अंकोह्व तेह्व तुष्पं एवुं आय.

॥ हुंठिका ॥

अंकोठ ७१ ह्व ११ अंकोठ तैल तुष्पं अनेन ठस्य ह्वः तेह्व
अंकोठ तैले न तुष्पं प्रक्षिप्तं देश्योऽयं अंकोठतेह्वतुष्पं अ-
नेन ठस्य ह्वः तैल इत्यत्र ऐत एत् तै ते तैलादौ वा द्वित्वं ते-
ह्व ११ क्लीवे सम् मोनु० अंकोह्व तेह्व तुष्पं ॥ २०० ॥

टीका भाषांतर. अंकोठ शब्दना ठ नो बेवडो ल (ल्ल) आय. सं. अंकोठ तैल्ल तुप्पं एटले अंकोठना तेवथी नाखवा योग्य आ देशी शब्द ठे सं. अंकोठ तेने चालता सूत्रथी ठनो ल्ल आय. सं. तैल शब्दने ऐत एत् तैलादौवा ए सूत्रोथी तैल नु तेल्ल आय. पढी व्हीवे सम् मोनु ए सूत्रोथी अंकोल्लतेल्ल तुप्पं एवं रूप आय ॥ २०० ॥

पिठरे हो वा रश्च डः ॥ २०१ ॥

पिठरे ठस्य हो वा ज्वति ॥ तत्संनियोगे च रस्य डो ज्वति ॥

पिहरो पिढडो ॥ २०१ ॥

मूल भाषांतर. पिठर शब्दना ठ नो विकट्पे ह आय. तेना योगे र नो ड आय. सं. पिठर तेनां पिहरो पिढरो एवां रूप आय. ॥ २०१ ॥

॥ ढुंढिका ॥

पिठर ७१ हो ११ वा ११ र ६१ ड ११ पिठर ११ अनेन वा ठस्य हः रस्य डः ११ अतः सेडोः पिहरो । द्वितीये पिठरः ११ ठोडः ठ ढ अतः सेडोः पिढरो ॥ २०१ ॥

टीका भाषांतर. पिठर शब्दना ठ नो विकट्पे ह आय. अने तेने योगे र नो ड आय. सं. पिठर तेने चालता सूत्रथी ठ नो ह आय. अने र नो ड आय. अतः सेडोः ए सूत्रथी पिहरो रूप आय. बीजे पहे सं. पिठर तेने ठोडः अतःसेडोः ए सूत्रोथी पिढरो रूप आय. ॥ २०१ ॥

डो लः ॥ २०२ ॥

स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादेर्डस्य प्रायो लो ज्वति ॥ वडवा-मुखं । वलया-मुहं ॥ गरुलो । तलायं । कीलइ ॥ स्वरादित्येव । मोंडं । कोंडं ॥ असंयुक्तस्येत्येव । खग्गो ॥ अनादेरित्येव । रमइ डि-म्नो ॥ प्रायो ग्रहणात् कचिद् विकट्पः । वलिसं वडिसं । दा-लिसं दामिमं । गुलो गुडो । णाली णाडी । णलं णडं । आमेलो आवेनो ॥ कचिन्न ज्वत्येव । निविडं । गजडो पीडिअं नीडं । जडू । तडी ॥ २०२ ॥

मूल भाषांतर. स्वरथीपर जोडाक्षरवर्जित अने आदिचूत न होय तेवा ड नो प्रायेकरीने ल आय. सं. वडवामुखं तेनुं वलयामुहं एवं रूप आय. सं. गरुडः तेनुं गरुलो आय. सं. तडाग तेनुं तलायं आय. सं. क्रीडति तेनुं कीलइ आय. स्वरथी पर होय तोज आय. जेम सं. मुंड कुंड तेनां मोंडं कोंडं एवां रूप आय. जोडाक्षरे

वर्जित एम कह्युं ठे. तेथी सं. खङ्गः तेनुं खग्गो रूप आय. आदिभूत न होय एम कह्युं ठे. तेथी सं. रमते डिम्भः तेनुं मूलमां रमइडिम्मो आय प्रायेकरीने एम कह्युं ठे तेथी कोइ ठे काणे विकट्टे आय. जेम सं. वडिसं तेनुं वलिसं वडिसं एवां रूप आय. सं. दाडिम तेनां दालिमं दाडिमं एवां रूप आय. सं. गुड तेनां गुलो गुडो एवां रूप आय. सं. नाडी तेनां णाली णाडी रूप आय. सं. नलं तेनां णलं णडं रूप आय. सं. आपीड तेनां आमेलो आवेडो रूप आय. कोइ ठेकाणे आय पण नहीं. जेम-सं. निबिडं तेनां निबिडं आय. सं. गौड तेनुं गउडो आय. सं. पीडितं तेनुं पीडिअं आय. सं. नीड तेनुं नीडं आय. सं. उडु तेनुं उडू आय. सं. तडित् तेनुं तडी आय. ॥ २०२ ॥

॥ ढुंढिका ॥

ड ६१ ल ११ वडवामुख अनेन ड लः कगचजेति तदपय इति वलुक् अवर्णो अ य खघथधहः ११ क्लीबे सम् मोनु० वलया-मुहं । गरुड ११ अनेन डस्य लः अतः सेडोंः गरुलो । तडाग अनेन डस्य लः कगचजेति गलुक् अवर्णो अ य ११ क्लीबे सम् मोनु० तलायं । क्रीडति सर्वत्रेति रलुक् अनेन डस्य लः त्यादीनां ति इ कीलइ । मुंरु कुंड ११ उत्संयोगे उत्वं क्लीबे सम् मोनु० मोंडं कोंडं । खङ्ग कगटडेति डलुक् अनादौ द्वित्वं अतः सेडोंः खग्गो । रमतेत्यादीनां ति इ रमइ । डिम्भः ११ अतः सेडोंः डिम्भो । वडिश प्रायोगहणात् कचिद्धा ऋवति डस्य लः शषोः सः ११ क्लीबे सम् मोनु० वलिसं वडिसं । दाडिम डस्य लः पक्षे न ऋवति ११ क्लीबे सम् मोनु० दालिमं दाडिमं । गुड वा डस्य लः ११ अतः सेडोंः गुलो गुडो । नारी वाडस्य लः वादौ नणः ११ अंत्यव्यंजन० सलुक् णाली णाली । नड वा ड ल वादौ नणः ११ क्लीबे सम् मोनु० णडं णलं । आपीड नीपापीडेमोवा पस्य मः एत्पीयुषा पीडबिन्नी० मा मे वा डोलः ११ अतः सेडोंः आमेलो पक्षे आपीड पोवः एत्पीयूषापीरु० एत्वं ११ अतः सेडोंः आवेमो । निबिड ११ क्लीबे सम् मोनु० निबिडं । गौड अवपौर गौ गउ ११ अतः सेडोंः गउडो । पीडित ११ कगचजेति मलुक् क्लीबे सम् मोनु० पीडिअं नीड ११ क्लीबे सम् मोनु० नीडं । उडु

११ अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् उडू । तस्मिन् अंत्यव्यंजन०
तलुक् अक्लीवे सौदीर्घः अंत्यव्यं सलुक् तमी ॥ २०२ ॥

टीका भाषांतर. स्वरथीपर जोडाक्षरे वर्जित अने आदिभूत न होय तेवा ड नो
प्रायेकरी ल आय. सं. वडवामुख तेने चालता सूत्रे डनो ल आय. पढी कगचज०
नदपय अवर्णो खघथ० क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी वलयामुहं रूप आय. सं.
गरुड तेने चालता सूत्रे डनो ल आय पढी अतः सेडोः ए सूत्रथी गरुलो रूप
प्राय. सं. तडाग तेने चालता सूत्रथी डनो ल आय. कगचज अवर्णो क्लीवे सम्
मोनु० ए सूत्रोथी तलायं रूप आय. सं. क्रीडति तेने सर्वत्र० चालता सूत्रे डनो
ल आय. त्यादीनां ए सूत्रथी कीलइ रूप आय. सं. मुंड कुंड तेने ओत्संयोगे क्लीवे
सम् मोनु० ए सूत्रोथी मोंड कोंड एवां रूप आय. सं. खड्ग तेने कगटड अनादौ
द्वित्वं अतःसेडोः ए सूत्रोथी खग्गो रूप आय. सं. रमते तेने त्यादीनां ए सूत्रथी
रमइ आय. सं. डिंभः तेने अतः सेडोः ए सूत्रथी डिंभो आय. सं. वडिश तेने
प्राय शब्दनुं ग्रहण ठे तेथी कोइ ठेकाणे विकटपे डनो ल आय. पढी शषोः सः क्लीवे
सम् मोनु० ए सूत्रोथी वलिसं वडिसं एवां रूप आय. सं. दाडिम तेने चालता
सूत्रे डनो ल आय. एक पहे न आय पढी क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी दालिमं
दाडिमं एवां रूप आय. सं गुड तेने विकटपे डनो ल आय पढी अतः सेडोः ए
सूत्रथी गुलो गुडो रूप आय. सं. नाडी तेने विकटपे डनो ल आय. वादौ नणः
अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी णाडी णाली एवा रूप आय. सं. नड तेने विकटपे डनो
ल आय. वादौ नणः क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी णडं णलं एवा रूप आय. सं.
आपीड तेने नीपापीडेमोवा ऐत्पीयूषापीड० डोलः अतः सेडोः ए सूत्रोथी
आमेलो आय. बीजे पहे आपीड तेने पोवः ऐत्पीयुषापीड० अतः सेडोः ए
सूत्रोथी आवेडो रूप आय. सं. निविड तेने क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी निविडं
एवुं रूप आय. सं. गौड तेने अवपौर ए सूत्रथी गौ नो गउ आय. पढी अतः सेडोः
ए सूत्रथी गऊडो रूप आय. सं. पीडित तेने कगचज क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी
पीडिअं रूप आय. सं. नीड तेने क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी नीडं रूप आय. सं.
उडू तेने अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी उडू रूप आय. सं. तडित् तेने अंत्य-
व्यंज० अक्लीवे सौ० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी तडी एवुं रूप आय. ॥ २०२ ॥

वेणौ एणो वा ॥ २०३ ॥

वेणौ एण्य दो वा जवति ॥ वेलू वेणू ॥ २०३ ॥

मूल भाषांतर. वेणु शब्दना ण नो विकटपे ल आय. सं. वेणु तेना वेलू तथा
वेणू एवा रूप आय. ॥ २०३ ॥

॥ ઢુંઢિકા ॥

વેણુ ૭૧ ણ ૬૧ વા ૧૧ વેણુ અનેન વા ણસ્ય લઃ અક્ષીવે સૌ
દીર્ઘઃ વેલૂ વેણુ ॥

ટીકા ભાષાંતર. વેણૂ શબ્દના ણ નો વિકલ્પે લ આય. સં. વેણુ તેને આ ચાલતા
સૂત્રથી ણ નો લ આય. અક્ષીવે સૌ દીર્ઘઃ એ સૂત્રોથી વેલૂ વેણૂ એવા રૂપ આય. ૨૦૩

તુચ્છે તશ્ચ-ઘૌ વા ॥ ૨૦૪ ॥

તુચ્છશબ્દે તસ્ય ચ ઠ ઇત્યાદેશૌ વા ઋવતઃ ॥ તુચ્છં । તુચ્છં । તુચ્છં ૨૦૪

મૂલ ભાષાંતર. તુચ્છ શબ્દના તને ચ તથા છ એવા વિકલ્પે આદેશ આય. સં.
તુચ્છં તેના તુચ્છં છુચ્છં એવાં રૂપ આય. અને વિકલ્પ પદ્ધે તુચ્છં પાળ આય. ॥ ૨૦૪ ॥

॥ ઢુંઢિકા ॥

તુચ્છ ૭૧ ત્ ૬૧ ચ ઠ ૧૨ વા ૧૧ તુચ્છ અનેન વા તસ્ય ચત્વં ઠત્વં
ચ ૧૧ ક્ષીવે સ્મ્ મોનુઃ તુચ્છં । તુચ્છં । તૃતીયે પ્રકૃતિરેવ તુચ્છં ॥ ૨૦૪ ॥

ટીકા ભાષાંતર. તુચ્છ શબ્દના તને સ્થાને ચ તથા છ એવા વિકલ્પે આદેશ
આય. સં. તુચ્છ તેને ચાલતા સૂત્રથી તનો ચ તથા છ આય. પઠી ક્ષીવે સ્મ્ મોનુઃ
એ સૂત્રોથી તુચ્છં છુચ્છં એવાં રૂપ આય. ત્રીજા પદ્ધે મૂલરૂપ તુચ્છં એવું રહે. ॥ ૨૦૪ ॥

તગર-ત્રસર-તૂવરે ટઃ ॥ ૨૦૫ ॥

ઘ્ણુ તસ્ય ટો ઋવતિ ॥ ટગરો । ટસરો । ટૂવરો ॥

મૂલ ભાષાંતર. સં. તગર ત્રસર તૂવર એ શબ્દોના તનો ટ આય. સં. તગરઃ તેનું
ટગરો આય. સં. ત્રસરઃ તેનું ટસરો રૂપ આય. સં. તૂવરઃ તેનું ટૂવરો આય. ॥ ૨૦૫ ॥

॥ ઢુંઢિકા ॥

તગરશ્ચ ત્રસરશ્ચ તૂવરશ્ચ તગરત્રસરતૂવરં તસ્મિન્ ૭૧ ટ ૧૧ અનેન
તસ્ય ટઃ અતઃ સેઢોઃ ટગરો । ત્રસર સર્વત્ર રલુક્ અનેન તસ્ય ટઃ
૧૧ અતઃ સેઢોઃ ટસરો । તૂવર તસ્ય ટઃ ૧૧ અતઃ સેઢોઃ ટૂવરો । ॥ ૨૦૫ ॥

ટીકા ભાષાંતર. તગર ત્રસર તૂવર એ શબ્દોના તનો ટ આય. સં. તગરઃ તેને
ચાલતા સૂત્રથી તનો ટ આય. અતઃ સેઢોઃ એ સૂત્રથી ટગરો રૂપ આય. સં. ત્રસરઃ તેને
સર્વત્ર રલુક્ ચાલતા સૂત્રથી તનો ટ આય. અતઃ સેઢોઃ એ સૂત્રથી ટસરો રૂપ આય.
સં. તૂવર તેને ચાલતા સૂત્રથી તનો ટ આય. પઠી અતઃ સેઢોઃ એ સૂત્રથી ટૂવરો
રૂપ આય. ॥ ૨૦૫ ॥

प्रत्यादौ डः ॥ १०६ ॥

प्रत्यादिषु तस्य ऋ जवति ॥ पन्निवन्नं । पन्निहासो । पन्निहारो ।
पान्निष्फल्ली । पन्निसारो । पन्निनिश्चत्तं । पन्निमा । पन्निवया । पन्नि
सुआ । पन्निकरइ । पन्निहुडि । पन्निहुडं वावडो । पन्निडाया । बन्निहेडओ ।
हरडई । मडयं ॥ आर्षे । कुष्कृतं । कुक्कडं ॥ सुकृतं । सुकडं आ-
हृतं । आहडं ॥ अवहृतं । अवहडं । इत्यादि ॥ प्रायश्त्येव । प्र-
तिसमयं । पद्दसमयं ॥ प्रतीपं । पईवं ॥ संप्रति । संपद् ॥ प्रति-
ष्ठानं । पद्दष्टाणं ॥ प्रतिष्ठा । पद्दष्टा ॥ प्रतिज्ञा । पद्दण्णा ॥ प्रति ।
प्रभृति । प्राभृत । व्याभृत । पताका । बिभीतक । हरितकी ।
मृतक । इत्यादि ॥

मूल भाषांतर. प्रतिशब्द जेमने आदि ठे तेवा शब्दोना तनो ड आय. सं.
तेपन्नं तेनुं पन्निवन्नं आय. सं. प्रतिभास तेनुं पन्निहासो आय. सं. प्रतिहार तेनुं
डेहारो आय. सं. प्रतिस्पर्द्धिन् तेनुं पान्निष्फल्ली आय. सं. प्रतिसार तेनुं पन्निसार
य. सं. प्रतिनिश्चत्त तेनुं पन्निनिश्चत्तं आय. सं. प्रतिमा तेनुं पन्निमा आय. सं.
तेपत् तेनुं पन्निवया आय. सं. प्रतिश्रुत् तेनुं पन्निहुडं आय. सं. प्रति करोति
पन्निकरइ आय. सं. प्रभृति तेनुं पन्निहुडि आय. सं. प्राभृत तेनुं पान्निहुडं आय. सं.
प्राभृत तेनुं वावडो आय. सं. पताका तेनुं पन्निडाया आय. सं. बिभीतक तेनुं बन्नि-
हेओ आय. सं. हरितकी तेनुं हरडई आय. सं. मृतक तेनुं मडयं आय. आर्षप्रयो-
॥ सं. दुष्कृतं तेनुं दुक्कडं आय. सं. सुकृतं तेनुं सुकडं आय. सं. आहृतं तेनुं
आहडं आय. सं. अवहृतं तेनुं अवहडं आय. इत्यादि जाणीलेवुं. प्रायेकरीने आय.
॥ पद्द दृष्ट तो सं. प्रतिसमयं तेनुं पद्दसमयं आय. सं. प्रतीपं तेनुं पईवं आय.
संप्रति तेनुं संपद् आय. सं. प्रतिष्ठानं तेनुं पद्दष्टाणं आय. सं. प्रतिष्ठा तेनुं
पद्दष्टा आय. सं. प्रतिज्ञा तेनुं पद्दण्णा आय. ॥ १०६ ॥

॥ दुंडिका ॥

प्रत्यादि ११ ड ११ प्रतिपन्न— अनेन तस्य डः पोवः सर्वत्ररलुक्
क्लीवे सम् मोनु० पन्निवन्नं । प्रतिज्ञास— सर्वत्ररलुक् खधथजहः
अनेन तस्य डः अतः सेडोः पन्निहासो । प्रतिहार सर्वत्र रलुक् अ-
नेन तस्य डः ११ अतः सेडोः पन्निहारो । प्रतिस्पर्द्धिन्— सर्वत्र रलु-
क् अनेन तस्य डः अतः समृध्यादौ वा पस्य पा प्यस्पयोः फः अना-

दौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वक प अंत्यव्यं० तलुक् ११ अक्लीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् पाडिप्फद्धी । प्रतिसार— सर्वत्र रलुक् अनेन तस्य डः ११ अतः सेडोः पडिसारो । प्रतिनिवृत्त सर्वत्र रवलुक् अनेन तस्य डः । ११ क्लीवे सम् पन्निनिश्चतं । प्रतिमा सर्वत्र रलुक् अनेन तस्य डः ११ स्रव्यंसुपुक् पडिमा । प्रतिपत् सर्वत्ररलुक् अनेन तस्य डः पोवः स्त्रियामादविद्युतः त् आ अवर्णो प्रतिपत् ११ अंत्यव्यं० सलुक् पाडिवया । प्रतिश्रुत् सर्वत्ररलुक् अनेन तस्य डः प-थुपृथिवीप्रतिश्रुत्मुषि इकार अत्वं वक्रादावंतः इति अनुस्वारः सर्वत्ररलुक् शषोः सः स्त्रियामादविद्युतः त् आ ११ अंत्यव्यं० सलुक् पडंसुआ । कृ प्रतिपूर्वकः तिव् व्यंजनाददंतेऽत् कृ ऋवर्णस्यार कर लोकात् त्यादीनां ति इ सर्वत्र प्रमध्यात् रलोपः अनेन तस्य डः पडिकरइ । प्रचृति रलुक् उदत्वादौ चृ मु खघथ० ञस्यहः अनेन तस्य डः ११ अंत्यव्यं० सलुक् पडुडि । प्राचृत— ११ क्लीवे सम् मोनु० शेषं पूर्ववत् पाहुडं । व्यापृतः अधोमनयां यलोपः ऋतोऽत् पृ पः पोवः पस्य वः अनेन तस्य डः अतः सेडोः वावडो । पताका अनेन तस्य डः कगचजेति कलुक् अवर्णो अ य ११ अंत्यव्यंजन सलुक् पडाया । बिज्जीतक— पथिपृथिवी प्रतिश्रु० खघथ० ञस्य हः एत्पीड पीयूषा० एत्वं अनेन तस्य डत्वं कगचजेति कलुक् । ११ अतः सेडोः । बहेडउ । हरीतकी— हरीतक्यामीतोऽतरी र अनेन तस्य डः कगचजेति कलुक् अंत्यव्यं० सलुक् हरडइ । मृतक— ऋतोऽत् अनेन तस्य डः कगचजेति कलुक् अवर्णो अ य ११ क्लीवे सम् मोनु० मडयं डुष्कृत— कगटडेतिडलुक् ऋतोऽत् अनादौ द्वित्वं आर्षत्वात्तस्य डः ११ क्लीवे सम् मोनु० डुक्कडं एवं सुकडं आहडं अवहडं पइसमयं पइवं ञवति संप्रति । ऋतोऽत् त्यादीनां ति इ ११ अंत्यव्यं० सलुक् संपइ । प्रतिष्ठान— सर्वत्ररलुक् षस्यानुष्ट० षस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीय पूर्व ठ ट नोणः क्लीवे सम् मोनु० पइट्टाणं । प्रतिज्ञा— सर्वत्र रलुक् कगचजेति तलुक् झ-झोर्णः झण अनादौ द्वित्वं ११ अंत्यव्यंजन सलुक् पइणा ॥ २०६ ॥

टीका भाषांतर. प्रति शब्द जे मने आदि ठे तेवा शब्दोना त नो ड आय. सं. प्रतिपन्न-तेने चालता सूत्रथी त नो ल आय पोवः सर्वत्ररलुक् कीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पतिवन्नं रूप आय. सं. प्रतिभास तेने सर्वत्र रलुक् खघथ० चालता सूत्रथी तनो ड आय. पठी अतः सेडोंः ए सूत्रथी पडिहासो रूप आय. सं. प्रतिहार तेने सर्वत्र चालता सूत्रथी त नो ड आय. अतः सेडोंः ए सूत्रोथी पडिहारो रूप आय. प्र-तिस्पर्द्धिन् अतः समृध्यादौ वा षस्प योफः अनादौ द्वित्वं द्वितीय अंत्यव्यंजन० अक्लीबे सौदीर्घः अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी पाडिप्फद्धी रूप आय. सं. प्रतिसार तेने सर्वत्र चालता सूत्रथी त नो ड आय. अतः सेडोंः ए सूत्रोथी पडिसारो रूप आय. सं. प्रतिनिवृत्त तेने सर्वत्र चालता सूत्रथी त नो ड आय क्लीबे सम् ए सूत्रथी पडिनि-अत्तं रूप आय. सं. प्रतिमा तेने सर्वत्र चालता सूत्रथी त नो ड आय. स्वव्यंसुपुक् ए सूत्रे पडिमा रूप आय. प्रतिपत् तेने सर्वत्ररलुक् चालता सूत्रे त नो ड आय. पोवः स्त्रि-यामादविद्युतः अवर्णो अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी पाडिवया रूप आय. सं. प्रतिश्रुत् तेने सर्वत्र चालता सूत्रे त नो ड आय. पथुपृथिवीप्रतिश्रुत् वक्रादावतः सर्वत्र शषोःसः स्त्रियामादविद्य० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी पडंसुआ रूप आय. प्रति उपसर्गपूर्वक कृ धातुने तिव प्रत्यय आवे पठी व्यंजना० ऋवर्णस्यार् लोकात् त्यादीनां सर्वत्र ए सूत्रे प्र ङप० मध्यथी र नो ङोप आय. चालता सूत्रे तनो ड आय. एट्ठे पडिकरइ रूप आय. सं. प्रभृति तेने सर्वत्र उट्ठत्वादौ खघथ० चालता सूत्रे तनो ड आय. अंत्यव्यं० ए सूत्रे पडुडि रूप आय. सं. प्राभृत तेने क्लीबे सम् मोनु० वाकी पूर्ववत् अइ पाहुडं रूप आय. सं. व्याष्ट तने अधोमनयां ऋतोऽत् पोवः चालता सूत्रे त नो ड आय. अतः सेडोंः ए सूत्रथी वावडो रूप आय. सं. पताका तेने चालता सू-त्रथी तनो ड आय. कगचज अवर्णो अंत्यव्यंजन ए सूत्रोथी पडाया रूप आय. सं. विभीतक तेने पथुपृथिवी प्रतिश्रु० खघथ० एत्पीयूषापीड० चालता सूत्रे त-नो ड आय. कगचज अतः सेडोंः ए सूत्रोथी बहेडओ रूप आय. सं. हरीतकी तेने हरीतक्यामीतोऽत् चालता सूत्रे तनो ड आय. कगचज अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी हरडइ रूप आय. सं. मृतक तेने ऋतोऽत् चालता सूत्रे तनो ड आय. कगचज अ-वर्णो क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी मडयं आय. सं. दुष्कृत तेने कगडड ऋतोऽत् अनादौ द्वित्वं आर्ष प्रयोग होवाथी तनो ड आय. क्लिबे सम् मोनु० दुक्कडं आय. तेवी रीते सं. सुकृतनुं सुकडं आय. सं. आहृतनुं आहडं आय. सं. अवहृतनुं अवहडं आय. सं. प्रतिसमयंनुं पइसमयं आय. सं. प्रतिपंनुं पइवं आय. सं. सं-प्रति तेने ऋतोऽत् त्यादीनां अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी संपइ आय. सं. प्रतिष्ठान तेने सर्वत्र रलुक् एस्यानुष्ठ अनादौ द्वित्वं द्वितीय० नोणः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पइट्ठाणं रूप आय. सं. प्रतिज्ञा तेने सर्वत्र रलुक् कगचज झञोर्णः अनादौ० अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी पइणा रूप आय. ॥ १०६ ॥

इत्वे वेतसे ॥ १०७ ॥

वेतसे तस्य मो ञवति इत्वे सति ॥ वेडिसो ॥ इत्व इति किम् ।
वेअसो ॥ इः स्वप्नादौ इति इकारो न ञवति इत्व इति व्यावृत्ति-
बलात् ॥ १०७ ॥

मूल भाषांतर. इकार अये ठें वेतस शब्दना तनो ड आय. सं. वेतसः तेनुं
वेडिसो आय. मूलमां 'इकार अया पढी' एम कहुं ठे तेथी बीजे पद्दे वेअसो एवं रूप
आय. अहिं इत्व एवं पद मूलमां मुक्युं ठे तेथी तेना बळे इः स्वप्नादौ ए सूत्रथी इ
न आय. ॥ १०७ ॥

॥ टुंढिका ॥

इत्व ११ वेतस ११ वेतस इः स्वप्नादौ त ति अनेन तस्य डः ११
अतः सेडोंः वेडिसो । वेतस ११ कगचजेति तलुक् वेअसो १०७
टीका भाषांतर. इकार अया पढी वेतस शब्दना तनो ड आय. सं. वेतस तेने
इः स्वप्नादौ चावता सूत्रे तनो ड आय. पढी अतः सेडोंः ए सूत्रथी वेडिसो एवं रूप
आय. सं. वेतस तेने कगचज अतः सेडोंः ए सूत्रोथी वेअसो एवं रूप आय. ॥ १०७ ॥

गर्भितातिमुक्तके एः ॥ १०८ ॥

अनयोस्तस्य णो ञवति ॥ गब्जिणो । अणिजंतयं ॥ कचिन्न
ञवत्यपि । अइमुत्तयं ॥ कथम् ऐरावणो । ऐरावणशब्दस्य । ऐरा
वथो इति तु ऐरावतस्य ॥

मूल भाषांतर. गर्भित अने अतिमुक्तकशब्दना तनो ण आय. सं. गर्भित
तेनुं गब्जिणो आय. सं. अतिमुक्तकं तेनुं अणिजंतयं आय. कोइ ठेकाणे न पण आय.
त्यारे अइमुत्तयं एवं आय. जेम सं. ऐरावण शब्दनुं ऐरावणो आय अने सं. ऐरावत
शब्दनुं ऐरावओ आय. ॥ १०८ ॥

॥ टुंढिका ॥

गर्भितश्च अतिमुक्तकं च गर्भितातिमुक्तकं तस्मिन् ११ ए ११ ग-
र्भित— सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीय० ञ व अनेन तस्य
एः अतः सेडोंः गब्जिणो । अतिमुक्तक अनेन तस्य एः यमुना
चामुंडातिमुक्तके इति मूलोपः तस्य स्थाने अनुनासिकश्च कगट-

डेति क्लृक् अवर्णो० अ य ११ क्लीबे सम् मोनु० अणिजंतयं ।
अतिमुक्तक कगचजेति तलृक् कगटडेति क्लृक् अनादौद्वित्वं अ-
वर्णो० अ य ११ क्लीबे सम् मोनु० अइमुत्तयं ॥ २०८ ॥

टीका भाषांतर. गर्भित अने अतिमुक्तक शब्दना तनो ण आय. सं. गर्भित
ने सर्वत्र० अनादौ द्वित्वं द्वितीय० चालता सूत्रे तनो ण आय. अतः सेडोः ए
सूत्रथी गर्भितो रूप आय. सं. अतिमुक्तक तेने चालता सूत्रथी तनो ण आय. यमुना
वासुंडाती मुक्तके ए सूत्रे मनो लोप आय. अने तेने स्थाने अनुनासिक आय पत्नी
कगटड अवर्णो क्लीबे सम् ए सूत्रोथी अणिजंतयं रूप आय. सं. अतिमुक्तक तेने
कगचज कगटड अनादौ द्वित्वं अवर्णो० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी अइमुत्तयं
रूप आय. ॥ २०८ ॥

रुदिते दिना णः ॥ २०९ ॥

रुदिते दिना सह तस्य द्विरुक्तो णो जवति ॥ रूपणं ॥ अत्र के-
चिद् कृत्वादिषु द इत्यारब्धवंतः स तु शौरसेनी मागधी विषय
एव दृश्यते इति नोच्यते । प्राकृते हि कृतुः । रिज । उज ॥
ररुतं । रययं ॥ एतद् । एअं ॥ गतः । गओ ॥ आगतः । आ-
गओ ॥ सांप्रतं । संपयं ॥ यतः । जओ ॥ ततः । तओ ॥ कृतं ।
कयं ॥ हतं । हयं ॥ हताशः । हयासो ॥ श्रुतः । सुओ ॥ आ-
कृतिः । आकिई ॥ निर्वृतः । निवुओ ॥ तातः । ताओ ॥ कतरः ।
कयरो ॥ द्वितीयः । दुओ इत्यादयः प्रयोगा जवंति । न पुनः
उदू रयदमित्यादि ॥ कचिद् जावेऽपि व्यत्ययश्च इत्येव सिद्धम् ॥
दिही इत्येतदर्थं तु धृतेर्दिहिः इति वक्ष्यामः ॥ २०९ ॥

मूल भाषांतर. रुदित शब्दने दि साथे वेवडो ण आय. सं. रुदित तेनुं रूपणं
आय. अहिं केटलाएक कृतु विगेरे शब्दोना दनो आरंज करेवे पण ते द शौरसेनी
तथा मागधी जापाना विषयमां जणायवे तेथी आ स्थाने कहेता नथी. प्राकृत जापामां
तो सं. कृतु तेना रिज उज एवां रूप आय. सं. रजतं तेनुं रययं आय. सं. एतद् तेनुं
एअं आय. सं. गतः तेनुं गओ रूप आय. सं. आगतः तेनुं आगओ रूप आय. सं.
सांप्रतं तेनुं संपयं रूप आय. सं. यतः तेनुं जओ रूप आय. सं. ततः तेनुं तओ रूप
आय. सं. कृतं तेनुं कयं रूप आय. सं. हतं तेनुं हयं रूप आय. सं. हताशः तेनुं

हयासो रूप आय. सं. श्रुतः तेनुं सुओ रूप आय. १७ तेनुं ताओ रूप आय. सं. आय. सं. निर्वृतः तेनुं निव्वुओ रूप आय. सं. तातः ॥ त्यादि प्रयोगो आय. सं. तेनुं कयरो रूप आय. सं. द्वितीयः तेनुं दुइओ आय. ३० ॥ वेकाणे जावमां सं. ऋतुनुं उदू अने सं. रजतनुं रयदं एवां रूप न आय. कोइ उद तेनेमाटे व्यत्यय (अदलो बदलो) आय एम सिद्ध ठे. जेम सं. दिही एवो श दिहिहिः एवं सूत्र आगल कहेवामां आवशे. ॥ २०ए ॥

॥ टुंढिका ॥

रुदित ७१ दि ३१ ए ११ रुदित—अनेन दिना सहतस्य एः क्लीबे सम् मोनु० रूपं । ऋतु ऋणर्ज्वषत्तर्षौवा इति ऋस्थाने रि कगचजे-
ति तलुक् ११ अक्लीबेसौ दीर्घः अंत्यव्यंज० सलुक् रिज् । पदे ऋतु
उदत्वादौ ऋ उ कगचजेति तलुक् ११ अक्लीबेदीर्घः अंत्यव्यं० सलु-
क् उ ऊ रजतं ११ कगचजेति तलुक् जलुक्च अवर्णो अ य क्ली-
बे सम् मोनु० रययं । एतद् अंत्यव्यं० दलुक् कगचजेति तलुक् ११
क्लीबे सम् मोनु० एअं । गतः अतः सेडोः विसर्गस्य डो कगचजेति-
तलुक् गउ । एवं आगउ । सांप्रतं । ह्रस्वः संयोगे सा स सर्वत्र०
रलुक् कगचजेति तलुक् अवर्णो अ य ११ अंत्यव्यं० सलुक् मोनु०
संपयं । यतः तत आदेर्यो जः यस्य जः अतः सेडोः विसर्गस्य डो ।
उ कगचजेति उजयत्र तलुक् जउ तउ । कृत हत ऋतोऽत् क क
कगचजेति उजयत्र तलुक् अवर्णो अ य ११ क्लीबे सम् मोनु० कयं
हयं । हताशः कगचजेति तलुक् अवर्णो अ य शषोः सः अतः सेडोः
विसर्गस्य डो डित्यं हयासो । श्रुत सर्वत्र रलुक् शषोः सः कगचजे-
ति तलुक् अतः सेडोः विसर्गस्य डो डित्यं सुउ । आकृति— इत्कृपादौ
कृ कि कगचजेति तलुक् ११ अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् आक-
ई । निर्वृत— सर्वत्र रलुक् उदत्वादौ वृ वु अनादौ द्वित्वं कगचजेति
तलुक् ११ अतः सेडोः निव्वुतो । तातः ११ कगचजेति तलुक् अव-
र्णो अ य ११ अतः सेडोः ताउ । एवं कतरः कयरो । द्वितीय—
सर्वत्र वलुक् द्विन्योरुत् इ उ पानीयादिष्वित् ती ति कगचजेति
तययो लुक् ११ अतः सेडोः दुइउ ॥ २०ए ॥

टीका भाषांतर. रुदित शब्दना तनो दि साथे बेवमो ण थाय. रुदित तेने चालता सूत्रथी दिसहित तनो ण थाय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी रुणं रूप थाय. सं. ऋतु तेने ऋणर्ज्वषभतृ० कगचज अक्लीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी रिज रूप थाय. बीजे पहे उदत्वादौ कगचज अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी उज रूप थाय. सं. रजत तेने कगचज अवर्णो क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी रययं थाय. सं. एतद् तेने अंत्यव्यं० कगचज० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी एअं रूप थाय. सं. गतः तेने अतः सेडोः कगचज ए सूत्रोथी गओ रूप थाय. एवी रीते सं. आगतः तेनुं आगओ रूप थाय. सं. सांप्रतं तेनुं ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र रलुक् कगचज० अवर्णो० अंत्यव्यं० मोनु० ए सूत्रोथी संपयं रूप थाय. सं. यतः ततः तेने आदेर्योजः अतः सेडोः कगचज ए सूत्रोथी जओ तओ एवां रूप थाय. सं. कृत हत तेने ऋतोऽत् कगचज अवर्णो क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी कयं हयं एवां रूप थाय. सं. हताशः तेने कगचज अतः सेडोः डित्यं ए सूत्रोथी हयासो रूप थाय. सं. श्रुत तेने सर्वत्र० शषोः सः कगचज० अतः सेडोः डित्यं ए सूत्रोथी सुओ रूप थाय. सं. आकृति तेने इत्कृपादौ कगचज अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी आकई रूप थाय. सं. निर्वृत तेने सर्वत्र रलुक् उदत्वादौ अनादौ० कगचज अतः सेडोः ए सूत्रोथी निव्वुतो थाय. सं. तातः तेने कगचज अवर्णो अतः सेडोः ए सूत्रोथी ताओ रूप थाय. एवी रीते सं. कतरः तेनुं कयरो रूप थाय. सं. द्वितीय तेने सर्वत्र रलुक् द्विन्योरुत् पानयिादिष्वित् कगचज अतः सेडोः ए सूत्रोथी दुहओ रूप थाय. ॥२०॥

सप्ततौ रः ॥ २१० ॥

सप्ततौ तस्य रो जवति ॥ सत्तरी ॥ २१० ॥

मूल भाषांतर. सप्तति शब्दना तनो र थाय. सं. सप्तति तेनुं सत्तरी एवुं रूप थाय.

॥ टुंडिका ॥

सप्तति ११ र ११ सप्तति कगटडेतिप्लुक् अनादौद्वित्वं अनेन ति

रि ११ अक्लीबेदीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् सत्तरी ॥ २१० ॥

टीका भाषांतर. सप्तति शब्दना तनो र थाय. सं. सप्तति तेने कगटड अनादौ द्वित्वं चालता सूत्रे तिनो रि थाय. अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी सत्तरी रूप थाय. ॥ २१० ॥

अतसी सातवाहने लः ॥ २११ ॥

अनयोस्तस्य लो जवति ॥ अलसी । सालहणो सालवाहणो । सालाहणी जासा ॥ २११ ॥

મૂલ ભાષાંતર. અતસી અને સાતવાહન શબ્દના તનો લ થાય. સં. અત-
સી તેનું અલસી થાય. સં. સાતવાહન તેનું સાલહણો થાય અને સાલવાહનો
પણ થાય. સં. સાતવાહની ભાષા તેનું સાલાહણી ભાસા એવું રૂપ થાય. ॥૨૧૧॥

॥ ટુંઢિકા ॥

અતસી ચ સાતવાહનશ્ચ અતસીસાતવાહનું: તસ્મિન્ ૭૧ લઃ ૧૧
અતસી અનેન તસ્ય લઃ અંત્યવ્યંઽ સલુક્ અલસી । સાતવાહન
અનેન તસ્ય લઃ કગચજેતિ વલુક્ સ્વરસ્યોદ્ઘૃત્તે ઇતિ નિષેધપ્રાસાદ-
પિ વાહુલકાત્ સંધિર્ન જવતિ તસ્માત્ સમાનાનાં દીર્ઘઃ નોણઃ અ-
તઃ સેડોઃ સાલાહણો । યત્ર વલુક્ ન તત્ર સાલવાહણો પૂર્વવત્ ।
સાતવાહનો દેવતા અસ્યા ઇતિ સા સાલાહણી પદ્મે સાતવાહની
દેવતાઅણ્ પ્રત્યયઃ અપર્ણે અલોપઃ લોકાત્ પ્રત્યયડીર્નવા ઇતિ ડી
પ્રત્યયઃ લુક્ અલોપઃ કગચજેતિ વલોપઃ અનેન તસ્ય લઃ સમાના-
નાંતેન દીર્ઘઃ નોણઃ અંત્યવ્યંઽ સલુક્ સાલવાહણી જાષા શષોઃ સઃ
અંત્યવ્યં સલુક્ જાસા ॥ ૨૧૧ ॥

ટીકા ભાષાંતર. અતસી અને સાતવાહન શબ્દના તનો લ થાય. સં. અ-
તસી તેને ચાલતા સૂત્રથી તનો લ થાય. અંત્યવ્યંઽ એ સૂત્રથી અલસી રૂપ થાય. સં.
સાતવાહન તેને ચાલતા સૂત્રથી ત નો લ થાય. પઢી કગચજ સૂત્ર પામે. અહિં સ્વર-
સ્યોદ્ઘૃત્તે એ સૂત્રથી નિષેધથી પ્રાપ્ત થયેલા વાહુલકથી સંધિ ન થાય. તેથી સમાના-
નાં દીર્ઘ થાય. પઢી નોણઃ અતઃ સેડોઃ એ સૂત્રોથી સાલાહણો રૂપ થાય. જ્યારે વ-
નો લુક્ ન થાય, ત્યારે પૂર્વવત્ સાલવાહણો રૂપ થાય. સાતવાહન જેના દેવતા છે તે
સાલાહણી કહેવાય. સં. સાતવાહની તેને દેવતાર્થમાં અણ્ પ્રત્યય આવે પઢી અવર્ણે
લોકાત્ પ્રત્યયડીર્નવા લુક્ કગચજ ચાલતા સૂત્રે તનો લ થાય. પઢી સમાનાનાં
તેન દીર્ઘઃ નોણઃ અંત્યવ્યંઽ એ સૂત્રોથી સાલવાહણી રૂપ થાય. સં. ભાષા તેને
શષોઃસઃ અંત્યવ્યંજઽ એ સૂત્રોથી ભાસા રૂપ થાય. ॥ ૨૧૧ ॥

પલિતે વા ॥ ૨૧૨ ॥

પલિતે તસ્ય લો વા જવતિ ॥ પલિલં પલિશ્ચં ॥

મૂલ ભાષાંતર. પલિત શબ્દના ત નો વિકલ્પે લ થાય. સં. પલિત તેનું પલિલં
થાય તથા પલિઅં થાય. ॥ ૨૧૨ ॥

॥ टुडिका ॥

पलित ७१ वा ११ पलित अनेन तस्य लः ११ क्लीबे सम् मोनु०
द्वितीये कगचजेति तलुक् शेषं पूर्ववत् पलितं पलिअं ॥ २१२ ॥

टीका भाषांतर. पलित शब्दना त नो विकल्पे ल आय. सं. पलित तेने चालता
त्रयी त नो ल आय. पढी क्लीबे सम् मोनु० बीजे पहे कगचज बाकी पूर्ववत् अइ
लिलं तथा पलिअं एवां रूप आय. ॥ २१२ ॥

पीते वो ले वा ॥ २१३ ॥

पीते तस्य वो वा जवति स्वार्थलकारे परे ॥ पीवलं पीअलं ॥
ल इति किम् । पीअं ॥

मूल भाषांतर. पीत शब्दना त नो विकल्पे व आय. स्वार्थ नो ल प्रत्यय परठते.
सं. पीतलं तेनुं पीवलं आय. अने पहे पीअलं आय. मूलमां ल प्रत्ययनुं ग्रहण ठे
तेथी पीतं तेनुं पीअं आय. ॥ २१३ ॥

॥ टुडिका ॥

पीत ७१ व ११ ल ७१ वा ११ पीत- स्वार्थे विद्युत्-पीत पीताधी
ल्लः इति ल प्रत्ययः अनेन तस्य व ११ क्लीबे सम् पीवलं । पहे
पीत विद्युत्यल्लः प्र० कगचजेति तलुक् ११ क्लीबे सम् पीअलं पीत
११ कगचजेति तलुक् क्लीबे सम् पीअं ॥ २१३ ॥

टीका भाषांतर. पीत शब्दना त नो विकल्पे व आय स्वार्थनो ल प्रत्यय परठते.
सं. पीत तेने स्वार्थे विद्युत् पीत पीताधी ल्लः ए सूत्रथी ल प्रत्यय आवे पढी 'आ
चालता सूत्रथी त नो व आय. क्लीबे सम् ए सूत्रथी पीवलं रूप आय. बीजे पहे पीत
विद्युत्य ल्लः प्र० कगचज क्लीबे सम् ए सूत्रथी पीअलं रूप आय. सं. पीत तेने
कगचज क्लीबे सम् ए सूत्रथी पीअं रूप आय. ॥ २१३ ॥

वितस्ति- वसति- जरत- कातर- मातुलिङ्गे हः ॥ २१४ ॥

एषु तस्य हो जवति ॥ विहत्थी । वसही ॥ बहुलाधिकारात्क-
चिन्न जवति ॥ वसई । जरहो । काहलो । मातुलिङ्गं । मातुलुंग
शब्दस्य तु मातुलुंगं ॥

मूल भाषांतर. वितस्ति वसति भरत कातर मातुलिङ्ग शब्दोना त नो ह आय.
सं. वितस्ति तेनुं विहत्थी आय. सं. वसति तेनुं वसही आय. बहुल अधिकार ठे

तेथी कोइवेकाणे न आय. जेम-सं. वसति तेनुं वसई आय. सं. भरत तेनुं भरहो आय. सं. कातर तेनुं काहलो आय. सं. मातुलिगं तेनुं मातुलुंग आय जो मातुलुंग शब्द होय तो तेनुं माउलुंग आय. ॥ २१४ ॥

॥ टुंडिका ॥

वितस्तिश्च वसतिश्च जरतश्च कातरश्च मातुलिगं च वितस्तिव-
सतिजरतमातुलिगं तस्मिन् ह ११ वितस्ति अनेन तस्य हः
स्तस्य थोऽसमस्तस्तंवे वा इति स्तस्य थः अनादौ द्वित्वं
द्वितीय० पूर्व थ तः ११ अंत्यव्यं० सलुक् विहत्थी । वसति अनेन
तस्य हः अक्लीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् वसही । बहुलाधिका-
रात् कचिन्न जवति वसति ११ कगचजेति तलुक् अक्लीवे दीर्घः
अंत्यव्यं० सलुक् वसई । जरत ११ अनेन तस्य हः अतः सेडोः
जरहो । कातर अनेन तस्य हः ११ अतः सेडोः हरिजादौ लः र
ल काहलो । मातुलिगं अनेन तस्य हः क्लीवे सम् मोनु० माहु-
लिगं । मातुलुंगशब्दे तु कगचजेति तलुक् माउलुंगं ॥ २१४ ॥

टीका भाषांतर. वितस्ति वसति भरत कातर अने मातुलिग शब्दना त
नो ह आय. सं. वितस्ति तेने चावता सूत्रथी त नो ह आय. स्तस्यथोऽसमस्त
अनादौ द्वित्वं द्वितीय० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी विहत्थी रूप आय. सं. वसति तेने
चावता सूत्रथी त नो ह आय. पढी अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी वसही
रूप आय. बहुल अधिकार ठे तेथी कोइ वेकाणे न आय जेम. सं. वसति तेने कगचज
अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी वसई रूप आय. सं. भरत तेने चावता सूत्र
त नी ह आय. अतः सेडोः ए सूत्रथी भरहो रूप आय. सं. कातर तेने चावता सूत्रथी
त नो ह आय पढी अतः सेडोः हरिजादौ लः ए सूत्रोथी काहलो रूप आय. सं.
मातुलिगं तेने चावता सूत्रथी त नो ह आय. पढी क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी
माहुलिगं रूप आय. जो मातुलुंग शब्द होय तो कगचज ए सूत्रोथी माउलुंगं एवं
रूप आय. ॥ २१४ ॥

मेथि-शिथिर-शिथिल-प्रथमे अस्य ढः ॥ २१५ ॥

एषु अस्य ढो जवति ॥ हापवादः ॥ मेढी । सिढिलो । सिढिलो ।
पढसो ॥ २१५ ॥

मूलभाषांतर. मेथि शिथिर शिथिल प्रथम ए शब्दोना थ नो ढ आय. ह नो अपवाद आय. सं. मेथि तेनुं मेढी रूप आय. सं. शिथिर तेनुं सिढिलो रूप आय. सं. शिथिल तेनुं सढिलो रूप आय. सं. प्रथम तेनुं पढमो रूप आय.

॥ ढुंढिका ॥

मेथिश्च शिथिरश्च शिथिलश्च प्रथमश्च मेथिशिथिरशिथिल-
प्रथमं तस्मिन् ७१ थ ६१ ढ ११ मेथि- ११ अनेन यस्य ढः अ-
क्कीवे सौदीर्घः मेढी । शिथिरः ११ अनेन थ ढः हरिद्रादौ लः रस्य
लः अतः सेडोंः सिथिलो । शिथिल ११ शषोः सः शिथिलें गुदे वा
इति सि स अनेन यस्य ढः अतः सेडोंः सढिलो । प्रथम ११ सर्वत्र
रलुक् अनेन यस्य ढः अतः सेडोंः पढमो ॥ २१५ ॥

टीका भाषांतर. मेथि शिथिर शिथिल प्रथम ए शब्दोना थनो ढ आय.
सं. मेथि तेने चावता सूत्रथी थ नो ढ आय. अक्कीवे सौ दीर्घः ए सूत्रथी मेढी रूप
आय. सं. शिथिर तेने चावता सूत्रथी थनो ढ आय. पढी हरिद्रादौ लः अतः
सेडोंः ए सूत्रोथी सिथिलो रूप आय. सं. शिथिल तेने शषोः सः शिथिलें गुदे वा
चावता सूत्रथी थनो ढ आय. अतः सेडोंः ए सूत्रथी सढिलो रूप आय. सं. प्रथम
तेने सर्वत्र रलुक् चावता सूत्रथी थनो ढ आय. अतः सेडोंः ए सूत्रथी पढमो
रूप आय. ॥ २१५ ॥

निशीथ-पृथिव्योर्वा ॥ २१६ ॥

अनयोस्थस्य ढो वा जवति ॥ निसीढो । निसीहो । पुढवी । पुहवी ॥

मूल भाषांतर. निशीथ अने पृथिवी शब्दना थनो विकल्पे ढ आय. सं.
निशीथ तेनां निसीढो निसीहो एवां रूप आय. सं. पृथिवी तेना पुढवी पुहवी
एवां रूप आय. ॥ २१६ ॥

॥ ढुंढिका ॥

निशीथश्च पृथिवी च निशीथपृथिव्यौ तयोः ७२ वा ११ नि-
शीथः शषोः सः अनेन यस्य ढः ११ अतः सेडोंः निसीढो । नि-
शीथ- शषोः सः खघथधनां अतः सेडोंः निसीहो । पृथिवी ११
पथिपृथिवीप्रतिश्रूत् थि थ उहत्वादौ पृ पु अनेन थ ढः अं-
त्यव्यं सलुक् पुढवी । पदे पृथिवी- पथिपृथिवी थि थ उह-
त्वादौ पु खघथ यस्य ढः पुहवी ॥ २१६ ॥

टीका भाषांतर. निशीथ अने पृथिवी शब्दनाथनो विकल्पे ठ आय. सं. निशीथ तेने शषोः सः चालता सूत्रे थनो ठ आय. अतः सेडोंः ए सूत्रथी निसीहो रूप आय. बीजे पहे सं. निशीथ तेने शषोः सः खघथ० अतः सेडोंः ए सूत्रोर्थ निसीहो आय. सं. पृथिवी तेने पथिपृथिवी० उदत्वादौ चालता सूत्रथी थनो ठ आय. अंत्यव्यंजन ए सूत्रोथी पुढवी रूप आय. बीजेपहे सं. पृथिवी तेने पथिपृथिवी० उदत्वादौ खघथ० ए सूत्रोथी पुढवी रूप आय. ॥ ११६ ॥

दशन-दष्ट-दग्ध-दोला-दंड-दर-दाह-दंभ-दर्भ-कदन-दोहदे

दो वा डः ॥ ११७ ॥

एषु दस्य डो वा जवति ॥ डसणं दसणं । डट्टो दट्टो । डड्डो दड्डो । डोला दोला । डंडो दंडो । डरो दरो । डाहो दाहो । डंभो दंभो । डब्भो दब्भो । कडणं कयणं । डोहलो दोहलो ॥ दरशब्दस्य च जयार्थवृत्तेरेव जवति । अन्यत्र दर-दलिश्च ॥

मूल भाषांतर. दशन दष्ट दग्ध दोला दंड दर दाह दंभ दर्भ कदन दोहदे ए शब्दोना डनो विकल्पे द आय. सं. दशनं तेनुं डसणं दसणं आय. सं. दष्ट तेनुं डट्टो दट्टो आय. सं. दग्ध तेना डड्डो दड्डो आय. सं. दोला तेना डोला दोला आय. सं. दंभ तेना डण्डो दण्डो आय. सं. दर तेना डरो दरो आय. सं. दाह तेना डाहो दाहो आय. सं. दंभ तेना डंभो दंभो आय. सं. दर्भ तेना डब्भो दब्भो आय. सं. कदनं तेना कडणं कयणं आय. सं. दोहदे तेनां डोहलो दोहलो रूप आय. दर शब्दनो अर्थ जो भय थतो होय तोज आय. नहीं तो सं. दर-दलित तेना दर-दलिअ आय. ॥ ११७ ॥

॥ टुंठिका ॥

दशनं च दष्टश्च दग्धश्च दोला च दंडश्च दरश्च दायश्च दंभश्च दर्भश्च कदनं च दोहश्च दशनदष्टदग्धदोलादंडदरदाहदंभदर्भकदनदोहदं तस्मिन् ११ द ६१ वा ११ ड ११ दशन अनेन वा द ड शषोः सः नोणः ११ क्लीबे सम् डसणं दसणं । दष्ट ष्ट क अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोंः डट्टो पहे दष्ट ष्टस्यानु ष्ट क अनादौ द्वित्वं द्वितीय० पूर्वथस्य टः ११ अतः सेडोंः दट्टो । दग्ध दोला दण्ड दर दाह दंभ— अनेन विकल्पेन सर्वत्र दस्य डः ११ प्रथमे अंत्य-

व्यं० सलुक् अन्यत्र अतः सेडोः डम्नो दम्नो । डोला दोला डण्डो
दण्डो । डरो दरो । डाहो दाहो । डम्नो दम्नो दर्ज- अनेन वा
दस्य डः सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीये पूर्वजस्य वः अतः
सेडोः डब्जो दब्जो । कदन अनेन दस्य रुः नोणः क्लीवे सम्
मोनु० कडणं पक्षे कगचजेति दलुक् अवर्णो अ य नोणः नस्य णः
११ क्लीवे सम् मोनु० कणयं । दर-दलित ॥ कगचजेति तलुक्
दर दलिश्च ॥ २१७ ॥

टीका भाषांतर. दशन विगेरे शब्दोना दनो विकल्पे ड आय. सं. दशन तेने
चालता सूत्रथी दनो ड आय. पढी शषोः सः नोणः क्लीवे सम् ए सूत्रोथी डसणं
दसणं रूप आय. सं. दष्ट तेने छनो ट आय. अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः ए सूत्रोथी
डट्टो रूप आय. बीजे पक्षे दष्ट तेने छस्यानु० अनादौ द्वित्वं द्वितीय० अतः सेडोः
ए सूत्रोथी दट्टो रूप आय. सं. दग्ध दोला दण्ड दर दाह दंभ ए शब्दोने चालता सूत्रे
विकल्पे दनो ड आय. प्रथमपक्षे दोला ने अंत्यव्यं० अने बीजे अतः सेडोः ए सूत्रोथी
डम्भो दम्भो डोला दोला डण्डो दण्डो डरो दरो डाहो दाहो डम्भो दम्भो रूप
आय. सं. दर्भ तेने चालता सूत्रथी दनो ड आय. सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं
द्वितीय० अतः सेडोः ए सूत्रोथी डम्भो दम्भो रूप आय. सं. कदन तेने चालता
सूत्रथी दनो ड आय. नोणः क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी कडणं आय. बीजे पक्षे
कगचज अवर्णो नोणः क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी कणयं रूप आय. सं. दर-द-
लित तेने कगचज ए सूत्रथी दर-दलिअ एवुं रूप आय. ॥ २१७ ॥

दंश-दहोः ॥ २१८ ॥

अनयोर्धात्वोर्दस्य डो जवति ॥ डसइ । डहइ ॥

मूल भाषांतर. दंश अने दह धातुना दनो ड आय. सं. दशति तेनुं डसइ
आय. सं. दहति तेनुं डहइ आय. ॥ २१८ ॥

॥ तुंडिका ॥

दंशदह १२ दशति- अनेन द ड त्यादीनां ति इ डसइ । दहति
अनेन द ड त्यादीनां ति इ डहइ ॥ २१८ ॥

टीका भाषांतर. दंश अने दह धातुना दनो ड आय. सं. दशति तेने चालता
सूत्रथी दनो ड आय पढी त्यादीनां सूत्रथी डसइ आय. सं. दहति तेने चालता
सूत्रथी दनो ड आय पढी त्यादीनां सूत्रथी डहइ आय. ॥ २१८ ॥

संख्या-गज्जदे रः ॥ ११ए ॥

संख्यावाचिनि गद्गदशब्दे च दस्य रो जवति ॥ ए आरह ।
वारह । तेरह । गग्गरं ॥ अनादेरित्येव । ते दश ॥ असंयुक्त-
स्येत्येव ॥ चउदह ॥ ११ए ॥

मूल भाषांतर. संख्यावाची शब्द अने गद्गद शब्दना दनो र आय. सं. एकादश तेनुं एआरह आय. सं. द्वादश तेनुं वारह आय. सं. त्रयोदश तेनुं तेरह आय. सं. गद्गदं तेनुं गग्गरं आय. आदिज्ञत न होय तो आय तेथी सं. ते दश तेनुं ते दस आय. जोडाहरे वर्जित होय तो आय. तेथी सं. चतुर्दश तेनुं चउदह आय. ॥ ११ए ॥

॥ टुंठिका ॥

संख्या च गद्गदं च संख्यागद्गदं तस्मिन् ११ र ११ एकादश-
कगचजेति क्लुक् दश पाषाणे हः शस्य हः अनेन दस्य रः १३
जस्रशसोर्लुक् एआरह । द्वादश कगटडेति दलुक् अनेन दस्य रः
दशपाषाणे हः शस्य हः १३ जस्रशसोर्लुक् वारह । त्रयोदश- १३
एत्रयोदशादौ स्वरस्यसस्वरव्यंजनेन त्रयोस्थाने ते अनेन दस्य रः
दशपाषाणे हः शस्य हः १३ जस्रशसोर्लुक् तेरह । गद्गद कग-
टमेति दलुक् अनादौ द्वित्वं अनेन दस्य रः ११ क्लीबे सम् मोनु०
गग्गरं । दश- शषोः सः दस । चतुर्दश कगचजेति तलुक् सर्वत्र
रलुक् दशपाषाणे हः श ह चउदह ॥ ११ए ॥

टीका भाषांतर. संख्यावाची शब्द अने गद्गद शब्दना दनो र आय. सं. एकादश तेने कगचज दशपाषाणे हः चालता सूत्रे दनो र आय. जस्रशसोर्लुक् ए सूत्रथी एआरह रूप आय. सं. द्वादश तेने कगटड० चालता सूत्रे दनो र आय. दशपाषाणे हः जस्रशसोर्लुक् ए सूत्रथी वारह रूप आय. सं. त्रयोदश तेने एत्रयोदशादौ स्वरस्यसस्वरव्यंजनेन ए सूत्रथी त्रयो ने स्थाने ते आय. पठी चा- लता सूत्रथी दनो र आय. दशपाषाणे हः जस्रशसोर्लुक् ए सूत्रथी तेरह रूप आय. सं. गद्गद तेने कगटड अनादौ द्वित्वं चालता सूत्रथी दनो र आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रथी गग्गरं रूप आय. सं. दश तेने शषोः सः ए सूत्रथी दस एवं रूप आय. सं. चतुर्दश तेने कगचज सर्वत्र दशपाषाणे हः ए सूत्रथी चउदह रूप आय. ॥ ११ए ॥

कदल्यामडुमे ॥ २२० ॥

कदलीशब्दे अडुमवाचिनि दस्य रो जवति ॥ करली ॥ अडुम इति किम् । कयली केली ॥

मूल भाषांतर. कदली शब्दनो अर्थ जो वृक्ष अतो न होय तो तेना दनो र आय. सं. कदली तेनुं करली आय. मूलमां वृक्षवाचक होय तो एम कहुं ठे तेशी कदली तेनुं कयली आय. पहे केली पण आय. ॥ २२० ॥

॥ टुंडिका ॥

कदली ११ अडुम ११ कदली ११ अनेन दस्य रः अंत्यव्यं० सलुक् करली मृगविशेषः । कदली— कगचजेति तलुक् अवर्णो अ य ११ अंत्यव्यं० सलुक् कयली कदली वा कदले इति दकारेण कस्य के ११ अंत्यव्यं० सलुक् केली ॥ २२० ॥

टीका भाषांतर. वृक्षवाची न होय तेवा कदली शब्दना द नो र आय. सं. कदली—आ चालता सूत्रथी द नो र आय. अंत्यव्यं० सलुक् ए सूत्रथी करली रूप आय. करली एक जातना मृगनुं नाम ठे वृक्षवाची कदली शब्द तेने कगचज अवर्णो अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी कयली आय. पहे कदली तेने वा कदले ए सूत्रे दकार साथे क नो के आय. पली अंत्यव्यं० ए सूत्रथी केली रूप आय. ॥ २२० ॥

प्रदीपि-दोहदे लः ॥ २२१ ॥

प्रपूर्वे दीप्यतौ धातौ दोहद शब्दे च दस्य लो जवति ॥ पली-वेइ । पलित्तं । दोहलो ॥ २२१ ॥

प्रउपसर्गवाला दीप् धातु अने दोहद शब्दना द नो ल आय. सं. प्रदीपयति तेनुं पलीवेइ आय. सं. प्रदीप्त तेनुं पलित्तं आय. सं. दोहद तेनुं दोहलो आय. ॥ २२१ ॥

॥ टुंडिका ॥

प्रदीपिश्च दोहदश्च प्रदीपिदोहदं तस्मिन् ११ ल ११ प्रपूर्वे इदी-पाव् दीप्तौ दीप् प्रदीप्यंतं प्रयुक्ते प्रयोक्तृव्यापारे णिग् इ वर्त्तमाना तिव् णेरदादावे एत्वं अनेन दस्य लः पोवः त्यादीनां ति इ पलीवेइ । प्रदीप्त अनेन दस्य लः ह्रस्वः संयोगे दी दि कगटडेति प्रलुक् अनादौ द्वित्वं ११ क्लीवे सम् मोनु० पलित्तं । दोहद—अनेन दस्य लः ११ क्लीवे सम् मोनु० अतः सेडोः दोहलो ॥ २२१ ॥

टीका भाषांतर. प्रदीप् धातु अने दोहद शब्दना द नो ल आय. प्र उपसर्गवाला दीप् धातुने प्रेरणार्थमां प्रयोक्तृव्यापारे णिग् ए सूत्रथी इ प्रत्यय आवे पठी वर्त्त० तिब् प्रत्यय आवे णेरदादावे ए सूत्रे ए आय. चालता सूत्रथी द नो ल आय. पठी पोचः त्यादीनां ए सूत्रोथी पलीवेइ रूप आय. सं. प्रदीप्त तेने चालता सूत्रथी द नो ल आय पठी ह्रस्वः संयोगे कगटड अनादौ द्वित्वं क्लीबे सस् मोनु० ए सूत्रोथी पलित्तं रूप आय. सं. दोहद तेने चालता सूत्रथी द नो ल आय. क्लीबे सस् मोनु० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी दोहलो रूप आय. ॥ २२१ ॥

कदंबे वा ॥ २२२ ॥

कदंबशब्दे दस्य लो वा जवति ॥ कलम्बो । कयम्बो ॥ २२२ ॥

मूल भाषांतर. कदंब शब्दना दनो विकल्पे ल आय. सं. कदंब तेना कलम्बो कयम्बो एवा रूप आय. ॥ २२२ ॥

॥ टुंठिका ॥

कदंब ३१ वा ११ कदंब—अनेन दस्य लः ११ अतः सेडोंः कलम्बो

कदंब— कगचजेति दलुक् अवर्णो अ य कयम्बो ॥ २२२ ॥

टीका भाषांतर. कदंब शब्दना द नो विकल्पे ल आय. सं. कदंब तेने चालता सूत्रथी द नो ल आय. पठी अतः सेडोंः ए सूत्रथी कलंबो रूप आय. बीजे पहे कदंब तेने कगचज अवर्णो ए सूत्रोथी कयंबो रूप आय. ॥ २२२ ॥

दीपौ धो वा ॥ २२३ ॥

दीप्यतौ दस्य धो वा जवति ॥ धिप्पइ दिप्पइ ॥

मूल भाषांतर. दीप् धातुना दनो विकल्पे ध आय. सं. दीप्यते तेना धिप्पइ तथा दिप्पइ एवां रूप आय. ॥ २२३ ॥

॥ टुंठिका ॥

दीपि ३१ धः ११ वा ११ दीप्यते— अनेन दस्य धः ह्रस्वः संयोगे धी धि अधोमनयां धलुक् शकादीनां द्वित्वं प्प त्यादीनां ति इ धिप्पइ दीप्यते ह्रस्वः संयोगे दी दि अधोमनयां यलुक् शकादीनां द्वित्वं प्प त्यादीनां ति इ दिप्पइ ॥ २२३ ॥

टीका भाषांतर. दीपि धातुना द नो विकल्पे ध आय. सं. दीप्यते तेने चालता सूत्रे द नो ध आय. ह्रस्वः संयोगे अधोमनयां शकादीनां द्वित्वं त्यादीनां ए

सूत्रोष्ठी धिष्पइ आय. सं. दीप्यते तेने ह्रस्वः संयोगे अधोमनयां शकादीनां
द्वित्वं त्यादीनां ए सूत्रोष्ठी दिष्पइ रूप आय. ॥ २२३ ॥

कदर्थिते वः ॥ २२४ ॥

कदर्थिते दस्य वो जवति ॥ कवडिउ ॥

मूल भाषांतर. कदर्थित शब्दना दनो व आय. सं. कदर्थितः तेनुं कवडिओ
आय. ॥ २२४ ॥

॥ टुंठिका ॥

कदर्थित ११ व ११ कदर्थित ११ अनेन दस्य वः वृत्तप्रवृत्तमृ-
त्तिकापत्तनकदर्थिते टः अस्य टः सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं
कगचजेति तलुक् अतः सेडोः कवहिउ ॥ २२४ ॥

टीका भाषांतर. कदर्थित शब्दना दनो व आय. सं. कदर्थित तेने चालता
सूत्रोष्ठी दनो व आय. पढी वृत्त प्रवृत्त मृत्तिका० सर्वत्र अनादौ द्वित्वं कगचज
अतः सेडोः ए सूत्रोष्ठी कवडिओ रूप आय. ॥ २२४ ॥

ककुदे हः ॥ २२५ ॥

ककुदे दस्य हो जवति ॥ कउहं ॥

मूल भाषांतर. ककुद शब्दना दनो ह आय. सं. ककुद तेनुं कउहं आय. ॥ २२५ ॥

॥ टुंठिका ॥

ककुद ११ हः ११ ककुद— कगचजेति कलुक् अनेन दस्य हः कउहं ॥ २२५ ॥

टीका भाषांतर. ककुद शब्दना दनो ह आय. सं. ककुदं तेने कगचज चालता
सूत्रे दनो ह आय. एटले कउहं एवं रूप आय. ॥ २२५ ॥

निषधे धो ढः ॥ २२६ ॥

निषधे धस्य ढो जवति ॥ निसढो ॥

मूल भाषांतर. निषध शब्दना धनो ढ आय. सं. निषध तेनुं निसढो आय.

॥ टुंठिका ॥

निषध ११ ध ६१ ढ ११ निषध— शषोः सः ष स अनेन धस्य ढः

११ अतः सेडोः निसढो ॥ २२६ ॥

टीका भाषांतर. निषध शब्दना धनो ढ आय. सं. निषध तेने शषोः सः चालता सूत्रे धनो ढ आय. अतः सेडोः ए सूत्रोशी निसढो रूप आय. ॥ २२६ ॥

वौषधे ॥ २२७ ॥

औषधे धस्य ढो वा जवति ॥ उसढं उसहं ॥

मूल भाषांतर. औषध शब्दना धनो विकल्पे ढ आय. सं. औषधं तेनुं ओसढं तथा ओसहं एवां रूप आय. ॥ २२७ ॥

॥ ढुढिका ॥

वा ११ औषध ७१ औषध—औत उत औ उ शषोः सः श स
अनेन धस्य ढः ११ क्लीवे सम् मोनु० ओसढं । पढे खघथ० ध
ह उसहं ॥ २२७ ॥

टीका भाषांतर. औषध शब्दना धनो विकल्पे ढ आय. सं. औषध तेने औत ओत शषोः सः चालता सूत्रोशी धनो ढ आय. क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोशी ओसढं एवुं रूप आय. पढे खघथ० ए सूत्रोशी ओसहं रूप आय. ॥ २२७ ॥

नो णः ॥ २२८ ॥

स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादेर्नस्य णो जवति ॥ कणयं । मयणो ।
वयणं । नयणं । माणइ ॥ आर्षे । आरनालं । अनिलो । अनलो ।
इत्याद्यपि ॥

मूल भाषांतर. स्वरथीपर जोडाहरे वर्जित अने आदिचूत न होय तेवा ननो ण आय. सं. कनकं तेनुं कणयं आय. सं. मदनः तेनुं मयणो आय. सं. वचनं तेनुं वयणं आय. सं. नयनं तेनुं नयणं आय. सं. मानति तेनुं माणइ आय. आर्ष प्रयोगमां. सं. आरनालं तेनुं आरनालं आय. सं. अनिल तेनुं अनिलो आय. सं. अनलः तेनुं अनलो आय. इत्यादि जाणी देवुं. ॥ २२८ ॥

॥ ढुढिका ॥

नू ६१ णः ११ कनक ११ अनेन न ण कगचजेति क्लुक् अवर्णो
अ य क्लीवे सम् मोनु० कणयं । मदन— अनेन न ण कगचजेति
द्लुक् अवर्णो अतः सेडोः मयणो । वचन— नयन अनेन न ण
११ क्लीवे सम् मोनु० वयणं नयणं । मानि पूजायां मान् तिवू व्यं-

जनाददंतेऽत् लोकात् त्यादीनां ति इ अनेन नस्य एः माणइ ।
आरनाल अनिल अनल ११ प्रथमे क्लीबे सम् मोनु० अन्यत्र
अतः सेडोंः आरनालं अनिलो अनलो ॥ २२७ ॥

टीका भाषांतर. स्वरथी पर जोडाक्षरे वर्जित अने आदिचूत न होय तेवा ननो
ण आय. सं. कनक तेने चालता सूत्रथी ननो ण आय. पढी कगचज अवर्णों क्लीबे
सम् मोनु० ए सूत्रोथी कणयं रूप आय. सं. मदन तेने चालता सूत्रथी ननो ण
आय. पढी कगचज अवर्णों अतः सेडोंः ए सूत्रोथी मयणो रूप आय. सं. वचन
तथा नयन तेने चालता सूत्रथी ननो ण आय पढी क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी
वयणं नयणं एवां रूप आय. सं. मान् धातु पूजा करवाना अर्थमां प्रवर्त्ते तेने तिव्र
प्रत्यय आवे पढी व्यंजनाददंतेऽत् लोकात् त्यादीनां पढी चालता सूत्रे ननो ण
आय. एटले माणइ रूप आय. सं. आरनालं अनिलः अनलः तेने प्रथम रूपमां
क्लीबे सम् मोनु० बाकीना वे रूपमां अतः सेडोंः ए सूत्रोथी आरनालं अनिलो
अनलो रूप आय. ॥ २२७ ॥

वादौ ॥ २२८ ॥

असंयुक्तस्यादौ वर्त्तमानस्य नस्य एो वा जवति ॥ एरो नरो ।
एई नई । एेइ नेइ ॥ असंयुक्तस्येत्येव । न्यायः । नाउ ॥ २२८ ॥

मूल भाषांतर. जोडाक्षरे वर्जित अने आदिमां रहेला ननो विकट्टे ण आय.
सं. नरः तेना एरो नरो एवां रूप आय. सं. नदी तेना एई नई एवां रूप आय. सं.
नयति तेना एेइ नेइ एवां रूप आय. जोडाक्षरे वर्जित एम कहुं ते तेथी सं. न्याय
तेनुं नाओ आय. ॥ २२८ ॥

॥ दुंडिका ॥

वा ११ आदि ७१ नर ११ अनेन वा नस्य एः अतः सेडोंः एरो
नरो । नदी अनेन वा ए कगचजेति दलुक् ११ अंत्यव्यं० सलुक्
एई नई । एीञ् प्रापणे एी पाठे धात्वादेः नी तिव्र युवर्णस्य गुणः
नी ने त्यादीनां ति इ अनेन वा ए न एेइ नेइ । न्याय ११ अ-
धोमनयां ब्रलुक् अतः सेडोंः नाउ ॥ २२९ ॥

टीका भाषांतर. जोडाक्षरे वर्जित अने आदिचूत एवा ननो विकट्टे ण आय.
सं. नर तेने चालता सूत्रथी ननो ण आय. अतः सेडोंः ए सूत्रथी एरो नरो एवां
रूप आय. सं. नदी तेने चालता सूत्रथी विकट्टे ण आय. कगचज अंत्यव्यंज० ए

सूत्रोथी णई नई रूप आय. सं. णीञ् धातु लईजवाना अर्थमां प्रवर्त्ते तेने पाठे
धात्वादे ए सूत्रथी णीनो नी आय. पठी तिव् प्रत्यय आवे. युवर्णस्य गुणः त्या-
दीनां अने चालता सूत्रथी विकल्पे ननो ण आय. एटले णेइ नेइ एवां रूप आय.
सं. न्याय तेने अधोमनयां अतः सेडों: ए सूत्रोथी नाओ रूप आय. ॥ २२९ ॥

निम्ब-नापिते ल-एहं वा ॥ २३० ॥

अनयोर्नस्य ल एह इत्येतौ वा जवतः ॥ लिम्बो निम्बो । एहा-
विउ नाविउ ॥ २३० ॥

मूल भाषांतर. निम्ब अने नापित शब्दना न स्थाने ल अने एह एवा विकल्पे धे
आदेश आय. सं. निम्बः तेना लिम्बो निम्बो एवां रूप आय. सं. नापितः तेना
एहाविओ नाविओ एवां रूप आय. ॥ २३० ॥

॥ टुंढिका ॥

निम्बश्च नापितश्च निम्बनापितं तस्मिन् ११ लश्च एहश्च लएहं
११ वा ११ निम्ब- अनेन वा नस्य लः ११ अतः सेडों: लिम्बो
निम्बो । नापित- अनेन वा नस्य एहः पोवः कगचजेति तलुक्
११ अतः सेडों: एहाविउ । नाविउ । ॥ २३० ॥

टीका भाषांतर. निम्ब अने नापित शब्दना नने स्थाने ल अने एह एवा
आदेश आय. सं. निम्बः तेने चालता सूत्रथी ननो ल आय. पठी अतः सेडों: सूत्र-
लागी लिम्बो निम्बो एवां रूप आय. सं. नापित तेने चालता सूत्रथी ननो एह
आय. पठी पो वः कगचज अतः सेडों: ए सूत्रोथी एहाविओ नाविओ एवां
रूप आय. ॥ २३० ॥

पो वः ॥ २३१ ॥

स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादेः पस्य प्रायो वो जवति ॥ सवहो ।
सावो । उवसग्गो । पईवो । कासवो । पावं । उवमा । कविलं ।
कुणवं । कलावो । कवालं । महि-वालो । गो-वइ । तवइ ॥ स्वरा-
दित्येव । कम्पइ ॥ असंयुक्तस्येत्येव । अप्पमत्तो ॥ अनादेरि-
त्येव । सुहेण पढइ ॥ प्रायइत्येव । कई । रिऊ ॥ एतेन पकारस्य
प्राप्तयोर्लोपवकारयोर्यस्मिन् कृते श्रुतिसुखमुत्पद्यते स तत्र कार्यः ॥ २३१ ॥

मूल भाषांतर. स्वरथी पर जोडाहरे वर्जित अने आदिज्ञत न होय तेवा पनो प्रायेकरीने व आय. सं. शपथः तेनुं शवहो आय. सं. शापः तेनुं सावो आय. सं. उपसर्गः तेनुं उवसर्गो आय. सं. प्रतीपः तेनुं पर्ईवो आय. सं. काश्यपः तेनुं कासवो आय. सं. पापं तेनुं पावं आय. सं. उपमा तेनुं उवमा आय. सं. कपिलं तेनुं कविलं आय. सं. कुणपं तेनुं कुणवं आय. सं. कलापः तेनुं कलावो आय. सं. कलापं तेनुं कवालं आय. सं. महीपालः तेनुं महिवालो आय. सं. गोपतिः तेनुं गोवह आय. सं. तपति तेनुं तवह आय. स्वरथी पर होय तोज आय. जेमके सं. कम्पते तेनुं कम्पह आय. जोडाहरे वर्जित होय तो आय. सं. अप्रमत्तः तेनुं अप्पमत्तो आय. आदिज्ञत न होय तोज आय. जेम सं. सुखेन पठति तेनुं सुहेण पढह आय. मूढमां प्रायनुं ग्रहण ठे तेशी कोइ ठेकाणे न पण आय. जेम सं. कपि तेनुं कई आय. सं. रिपु तेनुं रिज आय. आथी एम सिद्ध अयुं के, पकारनो दोप पण आय अने आ सूत्रथी व पण आय-ए बनेनी प्राप्तिमां ज्यां श्रवणने सुख उत्पन्न आय त्यां ते करवो. ॥ २३१ ॥

॥ टुंडिका ॥

प ६१ व ११ शपथ ११ शषोः सः स श अनेन प व खद्यथ० थ ह अतः सेडोः सवहो । शाप ११ शषोः सः अनेन प व अतः सेडोः सावो । उपसर्ग- अनेन पस्य वः सर्वत्र बलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोः उवसर्गो । प्रदीपः ११ सर्वत्र रलुक् कग-चजेति बलुक् अनेन पस्य वः अतः सेडोः पर्ईवो । काश्यपः शषोः सः अधोमनयां यलुक् अनेन प वः अतः सेडोः कासवो । पाप-अनेन प व ११ क्लीवे सम् मोनु० पावं । उपमा- ११ अनेन पस्य वः अंत्यव्यं० सलुक् उवमा । कपिल- ११ अनेन प व क्लीवे सम् कविलं । कुणप ११ अनेन प व क्लीवे सम् मोनु० कुणवं । कलाप ११ अनेन प व अतः सेडोः कलावो कलाप ११ अनेन प व क्ली-वे सम् मोनु० कवालं महीपाल- ११ ह्रस्वः संयोगे अनेन प व अतः सेडोः महिवालो । गुप् गोपने गुप् तिवू त्यादीनां ति इ युवर्णस्य गुणः गु गो व्यंजनाददंतेऽत् अनेन पस्य वः गोवह । त-पति अनेन पस्य वः त्यादीनां ति इ तवह । कम्पते त्यादीनां ति इ कम्मह । अप्रमत्त ११ सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः

अप्पमत्तो । सुख ३१ खघथ० ख ह टा आमोर्णः टा णशस्येत्
एत्वं सुहेण । पठति वोढः त्यादीनां ति इ पढइ कपि रिपु- क-
गचजेति पलुक् ११ अक्कीवे दीर्घः कई । रिऊ ॥ २३१ ॥

टीका भाषांतर. स्वरथी पर जोडाहरे वर्जित अने आदिज्ञत न होय तेवा पनो प्रायेकर
व आय. सं. शपथ तेने शषोः सः चालता सूत्रे पनो व आय. खघथ० अतः सेडोः ।
सूत्रोथी सचहो रूप आय. सं. शापः तेने शषोः सः चालता सूत्रे पनो व आय
सर्वत्र वलुक् अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः ए सूत्रोथी उवसग्गो रूप आय. सं
प्रदीपः तेने सर्वत्र कगचज चालता सूत्रे पनो व आय. अतः सेडोः ए सूत्रोथी
पईवो रूप आय. सं. काश्यपः तेने शषोः सः अधोमनयां चालता सूत्रे पनो व
आय. अतः सेडोः ए सूत्रोथी कासवो रूप आय. सं. पाप तेने चालता सूत्रे पनो व
आय. क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पावं रूप आय. सं. उपमा तेने चालता सूत्रर्थ
पनो व आय. अंत्यव्यं० ए सूत्रथी उवमा रूप आय. सं. कपिल तेने चालता सूत्रर्थ
पनो व आय. क्लीवे सम् ए सूत्रथी कविलं आय. सं. कुणपं तेने चालता सूत्रर्थ
पनो व आय. क्लीवे सम् मोनु० कुणवं आय. सं. कलाप तेने चालता सूत्रथी प
नो व आय. पढी अतः सेडोः सूत्र पामी कलावो आय. सं. कलाप तेने चालत
सूत्रथी पनो व आय. क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी कवालं रूप आय. सं. महीपाल
तेने ह्रस्वः संयोगे चालता सूत्रथी पनो व आय. अतः सेडोः ए सूत्रथी महिवालो
रूप आय. सं. गुप् धातु गोपववामां प्रवर्त्ते तेने तिबू प्रत्यय आवे. पढी त्यादीनां
युवर्णस्य गुणः व्यंजनाददंतेऽत् चालता सूत्रे पनो व आय. एटले गोवइ रूप
आय. सं. तपति तेने चालता सूत्रथी पनो व आय. पढी त्यादीनां ए सूत्रथी तवइ
रूप आय. सं. कम्पते तेने त्यादीनां ए सूत्रथी कम्मइ रूप आय. सं. अप्रमत्त तेने
सर्वत्र अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः ए सूत्रोथी अप्पमत्तो रूप आय. सं. सुख तेने
खघथ० टा आमोर्णः टाणशस्येत् ए सूत्रोथी सुहेण रूप आय. सं. पठति तेने
वोढः त्यादीनां ए सूत्रोथी पढइ रूप आय. सं. कपि तथा रिपु तेने कगचज
अक्कीवे दीर्घः ए सूत्रोथी कई तथा रिऊ रूप आय. ॥ २३१ ॥

पाटि-परुष-परिघ-परिखा-पनस-पारिजडे फः ॥ २३२ ॥

एयंते पटिधातौ परुषादिषु च पस्य फो जवति ॥ फालेइ फाडेइ ।
फरुसो । फलिहो । फलिहा । फणसो । फालिहहो ॥

मूल भाषांतर. एयंत (प्रेरणार्थ) एवा पटि धातु अने परुष विगरे शब्दोना प-
नो फ आय. सं. पाटयति तेनुं फालेइ फाडेइ आय. सं. परुष तेनुं फरुसो आय.
सं. परिघ तेनुं फलिहो आय. सं. परिखा तेनुं फलिहा आय. सं. पनस तेनुं फणसो
आय. सं. पारिभद्र तेनुं फालिहहो आय. ॥ २३२ ॥

॥ ढुंठिका ॥

पाटिश्च परूषश्च परिघश्च परिखा च पनसश्च पारिजद्रश्च पाटिप-
रूषपरिघपरिखापनसपारिजद्रं तस्मिन् ७१ क् ११ अट् पट् इट्
गतौ पट् पटंतं प्रयुंक्ते प्रयोक्तृ० णिग् आदेर्लुक्पादेरतः आप्
पपा लोकात् तिबू णेरदादावावेति ढः चपेटापाटे वा टस्य लः अ-
नेन पफ त्यादीनां तिश् फालेइ । पट् पटंतं प्रयुंक्ते प्रयोक्तृ०
णिग् आदेर्लुक्पादे० पपा लोकात् तिबू णेरदादावावे ढिडेढो रुः
अनेन पफ त्यादीनां ति इ फालेइ । परूष अनेन पफ शषोः सः
ष स ११ अतः सेडोः फरूसो । परिघ अनेन पफ हरिद्रादौ लः
रस्य लः खघथ० धस्य हः अतः सेडोः फलिहो । परिखा ११ अनेन
पफ हरिद्रादौ रस्य लः खघथ० जस्य हः सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वि-
त्वं ११ अतः सेडोः अंत्यव्यंज० सलुक् फलिहा । पनस अनेन पस्य
फः नोणः ११ अतः सेडोः फणसो । पारिजद्र- अनेन पफ हरि-
द्रादौ लः रस्य लः खघथ० जस्य हः सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं ११
अतः सेडोः फालिभहो ॥ १३१ ॥

टीका भाषांतर. प्रेरणार्थं पाटि धातु अने परूष विगेरे शब्दोना पनो फ आय.
अट् पट् इट् ए धातु गतिमां प्रवर्त्ते. पट् धातु गति करनारने प्रेरवना अर्थमां प्रयोक्तृ०
ए सूत्रथी णिक् प्रत्यय आवे. पठी आदेर्लुक्पादेरतः लोकात् तिबू प्र० णेरदादा-
वावेति ढः चपेटा पाटे वा चालता सूत्रथी पनो फ आय. पठी त्यादीनां ए सूत्र पामी
फालेइ आय. बीजे पहे पट् धातुने प्रयोक्तृ० आदेर्लुक्पादे० लोकात् तिबू प्र०
णेरदादावे ढोडः चालता सूत्रे पनो फ आय. त्यादीनां ए सूत्रोथी फालेइ
रूप आय. सं. परूष तेने चालता सूत्रथी पनो फ आय. पठी शषोः सः अतः सेडोः
ए सूत्रोथी फरूसो आय. सं. परिघ तेने चालता सूत्रथी पनो फ आय. पठी हरिद्रादौ
लः खघथ० अतः सेडोः ए सूत्रोथी फलिहो रूप आय. सं. परिखा तेने चालता सू-
त्रथी पनो फ आय. पठी हरिद्रादौ लः खघथ० सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं
अतः सेडोः अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी फलिहा रूप आय. सं. पनस तेने चालता
सूत्रथी पनो फ आय. पठी नोणः अतः सेडोः ए सूत्रोथी फणसो रूप आय. सं.
पारिभद्रः तेने चालता सूत्रथी पनो फ आय. पठी हरिद्रादौ लः खघथ० सर्वत्र
रलुक् अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः ए सूत्रोथी फालिभहो रूप आय. ॥ १३१ ॥

प्रभ्रूते वः ॥ २३३ ॥

प्रभ्रूते पस्य वो जवति ॥ बहुत्तं ॥

मूल भाषांतर. प्रभ्रूत शब्दना पनो व आय. सं. प्रभ्रूतं तेनुं बहुत्तं रूप आय ॥ २३३ ॥

॥ टुंठिका ॥

प्रभ्रूत ७१ व ११ प्रभ्रूत-सर्वत्र रलुक् अनेन पस्य वः खघथ०
जस्य हः तैलादौ वा द्वित्वं ह्रस्वः संयोगे ११ अतः सेडोंः
बहुत्तं ॥ २३३ ॥

टीका भाषांतर. प्रभ्रूत शब्दना प नो व आय. सं. प्रभ्रूत तेने 'सर्वत्र चालता
सूत्रथी पनो व आय. पढी खघथ० तैलादौ वा द्वित्वं ह्रस्वः संयोगे अतः सेडोंः
ए सूत्रोथी बहुत्तं एवुं रूप आय. ॥ २३३ ॥

नीपापीडे मो वा ॥ २३४ ॥

अनयोः पस्य मो वा जवति ॥ नीमो नीवो । आमेलो आवेमो ॥

मूल भाषांतर. नीप अने आपीड शब्दना पनो विकटपे म आय. सं. नीप
तेना नीमो नीवो एवां रूप आय. सं. आपीडः तेना आमेलो आवेडो रूप
आय. ॥ २३४ ॥

॥ टुंठिका ॥

नीपश्च आपीरुश्च नीपापीडं तस्मिन् ७१ म ११ वा ११ नीप अ-
नेन वा यस्य मः अतः सेडोंः नीमो । पहे पोवः नीवो । आपीड
अनेन वा पस्य मः एत्पीयूषापीरुविज्जीतकेति एत्वं मोलः ११ अ-
तः सेडोंः आमेलो । पहे आपीरु- पोवः एत्पीयूषापीडेति एत्वं
११ अतः सेडोंः आवेमो ॥ २३४ ॥

टीका भाषांतर. नीप अने आपीड शब्दना पनो विकटपे म आय. सं. नीप
तेने चालता सूत्रथी पनो म आय. पढी अतः सेडोंः ए सूत्र पामी नीमो रूप आय.
पहे पोवः ए सूत्रथी नीवो रूप आय. सं. आपीडः तेने चालता सूत्रथी विकटपे प-
नो म आय. पढी एत्पीयूषापीड० डोलः अतः सेडोंः ए सूत्रोथी आमेलो रूप
आय. पहे आपीडः तेने पोवः एत्पीयूषापीड० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी आवेडो
रूप आय. ॥ २३४ ॥

पापर्द्धौ रः ॥ २३५ ॥

पापर्द्धावपदादौ पकारस्य रो जवति ॥ पारर्द्धी ॥

मूल भाषांतर. जेनी आदिमां पद न होय तेवा पापर्द्धि शब्दना पनो र आय. सं. पापर्द्धि तेनुं पारर्द्धी आय

॥ टुंढिका ॥

पापर्द्धि ७१ र ११ पापर्द्धि— अनेन पस्य रः सर्वत्र रलुक् ११ अ-
क्तीवे दीर्घः अंत्यव्यं सलुक् पारर्द्धी ॥ २३५ ॥

टीका भाषांतर. पदनी आदि न होय तेवा पापर्द्धि शब्दना पनो र आय. सं. पापर्द्धि तेने चाळता सूत्रथी पनो र आय. पढी सर्वत्र अक्तीवे दीर्घः अंत्यव्यंजं ए सूत्रोथी पारर्द्धी एवुं रूप आय. ॥ २३५ ॥

फो जहौ ॥ २३६ ॥

स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादेः फस्य जहौ जवतः ॥ कचिद् जः ।
रेफः । रेजो ॥ शिफा । सिजा ॥ कचित्तु हः मुत्ताहलं ॥ कचिडु-
जावपि । सजलं सहलं । सेजाक्षिआ सेहालिआ । सजरी सहरी ।
गुजइ गुहइ ॥ स्वरादित्येव । गुंफइ ॥ असंयुक्तस्येत्येव । पुष्पं ॥
अनादेरित्येव । चिट्टइ फणी ॥ प्राय इत्येव । कसणफणी ॥ २३६ ॥

मूल भाषांतर. स्वरथी पर जोमाक्षरे वर्जित अने आदिज्ञत न होय तेवा फना भ तथा ह आय. कोइ ठेकाणे भ आय. जेम सं. रेफः तेनुं रेभो आय. सं. शिफा तेनुं सिभा आय. कोइ ठेकाणे ह आय. सं. मुत्ताफलं तेनुं मुत्ताहलं आय. कोइ ठेकाणे वने पण आय. जेम सं. सफलं तेना सभलं सहलं एवां रूप आय. सं. शेफा-लिका तेना सेभालिआ सेहालिआ रूप आय. शफरी तेना सभरी सहरी रूप आय. गुंफति तेना गुभइ गुहइ रूप आय. मूलमां स्वरथी पर एम कह्युं ठे तेथी सं. गुंफति तेनुं गुंफइ रूप आय. जोडाक्षरे वर्जित एम कह्युं ठे तेथी सं. पुष्पं तेनुं पुष्पं आय. आदिज्ञत न होय तो आय. एम कह्युं ठे तेथी सं. तिष्ठति फणी तेनुं चिट्टइ फणी एवुं रूप आय. प्रायेकरीने एम कह्युं ठे तेथी सं. कृष्णफणी तेनुं कसणफणी एवुं रूप आय. ॥ २३६ ॥

॥ टुंढिका ॥

फ ६१ ज ह १२ रेफ अनेन फ ज अतः सेडोः रेजो । शिफा
शषोः सः श स अनेन फस्य जः ११ अंत्यव्यं सलुक् सिजा ।

मुक्ताफल- कगटडेति क्लुक् अनादौ द्वित्वं अनेन फस्य हः ११
 क्लीवे सम् मोनु० मुक्ताहलं । सफलं- अनेन फ ज हश्च ११ क्लीवे
 सम् मोनु० सजलं सहलं । सफालिका अनेन फ ज ह कगचजेति
 त्लुक् अंत्यव्यं० सल्लुक् सेजालिआ । सेहालिआ । शफरी- शषोः
 सः अनेन फस्य जः हश्च ११ अंत्यव्यंज० सल्लुक् सजरी । सहरी
 गुप् गुक् ग्रंथे गुफ् तिव् व्यंजनाददंतेऽत् अनेन फस्य जः हश्च
 त्यादीनां ति इ गुजइ गुंफ तिव् व्यंजनाददंतेऽत् त्यादीनां ति इ
 गुजइ गुहइ गुफ तिव् व्यंजनाददंतेऽत् त्यादीनां ति इ गुंफइ ।
 पुष्प ११ षस्य पोफः षस्य फः अनादौ द्वित्वं द्वितीये
 तु पूर्वफस्य पः क्लीवे सम् मोनु० पुष्फं । स्था तिव् स्वष्टा थ क-
 चिन्निरप्पा इति स्थास्थाने चिट् त्यादीनां ति इ व्यंजनात् चि-
 ङइ । कृष्णफणी कृष्णश्चासौ फणी च कृतोऽत् कृ क कृष्णवर्णे ठा
 णात् प्राग् इत्यः लोकात् शषोः सः षः सः ११ अंत्यव्यं० नल्लुक्
 अक्लीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० सल्लुक् कसणफणी ॥ २३६ ॥

टीका भाषांतर. स्वरथी पर जोडाहरे वर्जित आदिभूत न होय तेवा फना भ
 तथा ह थाय. सं. रेफ तेने चालता सूत्रे फ नो भ थाय. पढी अतः सेडोः सूत्रथी
 रेभो रूप थाय. सं. शिफा तेने शषोः सः चालता सूत्रे फनो भ थाय. पढी अं-
 त्यव्यं० ए सूत्रथी. सिभा रूप थाय. सं. मुक्ताफल तेने कगटड अनादौ द्वित्वं
 चालता सूत्रथी फनो ह थाय. पढी क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी मुक्ताहलं रूप
 थाय. सं. सफलं तेने चालता सूत्रथी फनो ज तथा ह थाय. क्लीवे सम् मोनु० ए
 सूत्रोथी सभलं सहलं एवां रूप थाय. सं. सेफालिका तेने चालता सूत्रथी फ नो ह
 थाय. पढी कगचज अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी सेभालिआ सेहालिका एवा रूप थाय.
 शफरी तेने शषोः सः चालता सूत्रथी फनो भ तथा ह थाय. पढी अंत्यव्यंज०
 ए सूत्रथी सभरी सहरी एवां रूप थाय. सं. गुफ् गुंफ ए धातु गुंथवामां प्रवर्त्ते. गुफ्
 धातुने तिव् प्र० थाय. पढी व्यंजनाददंतेऽत् चालता सूत्रथी फनो भ तथा ह
 थाय. त्यादीनां ए सूत्रथी गुभइ रूप थाय. सं. गुंफ तेने तिव् प्रत्यय आवे. पढी
 व्यंजनाददंतेऽत् त्यादीनां ए सूत्रोथी गुभइ गुंहइ एवां रूप थाय. सं. गुफ धातुने
 तिव् प्रत्यय आवे. व्यंजनाददंतेऽत् त्यादीनां ए सूत्रोथी गुंफइ रूप थाय. सं. पुष्प
 तेने षस्य योः फः अनादौ द्वित्वं द्वितीय० क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पुष्फं

रूप आय. सं. स्था धातुने तिव् प्रत्यय आवे तेने स्थष्टाथकचिद्वनिष्पा त्यादीनां
ए सूत्रोथी चिद्वह रूप आय. सं. कृष्ण फणी (कालो सर्प) तेने ऋतोऽत् कृष्णवर्णे
ठा लोकात् शषोः सः अंत्यव्यंज० तलुक् अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यंजन० सलुक्
ए सूत्रोथी कसणफणी रूप आय. ॥ २३६ ॥

बो वः ॥ २३७ ॥

स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादेर्बस्य वो ऋवति ॥ अलावू । अलावू ।

अलाऊ ॥ शबलः । सबलो ॥

. मूल भाषांतर. स्वरथी पर जोडाहरे वर्जित अने आदिञूत न होय तेवा बनो
व आय. सं. अलावू तेनुं अलावू आय. अने पद्दे अलाऊ पण आय. सं. शबलः तेनुं
सबलो रूप आय. ॥ २३७ ॥

॥ टुंठिका ॥

व ६१ व ११ अलावू- शबल- ११ शषोः सः अनेन बस्य वः

अलावू पद्दे अलाऊ । अतः सेडोः सबलो ॥ २३७ ॥

टीका भाषांतर. स्वरथी पर जोडाहरे वर्जित अने आदि न होय तेवा बनो व
आय. सं. अलावू तेने आ चालता सूत्रे बनो व आय. एटले अलावू आय अने पद्दे
अलाऊ पण आय. सं. शबलः तेने शषोः सः चालता सूत्रे बनो व आय. अतः
सेडोः ऐ सूत्रोथी सबलो रूप आय. ॥ २३७ ॥

विसिन्यां ऋः ॥ २३८ ॥

विसिन्यां बस्य ऋो ऋवति ॥ विसिणी ॥ स्त्रीलिंगनिर्देशादिह न
ऋवति । विस-तन्तु-पेलवाणं ॥

मूल भाषांतर. विसिनी शब्दना बनो भ आय. सं. विसिनी तेनुं विसिणी
आय. मूलमां स्त्रीलिंग शब्दनो निर्देश ठे तेथी अहिं न आय. जेम के, सं. विस-तन्तु
लवानां तेनुं विस-तन्तु-पेलवाणं एवं रूप आय. ॥ २३८ ॥

॥ टुंठिका ॥

विसिनी ७१ ऋ ११ विसिनी- अनेन बस्य ऋः नोणः अंत्यव्यं० स-
लुक् विसिणी । विस-तंतु-पेलव आम टाआमोर्णः आमोर्णत्वं जस्
शस् डसित्तोछामि दीर्घः व वा र्कास्यादेर्णस्वोर्वानुस्वारः विस-तं-
तु-पेलवाणं ॥ २३८ ॥

टीका भाषांतर. विसिनी शब्दना बनो भ आय. सं. विसिनी तेने चालता सूत्रथी बनो भ आय. नोणः अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी भिसिणी रूप आय. सं. विसतंतु पेलव तेने पढी बहुवचन आम् प्रत्यय आवे. पढी टाआमोर्णः आमोर्णत्वं जस् शस् डसित्तो० त्कास्यादेर्णस्वोर्वानुस्वारः ए सूत्रोथी विस-तंतु-पेलवाणं एवं रूप आय. ॥ २३८ ॥

कबंधे- मयौ ॥ २३९ ॥

कबंधे वस्य मयौ जवतः ॥ कमन्धो । कयन्धो ॥

मूल भाषांतर. कबंध शब्दना बने स्थाने म अने य आय. सं. कबंधः तेने कमन्धो तथा कयन्धो आय. ॥

॥ टुंडिका ॥

कबंध ७१ मश्च यश्च मयौ १२ कबंध ११ अनेन वस्य मः अतः

सेडोः कमंधो । कबंधः अनेन वस्य यः ११ अतः सेडोः कयंधो ॥२३९॥

टीका भाषांतर. कबंध शब्दना बना म अने य आय. सं. कबंध तेने चालता सूत्रथी बनो म आय. अतः सेडोः ए सूत्रथी कमंधो रूप आय. सं. कबंधः तेने चालता सूत्रथी बनो य आय. पढी अतः सेडोः ए सूत्रथी कयंधो रूप आय. ॥२३९॥

कैटजे जो वः ॥ २४० ॥

कैटजे जस्य वो जवति ॥ केढवो ॥

मूल भाषांतर. कैटभ शब्दना बनो व आय. सं. कैटभ तेनुं केढवो आय २४०

॥ टुंडिका ॥

कैटज ७१ ज ६१ व ११ कैटज- ऐत एत् कै के शटाशकटकैटजे

ढः टस्य ढः अनेन जस्य वः ११ अतः सेडोः डित्वाट्टिलोपः

केढवो । ॥ २४० ॥

टीका भाषांतर. कैटभ शब्दना बनो व आय. सं. कैटभ तेने ऐत एत् श-टाशकटकैटभे ढः चालता सूत्रथी बनो व आय. अतः सेडोः टिनो लोप आय. एटले केढवो रूप आय. ॥ २४० ॥

विषमे मो ढो वा ॥ २४१ ॥

विषमे मस्य ढो वा जवति ॥ विसढो । विसमो ॥

मूल भाषांतर. विषमशब्दना मनो विकट्टे ढ आय. सं. विषमः तेनुं तथा विसमो रूप आय. ॥

॥ टुंठिका ॥

विषम ७१ म ६१ ढ ११ वा ११ विषमः शषोः सः षः सः अनेन
वा मस्य ढः अतः सेडोः विसडो । विषम ११ शषोः सः अतः
सेडोः विसमो ॥ २४१ ॥

टीका भाषांतर. विषम शब्दना मनो विकल्पे ढ आय. सं. विषमः तेने शषोः
सः चावता सूत्रे मनो ढ आय. अतः सेडोः ए सूत्रोथी विसडो रूप आय. सं. विषमः
तेने शषोः सः अतः सेडोः ए सूत्रोथी विसमो एवं रूप आय. ॥ २४१ ॥

मन्मथे वः ॥ २४२ ॥

मन्मथे मस्य वो जवति ॥ वम्महो ॥

मूल भाषांतर. मन्मथ शब्दना मनो व आय. सं. मन्मथः तेनुं वम्महो आय.

॥ टुंठिका ॥

मन्मथ ७१ व ११ मन्मथ अनेन मस्य वः न्मोमः न्मस्यं सः अनादौ
द्वित्वं अतः सेडोः वम्महो ॥ २४२ ॥

टीका भाषांतर. मन्मथ शब्दना मनो व आय. सं. मन्मथ तेने चावता सूत्रोथी
मनो व आय. पढी न्मोमः अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः ए सूत्रोथी वम्महो रूप
आय. ॥ २४२ ॥

वाजिमन्यौ ॥ २४३ ॥

अजिमन्युशब्दे मो वो वा जवति ॥ अहिवन्नू अहिमन्नू ॥

मूल भाषांतर. अभिमन्यु शब्दना मनो विकल्पे व आय. सं. अभिमन्यु तेना
अहिवन्नू तथा अहिमन्नू एवां रूप आय. ॥ २४३ ॥

॥ टुंठिका ॥

वा ११ अजिमन्यु ७१ खघथ० नस्य हः अनेन वा मस्य वः अधो-
मनयां यलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अक्कीवे दीर्घः अहिवन्नू पक्षे अहि-
मन्नू मस्य वत्वं मुक्त्वा शेषं पूर्ववत् ॥ २४३ ॥

टीका भाषांतर. अभिमन्यु शब्दना म नो विकल्पे व आय. सं. अभिमन्यु तेने
खघथ० चावता सूत्रे विकल्पे मनो व आय. अधोमनयां अनादौ द्वित्वं अक्कीवे
दीर्घः ए सूत्रोथी अहिवन्नू आय. पक्षे अहिमन्नू आय. अहिं मात्र मनो व न आय.
वाकी वीजं वधुं पूर्ववत् साधुं. ॥ २४३ ॥

अमरे सो वा ॥ २४४ ॥

अमरे मस्य सो वा जवति ॥ जसलो अमरो ॥

मूल भाषांतर. अमर शब्दना मनो विकल्पे स आय. सं. अमरः तेनुं भसलो तथा अमरो आय.

॥ टुंठिका ॥

अमर ७१ स ११ वा ११ अमर सर्वत्र खलुक् अनेन मस्य सः हरि-
द्रादौ लः रस्य लः अतः सेडोः जसलो पक्षे अमर- ११ सर्वत्र
खलुक् अतः सेडोः अमरो ॥ २४४ ॥

टीका भाषांतर. अमर शब्दना मनो विकल्पे स आय. सं. अमरः तेने सर्वत्र
चावता सूत्रथी मनो स आय. पढी हरिद्रादौ लः अतः सेडोः ए सूत्रोथी भसलो
रूप आय. पक्षे अमर तेने सर्वत्र अतः सेडोः ए सूत्रोथी अमरो रूप आय. ॥ २४४ ॥

आदेर्यो जः ॥ २४५ ॥

पदादेर्यस्य जो जवति ॥ जसो । जमो । जाइ ॥ आदेरिति किम् ।
अवयवो । विणउ ॥ बहुलाधिकारात् सोपसर्गस्यानादेरपि । संज-
मो । संजोगो । अवजसो ॥ कचिन्न जवति । पउउ ॥ आर्षे लो-
पोऽपि । यथाख्यातं । अहकखायं ॥ यथाजातं अहाजायं ॥

मूल भाषांतर. पदना आदि एवा यनो ज आय. सं. यशस् तेनुं जसो आय.
सं. यमः तेनुं जम्मो आय. सं. याति तेनुं जाइ आय. पदनो आदि एम कहुं ठे तेथी
सं. अवयवः तेनुं अवयवो आय. सं. विनयः तेनुं विणओ आय. बहुल अधिकार
ठे तेथी उपसर्गसहित एवा पदनी आदिमां न हो य तोपण आय. जेम- सं. संसमः
तेनुं संयमो आय. सं. संयोगः तेनुं संयोजो आय. सं. अपयशस् तेनुं अवजसो
आय. कोइ ठेकाणे न पण आय. जे पदना संजोगो आय. सं. प्रयुत तेनुं पओओ आय. आर्षप्रयोगमा
लोप पण आय. जेम सं. यथाख्यातं । अहकखायं आय. सं. यथाजातं तेनुं
अहाजायं आय. ॥ २४५ ॥

मि मो

जवति

॥ टुंठिका ॥

आदि ६१ य ६१ उपमशब्द

व्यंज० खलुक् १५. ॥

ज ११ यशस् अनेन यस्य जः शपोः सः अंत्य-
१ अतः सेडोः जसो । समदामशिरोनजः इति

पुंस्त्वं यम ११ अनेन यस्य जः तैलादौ वा द्वित्वं मम अतः सेडोँ
जम्मो । याति यस्य जः त्यादीनां ति इ जाइ । अवयवः कगच-
जेति यलुक् अवर्णो अ य ११ अतः सेडोँः अवयवो । विनय नोणः
कगचजेति यलुक् ११ अतः सेडोँः विणउ संयम संयोग ११ बहु-
लाधिकरात् अनेन य ज अतः सेडोँः संयजमो संजोगो, अपवि-
रुद्धं यशः अपयशः अपयशस् अनेन य ज शषोः सः अंत्यव्यं०
सलुक् समदामशिरोनभः इति पुंस्त्वं ११ अतः सेडोँः अवजंसो ।
प्रयुत सर्वत्र रलुक् कगचजेति यलुक् ११ अतः सेडोँः पउउ यथा-
ख्यात आर्षे यलोपः ह्रस्वः संयोगे खघथ० यस्य हः अधोमनयां
यलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीय पूर्व ख क कगचजेति तलुक् अ-
वर्णो अ य ११ क्लीवे सम् अहकखायं । यथाजात— आर्षे यलुक्
खघथ० थ ह कगचजेति तलुक् अवर्णो अ य ११ क्लीवे सम्
मोनु० अहाजायं ॥ २४५ ॥

टीका भाषांतर. पदना आदि एवा य नो ज आय. सं. यशस् तेने चालता सू-
त्रथी य नो ज आय. पढी शषोः सः अंत्यव्यं० अतः सेडोँः ए सूत्रोथी जसो रूप
आय. समदामशिरोनभः ए सूत्रथी आ शब्दने पुङ्गिगे आय. सं. यम तेने चालता
सूत्रथी य नो ज आय. तैलादौ वा अतः सेडोँः ए सूत्रोथी जम्मो रूप आय. सं.
याति तेने चालता सूत्रे य नो ज आय. त्यादीनां ए सूत्रथी जाइ रूप आय. सं.
अवयवः तेने कगचज अवर्णो अतः सेडोँः ए सूत्रोथी अवयवो एवं रूप आय. सं.
विनयः तेने नोणः कगचज अतः सेडोँः ए सूत्रोथी विणओ रूप आय. सं. संयम
संयोग तेने बहुल अधिकार ठे तेथी य नो ज आय. अतः सेडोँः ए सूत्रथी संजमो
संजोगो एवां रूप आय. अप एटले विरुद्ध एवं जे यश ते अपयश कहेवाय. तेने चा-
लता सूत्रथी य नो ज आय. शषोः सः अंत्यव्यंज० समदामशिरो नभः अतः सेडोँः
ए सूत्रोथी अवजसो एवं रूप आय. सं. प्रयुत तेने सर्वत्र कगचज अतः सेडोँः
ए सूत्रोथी पओओ रूप आय. सं. यथाख्यात तेने आर्षप्रयोगमां य नो लोप आय.
ह्रस्वः संयोगे खघथ० अधोमनयां अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व कगचज अवर्णो
क्लीवे सम् ए सूत्रोथी अहकखायं रूप आय. सं. यथाजात तेने आर्षप्रयोगमां यनो
लुक् आय. खघथ० कगचज अवर्णो क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी अहाजायं एवं
रूप आय. ॥ २४५ ॥

युष्मदर्थपरं तः ॥ २४६ ॥

युष्मद्वदेऽर्थपरं यस्य तो जवति ॥ तुह्यारिसो । तुह्यकेरो ॥ अर्थ-
पर इति किम् । जुह्यदम्प- पयरणं ॥

मूल भाषांतर. जो युष्मद् शब्दनो अर्थ अतो होय तो तेना य नो त आय. सं. युष्मादृश तेनुं तुह्यारिसो आय. सं. युष्मदीय तेनुं तुह्यकेरो आय. मूलमां युष्मद् शब्दनो अर्थ अतो होय एम लखुं ठे तेथी सं. युष्मदस्मत् प्रकरणं तेनुं जुह्यदम्प- पयरणं एवं आय.

॥ टुटिका ॥

युष्मद् ७१ अर्थपर ७१ त ११ युष्मादृश अनेन यस्य त पक्षमश्म-
प्मस्महमां ह्यः षमस्य हः दृशः क्तिप् टक् सट्क्स्थाने रि शषोः सः
शः सः ११ अतः सेडोः तुह्यारिसो । युष्मद् युष्माकं अयं युष्म-
दीयः दोरीय इति ईय प्रत्ययः इदमर्थस्य केर इति ईयस्याक्यः अ-
नेन यस्य तः पक्षमश्मप्मेति षमस्य लः अंत्यव्यं० द्रुक् ११ अतः
सेडोः तुह्यकेरो । युष्मदस्मत्प्रकरणं आदेर्योजः यस्य जः पक्षम-
श्मप्मेति ह्यः इति षमस्मस्य ह्यः लोकात् अंत्यव्यं० द्रुक् सर्वत्र
रलुक् कगचजेति क्लुक् अवर्णो अ य ११ क्लीबे सम् मोनु० तुह्य
दह्य-पयरणं ॥ २४६ ॥

टीका भाषांतर. जो युष्मद् शब्दनो अर्थ अतो होय तो य नो त आय. सं. युष्मादृश तेने चालता सूत्रथी य नो त आय. पढी पक्षमश्मप्म० दृशः क्तिप् शषोः सः अतः सेडोः ए सूत्रोथी तुह्यारिसो एवं रूप आय. सं. युष्मदीय (तमारो) तेन दोरीय इदमर्थस्य केर चालता सूत्रे य नो त आय. पक्षमश्मप्म० अंत्यव्यं० अतः सेडोः ए सूत्रोथी तुह्यकेरो ए रूप आय. सं. युष्मदस्मद्प्रकरणं तेने आदेर्योज पक्षमश्मप्म० लोकात् अंत्यव्यं० सर्वत्र कगचज० अवर्णो क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी तुह्यदह्य-पयरणं एवं आय. ॥ २४६ ॥

यष्ट्यां लः ॥ २४७ ॥

यष्ट्यां यस्य लो जवति ॥ लट्ठी । वेणु-लट्ठी । उच्छु-लट्ठी । महु-लट्ठी ।

मूल भाषांतर. यष्टि शब्दना य नो ल आय. सं. यष्टि तेनुं लट्ठी आय. सं. वेणुयष्टि तेनुं वेणुलट्ठी आय. सं. इधुयष्टि तेनुं उच्छलट्ठी एवं रूप आय. सं. मधुयष्टि तेनुं महुलट्ठी आय.

॥ टुंठिका ॥

यष्टि ७१ ल ११ यष्टि वेणुयष्टि- अनेन य ल षस्यानुष्टेः सन्दे-
ष्टस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वं ठस्य टः ११ अक्लीबे सौ
दीर्घः अंत्यव्यंजनं सलुक् लट्टीवेणु- वेणुलट्टी । इक्षुयष्टि- प्रवा-
सीक्षौ इकारस्य उकारः ओऽक्ष्यादौ ऋस्य ठः अनादौ द्वित्वं
द्वितीयठस्य च अनेन यस्य लः षस्यानुष्टेः षस्य ठः अनादौ द्वि-
त्वं द्वितीये तु पूर्वठ ठः ११ अक्लीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यं सलुक्
उच्छुलट्टी । मधुयष्टि ११ खघथं धह अनेन यस्य लः षस्यानुष्टेः
षस्य ठः अनादौ द्वित्वं तु पूर्वठस्य टः अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं
सलुक् महुलट्टी ॥ १४७ ॥

टीका भाषांतर. यष्टिशब्दना य नो ल आय. संयष्टि- वेणुयष्टि तेने चालता
सूत्रथी यनो ल आय. पठ्ठी षस्यानु० अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व० अक्लीबे सौ
दीर्घः अंत्यव्यंजन ए सूत्रोथी लट्टी तथा वेणुलट्टी एवां रूप आय. सं. इक्षुयष्टि
तेने प्रवासीक्षौ ओऽक्ष्यादौ अनादौ० द्वितीय० चालता सूत्रे य नो ल आय.
षस्यानुष्टे० अनादौ द्वितीय० अक्लीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी उच्छु-
लट्टी रूप आय. सं. मधुयष्टि तेने खघथ० चालता सूत्रे यनो ल आय. षस्यानुष्टे०
अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व० अक्लीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यं ए सूत्रोथी महुलट्टी
रूप आय. ॥ १४७ ॥

वोत्तरीयानीय-तीय-कृद्ये ज्ञः ॥ १४८ ॥

उत्तरीयशब्दे अनीयतीयकृद्यप्रत्ययेषु च यस्य द्विरुक्तो जो
वा जवति ॥ उत्तरिज्ञं उत्तरीयं ॥ अनीय । करणिज्ञं करणीयं ।
विस्मयणिज्ञं विस्मयणीयं । जवणिज्ञं । जवणीयं ॥ तीय । वि-
ज्ञो ज्ञः ॥ कृद्य । पेज्ञा पेया ॥ १४८ ॥

मूल भाषांतर. उत्तरीय शब्द अने अनीय तीय तथा कृद्य प्रत्ययना य नो
विकल्पे वेवडो अनेन सं. उत्तरीयं तेनुं उत्तरिज्ञं अने बीजे पक्षे उत्तरीयं एवुं रूप
आय. अनीय ॥ उदा० सं. करणीयं तेना करणिज्ञं करणीयं एवां रूप आय.
सं. विस्मयनीयं तेना विस्मयणिज्ञं विस्मयणीयं एवां रूप आय. सं. यापनीयं तेना
जवणिज्ञं जवणीयं एवां रूप आय. तीय प्रत्ययना उदा०- सं. द्वितीयः तेना
विज्ञो बीओ एवां रूप आय. कृद्यतना य प्रत्ययना उदा०- सं. पेया तेना पेज्ञा पेआ
एवां रूप आय. ॥ १४८ ॥

॥ टुंठिका ॥

वा ११ उत्तरीयं च अनीयश्च तीयश्च कृद्यश्च उत्तरीयानीयतीय-
 कृद्यं तस्मिन् ७१ ज्ञा ११ अनेन वा यस्य ज्ञाः ह्रस्वः संयोगे री
 रि ११ क्लीवे सम् मोनु० उत्तरिज्जं । पक्षे उत्तरीय कगचजेति य-
 लुक् ११ क्लीवे सम् मोनु० उत्तरीश्च । अनीयं दर्शयति करणीय
 ११ अनेन वा यस्य जः ह्रस्वः संयोगे णी णि ११ क्लीवे सम् मोनु०
 करणिज्जं पक्षे करणीय ११ कगचजेति यलुक् ११ क्लीवे करणीश्च ।
 विस्मयनीय पक्षमश्मप्समेति स्म म्ह अनेन वा यस्य ज्ञाः ह्रस्वः
 संयोगे णीणि ११ क्लीवे सम् विह्वयणिज्जं पक्षे विस्मयनीय प-
 क्षमश्म० स्मस्य ह्य नोणः कगचजेति यलुक् ११ क्लीवे सम् मोनु०
 विह्वयणीश्च । यापनीयं यापेर्जवः यापस्थाने जवः लुक् वमध्याद-
 लुक् अनेन ज्ञा ११ क्लीवे सम् ह्रस्वः संयोगे नोणः जवणिज्जं । पक्षे
 कगचजेति यलुक् जवणीश्च । तीयं दर्शयति द्वितीय कगटडेति दलुक्
 कगचजेति वलुक् अनेन वा यस्य ज्ञाः ह्रस्वः संयोगे ई इ अतः सेडोः
 विइज्जो । पक्षे कगटडेति दलुक् कगचजेति तलुक् च बाहुलकात्
 समानानां दीर्घः वा ११ अतः सेडोः वीउ । कृतो यः कृद्यः तं
 दर्शयति पेया- ११ अनेन यस्य ज्ञाः अंत्यव्यं० सलुक् पेज्जा ।
 पक्षे पेया कगचजेति यलुक् ११ अंत्यव्यंजन सलुक् पेज्जा ॥२४७॥

टीका भाषांतर. उत्तरीय शब्द अने अनीयतीय तथा कृदंतना य प्रत्ययनो
 विकल्पे वेवडो ज आय. सं. उत्तरीयं तेने चालता सूत्रथी यनो ज्ञ आय. पठ्ठी ह्रस्वः
 संयोगे क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी उत्तरिज्जं आय. वीजे पक्षे सं. उत्तरीय तेने
 कगचज क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी उत्तरीअं रूप आय. ह्वे अनीय प्रत्ययना
 उदाहरण बतावे ठे. सं. करणीय तेने चालता सूत्रथी विकल्पे ज्ञ आय. ह्रस्वः संयोगे
 क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी करणिज्जं रूप आय. पक्षे सं. क्लीवे तेने कगचज
 क्लीवे सम् ए सूत्रोथी करणीअं रूप आय. सं. विस्मयनीय पक्षमश्म० चा-
 लता सूत्रे यनो ज्ञ आय. ह्रस्वः संयोगे क्लीवे सम् ए सूत्रोथी विह्वयणिज्जं रूप
 आय. पक्षे सं. विस्मयनीय तेने पक्षमश्म० नोणः कगचज० क्लीवे सम् मोनु०
 ए सूत्रोथी विह्वयणीअं रूप आय. सं. यापनीय तेने यापेर्जवः ए सूत्रथी यापने
 स्थाने जव आदेश आय. पठ्ठी वमांथी अनो लुक् आय. चालता सूत्रे यनो ज्ञ आय.

क्लीवे सम् ह्रस्वः संयोगे नोणः ए सूत्रोथी जवणिज्जं रूप आय. बीजे पहे कगचज
ए सूत्र लागी जवणीअं रूप आय. सं. तीय प्रत्ययनुं उदाहरण दर्शावे ठे. सं. द्वितीय
तेने कगटड कगचज० चालता सूत्रे यनो ज्ञ आय. ह्रस्वः संयोगे अतः सेडोंः
ए सूत्रोथी विहज्जो रूप आय. बीजे पहे कगटड कगचज बाहुलक अधिकारथी
समानानां दीर्घः पामे पढी अतः सेडोंः ए सूत्रथी बीओ रूप आय. हवे कृदंतना
य प्रत्ययनुं उदाहरण दर्शावे ठे-सं. पेया तेने चालता सूत्रथी यनो ज्ञ आय. पढी
अंत्यव्यं० ए सूत्रथी पेजा रूप आय. पहे सं. पेया शब्दने कगचज० अंत्यव्यं० ए
सूत्रोथी पेआ रूप आय. ॥ २४७ ॥

ढायायां होऽकांतौ वा २४८ ॥

अकांतौ वर्तमाने ढायाशब्दे यस्य हो वा जवति ॥ वच्छस्स ढाही
वच्छस्स ढाया । आतपाजावः । सच्छाहं सच्छायं ॥ अकांताविति
किम् ॥ मुह-च्छाया । कांतिरित्यर्थः ॥

मूल भाषांतर. जेनो अर्थ कांति यतो न होय एवा छाया शब्दना यनो विकल्पे
ह आय. सं. वृक्षस्य छाया तेनुं वच्छस्स ढाही एवं रूप आय. पहे वच्छस्स छाया
एवं रूप आय. अहिं छाया एटले तडकानो अजाव. सं. सच्छायं तेनुं सच्छाहं तथा
सच्छायं रूप आय. कांति अर्थ यतो होय तो न थाय. जेम-सं. मुखच्छाया तेनुं
मुहच्छाया एवं रूप आय. अहीं मुखनी कांति एवो अर्थ आय ठे.

॥ ढुंढिका ॥

ढाया ११ ह ११ अकांति ११ वा ११ वृक्षस्य कृतोऽत् वृ व ढोऽ-
दयादौ दस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व ठ च ६१ डसस्स ड-
सस्थाने स्स वच्छस्स ढाया अनेन वा यस्य हा ढहा हरिद्रायाः
डीप्रत्ययः लुक् आलोपः लोकात् ११ अंत्यव्यं० सलुक् ढाही ।
पहे वच्छस्स ढाया पूर्ववत् । सछायः सह ढायया वर्तते यत् तत्
संभाषां अनेन वा यस्य हः खरेच्यः ठस्य द्वित्वं द्वितीये तु पूर्व
ठ ^{थाय} १ क्लीवे सम् मोनु० सछाहं पहे सछाया कगचजेति य-
लुक् अ य ११ क्लीवे सम् मोनु० सछायं । मुखछाया मु-
खरवीर ११ णः ११ ठस्य द्वित्वं द्वितीयपूर्व ठ च खधथध० ख
ह. णवीरो ॥ २५३ ॥ पृहछाया ॥ २४८ ॥

टीका भाषांतर. कान्ति अर्थ वर्जित एवा छाया शब्दना य नो विकल्पे ह आय. सं. वृक्षस्य तेने कतोऽत् छोऽक्ष्यादौ अनादौ द्वितीय० डसस्स० ए सूत्रोथी वच्छस्स रूप आय. सं. छाया तेने चालता सूत्रथी विकल्पे य नो ह आय. पठी हरि-
द्रायाः डीप्रत्ययः लुक् लोकात् अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी छाही रूप आय. वीजे पढे पूर्ववत् वच्छस्स छाया एवं रूप आय. सं. सच्छाय (णायासहित) तेने चालता सूत्रथी विकल्पे यनो ह आय. पठी खरेभ्यः छस्य द्वित्वं द्वितीय० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सच्छाहं रूप आय. वीजे पढे सच्छाया तेने कगचज अवर्णो क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सच्छायं रूप आय. सं. मुखच्छाया (मुखनी णाया) तेने खरेभ्यः छस्य द्वित्वं द्वितीयपूर्व० खघथघ० अंत्यव्यंजन ए सूत्रोथी मुहच्छाया रूप आय. ॥ २४ए ॥

डाहवौ कतिपये ॥ २५० ॥

कतिपये यस्य डाह व इत्येतौ पर्यायेण जवतः ॥ कइवाहं ।
कइअवं ॥

सूल भाषांतर. कतिपय शब्दना य ने स्थाने अनुक्रमे डाह अने व एवा आ-
देश आय. सं. कतिपय तेनुं कइवाहं तथा कइअवं एवं रूप आय.

॥ ढुंढिका ॥

डाहश्च वश्च डाहवौ १२ कतिपय ७१ कतिपय कगचजेति लुक्
पोवः अनेन यस्य डाह डित्यं० यस्य अलुक् लोकात् ११ क्लीबे
सम् मोनु० कइवाहं पढे कतिपय— कगचजेति पयोर्लुक् अनेन
पस्य वः ११ क्लीबे सम् मोनु० कइअवं ॥ २५० ॥

टीका भाषांतर. कतिपय शब्दना य ने डाह अने व एवा आदेश आय. सं.
कतिपय तेने कचचज पोवः चालता सूत्रे य नो डाह आय. डित्वं लोकात्
क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी कइवाहं रूप आय. पढे कतिपय तेने कगचज चा-
लता सूत्रे पनो व आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी कइअवं रूप आय. ॥ २५० ॥

किरि-जेरे रो रुः ॥ २५१ ॥

अनयोरस्य डो जवति ॥ किडी जेडो ॥

सूल भाषांतर. किरि अने जेरे शब्दना रनो डो पंजवः ए सूत्रथी य
चालता सूत्रे यनो ज अ

॥ टुंडिका ॥

किरिश्च जेरश्च किरिजेरं ७१ र ६१ डः ११ किरि ११ अनेन रस्य
डः अक्कीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यंज० सलुक् किडी । जेर ११ अनेन र
ड अतः सेडोः जेरो ॥ २५१ ॥

टीका भाषांतर. किरि अने भेर शब्दना रनो ड आय. सं. किरि तेने चा-
लता सूत्रथी र नो ड आय. पढी अक्कीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी किडी
रूप आय. सं. भेर तेने चालता सूत्रथी रनो ड आय. पढी अतः सेडोः ए सूत्रथी
भेरो रूप आय. ॥ २५१ ॥

पर्याणे डा वा ॥ २५२ ॥

पर्याणे रस्य डा इत्यादेशो वा जवति ॥ पडायाणं पद्धानं ॥ २५२ ॥

मूल भाषांतर. पर्याण शब्दना रने स्थाने डा एवो आदेश विकल्पे आय. सं.
पर्याणं तेनुं पडायाणं तथा पद्धानं रूप आय ॥ २५२ ॥

॥ टुंडिका ॥

पर्याण ७१ डा ११ वा ११ पर्याण ११ रकारयकारयोर्विश्लेषं कृत्वा
अनेन वा र डा ११ क्कीवे सम् मोनु० पडायाणं पद्दे पर्याण- प-
र्यस्तपर्याणसौकुमार्ये द्वः यस्य द्वः क्कीवे सम् मोनु० पद्धानं ॥ २५३ ॥

टीका भाषांतर. पर्याण शब्दना रने स्थाने विकल्पे डा एवो आदेश आय. सं.
पर्याण तेने र अने य ने जुदा करी चालता सूत्रथी रनो विकल्पे डा आय. पढी
क्कीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पडायाणं रूप आय. वीजे पद्दे सं. पर्याण शब्दने प-
र्यस्तपर्याणसौकुमार्ये० ए सूत्रथी यनो ल् आय पढी क्कीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी
पद्धानं रूप आय. ॥ २५३ ॥

करवीरे णः ॥ २५३ ॥

करवीरे प्रथमस्य रस्य णो जवति ॥ कणवीरो ॥ २५३ ॥

मूल भाषांतर. करवीर शब्दना पेहेला रनो ण आय. सं. करवीर तेनुं क-
णवीरो आय. ॥ २५३ ॥

॥ टुंडिका ॥

करवीर ७१ णः ११ करवीर अनेन प्रथमस्य णः अतः सेडोः
कणवीरो ॥ २५३ ॥

टीका भाषांतर. करवीर शब्दना प्रथम रनो ण थाय. सं. करवीर तेने चा-
लता सूत्रथी पेवेदा रनो ण थाय पठी अतः सेडों: ए सूत्रथी कणवीरो रूप थाय ॥२५३॥

हरिजादौ लः ॥ २५४ ॥

हरिद्रादिषु शब्देषु असंयुक्तस्य रस्य लो जवति ॥ हलिद्दी । द-
लिद्दाइ । दलिद्दो । दालिद्दं । हलिद्दो । जहुठिलो । सिठिलो । मु-
हलो । चलणो । बलुणो । कलुणो । कंगालो । सक्कालो । सोमालो ।
चिलाउ । फलिहा । फलिहो । फालिहद्दो । काहलो । लुक्को । अ-
वदालं । भसलो । जढलं । बढलो । निष्ठुलो । बहुलाधिकाराच्चर-
णशब्दस्य पादार्थवृत्तेरेव । अन्यत्र चरण-करणं ॥ अमरे ससंनियोगे
एव । अन्यत्र जमरो ॥ तथा जढरं । बढरो । निष्ठुरो इत्याद्यपि ॥
हरिद्रा ॥ दरिद्राति । दरिद्र । दारिद्र्य । हरिद्र । युधिष्ठिर ।
शिथिर । मुखर । चरण । वरुण । करुण । अंगार । सत्कार । सु-
कुमार । किरात । परिखा । परिघ । पारिभद्र । कातर । रुठण ।
अपहार । अमर । जठर । बठर । निष्ठुर । इत्यादि ॥ आर्षे दुवा-
लसंगे इत्याद्यपि ॥ २५४ ॥

मूल भाषांतर. हरिद्र विगेरे शब्दोना जोडाहरे वर्जित एवा रनो ल थाय. सं.
हरिद्रा तेनुं हलीद्दी थाय. दरिद्राति तेनुं दलिद्दाइ थाय. सं. दरिद्र तेनुं द-
लिद्दो थाय. सं. दारिद्र्य तेनुं दालिद्दं थाय. सं. हरिद्र तेनुं हलिद्दो थाय.
सं. युधिष्ठिरः तेनुं जहुठिलो थाय. सं. शिथिर तेनुं सिठिलो थाय. सं.
मुखर तेनुं मुहलो थाय. सं. चरण तेनुं चलणो थाय. सं. वरुण तेनुं बलुणो
थाय. सं. करुण तेनुं कलुणो थाय. सं. अंगारः तेनुं इंगालो थाय. सं. सत्कार
तेनुं सक्कालो थाय. सं. सुकुमार तेनुं सोमालो थाय. सं. किरात तेनुं चिलाओ
थाय. सं. परिखा तेनुं फलिहा थाय. सं. परिघ तेनुं फलिहो थाय. सं. पारिभद्र
तेनुं फालिहद्दो थाय. सं. कातर तेनुं काहलो थाय. सं. रुठण तेनुं लुक्को थाय.
सं. अपहार तेनुं अवदालं थाय. सं. अमर तेनुं भसलो थाय. सं. जठर तेनुं ज-
ढलं थाय. सं. बठर तेनुं बढलो थाय. सं. निष्ठुर तेनुं निष्ठुलो थाय. बहुल अधि-
कार ते तेथी चरण शब्दनो अर्थ जो श्लोकनो पाद (एक चरण) एवो यतो होय तो
ज थाय. नहीं तो चरण-करण एवुं थाय. अमर शब्दनो अर्थ संनियोगमां यतो होय
तो ज थाय. नहीं तो भमरो थाय. इत्यादि जाणी लेवा. आर्ष प्रयोगमां सं. द्वादशांगे
तेनुं दुवालसंगे इत्यादि रूप पण थाय. ॥ २५४ ॥

॥ टुंठिका ॥

हरिद्रादि ७१ ल ११ हरिद्रा पथि पृथिवी० र अनेन रस्य लः
हेरोनवा ड्रमध्यात् रकारलोपः अनादौ द्वित्वं हा ङायाहरिद्र-
योः इति डी प्रत्ययः लोकात् ११ अंत्यव्यं० स्रुक् हलिद्दी दरि-
द्राक् दुर्गतौ दरिद्रा तिव् अनेन रस्य लः डेरो नवा रलोपः अ-
नादौ द्वित्वं या त्यादीनां तिङ् दलिद्दाइ । दरिद्र अनेन रस्य लः
डेरो नवा रलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोः दलिद्दो । दारि-
द्र्य- अनेन र ल अधोमनयां यलोपः डेरोनवा रलुक् अनादौ
द्वित्वं ११ क्लीबे सूम् दादिद् । हारिद्र- हारिद्रवायव्योत्खाता
हा ह अनेन र लः डेरोनवा रलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोः
हलिद्दो । युधिष्ठिर आदेर्योजः ज उतोमुकलजुजयुं युधिष्ठिरे वा
धि धु खघथ० धस्य हः षस्यानुष्ट० षस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वि-
तीयपूर्व० ठ ट अनेन र लः ११ अतः सेडोः जुहुट्टिलो । शिथिर
शषोः सः मेथिशिथिर० थ ढ । अनेन र ल अतः सेडोः सिठि-
लो । मुखर- खघथ० खस्य हः अनेन र लः ११ अतः सेडोः मु-
हलो । चरण- ११ अनेन र ल अतः सेडोः चलणो । वरुण क-
रण अनेन र लः अतः सेडोः वलुणो कलुणो । अंगार- पकां-
गार० अं इ अनेन रस्य लः ११ अतः सेडोः इंगालो । सत्कार-
कगटडेति तलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अनेन र ल अतः सेडोः स-
कालो । सुकुमार- नवा मयूखलवण० कुशब्देन सह उत्वं सो
अनेन र ल सोमालो । किरात किराते चकस्य चः अनेन र ल क-
गचजेति तलुक् ११ अतः सेडोः चिदात् । परिखा- पाटि परुष-
मपरिधेति पस्य फः अनेन र ल खघथ० ख ह ११ अंत्यव्यं० स्र-
लुक् फलिद्दा । परिध- पाटि परुष परिधेति पस्य फः अनेन र
ल खघथ० ११ अतः सेडोः फलिद्दो । पारिजद्र पान्निपरुषेति पस्य
फः अनेन र लः खघथ० ख ह ११ डेरो नवा रलुक् अनादौ द्वि-

त्वं ११ अतः सेडोः फालिहदो । कातर- वितस्ति वसति० तस्य
हः अनेन रस्य लः अतः सेडोः काहलो । रुण- अनेन रस्य लः
शक्त मुक्तग्लस्य कः अनादौ द्वित्वं ११ लुक्को । अपछार- पो वः
सर्वत्र व्लुक् अनादौ द्वित्वं अनेन र ल ११ क्लीवे सम् मोनु०
अवदालं । अमर- सर्वत्र रलुक् जमरे सो वा मस्य सो अनेन र-
स्य लः अतः सेडोः जसलो । जठरा वोढः अनेन र लः ११ क्लीवे
सम् मोनु० जढलं । बठर- वोढः ठोढः अनेन र ल बढलो । नि-
ष्टुर- षस्यानुष्ट० षस्य ठः अनादौ द्वित्वं अनेन र ल अतः सेडोः
निट्टलो । चरणकरण- ११ क्लीवे सम् मोनु० चरणकरणं । अमर
११ सर्वत्र रलुक् अतः सेडोः जमरो । बहुलाधिकारात् जठर ११
क्लीवे सम् मोनु० जठरं । बठर ११ अतः सेडोः बढरो । निष्टुर-
११ षस्यानु० षस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वठस्य टः ११
अतः सेडोः निट्टरो । आर्षे द्वादशांगद्वारे वा इति द्वयोर्विश्लेषं
कृत्वा वात् प्राग् उकारः लोकात् आर्षत्वादस्य लः शषोः सः ह्रस्वः
संयोगे ह्रस्वः ११ अतः ए सौ पुंसि मागध्यां सिना सह एकारः
डुवालसंगे ॥ २५४ ॥

टीका भाषांतर. हरिद्रा विगेरे शब्दोना जोडाक्षरे वर्जित एवा रनो ल आय.
सं. हरिद्रा तेने पथि पृथिवी० चालता सूत्रे रनो ल आय. इरोनवा ए सूत्रथी द्र-
मां रहेला रनो लोप आय. पठी अनादौ द्वित्वं छायाहरिद्रयोः लोकात् अल-
व्यंज० ए सूत्रोथी हरिद्दी रूप आय. सं. दरिद्रा ए धातु दुर्गतिमां प्रवर्त्ते तेने तिब्
प्रत्यय आवी रनो ल आय. द्रेरोनवा अनादौ द्वित्वं त्यादीनां ए सूत्रोथी दलिदाइ
रूप आय. सं. दरिद्र तेने चालता सूत्रथी रनो ल आय. द्रेरोनवा अनादौ द्वित्वं
अतः सेडोः ए सूत्रोथी दरिद्रो रूप आय. सं. दारिद्र्य तेने चालता सूत्रथी रनो ल
आय. पठी अधोमनयां द्रेरो नवा अनादौ द्वित्वं क्लीवे सम् ए सूत्रोथी दालिद
रूप आय. सं. हरिद्र तेने हरिद्रवायव्योत्खाता० चालता सूत्रे रनो ल आय. द्रेरो-
नवा अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः ए सूत्रोथी हलिहो रूप आय. सं. युधिष्ठिर
तेने आदेर्योऽजः उतो सुकलजुजयुं युधिष्ठिरे वा ग्वध० षस्यानुष्ट० अनादौ
द्वित्वं द्वितीय० चालता सूत्रे रनो ल आय. अतः सेडोः ए सूत्रोथी जुहुट्टिलो
प आय. सं. शिथिर तेने शषोः सः मेथिशिथिर० चालता सूत्रे रनो ल आय.

अतः सेडोंः ए सूत्रोथी सिढिलो रूप आय. सं. सुखर तेने खघथ० चालता सूत्रे रनो ल आय. अतः सेडोंः ए सूत्रोथी सुहलो रूप आय. सं. चरण तेने चालता सूत्रोथी र नो ल आय. अतः सेडोंः ए सूत्रोथी चलणो रूप आय. सं. वरुण करुण तेने चालता सूत्रोथी रनो ल आय. अतः सेडोंः वलुणो कलुणो रूप आय. सं. अंगार तेने पकांगार० चालता सूत्रे र नो ल आय. अतः सेडोंः ए सूत्रोथी कंगालो रूप आय. सं. सत्कार तेने कगटड० अनादौ० चालता सूत्रे रनो ल आय. अतः सेडोंः ए सूत्रोथी सकालो रूप आय. सं. सुकुमार तेने नवामयूखलवण० ए सूत्रोथी कु शब्द साथे ओकार आय. पठी चालता सूत्रे रनो ल आय. एटले सोमालो रूप आय. सं. किरात तेने किराते च ए सूत्रे क नो च आय. चालता सूत्रे रनो ल आय. कगचज० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी चिलाओ रूप आय. सं. परिखा तेने पाटिपरुषमपरिघ० ए सूत्रे पनो फ आय. पठी चालता सूत्रे रनो ल आय. खघथ० अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी फलिहा रूप आय. सं. परिघ तेने पाटिपरुषपरिघ० चालता सूत्रे रनो ल आय. खघथ० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी फलिहो रूप आय. सं. पारिभद्र तेने पाटिपरुष० चालता सूत्रे रनो ल आय. खघथ० ड्रेरोनवा अनादौ० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी फालिहदो रूप आय. सं. कातर तेने वितस्तिवसति० ए सूत्रे तनो ह आय. चालता सूत्रे रनो ल आय. अतः सेडोंः ए सूत्रोथी काहलो रूप आय. सं. रुग्ण तेने चालता सूत्रे र नो ल आय. शक्तमुक्तदष्ट० कः अनादौ० ए सूत्रोथी लुक्को रूप आय. सं. अपठार तेने पोवः सर्वत्र वलुक् अनादौ० चालता सूत्रे रनो ल आय. क्लीबे सस्म मोनु० अवदालं रूप आय. सं. भ्रमरः तेने सर्वत्र भ्रमरेसोवा ए सूत्रोथी मनो मो आय. पठी चालता सूत्रे रनो ल आय. अतः सेडोंः ए सूत्रोथी भसलो रूप आय. सं. जठर तेने वोढः चालता सूत्रे रनो ल आय. पठी क्लीबे सस्म मोनु० ए सूत्रोथी जढलं रूप आय. सं. वठरः तेने वोढः ठोढः चालता सूत्रे रनो ल आय. एटले बढलो रूप आय. सं. निष्टर तेने ष्टस्यानुष्ट० अनादौ० चालता सूत्रे रनो ल आय. पठी अतः सेडोंः ए सूत्रोथी निष्ठुरो रूप आय. सं. चरण-करण तेने क्लीबे सस्म मोनु० ए सूत्रोथी चरण-करण रूप आय. सं. भ्रमर तेने सर्वत्र अतः सेडोंः ए सूत्रोथी भ्रमरो रूप आय. बहुल अधिकार ते तेथी सं. जठर तेने क्लीबे सस्म मोनु० ए सूत्रोथी जठरं रूप आय. सं. वठर तेने अतः सेडोंः ए सूत्रोथी वढरो रूप आय. सं. निष्ठुर तेने ष्टस्यानु अनादौ० द्वितीय० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी निष्ठुरो रूप आय. आर्ष प्रयोगमां सं. द्वादशांग तेने द्वारेवा ए सूत्रोथी द अने च ने जुदा करी वनी पेहेदा उकार आय. लोकात् अने आर्ष पणांथी ल नो ल आय. शपोः सः ह्रस्वः संयोगे पठी मागधीनाणामां पुंलिङ्गे सिसहित ए आय. एटले कुवालसंगे ए रूप आय. ॥११४

॥ स्थूले लो रः ॥ २५५ ॥

स्थूले लस्य रो जवति ॥ थोरं ॥ कथं थूलजहो स्थूरस्य हरिद्रा-
दित्वे जविष्यति ॥

मूल भाषांतर. स्थूल शब्दना ल नो र आय. सं. स्थूल तेनुं थोरं रूप आय
त्यारे स्थूलभद्रनुं थूरभहो केम आय ? त्यां स्थूर शब्दने हदिद्रादौ लः ए सूत्रर्थ
ल कार थरो.

॥ टुंठिका ॥

स्थूल ७१ ल ६१ र ११ स्थूल— कगटडेति सलुक् उंत्कुष्मांडी तू-
णीर— कूर्पर स्थूल इति थू थो अनेन लस्य रः ११ क्लीबे सम् मोनु०
थोरं स्थूरिजड कगटडेति सलुक् हरिद्रादौलः रस्य लः डेरोनवा
र लुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोंः थूलजहो ॥ २५५ ॥

टीका भाषांतर. स्थूल शब्दना ल नो र आय. सं. स्थूल तेने कगटड ओत्कु-
ष्मांडी तूणीर० चालता सूत्रे ल नो र आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी थोरं
रूप आय. सं. स्थूरिभद्र तेने कगटड हरिद्रादौलः डेरोनवा अनादौ द्वित्वं
अतः सेडोंः ए सूत्रोथी थूलभहो रूप आय. ॥ २५५ ॥

लाहल-लांगल-लांगूले वादेर्णः ॥ २५६ ॥

एषु आदेर्लस्य णो वा जवति ॥ णाहलो । लाहलो ॥ णङ्गलं ।
लङ्गलं । णङ्गलं लङ्गलं लङ्गलं ॥

मूलभाषांतर. लाहल लांगल लांगूल शब्दना पेला ल नो विकल्पे ण आय.
सं. लाहल तेना णाहलो लाहलो एवा रूप आय. सं. लांगलं तेना णंगलं लंगलं
रूप आय. सं. लांगूल तेना णंगूलं लंगूलं एवा रूप आय. ॥ २५६ ॥

॥ टुंठिका ॥

लाहलश्च लांगलं च लांगूलं च लाहललांगललांगूलं तस्मिन्
७१ वा ११ आदि ६१ ए ११ लाहल— अनेन वा लस्य णः ११
अतः सेडोंः णाहलो लाहलो । एव विशेषः लांगल अनेन लस्य
णः ह्रस्वः संयोगे ११ क्लीबे सम् मोनु० णंगलं लंगलं । लांगूल
अनेन वा लस्य णः ह्रस्वः संयोगे ११ क्लीबे सम् मोनु० लंगलं
लंगलं ॥ २५६ ॥

टीका भाषांतर. लाहल लांगल लांगूल ए शब्दोना आदि लनो विकट्पे ण आय. सं. लाहल तेने चावता सूत्रथी लनो ण आय. अतः सेडोः ए सूत्रथी णाहलो लाहलो एवां रूप आय. लाहलनो अर्थ देशविशेष आय ठे. सं. लांगल तेने चावता सूत्रथी लनो ण आय. ह्रस्वः संयोगे क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रथी णंगलं लंगलं एवां रूप आय. सं. लांगूल तेने चावता सूत्रथी लनो ण आय. ह्रस्व संयोगे क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रथी णंगलं तथा लंगलं रूप आय. ॥ २५६ ॥

ललाटे च ॥ २५७ ॥

ललाटे च आदेर्लस्य णो जवति ॥ चकार आदेरनुवृत्त्यर्थः ॥
णिडालं । णडालं ॥

मूल भाषांतर. ललाट शब्दना आदि लनो ण आय. मूलमां च शब्दनुं ग्रहण ठे ते आदि लकारनी अनुवृत्तिने अर्थे ठे. सं. ललाट तेनां णिडालं णडालं एवां रूप आय. ॥ २५७ ॥

॥ टुंडिका ॥

ललाट ७१ च ११ ललाट अनेन वा लस्य एः पकांगार इति वा
ल ट ललाटे लडोः इति व्यत्ययेन यणि टाल इति स्थिते टो डः ११
क्लीवे सम् मोनु० णिडालं णडालं ॥ २५७ ॥

टीका भाषांतर. ललाट शब्दना आदि लनो ण आय. सं. ललाट तेने चावता सूत्रथी विकट्पे लनो ण आय. पठि पक्वांगार ललाटे लडोः टो डः क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रथी णिडालं णडालं रूप आय. ॥ २५७ ॥

शवरे वो मः ॥ २५८ ॥

शवरे वस्य मो जवति ॥ समरो ॥ २५८ ॥

मूल भाषांतर. शवर शब्दना बनो म आय. सं. शवर तेनुं समरो रूप आय. ॥ २५८ ॥

॥ टुंडिका ॥

शवर ७१ व ६१ म ११ शवर— शपोः सः अनेन वस्य मः अतः
सेडोः । समरो ॥ २५८ ॥

टीका भाषांतर. शवर शब्दना बनो म आय. सं. शवर तेनं शपोः सः चावता सूत्रे बनो म आय. अतः सेडोः ए सूत्रथी समरो रूप आय. ॥ २५८ ॥

स्वप्ननीव्योर्वा ॥ १५ए ॥

अनयोर्वस्य सो वा जवति ॥ सिमिणो । सिविणो । नीमी नीवी ॥ १५ए ॥

मूल भाषांतर. स्वप्न अने नीवी शब्दना वनो विकल्पे म आय. सं. स्वप्नः तेन सिमिणो सिविणो रूप आय. सं. नीवि तेना नीमी नीवी एवां रूप आय. ॥ १५ए ॥

॥ टुंठिका ॥

स्वप्नश्च नीवी च स्वप्ननीव्यौ तयोः ७१ वा ११ स्वप्न सर्वत्र व-
लुक् इः स्वप्नादौ इ आगमः लोकात् सि पनयोर्विश्लेषं कृत्वा पो वः
पस्य वः स्वप्ने नात् इकारागमः वि अनेन वा व म सर्वत्र वलुक्
अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोंः सिमिणो सिविणो । नीवी अनेन
वा वस्य मः ११ अंत्यव्यं० सलुक् ॥ नीमी नीवी ॥ १५ए ॥

टीका भाषांतर. स्वप्न अने नीवी शब्दना वनो विकल्पे म आय. सं. स्वप्न तेने सर्वत्र इः स्वप्नादौ लोकात् ए अने नू ने जुदा करी पो वः ए सूत्रथी पनो व आय. अने स्वप्न शब्दना नू नी पेहेला इकार आगम आय. पठी चालता सूत्रे विकल्पे व-
नो म आय. पठी सर्वत्र अनादौ अतः सेडोंः ए सूत्रोथी सिमिणो सिविणो एवां
रूप आय. सं. नीवी तेने चालता सूत्रे विकल्पे व नो म आय. पठी अंत्यव्यं० ए सू-
त्रथी नीमी तथा नीवी एवां रूप आय. ॥ १५ए ॥

शषोः सः ॥ १६० ॥

शकारषकारयोः सो जवति ॥ श । सद्दो । कुसो । निसंसो ।
वंसो । सामा । सुद्धं । दस । सोहइ । विसइ ॥ प । सण्डो । नि-
सहो । कसाउ । घोसइ ॥ उजयोरपि । सेसो । विसेसो ॥ १६० ॥

मूल भाषांतर. शकार अने षकारनो स आय. श नाउदा०— सं. शब्द तेनुं सहो आय. सं. कुश तेनुं कुसो आय. सं. नृसंश तेनुं निसंसो आय. सं. वंश तेनुं वंसो आय. सं. श्यामा तेनुं सामा आय. सं. शुद्ध तेनुं सुद्धं आय. सं. दश तेनुं दस आय. सं. शोभने तेनुं सोहइ आय. सं. विशति तेनुं विसइ आय. प ना-
उदा०— सं. पण्डः तेनुं सण्डो आय. सं. निषक तेनुं निसहो आय. सं. कपाय तेनुं कसओ आय. सं. घोषति तेनुं घोसइ आय. एक शब्दमां वे श के प द्वौय तोपण
आय. सं. शेष तेनुं सेसो आय. सं. विशेष तेनुं विसेसो आय.

॥ टुंडिका ॥

शश्च षश्च शषौ तयोः ७२ स ११ शब्द अनेन श स सर्वत्र बलुक्
अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः सदो । कुश ११ अनेन श स ११
अतः सेडोः कुसो । नृसंश कृतोऽत् नृ न अनेन श स ११ अतः
सेडोः नसंसो । वंश ११ अनेन श स अतः सेडोः वंसो श्यामा-
११ अधोमनयां यलुक् अनेन श स अंत्यव्यं० सलुक् सामा शुद्ध
११ अनेन श स क्लीवे सम् मोनु० सुद्धं । दश- १३ अनेन श स
जस्रशसोर्लुक् लोपः दस । शोभते- अनेन श स खघथध० नस्य
हः त्यादीनां ति इ सोहइ । विशति अनेन श स त्यादीनां तिइ
विसइ षण्ड अनेन ष स ११ ढोरः अतः सेडोः सण्डो । नि-षक-
११ निकषस्फटिकचिकुरेहः कस्य हः अनेन ष स कगचजेति
कलुक् अतः सेडोः निसहो । कषाय अनेन ष स कगचजेति
यलुक् ११ अतः सेडोः कसाड । घोषति अनेन ष स त्यादीनां ति
इ घोसइ । शेष अनेन शषोः सः अतः सेडोः सेसो । विशेष-
अनेन शषोः सः अतः सेडोः विसेसो ॥ २६० ॥

टीका भाषांतर. श अने ष नो स आय. सं. शब्द तेने चालता सूत्रथी शनो
स आय. सर्वत्र अनादौ अतः सेडोः ए सूत्रथी सदो रूप आय. सं. कुश तेने
चालता सूत्रथी शनो स आय. अंतः सेडोः ए सूत्रथी कुसो आय. सं. नृसंश तेने
कृतोऽत् चालता सूत्रे शनो स आय. पठी अतः सेडोः ए सूत्रथी नसंसो रूप
सं. वंश तेने चालता सूत्रथी श नो स आय. अतः सेडोः ए सूत्रथी वंसो
आय. सं. श्यामा तेने अधोमनयां चालता सूत्रे शनो स आय. अंत्यव्यंजन०
सूत्रथी सामा रूप आय. सं. शुद्ध तेने चालता सूत्रे शनो स आय. क्लीवे सम्
मोनु० ए सूत्रथी सुद्धं रूप आय. सं. दश तेने चालता सूत्रथी शनो स आय. पठी
जस्रशसोर्लुक् ए सूत्रथी दस एवं रूप आय. सं. शोभते तेने चालता सूत्रे शनो स
आय. खघथ० त्यादीनां ए सूत्रथी सोहइ रूप आय. सं. विशति तेने चालता सूत्रे
शनो स आय. पठी त्यादीनां ए सूत्रथी विसइ रूप आय. सं. षण्ड तेने चालता
सूत्रे पनो स आय. ढ नो ड आय. पठी अतः सेडोः ए सूत्रथी सण्डो रूप आय.
सं. निषक तेने निकषस्फटिकचिकुरे हः चालता सूत्रे पनो स आय. कगचज अतः

सेडों: ए सूत्रोथी निसहो रूप आय. सं. कषाय तेने चालता सूत्रथी पनो स थाय
कगचज अतः सेडों: ए सूत्रोथी कसाओ रूप आय. सं. घोषति तेने चालता सू
पनो स थाय. त्यादीनां ए सूत्रथी घोसइ रूप आय. सं. शेष तेने चालता सू
वंने श तथा पनो स थाय. अतः सेडों: ए सूत्रोथी सेसो रूप आय. सं. विशेष ते
चालता सूत्रथी वंने श प नो स थाय पठी अतः सेडों: ए सूत्रथी विसेस
रूप आय. ॥ १६० ॥

स्तुषायां एहो न वा ॥ १६१ ॥

स्तुषाशब्दे षस्य एहः एकाराक्रांतो हो वा जवति ॥ सुण्हा
सुसा ॥ १६१ ॥

मूल भाषांतर. स्तुषा शब्दना ष नो विकल्पे एह आय. एटले णकारयुक्त
थाय. सं स्तुषा तेना सुण्हा तथा सुसा एवां रूप आय.

॥ टुंडिका ॥

स्तुषा ७१ एह ११ नवा ११ स्तुषा— अधोमनयां नलोपः सु अ-
नेन वा षस्य एह ११ अंत्यव्यंज० सलुक् सुण्हा । पदे स्तुषा अ-
धोमनयां नलुक् शपोः सः षस्य सः ११ अंत्यव्यंज० सलुक् सुसा

टीका भाषांतर. स्तुषा शब्दना ष नो एह विकल्पे थाय. सं. स्तुषा तेने अधो
मनयां नलुक् चालता सूत्रे विकल्पे ष नो एह थाय. अंत्यव्यं० सलुक् ए सूत्र
सुण्हा रूप आय. बीजे पदे स्तुषा तेने अधोमनयां शपोः सः अंत्यव्यंज०
सूत्रोथी सुसा रूप आय. ॥ १६१ ॥

दश पाषाणे हः ॥ १६२ ॥

दशन्शब्दे पाषाणशब्दे च शपोर्यथादर्शनं हो वा जवति ॥ द-
ह-मुहो दस-मुहो । दह-बलो दस-बलो दह-रहो । दस-रहो ।
दह दस । एआरह । वारह । तेरह । पाहाणो । पासाणो ॥

मूल भाषांतर. दशन् तथा पाषाण शब्दना श अने प नो अनुक्रमे विकल्पे
थाय. सं. दशमुख तेनां दह-मुहो दस-मुहो एवां रूप आय. सं. दश-बल तेन
दह-बलो दस-बलो एवां रूप आय. सं. दशरथ तेनां दह-रहो दसरहो एवां रू
प आय. सं. दश तेनां दह दस एवां रूप आय. सं. एकादश तेनुं एआरह एवं रूप
प्राय. सं. द्वादश तेनुं वारह रूप आय. सं. त्रयोदश तेनुं तेरह रूप आय. सं. पा-
षाण तेनुं पाहाणो तथा पासाणो रूप आय. ॥ १६२ ॥

॥ टुटिका ॥

दश च पाषाणश्च दशपाषाणं तस्मिन् ७१ ह ११ दशमुख- अ-
नेन वा शस्य ह खघथ० ख ह ११ अतः सेडों: दह-मुहो । पद्दे
दशमुख- शपो: स: खघथ० ख ह दसमुहो दशबल- दशव-
लानि आगमप्रसिद्धानि क्वांत्यादीनि अस्य दशबल: अनेन वा श
ह वोव: वस्य व: ११ अतः सेडों: दहवलो पद्दे शपो: स: वो व:
अतः सेडों: दसवलो । दशरथ- अनेन श ह खघथ० यस्य ह:
११ अतः सेडों: दहरहो पद्दे दशरथ शपो: स: खघथ० थ ह
अतः सेडों: दसरहो । दश- अनेन वा श ह दह पद्दे दस ए-
कादश कगचजेति क्लुक् संख्या गद्गदे र: दस्य र अनेन शस्य
ह: एआरह । द्वादश- कगटडेति द्लुक् संख्यागद्गदे र: दस्य
र: अनेन शस्य ह: वारह । त्रयोदश त्रयोदशादौ स्वरस्य इति
त्रयोस्थाने ते संख्यागद्गदे र: दस्य र: अनेन शस्य ह तेरह ।
दशादयः शब्दाः संस्कृतसिद्धा ज्ञातव्याः अन्यथा जस्रशस्रड-
सिंछामि दीर्घः इति दीर्घः स्यात् । पाषाण- अनेन वा पस्य ह:
११ पाहाणो । पद्दे पाषाण- शपो: स: ११ अतः सेडों: पा-
साणो ॥ २६२ ॥

टीका भाषांतर- दशन् अने पाषाण शब्दना श तथा प नो अनुक्रमे विकट्पे
ह आय. सं. दशमुख- तेने चालता सूत्रथी श नो ह आय. खघथ० अतः सेडों:
ए सूत्रथी दह-मुहो रूप आय. बीजे पद्दे सं. दशमुख तेने शपो: स: खघथ०
ए सूत्रथी दसमुहो रूप आय. सं. दशबल एटले जेने शास्त्र प्रसिद्ध एवा क्षमा विगेरे
दशबल होय ते तेने चालता सूत्रथी श नो ह आय. वोव: ए सूत्रथी व नो व आय.
पढी अतः सेडों: ए सूत्रथी दहवलो रूप आय. बीजे पद्दे दशबल तेने शपो: स:
वोव: अतः सेडों: ए सूत्रथी दसवलो रूप आय. सं. दशरथ तेने चालता सूत्रथी
श नो ह आय. पढी खघथ० अतः सेडों: ए सूत्रथी दहरहो आय. बीजे पद्दे
दशरथ तेने शपो: स: खघथ० अतः सेडों: ए सूत्रथी दसरहो रूप आय. सं.
दश तेने चालता सूत्रथी श नो ह आय. एटले दह रूप आय. बीजे पद्दे दस एवुं
रूप आय. सं. एकादश तेने कगचज संख्यागद्गदेर: ए सूत्रथी द नो र आय. पढी
चालता सूत्रथी श नो ह आय. एटले एआरह रूप आय. सं. द्वादश तेने कगटड

संख्यागद्गदे रः चालता सूत्रे श नो ह् आय. एटले वारह रूप आय. सं. त्रयोदशतेने त्रयोदशादौ स्वरस्य ए सूत्रथी त्रयो ने स्थाने ते आय. पठी संख्यागद्गदे चालता सूत्रे श नो ह् आय. एटले तेरह रूप आय. अहिं दश विगेरे शब्दो संस प्रमाणे सिद्ध अयेला जाणवा. नहीं तो जसशसुडसि० ए सूत्रथी दीर्घ आय. पापाण तेने चालता सूत्रथी प नो ह् आय. एटले पाहाणो रूप आय. विकटप सं. पापाण तेने शपोः सः अतः सेडोंः ए सूत्रोथी पासाणो रूप आय. ॥ १६२

दिवसे सः ॥ १६३ ॥

दिवसे सस्य हो वा जवति ॥ दिवहो । दिवसो ॥

मूल भाषांतर. दिवस शब्दना स नो विकटपे ह् आय. सं. दिवस तेनां दिव तथा दिवसो एवां रूप आय. ॥ १६३ ॥

॥ टुंठिका ॥

दिवस ७१ स ११ दिवस— अनेन वा सस्य हः अतः सेडोंः दिवहो । पढे दिवसः ११ अतः सेडोंः दिवसो ॥

टीका भाषांतर. दिवस शब्दना स नो विकटपे ह् आय. सं. दिवस तेने चालता सूत्रथी विकटपे स नो ह् आय. पठी अतः सेडोंः ए सूत्रथी दिवहो आ विकटप पढे सं. दिवस तेने अतः सेडोंः ए सूत्रथी दिवसो आय. ॥ १६३ ॥

हो घोनुस्वारात् ॥ १६४ ॥

अनुस्वारात्परस्य हस्य घो वा जवति ॥ सिंघो । सीहो ॥ संधारो । संहारो । कचिदननुस्वारादपि दाहः । दाघो ॥ १६४ ॥

मूल भाषांतर. अनुस्वारनी पठी आवेला ह् मो विकटपे घ आय. सं. सिंघ ते सिंघो सीहो एवां रूप आय. सं. संहार तेना संधारो संहारो रूप आय.

॥ टुंठिका ॥

ह् ६१ घ ११ अनुस्वार ५१ सिंघ अनेन ह् घ ११ अतः सेडोंः सिंघो पढे सिंघ— सांसादेर्वा अनुस्वारलोपः ईर्जिब्हासिंहत्रि-शत्या स सी ११ अतः सेडोंः सीहो । संहार अनेन हस्य घः ११ अतः सेडोंः संधारो संहारो । कचिदननुस्वारात् घत्वं यथा दाह अनेन वा हस्य घः अतः सेडोंः दाघो पढे दाहो ॥ १६४ ॥

टीका भाषांतर. अनुस्वार पठी आवेला हनो विकटपे घ आय. सं. सिंघ तेने चालता सूत्रथी हनो घ आय. अतः सेडोंः ए सूत्रथी सिंघो आय. पढे सिंघ तेने

मांसादेर्वा अनुस्वारलोपः ईर्जिब्हा सिंह त्रिंशत् अतः सेडोंः ए सूत्रोथी सीहो रूप आय. सं. संहार तेने चावता सूत्रथी ह नो घ आय. अतः सेडोंः ए सूत्रथी संहारो संहारो एवां रूप आय. कोइ ठेकाणे अनुस्वार शिवाय पण घ आय ठे जेम-सं. दाह तेने आ सूत्रथी ह नो घ आय. अतः सेडोंः ए सूत्रथी दाघो अने वीजे पळे दाहो एवां रूप आय. ॥ १६४ ॥

षट्-शमी-शाव-सुधा-सप्तपर्णेष्वादेश्च ॥: १६५ ॥

एषु आदेर्वर्णस्य ठो चवति ॥ ठट्टो । ठट्टी । ठप्पठ । ठंमुहो ।

ठमी । ठावो । ठुहा । ठत्तिवणो ॥

मूल भाषांतर. षट् शमी शाव सुधा अने सप्तपर्ण ए शब्दोना आदि अक्षर नो छ आय. सं. षट् तेनुं छट्टो आय. सं. षट्टी तेनुं छट्टी आय. सं. षट्पद तेनुं छप्पठो आय. सं. षप्पमुख तेनुं ठंमुहो आय. सं. शमी तेनुं छमी आय. सं. शाव तेनुं छावो आय. सं. सुधा तेनुं छुहा आय. सं. सप्तपर्ण तेनुं ठत्तिवणो आय.

॥ ठुंठिका ॥

षट् च शमी च शावश्च सुधा च सप्तपर्णश्च षट्शमीसुधासप्त-
पर्णाः तेषु- बहुवचन षट् शब्दस्य प्रत्ययांतस्यापि ग्रहणार्थ आ-
दि ६१ ठ ११ षष्ठां पूरणः षष्टः षट्- कति-कतिपयात् थट् प्रत्ययः
षतवर्गस्य ठ वर्ग षट् वर्ग थट् षट् संयोगे ष षष्ट अनेन षस्य ठ
ष्टस्यानुष्ट ठ अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व ठस्य ट ११ अतः सेडोंः
ठट्टो पट्टी- ठठ पूर्ववत् अण्डेकणज्जस्रूटितात् इति डी प्रत्ययः
लुक् ठमध्याद्लुक् लोकात्. अंत्यव्यं सल्लुक् ठठी । षट्पद अनेन
षस्य ठः कगटडेति दल्लुक् अनादौ द्वित्वं प्प कगचजेति दल्लुक्
११ अतः सेडोंः ठप्पठ पणमुख- अनेन षस्य ठ कणनो व्यंजनेण
अनुस्वारः खघथधजां खस्य हः ११ अतः सेडोंः ठंमुहो ।
सप्तपर्ण- ११ अनेन ठ अंत्यव्यंजं सल्लुक् ठमी ठावो ठुहा
ठत्तिवणो ॥ १६५ ॥

टीका भाषांतर. षट् शमी शाव सुधा अने सप्तपर्ण शब्दना आदिर्वर्णनो छ आय. अहिं बहुवचनवाला पप् शब्दनुं बहुवचन लीधुं ठे ते प्रत्ययांतना ग्रहणने माटे ठे. ठमी संख्या पूरे ते पष्ट कहेवाय. सं. षट् तेने कतिकतिपयात् थट् प्रत्ययः ए सूत्रे थट् प्र-
त्यय आवे पट्टी पतवर्गस्य छवर्गष्टवर्गः अने प तथा ट नं योगे ष आय. एटले पष्ट

थाय. पठी आ चालता सूत्रे प नो छ थाय. प एस्यानुष्ट० अनादौ दित्वं द्वितीय०
अतः सेडों: ए सूत्रोथी छठो रूप थाय. सं. पठी तेने पूर्ववत् छ नो ठ थाय. पठी
अणडेकण्ड्रजसञ्जदितात् ए सूत्रथी डी प्रत्यय आवे लुक् थाय. लोकात् अंत्यव्यं
सलुक् थइ छठी रूप थाय. सं. पदपद तेने चालता सूत्रथी प नो छ थाय. कगट्ट
अनादौ दित्वं कगचज अतः सेडों: ए सूत्रोथी छप्पओ रूप थाय. सं. पण्मुख
तेने चालता सूत्रथी प नो छ थाय. अणनोव्यंजनेण अनुस्वारः खघथ० अतः सेडों:
ए सूत्रोथी छंमुहो रूप थाय. सं. सप्तपर्ण तेने चालता सूत्रथी छ थाय. पठी
अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी छमी छावो छुहा छत्तिवणो एवां रूप थाय. ॥ १६५ ॥

शिरायां वा ॥ १६६ ॥

शिराशब्दे आदेशो वा भवति ॥ छिरा सिरां ॥

मूल भाषांतर. शिराशब्दना आदि अक्षरनो विकल्पे छ थाय. सं. शिरा
तेनां छिरा सिरा एवा रूप थाय.

॥ टुंडिका ॥

शिरा ११ वा ११ शिरा अनेन वा शस्य ठः अंत्यव्यं० सलुक्
छिरा सिरा ॥ १६६ ॥

टीका भाषांतर. शिराशब्दना आदि अक्षरनो विकल्पे छ थाय. सं. शिरा तेने
चालता सूत्रथी विकल्पे श नो छ थाय. पठी अंत्यव्यं० ए सूत्रथी छिरा सिरा
एवां रूप थाय. ॥ १६६ ॥

लुग् भ्राजन-दनुज-राजकुले जः सस्वरस्य न वा ॥ १६७ ॥

एषु सस्वरजकारस्य लुग् वा भवति ॥ जाणं जायणं । दणु-वहो ।
दणुअ-वहो । राउलं राय-उलं ॥

मूल भाषांतर. भ्राजन दनुज राजकुल-ए शब्दोना स्वरसहित जनो विकल्पे
लुक् थाय. सं. भ्राजनं तेनुं भाणं जायणं एवां रूप थाय. सं. दनुजवध तेनां
दणुवहो दणुअ-वहो एवां रूप थाय. सं. राजकुलं तेनां राउलं राय-उलं एवां
रूप थाय. ॥ १६७ ॥

॥ टुंडिका ॥

लुक् ११ भ्राजनं च दनुजश्च राजकुलं च भ्राजनदनुजराजकुलं
तस्मिन् ११ ज ६१ सस्वर ६१ न ११ वा ११ भ्राजन- अनेन वा
जलुक् नोणः ११ क्लीवे सम् मोनु० जाणं पहे भ्राजन- कगच-

जेति जलुक् अवर्णो अ य नोणः ११ क्लीवे सम् मोनु० जायणं ।
 दनुजवध- अनेन वा जलुक् दणुवहो पद्मे कगचजेति जलुक्
 खघथ० धस्य हः ११ अतः सेडोः दणुअ-वहो । राजकुल- अ-
 नेन जलुक् कगचजेति कलुक् ११ क्लीवे सम् मोनु० राउलं । रा-
 जकुल- कगचजेति कजयोर्लुक् अवर्णो क्लीवे सम् राज-उलं २६९

टीका भाषांतर. भाजन दनुज राजकुल ए शब्दोना स्वरसहित जनो विकल्पे
 लुक् आय. सं. जाजन- तेने चालता सूत्रथी विकल्पे जनो लुक् आय. नोणः क्लीवे
 सम् मोनु० ए सूत्रोथी भाणं रूप आय. पद्मे भाजन तेने कगचज अवर्णो नोणः
 क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी भायणं रूप आय. सं. दनुजवध तेने चालता सूत्रथी
 विकल्पे जनो लुक् आय. एदले दणुवहो आय. बीजे पद्मे कगचज० खघथ० अतः
 सेडोः ए सूत्रोथी दणुअ-वहो रूप आय. सं. राज-कुल तेने चालता सूत्रथी ज नो
 लुक् आय. कगचज क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी राउलं रूप आय. बीजे पद्मे
 राजकुल तेने कगचज० अवर्णो० क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी राय-उल रूप आय.

व्याकरण-प्राकारागते कगोः ॥ २६८ ॥

एषु को गश्च सस्वरस्य लुग् वा जवति ॥ वारणं वायरणं । पारो
 पायारो ॥ आउं आगउं ॥

मूल भाषांतर. व्याकरण प्राकार आगत ए शब्दोना स्वरसहित क अने
 गनो विकल्पे लुक् आय. सं. व्याकरणं तेनुं वारणं अने वायरणं रूप आय. सं.
 प्राकार तेनां पारो पायारो रूप आय. सं. आगत तेनां आओ आगओ रूप
 आय. ॥ २६८ ॥

॥ टुंठिका ॥

व्याकरणं च प्राकारश्च आगतश्च व्याकरणप्राकारागतं तस्मिन्
 क च गू च कगौ तयोः व्याकरण अधोमनयां यलुक् अनेन वा
 कस्य लुक् ११ क्लीवे सम् मोनु० वारणं । पद्मे व्याकरण- अधो-
 मनयां यलुक् कगचजेति कलुक् अवर्णो अ य ११ क्लीवे सम्
 मोनु० वायरणं प्राकार- सर्वत्र रलुक् अनेन कलुक् ११ अतः से-
 डोः पारो । पद्मे प्राकार- सर्वत्र रलुक् कगचजेति कलुक् अव-

एँ० अ य ११ अतः सेडोः पायारो । आगतः अनेन ग्लुक् कग-
चजेति त्लुक् ११ अतः सेडोः आउ पद्दे आगउ ॥ १६८ ॥

टीका भाषांतर. व्याकरण प्राकार आगत ए शब्दोना स्वरसहित क अने
गनो विकट्पे लुक् आय. सं. व्याकरण तेने अधोमनयां चालता सूत्रे विकट्पे क-
नो लुक् आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी वारणं रूप आय. पद्दे व्याकरण तेने
अधोमनयां कगचज० अवर्णो० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी वायरणं रूप आय.
सं. प्राकार तेने सर्वत्र चालता सूत्रे कनो लुक् आय. अतः सेडोः ए-सूत्रोथी पारो
रूप आय. पद्दे प्राकार तेने सर्वत्र कगचज अवर्णो० अतः सेडोः ए सूत्रोथी
आओ रूप आय. अने पद्दे आगओ रूप आय. ॥ १६८ ॥

किसलय-कालायस-हृदये यः ॥ १६९ ॥

एषु सस्वरयकारस्य लुग् वा जवति ॥ किसलं किसलयं । का-
लासं कालायसं । महण्व-समा सहिआ । जाला ते सहिअ
एहिं घेप्पन्ति । निसमएण्डप्पिअ- हिसस्स हिअयं ॥

मूल भाषांतर. किसलय कालायस हृदय ए शब्दोमां स्वरसहित यकारान्तो
विकट्पे लुक् आय. सं. किसलय तेनां किसलं किसलयं एवां रूप आय. सं. काला-
यस तेनां कालासं कालायसं रूप आय. सं. महार्णव समाः सहृदयाः तेनुं
महण्व-समा सहिआ एवुं रूप आय. सं. यस्मिन् ते सहृदयैर्गृह्यंते तेनुं जाला ते
सहिअ एहिं घेप्पन्ति । सं. निशमनार्पितहृदयस्य हृदयं तेनुं निसमएण्डप्पिअ-हिअस्स
हिअयं ॥ १६९ ॥

॥ टुंडिका ॥

किसलयं च कालायसं च हृदयं च किसलयकालायसहृदयं त-
स्मिन् ७१ य ६१ किसलय- अनेन वा यस्य लुक् ११ क्लीबे सम्
मोनु० किसलं किसलयं । कालायस- अनेन यलुक् ११ क्लीबे
सम् मोनु० कालासं कालायसं । महार्णवसम १३ ह्रस्वः संयोगे हा
ह सर्वत्र रलुक् जस्रशस् डसिद्धामि दीर्घः समा जस्रशसलुक् मह-
ण्व-समा । सहृदय अनेन यलुक् इत्कृपादौ हृ हि कगचजेति
दलुक् १३ जस्रशसदीर्घः जस्रशसोर्लुक् सहिआ । सहृदयाः महा-
र्णवसमा इत्यर्थः । यद् ७१ आदेर्योजः अंत्यव्यं० दलुक् डेडाहेडाला०

लोकात् जाला तद् १३ अंत्यव्यं० दलुक् अतः सर्वादेः जस्स्थाने
एते सहृदय जित् इत्कृपादौ ह हि कगचजेति दययोर्लुक् जि-
सोहि सहिअएहिं । गृहीशपादाने गृह वर्त्तति बहुष्वाद्यस्य अंति-
स्थाने ति क्यशतिक्य प्र० गृहेर्धेप्पः गृहस्थाने धेप्पः क्यलुक् धे-
प्पंति यदा सहृदयैस्ते गुणा गृह्यंते इत्यर्थः । निशमने श्रवणे अ-
र्पितं हृदयं येन स निशमनार्पितहृदयः तस्य शपोः सः नोणः
वाप्पौ इति अप्पे आकारस्य उत्वं लुक् णस्य लुक् सर्वत्र रलुक्
कगचजेति तलुक् इत्कृपादौ ह हि कगचजेति द्रलुक् अनेन य-
लुक् ६१ डसस्स नीसमण प्पिअहिअस्स हृदय इत्कृपादौ ह हि
कगचजेति द्रलुक् ११ क्लीवे सम् हिअयं ॥ १६ए ॥

टीका भाषांतर. किसलय कालायस हृदय ए शब्दोना स्वरसहित य नो विकल्पे
लुक् आय. सं. किसलय तेने चालता सूत्रोथी विकल्पे यनो लुक् आय. क्लीवे
सम् मोनु० ए सूत्रोथी किसलं किसलयं एवां रूप आय. सं. कालायस तेने चालता
सूत्रथी य नो लुक् आय. क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी कालासं कालायसं रूप
आय. सं. महार्णवसम तेने ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र जस्शसडसिडामिदीर्घः जस्-
शसलुक् ए सूत्रोथी महण्णव-समा एवं रूप आय. सं. सहृदय तेने चालता सूत्रथी
य नो लुक् आय. इत्कृपादौ० कगचज० जस्शस दीर्घः जस्शसोर्लुक् ए सूत्रोथी
सहिआ रूप आय. ए सर्व पदनो अर्थ एवो ठे के, समान हृदयवाला रसिक पुरुषो
मोटा समुज्ज जेवा ठे. सं. यद् तेने आदेर्योजः अंत्यव्यं० डेडाहेडाला लोकात् ए
सूत्रोथी जाला रूप आय. सं. तद् तेने अंत्यव्यं० अतः सर्वादेः ए सूत्रोथी ते रूप
आय. सं. सहृदय तेने भित् प्रत्यय आवे पठी इत्कृपादौ कगचज भित् सो हि ए
सूत्रोथी सहिअ एहिं एवं रूप आय. सं. गृह धातु ग्रहण करवामां प्रवर्त्ते तेने वर्त्त०
ए सूत्रथी अंति आवे पठी बहुष्वाद्यस्य० कमशतिक्य प्रत्यय आवे गृहेर्धेप्पः ए
सूत्रे गृहने स्थाने धेप्प आदेश आय. क्य नो लुक् आय. पठी धेप्पंति एवं रूप आय.
तेनो एवो अर्थ ठे के, ज्यारे समान हृदयवाला रसिक पुरुषोथी ते गुणो ग्रहण कराय ठे.
सं. निशमनार्पितहृदयस्य एटले जेणे पोतानुं हृदय श्रवण करवामां अर्पण करेनुं ठे.
ते अहिं शपोः सः नोणः वाप्पौ अर्पिधातुना आकारनो उ आय. लुक् ण नो लुक्
आय. सर्वत्र कगचज० इत्कृपादौ० कगचज दलुक् चालता सूत्रे य नो लुक् आय.
पठी पठ्ठाना एकवचनमां डसस्स ए सूत्रलागी निसमणाप्पिअहिअस्स एवं रूप
आय. सं. हृदय तन इत्कृपादौ कगचज० क्लीवे सम् ए सूत्रोथी हिअयं रूप आय. १६ए

डुर्गादेव्युडुम्बर-पादपतन-पादपीठेन्तर्दः ॥ २७० ॥

एषु सस्वरस्य दकारस्य अंतर्मध्ये वर्त्तमानस्य लुग् वा जवति ॥
डुग्गा-वी । डुग्गा-एवी । उम्बरो । उउम्बरो । पा-वडणं । पाय-
वडणं । पा-वीढं । पाय-वीढं ॥ अंतरिति किम् । डुर्गादेव्यामा-
दौ माञ्चूत् ॥ २७० ॥

मूल भाषांतर. डुर्गादेवी उडुम्बर पादपतन पादपीठ ए शब्दोनी अंदर रं
ला द नो विकल्पे लुक् आय. सं. डुर्गादेवी तेनां डुग्गा-वी डुग्गा-एवी एवा रूप
आय. सं. उडुम्बर तेनां उम्बरो उउम्बरो एवां रूप आय. सं. पाद-पतन- तेन
पा-वडणं पाय-वडणं रूप आय. सं. पादपीठ तेनां पा-वीढं पाय-वीढं रूप आय
मूलमां अंतरनुं ग्रहण ठे तेथी डुर्गादेवी ए रूपमां आदि रहेला दकारमां न आय. २७०

॥ टुंढिका ॥

डुर्गादेवी च उडुम्बरश्च पादपतनं च पादपीठं च डुर्गादेव्युडुम्बर-
पादपतनपादपीठं तस्मिन् ७१ अंतर ७१ द ६१ डुर्गादेवी सर्वत्रर-
लुक् अनेन ॥ वा दलुक् ११ अंत्यव्यं० सलुक् डुग्गावी पद्दे डु-
र्गादेवी सर्वत्र रलुक् कगचजेति दलुक् ११ अंत्यव्यं० सलुक् डु-
ग्गाएवि । उडुम्बर- अनेन वा दलुक् ११ अतः सेडोः उम्बरो ।
पद्दे कगचजेति दलुक् ११ अतः सेडोः उउम्बरो । पाद-पतन अने-
न वा सस्वरस्य दस्य लुक् पोवः शतोऽपतो ङः तस्य ङः नोणः ११
क्लीबे सम् मोनु० पावडणं पद्दे कगचजेति दलुक् अवर्णो अ य पो-
वः शतोपतो ङः तस्य ङः नोणः क्लीबे सम् मोनु० पायवडणं । पा-
दपीठ अनेन दलुक् पोवः ठोढः ११ क्लीबे सम् मोनु० पा-विढं ।
पद्दे कगचजेतिदलुक् अवर्णो० अ य पोवः ठोढः ११ क्लीबे सम्
मोनु० पाय-वीढं ॥ २७० ॥

टीका भाषांतर. डुर्गादेवी उडुम्बर पादपतन पादपीठ ए शब्दोनी अंदर रहे
ला द नो विकल्पे लुक् आय. सं. डुर्गादेवी तेने सर्वत्र चावता सूत्रे विकल्पे दनो
लुक् आय. अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी डुग्गा-वी आय. पद्दे सं. डुर्गा-देवी तेने सर्व-
त्र० कगचज अंत्यव्यं ए सूत्रोथी डुग्गा-एवी एवं रूप आय. सं. उडुम्बर तेने चाव-
ता सूत्रोथी विकल्पे दनो लुक् आय. अतः सेडोः ए सूत्रोथी उम्बरो रूप आय

पक्षे कगचज० अतः सेडोः ए सूत्रोथी उडम्बरो रूप आय. सं. पाद-पतन तेने
चाखता सूत्रथी स्वरसहित द नो लुक् आय. पोवः शदपतो डः नोणः क्लीवे सम्
मोनु० ए सूत्रोथी पावडणं रूप आय. पक्षे कगचज० अवर्णो० पोवः शतोऽपतो
डः नोणः क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पायवडणं रूप आय. सं. पादपीठ तेने
चाखता सूत्रथी द नो लुक् आय. पोवः ठोढः क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पा-वीढं
रूप आय. पक्षे कगचज० अवर्णो० पो वः ठोढः क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी
पाय-वीढं रूप आय. ॥ २७० ॥

यावत्तावज्जीवितावर्त्तमानावट-प्रावारक-देवकुलैवमेवे वः ॥ २७१ ॥

यावदादिषु सस्वरवकारस्यान्तर्वर्त्तमानस्य लुग् वा ज्ञवति ॥ जी जी-
व । ताताव । जीश्च जीवीश्च । अत्तमाणो आवत्तमाणो । अडो
अवडो । पारउं पावारउं । दे-उलं देव-उलं । एमेव एवमेव ॥
अंतरित्येव । एवमेवेन्त्यस्य न ज्ञवति ॥ २७१ ॥

मूल भाषांतर. यावत् तावत् जीवित आवर्त्तमान अवट प्रावारक देवकुल
एवमेव ए शब्दोनी अंदर रहेला वनो विकल्पे लुक् आय. सं. यावत् तेनां जी
जीव एवां रूप आय. सं. तावत् तेनां ता ताव रूप आय. सं. जीवित तेनां जीअं
जीविअं एवां रूप आय. सं. आवर्त्तमान तेनां अत्तमाणो आवत्तमाणो एवां
रूप आय. सं. अवट तेनां अडो अवडो रूप आय. सं. प्रावारक तेनां पारओ
पावारओ रूप आय. सं. देवकुलं तेनां दे-उलं देव-उलं रूप आय. सं. एवमेव तेनां
एमेव एवमेव एवां रूप आय. मूलमां अंतर शब्दनुं ग्रहण ठे तेथी सं. एवमेव श-
ब्दना अंत्य व नो लुक् न आय. ॥ २७१ ॥

॥ टुंडिका ॥

यावच्च तावच्च जीवितं च आवर्त्तमानश्च अवटश्च प्रावारकश्च देव-
कुलं च एवमेवश्च यावत्तावज्जीवितवर्त्तमानावट-प्रावारक-देवकु-
लैवमेवं तस्मिन् ७१ व ६१ यावत् आदेर्योजः अनेन वा सस्व-
रस्य वलुक् अंत्यव्यं० तलुक् ११ अंत्यव्यं० सलुक् जी । पक्षे या-
वत् आदेर्योजः अंत्यव्यंजन० तलुक् ११ अंत्यव्यं० सलुक् जीव ।
तावत् पूर्ववत् अनेन दलुक् ११ अंत्यव्यं० सलुक् ता । पक्षे ताव ।
जीवित- ११ अनेन सस्वर वलुक् कगचजेति तलुक् ११ क्लीवे सम्

मोनु० जीअं । पक्षे जीवीअं । आवर्त्तमान- अनेन व लुक् ह्रस्व
 संयोगे आ अ सर्वत्र-रलुक् नोणः ११ अतः सेडोः आत्तमाण
 पक्षे आवत्तमाणो । अवट- अनेन वा सस्वर वलुक् टोडः १
 अतः सेडोः अडो । पक्षे अवट- ११ ट ड अतः सेडोः अव
 प्रावारक- अनेन वा सस्वर वलोपः सर्वत्र रलोपः कगचजे
 कलुक् ११ अतः सेडोः पारउ । पक्षे प्रावारक- सर्वत्र रलुक् क
 चजेति कलुक् ११ अतः सेडोः पावारउ । देवकुल- अनेन
 सस्वर वलुक् कगचजेति कलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० दे-उलं
 पक्षे देवकुल कगचजेति कलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० देवउलं
 एवमेव- अनेन वा सस्वर वलुक् ११ अंत्यव्यंजन- सलुक् एमे
 पक्षे ११ अव्य० सलुक् एवमेव ॥ २७१ ॥

टीका भाषांतर. यावत् तावत् जीवित आवर्त्तमान अवट प्रावारक देव-
 कुल एवमेव ए शब्दोनी अंदर रहेला वनो विकल्पे लुक् आय. सं. यावत् तेने
 आदेर्योऽजः चालता सूत्रे स्वरसहित कनो लुक् आय. अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी जी
 रूप आय. पक्षे यावत् तेने आदेर्योऽजः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी जीव आय. सं. तावत्
 तेने पूर्ववत् सूत्रलागे पढी चालता सूत्रे दनो लुक् आय. अंत्यव्यं० ए सूत्रथी ता
 रूप आय. पक्षे ताव आय. सं. जीवित तेने चालता सूत्रथी स्वरसहित वनो लुक्
 आय. कगचज क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी जीअं आय. पक्षे जीवीअं आय. सं.
 आवर्त्तमान तेने चालता सूत्रथी व नो लुक् आय. ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र नोणः
 अतः सेडोः ए सूत्रोथी आत्तमाणो रूप आय. पक्षे आवत्तमाणो रूप आय. सं.
 अवट तेने चालता सूत्रथी विकल्पे स्वर सहित व नो लुक् आय. टोडः अतः सेडोः
 ए सूत्रोथी अठो रूप आय. पक्षे अवट तेने पूर्ववत् ट नो ड आय. अतः सेडोः ए
 सूत्रोथी अवडो रूप आय. सं. प्रावारक तेने चालता सूत्रे स्वरसहित वनो लोप
 आय. सर्वत्र कगचज अतः सेडोः ए सूत्रोथी पारओ रूप आय. पक्षे प्रावारक तेने
 सर्वत्र कगचज अतः सेडोः ए सूत्रोथी पावारओ रूप आय. सं. देवकुल तेने
 चालता सूत्रे स्वरसहित व नो लुक् आय. कगचज क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी
 देउलं रूप आय. पक्षे देवकुल तेने कगचज क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी देव-उलं
 रूप आय. सं. एवमेव तेने चालता सूत्रे स्वरसहित वनो लुक् अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी
 एमेव रूप आय. पक्षे अव्यय सलुक् ए सूत्रथी एवमेव रूप आय. ॥ २७१ ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचंद्रविरचितायांसिद्धहेमचंद्राभिधानस्वोपज्ञ

शब्दानुशासनवृत्तौ अष्टमस्याध्यायस्य प्रथमःपादः ॥

टीका भाषांतर. आचार्य श्री हेमचंद्रे रचेલી सिद्ध हेमचंद्र नामनी स्वोपज्ञ शब्दानुशासन व्याकरणनी वृत्तिना आठमा अध्यायनो आ प्रथमपाद समाप्त थयो. ?

यद्दोर्मंडलकुंडलीकृतधनुर्दण्डेन सिद्धाधिप-

क्रीतं वैरिकुलात् त्वया किल दलकुंडावदातं यशः ।

भ्रांत्या त्रीणि जगन्ति खेदविवशं तन्मालवीनां व्यधा-

दापांडौ स्तनमंडले च धवले गण्डस्थले च स्थितिम् ॥ १ ॥

मूल भाषांतर. हे सिद्धराज महाराजा, जुजदंडमां कुंडलाकार करेला धनुष्यवडे श-
त्रुओनी पांसेथी विकाश पामेला डोलरना पुष्पजेवुं उज्ज्वल यश तमे खरीद करेलुं ठे,
ते यशे त्राण जगत्मां जमी जमी भ्रांत थइ मालवदेशनी स्त्रीओना श्वेत स्तनमंडल अने
धोला गंडस्थल उपर स्थिति करेली ठे. अर्थात् थाकीने तेमां बेसी गयेलुं ठे. ?

इति प्रथमःपादः

अथ द्वितीयः पादः

अर्ह ॥ संयुक्तस्य ॥ १ ॥

अधिकारोऽयं ज्यायामीत् (१.११५) इति यावत् । यदित ऊर्ध्व-
मनुक्रमिष्यामस्तत्संयुक्तस्येति वेदितव्यम् ॥

मूल भाषांतर. संयुक्तस्य एतत्वे अर्हीथी जोमाहरनो अधिकार ठे ते बीजा पादन
ज्यायामीत् ए सूत्रसुधी चालशे. हवे अर्हिथी आगल अमे जे अनुक्रम दइशुं,
जोडाहरनो जाणी लेवो. ॥ १ ॥

शक्त-मुक्त-दष्ट-रुण-मृदुत्वे को वा ॥ २ ॥

एषु संयुक्तस्य को वा जवति ॥ सक्रो सत्तो । मुक्तो मुत्तो । डक्को
दट्टो । लुक्को लुग्गो । माउक्कं माउत्तणं ॥ २ ॥

मूल भाषांतर. शक्त मुक्त दष्ट रुण मृदुत्व ए शब्दोना जोडाहरनो विकल्पे
क आय. सं. शक्त तेनां सक्रो सत्तो रूप आय. सं. मुक्त तेनां मुक्तो मुत्तो रूप आय.
सं. दष्ट तेना डक्को दट्टो रूप आय. सं. रुण तेनां लुक्को लुग्गो रूप आय. सं.
मृदुत्व तेना माउक्कं माउत्तणं रूप आय. ॥ २ ॥

॥ टुंठिका ॥

शक्तश्च मुक्तश्च दष्टश्च रुणश्च मृदुत्वं च शक्तमुक्त-दष्टरुण-
मृदुत्वं तस्मिन् ७१ क ११ वा ११ शक्त शषोः सः अनेन वा
क्तस्य कः अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोः सक्रो पक्षे शक्त शषोः
सः कगटडेति क्लुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोः सत्तो । मुक्त
अनेन क्तस्य कः अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोः मुक्तो । पक्षे
मुक्त- कगटडेति क्लुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोः मुत्तो ।
दष्ट- अनेन वा षस्य कः दशनदष्टदग्धदोलादंड इति दस्य डः
११ अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः डक्को पक्षे दष्ट दशनदष्टेति दस्य
डः षस्यानु० षस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व० ठ ट ११ अतः
सेडोः दट्टो रुण हरिद्रादौ लः रस्य लः अनेन रुणस्य कः अनादौ
द्वित्वं ११ अतः सेडोः लुक्को मडः पक्षे रुण- हरिद्रादौ लः रस्य
लः केनाप्कुणादयः एलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोः लुग्गो ।

मृदुत्व- आत्कृशा मृदुक- मृदुत्वे वा इति मृस्थाने मा कगच-
जेति दलुक अनेन वा त्वस्य कः अनादौ द्वित्वं ११ क्लीवे सम्
मोनु० माउकं पङ्गे मृदुत्व आत्कृशामृदुकमृदुत्वेवा इति मृ-
स्थाने मा कगचजेति दलुक त्वस्यडिमात्तणोवा त्वस्य तणादेशः
११ क्लीवे सम् मोनु० माउत्तणं ॥ २ ॥

टीका भाषांतर. शक्त मुक्त दष्ट रुग्ण अने मृदुत्व ए शब्दोना संयुक्त एवा
अहरनो विकल्पे क थाय. सं. शक्त तेने शषोः सः चालता सूत्रे विकल्पे क्तनो क
थाय. अनादौ० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी सक्को रूप थाय. वीजे पङ्गे सं. शक्त तेने
शषोः सः कगटड अनादौ अतः सेडोंः ए सूत्रोथी सक्तो रूप थाय. सं मुक्त
तेने चालता सूत्रथी क्तनो क थाय. अनादौ द्वित्वं अतः सेडोंः ए सूत्रोथी मुक्को
रूप थाय. पङ्गे सं. मुक्त तेने कगटड अनादौ० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी मुक्तो रूप
थाय. सं. दष्ट तेने चालता सूत्रे ष्टनो क थाय. दशनदष्टदग्ध अनादौ० अतः
सेडोंः ए सूत्रोथी डक्को रूप थाय. पङ्गे दष्ट तेने दशन दष्ट० ष्टस्यानु० अनादौ०
द्वितीयतुर्य अतः सेडोंः ए सूत्रोथी दष्टो रूप थाय. सं. रुग्ण तेने हरिद्रादौ लः
चालता सूत्रे र्गण नो क थाय. अनादौ अतः सेडोंः ए सूत्रोथी लृक्को रूप थाय.
पङ्गे रुग्ण तेने हरिद्रादौलः क्तेनाप्कुणादयः अनादौ द्वित्वं अतः सेडोंः ए
सूत्रोथी लृग्गो रूप थाय. सं. मृदुत्व तेने आत्कृशामृदुक० कगचज० चालता
सूत्रे त्वनो क थाय. अनादौ० क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी माउकं रूप थाय. पङ्गे
मृदुत्व तेने आत्कृशा मृदुक० कगचज० त्वस्यडिमात्तणोवा क्लीवे सम् मोनु०
ए सूत्रोथी माउत्तणं रूप थाय. ॥ २ ॥

५

दः खः क्वचित्तु ठ-ऊँ ॥ ३ ॥

द्वितीय
क्षाय उं जवति । क्वचित्तु ठजावपि ॥ खउं । लक्षणं ॥ क्वचित्तु
ठजावपि । खीणं । छीणं । जीणं । जिज्ञाश् ॥

टीका भाषांतर. क्षनो ख थाय. अने कोइ ठेकाणे छ तथा ऊ पण थाय. सं. क्षय
गक्को रूप थाय. लक्षण तेनुं लक्खणं रूप थाय. कोइ ठेकाणे छ अने ऊ पण थाय
उत्तर-सं. क्षीण तेनां खीणं छीणं जीणं एवां रूप थाय. सं. क्षयति तेनुं
खरूप थाय. ॥ ३ ॥

॥ दुंदिका ॥

६१ ख ११ क्वचित् ११ तु ११ ठश्च ऊश्च ठऊँ १२ क्षय अनेन

चावता सूत्रथी स्क नो ख आय. अनादौ द्वित्वं द्वितीय० अतः सेडोः ए सूत्रोथी अवक्खन्दो रूप आय. तेनो अर्थ धाटी (धाड) आय ठे. सं. दुष्कर तेने कगटड० अनादौ० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी दुकरं रूप आय. सं. निष्कंप तेने कगटड० अनादौ० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी निष्कम्पं रूप आय. सं. निष्कय एटले जेनी खरीदी न थती होय ते तेने कगटड० अनादौ० कगचज० अतः सेडोः ए सूत्रोथी निष्कओ रूप आय. सं. नमस्कार तेने परस्परे द्वितीयश्च कगटड० अनादौ अतः सेडोः ए सूत्रोथी नमोकारो रूप आय. सं. संस्कृत तेने विंशत्यादेर्लुक् कगटड० ऋतोऽत् अनादौ कगचज अवर्णो क्लीबे सम् ए सूत्रोथी सकयं रूप आय. सं. सत्कार तेने कगटड० अनादौ० अतः सेडोः ए सूत्रोथी सकारो रूप आय. सं. तस्कर तेने कगटड० अनादौ अतः सेडोः ए सूत्रोथी तकरो रूप आय. ॥ ४ ॥

शुष्क-स्कन्दे वा ॥ ५ ॥

अनयोः षस्कयोः खो वा जवति ॥ सुक्कं सुक्कं । खन्दो कन्दो ॥

मूल भाषांतर. शुष्क अने स्कन्द शब्दना षक अने स्क नो विकल्पे ख आय. सं. शुष्क तेना सुक्खं सुक्कं रूप आय. सं. स्कंद तेना खन्दो कन्दो रूप आय.

॥ टुंठिका ॥

शुष्कश्च स्कंदश्च शुष्कस्कंदं तस्मिन् ११ वा ११ शुष्क शपोः सः शस्य सः अनेन वा षकस्य खः अनादौ द्वितीयतुर्यपूर्व ख क ११ क्लीबे सम् मोनु० सुक्कं । पदे शुष्क-शपोः सः कगटडेति सलुक् अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम् मोनु० सुक्खं सुक्कं । स्कंद-अनेन वा षकस्य खः ११ अतः सेडोः खन्दो । पदे स्कंद-११ कगटडेति सलुक् अतः सेडोः कंदो ॥ ५ ॥

टीका भाषांतर. शुष्क अने स्कंद नाशनो स आय. सं. शुष्क तेने शपोः सः चावता सूत्रे षक नो ख आय. अनादौ द्वितीय० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सुक्खं आय. बीजे पदे सं. शुष्क तेने शपोः सः कगटड० अनादौ क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सुक्कं रूप आय. सं. स्कंद तेने विकल्पे स्क नो ख आय. अतः सेडोः खन्दो रूप आय. पदे स्कंद- तेने कगटड० अतः सेडोः ए सूत्रोथी कंदो एवं रूप आय. ॥ ५ ॥

क्ष्वेटकादौ ॥ ६ ॥

क्ष्वेटकादिषु संयुक्तस्य खो जवति ॥ खेडउ । क्ष्वेटक शब्दो विष-

पर्यायः ॥ द्वोटकः । खोडउं ॥ स्फोटकः । खोडउं ॥ स्फोटकः । खो-
डउं ॥ स्फेटकः । खेडउं ॥ स्फेटिकः खेडिउं ॥

मूल भाषांतर. क्ष्वेटक विगेरे शब्दोमां जोडाहरनो ख आय. सं. क्ष्वेटक तेनुं
खोडओ आय. अहिं क्ष्वेटक शब्दनो अर्थ विष आय ठे. सं. क्ष्वोटकः तेनुं खोडओ
आय. सं. स्फोटकः तेनुं खोडओ आय. सं. स्फेटकः तेनुं खेडओ आय. सं. स्फेटिकः
तेनुं खेडिओ आय.

॥ दुंडिका ॥

द्वेटक आदौ यस्य सः द्वेटकादिः तस्मिन् ७१ द्वेटक अनेन
द्वस्य खः टोडः कगचजेति क्लुक् ११ अतः सेडोंः खेडउं । द्वो-
टक अनेन द्वोस्थाने खो टोडः कगचजेति क्लुक् ११ अतः से-
डोंः खोडउं । स्फोटक- स्फेटिक- स्फेटक- अनेन त्रिष्वपि खः
टोडः त्रिष्वपि कगचजेति क्लुक् ११ अतः सेडोंः खोडउं । खेडि-
उं खेडउं ॥ ६ ॥

टीका भाषांतर. क्ष्वेटक विगेरे शब्दोना जोडाहरनो ख आय. सं. क्ष्वेटक तेने
चालता सूत्रथी क्ष्व नो ख आय. टोडः कगचज अतः सेडोंः ए सूत्रोथी खेडओ
रूप आय. सं. क्ष्वोटक तेने चालता सूत्रे क्ष्वो ने स्थाने खो आय. पठी टोडः कग-
चज अतः सेडोंः ए सूत्रोथी खोडओ रूप आय. सं. स्फोटक स्फेटिक स्फेटक ए
त्रण शब्दोने चालता सूत्रे ख आय. पठी टोडः कगचज अतः सेडोंः ए सूत्रोथी
खोडओ खेडिओ खेडओ एवां रूप आय. ॥ ६ ॥

स्थाणावहरे ॥ ७ ॥

स्थाणौ संयुक्तस्य खो नवति हरश्चेद् वाच्यो न नवति ॥ खाणू ॥
अहर इति किम् थाणुणो रेहा ॥ ७ ॥

मूल भाषांतर. स्थाणु शब्दनो अर्थ जो शंकर यतो न होय तो तेना जोडाहर
नो ख आय. सं. स्थाणु तेनुं खाणू एवं रूप आय. मूलमां शंकर अर्थ यतो न होय
तम कहुं ठे तेथी सं. स्थाणु नो रेखा तेनुं थाणुणो रेहा एवं रूप आय. ॥ ७ ॥

॥ दुंडिका ॥

स्थाणु ७१ अहर ७१ स्थाणु ११ अनेन स्थास्थाने खा क्लीवे सौ-
दीर्घः अंत्यव्यं सलुक् खाणू । स्थाणु ६१ कगचजेति सलुक् ड-

सिङ्सौ पुंक्लीवे वा इत्यनेन अस् स्थाने णो थाणुणो इति जातं.
रेखा- ११ खघथ० ख ह् अंत्यव्यं सलुक् रेहा ॥ ७ ॥

टीका भाषांतर. स्थाणु शब्दनो अर्थ जो शंकर अतो न होय तो तेना जोडाहर-
नो ख आय. सं स्थाणु तेने चाखता सूत्रे स्था ने ठेकाणे खा आय. पढी अक्लीवे
सौ दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी खाणू रूप आय. शंकर अर्थवादा स्थाणु शब्दने
कगचज० डसिङ्सौ पुंक्लीवे वा ए सूत्रे अस् ने स्थाने णो आय. एटले थाणुणो
एहुं रूप आय. सं. रेखा तेने खघथ० अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी रेहा रूप आय. ॥ ७ ॥

स्तंजे स्तो वा ॥ ८ ॥

स्तंज शब्दे स्तस्य खो वा जवति ॥ खंजो । थंजो । काष्ठादिमयः

मूल भाषांतर. स्तंभ शब्दना स्तनो विकल्पे ख आय. सं. स्तंभः तेनां खं
थंभो एवां रूप आय. तेनो अर्थ काष्ठनो स्तंज एवो आय.

॥ टुंढिका ॥

स्तंज ७१ स्त ६१ वा ११ स्तंज अनेन वा स्त ख ११ अतः सेडोः
खंजो । पद्दे स्तंजस्तस्य थो ११ अतः सेडोः थंजो ॥ ८ ॥

टीका भाषांतर. स्तंभ शब्दना स्तनो विकल्पे ख आय. सं. स्तंभ तेने चाव
सूत्रथी स्तनो ख आय. अतः सेडोः ए सूत्रथी खंभो रूप आय. पद्दे स्तंज शब्द
स्तनो थ आय. अतः सेडोः ए सूत्रथी थंभो रूप आय. ॥ ८ ॥

थ-ठावस्पंदे ॥ ९ ॥

स्पंदाज्जाववृत्तौ स्तंजे स्तस्य थौ जवतः ॥ थंजो । ठंजो ॥ स्तं-
ज्यते । थंजिज्जइ । ठंजिज्जइ ॥

मूल भाषांतर. स्पंद-चेष्टाना अर्थनां अजावमां प्रवर्त्तता एवा स्तंभ शब्द
स्त ना थ अने ठ आय. सं. स्तंभ तेनां थंभो ठंभो एवां रूप आय. सं. स्तंभ्यते ते
थंभिज्जइ ठंभिज्जइ एवां रूप आय. ॥ ९ ॥

॥ टुंढिका ॥

थश्च ठश्च थौ १२ अस्पंद ७१ स्तंज- अनेन स्तस्य थः द्वितीये
स्तस्य ठः ११ अतः सेडोः थंजो ठंजो । स्तंजो इति हसांतो धा-
तुर्वर्त्तते केस्यति क्य प्रत्ययः लोकात्स्तस्य ते इति स्थितोऽनेन

खस्य थः इथयइज्जौक्यस्य इत्यनेन क्यस्य इज्जःलोकात् त्यादीनां
ति इ थंजिज्जइ । द्वितीये स्तंभ्यते पूर्ववत् ततो अनेन स्तस्य ठः
तेषां तथैव ठंजिज्जइ ॥ ए ॥

टीका भाषांतर. स्पंद-चेष्टा अर्थेना अत्राववाला स्तंभशब्दना स्तना थ
अने ठ थाय. सं. स्तंभ तेने चालता सूत्रे स्तनो थ थाय. बीजे पहे स्तनो ठ थाय.
अतः सेडोंः ए सूत्रेथी थंभो ठंभो एवां रूप थाय. स्तंभ ए धातु ठे तेने केस्यति
ए सूत्रे क्य प्रत्यय आवे पठी लोकात् स्तस्य ते अने चालता सूत्रे ख नो थ थाय.
पठी इअयइज्जौ क्यस्य ए सूत्रे क्यनो इज्ज थाय. पठी लोकात् त्यादीनां ए सूत्रेथी
थंभिज्जइ एवं रूप थाय. बीजे पहे पूर्वनी जेम स्तंभ्यते रूप थाय. पठी चालता
सूत्रे स्त नो ठ थाय. एदले ठंभिज्जइ एवं रूप थाय. ॥ ७ ॥

रक्ते गो वा ॥ १० ॥

रक्तशब्दे संयुक्तस्य गो वा जवति ॥ रग्गो रक्तो ॥

मूल भाषांतर. रक्तशब्दना जोडाहरनो विकल्पे ग थाय. सं. रक्त तेनां रग्गो
रक्तो एवां रूप थाय. ॥ १० ॥

॥ टुंडिका ॥

रक्त ७१ ग ११ वा ११ रक्त- अनेन वा क्तस्य गः अनादौ द्वित्वं
११ अतः सेडोंः रग्गो । रक्तः कगटडेति क्लुक् अनादौ द्वित्वं
११ अतः सेडोंः रक्तो ॥ १० ॥

टीका भाषांतर. रक्त शब्दना जोडाहरनो विकल्पे ग थाय. सं. रक्त शब्द तेने
चालता सूत्रे विकल्पे क्तनो ग थाय. पठी अनादौ अतः सेडोंः ए सूत्रेथी रग्गो
रूप थाय. पहे रक्त तेने कगटड अनादौ० अतः सेडोंः ए सूत्रेथी रक्तो रूप
थाय. ॥ १० ॥

शुल्के ङ्गो वा ॥ ११ ॥

शुल्क शब्दे संयुक्तस्य ङ्गो वा जवति ॥ सुङ्गं सुक्कं ॥

मूल भाषांतर. शुल्कशब्दना जोडाहरनो विकल्पे ङ्ग थाय. सं. शुल्क तेनां सुङ्गं
सुक्कं एवां रूप थाय.

॥ टुंडिका ॥

शुल्क ७१ ङ्ग ११ वा ११ शुल्क- अनेन ङ्कस्य ङ्ग ११ ङ्गीवे सम्

मोनु० शषोः सः सुङ्गं पद्मे शुल्क- शषोः सः सर्वत्र ललोपः अ-
नादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम् मोनु० सुक्कं ॥ ११ ॥

टीका भाषांतर. शुल्क शब्दना जोडाहरनो विकल्पे झ आयः सं. शुल्क तेने च
लता सूत्रे ल्क नो झ आय. पढी क्लीबे सम् मोनु० शषोः सः ए सूत्रोथी शुङ्गं र
आय. पद्मे शुल्क तेने शषोः सः सर्वत्र अनादौ क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रो
सुक्कं एवुं रूप आय. ॥ ११ ॥

कृत्ति-चत्वरे चः ॥ १२ ॥

अनयोः संयुक्तस्य चो जवति ॥ किच्ची । चच्चरं ॥

मूल भाषांतर. सं. कृत्ति अने चत्वर शब्दना जोडाहरनो च आय. सं. कृत्ति
तेनुं किच्ची रूप आय. सं. चत्वर तेनुं चच्चरं रूप आय.

॥ टुंढिका ॥

कृत्तिश्च चत्वरं च कृत्ति-चत्वरं तस्मिन् ७१ च ११ कृत्ति- इत्कृ-
पादौ कि अनेन तस्य चः अनादौ द्वित्वं ११ अक्लीबे दीर्घः अं-
त्यव्यं० सलुक् किच्ची । चत्वर- ११ अनेन त्वस्य चः अनादौ
द्वित्वं क्लीबे सम् मोनु० चच्चरं ॥ १२ ॥

टीका भाषांतर. कृत्ति अने चत्वरशब्दना जोडाहरनो च आय. सं. कृत्ति
तेने इत्कृपादौ चादता सूत्रे त्त नो च आय. अनादौ अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं
ए सूत्रोथी किच्ची रूप आय. सं. चत्वर तेने चादता सूत्रे त्वनो च आय. अनादौ
क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी चच्चरं रूप आय. ॥ १२ ॥

त्योऽचैत्ये ॥ १३ ॥

चैत्यवर्जिते त्यस्य चो जवति ॥ सच्चं । पच्चउं ॥ अचैत्य इति
किम् चइत्तं ॥

मूल भाषांतर. चैत्यशब्दशिवाय बीजा जोडाहर त्यनो च आय. त तेनां
तेनुं सच्चं आय. सं. प्रत्यय तेनुं पच्चओ रूप आय. मूलमां चैत्यशब्द
कहुं ठे तेथी सं. चैत्य तेनुं चइत्तं रूप आय.

॥ टुंढिका ॥

स्तस्य थः द्वितीये
त्य ६१ न चैत्यं अचैत्यं तस्मिन् ७१ चैत्य-नो इति हसांतो धा-
नादौ द्वित्वं क्लीबे सम् सच्चं । प्रत्यय-स्तस्य ते इति स्थितोऽनेन

चः अनादौ द्वित्वं कगचजेति यलुक् ११ अतः सेडोंः पञ्चउं चैत्य
अइत्यादौ च चै स्थाने चइ अधोमनयां यलुक् अनादौ द्वित्वं
क्लीवे सम् मोनु० चइत्तं ॥ १३ ॥

टीका भाषांतर. चैत्यशब्दशिवायना जोडाकर त्यनो च आय. सं. सत्य-तेने
चादता सूत्रे त्यनो च आय. अनादौ द्वित्वं क्लीवे सम् ए सूत्रोथी सच्चं रूप आय.
सं. प्रत्ययः तेने सर्वत्र चादता सूत्रे त्यनो च आय. अनादौ० कगचज अतः सेडोंः
ए सूत्रोथी पञ्चओ रूप आय. सं. चैत्य तेने अइत्यादौ च ए सूत्रथी चैने स्थानेचइ
आय. पठी अधोमनयां अनादौ क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी चइत्तं रूपआय. ॥ १३ ॥

प्रत्यूषे षश्च हो वा ॥ १४ ॥

प्रत्यूषे त्यस्य चो जवति तत्संनियोगे च षस्य हो वा जवति ॥
पच्चूहो । पच्चूसो ॥

मूल भाषांतर. प्रत्यूष शब्दना त्यनो च आय. अने तेनां योगे प नो विकल्पे
ह आय. सं. प्रत्यूष तेनां पच्चूहो अने पच्चूसो एवां रूप आय.

॥ टुंडिका ॥

प्रत्यूष ७१ ष ६१ च ११ ह ११ वा ११ प्रत्यूष- सर्वत्र रलुक्
अनेन त्य च अनादौ द्वित्वं अनेनैव षस्य वा हः ११ अतः
सेडोंः पच्चहो यत्र हकारो न स्यात् तत्र प्रत्यूष- सर्वत्र रलुक्
अनेन त्य च अनादौ द्वित्वं शपोः सः अतः सेडोंः पच्चूसो ॥ १४ ॥

टीका भाषांतर. प्रत्यूष शब्दना त्यनो च आय. अने तेने योगे पनो विकल्पे
ह आय. सं. प्रत्यूष तेने सर्वत्र चादता सूत्रे त्यनो च आय. अनादौ अने ते चा-
दता सूत्रेज पनो विकल्पे ह आय. पठी अतः सेडोंः ए सूत्रथी पच्चहो रूप आय.
ज्यारे ह न आय. त्यारे सं. प्रत्यूष तेने सर्वत्र चादता सूत्रे त्यनो च आय. पठी
अनादौ शपोः सः अतः सेडोंः ए सूत्रोथी पच्चूसो रूप आय. ॥ १४ ॥

त्व-ध्व-ऊ-ध्वां च-उ-ज-ऊः कचित् ॥ १५ ॥

एषां यथासंख्यमेते कचिट् जवंति ॥ श्रुत्वा । जोच्चा ॥ झा-
त्वा । एच्चा ॥ श्रुत्वा । सोच्चा ॥ पृथ्वी । पिच्छी ॥ विद्मान् ।
विज्जं ॥ बुध्वा ॥ बुज्जा ॥ जोच्चा सयलं पिच्छं विज्जं बुद्धा अण
प्पाय-ग्गामि । चइज्जण तवं कादं सन्ती पत्तो सिवं परमं ॥

मूल भाषांतर. त्व थ्व द्ध्व ते अहरोने स्थाने अनुक्रमे च ठ ज झ ए अ
हरो कोऽ ठेकाणे आय ठे. सं. भुक्त्वा तेनुं भोच्चा रूप आय. सं. ज्ञात्वा तेनुं
णच्चा रूप आय. सं. श्रुत्वा तेनुं सोच्चा रूप आय. सं. पृथ्वी तेनुं पिच्छी रूप आय
सं. विद्वान् तेनुं विज्जं रूप आय. सं. बुध्वा तेनुं बुज्झा रूप आय. ते उपर नीचे
प्रमाणे गाथानो अर्थ ठे.

जेना जेवी बीजाने प्राप्ति नथी एवा हे शांतिनाथ प्रभु, तमे
सर्व पृथ्वीने जोगवी, प्रतिबोधने पामी अने तपस्थाने
आचरी परम शिवने (मोक्ष) ने प्राप्त थया ठो.

॥ टुंढिका ॥

त्वश्च थ्वश्च द्ध्वश्च त्वथ्वद्ध्वः तेषां ६३ चश्च टश्च जश्च
ऊश्च चठजझाः १३ क्वचित् ११ जुक्त्वा- उत्संयोगे जु जो अनेन
क्वा स्थाने चा अनादौ द्वित्वं ११ अव्यय० सलुक् जोच्चा ।
ज्ञात्वा ह्रस्वः संयोगे ज्ञा झ म्नझोर्णः ज्ञास्थाने णः अनेन क्त्वा-
स्थाने चा अनादौ द्वित्वं ११ अव्यय सलुक् णच्चा । श्रुत्वा- उ-
त्संयोगे श्रु श्रो सर्वत्र रलुक् अनेन त्वास्थाने चा अनादौ द्वित्वं
सोच्चा । पृथ्वी- इत्कृपादौ पृ पि अनेन ध्वस्य ठः अनादौ द्वित्वं
द्वितीयतुपूर्वं छ च ११ अंत्यव्यं० सलुक् पिप्पी । विद्वान् अंत्य-
व्यं० सलुक् अनेन द्वा जः अनादौ द्वित्वं ज्ञा वाव्ययोत्खातादा-
वदातः अकारस्य अत्वं ११ क्लीवे सम् मोनु० विज्जं । बुध्वा अ-
नेन ध्वस्य ऊः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वकस्य जः अव्यय० स-
लुक् बुज्जा । जोच्चा इत्यादि जोक्ता उत्संयोगे जु जो अनेन कस्य चः
अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वं ११ अव्यय० सलुक् जोच्चा । सकलं ।
११ शेषेऽदंतवत् इति ज्ञायात् ह्रस्वोमि इत्यनेन ह्रस्वः ला ले आ-
मोऽस्य अति अमो लोपः मोनु० सयलं । पृथ्वी- इत्कृपादौ पृ पि
अनेन अस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वं ठ च ११ अम् अलो-

पः शेषेऽदंतवत् इति ज्ञायात् खोमि ङी ङि पिङ्गि । विद्धिः स् ११
 अंत्यव्यं० सलुक् अनेन धस्य जः अनादौ द्वित्वं ज्ञा बाहुलकात्
 वाखरेमश्च इत्यनेन सम् मोनु० विज्जं । बुद्धा अनेन जः अनादौ
 द्वित्वं द्वितीय तु पूर्व जस्य ऊः ११ अंत्यव्यं० सलुक् बुज्जा । हे
 अनन्यकगामिन् न विद्यते अन्यत्वं गामित्वं यस्य सः अनन्यक-
 गामी तस्य संबोधनं जवान् शांतिः परमं शिवं प्राप्तः किं कृत्वा
 सकलां पृथ्वीं ततस्त्यक्त्वा बुद्धा प्रतिबोधं प्राप्य पुनः किं कृत्वा
 तपः कृत्वा किं जगवान् विद्वानिति गाथार्थः अनन्यकगामिन्
 नोणः अधोमनयां चलुक् नोणः अनादौ द्वित्वं कगचजेति कलुक्
 अवर्णो अस्य यः सेवादौ वागमस्यद्धिः अंत्यव्यं० जलुक् स्यमजस्
 वासांलुक् सलोपः अयगामि । त्यज्जहानौ त्यज त्यजनं पूर्व त्यक्त्वा
 प्राक्काले क्त्वा । प्रत्ययः ल्योऽचैत्ये त्यस्य चः वज् इतिस्थिते व्यं-
 जना ददंते अप्रत्य० लोकात् चज स्थिते कगचजेति जलुक् पञ्चका-
 तुम् तव्यजविष्यत्सु अश्कस्तु मत्तूणतुआणा त्वा प्रत्ययस्य तूणा-
 देशः कगचजेति तलुक् चङ्जण तपस् ११ अंत्यव्यं० सलुक् वा
 खरेमश्च ह्रीवे सम् मोनु० तवं कृ करणं पूर्व कृत्वा प्राक्काले
 त्वा कृत्वाकस्तु मत्तूणतु आणा त्वास्थाने तूण आकृगो जूतजवि
 कृ का कगचजेति तलुक् मोनु० काञ् शांति ११ शपोः सः ह्रस्वः
 संयोगे सा स अह्रीवे सौदीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् संती । प्राप्त-
 सर्वत्र ह्रस्वः संयोगे पा प कगचजेति प्लुक् अनादौ द्वित्वं ११
 अतः सेडोः पत्तो । शिव ११ शपोः सः ११ ह्रीवे सम् मोनु०
 सिवं । परम ११ ह्रीवे सम् मोनु० परमं ॥ १५ ॥

टीका भाषांतर त्व थ्व द् थ्व ते अक्षरोने स्थाने अनुक्रमे च छ ज झ ए अ-
 क्षरो कचित् आय ठे सं. भुक्त्वा तेने उत्संयोगे ए सूत्रे भु नो भो आय. पृगी
 चालता सूत्रे क्त्वा ने स्थाने चा आय. अनादौ अव्यय० सलुक् ए सूत्रोत्री भोच्चा
 ह्य आय. सं. ज्ञात्वा तेने ह्रस्वः संयोगे म्मजोर्णः ए सूत्रे ज्ञा ने स्थाने ण

आय. पठी चालता सूत्रे क्त्वा ने स्थाने चा आय. अनादौ० अव्यय सलुक् ए
 सूत्रोथी णच्चा रूप आय. सं. श्रुत्वा तेने उत्संयोगे सर्वत्र रलुक् चालता सूत्रे
 क्त्वा ने स्थाने चा आय. पठी अनादौ० ए सूत्रे सोच्चा रूप आय. सं. पृथ्वी तेने
 इत्कृपादौ चालता सूत्रे ध्व नो छ आय. पठी अनादौ द्वितीय० पूर्वछच अंत्यव्यं०
 सलुक् ए सूत्रोथी पिच्छी रूप आय. सं. विद्वान् तेने अंत्यव्यं० चालता सूत्रे द्वा
 नो ज आय. अनादौ० चाव्ययोत्खातादावदातः क्लीवे सस्म मोनु० ए सूत्रोथी
 विज्जं रूप आय. सं. बुद्धा तेने चालता सूत्रे ध्व नो झ आय. अनादौ० द्वितीयपूर्व०
 अव्यय० ए सूत्रोथी बुज्झा रूप आय. भोच्चा ए गाथानी शब्द साधनिका आप्रमाणे
 ठे सं. भोक्ता तेने उत्संयोगे चालता सूत्रे क्त नो च आय. अनादौ द्वित्वं द्वितीय
 पूर्व० अव्यय० सलुक् ए सूत्रोथी भोच्चा रूप आय. सं. सकलं तेने शेषेऽदंत
 वत् ह्रस्वोमि आमोऽस्य अमोलोपः मोनु० ए सूत्रोथी सयलं रूप आय. सं. पृथ्वी
 तेने इत्कृपादौ चालता सूत्रे थ नो छ आय. पठी अनादौ० द्वितीय० अम् लोपः
 शेषेऽदंतवत् ह्रस्वोमि ए सूत्रोथी पिच्छ रूप आय. सं. विद्धिः तेने अंत्यव्यंजन०
 चालता सूत्रे थ नो ज आय. अनादौ० बाहुलकात् वास्वरे मश्च मोनु० ए सूत्रोथी
 विज्जं रूप आय. सं. बुद्धा तेने चालता सूत्रे ज आय. पठी अनादौ द्वितीयपूर्व०
 अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी बुज्झा रूप आय. ते गाथानो शब्दार्थ आप्रमाणे ठे हे अ-
 नन्यकगामिन् एटले जेना जेवी गति वीजाने नथी एवा हे शांतिनाथ प्रभु, तमे परम-
 शिव (मोक्ष) ने प्राप्त थयेदाढो. शुं करीने ते कहे ठे—सर्व पृथ्वीनो त्याग करी, प्रति-
 बोधने प्राप्त करी तपस्याने आचरी, विद्वान् एवा तमे मोक्षने प्राप्त थयेदाढो. सं. अन-
 न्यकगामिन् तेने अधोमनयां नोणः अनादौ० कगचज० अवर्णो सेवादौ-
 वा अंत्यव्यं० स्यमजस् वासांलुक्सलोपः ए सूत्रोथी अयगामि एवं रूप आय.
 त्यज धातु हानि अर्थमां प्रवर्ते त्यजने क्त्वा प्रत्यय आवी त्योचैत्ये ए सूत्रोथी
 त्य नो ज आय. एटले चजू एवं रूप आय. पठी व्यंजनाददंते० लोकात् कगचज
 पच्चका तुम् तव्य भविष्यत्सु अइक्स्तु मत्तूणतु आणा ए सूत्रे त्वा प्रत्ययने तूण
 आदेश आय. पठी कगचज ए सूत्रे चइऊण एवं रूप आय. सं. तपस् तेने अंत्यव्यं०
 वास्वरेमश्च क्लीवे सस्म मोनु० ए सूत्रोथी तवं रूप आय. सं. कृ धातुने त्वा प्रत्यय
 आवे पठी त्वाक्स्तु मत्तूणतु आणा ए सूत्रे त्वा ने स्थाने तूण आदेश आय. पठी
 आकृगोभूत० कगचज मोनु० ए सूत्रोथी काडं रूप आय. सं. शांति तेने शषोः
 सः ह्रस्वः संयोगे अक्लीवे दीर्घ अंत्यव्यं ए सूत्रोथी संती रूप आय. सं. प्राप्त तेने
 सर्वत्र ह्रस्वः संयोगे कगचज० अनादौ अतः सेडोः ए सूत्रोथी पत्तो रूप आय.
 सं. शिव तेने शषोः सः क्लीवे सस्म मोनु० ए सूत्रोथी सिवं रूप आय. सं. परम तेने
 क्लीवे सस्म मोनु ए सूत्रोथी परमं रूप आय. १५

वृश्चिके श्रेष्ठुर्वा ॥ १६ ॥

वृश्चिके श्रेः सस्वरस्य स्थाने श्रुआदेशो वा जवति । ढापवादः ॥
विञ्चुञ विचुञ । पक्षे विञ्चिञ ॥

मूल भाषांतर. वृश्चिक शब्दना स्वर सहित श्रि नो विकल्पे श्रु आदेश आय. छ नो
अपवाद आय. सं. वृश्चिक तेना विञ्चुओ विंचुओ एवां रूप आय पक्षे विञ्चिञ रूप आय.

॥ टुंठिका ॥

वृश्चिक ७१ श्रि ६१ श्रु ११ वा ११ वृश्चिक इत्कृपादौ वृ वि अनेन
वा श्रिस्थाने श्रु कगचजेति कलुक् ११ अतः सेडोंः विञ्चूञ । ङज-
णनो व्यंजने इति अनेन ज्ञस्य अनुस्वारोऽपि जवति तेन रूपद्वयं
विंचूञ इति । वृश्चिक इत्कृपादौ वृ वि ह्रस्वात्थ्यश्चप्रासामनिश्चले
इति अस्य ठः वक्रादावंतः अनुस्वारः कगचजेति कलुक् ११
अतः सेडोंः विंचिञ ॥ १६ ॥

टीका भाषांतर. वृश्चिक शब्दना श्रि ने स्थाने स्वर सहित श्रु आदेश विकल्पे
आय. छ नो अपवाद आय. सं. वृश्चिक तेने इत्कृपादौ चालता सूत्रे श्रि ने स्थाने श्रु
आय. कगचज अतः सेडोंः ए सूत्रोथी विञ्चुओ रूप आय. ङजणनोव्यंजने ए सूत्रे
ज्ञ नो अनुस्वार आय. तो वे रूप आय. एटले वीजुं रूप विंचूओ आय. पक्षे सं वृश्चिक
तेने इत्कृपादौ ह्रस्वात्थ्यश्चप्रासा ए सूत्रे श्रि नो छ आय. वक्रादावंतः कगचज अतः
सेडोंः ए सूत्रोथी विंचिओ रूप आय. १६

गेऽद्यादौ ॥ १७ ॥

अद्यादिषु संयुक्तस्य ठो जवति । खस्यापवादः ॥ अचिंठ । उचठ ।
लठी । कठो । ठीअं । ठीइं । सरिठो । वठो । मठिआ ठेत्तं ।
तुहा । दठो । कुठी । वठं । तुणो कठा । ठारो । कुठेश्रयं । तुरो ।
उठा । ठयं । सारिठं ॥ अदि । इहु । लक्ष्मी । कक्ष । कृत ।
क्षीर । सहक्ष । वृक्ष । मक्षिका । क्षेत्र । कुधू । दक्ष । कुक्षि । व-
क्षस् । कृष्ण । कक्षा । क्षार । कौक्षेयक । क्षुर । उक्षन् । क्षत ।

सादृश्य । कचित् स्थगितशब्देऽपि । ढइअं ॥ आर्षे । इक्खू ।
खीरं । सारिक्खमित्याद्यपि दृश्यते ॥

मूल भाषांतर. अक्षि विगेरे शब्दोना जोडाहरनो छ आय. सं. अक्षि ते
अच्छि आय. सं. इहु तेनुं उच्छ आय. सं. लक्ष्मी तेनुं लच्छी आय. सं. कक्ष ते
कच्छो आय. सं. क्षुत तेनुं छीअं आय. सं. क्षीर तेनुं छीरं आय. सं. सदृक्ष ते
सरिच्छो आय. सं. वृक्ष तेनुं वच्छो आय. सं. मक्षिका तेनुं मच्छिआ था
सं. क्षेत्र तेनुं छेत्तं आय. सं. धुधा तेनुं छुहा आय. सं. दक्ष तेनुं दच्छो आय.
कुक्षि तेनुं कुच्छी आय. सं. वक्षस् तेनुं वच्छं आय. सं. क्षुण्ण तेनुं छुण्णो था
सं. कक्षा तेनुं कच्छा आय. सं. क्षार तेनुं छारो आय. सं. कौक्षेयक तेनुं कुच्चे
अयं आय. सं. क्षुर तेनुं छुरो आय. सं. उक्षन् तेनुं उच्छा आय. सं. क्षत तेनुं छ
आय. सं. सादृश्य तेनुं स्वारिच्छं आय. कोइ ठेकाणे स्थगित शब्दने पण था
सं. स्थगितं तेनुं छइअं आय. आर्ष प्रयोगमां सं. इंहु तेनुं इक्खु सं. क्षीरं तेनुं ख
सं. सादृश्य तेनुं सारिक्खं एवा रूप पण जोवामां आवे ठे. ॥ १७ ॥

॥ हुंठिका ॥

ठ ११ अक्षि आदौ यस्य सः अद्यादिः ७१ अक्षि- अनादौ
द्वित्वं द्वितीय पूर्व ठ च ११ क्लीवे सम् मोनु० अष्ठि । इहु प्रवा-
सीक्षो० इ उ अनेन कस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व ठ च
११ अक्लीवे सौदीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् उ वू । लक्ष्मी ११ अधोम-
नयां मलुक् अनेन कस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीय पूर्व ठ च
११ अंत्यव्यं० सलुक् लङ्गी । कक्ष ११ अनेन क ठः अनादौ
द्वित्वं द्वितीयपूर्व ठ च ११ अतः सेडोः कत ईकते क की अ-
नेन कस्य ठः कगचजेति तलुक् ११ क्लीवे सम् मोनु० ठीअं क्षीरं
११ अनेन कस्य ठः क्लीवे सम् मोनु० ठीरं । सदृश दृशः क्विप्
टक् सदृक्स्थाने रि अनेन कस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व
ठ च ११ अतः सेडोः सरिच्छो । वृद्ध कृतोऽत् अनेन कस्य ठः
अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व ठ च ११ अतः सेडोः वडो मक्षिका-
अनेन कस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व ठ च कगचजेति क-
लुक् ११ अंत्यव्यं० सलुक् ११ मठिआ । क्षेत्र अनेन कस्य ठः

सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं ११ क्लीवे सम् मोनु० वेत्तं । ह्रुध् ११
 अनेन क् ठः कुधोहा अंत्यव्यं० सलुक् बुहा । दक्ष- ११ अनेन
 क्स्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व ठ चः अतः सेडोः दृष्टो
 कुक्षि- ११ अनेन क्स्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व ठः अ-
 क्लीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् कुवी । वक्षस् ११ अनेन क्स्य ठः
 अनादौ द्वित्वं द्वितीये बाहुलकात् समदामशिरोनजः इति पुंस्त्वं
 न जवति क्लीवे खरान्मसे सम् मोनु० वधं । ह्रुष्- ११ अनेन क्स्य
 ठः अतः सेडोः तुष्णो कक्ष । अनेन क् ठ ११ अंत्यव्यं० सलुक् क-
 रूका- क्षार ११ अनेन क् ठ अतः सेडोः ठारो । कौक्षेयक ११ कौ-
 क्षेयकेवा कौ कु अनेन क् ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीय० कगचजेति
 यलुक् कलुक् च अवर्णो अ य गुणाद्याः क्लीवे वा इति क्लीवत्वं ११
 क्लीवे सम् मोनु० कुष्ठेश्यं । ह्रुर- ११ अनेन क् ठः अतः सेडोः
 तुरो उक्षन अनेन ठ अनादौ द्वित्वं द्वितीय पुनस्य आणोनस्यः
 आत्वं समानानां दीर्घः ११ अंत्यव्यं० सलुक् उष्ठा । क्षत- अ-
 नेन क् ठ- कगचजेति तलुक् अवर्णो अ य ११ क्लीवे सम् मोनु०
 ठयं । दृशः क्विप् टक् सहक् द रि अनंत्यस्य कः अनादौ द्वित्वं
 द्वितीयपूर्व ठ च ११ क्लीवे सम् मोनु० सारिखं । स्थगित शब्देऽपि
 ठो जवति । स्थगित- अनेन स्थस्य ठः कगचजेति गलुक् तलुक्
 ११ क्लीवे सम् मोनु० ठश्च । आर्षे- इक्षु ११ क्ः खः क्यचित् क्
 ख अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व ख कः अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यं० स-
 लुक् इक्खू । क्षीर- ११ आर्षत्वात् क्- ख क्लीवे सम् मोनु०
 खीरं । सहज्य- दृशः क्विप् दस्थाने रि आर्षत्वात् ख ११ क्लीवे
 सम् मोनु० सारिक्ख ॥ १७ ॥

टीका भाषांतर. अक्षि विगरे शब्दोना जोडाक्षरानो ठ आय. सं. अक्षि तेने
 अनादौ० द्वितीयपूर्वञ्च क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी अचिञ्छ रूप आय. सं.
 इक्षु तेने प्रवासीक्षो० ए सूत्रे ई नो उ आय. चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. सं.
 अनादौ० द्वितीयपूर्व छ च अक्लीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी उच्च रूप

आय. सं. लक्ष्मी तेने अधोमनयां चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. अनादौ० द्विती-
 यपूर्व० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी लच्छी रूप आय. सं. कक्ष तेने चालता सूत्रे क्ष नो
 छ आय. पढी अनादौ द्वितीयपूर्व० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी कच्छो रूप आय
 सं. क्षत ईक्षते ए सूत्रे क्ष नो क्षी आय. पढी चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. कगचज
 क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी छीअं रूप आय. सं. क्षीर तेने चालता सूत्रे क्ष नो
 छ आय. क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी छीरं रूप आय. सं. सदृश तेने दृश
 क्तिप् टक् लागे पढी दृ ने स्थाने रि आय. चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. पढी
 अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व छ च अतः सेडोंः ए सूत्रोथी सरिच्छो रूप आय
 सं. वृक्ष तेने ऋतोऽत् चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. पढी अनादौ द्वितीयपूर्वः
 अतः सेडोंः ए सूत्रोथी वच्छो रूप आय. सं. माक्षिका तेने चालता सूत्रे क्ष नो छ
 आय. अनादौ द्वितीयपूर्व कगचज अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी मच्छिआ रूप आय. सं.
 क्षेत्र तेने चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. सर्वत्र अनादौ क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी
 छेत्तं रूप आय. सं. क्षुधा तेने चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. क्षुधोहा ए सूत्रे ध नो हा
 आय. अंत्यव्यं० ए सूत्रे छुहा रूप आय. सं. दक्ष तेने चालता सूत्रे क्ष नो छ आय.
 अनादौ द्वितीयपूर्व अतः सेडोंः ए सूत्रोथी दच्छो रूप आय. सं. कुक्षि तेने
 चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. अनादौ द्वितीयपूर्व अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यं०
 ए सूत्रोथी कुच्छी रूप आय. सं. पक्ष तेने चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. पढी अ-
 नादौ द्वितीय पक्षे बाहुलक अधिकारथी स्मदामशिरोनभः ए सूत्रे पुंलिङ्ग पण
 न आय. क्लीवे स्वरान्मसे सम् मोनु० ए सूत्रोथी वच्छं रूप आय. सं. क्षुण्ण तेने
 चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. पढी अतः सेडोंः ए सूत्रे छुण्णो रूप आय. सं. कक्ष
 तेने चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. पढी अंत्यव्यंज० ए सूत्रे कक्का रूप आय. सं.
 क्षार तेने क्ष नो छ आय. पढी अतः सेडोंः ए सूत्रे छारो रूप आय. सं. कौक्षे-
 यक-तेने कौक्षेयकेवा ए सूत्रे कौ नो कु आय. पढी चालता सूत्रे क्ष नो छ आय.
 अनादौ द्वितीय० कगचज अवर्णो गुणाद्याः क्लीवे वा क्लीवे सम् मोनु० ए
 सूत्रे कुच्छेअयं रूप आय. सं. क्षुर- तेने लेने चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. अतः सेडोंः
 ए सूत्रे छुरो रूप आय. सं. उक्षन् तेने चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. अनादौ द्विती-
 यपूर्व० पुनस्य आणो ए सूत्रे न नो आ आय. पढी समानानां दीर्घः अंत्यव्यं०
 ए सूत्रोथी उच्छा रूप आय. सं. क्षत तेने चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. पढी कगचज
 अवर्णो क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी छयं रूप आय. सं. सादृश्य तेने दृशः क्तिप्
 टक् ए सूत्रे द नो रि आय. पढी अनंत्यस्यदुः अनादौ द्वितीयपूर्व० क्लीवे सम्
 मोनु० ए सूत्रोथी सारिच्छं रूप आय. सं. स्थगित शब्दनो पण छ आय. सं. स्थगित तेने
 चालता सूत्रे स्थ नो छ आय. कगचज क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी छइअं रूप
 आय. श्रार्प प्रयोगमां. सं. इक्षु तेने क्षः खः कचित् ए सूत्रे क्ष नो ख आय. अनादौ

द्वित्वं द्वितीयतुर्य खक अक्लीये दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी इक्खू रूप आय. सं. क्षीर तेने आर्प प्रयोग होवार्थी क्ष नो ख आय. क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी खीरं रूप आय. सं. सादृश्य तेने दृशः किर आर्प पणार्थी ख आय. क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सारिक्खं रूप आय. ॥ १७ ॥

क्षमायां कौ ॥ १८ ॥

कौ पृथ्व्यां वर्तमाने क्षमा शब्दे संयुक्तस्य ठो जवति ॥ क्षमा पृथिवी ॥ लाक्षणिकस्यापि क्षमादेशस्य जवति । क्षमा । ठमा । काविति किम् । क्षमा क्षान्तिः ॥

मूल भाषांतर. क्षमा शब्दनो अर्थ जो पृथ्वी अतो होय तो तेना जोडाकरनो छ आय. क्षमा एटले पृथिवी लाक्षणिक एवा क्षमा आदेशने आय. सं. क्षमा तेनुं छमा आय. मूलमां क्षमा शब्दनो अर्थ पृथ्वी होय तो एम कह्युं ठे तेथी क्षमानो अर्थ जो क्षान्ति अतो होय तो तेनुं खमा रूप आय.

॥ हुंढिका ॥

क्षमा- ७१ कु ७१ क्षमा ११ अनेन क्ष ठः अंत्यव्यं० सलुक् ठमा क्षमा क्षमाश्लाघारत्नेऽन्त्य व्यंजनात् इति क्षमयोर्विश्लेषं कृत्वा सात् प्रागुक्तकारः अनेन क्ष ठः अंत्यव्यं० सलुक् ठमा क्षमा- ११ क्षः खः कचित् क्षस्य खः अंत्यव्यं० सलुक् खमा ॥ १८ ॥

टीका भाषांतर. पृथ्वी अर्थवाला क्षमा शब्दना जोडाकरनो छ आय. सं. क्षमा तेने चालता सूत्रे क्षनो छ आय. पठी अंत्यव्यंज० ए सूत्रथी छमा आय. पक्षे सं. क्षमा तेने क्षमाश्लाघारत्नेऽन्त्यव्यंजनात् ए सूत्रथी क्ष अने म नो विश्लेष करी म नी पेहेलां उ आय. पठी चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. अंत्यव्यं० ए सूत्रथी छमा रूप आय. सं. क्षमा (क्षान्ति) तेने क्षः खः कचित् अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी खमा रूप आय.

रुद्धे वा ॥ १९ ॥

रुद्ध शब्दे संयुक्तस्य ठो वा जवति ॥ रिठं । रिक्कं । रिठो । रिक्को ॥ कथं दूढं क्षिसं । वृद्ध- क्षिसयो रुक्ख-दूढौ (११२७) इति जविष्यति ॥

मूल भाषांतर. रुद्ध शब्दना जोडाकरनो विकल्पे छ आय. सं. रुद्ध तेनां रिच्छं रिक्खं एवां रूप आय. तथा पुंलिङ्गे रिच्छो रिक्खो एवां रूप आय. सं. क्षिस तेनुं दूढं केवी रीते आय ? एम जो कहो तो ते रूपवृद्ध-क्षिसयो रुक्ख-दूढौ ए सूत्रथी सिद्ध थरो. ॥ १८ ॥

॥ टुंढिका ॥

रुद्ध- ७१ वा ११ रुद्ध- ११ रिः केवलस्य रु रि अनेन दा ठः
अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वठ च क्लीवे सम् मोनु० रिष्ठं । पक्षे रुद्ध
दाः खः कचित् दाख ११ क्लीवे सम् मोनु० रिष्क । गुणाद्याः क्लीवे
वा तठ रिष्ठो रिष्को पूर्ववत् क्षिप्त ११ वृद्धक्षिप्तयो रिष्को बूढौ
इति क्षिप्तस्थाने बूढं क्लीवे सम् मोनु० रुढं ॥ १ए ॥

टीका भाषांतर. रुक्ष शब्दना जोडाक्षरनो छ आय. सं. रुद्ध-तेने रिः केवलस्य
ए सूत्रे ऋ नो रि आय. चालता सूत्रे क्ष नो छ आय. अनादौ द्वितीयपूर्व क्लीवे सम्
मोनु० ए सूत्रोथी रिच्छं रूप आय. पक्षे ऋक्ष तेने क्षः खः कचित् ए सूत्रथी क्ष नो
ख आय. पठी क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी रिक्खं रूप आय. पठी गुणाद्याः क्ली
वा ए सूत्रथी रिच्छो रिष्को एवा पुंलिङ्गे पूर्ववत् रूप पण सिद्ध आय. सं. क्षि
तेने वृक्ष क्षिप्तयो ए सूत्रथी क्षिप्तने स्थाने रुढ आय. पठी क्लीवे सम् मोनु०
सूत्रोथी रुढं रूप आय. ॥ १ए ॥

क्षण उत्सवे ॥ २० ॥

क्षणशब्दे उत्सवाजिधायिनि संयुक्तस्य ठो जवति ॥ ठणो ॥

उत्सव इति किम् । खणो ॥

मूल भाषांतर. जेनो अर्थ उत्सव यतो होय तेवा क्षणशब्दना जोडाक्षरनो
छ आय. सं. क्षण तेनुं छणो रूप आय. मूलमां उत्सव अर्थ यतो होय तेम कह्यं ठे
तेथी ज्यारे क्षणनो अर्थ वखत यतो होय त्यारे. सं. क्षण तेनुं खणो रूप आय.

॥ टुंढिका ॥

क्षण ७१ उत्सव ७१ क्षण- ११ अनेन दास्य ठः अतः सेडोः ठणो

क्षण ११ दाः खः कचित् दा ख अतः सेडोः खणो ॥ २० ॥

टीका भाषांतर. उत्सव अर्थवाला क्षणशब्दना जोडाक्षरनो छ आय. सं. क्षण
तेने चालता सूत्रे क्षनो छ आय. पठी अतः सेडोः ए सूत्रथी छणो रूप आय. उत्सव
अर्थ वगरना क्षण शब्दने क्षः खः कचित् अतः सेडोः ए सूत्रथी खणो रूप आय. २०

ह्रस्वात् थ्य-श्च-त्स-प्सामनिश्चले ॥ २१ ॥

ह्रस्वात्परेपां थ्यश्चत्सप्सां ठो जवति निश्चले तु न जवति ॥ थ्य-
पठं । पठा मिठा ॥ श्र । पठिमं । अठेरं । पठा ॥ त्स । उठाहो ।
महली । महरो । संवठ्ठो । संवठ्ठरो । प्स । लिठ्ठ । जु-

गुह्य । अठरा ॥ ह्रस्वा दिति किम् ऊसारितं ॥ अनिश्रल इति
किम् निश्चलो ॥ आर्षे तथ्ये चोपि । तच्यं ॥

मूल भाषांतर- ह्रस्व यकी पर एवा थ्य-श्च-त्स-प्स ए चार जोडाहरनो छ आय.
अने निश्चल शब्दने न आय. थ्यनां उदाहरण- सं. पथ्यं तेनुं पच्छं रूप आय.
सं. पथ्या तेनुं पच्छा रूप आय. सं. मिथ्या तेनुं मिच्छा रूप आय. अनां उदाह-
रण- सं. पश्चिमं तेनुं पच्छिमं रूप आय. सं. आश्चर्यं तेनुं अच्छेरं रूप आय. सं.
पश्चात् तेनुं पच्छा रूप आय. त्सनां उदाहरण- सं. उत्साह तेनुं उच्छाहो रूप
आय. सं. मत्सरः तेनुं मच्छलो तथा मच्छरो रूप आय. सं. संवत्सर तेनुं संव-
त्तलो तथा संवच्छरो रूप आय. सं. चिकित्सति तेनुं चिइच्छइ रूप आय. प्सना
उदा०-सं. लिप्सते जुगुप्सते तेनां लिच्छइ जुगुच्छइ रूप आय. सं. अप्सरा तेनुं
अच्छरा रूप आय. मूलमां ह्रस्व यकी एम कहुं ठे तेथी सं. उत्सारित तेनुं ऊसा-
रिओ रूप आय. निश्चल शब्दने वर्जिने एम कहुं ठे तेथी सं. निश्चल तेनुं निचलो
रूप आय. आर्षप्रयोगमां तथ्य शब्दनो च पण आय. एटले सं. तथ्यं तेनुं तच्च रूप आय.

॥ टुडिका ॥

ह्रस्व ५१ थ्यश्च श्र सश्च प्सश्च थ्यश्चत्सप्सः तेषां ६३ अनि-
श्चल ७१ पथ्य- अनेन थ्यस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयतुपूर्व
ठ च ११ क्लीवे सम् मोनु० पठं । पथ्या अनेन थ्यस्य ठः अ-
नादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व ठ च ११ अंत्यव्यं० सलुक् पठा । मि-
थ्या अनेन थ्यस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व ठ च ११ अं-
त्यव्यं० सलुक् पिठा । पश्चिम ११ अनेन थ्यस्य ठः अनादौ
द्वित्वं द्वितीय ११ क्लीवे सम् मोनु० पाठिमं आश्चर्य- ह्रस्वः सं-
योगे आ अ अनेन थ्र ठ अनादौ द्वित्वं । द्वितीय च ठ वट्यु
त्करपर्यताश्चर्ये वा ठ ठे आश्चर्ये रः ११ क्लीवे सम् मोनु०
अछेरं । पश्चात् अनेन थ्र ठ अनादौ द्वित्वं । द्वितीय० अंत्यव्यं०
सलुक् पठा । उत्साह- अनेन त्सस्य ठः अनादौ द्वित्वं । द्वि-
तीयतु ११ अतः सेडोंः उठाहो मत्सर- संवत्सर- अनेन त्स
स्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयतु पूर्व ठ च हरिजादौ लः इति
चाहुलकात् वा लत्वं ११ अतः सेडोंः मठलो मठरो । संवत्तलो सं-
वठरो । चिकित्सति कगचजेति कलुक् अनेन त्सस्य ठः अनादौ द्वित्वं

द्वितीयतुपूर्व ठ च त्यादीनां ति इ चिइच्छइ । लिप्सते जुगुप्सते
 अनेन त्सस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीय पूर्व ठ च त्यादीनां ति
 इ लिच्छइ जुगुच्छइ । अप्सरा ११ अनेन प्सस्य ठः अनादौ द्वित्वं
 द्वितीय ११ अंत्यव्यं० सलुक् अठरा । उत्सारित- अनुत्साहो-
 त्सनेत्सछे उज कगटडेति वलुक् कगचजेति तलुक् ११ अतः
 सेडोंः उसारिउ । निश्चल- कगटडेति सलुक् अनादौ द्वित्वं ११
 अतः सेडोंः निश्चलो । तथ्य- ११ आर्षत्वात् थ्यस्य च अनादौ
 द्वित्वं क्लीबे सम् मोनु० तच्यं ॥ ११ ॥

टीका भाषांतर. ह्रस्वथी पर एवा थ्यश्च त्सप्स ए अहरोनो छ थाय. अने निश्चल
 शब्दने न थाय. सं. पथ्य तेने चालता सूत्रे थ्यनो छ थाय. पढी अनादौ० द्वितीय पूर्व क्लीबे
 सम् मोनु० ए सूत्रोथी पच्छं रूप थाय. सं. पथ्या तेने चालता सूत्रे थ्यनो छ
 थाय. पढी अनादौ० द्वितीयपूर्व अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी पच्छा रूप थाय. सं.
 मिथ्या तेने चालता सूत्रथी थ्यनो छ थाय. अनादौ० द्वितीयपूर्व अंत्यव्यं० ए
 सूत्रोथी मिच्छा रूप थाय. सं. पश्चिम तेने चालता सूत्रे थ्यनो छ थाय. पढी अ-
 नादौ द्वितीय क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पच्छिमं रूप थाय. सं. आश्चर्य तेने
 ह्रस्वः संयोगे चालता सूत्रे थ्यनो छ थाय. पढी अनादौ० द्वितीयपूर्व वल्युत्कार
 पर्यताश्चर्यैः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी अच्छेरं रूप थाय. सं. पश्चात् तेने
 चालता सूत्रे थ्यनो छ थाय. अनादौ० द्वितीय० अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी पच्छा
 रूप थाय. सं. उत्साह तेने चालता सूत्रे त्सनो छ थाय. अनादौ द्वितीय० अतः
 सेडोंः ए सूत्रोथी उच्छाहो रूप थाय. सं. मत्सर संवत्सर तेने चालता सूत्रे त्स
 नो छ थाय. अनादौ द्वितीय हरिद्रादौलः (बाहुलकपणाथी आ सूत्रे विकटपे ल
 थाय.) अतःसेडोंः ए सूत्रोथी मच्छलो मच्छरो रूप थाय. तथा संवच्छलो
 संवच्छरो रूप थाय. सं. चिकित्सति तेने कगचज० चालता सूत्रे त्सनो छ थाय.
 अनादौ द्वितीय त्यादीनां ए सूत्रोथी चिइच्छइ रूप थाय. सं. लिप्सते तथा
 जुगुप्सते तेने चालता सूत्रे प्सनो छ थाय. अनादौ द्वितीय त्यादीनां ए सूत्रोथी
 लिच्छइ जुगुच्छइ एवां रूप थाय. सं. अप्सरा तेने चालता सूत्रे प्सनो छ थाय.
 अनादौ द्वितीय अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी अच्छरा रूप थाय. सं. उत्सारित तेने
 अनुत्साहोत्सारित कगटड कगचज अतः सेडोंः ए सूत्रोथी उसारिओ रूप
 थाय. सं. निश्चल तेने कगटड अनादौ अतः सेडोंः ए सूत्रोथी निश्चलो रूप थाय.
 सं. तथ्य तेने आर्ष प्रयोगथी थ्यनो च थाय. पढी अनादौ क्लीबे सम् मोनु ए
 सूत्रोथी तच्यं रूप थाय. ॥ ११ ॥

सामर्थ्योत्सुकोत्सवे वा ॥ ११ ॥

एषु संयुक्तस्य ठो वा जवति ॥ सामर्थं सामर्थ्यं । उठउं जसुउं ।

उठवो जसवो ॥

मूल भाषांतर. सामर्थ्य उत्सुक अने उत्सव ए शब्दोना जोडाक्षरनो विकल्पे छ आय. सं. सामर्थ्य तेनां सामच्छं सामर्थ्यं एवां रूप आय. सं. उत्सुक तेनां उच्छुओ जसुओ एवां रूप आय. सं. उत्सव तेनां उच्छवो जसवो रूप आय. सामर्थ्य च उत्सुक श्र उत्सवश्च सामर्थ्योत्सुकोत्सवं तस्मिन् ११

॥ टुंडिका ॥

वा ११ सामर्थ्य— अनेन वा थ्यस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीय-
पूर्व ११ क्लीवे सम् मोनु० सामर्थ । पक्षे सामर्थ्य— अधोमनयां
कलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीय ११ क्लीवे सम् मोनु० सामर्थ्यं ।
उत्सुक— अनेन वा त्सस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीये ११ कग-
जेति कलुक् अतः सेडोंः उठउं । पक्षे उत्सुक अनुत्साहोत्सत्से-
उ ज कगटडेति तलुक् कगचजेति कलुक् ११ जसुउं । उ.
त्सव अनेन त्सस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीय ११ अतः सेडोंः
उठवो । पक्षे उत्सव— अनुत्साहोत्सत्सेत्सवेउज कगटडेति तलुक्
अतः सेडोंः जसवो ॥ ११ ॥

टीका भाषांतर. सामर्थ्य उत्सुक अने उत्सव शब्दना जोडाक्षरनो विकल्पे
छ आय. सं. सामर्थ्य तेने चावता सूत्रे थ्यनो छ आय. पठौ अनादौ द्वितीय०
क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सामच्छं रूप आय. पक्षे सं. सामर्थ्य तेने अधो-
मनयां अनादौ द्वितीय० क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सामर्थ्यं रूप आय. सं.
उत्सुक तेने चावता सूत्रे त्सनो छ आय. पठौ अनादौ द्वितीय कगचज अतः
सेडोंः ए सूत्रोथी उच्छुओ रूप आय. पक्षे सं. उत्सुक तेने अनुत्साहोत्सत्से-
कगटड कगचज ए सूत्रोथी जसुओ रूप आय. सं. उत्सव तेने चावता सूत्रे त्सनो छ
आय. अनादौ द्वितीय अतः सेडोंः ए सूत्रोथी उच्छवो रूप आय. पक्षे सं. उत्सव
तेने अनुत्साहोत्सत्से कगटड० अतःसेडोंः ए सूत्रोथी जसवो रूप आय ॥ ११ ॥

स्पृहायाम् ॥ १३ ॥

स्पृहाशब्दे संयुक्तस्य ठो जवति । फस्यापवादः ॥ विहा ॥ वन्
लाभिकारात्कचिदन्यदपि । निष्पिहो ॥

मूल भाषांतर. स्पृहा शब्दना जोडाहरनो छ आय. अने फनो अपवाद सं. स्पृहा तेनुं छिहा रूप आय. बहुल अधिकार ठे तेथी कोइ ठेकाणे जुदी रीते आय. सं. निःस्पृहः तेनुं निष्पिहो रूप आय. ॥ २३ ॥

॥ टुंडिका ॥

स्पृहा ११ स्पृहा अनेन स्पृ स्थाने ठः ११ अंत्यव्यं० सलुक् इत्कृ पादौ ङ ङि ङिहा । निस्पृह अंत्यव्यं० सलुक् कगटडेति सलुक् इत्कृपादौ पृस्थाने पि—अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोंः निष्पिहो २३

टीका भाषांतर. स्पृहा शब्दना जोडाहरनो छ आय. सं. स्पृहा तेने चावता स्पृनो छ आय. पढी अंत्यव्यं० इत्कृपादौ ए सूत्रोथी छिहा रूप आय. सं. नि तेने अंत्यव्यं० कगटड इत्कृपादौ अनादौ अतः सेडोंः ए सूत्रोथी निष्पिहो रूपः

द्य-य्य-र्या जः ॥ २४ ॥

एषां संयुक्तानां जो जवति ॥ द्य । मज्जं । अवज्जं । वेज्जो । जुई जोउं ॥ य्य । अज्जो । सेज्जा ॥ र्यं । जज्जा । चौर्य समत्वात् जारिआ । कज्जं । वज्जं । पज्जाउं । पज्जत्तं । मज्जाया ॥

मूल भाषांतर. द्य द्य र्य ए जोडाहरोनो ज आय. द्यनां उदाहरण— सं. तेनुं मज्जं आय. सं. अवद्यं तेनुं अवज्जं आय. सं. वैद्यः तेनुं वेज्जो आय. सं. तेनुं जुई आय. सं. द्योतः तेनुं जोओ आय. सं. द्यनां उदाहरण— सं. उ तेनुं जज्जो आय. सं. शय्या तेनुं सेज्जा रूप आय. र्यनां उदाहरण— सं. भ तेनुं भज्जा आय. भार्या शब्द चौर्यना जेवो ठे तेथी भारिआ एवुं पण रूप । सं. कार्यं तेनुं कज्जं रूप आय. सं. वर्य्य तेनुं वज्जं रूप आय. सं. पर्य्याय तेनुं ज्जाओ रूप आय. सं. पर्यास तेनुं पज्जत्तं आय. सं. मर्य्यादा तेनुं मज्जाया रूपः

॥ टुंडिका ॥

द्यश्च य्यश्च र्यश्च द्यय्यर्यः तेषां ६३ ज ११ मद्य—वा अवद्य— अनेन द्यस्य जः अनादौ द्वित्वं क्लीवे सम्मोनु० मज्जं अवज्जं वैद्य ऐत् एत वै व अनेन द्य ज अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोंः वेज्जो । द्युति ११ अनेन द्य ज कगटडेति तलुक् अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यं० जुई ।

द्योत ११ अनेन द्य ज कगचजेति तलुक् अतः सेडोंः जोउं । जय्य सं. तद्धनेन द्यस्य जः अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोंः जज्जो । शय्या । सूत्रोथी तच्च द्य ज आपोः सः श स एतशय्यादौ एत्वं अनेन द्यस्य

जः अनादौ द्वित्वं अंत्यव्यं० सलुक् सेज्जा जार्या- ह्रस्वः संयोगे
 ज्ञा ज्ञ अनेन र्यस्य जः अनादौ द्वित्वं ११ अंत्यव्यं० सलुक्
 ज्ञज्ञा । पक्षे चौर्य समत्वात् जारिश्वा । कार्य अनेन र्यस्य जः
 ह्रस्वः संयोगे का क अनादौ द्वित्वं ११ क्लीवे सम् मोनु० कज्जं ।
 वर्य्य- ११ अनेन र्य जः अनादौ द्वित्वं ११ क्लीवे सम् मोनु०
 वज्जं । पर्याय- अनेन र्य ज अनादौ द्वित्वं कगचजेति यलुक्
 ११ अतः सेडोः पज्जाउ । पर्याप्त- अनेन य ज ह्रस्वः संयोगे जः
 अनादौ द्वित्वं कगटडेति प्लुक् अनादौ द्वित्वं ११ क्लीवे सम्
 मोनु० पज्जात्तं । मर्यादा- ११ अनेन य ज अनादौ द्वित्वं कगच-
 जेति दलुक् अवर्णो अं य अंत्यव्यं० सलुक् मज्जाया ॥ १४ ॥

टीका भाषांतर. य य्य र्य ए जोडाहरनो ज थाय. सं. मद्य- अवद्य तेने चा-
 लता सूत्रे यनो ज थाय. पठी अनादौ० क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी मज्जं तथा
 अवज्जं रूप थाय. सं. वैद्य तेने ऐतएत् चालता सूत्रे य नो ज थाय. अनादौ
 अतः सेडोः ए सूत्रोथी वेज्जो रूप थाय. सं. द्युति तेने चालता सूत्रे य नोज थाय.
 कगटड अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी जुई रूप थाय. सं. द्योत तेने चालता सूत्रे
 यनो ज थाय. कगचज अतः सेडोः ए सूत्रोथी जोओ रूप थाय. सं. जय्य
 तेने चालता सूत्रे यनो ज थाय. अनादौ अतः सेडोः ए सूत्रोथी जज्जो रूप थाय.
 सं. शय्या तेने चालता सूत्रे यनो ज थाय. पठी शपोः सः एत्ताय्यादौ चालता
 सूत्रे यनो ज थाय. अनादौ अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी सेज्जा रूप थाय. सं. भार्या
 तेने ह्रस्वः संयोगे चालता सूत्रे र्यनो ज थाय. अनादौ अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी भज्जा
 रूप थाय. वीजे पक्षे चौर्य शब्दना जेवो गणी सं. भार्या शब्दनुं भारिआ रूप
 थाय. सं. कार्य तेने चालता सूत्रे र्यनो ज थाय. पठी ह्रस्वः संयोगे अनादौ क्लीवे
 सम् मोनु० ए सूत्रोथी कज्जं रूप थाय. सं. वर्य्य तेने चालता सूत्रे र्यनो ज थाय.
 अनादौ क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी वज्जं रूप थाय. सं. पर्याय तेने चालता
 सूत्रे र्यनो ज थाय. अनादौ कगचज अतः सेडोः ए सूत्रोथी पज्जाओ रूप थाय. सं.
 पर्याप्त तेने चालता सूत्रे र्यनो ज थाय. ह्रस्वः संयोगे अनादौ कगटड क्लीवे सम्
 मोनु० ए सूत्रोथी पज्जात्तं रूप थाय. सं. मर्यादा तेने चालता सूत्रे र्यनो ज
 थाय. सं. अनादौ कगचज अवर्णो अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी मज्जाया रूप थाय. ॥१४॥

अजिमन्यो ज-ज्जो वा ॥ १५ ॥

अजिमन्यो संयुक्तस्य जो ज्ञश्च वा जवति ॥ अहिमज्जू । अहि-
 मज्जू । पक्षे । अहिमन्न ॥ अजिमहणादिह त जवति । मन्न ॥

मूल भाषांतर. अभिमन्यु शब्दना जोडाक्षरनो ज अने झ विकल्पे आय. अभिमन्यु तेना अहिमज्जू तथा अहिमज्जू एवां रूप आय. पक्षे अहिमज्जू रूप आय. अभिनुं ग्रहण ठे तेथी एकला मन्यु शब्दने न आय. सं. मन्यु ते मन्नु एवुं रूप आय. ॥ १५ ॥

॥ टुंठिका ॥

अजिमन्यु ११ जश्च श्वश्च जज्ञौ १२ वा ११ अजिमन्यु ११ खघथ० नस्य हः अनेन वा न्युस्थाने जु अनादौ द्वित्वं द्वितीय अहिमज्जू पक्षे अजिमन्यु— खघथ० नस्य हः अनेन न्यु स्थाने जुः अक्कीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० अहिमज्जू पक्षे अजिमन्यु— खघथ-धनां न हः अधोमनयां यलुक् ११ अनादौ द्वित्वं अक्कीवे सौ दीर्घः नू अंत्यव्यं० सलुक् अहिमन्नु । मन्यु— अधोमनयां यलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अक्कीवे दीर्घः मन्नु ॥ १५ ॥

टीका भाषांतर. अभिमन्यु शब्दना जोडाक्षरनो ज तथा झ विकल्पे आय. सं. अभिमन्यु तेने खघथ चालता सूत्रे विकल्पे न्यु ने स्थाने जु आय. पठी अनादौ द्वितीय ए सूत्रोथी अहिमज्जू आय. पक्षे अभिमन्यु तेने खघथ चालता सूत्रे न्यु स्थाने जु आय. पठी अक्कीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी अहिमज्जू रूप आय. पक्षे अभिमन्यु तेने खघथ० अधोमनयां अनादौ अक्कीवे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी अहिमन्नु रूप आय. सं. मन्यु तेने अधोमनयां अनादौ अक्कीवे ए सूत्रोथी मन्नु रूप आय. ॥ १५ ॥

साध्वस-ध्य-ह्यां ऊः ॥ १६ ॥

साध्वसे संयुक्तस्य ध्यह्ययोश्चजो नवति ॥ सञ्ज्ञसं ॥ ध्य । वञ्ज्ञए । द्वाणं । उवञ्ज्ञात् । सञ्ज्ञात् । सञ्ज्ञं । विञ्ज्ञो ॥ ह्य । सञ्ज्ञो । मञ्ज्ञं । यस्यं । एञ्ज्ञइ ॥ १६ ॥

वै व भाषांतर. साध्वस शब्दना जोडाक्षरनो अने ध्य तथा ह्य अक्षरनो झ था ११ अने तेनुं सज्ज्ञसं रूप आय. ध्यनां उदाहरण— सं. वध्येन तेनुं वज्ज्ञ ए था द्योत ११ द्वाणं आय. सं. उपाध्याय तेनुं उवज्ज्ञाओ थाय. सं. स्वाध्याय थाय. सं. संध्य तेनुं सज्ज्ञं आय. सं. विंध्य तेनुं विज्ज्ञो थाय. सं. तद्ध्यनेन यस्य ह्य तेनुं सज्ज्ञो रूप आय. सं. मह्य गुह्य तेनां मज्ज्ञं गुज्ज्ञं स सूत्रोथी नच्न य्य ज एञ्ज्ञइ रूप आय. ॥ १६ ॥

॥ टुडिका ॥

साध्वसं च ध्यश्च ह्यश्च साध्वसध्यह्यः तेषां ६३ ऊ ११ साध्वस ११
ह्रस्वः संयोगे सा स अनेन ध्वस्य ऊः अनादौ द्वित्वं द्वितीय ऊ
ज क्लीवे सम् मोनु० सज्जसं । वंध्येन अनेन ध्य ऊ वंज्जए ।
ध्यान- ११ अनेन ध्य ऊ नोणः क्लीवे सम् मोनु० ऊणं । उपा-
ध्याय- ह्रस्वः संयोगे पा प अनेन ध्य ऊः पोवः अनादौ द्वित्वं
द्वितीय ११ अतः सेडोः उवज्जाउ । सं. स्वाध्याय सर्वत्र वृद्धक्
ह्रस्वः संयोगे सा स अनेन ऊः अतः सेडोः सज्जाउ । संध्य- अ-
नेन ध्य ऊः अनादौ द्वित्वं द्वितीय ११ क्लीवे सम् मोनु० संज्जं ।
विंध्य ११ अनेन ध्य ऊ अनादौ द्वित्वं द्वितीय तु० अतः सेडोः
विंझो । सं० सद्य- ११ अनेन ह्यस्य ऊः अनादौ द्वित्वं द्वितीय-
पूर्वऊजः अतः सेडोः सज्जो । मद्य- गुह्य अनेन ध्य ऊ अनादौ
द्वित्वं द्वितीयपूर्व० ऊ ज क्लीवे सम् मोनु० मज्जं गुज्जं । मद्यं च-
तुर्थ्यंत संस्कृत सिद्धं नह्यति । नोणः अनेन ह्यस्य ऊः अनादौ
द्वित्वं द्वितीयपूर्व ऊस्य जः त्यादीनां ति इ एश्चइ वध्नातीत्यर्थः ॥२६॥

टीका भाषांतर. साध्वस ना जोडाहरनो अने ध्य तथा ह्य नो झ थाय. सं.
साध्वस तेने ह्रस्वः संयोगे चालता सूत्रे ध्व नो ऊ थाय. पत्री अनादौ द्वितीय
क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सज्जसं रूप थाय. सं. वंध्येन तेने चालता सूत्रे ध्य
नो झ थाय. वाकी पूर्ववत् थइ वंज्जए रूप थाय. सं. ध्यान तेने चालता सूत्रे ध्य
नो झ थाय. पत्री नोणः क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी ऊणं रूप थाय. सं. उपा-
ध्याय तेने ह्रस्वः संयोगे चालता सूत्रे ध्य नो झ थाय. पोवः अनादौ द्वितीय०
अतः सेडोः ए सूत्रोथी उवज्जाओ रूप थाय. सं. स्वाध्याय तेने सर्वत्र ह्रस्वः
संयोगे चालता सूत्रे झ थाय. अतः सेडोः ए सूत्रोथी सज्जाओ रूप थाय. सं.
संध्य तेने चालता सूत्रे ध्य नो झ थाय. अनादौ द्वितीय क्लीवे सम् मोनु० संज्जं
रूप थाय. सं. विंध्य तेने चालता सूत्रे ध्य नो झ थाय. अनादौ द्वितीय अतः सेडोः
ए सूत्रोथी विंझो रूप थाय. सं. सद्य तेने चालता सूत्रे ह्य नो झ थाय. अनादौ०
द्वितीय० अतः सेडोः ए सूत्रोथी सज्जो रूप थाय. सं. मद्य-गुह्य तेने चालता
सूत्रे ध्य नो झ थाय. अनादौ द्वितीय० क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी मज्जं गुज्जं
रूप थाय. सं. मद्यं ए चतुर्थीना एक वचननु रूप संस्कृतप्रमाणे सिद्ध थाय वे. सं.

नह्यति तेने नोणः चालता सूत्रे ह्य नो झ आय. पठी अनादौ० द्वितीय० त्यादीनां ए सूत्रोथी णज्झइ रूप आय. तेनो अर्थ “ वांधेछे ” एम आय ठे. ॥ २६ ॥

ध्वजे वा ॥ २७ ॥

ध्वज शब्दे संयुक्तस्य जो वा जवति ॥ ऊर्ध्वं धर्त ॥ २७ ॥

मूल भाषांतर. ध्वज शब्दना जोडाहरनो विकल्पे झ आय. सं. ध्वज तेनुं झओ तथा. धओ रूप आय.

॥ टुंठिका ॥

ध्वज ७१ वा ११ ध्वज ११ अनेन विकल्पेन ध्वस्य ऊः कगचजेति जलुक् अतः सेडोः ऊर्ध्वं । पक्षे ध्वज- सर्वत्र वलुक् कगचजेति जलुक् ११ अतः सेडोः धर्त ॥ २७ ॥

टीका भाषांतर. ध्वज शब्दना जोडाहरनो विकल्पे झ आय. सं. ध्वज तेने चालता सूत्रे विकल्पे ध्व नो झ आय. पठी कगचज० अतः सेडोः ए सूत्रोथी झओ रूप आय. पक्षे ध्वज तेने सर्वत्र० कगचज० अतः सेडोः ए सूत्रोथी धओ रूप आय.

इन्धौ जा ॥ २८ ॥

इन्धौ धातौ संयुक्तस्य जा इत्यादेशो जवति ॥ समिज्जाइ । विज्जाइ ॥

मूल भाषांतर. इंध धातुना जोडाहरनें झा एवो आदेश आय. सं. समिन्धते तेनुं समिज्जाइ रूप आय. सं. विन्धते तेनुं विज्जाइ रूप आय.

॥ टुंठिका ॥

इंधि ७१ जा ११ यिइधेप् दीप्तौ इन्ध् सम्पूर्व इ वर्तमाने तेलुक् श्लोपः अनेन न्धस्य जा अनादौ द्वित्वं द्वितीयतु पूर्वज ज व्यंजनात् लोकात् अलोपः त्यादीनां ति इ समिज्जाइ । यिइधेप् दीप्तौ इन्ध विपूर्ववत् वर्तते लुक् श्लोपः अनेन न्धस्य जा अनादौ द्वि० द्वितीयतुपूर्व ऊ ज त्यादीनां ति इ विज्जाइ ॥ २८ ॥

टीका भाषांतर. इन्धि धातुना जोडाहरनें झा एवो आदेश आय. इन्ध धातु प्रकाशवामां प्रवर्त्ते, तेने सम् उपसर्ग आवे इत् नो लुक् आय. पठी वर्त्तमाने ए सूत्रे त प्रत्यय आवे चालता सूत्रे न्ध ने झा आदेश आय. पठी अनादौ द्वितीय० व्यंजनात् लोकात् त्यादीनां ए सूत्रोथी समिज्जाइ रूप आय. सं. इन्ध धातुने वि उपसर्ग आवे वाकी पूर्ववत् थइ आ चालता सूत्रे न्ध ने स्थाने झा आदेश आय. पठी अनादौ द्वितीय त्यादीनां ए सूत्रोथी विज्जाइ रूप आय. ॥ २८ ॥

वृत्त-प्रवृत्त-मृत्तिका-पत्तन-कदर्थिते टः ॥ २९ ॥

एषु संयुक्तस्य टो जवति ॥ वटो । पयटो । मट्टिआ । पट्टणं ।
कवट्टिउं ॥ २९ ॥

मूल भाषांतर. वृत्त प्रवृत्त मृत्तिका पत्तन कदर्थित-ए शब्दोना जोडाहरनो
ट आय. सं. वृत्त तेनुं वटो आय. सं. प्रवृत्त तेनुं पयटो आय. सं. मृत्तिका तेनुं
मट्टिआ आय. सं. पत्तन तेनुं पट्टणं आय. सं. कदर्थित तेनुं कवट्टिओ आय. ॥२९॥

॥ ढुंढिका ॥

वृत्तश्च प्रवृत्तश्च मृत्तिकाच पत्तनं च कदर्थितश्च वृत्तप्रवृत्तमृत्तिका
पत्तन कदर्थितं तस्मिन् ७१ ट ११ वृत्त ११ ऋतोऽत् वृ व अनेन
त्तस्य ट अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः वटो । प्रवृत्त- सर्वत्र रलुक्
ऋतोऽत् वृ व अनेन त्तस्य टः अनादौ द्वित्वं नोणः ११ अतः
सेडोः पयटो । मृत्तिका ऋतोऽत् मृ म अनेन त्तस्य टः अनादौ
द्वित्वं कगचजेति कलुक् ११ अंत्यव्यं सलुक् मट्टिआ । पत्तन-
अनेन त्तस्य टः अनादौ द्वित्वं नोणः ११ क्लीवे स्म मोनु प-
ट्टणं । कदर्थित- कदर्थिते वः दस्य वः अनेन यस्य ट अनादौ
द्वित्वं कगचजेति तलुक् ११ अतः सेडोः कवट्टिउं ॥ २९ ॥

टीका भाषांतर. वृत्त प्रवृत्त मृत्तिका पत्तन कदर्थित ए शब्दोना जोडाहरनो
ट आय. सं. वृत्त तेने ऋतोऽत् चालता सूत्रे त्त नो ट आय. अनादौ अतः सेडोः
ए सूत्रोथी वटो रूप आय. सं. प्रवृत्त तेने सर्वत्र ऋतोऽत् चालता सूत्रे त्त नो ट
आय. अनादौ नोणः अतः सेडोः ए सूत्रोथी पयटो रूप आय. सं. मृत्तिका तेने
ऋतोऽत् चालता सूत्रे त्त नो ट आय. अनादौ कगचज अंत्यव्यं ए सूत्रोथी
मट्टिआ रूप आय. सं. पत्तन तेने चालता सूत्रे त्त नो ट आय. अनादौ नोणः
क्लीवे स्म मोनु ए सूत्रोथी पट्टणं रूप आय. सं. कदर्थित तेने कदर्थितेवः चा-
लता सूत्रे थ नो ट आय. पत्ती अनादौ कगचज अतः सेडोः ए सूत्रोथी कव-
ट्टिओ रूप आय. ॥ २९ ॥

त्तस्याधूर्त्तादौ ॥ ३० ॥

त्तस्य टो जवति धूर्त्तादीन् वर्जयित्वा ॥ केवटो । वट्टी । जट्टो ।
पयट्ट ॥ वट्टलं । रायवट्टयं । नट्टई । संवट्टिअं ॥ अधूर्त्तादा ।

विति किम् । धुत्तो । किर्त्ती । वत्ता । आवत्तणं । निवत्तणं । पव-
त्तणं । सं वत्तणं । आवत्तउ । निवत्तउ । निवत्तउ । पवत्तउ । सं व-
त्तउ । वत्तिआ । वत्तिउ । कात्तउ । उक्कत्तिउ । कत्तरी । मुत्ती ।
मुत्तो । मुहुत्तो ॥ बहुलाधिकारात् वट्टा ॥ धूर्त्त । कीर्त्ति । वार्त्ता ।
आवर्त्तन । निवर्त्तन । प्रवर्त्तन । संवर्त्तन । आवर्त्तक । निवर्त्तक ।
निर्वर्त्तक । प्रवर्त्तक । संवर्त्तक । वर्त्तिका । वार्त्तिक । कार्त्तिक । उ-
त्कर्त्तित । कर्त्तरी । मूर्त्ति । मूर्त्त । मुहूर्त्त । इत्यादि ॥

मूल भाषांतर. धूर्त्त विगेरे शब्दोने वर्ज्जिने र्त्त नो ट् आय. सं. कैवर्त्त तेनुं
केवट्टो आय. सं. वर्त्तित तेनुं वट्टिअ आय. सं. जर्त्त तेनुं जट्टो आय. सं. प्रवर्त्तते
तेनुं पयट्टइ आय. सं. वर्त्तुल तेनुं वट्टलं आय. सं. राजावर्त्तक तेनुं राघवट्टयं आय.
सं. नर्त्तकी तेनुं नट्टइ आय. संवर्त्तित तेनुं संवट्टिअं आय. धूर्त्तादिक नेवर्ज्जिने एम कहुं
वे तेथी सं. धूर्त्त तेनुं धुत्तो आय. सं. कीर्त्ति तेनुं किर्त्ती आय. सं. वार्त्ता तेनुं वत्तो
आय. सं. आवर्त्तन तेनुं आवत्तणं आय. सं. निवर्त्तन तेनुं निवत्तणं आय. सं. प्रवर्त्तन
तेनुं पवत्तणं आय. सं. संवर्त्तन तेनुं संवत्तणं आय. सं. आवर्त्तक तेनुं आव-
त्ताओ आय. सं. निवर्त्तक तेनुं निवत्ताओ आय. सं. निर्वर्त्तक तेनुं निव्वत्ताओ
आय. सं. प्रवर्त्तक तेनुं पवत्ताओ आय. सं. संवर्त्तक तेनुं संवत्ताओ आय. सं. व-
र्त्तिका तेनुं वत्तिआ आय. सं. वार्त्तिक तेनुं वत्तिओ आय. सं. कार्त्तिक तेनुं क-
त्तिओ आय. सं. उत्कर्त्तित तेनुं उक्कत्तिओ आय. सं. कर्त्तरी तेनुं कत्तरी आय.
सं. मूर्त्ति तेनुं मुत्ती आय. सं. मूर्त्त तेनुं मुत्तो आय. सं. मुहूर्त्त तेनुं मुहुत्तो आय. ३०

॥ टुंडिका ॥

र्त्त ६१ न धूर्त्तादिः अधूर्त्तादिः तस्मिन् ७१ कैतव ११ ऐतएत् अ-
नेन र्तस्य टः अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः केवट्टो । वर्त्ति ११ अ-
नेन र्तस्य टः अनादौ द्वित्वं अक्लीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक्
वट्टी । जर्त्त ११ अनेन र्तस्य टः अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः जट्टो
वृत्तमु वर्त्तने वृत् वत्त० ते प्रपूर्वः इ व्यंजनाददंतेऽत् लोकात् क-
वर्णस्यार् वृ वर् प्रवर्त्तते इति जाते अनेन र्तस्य टः अनादौ
द्वित्वं त्यादीनां ति इ पवट्टइ । वर्त्तुल ११ अनेन र्तस्य टः अनादौ
द्वित्वं क्लीवे सम् मोनु० वट्टलं राजावर्त्तक- स्वराणां स्वरा इ-
तिजा ज कगचजेति जलुक् अवर्णो अ य अनेन र्तस्य टः अ-

नादौ द्वित्वं कगचजेति कलुक् ११ अतः सेडोः रायवट्ठ । ल-
 क्षण विशेषः । नर्त्तकी- अनेन त्स्य टः अनादौ द्वित्वं कगच-
 जेति अंत्यव्यं० सलुक् नट्ठ । संवर्त्तक ११ अनेन त्स्य टः अ-
 नादौ द्वित्वं कगचजेति तलुक् क्लीवे सम् मोनु० संवट्ठिअं धुत्त
 ह्रस्वः संयोगे धू धु सर्वत्र रलुक् ११ अतःसेडोः धुत्तो कीर्ति ११
 ह्रस्वः संयोगे की कि सर्वत्र रलुक् अक्लीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यं०
 सलुक् किर्त्ती । वार्त्ता- ह्रस्वः संयोगे वा व सर्वत्र रलुक् ११ अं-
 त्यव्यं० सलुक् वत्ता । आवर्त्तन । निवर्त्तन- सर्वत्र रलुक् नोणः
 क्लीवे सम् मोनु० आवत्तणं निवत्तणं । प्रवत्तन- संवर्त्तन- सर्वत्र
 रलुक् नोणः ११ क्लीवे सम् मोनु० पवत्तणं संवत्तणं । आवर्त्तक-
 ११ सर्वत्र रलुक् कगचजेति कलुक् अतः सेडोः आवत्तिउ । निव-
 र्त्तक- सर्वत्र रलुक् कगचजेति कलुक् ११ अतः सेडोः निवत्तउ ।
 निवर्त्तित सर्वत्र द्वयोरपि रयोर्लोपः कगचजेति अतः सेडोः निव-
 र्त्तिउ । प्रवर्त्तक- सर्वत्र द्वयो रपि रलुक् कगचजेति कलुक् ११
 अतः सेडोः पवत्तउ । संवर्त्तक- सर्वत्र रलुक् कगचजेति कलुक्
 अतः सेडोः संवत्तिउ । वर्त्तिका- सर्वत्र रलुक् कगचजेति कलुक्
 ११ अंत्यव्यं० सलुक् वत्तिआ । वार्त्तिक- सर्वत्र रलुक् कगचजेति
 कलुक् ११ ह्रस्वः संयोगे अतः सेडोः वत्तिउ । कार्त्तिक- पूर्ववत्
 कत्तिउ । उत्कार्त्तित- कगटडेति तलुक् सर्वत्र रलुक् कगचजेति कलुक्
 अनादौ द्वित्वं क ११ अतः सेडोः उक्त्तिउ । कर्त्तरी- सर्वत्र र-
 लुक्- अंत्यव्यं सलुक् कत्तरी । मूर्त्तिः ह्रस्वः संयोगे मू मु सर्वत्र
 रलुक् अक्लीवे दीर्घः मुत्ती मूर्त्त- ह्रस्वः संयोगे मू मु सर्वत्र रलुक्
 ११ अतः सेडोः मुत्तो । मुहूर्त्त- ह्रस्वः संयोगे हू हु सर्वत्र रलुक्
 ११ अतः सेडोः मुहुत्तो । बहुलाधिकारात् धूर्त्तादौ जवति । वार्त्ता
 ह्रस्वः संयोगे वा व सर्वत्र रलुक् अनेन त्स्य टः अनादौ द्वित्वं
 ११ अंत्यव्यं० सलुक् मुहुत्तो ॥ ३० ॥

टीका भाषांतर, धूर्त्तादि शब्दोने वर्ज्जानि र्त नो ट आय. सं. कैवर्त्त-तेने ऐत्-

एत् चालता सूत्रे च नो ट थाय. पठी अनादौ अतः सेडों: ए सूत्रोथी केव
रूप थाय. सं. वर्त्ति तेने चालता सूत्रे च नो ट थाय. पठी अनादौ अक्कीवे दीर्घ
अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी वट्टी रूप थाय. सं. जर्त्त तेने चालता सूत्रे च नो ट था
पठी अनादौ अतः सेडों: ए सूत्रोथी जट्टो रूप थाय. वृत् धातु वर्त्तवामां प्रव
तेने प्र उपसर्ग पूर्वे आवी ते प्रत्यय लागी व्यंजनाददंतेऽत् लोकात् ऋवर्णस्या
ए सूत्रोथी प्रवर्त्तते एवं रूप थाय. पठी तेने चालता सूत्रे च नो ट थाय. अना
त्यादीनां ए सूत्रोथी पवट्टइ रूप थाय. सं. वर्त्तुल तेने चालता सूत्रे च नो ट था
पठी अनादौ क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी वट्टलं रूप थाय. सं. राजावर्त्तक ते
खराणां खरा ए सूत्रे जा नो ज थाय. कगचज अवर्णों चालता सूत्रे च नो
थाय. अनादौ० कगचज अतः सेडों: ए सूत्रोथी रायवट्टओ रूप थाय. राजाव
नो अर्थ एक जातनुं शारीरिक लक्षण थाय. छे. सं. नर्त्तकी तेने चालता सूत्रे च नो
ट थाय. अनादौ कगचज अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी नट्टई रूप थाय. सं. संवर्त्तक ते
चालता सूत्रे च नो ट थाय. अनादौ कगचज क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी स
वट्टिअं रूप थाय. सं. धूर्त्त तेने ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र अतः सेडों: ए सूत्रोथी धुत्त
रूप थाय. सं. कीर्त्ति तेने ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र अक्कीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यं०
सूत्रोथी किर्त्ती रूप थाय. सं. वार्त्ता तेने ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र अंत्यव्यं० ए सूत्रो
वत्ता रूप थाय. सं. आवर्त्तन निवर्त्तन तेने सर्वत्र नोणः क्लीवे सम् मोनु०
सूत्रोथी आवत्तणं निवत्तणं रूप थाय. सं. प्रवर्त्तन संवर्त्तन तेने सर्वत्र० नो
क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पवत्तणं संवत्तणं रूप थाय. सं. आवर्त्तक तें
सर्वत्र कगचज अतः सेडों: ए सूत्रोथी आवत्तिओ रूप थाय. सं. निवर्त्तक तें
सर्वत्र कगचज अतः सेडों: ए सूत्रोथी निवत्तओ रूप थाय. सं. निवर्त्तित ते
सर्वत्र ए सूत्रे र अपे य वनेनो लोप थाय. पठी कगचज अतः सेडों: ए सूत्रोथी
निवत्तिओ रूप थाय. सं. प्रवर्त्तक तेने सर्वत्र ए सूत्रे र तथा यनो लोप था
कगचज अतः सेडों: ए सूत्रोथी पवत्तिओ रूप थाय. सं. संवर्त्तक तेने सर्वत्र कग
चज अनः सेडों: ए सूत्रोथी संवत्तिओ रूप थाय. सं. वर्त्तिका तेने सर्व
कगचज अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी वत्तिआ रूप थाय. सं. वार्त्तिक तेने सर्वत्र कगच
ह्रस्वः संयोगे अतः सेडों: ए सूत्रोथी वत्तिओ रूप थाय. सं. कार्त्तिक तेने
पूर्ववत् कत्तिओ रूप थाय. सं. उत्कर्त्तित तेने कगचज सर्वत्र कगचज अनाद
अतः सेडों: ए सूत्रोथी उक्त्तिओ रूप थाय. सं. कर्त्तरी तेने सर्वत्र अंत्यव्यं०
ए सूत्रोथी कत्तरी रूप थाय. सं. मूर्त्ति तेने ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र अक्कीवे दीर्घ
ए सूत्रोथी मुत्ती रूप थाय. सं. मूर्त्त तेने ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र अतः सेडों: ए
सूत्रोथी मुत्तो रूप थाय. सं. मुहूर्त्त तेने ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र चालता सूत्रे च नो ट
थाय. पठी अनादौ० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी मुहुत्तो रूप थाय. ॥ ३० ॥

वृन्ते णटः ॥ ३१ ॥

वृन्ते संयुक्तस्य एटो जवति ॥ वेएटं । तालवेएटं ॥

मूल भाषांतर. वृन्त शब्दना जोमाक्षरनो णट आय. सं. वृन्त तेनुं वेण्टं रूप आय. सं. तालवृन्तं तेनुं तालवेण्टं रूप आय. ॥ ३१ ॥

॥ ढुंढिका ॥

वृन्त ७१ एट ११ वृन्त- तालवृन्त- इदे दोद्धृते वृ वे अनेन न्त स्य

एटः ११ क्लीवे सम् मोनु० वेएटं वेतालवेएटं ॥ ३१ ॥

टीका भाषांतर. वृन्त शब्दना न्त नो णट आय. सं. वृन्त तथा तालवृन्त तेने इदेदोद्धृते ए सूत्रे धृनो वे आय. पढी आ चालता सूत्रे न्त नो णट आय. पढी क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी वेण्टं तथा तालवेण्टं रूप आय. ॥ ३१ ॥

ठोऽस्थि-विसंस्थुले ॥ ३२ ॥

अनयोः संयुक्तस्य ठो जवति ॥ अट्टी । विसंस्थुलं ॥

मूल भाषांतर. अस्थि अने विसंस्थुल शब्दना जोडाक्षरनो ठ आय. सं. अस्थि तेनुं अट्टी आय. सं. विसंस्थुलं तेनुं विसंस्थुलं आय. ॥ ३२ ॥

॥ ढुंढिका ॥

ठ ११ अस्थि च विसंस्थूलं च अस्थिविसंस्थुलं तस्मिन् ७२

अस्थि ११ अनेन स्थि ठि अनादौ द्वित्वं द्वितीयतुपूर्वं तस्य

टः समदामशिरोनजः इति पुंस्त्वं अक्लीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यं०

सलुक् अट्टी । विसंस्थुल- अनेन स्थस्य ठः ११ क्लीवे सम्

मोनु० विसंस्थुलं ॥ ३२ ॥

टीका भाषांतर. अस्थि अने विसंस्थुल शब्दना जोडाक्षरनो ठ आय. सं. अस्थि तेने आ चालता सूत्रे स्थिनो ठि आय. पढी अनादौ द्वितीय समदाम-शिरोनजः ए सूत्रे पुंस्त्वं पुणं आय. पढी अक्लीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोष्ठी अट्टी रूप आय. सं. विसंस्थुल तेने चालता सूत्रे स्थ नो ठ आय. पढी क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी विसंस्थुलं रूप आय. ॥ ३२ ॥

स्त्यान-चतुर्थार्थे वा ॥ ३३ ॥

एषु संयुक्तस्य ठो वा जवति ॥ ठीणं थीणं । चउट्टो । अट्टो प्र-

योजनं । अथो धनम् ॥

मूल भाषांतर. स्त्यान चतुर्थ अर्थ ए शब्दोना जोमाहरनो विकल्पे ठ आय सं. स्त्यान तेना ठीणं थीणं एवां रूप आय. सं. चतुर्थः तेनुं चउट्टो रूप आय. सं. अर्थ तेनो अर्थ जो प्रयोजन अर्थ आय तो अट्टो रूप आय. अने जो धन अर्थ आय तो अत्थो रूप आय. ॥ ३३ ॥

॥ टुंठिका ॥

स्त्यानं च चतुर्थ च अर्थश्च स्त्यान चतुर्थार्थं तस्मिन् ७१ वा ११ स्त्यान ईस्त्यान खट्वाटे स्तयी अनेन वा स्तयी ठी नोणः ११ क्लीवे सम् मोनु० ठीणं पक्षे थीणं चतुर्थ— कगचजेति तुलुक् अनेन वा यस्यठः अनादौ द्वित्वं द्वितीय ११ अतः सेडोंः चउट्टो। पक्षे चतुर्थः कगचजेति तुलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीयतुपूर्वः ११ अतः सेडोंः चउत्थो। अर्थः ११ अनेन वा यस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीय तुपूर्वथ ठ ११ अतः सेडोंः अट्टो। पक्षे अर्थः सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीय तुपूर्वथतः ११ अतः सेडोंः अत्थो अत्र अर्थ शब्देन प्रयोजनं यदा धनमुच्यते तदा ठो न स्यात् अर्थः सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीय तु यस्य त ११ अतः सेडोंः अत्थो ॥ ३३ ॥

टीका भाषांतर. स्त्यान चतुर्थ अर्थ ए शब्दोना जोमाहरनो विकल्पे ठ आय. सं. स्त्यान तेने ईस्त्यानखट्वाटे ए सूत्रथी ई आय. पठी चालता सूत्रे स्तयी नो ठी आय. पठी नोणः क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी ठीणं रूप आय. पक्षे थीणं रूप आय. सं. चतुर्थ तेने कगचज चालता सूत्रे विकल्पे थ नो ठ आय. अनादौ द्वितीय अतः सेडोंः ए सूत्रोथी चउट्टो रूप आय. पक्षे चतुर्थ तेने कगचज अनादौ द्वितीय अतः सेडोंः ए सूत्रोथी चउत्थो आय. सं. अर्थ तेने चालता सूत्रथी विकल्पे थ नो ठ आय. पठी अनादौ द्वितीय० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी अट्टो रूप आय. पक्षे सं. अर्थ तेने सर्वत्र अनादौ द्वितीयपूर्व० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी अत्थो रूप आय. अहिं अर्थ नो अर्थ प्रयोजन ठे. ज्यारे तेनो अर्थ धन आय त्यारे त्यां ठ न आय. ते रूप सबत्र अनादौ द्वितीय० अतः सेडों ए सूत्रोथी अत्थो एवं सिद्ध आय ठे. ॥ ३३ ॥

टस्यानुष्टुप् संदष्टे ॥ ३४ ॥

उष्ट्रादिवर्जिते प्रस्य ठो नवति ॥ लट्ठी । मुट्ठी । दिट्ठी । सिट्ठी ।

पुटो । कटं । सुरटा । इटो । अणिटं ॥ अनुष्टेष्टासंदष्ट इति किम् ।
उटो । इटा । चुष्ण व । संदटो ॥

मूल भाषांतर. उप्रादि शब्दोने वर्जिने ष्ट नो ठ आय. सं. यष्टि तेनुं लट्टी
आय. सं. मुष्टि तेनुं मुट्टी आय. सं.दिष्टि तेनुं दिट्टी आय. सं. स्राष्टि तेनुं सिष्टि आय.
सं. पुष्ट तेनुं पुट्टो आय. सं. कष्ट तेनुं कटं आय. सं. सुराष्ट्रा तेनुं सुरटा आय.
सं. इष्ट तेनुं इटो आय. सं. अनिष्ट तेनुं अणिटं आय. मूलमां उप्र इष्टा संदष्ट ए
शब्दोने वर्जिने एम कहुं ठे, तेथी सं. उष्ट्रः तेनुं उट्टो आय. सं. इष्टाचूर्णइव तेनुं
इष्टाचुण्ण व आय. सं. संदष्ट तेनुं संदटो आय. ॥ ३४ ॥

॥ दुंदिका ॥

ष्ट ६१ उष्ट्रश्च इष्टा च संदष्टश्च उप्रेष्टासंदष्टं न उप्रेष्टासंदष्टं अनु-
ष्टेष्टासंदष्टं तस्मिन् ७१ यष्टि- ११ यष्ट्यांलः यस्य लः अनेन ष्टस्य
ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीय० तु पूर्व ठ टः अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यं०
सलुक् लट्टी । मुष्टि- ११ अनेन ष्टस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्विती-
॥ पूर्व ठ ट अक्लीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् मुट्टी । दृष्टि-सृष्टि
श्चुपादौ दृ दि सृ सि अनेन ष्टस्य ठः ११ अक्लीवे सौ दीर्घः
अंत्यव्यं० सलुक् दिट्टी सिट्टी । पुष्ट ११ अनेन ष्ट ट अनादौ
द्वित्वं द्वितीय० अतः सेडोंः पुट्टो । कष्ट ११ अनेन ष्ट ट क्लीवे
सम् मोनु० कटं । सुराष्ट्र- ह्रस्वः संयोगे रा र सर्वत्र रलुक्
अनेन ष्टस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व ठ ट ११ अंत्यव्यं०
सलुक् सुरटा । इष्ट ११ अनेन ष्ट ठः अतः सेडोंः अनादौ द्वित्वं
द्वितीय० इटो । अनिष्ट- अनेन ष्टस्य ठः अनादौ द्वित्वं ११ अं-
त्यव्यं० सलुक् अणिटं इष्टाचूर्ण इव ह्रस्वः संयोगे चू चु सर्वत्र
रलुक् मिवपिवविववविअ इवार्थे वा इति इवस्थानेव इट्टा चुष्ण
व । संदष्टः कगटडेति पलुक् अनादौ द्वित्वं अतः सेडोंः संदट्टो ॥३४॥

टीका भाषांतर. उप्र इष्टा संदष्ट ए शब्दोने वर्जिने ष्टनो ठ आय. सं. यष्टि
तेने यष्ट्यां लः चालता सूत्रे ष्टनो ठ आय. अनादौ द्वितीय० अक्लीवे दीर्घः
अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी लट्टी रूप आय. सं. मुष्टि तेने चालता सूत्रे ष्टनो ठ आय.

अनादौ द्वितीय० अक्लीवे सौ० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी मुट्टी रूप आय. सं. दृष्टि
तथा सृष्टि तेने इत्कृपादौ चालता सूत्रे छनो ठ आय. पढी अक्लीवे सौ अं-
त्यव्यं० ए सूत्रोथी दिट्टी सिट्टी रूप आय. सं. पुष्ट तेने चालता सूत्रे छनो ठ
आय. पढी अनादौ द्वितीय० अतः सेडों: ए सूत्रोथी पुट्टो रूप आय. सं. कष्ट
तेने चालता सूत्रे छ नो ठ आय. पढी क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी कट्टं रूप आय.
सं. सुराष्ट्रा तेने ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र चालता सूत्रे छनो ठ आय. पढी अनादौ
द्वितीय० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी सुरट्टा रूप आय. सं. इष्ट तेने चालता सूत्रथी छ
नो ठ आय. पढी अतः सेडों: अनादौ द्वितीय० ए सूत्रोथी इट्टो रूप आय. सं.
अनिष्ट तेने चालता सूत्रथी छनो ठ आय. पढी अनादौ अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी
अणिट्टं रूप आय. सं. इष्टाचूर्ण इव तेने ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र मिवपिव विवव्वव-
विअइवार्थे ए सूत्रथी इव ने स्थाने व आय. एट्ठे इष्टाचुण्णं व एवं रूप आय.
सं. संदृष्ट तेने कगटड अनादौ अतः सेडों: ए सूत्रोथी संदट्टो रूप आय. ॥ ३४ ॥

गर्त्ते रुः ॥ ३५ ॥

गर्त्त शब्दे संयुक्तस्य डो जवति । टापवादः ॥ गड्डो गड्डा ॥

मूल भाषांतर. गर्त्त शब्दना जोकाहरनो ड आय. अने ट नो अपवाद आय.
सं. गर्त्त तेनुं गड्डो रूप आय. अने पढे सं. गर्त्त तेनुं गड्डा रूप आय.

॥ टुंढिका ॥

गर्त्त ७१ ड ११ गर्त्त ११ अनेन तस्य डः अनादौ द्वित्वं अतः
सेडों: गड्डो । गर्त्त- अनेन तस्य डः अनादौ द्वित्वं स्वस्त्रादेर्डा
इति डा प्रत्ययः अंत्यव्यं० सलोपः गड्डा ॥ ३५ ॥

टीका भाषांतर. गर्त्त शब्दना जोडाहरनो ड आय. अने ट नो अपवाद आय.
सं. गर्त्त तेने चालता सूत्रथी र्त्तनो ड आय. पढी अनादौ अतः सेडों: ए सूत्रोथी
गड्डो रूप आय. सं. गर्त्त तेने चालता सूत्रथी र्त्तनो ड आय. अनादौ स्वस्त्रादेर्डा
अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी गड्डा रूप आय. ॥ ३५ ॥

सम्मर्द-वितर्दि-विच्छर्द-च्छर्दि-कपर्द-मर्दिते र्स्य ॥ ३६ ॥

एषु र्स्य डत्वं जवति ॥ सम्मड्डो । विअड्डी । विठड्डो । ठड्डीइ ।
ठड्डी । कवड्डो । महिउ । सम्माड्डीउ ॥ ३६ ॥

मूल भाषांतर. सम्मर्द वितर्दि विच्छर्द च्छर्दि कपर्द मर्दित ए शब्दोना
र्दनो ड आय. सं. सम्मर्द तेनुं सम्मड्डो आय. सं. वितर्दि तेनुं विअड्डी आय.

विच्छर्द तेनुं विच्छड्डो आय. सं. च्छर्दि तेनुं छड्डु तथा छड्डी आय. सं. कपर्द
कषड्डो आय. सं. मर्दित तेनुं मड्डिओ आय. सं. संमर्दित तेनुं सम्मड्डिओ आय.

॥ टुंठिका ॥

सम्मर्दश्च वितर्दिश्च विवर्दश्च र्दिश्च कपर्दश्च मर्दितश्च सम्मर्द
वितर्दिविवर्दवर्दिकपर्दमर्दितं तस्मिन् ११ र्द ६१ सम्मर्द-अनेन
र्दस्य डः अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोः सम्मड्डो । वितर्दि
कगचजेति तलुक् अनेन दिं डि अनादौ द्वित्वं ११ अक्कीवे दीर्घः
अंत्यव्यं० सलुक् वितड्डी । विवर्द-अनेन र्दस्य डः अनादौ द्वि-
त्वं ११ अतः सेडोः विवड्डो र्दि अनेन र्दस्य डः अनादौ द्वित्वं
११ अक्कीवे सौ दीर्घः वड्डी । कपर्द-अनेन र्दस्य डः अनादौ
द्वित्वं पोवः अतः सेडोः कवड्डो । मर्दित-संमर्दित अनेन दिं डि
अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः मड्डिउ । समड्डिउ ॥ ३६ ॥

टीका भाषांतर. सम्मर्द वितर्दि विच्छर्द छर्दि कपर्द मर्दित ए शब्दोना
जोडाहर र्दनो ड आय. सं. सम्मर्द तेने चालता सूत्रे र्दनो ड आय. अनादौ अतः
सेडोः ए सूत्रोथी सम्मड्डो रूप आय. सं. वितर्दि तेने कगचज चालता सूत्रे दिं-
नो डि आय. पठी अनादौ अक्कीवे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी वितड्डी रूप आय.
सं. विच्छर्द तेने चालता सूत्रे र्दनो ड आय. अनादौ अतः सेडोः ए सूत्रोथी
विच्छड्डो रूप आय. सं. छर्दि तेने चालता सूत्रे र्दनो ड आय. अनादौ अक्कीवे
सौ दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी छड्डी रूप आय. सं. कपर्द तेने चालता सूत्रे र्दनो ड
आय. अनादौ पोवः अतः सेडोः ए सूत्रोथी कवड्डो रूप आय. सं. मर्दित तथा
संमर्दित तेने चालता सूत्रे दिंनो डि आय. अनादौ अतः सेडोः ए सूत्रोथी म-
ड्डिओ समड्डिओ रूप आय. ॥ ३६ ॥

गर्दजे वा ॥ ३७ ॥

गर्दजे र्द स्य डो वा जवति ॥ गड्डुहो । गड्हो ॥

मूल भाषांतर. गर्दभ शब्दना र्दनो विकल्पे ड आय. सं. गर्दभ तेना गड्डुहो
गड्हो रूप आय.

॥ टुंठिका ॥

गर्दज ११ वा ११ गर्दज-अनेन र्दस्य डः अनादौ द्वित्वं खघय
धजस्य हः अतः सेडोः गड्डुहो । पद्दो गर्दज-११ सर्वत्र रलुक्
खघय० अतः सेडोः गड्हो ॥ ३७ ॥

ટીકા ભાષાંતર. ગર્દભ શબ્દના ર્દનો વિકલ્પે ડ થાય. સં. ગર્દભ તેને ચાલતા સૂત્રે ર્દનો ડ થાય. અનાદૌ સ્વઘથ૦ અતઃ સેડોઃ એ સૂત્રોથી ગઢુહો રૂપ થાય પદ્મે સં. ગર્દભ તેને સર્વત્ર સ્વઘથ અતઃ સેડોઃ એ સૂત્રોથી ગદ્હો રૂપ થાય. ॥ ૩૭

કન્દરિકા-ત્રિન્દિપાલે એડઃ ॥ ૩૮ ॥

અનયોઃ સંયુક્તસ્ય એડો જવતિ ॥ કણ્ડલિશ્ચા ત્રિણ્ડિવાલો ॥

મૂલ ભાષાંતર. કન્દરિકા ત્રિન્દિપાલ એ શબ્દોના જોડાદ્ધરનો ણ્ડ થાય. કન્દરિકા તેનું કણ્ડલિઆ રૂપ થાય. સં. ત્રિન્દિપાલ તેનું ત્રિણ્ડિવાલો રૂપ થાય.

॥ ટુંઢિકા ॥

કન્દરિકા ચ ત્રિન્દિપાલ શ્ચ કન્દરિકાત્રિન્દિપાલં તસ્મિન્ ૭૧

એડ ૧૧ કન્દરિકા- અનેન ન્દસ્ય એડઃ હરિદ્રાદૌ લઃ રસ્ય લઃ

કગચજેતિ ક્લુક્ ૧૧ અંત્યવ્યં૦ સલુક્ કણ્ડલિશ્ચા । ત્રિન્દિપાલ

અનેન ન્દસ્ય એડઃ પોવઃ અતઃ સેડોઃ ત્રિણ્ડિવાલો ॥ ૩૮ ॥

ટીકા ભાષાંતર. કન્દરિકા અને ત્રિન્દિપાલ શબ્દના જોડાદ્ધરનો ણ્ડ થાય. સં. કન્દરિકા તેને ચાલતા સૂત્રે ન્દનો ણ્ડ થાય. પઠી હરિદ્રાદૌ કગચજ અંત્યવ્યં૦ એ સૂત્રોથી કણ્ડલિઆ રૂપ થાય. સં. ત્રિન્દિપાલ તેને ચાલતા સૂત્રે ન્દનો ણ્ડ થાય. પઠી પોવઃ અતઃ સેડોઃ એ સૂત્રોથી ત્રિણ્ડિવાલો રૂપ થાય. ॥ ૩૮

સ્તવ્ધે ઠઠૌ ॥ ૩૯ ॥

સ્તવ્ધે સંયુક્તયોર્યથાક્રમં ઠઠૌ જવતઃ ॥ ઠઠ્ઠો ॥

મૂલ ભાષાંતર. સ્તવ્ધ શબ્દના વંને જોડાદ્ધરના અનુક્રમે ઠ અને ઢ થાય. સ્તવ્ધ તેનાં ઠઠ્ઠો રૂપ થાય.

॥ ટુંઢિકા ॥

સ્તવ્ધ ૭૧ ઠશ્ચ ઢશ્ચ ઠઠૌ ૧૨ સ્તવ્ધ- અનેન સ્તસ્ય ઠઃ વ્ધસ્ય

ચ ઢઃ અનાદૌ દ્વિત્વં ૧૧ અતઃ સેડોઃ ઠઠ્ઠો ॥ ૩૯ ॥

ટીકા ભાષાંતર. સ્તવ્ધ શબ્દના વંને જોડાદ્ધરના અનુક્રમે ઠ અને ઢ થાય. સં. સ્તવ્ધ તેને ચાલતા સૂત્રથી સ્તનો ઠ થાય. અને વ્ધનો ઢ થાય. અનાદૌ અતઃ સેડોઃ એ સૂત્રોથી ઠઠ્ઠો રૂપ થાય. ॥ ૩૯ ॥

દગ્ધ-વિદગ્ધ-વૃદ્ધિ-વૃદ્ધે ઢઃ ॥ ૪૦ ॥

એષુ સંયુક્તસ્ય ઢો જવતિ ॥ દઠ્ઠો । વિશ્રઠ્ઠો । વુઠ્ઠો । વુઠ્ઠો ॥ ક-

ચિન્ન જવતિ । વિઠ્ઠ-કઠ્ઠ-નિરુવિશ્રં ॥ ૪૦ ॥

मूल भाषांतर. दग्ध विदग्ध वृद्धि वृद्ध ए शब्दोना जोडाक्षरनो ढ आय. सं. दग्ध तेनुं दड्डो रूप आय. सं. विदग्ध तेनुं विअड्डो रूप आय. सं. वृद्धि तेनुं बुद्धी रूप आय. सं. वृद्ध तेनुं बुद्धो रूप आय. कोइ ठेकाणे न पण आय-जेम-सं. वृद्धकविनि रूपितं तेनुं विद्ध-कइ-निरुविअं एवं रूप आय. ॥ ४० ॥

॥ टुंठिका ॥

दग्धश्च विदग्धश्च वृद्धिश्च वृद्धश्च दग्धविदग्धवृद्धिवृद्धं तस्मिन् ७१
ढ ११ दग्ध- विदग्ध- अनेन ग्धस्य ढः अनादौ छित्वं अतःसेडोः
दहो विश्रहो । वृद्धि- उहत्वादौ वृ बु अनेन ऊस्य ढः अनादौ
छित्वं ११ अक्लीवेसौदीर्घः अंत्यव्यं सलुक् बुद्धी । वृद्ध- उहत्वादौ
वृ बु अनेन ऊस्य ढः अनादौ छित्वं ११ अतःसेडोः बुद्धो । वृद्धक
विनिरूपितः उहत्वादौ वृ वि सर्वत्रलुक् शपोःसः पोवः कगचजेति
तलुक् ११ क्लीवेस्म मोनु० विद्धकइनिरुविअं ॥ ४० ॥

टीका भाषांतर. दग्ध विदग्ध वृद्धि वृद्ध ए शब्दोना जोडाक्षरनो ढ आय. सं. द-
ग्ध- विदग्ध- तेने आलता सूत्रे ग्ध नो ढ आय. अनादौ० अतःसेडोः ए सूत्रोथी दड्डो
विअड्डो एवां रूप आय. सं. वृद्धि तेने उहत्वादौ आलता सूत्रे ङ्नो ढ आय. पत्री
अनादौ० अक्लीवेसौदीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी बुद्धी रूप आय सं. वृद्ध तेने उहत्वा-
दौ आलतासूत्रे ङ्नो ढ आय. अनादौ० अतःसेडोः ए सूत्रोथी बुद्धो रूप आय. सं.
वृद्धकविनिरूपितः तेने इत्कृपादौ सर्वत्र० शपोःसः पोवः कगचज० क्लीवे स्म
मोनु० ए सूत्रोथी विद्धकइनिरुपिअं एवं रूप आय. ॥५०॥

अर्द्धि-मूर्धार्धन्ते वा ॥ ४१ ॥

एषु अन्ते वर्त्तमानस्य संयुक्तस्य ढोवा जवति ॥ सहा सद्धा ।
कही रिद्धी । मुण्ढा मुद्धा । अहं अद्धं ॥

मूल भाषांतर. अद्धा ऋद्धि मूर्धा अर्ध ए शब्दोमां रहेला जोडाक्षरनो विकल्पे
ढ आय. सं अद्धा तेनुं सड्डा सद्धा एवां रूप आय. सं ऋद्धि तेनां कही रिद्धी रूप आय.
सं. मूर्धा तेनां मुड्डा मुद्धा एवां रूप आय. सं अर्द्ध तेनां अड्डं अद्धं एवां रूप आय. ॥४१॥

॥ टुंठिका ॥

अद्धा च ऋद्धिश्च मूर्धा च अर्धं च अर्द्धिर्मूर्धार्द्धं तस्मिन् ७१
अन्त ७१ वा ११ अद्धा- सर्वत्रलुक् शपोःसः श सः अनेन वा

ऊस्य ढ अनादौद्धित्वं ११ अंत्यव्यं० सलुक् सङ्गा पक्षे श्रद्धा-स
 र्वत्ररलुक् शपोःसः ११ अंत्यव्यं० तलुक् सङ्गा रुद्धि- ११ इत्कृपा
 दौ रु इ अनेन ऊस्य ढः अनादौद्धित्वं अक्लीवेसौदीर्घः अंत्यव्यं०
 सलुक् रिद्धी पक्षे रुद्धि रिःकेवलस्य रु रि ११ अक्लीवेदीर्घः अं
 त्यव्यं. सलुक् रिद्धी । मूर्द्धन्- ह्रस्वःसंयोगे मूमु वक्रादावन्तः अ
 नुस्वारः अनेन ऊस्य ढः सर्वत्र रलुक् पुंस्यन आणोराज्वच्च इति
 आत्वं अंत्यव्यं. नलुक् ११ अंत्यव्यं सलुक् मुङ्गा पक्षे मूर्द्धन् ह
 स्वःसंयोगे सर्वत्र पुंस्यनआणो अंत्यव्यं. तलुक् मुङ्गा । अर्द्ध-
 सर्वत्र रलुक् अनेन ऊस्यढः अनादौद्धित्वं ११ अक्लीवेसम् मोनु०
 अर्द्धं । पक्षे अर्द्ध ११ सर्वत्ररलुक् क्लीवेसम् मोनु० अर्द्धं ॥ ४१ ॥

टीका भाषांतर. श्रद्धा कृद्धि मूर्धा अर्ध ए शब्दोमां रहेला जोडाहरनो विकल्पे
 आय. सं. श्रद्धा तेने सर्वत्र शपोःसः चालतासूत्रे विकल्पे ङनो ढ आय. अनादौ अंत्यव्यं
 ए सूत्रोथी सङ्गा रूप आय. पक्षे सं. श्रद्धा तेने सर्वत्र शपोःसः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी सङ्
 रूप थाय. सं. रुद्धि तेने इत्कृपादौ चालतासूत्रे ङनो ढ आय. अनादौ अक्लीवेसौ
 अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी रिद्धी रूप आय. पक्षे कृद्धि तेने रिःकेवलस्य अक्लीवेदीर्घ अंत्य
 व्यं० ए सूत्रोथी रिद्धी रूप आय. सं. मूर्द्धन् तेने ह्रस्वः संयोगे वक्रादावन्तः चालत
 सूत्रे ङनो ढ आय. सर्वत्र पुंस्यनआणोराज्वच्च अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी मुङ्गा रू
 आय. पक्षे मूर्द्धन् तेने ह्रस्वःसंयोगे सर्वत्र पुंस्यनआणो अंत्यव्यं० ए सूत्रोथ
 मुङ्गा रूप आय. सं अर्द्ध तेने सर्वत्र चालतासूत्रे ङनो ढ आय. अनादौ अक्लीवेस
 मोनु० ए सूत्रोथी अर्द्ध रूप आय. बीजे पक्षे सं. अर्द्ध तेने सर्वत्र क्लीवेसम् मोनु०
 सूत्रोथी अर्द्ध रूप आय. ॥ ४१ ॥

मज्ञोर्णः ॥ ४२ ॥

अनयोर्णो ञवति ॥ म्र । निणणं । पञ्जुणो ॥ झ । णाणं । सण्णा
 पण्णा विण्णाणं ॥

मूल भाषांतर. म्र अने ङनो ण आय. म्रनां उदाहरण-सं निम्र तेनुं निण
 णाय.सं. प्रद्युम्र तेनुं पञ्जुणो आय. ह्रवे ङना उदा०-सं ज्ञानं तेनुं णाणं आय.सं. संज्ञ
 तेनुं सण्णा आय.सं. प्रज्ञा तेनुं पण्णा आय. सं. विज्ञानं तेनुं विण्णाणं आय.

॥ टुण्डिका ॥

म्रश्च झश्च म्रज्ञौ तयोः ७२ ए ११ निम्र- ११ अनेन म्रस्य णः

अनादौ द्वित्वं क्लीवे सम् मोनु० निष्णं । प्रद्युम्न- सर्वत्र रलुक् व्य-
य्यर्या जः य जः अनादौ द्वित्वं अनेन म्र णः अनादौ द्वित्वं ११
अतःसेडोःपज्जुणो । संज्ञा- अनेन ज्ञा णा पुंस्यनआणोराजवच्च इति
आत्वं अंत्यव्यं० सलुक् संष्ठा । प्रज्ञा- सर्वत्र रलुक् अनेन ण
अनादौ द्वित्वं ११ अंत्यव्यं० सलुक् पष्ठा । विज्ञान- अनेन ण
अनादौ द्वित्वं नोणः क्लीवे सम् मोनु० विष्णाणं ॥ ४२ ॥

टीका भाषांतर. म्र अने ज्ञ नो ण थाय. सं. निष्ण तेने चालता सूत्रे म्र नो ण
थाय. अनादौ क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी निष्णं थाय. सं. प्रद्युम्न तेने सर्वत्र
व्यय्यर्याजः अनादौ चालता सूत्रे म्र नो ण थाय. अनादौ अतः सेडोः पुंस्यन आणो
ए सूत्रोथी पज्जुणो रूप थाय. सं. संज्ञा तेने चालता सूत्रे ज्ञा नो णा थाय. पढी राज-
वच्च ए सूत्रे आ थाय. अंत्यव्यं० ए सूत्रे सण्णा रूप थाय. सं. प्रज्ञा तेने सर्वत्र
तेने चालता सूत्रे न नो ण थाय. पढी अनादौ अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी पण्णा रूप
थाय. सं. विज्ञान तेने चालता सूत्रे ण थाय. अनादौ नोणः क्लीवे सम् मोनु० ए
सूत्रोथी विष्णाणं रूप थाय. ॥ ४२ ॥

पंचाशत्पंचदश-दत्ते ॥ ४३ ॥

एषु संयुक्तस्य णो जवति ॥ पष्ठासा । पण्णरह । दिष्णं ॥

मूल भाषांतर. पंचाशत् पंचदश दत्त ए शब्दोना जोडाहरनो ण थाय. सं.
पंचाशत् तेनुं पण्णासा थाय. सं. पंचदश तेनुं पण्णरह रूप थाय. सं. दत्त
तेनुं दिष्णं रूप थाय. ॥ ४३ ॥

॥ टुंडिका ॥

पंचाशत् च पंचदश च दत्तं च पंचाशत्पंचदशदत्तं तस्मिन् ३१
पंचाशत्- अनेन चस्य णत्वं अनादौ द्वित्वं शपोः सः स्त्रियामा-
दविधुतः आ अंत्यव्यं० सलुक् पष्ठासा पंचदश- अनेन चस्य णः
अनादौ द्वित्वं संख्या गद्गदेरः दस्य रः दसपापाणे हः शस्य हः
१३ जस्रशसोर्लुक् पण्णरह । दत्त इः स्वप्नादौ द दि अने तस्य णः
अनादौ द्वित्वं ११ क्लीवे सम् मोनु० दिष्णं ॥ ४३ ॥

टीका भाषांतर. पंचाशत् पञ्चदश दत्त ए शब्दोना जोडाहरनो ण थाय. सं.
पञ्चाशत् तेने चालता सूत्रोथी च नो ण थाय. पढी अनादौ शपोः सः स्त्रियामा
दविधुतः अंत्यव्यंजन ए सूत्रोथी पण्णासा रूप थाय. सं. पंचदश तेने चालता

॥ टुडिका ॥

स्तव ७१ वा ११ स्तव अनेन थः कगटडेति सलुक् ११ अतः
सेडोंः थवो पद्दे तवो ॥

टीका भाषांतर. स्तव शब्दना स्तनो विकटपे थ आय. सं. स्तव तेने चाल
सूत्रे थ आय. कगटड अतः सेडोंः ए सूत्रोथी थवो रूप आय. पद्दे तवो एवं रूप थ
पर्यस्ते थटौ ॥ ४७ ॥

पर्यस्ते स्तस्य पर्यायेण थटौ जवतः ॥ पल्लथो पल्लटो ॥

मूल भाषांतर. पर्यस्तना स्तना अनुक्रमे थ तथा ट आय. सं. पर्यस्त ते
पल्लथो पल्लटो एवां रूप आय.

॥ टुडिका ॥

पर्यस्त ७१ थश्च टश्च थटौ ११ पर्यस्त-पर्यायसौकुमार्ये
णल्लः इति यस्य ल्लः अनेन स्तस्य थः अनादौ द्वित्वं । द्वितीय
११ अतः सेडोंः पल्लथो । पर्यस्त पर्यस्तपर्यायेणेति यस्य ल्लः
अनेन स्तस्य थः अनादौ द्वित्वं अतः सेडोंः पल्लटो ॥ ४७ ॥

टीका भाषांतर. पर्यस्त शब्दना स्तना अनुक्रमे थ तथा ट आय. सं. पर्य
तेने पर्यस्तपर्यायसौकुमार्येणल्लः ए सूत्रे र्य नो ल्ल आय. तेने चालता सूत्रे र
नो थ आय. पत्री अनादौ द्वितीय० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी पल्लथो रूप था
पद्दे सं. पर्यस्त तेनेपर्यस्तपर्यायेण ए सूत्रे य नो ल्ल आय. चालता सूत्रे स्त
थ आय. अनादौ० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी पल्लटो रूप आय. ॥ ४७ ॥

वोत्साहे थो हश्च रः ॥ ४८ ॥

उत्साह शब्दे संयुक्तस्य थो वा जवति तत्संनियोगे च हस्य
रः ॥ उत्थारो उठाहो ॥ ४८ ॥

मूल भाषांतर. उत्साह शब्दना जोमाहरनो विकटपे थ आय. अने तेने योगे ह
र आय. सं. उत्साह तेनु उत्थारो तथा उच्छाहो रूप आय.

॥ टुडिका ॥

वा ११ उत्साह ७१ थ ११ ह ६१ र ११ सं. उत्साह- अनेन वा
त्सस्य थः हस्य च रः ११ अतः सेडोंः उत्थारो । पद्दे उत्साहः
ह्रस्वात्थ्यश्च० त्सस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व० ११ अतः
सेडोंः उठाहो ॥ ४८ ॥

टीका भाषांतर. उत्साह शब्दना जोडाकरनो विकल्पे थ आय. अने तेने योगे हनो र आय. सं. उत्साह तेने चालता सूत्रे विकल्पे त्स नो थ आय अने हनो र आय सं. उत्साह तेने चालता सूत्रे त्सनो थ आय. अने हनो र आय. पढी अतः सेडों: ए सूत्रोथी उत्थारो रूप आय. पढ़े उत्साह तेने ह्रस्वात्थ्यश्च० ए सूत्रे त्सनो छ आय. अनादौ द्वितीय० अतः सेडों: ए सूत्रोथी उच्छाहो रूप आय.

आश्लिष्टे ल-धौ ॥ ४ए ॥

आश्लिष्टे संयुक्तयोर्धयासंख्यं ल ध इत्येतौ जवतः ॥ आदिङ्गो ॥

मूल भाषांतर. आश्लिष्ट शब्दना वने जोडाकरना ल अने ध एवा आदेश आय. सं. आश्लिष्ट तेनुं आलिङ्गो रूप आय. ॥ ४ए ॥

॥ ढुंढिका ॥

आश्लिष्ट ७१ लश्च धश्च लधौ १२ आश्लिष्ट अनेन श्लि लि षस्य

धः अनयोर्द्वित्वं द्वितीय पूर्व ध दः ११ अतः सेडों: आदिङ्गो ॥ ४ए ॥

टीका भाषांतर. आश्लिष्ट शब्दना वने जोडाकरना ल अने ध आय. सं. आश्लिष्ट तेने चालता सूत्रे श्लिनो लि आय. अने षनो ध आय. पढी वनेने द्विर्जाव आय. द्वितीय० अतः सेडों: ए सूत्रोथी आलिङ्गो रूप आय. ॥ ४ए ॥

चिह्ने न्धो वा ॥ ५० ॥

चिह्ने संयुक्तस्यन्धो वा जवति ॥ एहापवादः ॥ पदे सोऽपि ॥

चिन्धं इन्धं चिण्हं ॥ ५० ॥

मूल भाषांतर. चिह्न शब्दना जोडाकरनो विकल्पे न्ध आय. अने ण्हनो अपवाद आय. बीजे पदे ण्ह पण आय. सं. चिह्न तेनां चिन्धं इन्धं चिण्हं एवां रूप आय. ५०

॥ ढुंढिका ॥

चिह्न ७१ न्ध ११ वा ११ चिह्न अनेन वा न्ध आदेशः ११ क्लीवे

सम् मोनु० चिन्धं । पदे चिह्न— प्रायोगहणात् कगचजेति आ-

देरपि चक्षुक् अनेत ह्रस्य न्धः ११ क्लीवे सम् इन्धं । पदे चिह्न

सूक्ष्मश्नणस्नह्णह्णक्षणां ह्णः ह्रस्य ह्णः ११ क्लीवे सम् मोनु० चिण्हं

टीका भाषांतर. चिह्न शब्दना जोडाकरनो विकल्पे न्ध आय. सं. चिह्न तेने चालता सूत्रोथी विकल्पे न्ध आदेश आय. क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी चिन्धं रूप आय. पदे चिह्न तेने प्राये करीने एम काणुं ने. तेथी कगचज ण सूत्रे आदि च-

नो लुक् आय. पठी चालता सूत्रे हनो न्ध आय. ह्रीवे स्म मोनु० ए सूत्रोथी इन्धं रूप आय. पठे सं. चिंह तेने सूधमदनवण० ए सूत्रे हनो ण्हा आय. पठी ह्रीवे स्म मोनु० ए सूत्रोथी चिण्हं रूप आय. ॥ ९० ॥

जस्मात्मनोः पो वा ॥ ५१ ॥

अनयोः संयुक्तस्य पो वा जवति ॥ जप्पो जस्तो । अप्पा अप्पाणो । पठे अत्ता ॥

मूल भाषांतर. भस्मन् अने आत्मन्ना जोडाहरनो विकल्पे प आय. सं. भस्मन् तेनां भप्पो तथा भस्तो आय सं. आत्मा तेनां अप्पा अप्पाणो रूप आय. पठे सं. आत्मा तेनुं अत्ता एवं रूप पण आय. ॥ ९१ ॥

॥ टुंठिका ॥

जस्म च आत्मा च जस्मात्मानौ तयोः ७५ प ११ वा ११ जस्मन् अंत्यव्यंज० नलोपः अनेन च स्मस्य पः अनादौ द्वित्वं स्रगदामशिरोनजः इति पुंस्त्वं । ११ अतः सेडोः जप्पो पठे जस्मन् अंत्यव्यं० नलुक् अधोमनयां मलोपः अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः जस्तो । आत्मन् ह्रस्वः संयोगे आ अ अनेन वा त्मस्य पः अनादौ द्वित्वं पुंस्यनआणोराजवच्चेत्यनिर्देशः अन्यत्र कथिते अन्यत्र ज्ञापिते स इति निर्देशात् राज इति न् आ ११ अंत्यव्यंज० सलुक् अप्पा । आत्मन् ह्रस्वः संयोगे आ अ अनेन त्मस्य पः अनादौ द्वित्वं पुंस्यनआणोराजवच्च नकारस्य आण समानानां दीर्घः ११ अतः सेडोः अप्पाणो । पठे आत्मन् ह्रस्वः संयोगे आ अ अधोमनयां न लोपः अनादौ द्वित्वं पुंस्यनआणोराजवच्च आ प्र० अंत्यव्यं० सलुक् अत्ता ११ ॥ ५१ ॥

टीका भाषांतर. भस्मन् अने आत्मन् शब्दना जोडाहरनो विकल्पे प आय. सं. भस्मन् तेने अंत्यव्यं० सूत्रे ननो लोप आय. चालता सूत्रे स्मनो प आय. पठी अनादौ स्रगदामशिरोनभः ए सूत्रे पुंलिंगपणुं आय. अतः सेडोः ए सूत्रोथी भप्पो रूप आय. पठे भस्मन् तेने अंत्यव्यं० अधोमनयां अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः ए सूत्रोथी भस्तो रूप आय. सं. आत्मन् शब्द तेने ह्रस्वः संयोगे चालता सूत्रे त्मनो प आय. अनादौ द्वित्वं पठी पुंस्य नआणोराजवच्च ए निर्देश नथी पण जे बीजे ठेकाणे कल्यो होय अने बीजे ठेकाणे जणाव्यो होय ते निर्देश

कहे वाय. तेश्री राजन् शब्दने आ न थाय. पठी अंत्यव्यं० ए सूत्रथी अप्पा रूप थाय. पद्दे सं. आत्मन् शब्द तेने ह्रस्वः संयोगे चालता सूत्रे त्मनो प थाय. अनादौ पुंस्य न आणो ए सूत्रे आत्मा थाय. पठी समानानां दीर्घः अतः सेडोंः ए सूत्रोथी अप्पाणो रूप थाय. पद्दे आत्मन् शब्द तेने ह्रस्वः संयोगे अधोमनयां अनादौ पुंस्य न आणो अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी अत्ता रूप थाय. ५१

झ-कमोः ॥ ५२ ॥

झमकमोः पो जवति ॥ कुडूमलं । कुम्पलं । रुक्मिणी । रुपिणी ॥

कचिच् कमोपि । रुक्मी रुपी ॥

मूल भाषांतर. झम अने कमनो प थाय. सं. कुडूमलं तेनुं कुम्पलं थाय. सं. रुक्मिणी तेनुं रुपिणी थाय. कोइ ठेकाणे म पण थाय. सं. रुक्मी तेनां रुक्मी अने रुपी एवां रूप थाय. ॥५२॥

॥ टुंढिका ॥

झमश्च कमश्च झमकमौ तयोः झमकमोः१२कुडूमल-अनेन झमस्य पः व-
क्रादावंतः अनुस्वारः११ क्लीवे स्म सोनु०कुम्पलं । रुक्मिणी अनेन कमस्य
पः अनादौ द्वित्वं ११ अंत्यव्यं० सलोपः रुपिणी कचित् कमस्य मोपि
रुक्मी कमस्य चमः अनादौ द्वित्वं ११ अंत्यव्यं० सलोपः रुक्मी ॥ ५२ ॥

टीका भाषांतर. झम अने कमना प थाय. सं. कुडूमल तेने झमनो प थाय. पठी वक्रादावंतः क्लीवे स्म सोनु० ए सूत्रोथी कुम्पलं रूप थाय. सं. रुक्मिणी तेने चालता सूत्रथी कमनो प थाय. अनादौ अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी रुपिणी रूप थाय. कोइ ठेकाणे म पण थाय. सं. रुक्मी तेने कमनो चम थाय. अनादौ अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी रुक्मी रूप थाय. अने पद्दे रुपी पण थाय. ॥ ५२ ॥

प्प-स्पयोः फः ॥ ५३ ॥

प्पस्पयोः फो जवति ॥ पुष्पम् । पुष्फं ॥ शप्पम् तप्फं ॥ निष्पेपः
निष्फेसो ॥ निष्पावः । निष्फावो ॥ स्पन्दनम् । फन्दणं ॥ प्रति-
स्पर्दिन् । पादिप्फळी ॥ बहुलाधिकारात् कचिद्विकल्पः । बुह्प्फई
बुह्प्पई ॥ कचिन्न जवति । निष्पहो । पिप्पुंसणं । परोप्परं ॥

मूल भाषांतर. प्प अने स्पनो फ थाय. सं. पुष्पम् तेनुं पुष्फं थाय. सं. श-
प्पम् तेनुं तप्फं थाय. सं. निष्पेप तेनुं निष्फेसो थाय. सं. निष्पावः तेनुं नि-
ष्फावो थाय. सं. स्पन्दनम् तेनुं फन्दणं थाय. सं. प्रतिस्पर्दिन् तेनुं पादिप्फळी

आय. बहुल अधिकार ठे तेथी कोइ ठेकाणे विकट्ठे आय. सं. वृहस्पति तेनुं
बुहप्फई तथा बुहप्पई आय. कोइ ठेकाणे न पण आय. सं. निःस्पृह तेनुं निष्पहो
आय. सं. निष्पुमन तेनुं निष्पुंसणं आय. सं. परस्पर तेनुं परोप्परं आय. ॥ ५३ ॥

॥ दुट्टिका ॥

अथ स्पश्च षस्पो तयोः षस्पयोः ७२ फ ११ पुष्प— अनेन षस्य
फः अनादौ द्वित्वं द्वितीयं पूर्व फस्य पः ११ क्लीवे सम् मोनु० पु-
ष्फं । शष्प— शपोः सः अनेन षस्य फः अनादौ द्वित्वं द्वितीय तु
पूर्व फ पः ११ क्लीवे सम् मोनु० सप्फं । निष्पेष— अनेन षस्य फः
अनादौ द्वित्वं द्वितीय पूर्व फ पः शपोः सः ११ अतः सेडोः निष्फे-
सो । निष्पाव— अनेन षस्य फः अनादौ द्वित्वं द्वितीय तु पूर्व फस्य
पः ११ अतः सेडोः निष्फावो । स्पंदन— अनेन स्पस्य फः नोणः ११
क्लीवे सम् मोनु० फंदणं । प्रतिस्पर्द्धिन् सर्वत्र रलुक् अतः समृद्ध्या-
दौ वा प पा प्रत्यादौ रुः अनेन पस्य रुः अनादौ द्वित्वं द्वितीय
तु अंत्यव्यंजन— तलुक् ११ अक्लीवे सौ दीर्घः पाडिप्फद्धी । वृहस्पति—
वा वृहस्पतौ वृ वु बहुलाधिकारात् विकट्ठेन स्पस्य फः अनादौ०
द्वितीयतु कगचजेति तलुक् ११ अक्लीवे सौ दीर्घः अंत्यव्यं सलुक्
बुहप्फई । पदे वृहस्पति— वा वृहस्पतौ वृ वु सर्वत्र रलुक् अनादौ
द्वित्वं खघथघधज्ञां ञस्य हः ११ अतः सेडोः निष्पहो । निष्पुमन—
कगटडेतिष अनादौ द्वित्वं नोणः ११ क्लीवे सम् मोनु० निष्पुंसणं ।
परस्परनमस्कारपरस्परेद्वितीयस्यरो कगटडेति सलुक् अनादौ द्वित्वं
११ क्लीवे सम् मोनु० परोप्परं ॥ ५३ ॥

टीका भाषांतर ष अने स्पनो फ आय. सं. पुष्प तेने चालता सूत्रे षनो फ
आय. अनादौ द्वितीय० क्लीवेसम् मोनु० ए सूत्रोथी पुष्फं रूप आय. सं. शष्प तेने
शपोः सः चालता सूत्रे षनो फ आय. अनादौ द्वितीय क्लीवेसम् मोनु० ए
सूत्रोथी सप्फं रूप आय. सं. निष्पेषः तेने चालता सूत्रे षनो फ आय. अनादौ०
द्वितीय० शपोः सः अतः सेडोः ए सूत्रोथी निष्फेसो रूप आय. सं. निष्पाव तेने
चालता सूत्रे षनो फ आय. अनादौ० द्वितीय० अतः सेडोः ए सूत्रोथी
निष्फावो रूप आय. सं. स्पंदन तेने चालता सूत्रे स्पनो फ आय. नोणः क्लीवेसम्
मोनु० ए सूत्रोथी फंदणं आय. सं. प्रतिस्पर्द्धिन् तेने सर्वत्र अतः समृद्ध्यादौ

प्रत्यादौऽः चादता सूत्रे एनो ड थाय. अनादौ० द्वितीय० अंत्यव्यंजन अक्लीवे
 र्धिर्घ ए सूत्रोथी पाडिप्फडी रूप थाय. सं. बृहस्पति तेने वा बृहस्पतौ विकल्पे स्प-
 तो फ थाय. अनादौ द्वितीय कगचज अक्लीवे अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी बृहप्फई
 थ थाय. पक्षे बृहस्पति तेने वा बृहस्पतौ सर्वत्र सलुक् अनादौ० बृहप्फई रूप
 थाय. सं. निःस्पृह तेने सर्वत्र सलुक् अनादौ स्वयथ० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी निष्पहो
 थ थाय. सं. निष्पुमन तेने कगडड अनादौ नोणः क्लीवे स्म मोनु० ए सूत्रोथी
 नेप्पुंसणं रूप थाय तेनो अर्थ नपुंसकपणं थायठे. सं परस्पर तेने नमस्कार परस्परे
 द्वितीयसपरो कगडड अनादौ क्लीवेस्म मोनु० ए सूत्रोथी परोप्परं रूप थाय. ५३

जीष्मे णमः ॥ ५४ ॥

जीष्मे णमस्य फो जवति ॥ जिप्फो ॥

मूल भाषांतर भीष्म शब्दना णमनो फ थाय. सं. भीष्म तेनुं भिप्फो रूप थाय.

॥ टुंठिका ॥

जीष्म ७१ णम ६१ जीष्म ह्रस्वःसंयोगे जी जि अनेन णमस्य फः
 अनादौ द्वित्वं द्वितीय तु० ११ अतःसेडोंः जिप्फो ॥ ५४ ॥

मूल भाषांतर भीष्मशब्दना णमनो फ थाय. सं. भीष्म तेने ह्रस्वःसंयोगे चादता
 सूत्रे णमनो फ थाय. अनादौ०द्वितीय०अतःसेडोंः ए सूत्रोथी भिप्फो रूप थाय. ५४

श्लेष्मणि वा ॥ ५५ ॥

श्लेष्मशब्दे णमस्य फो वा जवति ॥ सेफो सिलिम्हो ॥

मूल भाषांतर श्लेष्म शब्दना णमनो विकल्पे फ थाय. सं. श्लेष्म तेना सेफो
 तथा सिलिम्हो एवां रूप थाय.

॥ टुंठिका ॥

श्लेष्मन् ७१ वा ११ श्लेष्मन् सर्वत्रललुक् ह्रस्वः संयोगे शे शपोःसः
 अनेन वा णमस्यफःअंत्यव्यं० नलुक् ११ अतःसेडोंः सेफो । पक्षे श्ले-
 ष्मन्- ह्रस्वःसंयोगे श्लि शलयोर्विश्लेषं कृत्वा लात् प्राग् इशपोःसः
 पक्षमश्मण्मस्मह्याम्हः अंत्यव्यं० नलुक् ११ अतःसेडोंः सिलिम्हो ॥५५॥

टीका भाषांतर. श्लेष्मन् शब्दना णमनो विकल्पे फ थाय. सं. श्लेष्मन् तेने
 सर्वत्र ललुक् ह्रस्वः संयोगे शपोः सः चादता सूत्रे विकल्पे णमनो फ थाय. अं-
 त्यव्यं० नलुक् अतः सेडोंः ए सूत्रोथी सेफो रूप थाय. पक्षे श्लेष्मन् तेने ह्रस्वः
 संयोगे ए सूत्रे श्लि थाय. पडी श् अने ल् नो विश्लेष करी लनी पदेलां फ थाय.
 पडी शपोः सः पक्षमश्मण्मस्म० अंत्यव्यं० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी सिलिम्हो रूप थाय.

ताम्राग्ने म्वः ॥ ५६ ॥

अनयोः संयुक्तस्य सयुक्तो वो जवति ॥ तम्वं । अम्वं ॥ अम्बिर
तम्बिर इति देश्यौ ॥

मूल भाषांतर. ताम्र अने आम् शब्दना जोडाहरनो म युक्त व थाय. सं. ता
तेनुं तम्वं थाय. सं. आम् तेनुं अम्वं रूप थाय. अम्बिर अने तम्बिर एवा शब्द
देश जापामां वपराय ठे. ॥ ५६ ॥

॥ टुटिका ॥

ताम्रं च आम्रं च ताम्राम्रं तस्मिन् ७१ म्व ११ ताम्र- ह्रस्वः संयोगे
ता तः अनेन म्रस्य म्वः ११ क्लीवे सम् मोनु० तम्वं । आम्र- ह्रस्वः
संयोगे आ अ अनेन म्र म्व ११ क्लीवे सम् मोनु० अम्वं । आ-
म्रवाचकौ द्वौ ॥ ५६ ॥

टीका भाषांतर. ताम्र अने आम् शब्दना जोडाहरनो म युक्त व थाय. ।
ताम्र तेने ह्रस्वः संयोगे चालता सूत्रे अनो स्व थाय. क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रो
तम्वं रूप थाय. सं. आम् तेने ह्रस्वः संयोगे चालता सूत्रे अनो म्व थाय. क्ली
सम् मोनु० ए सूत्रोथी अम्वं रूप थाय. ॥ ५६ ॥

ह्रो जो वा ॥ ५७ ॥

ह्रस्य जो वा जवति ॥ जिञ्जा जीहा ॥

मूल भाषांतर. ह्रनो विकल्पे भ थाय. सं. जिह्वा तेना जिञ्भा जीहा एवां रूप थाय

॥ टुटिका ॥

ह्र ६१ ज ११ वा ११ जिह्वा- अनेन ह्रा जा । अनादौ द्वित्वं द्वि-
तीय० अंत्यव्यं० सलुक् जिञ्जा । पक्षेर्जिञ्हा सिंहत्रिंशद्विंशत्यो जि
जी सर्वत्र रलुक् ११ अंत्यव्यंज० सलुक् जीहा ॥ ५७ ॥

टीका भाषांतर. ह्रनो विकल्पे भ थाय. सं. जिह्वा तेने चालता सूत्रे ह्रा
भा थाय. पठ्ठी अनादौ द्वितीय० अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी जिञ्भा रूप थाय
अथे सं. जिह्वा तेने सिंहत्रिंशत्० ए सूत्रे ई थाय. पठ्ठी सर्वत्र अंत्यव्यंजन
सूत्रोथी जीहा रूप थाय. ॥ ५७ ॥

वा विकल्पे वौ वश्च ॥ ५८ ॥

विकल्पे ह्रस्य जो वा जवति तत्संनियोगे च विशब्दे वस्य वा जो
जवति ॥ जिञ्जलो विञ्जलो विह्लो ॥

मूल भाषांतर. विहल शब्दना ह नो विकल्पे भ आय. अने तेने योगे विनो विकल्पे भ आय. सं. विहल तेनां भिन्नलो विन्नलो विहलो एवां रूप आय. ५७

॥ टुंठिका ॥

वा ११ विहल ७१ वि ७१ व ११ च ११ विहल— अनेन हस्य जः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व ज व अनेन वा वि जि ११ अतः सेडोंः विन्नलो । विहल— यत्र वेर्ज न स्यात् तदा अनेन हस्य न अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्वज— व ११ अतः सेडोंः जिन्नलो । यत्र किमपि न स्यात् तत्र विहल— सर्वत्र वलुक् अतः सेडोंः विहलो ॥ ५७ ॥

टीका भाषांतर. विहल शब्दना ह नो विकल्पे भ आय. अने ते योगे वि शब्दना वनो विकल्पे भ आय. सं. विहल तेने चालता सूत्रे हनो भ आय. पढी अनादौ द्वितीय० चालता सूत्रे विकल्पे वि नो भ आय. पढी अतः सेडोंः ए सूत्रे विन्नलो रूप आय. पढ़े विहल तेने ज्यारे विनो भ न आय. त्यारे आ चालता सूत्रे व्ह नो भ आय. पढी अनादौ द्वितीयपूर्व० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी भिन्नलो रूप आय. ज्यारे कांइ पण न आय. त्यारे सं. विहल तेने सर्वत्र अतः सेडोंः ए सूत्रोथी विहलो रूप आय. ॥ ५७ ॥

वोर्ध्वे ॥ ५८ ॥

ऊर्ध्वशब्दे संयुक्तस्य जो वा जवति ॥ उच्चं उच्चं ॥ ५८ ॥

मूल भाषांतर. ऊर्ध्व शब्दना जोडाक्षरनो विकल्पे भ आय. सं. ऊर्ध्व तेनां उच्चं उच्चं एवां रूप आय.

॥ टुंठिका ॥

वा ११ ऊर्ध्व ७१ ऊर्ध्व— ह्रस्वः संयोगे ऊ उ अनेन ऊस्य जः अनादौ द्वित्वं द्वितीय० ११ अतः सेडोंः उच्चो पढ़े ऊर्ध्व— ह्रस्वः संयोगे ऊ उ सर्वत्र रवयोर्लुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीयतुपूर्वधस्य दः ११ क्लीवे सम् मोनु० उच्चं ॥ ५८ ॥

टीका भाषांतर. ऊर्ध्व शब्दना जोडाक्षरनो विकल्पे भ आय. सं. ऊर्ध्व तेने ह्रस्वः संयोगे चालता सूत्रे ऊनो भ आय. पढी अनादौ द्वितीय० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी उच्चो रूप आय. पढ़े सं. ऊर्ध्व तेने ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र अनादौ द्वितीय द्विधे सम् मोनु० ए सूत्रोथी उच्चं रूप आय. ॥ ५८ ॥

कश्मीरे स्त्रो वा ॥ ६० ॥

कश्मीर शब्दे संयुक्तस्य स्त्रो वा जवति ॥ कम्भारा कम्भारा ॥ ६० ॥

मूल भाषांतर. कश्मीर शब्दना जोमाहरनो म्भ विकट्टे आय. सं. कश्मीरा तेनां कम्भारा अने कम्भारा एवां रूप आय. ॥ ६० ॥

॥ टुंठिका ॥

कश्मीर ७१ म्भ ११ कश्मीर— अनेन वा इम म्भ आत् कश्मीरे आच्च १३ जस्शसोर्लुक् जस्लोपः जस्शसडसित्तोहामि दीर्घः २ रा कम्भारा पक्षे कश्मीर आत् कश्मीरे इमी इमा पश्मप्मेति इहमस्य म्हः १३ जस्शसोर्लुक् सलोपः जस्शसडसित्तोहामि दीर्घः रा कम्भारा

टीका भाषांतर. कश्मीर शब्दना जोमाहरनो म्भ विकट्टे आय. सं. कश्मी तेने चालता सूत्रथी विकट्टे इम नो म्भ आय. पढी आत् कश्मीरे १३ जस्शसोर्लुक् जस्शसडसित्तोहामिदीर्घः ए सूत्रोथी कम्भारा रूप आय. पक्षे कश्मी तेने आत् कश्मीरे पश्मप्म ० ए सूत्रे इमनो म्ह आय. पढी जस्शसोर्लुक् जस्शसडसित्तो ० ए सूत्रोथी कम्भारा रूप आय. ॥ ६० ॥

न्मो मः ॥ ६१ ॥

न्मस्य मो जवति । अधोलोपापवादः ॥ जम्मो । वम्महो । मम्मणं ॥

मूल भाषांतर. न्मनो म आय. अने अधोलोपनो अपवाद आय. सं. जन्म तेनुं जम्मो आय. सं. मन्मथ तेनुं वम्महो आय. सं. मन्मन तेनुं मम्मणं आय. ॥ ६१ ॥

॥ टुंठिका ॥

न्म ६१ म ११ जन्मन् अनेन न्मस्य मः अनादौ द्वित्वं अंत्यव्यं० नलुक् ११ अतः सेडोः जम्मो मन्मथ मन्मथे वः मस्य वः अनेन न्मस्य मः अनादौ द्वित्वं अतः सेडोः वम्महो । मन्मन—अनेन न्मस्य मः अनादौ द्वित्वं नोणः ११ क्लीवे सम् मोनु० मम्मणं अस्पृष्टलपनं ॥ ६१ ॥

टीका भाषांतर. न्म नो म आय. अने अधोलोपनो अपवाद आय. सं. जन्म तेने चालता सूत्रे न्म नो म आय. अनादौ अंत्यव्यं० अतः सेडोः ए सूत्रोथी जम्म रूप आय. सं. मन्मथ तेने मन्मथे वः चालता सूत्रे न्मनो म आय. अनादौ अत सेडोः ए सूत्रोथी वम्महो रूप आय. सं. मन्मन तेने चालता सूत्रे न्म नो म आय अनादौ नोणः क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी मम्मणं रूप आय. मम्मण शब्दने अर्थ 'अस्पृष्ट जाण करवुं' एवो आय ठे. ॥ ६१ ॥

गमोवा ॥ ६१ ॥

गमस्य मो वा जवति ॥ युग्मम् । जुम्मं जुगं ॥ तिग्मम् । तिम्मं तिगं ॥

मूल भाषांतर. गमनो विकल्पे म आय. सं. युग्म तेनां जुम्मं जुगं एवां रूप आय. सं. तिग्मम् तेना तिम्मं तिगं एवां रूप आय. ॥ ६१ ॥

॥ टुंडिका ॥

गम ६१ वा ११ युग्म- आदेर्योजः यस्य जः अनेन वा गमस्य मः अनादौ द्वित्वं ११ क्लीवे सम् मोनु० जम्मं पक्षे युग्म- अधोमनयां मलोपः अनादौ द्वित्वं जुगं । तिग्म- अनेन गमस्य मः अनादौ द्वित्वं क्लीवे सम् मोनु० तिम्मं । पक्षे तिग्म अधोमनयां मलोपः अनादौ द्वित्वं ११ क्लीवे सम् मोनु० तिगं ॥ ६१ ॥

टीका भाषांतर. गमनो विकल्पे म आय. सं. युग्म तेने आदेर्योजः चालता सूत्रे गम नो म आय. अनादौ० क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी जम्मं रूप आय. पक्षे युग्म तेने अधोमनयां अनादौ ए सूत्रोथी जुगं रूप आय. सं. तिग्म तेने चालता सूत्रे गम नो म आय. अनादौ क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी तिम्मं रूप आय. पक्षे तिग्म तेने अधोमनयां अनादौ० क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी तिगं रूप आय.

ब्रह्मचर्य-तूर्य-सौन्दर्य-शौण्डीर्य र्यो रः ॥ ६३ ॥

एषु र्यस्य रो जवति । जापवादः ॥ ब्रह्मचरं । चौर्यसमत्वाद् ब्रह्मचरिअं । तूरं । सुन्दरं । सोण्डीरं ॥

मूल भाषांतर. ब्रह्मचर्य तूर्य सौन्दर्य शौण्डीर्य ए शब्दोना र्यनो र आय. अने ज (आदेर्योजः) नो अपवाद आय. सं. ब्रह्मचर्य तेनुं ब्रह्मचरं आय. आ चौर्य शब्दना जेयो ठे तेथी ब्रह्मचरिअं एवुं पण आय. सं. तूर्य तेनुं तूरं आय. सं. सौन्दर्य तेनुं सुन्दरं आय. सं. शौण्डीर्य तेनुं सोण्डीरं आय. ॥ ६३ ॥

॥ टुंडिका ॥

ब्रह्मचर्य च तूर्य च सौन्दर्य च शौण्डीर्य च ब्रह्मचर्यतूर्यसौन्दर्यशौण्डीर्य तस्मिन् ७१ र्य ६१ र ११ ब्रह्मचर्य- सर्वत्र रलुक् पदमश्मप्तेति म्हुः कचिन्मनोऽपि दृश्यते ततो ह्यस्याने म्हुः ब्रह्मचर्ये चः चचे अनेन र्यस्य रः ११ क्लीवे सम् मोनु० ब्रह्मचरं । ब्रह्मचर्य- सर्वत्र र्गुरि पश्मश्मप्तेति म्हुः स्यान्नव्यचैत्यचौर्यसमेपु यात् रययोर्विश्लेरिअ ६६

यात् इ लोकात् कगचजेति य् लुक् ११ क्लीवे सम् मोनु० बम्हचरि-
अं । तूर्य- अनेन र्यस्य रः ११ क्लीवे सम् मोनु० तूरं । सौंदर्य-
औतउः सौंदर्यादौ सौ सु एत्शय्यादौ द दे अनेन वार्यस्य रः ११
क्लीवे सम् मोनु० सुंदेरं । शौण्डीर्य विंशत्यादेर्लुक् अनुस्वारलोपः
ऊतउः शौ शो शपोः सः अनेन र्यस्य रः ११ क्लीवे सम् मोनु० सोण्डीरं

टीका भाषांतर. ब्रह्मचर्य तूर्य सौंदर्य शौण्डीर्य ए शब्दोना र्यनो र आ
अने जनो अपवाद आय. सं. ब्रह्मचर्य तेने सर्वत्र पक्षमश्मप्स० कोइ ठेकाणे
पण आय. तेथी ह्य ने स्थाने म्ह आय. ब्रह्मचर्येचः पठी चालता सूत्रे र्यनो र आ
क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी बम्हचेरं रूप आय. सं. ब्रह्मचर्य तेने सर्वत्र पक्ष
श्मप्स० स्याद्ब्रह्मचर्येच० ए सूत्रो लाग्या पठी र अने यनो विश्लेष करी य
पेहेला इ आय. लोकात् कगचज क्लीवेसम् मोनु० ए सूत्रोथी बम्हचरिअं र
आय. सं. तूर्य तेने चालता सूत्रे र्य नो र आय. क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी त
रूप आय. सं. सौंदर्य तेने औतउः ए सूत्रे सौंदर्यना सौनो सु आय. एत्शय्या
ए सूत्रे दनो दे आय. पठी चालता सूत्रे विकट्टे र्यनो र आय. क्लीवे सम् मोनु
ए सूत्रोथी सुंदेरं रूप आय. सं. शौण्डीर्य तेने विंशत्यादेर्लुक् औतओत् शपोः र
चालता सूत्रे र्यनो र आय. क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सोण्डीरं रूप आय. ॥६३॥

धैर्ये वा ॥ ६४ ॥

धैर्ये र्यस्य रो वा जवति । धीरं धिज्जं । सूरु सुज्जो इति तु सूर-
सूर्यप्रकृतिज्ञेदात् ॥

मूल भाषांतर. धैर्य शब्दना र्य नो विकट्टे र आय. सं. धैर्य तेना धीरं धि
एवां रूप आय. सूर अने सूर्य शब्दनी प्रकृति (मूल रूप) उपरथी सं. सूर ते
सूरु आय. अने सं. सूर्य तेनुं सुज्जो एवुं आय. ॥ ६४ ॥

॥ टुंडिका ॥

धैर्य ७१ वा ११ धैर्य ऐत एत् धै धे ईधैर्ये धी अनेन र्यस्य रः क्ली-
तेने वे सम् मोनु० धीरं । पक्षे धैर्य- ह्रस्वः संयोगे धै धि व्ययर्थाजः
रूप अनादौ छित्वं ११ अतः सेडोंः धिज्जो सूर्य- ११ अनेन र्यस्य रश्च-
सेडोंः धैर्ये सूरु । सूर्य- ह्रस्वः संयोगे सू सु व्ययर्थाजः अनादौ
अर्थात् ' अत्यष्ट ' अतः सेडोंः सुज्जो ॥ ६४ ॥

टीका भाषांतर. धैर्य शब्दना र्य नो विकल्पे र थाय. सं. धैर्य तेने ऐतएत् ई धैर्ये चावता सूत्रे र्य नो र थाय. क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी धीरं रूप थाय. पक्षे धैर्य तेने ह्रस्वः संयोगे व्ययर्थाजः अनादौ अतः सेडोंः ए सूत्रोथी धिज्जो रूप थाय. सं. सूर्य तेने चावता सूत्रे र्य नो र थाय. अतः सेडोंः ए सूत्रोथी सूरौ रूप थाय. सं. सूर्य तेने ह्रस्वः संयोगे व्ययर्थाजः अनादौ० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी सुज्जो रूप थाय. ॥ ६४ ॥

एतः पर्यते ॥ ६५ ॥

पर्यते एकारात्परस्य र्यस्य रो जवति ॥ पेरन्तो ॥ एत इति किम् पज्जन्तो ॥

मूल भाषांतर. पर्यत शब्दना ए कारथकीपर एवां र्य नो र थाय. सं. पर्यत तेनुं पेरन्तो रूप थाय. मूलमां एकार नुं ग्रहण ठे तेथी सं. पर्यत तेनुं पज्जन्तो थाय.

॥ टुंडिका ॥

एत् ५१ पर्यत ७१ पर्यत— वड्युत्करपर्यताश्चर्येवा अनेन र्यस्य रः

अतः सेडोंः पेरन्तो । पर्यत— व्ययर्थाजः अनादौ द्वित्वं ११ अतः

सेडोंः सर्वत्र रलुक् पज्जन्तो ॥ ६५ ॥

टीका भाषांतर. पर्यत शब्दने एकारथी पर एवां र्य नो र थाय. सं. पर्यत—वड्युत्कर पर्यताश्चर्येवा ए सूत्रे प नो पे थाय. पत्ती चावता सूत्रे र्य नो र थाय. अतः सेडोंः ए सूत्रे पेरन्तो रूप थाय. सं. पर्यत तेने व्ययर्थाजः अनादौ अतः सेडोंः सर्वत्र ए सूत्रोथी पज्जन्तो रूप थाय. ॥ ६५ ॥

आश्चर्ये ॥ ६६ ॥

आश्चर्ये एतः परस्य र्यस्य रो जवति ॥ अच्छेरं ॥ एत इत्येव । अच्छरिअं ॥

मूल भाषांतर. आश्चर्य शब्दने एकार थीपर एवां र्यनो र थाय. सं. आश्चर्यतेनुं अच्छेरं थाय. मूलमां ए कारनुं ग्रहणठे तेथी सं. आश्चर्य तेनुं अच्छरिअं एवं रूप थाय.

॥ टुंडिका ॥

आश्चर्य ७१ आश्चर्य ११ ह्रस्वः संयोगे अ ह्रस्वाच्चयश्चठ अनादौ

द्वित्वं द्वितीय० वड्युत्करपर्यताश्चर्ये वा ठ ठे अनेन र्यस्य रः ११

क्लीवे सम् मोनु० अच्छेरं— आश्चर्य— ह्रस्वः संयोगे आ अ ह्रस्वा-

चयश्चस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीय० पूर्वे ठ चः अतोरिअं

जारीअ इति यस्य रिअ आदेशः ११ क्लीवे सम् मोनु अहः वा

टीका भाषांतर. आश्चर्य शब्दने ए श्रीपर एवां र्य नो र थाय. सं. आश्चर्य तेने ह्रस्वः संयोगे ह्रस्वाच्छयश्च० अनादौ० द्वितीय० वल्युत्करपर्यताश्चर्येवा चा-
लता सूत्रे र्य नो र थाय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी अच्छेरं रूप थाय. सं. आ-
श्चर्य तेने ह्रस्वः संयोगे ह्रस्वाच्छ० अनादौ० द्वितीय० अतोरिआररिज्जरीअं०
क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी अच्छरिअं एवुं रूप थाय. ॥ ६६ ॥

अतो रिअर-रिज्ज-रीअं ॥ ६७ ॥

आश्चर्ये अकारात्परस्य र्यस्य रिअ अर रिज्ज रीअ इत्येते आदेशा
भवन्ति ॥ अठरिअं अठअरं अठरिज्जं अठरीअं ॥ अत इति किम् अठेरं ॥

मूल भाषांतर. आश्चर्य शब्दने अकार श्रीपर एवां र्य ने स्थाने रिअ अर
रिज्ज रीअ एवां आदेश थाय. सं. आश्चर्य तेना अच्छरिअं अच्छ अरं अच्छरिज्जं
अच्छरीअं एवां रूप थाय. मूलमां अकार श्रीपर एम कहुं ठे नेष्ठी सं. आश्चर्य तेनुं
अच्छेरं एवुं रूप थाय. ॥ ६७ ॥

॥ टुटिका ॥

अत्प१ रिअश्च आरश्च रिज्जश्च रीअश्च रिअररिज्जरीअं ११ आश्चर्य-
ह्रस्वः संयोगे आ अ ह्रस्वाच्छयश्चत्सप्तामनिश्चले श्रस्य रिआदि आ-
देशाः अनादौ द्वित्वं द्वितीय० पूर्वं ठ च अनेन र्यस्य प्रथमे रिअ
द्वितीये अर । तृतीये रिज्ज । चतुर्थे रीअ ११ क्लीबे सम् मोनु०
अठरिअं । अठअरं । अठरिज्जं । अश्वरीअं । आश्चर्य-ह्रस्वः संयोगे
आ अ वल्युत्करपर्यताश्चर्ये० श्र श्रे ह्रस्वात्थ्यश्च० श्रस्यठः अनादौ
द्वित्वं द्वितीय आश्चर्ये र्यस्य रः ११ क्लीबे सम् मोनु० अठेरं ॥ ६७ ॥

टीका भाषांतर. आश्चर्य शब्दने अकार श्रीपर एवां र्य ने स्थाने रिअ अर रिज्ज
रीअ एवां आदेश थाय. सं. आश्चर्य तेने ह्रस्वः संयोगे ह्रस्वात्थ्यश्च चालता सूत्रे
रिअ विगेरे अनुक्रमे आदेश थाय. पठ्ठी अनादौ० द्वितीय० ए सूत्रो लागे-चालता
सूत्रे पेहेला रूपमां र्य ने स्थाने रिअ थाय. वीजा रूपमां अर थाय. वीजा रूपमां रिज्ज
थाय. अने चोथा रूपमां रीअ थाय. पठ्ठी क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रलागे एट्ठे
अच्छरिअं अच्छअरं अच्छरिज्जं अश्वरीअं एवां चार रूप थाय. सं. आश्चर्य तेने
ह्रस्वः संयोगे वल्युत्करपर्यताश्चर्ये ह्रस्वात्थ्यश्च० अनादौ० द्वितीय० आ-
श्चर्ये० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोष्ठी अच्छेरं रूप थाय. ॥ ६७ ॥

सेजा. वेडो सूर्यस्त-पर्याण-सौकुमार्ये द्वः ॥ ६७ ॥

अनादौ न. अर्थ अत्यष्ट १ अतः इति ॥ पर्यस्तं पट्टटं पट्टत्थं । पट्टाणं । सोअमट्टं ॥

पल्लङ्को इति च पल्यङ्कशब्दस्य यलोपे द्वित्वे च ॥ पलिअङ्को इ-
त्यपि चौर्यसमत्वात् ॥

मूल भाषांतर. पर्यस्त पर्याण सौकुमार्य ए शब्दोना र्य नो लृ आय. सं. प-
र्यस्त तेना पल्लटं पल्लत्यं रूप आय. सं. पर्याण तेनुं पल्लाणं रूप आय. सं. सौकुमार्य
तेनुं सोअमल्लं रूप आय. सं. पल्यङ्क शब्दनुं पल्लंको रूप आय. अने ते शब्द चौर्य
शब्दना जेवो ठे तेथी पलिअङ्को एवं पण रूप आय. ॥ ६७ ॥

पर्यस्तं च पर्याणं च सौकुमार्यं च पर्यस्तपर्याणं सौकुमार्यं तस्मिन्
७१ ह्य ११ पर्यस्त- अनेन र्यस्य ह्यः पर्यस्तेघटौ स्तस्य थः अनादौ
द्वित्वं द्वितीयतुपूर्व थ तः ११ क्लीवे सम् मोनु० पल्लटं पक्षे पल्लत्यं ।
पर्याण अनेन र्यस्य ह्यः क्लीवे सम् मोनु० पल्लणं । सौकुमार्य- अ-
नेन सौ सो क्लीवे सम् मोनु० सोअमल्लं । पद्यंक- अधोमनयां
यलुक् अनादौ द्वित्वं ह्य ११ अतः सेडोंः पल्लङ्को । पर्यंक- चौर्य-
समत्वात् यात् इत्यनेन रययोर्विश्लेषं कृत्वा यात् प्राग् इकारः ह-
रिद्रादौलः लोकात् कगचजेति यलुक् अतः सेडोंः पलिअङ्को ॥ ६७ ॥

टीका भाषांतर. पर्यस्त पर्याण सौकुमार्य ए शब्दोना र्यनो लृ आय. सं.
पर्यस्त तेने चालता सूत्रे र्यनो लृ आय. पठी पर्यस्तेघटौ अनादौ द्वितीय० क्लीवे-
सम् मोनु० ए सूत्रोथी पल्लटं रूप आय. पक्षे पल्लत्यं रूप आय. सं. पर्याण तेने
चालता सूत्रे र्यनो लृ आय. पठी क्लीवेसम् मोनु० ए सूत्रोथी पल्लाणं रूप आय. सं.
सौकुमार्य तेने चालता सूत्रे लृ आय. पठी सौनो सो आय. क्लीवेसम् मोनु० ए
सूत्रोथी सोअमल्लं रूप आय. सं. पल्यंक तेने अधोमनयांयलुक् अनादौ० अतः-
सेडोंः ए सूत्रोथी पल्लङ्को रूप आय. सं. पर्यंक शब्द चौर्य शब्दनीतुद्वये तेथी यात्
ए सूत्रोथी यूनो विश्लेषकरी थ नी पेहेला इ आय. पठी हरिद्रादौलः लोकान्
कगचज अतःसेडोंः ए सूत्रोथी पलिअङ्को.रूप आय. ॥ ६७ ॥

बृहस्पति वनस्पत्योः सो वा ॥ ६९ ॥

अनयोः संयुक्तस्य सो वा जवति ॥ बृहस्सई बृहप्फई । जयस्सई
जयप्फई । वणस्सई वणप्फई ।

मूल भाषांतर. बृहस्पति अने वनस्पति ना जोमाधरनो विकल्पे स आय. सं.
बृहस्पति तेना बृहस्सई बृहप्फई रूप आय. पक्षे सं. बृहस्पति तेना भयस्सई
भयप्फई एवा रूप आय. सं. वनस्पति तेना वणस्सई वणप्फई एवा रूप आय.

॥ दुंदिका ॥

बृहस्पतिश्च वनस्पतिश्च बृहस्पतिवनस्पती तयोः ७१ स ११ वा

११ बृहस्पति ऋतोऽत् वृ व अनेत वा स्पस्य सः अनादौद्वित्वं
 द्वितीय० कगचजेतितलुक् ११ अक्लीवेसौदीर्घः अंत्यव्यंसलुक् बृह-
 स्सई ऋतोऽत् वृ व ष्पस्ययोः फः स्पस्य फः अनादौद्वित्वं द्विती-
 य० पूर्वफस्य पः कगचजेतितलुक् ११ अक्लीवेदीर्घः अंत्यव्यंसलुक्
 बृहप्फइ । बृहस्पति ऋतोऽत् बृहस्पतौ बृहोजयः बृहजय अनेन वा
 स्पस्यसः अनादौद्वित्वं कगचजेतितलुक् अक्लीवे० अंत्यव्यंसलुक्
 जयप्फई । वनस्पति नोणः अनेन स्पस्यसः अनादौद्वित्वं द्वितीय
 कगचजेतितलुक् अक्लीवेदीर्घः अंत्यव्यंसलुक् वणस्सई पक्षे वनस्प-
 ति नोणः ष्पस्ययोः फः अनादौद्वित्वं द्वितीय० कगचजेतितलुक्
 ११ अंत्यव्यंजदंसलुक् अक्लीवेदीर्घः वणप्फई ॥ ६ए ॥

टीका भाषांतर. बृहस्पति अने वनस्पति शब्दना जोडाक्षर नो विकल्पे स थाय
 सं. बृहस्पति तेने ऋतोऽत् चालता सूत्रे विकल्पे स्पनो स थाय. अनादौ० द्वितीय०
 कगचज० अक्लीवेसौदीर्घः अंत्यव्यंस ए सूत्रोथी बृहप्फई रूप थाय. सं. बृहस्पति
 तेने ऋतोऽत् बृहस्पतौ बृहोजयः चालता सूत्रे विकल्पे स्पनो स थाय अनादौ
 कगचज० अक्लीवे० अंत्यव्यंस ए सूत्रोथी भयप्फई थाय. सं. वनस्पति तेने नोण
 चालता सूत्रे स्पनो स थाय. पठी अनादौ० द्वितीय० कगचज० अक्लीवेसौदीर्घः
 अंत्यव्यंस ए सूत्रोथी वणस्सई रूप थाय. पक्षे सं. वनस्पति तेने नोणः ष्पस्ययोः
 अनादौ द्वितीय कगचज० अंत्यव्यंस अक्लीवेदीर्घः ए सूत्रोथी वणप्फई रूप थाय. ६ए ॥

वाप्पे होऽश्रुणि ॥ ७० ॥

वाप्पशब्दे संयुक्तस्य हो जवति ॥ अश्रुणनिधेये ॥ बाहो नेत्रजलं ॥
 अश्रुणीतिकिम् ॥ वप्फो उष्मा ॥

मूल भाषांतर. वाप्प शब्दने जो तेनो अर्थ अश्रु (आंसु) होयतो तेना जोडा
 क्षरनो ह थाय. सं. वाप्प तेनुं बाहो थाय. जो तेनो अश्रु (आंसु) अर्थ न होय तो
 सं. वाप्प तेनुं वप्फो रूप थाय. एटले तेनो अर्थ उष्मा (बाफ) थाय ठे. ॥ ७० ॥

॥ टुंडिका ॥

वाप्प ७१ ह ११ अश्रु ७१ वाप्प अनेन ष्पस्य हः ११ अतःसेडोः
 बाहो नेत्रजलं वाप्प- ह्रस्वःसंयोगे वा वप्पयोः फः अनादौद्वित्वं
 द्वितीयतुपूर्व फस्य पः अतःसेडोः वप्फो उष्मा ॥ ७० ॥

टीका भाषांतर. वाष्प शब्दने जो तेनो अर्थ अश्रु (आंसु) अतो होय तो तेना जोडाक्षरनो ह् थाय. सं. वाष्प तेने चालता सूत्रे ष्पनो ह् थाय. पत्री अतः सेडों: ए सूत्रथी बाहो रूप थाय. सं. वाष्प तेने ह्रस्वः संयोगे ष्पस्पयोः फः अनादौ द्वितीय० अतः सेडों: ए सूत्रोथी षप्पो रूप थाय. ॥ ७० ॥

कार्षापणे ॥ ७१ ॥

कार्षापणे संयुक्तस्य हो जवति ॥ काहावणो ॥ कथं कहावणो ॥
ह्रस्वः संयोगे (१.७४) इति पूर्वमेव ह्रस्वत्वे पश्चादादेशे
कर्षापणशब्दस्य वा जविष्यति ॥ ७१ ॥

मूलभाषांतर. कार्षापण शब्दना जोडाक्षरनो ह् थाय. सं. कार्षापण तेनुं काहावणो रूप थाय. कोई ठेकाणे काहावणो एवुं रूप थायठे. तेने ह्रस्वः संयोगे ए सूत्रथी प्रथम ह्रस्वपणुं करी पत्री आदेशकरवाथी ते रूप थायठे. अथवा सं. कर्षापण शब्द लक्ष तो तेनुं कहावणो रूप थाय. ॥ ७१ ॥

॥ टुंडिका ॥

कार्षापण ७१ कार्षापण अनेन प्स्य ह्: पोवः प्स्य वः ११ अतः
सेडों: काहावणो। कार्षापण ह्रस्वः संयोगे का क अनेन प्स्य ह्: पोवः
११ अतः सेडों: काहावणो अथवा कर्षापणशब्दस्य कहावणो
इति रूपं जवति ॥ ७१ ॥

टीका भाषांतर. कार्षापण शब्दना जोडाक्षरनो ह् थाय. सं. कार्षापण तेने चालता सूत्रथी प्नो ह् थाय. पत्री पोवः अतः सेडों: ए सूत्रोथी काहावणो रूप थाय. पक्षे-सं. कार्षापण तेने ह्रस्वः संयोगे चालता सूत्रे प्नो ह् थाय. पत्री पो वः अतः सेडों: ए सूत्रोथी कहावणो रूप थाय. अथवा सं. कर्षापण शब्दनुं कहावणो रूप थाय. ॥ ७१ ॥

डुःख-दक्षिण-तीर्थे वा ॥ ७२ ॥

एषु संयुक्तस्य हो वा जवति ॥ डुहं डुक्खं पर-डुक्खे डुक्खि-
आ विरला दाहिणो दक्खिणो तुहं तित्थं ॥

मूल भाषांतर. दुःख दक्षिण तीर्थे ए शब्दोना जोडाक्षरनो विकल्पे ह् थाय. सं. दुःखं तेनुं डुहं डुक्खं एवां रूप थाय. सं. परदुःखैर्दुःखिना विरलाः तेनुं परदुक्खे डुक्खिआ विरला एवुं रूप थाय. सं. दक्षिण तेनुं दाहिणो दक्खिणो एवां रूप थाय. सं. तीर्थे तेनां तूहं तित्थं एवां रूप थाय.

॥ टुंठिका ॥

दुःखं च दक्षिणश्च तीर्थं च दुःखदक्षिणतीर्थं तस्मिन् ७१ वा
 दुःख-अनेन वा खस्य हः क्लीबे सम् मोनु० दुहं पक्षे दुःख कग-
 टडेति जिह्वामूलीयस्य लुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीयस्य तु पूर्व
 ख क क्लीबे सम् मोनु० दुक्खं परदुःखं ११ डेम्मिडेः इ स्थाने ए
 डित्यं त्य कगटडेति सलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीयेतु पूर्वखस्य क
 परदुक्खे दुःखित कगटडेति प्रलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीय तु
 पूर्व ख क कगचजेति तलुक् १२ जस्रशसोद्रामि दीर्घः अ आ
 जस्रशसोर्लुक् जसलुक् दुक्खिआ विरला १३ जस्रशस् डसि
 दीर्घः ल ला जस्रशसोर्लुक् विरला दक्षिण- अनेन कस्य हः द-
 क्षिणे हे हे दहा ११ अतःसेडोः दाहिणो पक्षे दक्षिणः क्षः खः
 कचित्तु ठजौ क्षख अनादौ द्वित्वं द्वितीयस्य तु पूर्व ख कः ११
 अतःसेडोः दिक्खिणो तीर्थः अनेन वा र्थस्य हः तीर्थेहेती तु ११
 क्लीबे सम् मोनु० तुहं पक्षे तीर्थं ह्रस्वः संयोगेतीति सर्वत्र रलु-
 क् अनादौ द्वित्वं द्वितीयस्य तु पूर्वथस्य तः क्लीबे सम् मोनु० तित्थं ॥

टीका भाषांतर. दुःख दक्षिण तीर्थ ए शब्दोना जोडाक्षरानो विकल्पे ह् आय.
 सं. दुःख तेने चावता सूत्रथी खनो ह् आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी दुहं रूप
 आय. पक्षे सं. दुःख तेने कगटड० जिह्वामूलीयस्य लुक् अनादौ० द्वितीय० क्ली-
 बे सम् मोनु० ए सूत्रोथी दुक्खं रूप आय. सं. परदुःख तेने डेम्मिडेः ए सूत्रे इ ने
 स्थाने ए आय. डित्यं कगटड० अनादौ द्वितीय० ए सूत्रोथी परदुक्खे एवुं रूप
 आय. सं. दुःखित तेने कगटड अनादौ द्वितीय० कगचज० जस्रशसोद्रामिदीर्घः
 जस्रशसोर्लुक् ए सूत्रोथी दुक्खिआ रूप आय. सं. विरला तेने जस्रशसुडसि
 दीर्घ जस्रशसोर्लुक् ए सूत्रोथी विरला रूप आय. सं. दक्षिण तेने चावता सूत्रे क्षनो
 ह् आय. पठी दक्षिणे हे अतःसेडोः ए सूत्रोथी दाहिणो रूप आय. पक्षे सं. दक्षिण
 तेने क्षःखःकचित्तु छझौ अनादौ द्वितीय० अतःसेडोः ए सूत्रोथी दिक्खिणो
 रूप आय. सं. तीर्थ तेने चावता सूत्रे विकल्पे र्थनो ह् आय. तीर्थे ह् ए सूत्रे तीनो तु
 आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी तीहं रूप आय. पक्षे तीर्थ तेने ह्रस्वः संयोगे
 सर्वत्र अनादौ द्वितीय० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी तित्थं रूप आय. ७२

कूष्माण्ड्यां ण्मो लस्तु ण्डो वा ॥ ७३ ॥

कूष्माण्ड्यां ण्मा इत्येतस्य हो जवति एड इत्यस्य तु वा लो जव-
ति ॥ कोहली कोहण्डी ॥ ७३ ॥

मूल भाषांतर. कूष्माण्डी शब्दना ण्मा अक्षरनो ह् थाय. अने ण्ड अक्षरनो
विकल्पे ल् थाय. सं. कूष्माण्डी तेनां कोहली कोहण्डी एवां रूप थाय. ॥ ७३ ॥

॥ टुंडिका ॥

कूष्मांडी ७१ ण्मा ६१ ल ११ तु ११ एड ६१ वा ११ कूष्मांडी अनेन
ण्मास्थाने ह्ः उः कूष्माण्डीतूणीरकूर्परस्थूलतांबूलगडूचीमूढ्ये
कू को ततोऽनेन वा एडस्य लः ११ अंत्यव्यं० सलुक् कोहली
लकारविकल्पपक्षे कूष्माण्डी उंत् कूष्माण्डीतूणी० कू को अनेन
ण्मस्थाने ह्ः ११ अंत्यव्यंजनस्य सलुक् कोहण्डी ॥ ७३ ॥

टीका भाषांतर. सं. कूष्मांडी शब्दना ण्मा नो ह् थाय. अने ण्ड अक्षरनो वि-
कल्पे ल् थाय. सं. कूष्माण्डी तेने चालता सूत्रे ण्माने स्थाने ह् थाय. पत्नी उं कू-
ष्माण्डी तूणीर० ए सूत्रयी कूनो को थाय. पत्नी आ सूत्रे विकल्पे ण्डनो ल् थाय. अं-
त्यव्यंजन० ए सूत्रयी कोहली एवं रूप थाय. लकारना विकल्पपक्षे सं. कूष्माण्डी तेने
ओत्कूष्माण्डीतूणी० चालता सूत्रे ण्मानो ह् थाय. अंत्यव्यंजन० ए सूत्रयी
कोहण्डी रूप थाय ॥ ७३ ॥

पद्म-श्म-ष्म-स्म-ह्मां म्हः ॥ ७४ ॥

पद्मशब्दसंबन्धिनः संयुक्तस्य श्मष्मस्मह्मां च मकाराक्रांतो ह्कार
आदेशो जवति ॥ पद्मन् पम्हाइं । पम्हल-लोअणा ॥
कुश्मानः । कुम्हाणो कश्मीराः कम्हारा ॥ ष्म ग्रीष्मः ।
गिम्हो । जष्मा । जम्हा ॥ स्म । अस्मादृशः अम्हारितो । वि-
स्मयः । विम्हउं ॥ ह्य ब्रह्मा । वम्हा ॥ सुम्हाः । सुम्हा ॥ वम्हणो वम्ह-
चेरं ॥ कचित् स्मोपि दृश्यते । वम्जणो । वम्जचेरं सिम्नो । कच्चिन्न
जवति । रश्मिः । रस्सी । स्मरः । सरो ॥

मूल भाषांतर. पद्म शब्दसंबन्धी जोडाक्षरनो अने बीजा श्म ष्म स्म अने अ
अक्षरने स्थाने मन्हित ह् एवो आदेश थाय. सं. पद्मन् तेनुं पम्हाइं रूप थाय. सं.
पद्मल्लोचना तेनुं पम्हल-लोअणा एवं रूप थाय. श्मनां उदाहरण- सं.

कुश्मानः तेनुं कुम्माणो रूप आय. सं. कश्मीराः तेनुं कुम्हारा रूप आय. ष्मनां उदाहरण— सं. ग्रीष्मः तेनुं गिम्हो रूप आय. सं. ऊष्मा तेनुं उम्हा रूप आय. स्मनां उदाहरण— सं. अस्मादृशः तेनुं अम्हारिसो रूप आय सं. विस्मयः तेनुं विम्हओ रूप आय. ह्यनां उदाहरण— सं. ब्रह्मा तेनुं बम्हा आय. सं. सुम्हाः तेनुं सुम्हा रूप आय. सं. ब्राह्मण तेनुं बम्हणो रूप आय. सं ब्रह्मचर्यं तेनुं बम्हचेरं रूप आय. कोई ठेकाणे म्म अह्मर पण जोवामां आवेठे. सं. ब्राह्मण तेनुं बम्मणो रूप आय. सं. ब्रह्मचर्यं तेनुं बम्मचेरं रूप आय. सं. श्लेष्म तेनुं सिम्मो आय. कोई ठेकाणे न पम् आय. सं. रश्मि तेनुं रस्सी रूप आय. सं. स्मरः तेनुं सरो रूप आय.

॥ टुंठिका ॥

पद्म च इमश्च ष्मश्च स्मश्च ह्यश्च पद्मश्मष्मस्मह्याः तेषां पद्मश्म-
ष्मस्मह्यानां ६३ म्ह ११ पद्मन् अनेन दमस्य म्हः अंत्यव्यंजनस्य
सलुक् १३ जस्शसइणयः सप्राग् दीर्घः जस्स्थाने इ पूर्वस्य दी-
र्घः म्ह । पम्हाइं पद्मल्लोचना अनेन इमस्य म्हः कगचजेति वलुक्
नोणः ११ अंत्यव्यं सलुक् पम्हमलोचना कुश्मान— ११ अनेन इम
म्ह नोणः अतःसेडोः कुम्हाणो । कश्मीरः आत्काश्मीरे इमी इमा
अनेन इमस्य म्हः १३ जस्शसइसिदीर्घः र रा जस्शसोलुक्
कुम्हारा । ग्रीष्म— ११ सर्वत्र रलुक् ह्रस्वः संयोगे गी गि अनेन
ष्मस्य म्हः अतःसेडोः गिम्हो । ऊष्मन्— ह्रस्वः संयोगे उ ऊ अनेन
ष्मस्य म्हः अंत्यव्यं नलुक् ११ अंत्यव्यं सलुक् उम्हा । अस्मा-
दृश—अनेन स्मा म्हाः इत्कृपादौ द रि शषोःसः ११ अतःसेडोः अ-
म्हारिसो विस्मयः अनेन स्म म्हः कगचजेति यलुक् ११ अतः
सेडोः विम्हओ । ब्रह्मन् सर्वत्र रलुक् अनेन म्ह पुंस्यनआणोरा-
जवच्च अत् आ ११ अंत्यव्यं सलुक् बम्हा सं सुह्यन् अनेन म्ह
पुंस्यन आणो राजवच्च अस् आ ११ अंत्यव्यं सलुक् सुम्हा ब्राम्हण-
सर्वत्र रलुक् ह्रस्वः संयोगे वा व अनेन म्ह ११ अतः सेडोः ब्रम्हणो ।
बम्हचर्यं— सर्वत्र रलुक् ब्र अनेन ह्यस्य म्ह ब्रम्हचर्ये चचे ब्रम्हचर्य-
तूर्यसौंदर्ये रः यस्य रः ११ क्लीवे सम् मोनुं बम्हचेरं । कचित्
एतेषां स्मोऽपि जवति ब्राम्हणः सर्वत्र रलुक् ह्रस्वः संयोगे वा व

अनेन स्त ११ अतः सेडोंः वम्हणो । ब्रम्हचर्य सर्वत्र लुक् अनेन
म्हस्य स्मः ब्रम्हचर्येचचे ब्रम्हचर्यतुर्यस्य रः ११ क्लीवे सम् मोनु० व-
स्तचरं श्लेष्मन् सर्वत्र लुक् ह्रस्वः संयोगे शपोः सः शस्यसः अ-
नेन म्हस्य स्तः अंत्यव्यं० तुलुक् ॥ ११ अतः सेडोंः सिम्भो रश्मि
अधोमनयां मलोपः शपोःसः अनादौ द्वित्वं अ क्लीवे दीर्घः अंत्य-
व्यं० सलुक् रस्सी । स्मरः अधोमनयां मलोपः ११ अतःसेडोंः सरो ३४

टीका भाषांतर. पक्ष्म शब्दना जोडाकरने अने इम प्म स्म ह्य ए अहरने स्थाने
म्ह एवो आदेश थाय. सं पक्ष्मन् तेने चालता सूत्रथी क्ष्मनो म्ह थाय. पठी अंत्यव्यं
जन जस्शसइइणयः० जस्ने स्थाने इ थाय. पूर्वने दीर्घ थाय एटले पम्हाइ रूप
थाय. सं. पक्ष्मललोचना तेने चालता सूत्रथी क्ष्मनो म्ह थाय. पठी कगचज नोणा
अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी पम्हललोअणा एवुं रूप थाय. सं. कुइमान तेने चालता
सूत्रथी इमनो म्ह थाय. पठी नोणः अतः सेडोंः ए सूत्रोथी कुम्हाणो रूप थाय. सं.
कश्मीर तेने आत्काश्मीरे चालता सूत्रे इमनो म्ह थाय. पठी जस्शसइसि
जस्शसोर्लुक् ए सूत्रोथी कम्हाय रूप थाय. सं० ग्रीष्म तेने सर्वत्र इह्रस्वः संयोगे
चालता सूत्रे प्मनो म्ह थाय. अतः सेडोंः ए सूत्रोथी गिम्हो रूप थाय. जप्मन् तेने
इह्रस्वः संयोगे चालता सूत्रे प्मनो म्ह थाय. अंत्यव्यं० न तथा स नो लुक् थाय. ए-
टले उम्हा रूप थाय. सं अस्मादृश तेने चालता सूत्रथी स्मनो म्ह थाय. तेने इत्कु-
पादौ शपोः सः अतः सेडोंः ए सूत्रोथी अम्हारिओ रूप थाय. सं० विस्मय तेने
चालता सूत्रथी स्मनो म्ह थाय. कगचज अतः सेडोंः ए सूत्रोथी चिम्हओ रूप थाय.
सं. ब्रह्मन् तेने सर्वत्र चालता सूत्रे म्ह थाय. पठी पुंस्यन आणोराजवच्च अंत्यव्यं०
ए सूत्रोथी वम्हा रूप थाय. सं. सुह्यन् तेने चालता सूत्रथी म्ह थाय. पुंस्यनआणो
अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी सुम्हा रूप थाय. सं. ब्राम्हण तेने सर्वत्र इह्रस्वः संयोगे चा-
लता सूत्रे म्ह थाय. पठी अतः सेडोंः ए सूत्रथी वम्हणो रूप थाय. सं. ब्रम्हचर्य तेने
सर्वत्र चालता सूत्रे ह्यनो म्ह थाय. ब्रम्हचर्ये चचे ब्रम्हचर्यतुर्य० क्लीवे सम् मोनु०
ए सूत्रोथी ब्रम्हचरं रूप थाय. कोइ ठेकाणे तेनो म्भ पण थाय. सं. ब्राम्हण तेने स-
र्वत्र इह्रस्वः संयोगे चालता सूत्रे म्भ थाय. अतःसेडोंः ए सूत्रोथी वम्हणो रूप
थाय. सं. ब्रम्हचर्य तेने सर्वत्र चालता सूत्रे म्ह नो म्भ थाय. ब्रम्हचर्येवाचे ब्रम्हच-
र्यतुर्य० क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी वम्भचरं एवुं रूप थाय. सं. श्लेष्मन् तेने सर्वत्र
इह्रस्वः संयोगे शपोः सः चालता सूत्रे प्मनो म्भ थाय. पठी अंत्यव्यं० अतः सेडोंः
ए सूत्रोथी सिम्भो रूप थाय. सं रश्मि तेने अधोमनयां शपोः सः अनादौ०
अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी रस्सी रूप थाय. सं. स्मर तेने अधोमनयां
अतःसेडोंः ए सूत्रोथी सरो एवुं रूप थाय. ॥ ३४ ॥

सूक्ष्म-स्न-ष्ण-स्न-ह-ह-दणां एहः ॥ ७५ ॥

सूक्ष्मशब्दसंबन्धिनः संयुक्तस्य स्नष्णस्नहहदणां च एकाराक्रांतो हकार आदेशो भवति ॥ सूक्ष्मं संहं ॥ श्र पण्हो सिण्हो ॥ ण्ण विण्हू । जिण्हू कण्हो । जण्हिसं । स्न । जोण्हा । ह । उ पण्हुउ ॥ ह । वण्ही जण्हू ह । पुवण्हो अवरण्हो ॥ दण । सण्हं । तिण्हं ॥ विप्रकर्षे तु कृष्ण कृत्स्नशब्दयोः कसणो । कसिणो ॥

मूल भाषांतर. सूक्ष्मशब्दसंबन्धी एवा जोडाहरने अने इन ण्ण स्नह ह क्षण एअ-
करोने णकारसहित ह (ह) एवो आदेश आय. सं. सूक्ष्म तेनुं संहं आय. श्रनां
उदाहरण-सं. प्रश्न तेनुं पण्हो आय. सं. शिश्र तेनुं सिण्हो रूप आय. ण्णनां उ-
दाहरण सं. विष्णु तेनुं विण्हू रूप आय. सं. जिष्णु तेनुं जिण्हू रूप आय. सं.
कृष्ण तेनुं कण्हो रूप आय. सं उष्णीष तेनुं उण्हिसं एवं रूप आय. स्ननां उदाहर-
ण सं. ज्योत्स्ना तेनुं जोह्हा रूप आय. सं. स्नात तेनुं हाओ रूप आय. सं. प्रस्नुत
तेनुं पण्हओ रूप आय. हनां उदाहरण-सं. वह्नि तेनुं वण्ही रूप आय सं० जह्नु
तेनुं जण्हू रूप आय. हनां उदाहरण-सं. पूर्वाण्ह तेनुं पुवण्हो रूप आय. सं. अप-
राहो तेनुं अवरण्हो रूप आय. क्षणनां उदाहरण-सं. श्लक्ष्ण तेनुं सण्हं रूप आय.
सं. तीक्ष्णं तेनुं तीण्हं रूप आय. जो विप्रकर्ष अर्थ दृष्ट तो कृष्ण अने कृत्स्न
शब्दना कसणो कसिणो एवां रूप आय. ॥ ७५ ॥

॥ हुंठिका ॥

सूक्ष्मं च श्रश्च एश्च स्नश्च हश्च हश्च दणश्च सूक्ष्मश्रष्णस्नहहः ते-
षां ६३ एह ११ सूक्ष्म अकुलः सूक्ष्मे वा सू स अनेन ह्यस्य एहः क्लीवे
सम् मोनु० संह । प्रश्न सर्वत्र रलुक् अनेन श्रस्य एहः ११ अतः सेडोः
पण्हो शिश्र-शषोः सः अनेन स्नस्य एहः ११ अतः सेडोः सिण्हो मेढः
विष्णुः ११ अनेन श्रस्य एहः अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यंजन० सलुक् क-
चित् विण्हू कृष्णः कृतोऽत् कृ क अनेन ण्ण एहः अतः सेडोः कण्हो
उष्णीष अनेन ण्ण एह शषोः सः ११ क्लीवेसम् उण्हं । ज्योत्स्ना अ-
धोमनयां यलुक् ११ अनेन स्ना एहा ११ अंत्यव्यंजन० सलुक् जोण्हा
स्नान अनेन स्न एह कगचजेति तलुक् ११ अतः सेडोः एहाउ । प्रस्नुत
सर्वत्र रलुक् अनेन स्नु एहु कगटडेति तलुक् ११ अतः सेडोः पण्हुउ । वह्नि
११ अनेन हस्य एहः अक्लीवेदीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् वण्ही जह्नु अनेन

एहः ११ अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यं सलुक् जह्नु । पूर्वाह ह्रस्वः संयोगे पु
 पु सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं वा ह्रस्वः संयोगे वा व अनेन ह्रस्य एहः
 ११ अतः सेडोंः पुवण्हो अपराह पोवः ह्रस्वः संयोगे रा र अनेन ह्रस्य
 एहः ११ अतः सेडोंः अवरण्हो । श्लक्ष्ण- सर्वत्र ललुक् शपोः सः अ-
 नेन क्षणस्य एहः ११ क्लीवे सम् मोनु० सण्हं । तीक्ष्ण- ह्रस्वः संयोगे
 ती ति अनेन क्षणस्य एहः क्लीवे सम् मोनु० तिण्हं । कृष्ण कृतोऽत्
 कृष्णवर्णे षण्योर्विश्लेषं कृत्वा नात् प्राग् अहोकात् शपोः सः अतः से-
 डोंः कसणो कृष्णः कृतोऽत् क क कगचजेति तलुक् अर्हश्री ही कृष्ण-
 क्रियादियास्वात् षण्योर्विश्लेषं कृत्वा नात् प्राग् इः लोकात् नोणः ११
 अतः सेडोंः किसिणो ॥ ७५ ॥

टीका भाषांतर. सूक्ष्म शब्दना जोडाकरने अने श्र ण्न स्न ह ह्र क्षण ए अक्ष-
 रोने स्थाने ण्ह एवो आदेश थाय. सं सूक्ष्म-तेने अदूतः सूक्ष्मे वा ए सूत्रे सूनो स
 थाय. पठ्ठी चालता सूत्रे क्ष्मनो ण्ह थाय. क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सण्हं रूप
 थाय. सं प्रश्न तेने सर्वत्र चालता सूत्रे श्नो ण्ह थाय. पठ्ठी अतः सेडोंः ए सूत्रथी
 पण्हो रूप थाय. सं. शिश्र तेने शपोः सः तेने चालता सूत्रे स्ननो ण्ह थाय. पठ्ठी
 अतः सेडोंः ए सूत्रथी सिण्हो रूप थाय. तेनो अर्थ लिंग थाय ठे. सं. विष्णु तेने
 चालता सूत्रे श्नो ण्ह थाय पठ्ठी अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी विण्ह
 थाय. सं. कृष्ण तेने कृतोऽत् चालता सूत्रे ण्न नो ण्ह थाय. पठ्ठी अतः सेडोंः
 ए सूत्रोथी कण्हो रूप थाय सं. ऊष्णीष तेने चालता सूत्रे ण्ननो ण्ह थाय. पठ्ठी
 शपोः सः क्लीवे सम् ए सूत्रोथी ऊण्हं रूप थाय. सं. ज्योत्स्ना तेने अधोमनयां०
 चालता सूत्रे स्नानो ण्ह थाय. पठ्ठी अंत्यव्यंज० ए सूत्रे जोण्ह रूप थाय. सं
 स्नान तेने चालता सूत्रे स्ननो ण्ह थाय. पठ्ठी कगचज अतः सेडोंः सूत्रोथी ण्हओ
 रूप थाय. सं. प्रस्तुत तेने सर्वत्र चालता सूत्रे स्नु नो ण्ह थाय. पठ्ठी कगट्ट अतः-
 सेडोंः ए सूत्रोथी पण्हओ रूप थाय. सं. वहि तेने चालता सूत्रे ह नो ण्ह थाय.
 पठ्ठी अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी वण्हो रूप थाय. सं. जह्नु तेने चालता सूत्रे
 ह नो ण्ह थाय. पठ्ठी अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी जण्ह रूप थाय. सं.
 पूर्वाह तेने ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र अनादौ० ह्रस्वः संयोगे चालतानूत्रे ह नो ण्ह
 थाय. अतः सेडोंः ए सूत्रोथी पुवण्हो रूप थाय. सं. अपराह तेने पोवः जह्रः-
 संयोगे चालता सूत्रे ह नो ण्ह थाय. अतः सेडोंः ए सूत्रोथी अवरण्हो रूप थाय.
 सं. श्लक्ष्ण तेने सर्वत्र शपोः स चालता सूत्रे क्षणनो ण्ह थाय. क्लीवे सम् मोनु०
 ए सूत्रोथी सण्हं थाय. सं. तीक्ष्ण तेने जह्रस्वः संयोगे चालता सूत्रे क्षणनो ण्ह थाय

क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी तिण्हं रूप आय. सं. कृष्ण तेने ऋतोऽत् कृष्णवर्णे
ए सूत्रे ष तथा णनो विश्लेष करी तेनी पेहेली अ आय. लोकात् शषोः सः अतः
सेडोः ए सूत्रोथी कसणो रूप आय. सं. कृष्ण तेने ऋतोऽत् कगचज० अर्हथी-
न्हीकृष्ण क्रियादिष्टया ए सूत्रे ष तथा णनो विश्लेष करी तेनी पेहेलां फ आय.
पठी लोकात् नोणः अतःसेडोः किंसिणो रूप आय. ॥ ७५ ॥

हो ढ्हः ॥ ७६ ॥

हः स्थाने लकाराक्रांतो इकारो जवति ॥ कढ्हारं पढ्हारं ॥

मूल भाषांतर. ह ने स्थाने ल सहित ह (ल्ह) आय. सं. कह्लारं तेनुं कलहारं
आय. सं. प्रह्लाद तेनुं पलहाओ आय.

॥ टुंढिका ॥

ह ६१ ढ्ह ११ कह्लार अनेन हस्य ढ्हः ११ क्लीवे सम् मोनु० कढ्हारं
प्रह्लाद सर्वत्र रलुक् अनेन हस्य ढ्हः कगटडेति दलुक् ११ अतः
सेडोः पढ्हारं.

टीका भाषांतर. ह ने स्थाने ल्ह एवो आदेश आय. सं. कह्लार तेने चालता सूत्रे
ह नो ल्ह आय. पठी क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी कलहारं रूप आय. सं. प्रह्लाद
तेने सर्वत्र चालता सूत्रे ह नो ल्ह आय. पठी कगटड अतःसेडोः ए सूत्रोथी
पलहाओ रूप आय. ॥ ७६ ॥

क-ग-ट-ड-त-द-प-श-ष-स-५क-५पामूर्ध्वं लुक् ॥ ७७ ॥

एषां संयुक्तवर्णसंबंधिनामूर्ध्वं स्थिता नां लु ग् जवति ॥ क- लुत्तं सि-
त्थं ॥ ग डुळ् । मुळ् ॥ ट । षट्पदः छप्पळ् ॥ कट्फलम् । कप्फलं ॥
ड खङ्गः । खग्गो ॥ षड्जः सज्जो ॥ त-उत्पलं । उप्पाळ् ॥ ६ ॥ मङ्गुः ।
मग्गू । मोग्गरो ॥ ५ सुत्तो । गुत्तो ॥ श । लण्हं । निच्चलो । चुल्लश् । ष । गोटी ।
वटो । निटुरो ॥ स । खलिळ् । नेहो ॥ ५क । डुःखं डुक्खं ॥ ५प । अंतः-
पातः । अंतप्पाळ् ॥

मूल भाषांतर. क ग ट ड द प श ष स ५ क ५ प आ अहरो जो उप
जोडाहरमां होय तो तेमनो लुक् आय. कनां उदाहरण-सं. भुक्त तेनुं भुक्तं आय. सं
सिक्त तेनुं सित्थं आय. गनां उदाहरण-सं. दुग्ध तेनुं दुङ्गं आय. सं मुग्ध तेनुं मुळ्
आय. टनां उदाहरण-सं. षट्पदः तेनुं छप्पओ रूप आय. सं कट्फलम् तेनुं कप्फलं
आय. डनां उदाहरण-सं. खङ्ग तेनुं खग्गो आय. सं. षड्जः तेनुं सज्जो रूप आय त

नां उदाहरण-सं उत्पलं तेनं उत्पलं आय. सं. उत्पात तेनं उत्पाओ आय. दनां
उदाहरण-सं मद्गुः तेनं मग्गु आय. सं. मुद्गरः तेनं मोग्गरो आय. पनां उदाहरण-
सं सुस तेनं सुत्तो आय. सं. गुस तेनं गुत्तो आय. शनां उदाहरण-सं. श्लक्ष्णं तेनं
लण्हं आय. सं. निश्चलः तेनं निच्चलो आय. सं. श्र्युतति तेनं चुअइ आय. षनां
उदाहरण-सं. गोष्ठी तेनं गोष्ठी आय. सं. षष्ट तेनं छडो आय. सं. निष्ठुरः तेनं
निष्ठुरो आय. सनां उदाहरण-सं स्खलित तेनं खलिओ आय. सं. स्नेह तेनं नेहो
आय. ✕ कनां उदाहरण-सं. दुःखं तेनं दुक्खं आय. ✕ पनां उदाहरण-सं. अंत-
पातः तेनं अंतप्पाओ आय.

॥ दुंडिका ॥

कश्च गश्च टश्च डश्च तश्च दश्च पश्च शश्च षश्च सश्च ५ कश्च ५ पश्च क-
गटडतद पशषस ५ क ५ पः तेषां ६३ ऊर्ध्व ११ लुक् ११ जुक्त ११ अने
न कलुक् अनादौ द्वित्वं क्लीवेस्म मोनु० जुत्तं । सिक्त अनेन कलुक्
अनादौ द्वित्वं द्वितीय पूर्व थ तः ११ क्लीवेस्म सित्थं । दुग्ध- अनेन
गलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीय तु पूर्व धस्य दः ११ क्लीवेस्म मोनु०
डुळं । मुग्ध । मुग्ध- अनेन तथैव मुळं । षट्पद षट्शमीशावसुधा
सप्तपर्णेष्वादे ठः षस्य ठः अनेन टलुक् अनादौ द्वित्वं कगचजेतिद-
लुक् ११ अतःसेडोः षप्पजं । कट्फलं अनेन टलुक् अनादौ द्वित्वं फ
११ क्लीवेस्म मोनु० कप्फलं खड्ग अनेन डलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अ-
तःसेडोः खग्गो । षड्ज- अनेन डलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतःसेडोः
सज्जो । उत्पल अनेन तलुक् अनादौ द्वित्वं ११ क्लीवेस्म मोनु० उत्पलं
उप्पाल- अनेन तलुक् अनादौ द्वित्वं कगचजेति तलुक् ११ अतःसेडोः
उप्पाजं । मज्जु अनेन दलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अक्लीवे दीर्घः । मग्गु ।
काकः । मुद्गर- उत्संयोगे मु मो अनेन दलुक् अनादौ द्वित्वं ११
अतःसेडोः मोग्गरो । सुस-गुस अनेन पलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतः-
सेडोः सुत्तो गुत्तो । श्लक्ष्ण अनेन शलुक् श्लक्ष्णल ण स्तेतिदण स्य
एहः ११ क्लीवेस्म मोनु० लण्हं । निश्चल ११ अनेन शलुक् अनादौ द्वित्वं
११ अतःसेडोः निच्चलो श्र्युत्- अनेन शलुक् च तिव् अधोमनयां
चलुक् व्यंजनाददंते श्र्युनति इति जातेत्यादीनां माद्यति कगचजेति

तलुक् चुअइ । गोष्ठी- अनेन षलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीयतु पूर्व व
 ट ११ अंत्यव्यंजनस्य षलुक् गोष्ठी । षट् ११ षट्शमीशावेति ष षलुक्
 अनादौ द्वित्वं द्वितीय ११ अतःसेडोंः षट् । निष्ठुर- अनेन षलुक्
 अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व ट ष ११ अतःसेडोंः । निष्ठुरो । खलितः-
 ११ अनेन षलुक् कगचजेति तलुक् अतःसेडोंः खलितं खेह- अनेन
 शलुक् ११ अतःसेडोंः नेहो डु २ ख- अनेन शलुक् अनादौ द्वि-
 त्वं द्वितीय तु पूर्वखस्य कः ११ क्लीबेसम् मोनु० डुक्खं । अंत २ पात
 अनेन मूर्द्धन्यलुक् अनादौ द्वित्वं कगचजेति तलुक् ११ अतःसेडोंः अंतप्पात

टीका भाषांतर. क ग ट ड त द प श ष स २ क २ प ए अहरोना आगदना जोडाह
 नो लुक् आय. सं. भुक्त तेने चावतासूत्रे कनो लुक् आय. पठी अनादौ क्लीबे सम्
 मोनु० ए सूत्रोथी भुक्तं रूप आय. सं. सिक्त तेने चावता सूत्रथी कनो लुक् आय.
 अनादौ० द्वितीय० क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी सिक्तं रूप आय. सं. दुग्ध तेने
 चावता सूत्रथी गनो लुक् आय. अनादौ द्वितीय० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी
 दुग्धं रूप आय. सं. मुग्ध तेने चावता सूत्रथी गनो लुक् आय. पठी पूर्ववत् अइ मुखं
 रूप आय. सं. षट्पद तेने षट्शमीशावसुधासप्तपर्णेष्वादेः षः चावता सूत्रे ट
 नोलुक् आय. अनादौ० कगचज० अतःसेडोंः ए सूत्रोथी छप्पओ रूप आय. सं.
 कट्फलं तेने चावता सूत्रे टनो लुक् आय. अनादौ० क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी
 कप्पलं रूप आय. सं. खड्ग तेने चावता सूत्रे डनो लुक् आय. अनादौ० अतःसेडोंः
 ए सूत्रोथी खग्गो रूप आय. सं. षड्ज तेने चावता सूत्रथी डनो लुक् आय. पठी अनादौ
 अतःसेडोंः ए सूत्रोथी सज्जो रूप आय. सं. उत्पल तेने चावता सूत्रथी तनो लुक्
 आय. अनादौ० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी उप्पलं रूप आय. सं. उत्फाल तेने
 चावता सूत्रे तनो लुक् आय. अनादौ० कगचज० अतःसेडोंः ए सूत्रोथी उप्पाओ
 रूप आय. सं. मद्गु तेने चावता सूत्रे दनो लुक् आय. अनादौ अक्लीबे दीर्घः ए सूत्रो-
 थी मग्गू रूप आय. तेनो अर्थ काकपक्षी आय. ठे. सं. सुद्गर तेने उत्संयोगे चावता
 सूत्रे दनो लुक् आय. अनादौ अतःसेडोंः ए सूत्रोथी मोग्गरो रूप आय. सं. सुस गुस
 तेने चावता सूत्रे पनो लुक् आय. अनादौ० अतःसेडोंः ए सूत्रोथी सुत्तो गुत्तो ए रूप
 आय. सं. श्लक्ष्ण-तेने चावता सूत्रे शनोलुक् आय. श्लक्ष्णस्लक्ष्ण० क्लीबेसम् मोनु०
 ए सूत्रोथी लण्हं रूप आय. सं. निश्चल तेने चावता सूत्रे शनोलुक् आय. अनादौ०
 अतःसेडोंः ए सूत्रोथी निच्चलो रूप आय. सं. श्र्युत् धातु तेने चावता सूत्रे शनो लुक्
 आय. तिक् प्रत्यय आवे अधोमनयां व्यंजनाददंते ए सूत्रोथी च्युतति रूप आय.
 पठी त्यादीनां माचति कगचज ए सूत्रोथी चुअइ रूप आय. सं. गोष्ठी तेने
 चावता सूत्रे पनोलुक् आय. अनादौ० द्वितीय० अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी गोष्ठी रूप

आय. सं. षष्ठ तेने षट्शमीशाव० अनादौ० द्वितीय० अतःसेडोंः ए सूत्रोथी छट्टो
रूप आय. सं. निष्ठुर तन चावता सूत्रे षनोलुक् आय. अनादौ द्वितीय० अतःसेडोंः
ए सूत्रोथी निष्ठुरो रूप आय. सं. खलित तेने चावता सूत्रे सनो लुक् आय. कगचज०
अतःसेडोंः ए सूत्रोथी खलिओ रूप आय. सं. स्नेह तेने चावता सूत्रे सनो लुक् आय.
अतःसेडोंः ए सूत्रोथी नेहो रूप आय. सं. हु ख तेने चावता सूत्रे शनोलुक् आय.
अनादौ द्वित्वं द्वितीय० क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी दुक्खं रूप आय. अंतःपात
तेने चावता सूत्रे मूर्द्धन्यनो लुक् आय. अनादौ० कगचज० अतःसेडोंः ए सूत्रोथी
अंतःपाओ रूप आय. ॥ ७७ ॥

अधो मनयाम् ॥ ७८ ॥

मनयां संयुक्तस्याधो वर्तमानानां लुग् जवति म-जुगं । रस्सी ।
सरो । सेरं ॥ न । नग्गो । लग्गो ॥ य । सामा । कुडुं । वाहो ॥

मूल भाषांतर. जोडाहरनी नीचे रहेला एवा म न य तेनो लुक् आय. मनां
उदाहरण-सं. युग्मम् तेनुं जुगं आय. सं. रश्मि तेनुं रस्सी रूप आय. सं. स्मर
तेनुं सरो आय. सं. स्मेरं तेनुं सेरं आय. ननां उदाहरण-सं. नग्न तेनुं नग्गो आय.
सं. लग्न तेनुं लग्गो रूप आय. यनां उदाहरण-सं. साम्या तेनुं सामा आय. सं.
कुडयं तेनुं कुडुं आय. सं. व्याध तेनुं वाहो रूप आय. ॥ ७८ ॥

॥ टुंडिका ॥

अधस् ११ अव्यय सलुक् मश्च नश्च यश्च मनयः तेषां ६३ युग्म-
आदेर्योजः यस्य जः अनेन मलुक् अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम्
मोनु० जुगं । रश्मि- अनेन मलोपः शषोः संः अनादौ द्वित्वं ११
अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् रस्सी । स्मर ११ अनेन मलुक् अतः
सेडोंः सरो । स्मेर- ११ अनेन मलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० सेरं ।
नग्न ११ लग्न ११ अनेन नलुक् अनादौ० ११ अतः सेडोंः नग्गो लग्गो ।
शाम्या- अनेन यलुक् शषोः संः ११ अंत्यव्यं० सलुक् सामा कुडयं
अनेन यलुक् अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम् मोनु० कुडुं । व्याध-अ-
नेन यलुक् खघथ० धस्य हः ११ अतः सेडोंः वाहो ॥ ७८ ॥

टीका भाषांतर. जोडाहर नीचे आवेला म न य तेनो लुक् आय. सं. युग्म
तेने आदेर्योजः चावता सूत्रे मनो लुक् आय. अनादौ क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी
जुगं रूप आय. सं. रश्मि तेने चावता सूत्रे मनो लोप आय. शषोः संः अनादौ
अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी रस्सी रूप आय. सं. स्मर तेने चावता सूत्रे म-

नो लुक् आय. अतः सेडोः ए सूत्रोथी सरो रूप आय. सं. स्मेर तेने चालता सूत्रे मनो लुक् आय. क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सेरं रूप आय. सं. नग्र लग्न तेने चालता सूत्रोथी ननो लुक् आय. अनादौ अतः सेडोः ए सूत्रोथी नग्गो लग्गो रूप आय. सं. शाम्या तेने चालता सूत्रोथी यनो लुक् आय. शषोः सः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी सामा रूप आय. सं. कुडथ तेने चालता सूत्रे यनो लुक् आय. अनादौ क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी कुड्ठं रूप आय. सं. व्याध तेने चालता सूत्रोथी यनो लुक् आय. खघथ० अतः सेडोः ए सूत्रोथी वाहो रूप आय. ॥ ७८ ॥

सर्वत्र ल-व-रामवन्दे ॥ ७९ ॥

वन्द्र शब्दादन्यत्र लवरां सर्वत्र संयुक्तस्योर्ध्वमधश्च स्थितानां लुग्
जवति ॥ ऊर्ध्व ॥ ल । उट्का । उक्का ॥ वट्कलं । वक्कलं ॥ व । शब्दः ।
सद्दो ॥ अब्दः । अद्दो ॥ लुब्धकः । लोद्धुत् ॥ र । अर्कः । अक्को ॥
वर्गः । वग्गो ॥ अधः । श्रद्धणम् । सएहं ॥ विक्कवः । विक्कवो ॥ पक्व-
म् । पक्कं । पिकं ॥ ध्वस्तः । धत्थो ॥ चक्रं । चक्कं ॥ ग्रहः । गहो । रात्रिः ।
रत्ती ॥ अत्र छ इत्यादि संयुक्तानामुजयप्राप्तौ यथादर्शनं लोपः ॥
क्वचिदूर्ध्वम् । उद्धिन्नः । उव्विग्गो ॥ द्विगुणः । वि-उणो ॥ द्वितीयः ।
वीत्तं ॥ कट्मषम् । कम्मसं ॥ सर्वम् । सव्वं ॥ शुट्ठवम् । सुव्वं ॥ क-
चित्त्वधः । काव्यम् । कव्वं ॥ कुट्था । कुट्ठा ॥ माट्ठम् । मट्ठं ॥ द्विपः
दिउत्तं ॥ द्विजातिः । दुआई ॥ कचित्पर्यायेण । द्वारम् । वारं । दारं ॥
उद्धिन्नः । उव्विग्गो । उव्विणो ॥ अवन्द्र इति किम् । वन्द्रं । संस्कृत
समोऽयं प्राकृतशब्दः । अत्रोत्तरेण विकटपोऽपि न जवतिनिषेधसामर्थ्यात्

मूल भाषांतर. वन्द्र शब्दने वर्जिने जोडाक्षरमां उपर के नीचे रहेला एवा
वीजा ल व र अक्षरोनो लुक् आय. जोडाक्षरमां उपर रहेला लनां उदाहरण-सं.
उत्का तेनुं उक्का रूप आय. सं. वल्कल तेनुं वक्कलं आय. यनां उदाहरण-सं. शब्द
तेनुं सद्दो रूप आय. सं. अब्द तेनुं अद्दो रूप आय. सं. लुब्धक तेनुं लोद्धुत् रूप
आय. रनां उदाहरण-सं. अर्क तेनुं अक्को रूप आय. सं. वर्ग तेनुं वग्गो रूप आय.
जोडाक्षरमां नीचे आवेलानां उदाहरण-सं. श्रद्धणं तेनुं सएहं रूप आय. सं. विक्कवः
तेनुं विक्कवो रूप आय. सं. पक्व तेनुं पक्कं पिकं एवां रूप आय. सं. ध्वस्त तेनुं धत्थो
रूप आय. सं. चक्र तेनुं चक्कं रूप आय. सं. ग्रह तेनुं गहो रूप आय. सं. रात्रिः तेनुं
रत्ती रूप आय. अहिं छ इत्यादि जोडाक्षरने वनेने लुक् यवा आव्यो पण तेनो यथा.
दर्शन लोप आय. कोइ ठेकाणे उपरना जोडाक्षरनो पण आय. जेम-सं. उद्धिन्न तेनुं

उव्विगगो रूप आय. सं. द्विगुणः तेनुं विउणो रूप आय. सं. द्वितीयः तेनुं बीओ रूप आय. सं. कल्मषम् तेनुं कम्मसं रूप आय. सं. सर्वं तेनुं सव्वं रूप आय. सं. शुल्बम् तेनुं सुव्वं रूप आय. कोइ ठेकाणे नीचेना जोमाहरनो लुक् आय. जेम-सं. काव्यम् तेनुं कव्वं रूप आय. सं. कुल्या तेनुं कुल्ला रूप आय. सं. माल्यम् तेनुं मल्लं आय. सं. द्विषः तेनुं दिओ आय. सं. द्विजातिः तेनुं दुआई आय. कोइ ठेकाणे पर्याये (अनुक्रमे) आय. जेम-सं. द्वारम् तेनां चारं तथा दारं एवां रूप आय. सं. उद्विग्न तेनां उव्विगगो तथा उव्विण्णो रूप आय. मूलमां वन्द्र शब्दने वर्जिने एम कहुं ठे तेथी सं. वन्द्रं तेमां जोडाहरनो लुक् आय. आ प्राकृत शब्द संस्कृतना जेवो ठे. अहिं उत्तरमां निषेधना सामर्थ्यथी विकट्प पण न आय. ॥ ७९ ॥

॥ टुंडिका ॥

सर्वत्र ७१ लश्च वश्च रश्च लवरः तेषां ६३ न वंडं अवंडं तस्मिन् ७१ उट्का अनेन ललुक् अनादौ द्वित्वं ११ अंत्यव्यं सलुक् उक्का वट्क-ल अनेन ललुक् अनादौ द्वित्वं ११ अंत्यव्यं सलुक् क्लीबेस्म मोनुव-कलं शब्द शषोःसः अनेन वलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतःसेडोः सहो । अब्द अनेन वलुक् ११ अतःसेडोः अद्दो लुब्धक उत्संयोगे लो अनेन वलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीयतुपूर्वधदः ११ कगचजेति कलुक् लोओ उरा अर्क वर्ग अनेन रलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतःसेडोः अक्को वग्गो । श्रुद्धण अनेन ललुक् शषोःसः सूक्ष्मश्मक्ष्ण ११ क्लीबेस्म मोनु सण्हं वि कलव अनेन ललुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतःसेडोः विक्रवो । पक्क पक्कां-गारललाटे प पि अनेन वलुक् अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबेस्म मोनु पिकं । ध्वस्त अनेन वलुक् स्तस्यथोऽसमस्तस्तंबे वा स्तस्य थः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व थ त ११ अतःसेडोः धत्थो । चक्र अनेन रलुक् अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबेस्म मोनु चक्रं । ग्रह अनेन रलुक् ११ अतःसेडोः गहो । रात्रि हस्वःसंयोगे रा रः अनेन रलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अ-क्लीबेदीर्घः अंत्यव्यं सलुक् रत्ती छ इत्यादिसंयुक्तानामकराणां सूत्रद्व-यप्राप्तौ यादृशं रूपं दृश्यते तदनुसारेण तत्र प्राप्यते कचिदूर्ध्वाकारस्यैव लो पो नाधोवर्त्तिनः यथा उद्विग्नः कगटडेति दलुक् अनादौ द्वित्वं अधोमनयां यलुक् अंत्यव्यं सलुक् उव्विगो । द्विगुण ततः समानानां दीर्घः कग चजेति वलुक् ११ अतःसेडोः विउणो द्वितीय. कगटडेति दलुक् कगच-

जेति वलुक् स्वरस्योद्धृते इति क्वचित्संधिरेव ततः अतःसेडोः वीउं क-
 दमष-सर्वत्र वलुक् अनादौ द्वित्वं शपोः सः ११ अनादौ द्वित्वं क्लीबेस्म
 मोनु० कम्मसं सर्व-सर्वत्र रलुक् क्लीबेस्म मोनु० सव्वं । शुट्व-सर्वत्र
 वलुक् शपोः सः अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबेस्म मोनु० सुवं । कचिदधोव-
 र्त्तिनः एव लुग्नवति यथा काव्य- ह्रस्वःसंयोगे का क अधोमनयां य-
 लुक् अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबेस्म मोनु० कवं । कुट्या- ११ अधोमनयां
 यलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अंत्यव्यं० सलुक् कुट्या । माट्य- ह्रस्वःसंयोगे
 मा म अधोमनयां यलुक् अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबेस्म मोनु० मव्वं ।
 द्विप सर्वत्र वलुक् कगचजेतिप्लुक् ११ अतःसेडोः दिउं द्विजाति-स-
 र्वत्र वलुक् द्विन्योरुत् दि डु कगचजेति जतयोर्लुक् ११ अक्लीबे दीर्घः
 अंत्यव्यं० सलुक् डुआई क्वचिदनुक्रमेण लुक् ऊर्ध्ववत् अधोवर्त्तिनश्च
 यथा द्वार-कगटडेति दलुक् ११ क्लीबेस्म मोनु० दारं द्वारं सर्वत्र वलु-
 क् द्वारं- उद्विग्न- कगटडेतिदलुक् अनादौ द्वित्वं अधोमनयां वलुक्
 अनादौ द्वित्वम् ११ अतःसेडोः उद्विग्नो । कगटडेतिदलुक् अनादौ द्वित्वं
 कगटडेति गलुक् नोणः अनादौ द्वित्वं ११ अतःसेडोः उद्विग्नो वंड ११
 क्लीबेस्म मोनु० वंडं समूहः ॥ ७९ ॥

टीका भाषांतर. वंड शब्दने वर्जने ल व र ए अक्षरोना जोडाक्षरो जे उपर के
 नीचे रह्या होय तेमनो लुक् आय. सं. उल्का तेने चालता सूत्रे लनो लुक् आय. पठी
 अनादौ अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी उक्का रूप आय. सं. वल्कल तेने चालता सूत्रथी लनो
 लुक् आय. पठी अनादौ० अंत्यव्यं० क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी वक्कलं रूप आय.
 सं. शब्द तेने शपोः सः चालता सूत्रे वनो लुक् आय. अनादौ० अतःसेडोः ए सू-
 त्रोथी सद्धो रूप आय. सं. लुब्धक तेने ओत्संयोगे चालतासूत्रे वनो लुक् आय. अना-
 दौ० द्वितीय० कगचज अतःसेडोः लोद्धो रूप आय. सं. अर्क वर्ग तेने चालता सूत्रे
 रनो लुक् आय. अनादौ अतःसेडोः ए सूत्रोथी अक्को वर्गो रूप आय. सं. श्लक्ष्ण
 तेने चालता सूत्रे लनो लुक् आय. शपोःसः सूक्ष्मश्मश्लक्ष्ण० क्लीबेस्म मोनु० ए
 सूत्रोथी सण्हं रूप आय. सं. विक्कव तेने चालता सूत्रे लनोलुक् आय. अनादौ० अतः-
 सेडोः ए सूत्रोथी विक्कवो रूप आय. सं. पक्व तेने पक्वांगार० चालतासूत्रे वनो-
 लुक् आय. अनादौ० क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी पिक्कं रूप आय. सं. ध्वस्त तेने चा-
 लता सूत्रथी वनो लुक् आय. पठी स्तस्यथोसमस्तस्तंवे अनादौ० द्वितीय० अतः-
 सेडोः ए सूत्रोथी घत्थो रूप आय. सं. चक्र तेने चालता सूत्रोथी रनो लुक् आय.

अनादौ० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी चङ्क रूप आय. सं. ग्रह तेने चालतासूत्रथी र-
नो लुक् आय. अतःसेडोंः ए सूत्रथी गहो रूप आय. सं. रात्रि तेने ह्रस्वःसंयोगे
चालता सूत्रे रनो लुक् आय. अनादौ० अक्लीबेदीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी रत्ती रूप
आय. जे अहरो द्व ए अहरथी संयुक्त होय त्यां बे सूत्रोनी प्राप्ति यतां जेवुं रूप जोवामां
आवे तेने अनुसारे त्यां तेवुं सूत्र प्राप्त आय. कोइ ठेकाणे नीचेना जोडाहरनो लोप न
यतां उपरना जोडाहरनो लोप आय. ठे जेम सं. उद्विग्र तेने कगटड०अनादौ०अधो-
मनयां अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी उविग्गो रूप आय. सं. द्विगुण तेने समानानां दीर्घः
कगचज अतःसेडोंः ए सूत्रोथी विजणो रूप आय. सं. द्वितीय तेने कगटड०कगचज०
स्वरस्योद्धृते ए सूत्रे कोइ ठेकाणे संधिज आय. पढी अतःसेडोंः ए सूत्रोथी बीओ रूप
आय. सं. कल्मष तेने सर्वत्र अनादौ० शषोः सः क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी कम्मसं
रूप आय. सं. सर्व तेने सर्वत्र क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी सव्वं रूप आय. सं. शुल्व
तेने सर्वत्र शषोः सः अनादौ क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी सुव्वं रूप आय. कोइ ठेकाणे
नीचे आवेला जोडाहरनो लुक् आय. जेम-सं. काव्य तेने ह्रस्वः संयोगे अधोमनयां
अनादौ० क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी कव्वं रूप आय. सं. कुल्या तेने अधोमनयां
अनादौ० क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी कुल्लारूप आय तेवीरीते सं. माट्य तेनुं ह्रस्वःसंयोगे
अधोमनयां अनादौ क्लीबे सम् मोनु०मल्लं रूप आय. सं. द्विप तेने सर्वत्र कगचज ए सूत्रोथी
अतःसेडोंः ए सूत्रोथी दिओ रूप आय. सं. द्विजाति तेने सर्वत्र द्विन्योरुत् कगचज ७
अक्लीबेदीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी दुआइ रूप आय. कोइ ठेकाणे अनुक्रमे उपरना जो-
डाहरनी जेम नीचेना जोडाहरनो लुक् आय. जेम-सं. वार- तेने कगटड क्लीबेसम्
मोनु० ए सूत्रोथी दारं आय. पहे द्वार तेने सर्वत्र ए सूत्रे दारं रूप आय. सं. उद्विग्र
तेने कगटड अनादौ० अधोमनयां अतःसेडोंः ए सूत्रोथी उविग्गो रूप आय. पहे
सं. उद्विग्र तेने कगटड अनादौ नोणः अतःसेडोंः ए सूत्रोथी उव्विणो रूप आय. सं.
वंद्र तेने क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी वंद्रं रूप आय. वंद्रनो अर्थ समूह थायठे. ३९

जे रो न वा ॥ ८० ॥

अशब्दे रेफस्य वा लुग् जवति ॥ चंदो चंद्रो रुहो रुद्रो । जदं जद्रं ।
समुद्रो समुद्रो ॥ ह्रदशब्दस्य स्थितिपरिवृत्तौ अह इति रूपं तत्र अहो
दहो केचिद् रलोपं नेहन्ति । अहशब्दमपि कश्चित् संस्कृतं मन्यते ॥
वोअहादयस्तु तरुणपुरुषादिवाचका नित्यं रेफसंयुक्ता देश्या एव ।
सिक्खन्तु वोअहीवो वोअह- अहम्मि पडिआ ॥ ८० ॥

मूल भाषांतर. अ शब्दना रेफनो विकल्पे लुक् आय. सं. चंद्र तेनां चंदो चंद्रो
एवां रूप आय. सं. रुद्र तेनां रुहो रुद्रो एवां रूप आय. सं. अद्रं तेनां अदं अद्रं रूप
आय. सं. समुद्रः तेनां समुद्रो समुद्रो रूप आय. सं. ह्रद शब्दने स्थितिना परिवर्तनमां

द्रह एवं रूप आय. त्यारे द्रहो दहो एवं रूप आय. त्यां केटलाएक रनो लोप इच्छ
नथी. कोइ द्रह शब्दने संस्कृत गणेशे. वोद्रह विगेरे शब्दो युवान पुरुष विगेरेना वा
कठे अने नित्ये रेफयुक्त तथा देशी जापाना ठे. सं. शिक्षतु वोद्रवीकः तेनुं सिक्खन्
वोद्र हीओ एवं आय. सं. वोद्रहद्वहेऽस्मिन् पतिताः तेनुं वो द्रह- द्रहमि
पडिआ एवं रूप आय. ॥ ८० ॥

॥ टुंठिका ॥

ड ७१ र ६१ न ११ वा ११ चंड- अनेन वा रलुक् ११ अतःसेडोः
चन्दो । पद्दे चंड- ११ अतःसेडोः चंडो । रुड अनेन वा रलुक् अतः-
सेडोः रुदो । पद्दे रुड- ११ अतःसेडोः रुडो । जड- अनेन रलुक् अ-
नादौ द्वित्वं क्लीबेस्म मोनु० जदं पद्दे जड ११ क्लीबेस्म मोनु० जडं ।
समुड- अनेन वा रलुक् अग्यादौ द्वित्वं ११ अतःसेडोः समुदो पद्दे
समुड- ११ अतःसेडोः समुडो । डह- ११ अतःसेडोः डहो । डह-
अनेन रलुक् ११ अतःसेडोः दहो । शिक्ष विद्यापादने शिक्ष- पंचमी-
अतु बहुपुत्रहमौ अतुस्थाने तु व्यंजना ददंतेऽत् लोकात् शिक्षतु इति
स्थिते शषोः सः ङः खः कचितु ङजौ ङे खे अनादौ द्वित्वं द्वितीय-
तु पूर्व ख क सिक्खंतु वोद्रही १३ स्त्रियामुदौ तौ वा जस् स्थाने उ वो-
द्रहाउ तरण्यः स्त्रियः वोद्रहः ७१ डेमिने डि स्थाने डे तरण्य इत्यर्थः ।
पतिता सदपो नामः तस्य डः कगचजेति तलुक् १३ जस् शस् डसितो
दामिदीर्घः त ता जस् शसोर्लुक् जस् लोपः ११ अंत्यव्यंज० सलुक् वधांराविश्वा

टीका भाषांतर. द्र शब्दना रेफनो विकट्पे लुक् आय. सं. चंड- तेने चावता
सूत्रथी विकट्पे रनो लुक् आय. अतःसेडोः ए सूत्रथी चन्दो रूप आय. पद्दे चंड तेने
अतःसेडोः ए सूत्रथी चंदो रूप आय. सं. रुड तेने चावता सूत्रथी विकट्पे रनो लुक्
आय. अतःसेडोः ए सूत्रथी रुदो रूप आय. पद्दे रुड तेने अतःसेडोः ए सूत्रथी रुद्रो
रूप आय. सं. भद्र तेने चावता सूत्रथी रनो लुक् आय. पढी अनादौ क्लीबेस्म मोनु०
ए सूत्रथी भद्रं रूप आय. पद्दे भद्र- तेने क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रथी भद्रं रूप आय.
सं. समुद्र तेने चावतासूत्रे विकट्पे रनो लुक् आय. अग्यादौ द्वित्वं अतःसेडोः ए सूत्रथी
समुदो रूप आय. पद्दे सं. समुद्र तेने अतःसेडोः ए सूत्रथी समुद्रो रूप आय. स.
द्रह तेने अतःसेडोः ए सूत्रथी द्रहो रूप आय. पद्दे द्रह- तेने चावतासूत्रे रनो लुक्
आय. अतःसेडोः ए सूत्रथी द्रहो रूप आय. सं. शिक्ष धातु विद्या शिक्षववामां प्रवर्त्ते,
शिक्ष धातुने आझार्थमां अतु प्रत्यय आवे पढी बहुपुत्रहमौ व्यंजनाददंतेऽत् लो-

कात् एसूत्रोथी शिक्षतु रूप आय. पढी शषोः सं क्षः खः कचित्तु छझौ अनादौ
द्वितीय० ए सूत्रोथी सिक्खंतु रूप आय. सं. वोद्रही तेने स्त्रियामुदौतौ एसूत्रे जस्स
ने स्थाने ऊ आय. एटले वोद्रहाउ रूप आय तेनो अर्थ तरुण स्त्रीओ आयढे. सं.
वोद्रह तेने डेमिडे ए सूत्र लागी ते रूप सिद्ध आय ढे सं. पतिताः तेंनै सदपतोर्डः
कगचज जस्स शस्स इंसित्तो द्वामिदीर्घः ए सूत्रोथी तनो ता आय. पढी जस्स शसो-
ल्लुक् अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी पडिआ रूप आयढे. ८०

धात्र्याम् ॥ ८१ ॥

धात्रीशब्दे रस्य लुग् वा जवति ॥ धत्ती । ह्रस्वात्प्रागेव रलोपे धाई ।
पद्दे । धारी ॥ ८१ ॥

मूल भाषांतर. धात्री शब्दना रनो विकट्प लुग् आय. सं. धात्री शब्द तेनुं
धत्ती रूप आय. ह्रस्वनी पेहेला र नो लोप आयतो धाई एवं रूप आय. पद्दे सं. धात्री
तेनुं धारी रूप आय. ॥ ८१ ॥

॥ टुंडिका ॥

धात्री ७१ धात्री- अनेन वा रलुक् अंत्यव्यं. सलुक् धत्ती । धात्री-
ह्रस्वात् पूर्वमेव अनेन रलुक् कगचजेति तलुक् ११ अंत्यव्यं० सलुक्
धाई पद्दे धात्री कगटडेति तलुक् धारी ॥ ८१ ॥

टीका भाषांतर. धात्री शब्दना रनो लुक् आय. सं. धात्री तेने चालता सूत्रे
विकट्पे रनो लुक् आय. पढी अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी धत्ती रूप आय. पद्दे ह्रस्वनी
पेहेला लोप आय तो. सं. धात्री तेने चालता सूत्रे रनो लुक् आय. पढी कगचज०
अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी धाई रूप आय. पद्दे धात्री० तेने कगटड० ए सूत्रे तनो
लुक् आय. एटले धारी रूप आय. ८१

तीक्ष्णे णः ॥ ८२ ॥

तीक्ष्णशब्दे णस्य लुग् वा जवति ॥ तिक्खं । तिण्हं ॥ ८२ ॥

मूल भाषांतर. तीक्ष्ण शब्दना णनो विकट्पे लुक् आय. सं. तीक्ष्णं तेनुं तिक्खं
तथा तिण्हं आय. ॥ ८२ ॥

॥ टुंडिका ॥

तीक्ष्ण- ७१ ण ६१ तीक्ष्ण- ह्रस्वः संयोगे ती ति अनेन वा णस्य
लुक् कः खः कचित्तु बजौ क खः अनादा द्वित्वं द्वितीय तु पूर्व ख

क ११ क्लीवे सम् मोनु० तिक्खं । तीक्ष्ण- ह्रस्वः संयोगे ती ति सूक्ष्म
स्लष्णेतिक्ष्णह्रः ११ क्लीवे सम् मोनु० तिण्हं ॥ ८२ ॥

टीका भाषांतर. तीक्ष्ण शब्दना णनो विकल्पे लुक् आय. सं. तीक्ष्ण
ह्रस्वः संयोगे चावता सूत्रे णनो लुक् आय. क्षः खः कचित् ० अनादौ० द्विती
क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी तिक्खं रूप आय. सं. तीक्ष्ण० तेने ह्रस्वः संयोगे
सूक्ष्मस्लष्ण० क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी तिण्हं रूप आय. ८२

झो जः ॥ ८३ ॥

झसंबंधिनो अस्य लुग् वा जवति ॥ जाणं णाणं । सबज्जो सब
सू । अप्पज्जो अप्पसू । दइवज्जो दइवसू । इङ्गिअज्जो इङ्गिअसू
मणोज्जं मणोसं । अहिज्जो अहिण्णू । पज्जा पप्पा । अज्जा आणा
संजा सप्पा ॥ कचिन्न जवति । विष्णाणं ॥ ८३ ॥

मूल भाषांतर. झ संबंधी अनो विकल्पे लुक् आय. सं. ज्ञानं तेनुं जाणं तथा
णाणं आय. सं. सर्वज्ञः तेनुं सव्वज्जो तथा सव्वण्णू रूप आय. सं. आत्मज्ञ तेनां
अप्पज्जो अप्पण्णू रूप आय. सं. दैवज्ञ तेनां दइवज्जो दइवण्णू एवां रूप आय. सं.
इंगितज्ञ तेनां इङ्गिअज्जो इङ्गिअण्णू एवां रूप आय. सं. मनोज्ञं तेनां मणोज्जं मणोण्णू
रूप आय. सं. अभिज्ञ तेनां अहिज्जो अहिण्णू रूप आय. सं. प्रज्ञा तेनां पज्जा पण्णा
रूप आय. सं. आज्ञा तेनां अज्जा आणा एवां रूप आय. सं. संज्ञा तेनां संजा सण्णा
एवां रूप आय. कोइ ठेकाणे नपण आय. जेम सं. विज्ञानं तेनुं विण्णाणं रूप आय.

॥ टुंठिका ॥

झ ६१ ज ११ ज्ञान- अनेन वा जलुक् नोणः क्लीवे सम् मोनु० नाणं
जाणं पक्षे ज्ञानं जोणः झस्य णः नोणः ११ क्लीवे सम् णाणं सर्वज्ञ स-
र्वत्र रलुक् अनादौ छित्वं अनेन वा जलुक् अनादौ छित्वं ११ अतः से-
डोः सबज्जो पक्षे सर्वज्ञः सर्वत्र रलुक् अनादौ छित्वं झजोर्णः झ ण
जोणत्वे जिज्ञादौ ण णू ११ अंत्यव्यं० सलुक् सबसू । आत्मज्ञः-ह्रस्वः
संयोगे । आ अ तस्मान्मनो पोवः तस्य पः अनादौ छित्वं अनेन वा
लुक् अनादौ छित्वं अप्पजो-पक्षे आत्मज्ञः ह्रस्वः संयोगे आस्वात्मस्य-
त्यनो पोवः तस्य पः अनादौ छित्वं झजोर्णः झस्य णः अनादौ छित्वं
जोणत्वे जिसादौ ण सू ११ अंत्यव्यं० सलुक् अप्पसू दैवज्ञ-एच्च दैवे दे दइ
अनेन वा अस्यलुक् अनादौ छित्वं ११ अतः सेडोः दइवज्जो पक्षे दैवज्ञ-एच्च

दैवे दैदश् मन्त्रोर्णः इत्यणः अनादौ द्वित्वं ए ङोणत्वेनिसादौ ए ए ११
 अंत्यव्यं सलुक् दश्वषू । इंगितङ्गः—कगचजेति तलुक् अनेन वा अस्य
 लुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोंः इंगितङ्गो पक्षे इंगितङ्ग कगचजे-
 ति तलुक् मन्त्रोर्णः इत्य एः अनादौ द्वित्वंङो णत्वे निसादौ ए ए ११
 अंत्यव्यंजनं सलुक् इंगितङ्ग ए । मनोङ्ग नोणः अनेन वा अस्य लुक्
 अनादौ द्वित्वं क्लीबे सम् मोनुं मणोजं । पक्षे मनोङ्ग नोणः मन्त्रो-
 र्णः अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम् मोनुं मणोणं अजिङ्ग खघथं
 नस्य हः अनेन वा अस्य लुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोंः
 अहिङ्गो । पक्षे अजिङ्ग खघथघनां नस्य हः मन्त्रोर्णः
 इत्य एः अनादौ द्वित्वं ङोणत्वे निसादौ ए ए ११ अंत्यव्यं
 जनं सलुक् अहिङ्ग । प्रज्ञा सर्वत्र रलुक् अनेन अस्य लुक् अनादौ
 द्वित्वं ११ अंत्यव्यं सलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अंत्यव्यं सलुक् पञ्जा ।
 पक्षे प्रज्ञा—सर्वत्र रलुक् मन्त्रोर्णः इत्य एः अनादौ द्वित्वं ११ अंत्य-
 व्यं सलुक् पष्ठा आज्ञा ह्रस्वः संयोगे आ अ अनेन वा जलुक् अ-
 नादौ द्वित्वं द्वितीयतु अंत्यव्यं सलुक् अज्जा । पक्षे आज्ञा ऋह्रस्वः सं-
 योगे आ अ मन्त्रोर्णः इत्य एः ११ अंत्यव्यं सलुक् आष्ठा । संज्ञान्
 ङोर्णः इत्य एः वेसति मांसादेर्वानुस्वारेण लोपः अनादौ द्वित्वं अं-
 त्यव्यंजनं सलुक् संजा संज्ञा अनेन वा जलुक् ११ अंत्यव्यं सलुक्
 सप्ता विज्ञान— मन्त्रोर्णः इत्य एः अनादौ द्वित्वं नोणः नस्य एः क्लीबे
 सम् मोनुं विज्ञाणं ॥ ७३ ॥

टीका भाषांतर. जसंबंधी जनो विकल्पे लुक् आय. सं. ज्ञान तेने चालता सूत्रे जनो
 लुक् आय. पञ्जी नोणः क्लीबे सम् मोनुं ए सूत्रोष्ठी नाणं तथा जाणं एवं रूप आय.
 पक्षे ज्ञान तेने मन्त्रोर्णः नोणः क्लीबे सम् मोनुं ए सूत्रोष्ठी णाणं रूप आय. सं.
 सर्वज्ञ तेने सर्वत्र अनादौ० चालता सूत्रे जनो लुक् आय. अनादौ० अतः सेडोंः
 ए सूत्रोष्ठी सव्वज्जो रूप आय. वीजे पक्षे सर्वज्ञ तेने सर्वत्र अनादौ० मन्त्रोर्णः ङो-
 णत्वेनिसादौ अंत्यव्यंजनं ए सूत्रोष्ठी सव्वणू रूप आय. सं. आत्मज्ञ तेने ऋह्रस्वः सं-
 योगे तस्मात्मनोः पोवः अनादौ द्वित्वं चालता सूत्रे जनो विकल्पे लुक् आय. अना-
 दौ ए सूत्रोष्ठी अप्पज्जो रूप आय. पक्षे आत्मज्ञः ऋह्रस्वः संयोगे तस्मात्मनोः पोवः
 अनादौ द्वित्वं मन्त्रोर्णः अनादौ द्वित्वं ङोणत्वेनिसादौ० अंत्यव्यं ए सूत्रोष्ठी

अप्पणू रूप आय. सं. दैवज्ञ तेने एच्च दैवे चालता सूत्रे अनो विकट्पे लुक् आय. अ-
नादौ द्वित्वं अतः सेडों: ए सूत्रोथी दइवज्जो रूप आय. पहे सं. दैवज्ञ तेने एच्च दैवे
अज्ञोर्णः अनादौ० ज्ञोणत्वेऽभिसादौ अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी दइवण्णू रूप आय.
सं. इंगितज्ञ तेने कगचज० चालता सूत्रे विकट्पे अनो लुक् आय. अनादौ० अतः
सेडों: ए सूत्रोथी इंगिअज्जो रूप आय. पहे. सं. इंगितज्ञ तेने कगचज० अज्ञोर्णः
अनादौ० ज्ञोणत्वेऽभिसा० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी इंगिअण्णू रूप आय. सं. मनोज्ञ
तेने नोणः चालता सूत्रे विकट्पे अनो लुक् आय. अनादौ० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी
मणोज्ञ रूप आय. पहे. सं. मनोज्ञ नोणः तेने अज्ञोर्णः अनादौ० क्लीबे सम्
मोनु० ए सूत्रोथी मणोण्णं रूप आय. सं. अभिज्ञ तेने खघथ० चालता सूत्रे विकट्पे
अनो लुक् आय. अनादौ अतः सेडों: ए सूत्रोथी अहिज्जो रूप आय. पहे. सं. अ-
भिज्ञ तेने खघथ० अज्ञोर्णः अनादौ० ज्ञोणत्वेऽभिसादौ अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी
अहिण्णू रूप आय. सं. प्रज्ञा तेने सर्वत्र० चालता सूत्रे अनो लुक् आय. अनादौ०
अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी पज्ञा रूप आय. पहे सं. प्रज्ञा तेने सर्वत्र अज्ञोर्णः अनादौ०
अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी पण्णा रूप आय. सं. आज्ञा तेने ञ्हस्वः संयोगे चालता सूत्रे वि-
कट्पे अनो लुक् आय. अनादौ० द्वितीय० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी अज्जा रूप आय.
पहे सं. आज्ञा तेने ञ्हस्वः संयोगे अज्ञोर्णः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी आणा रूप आय.
सं. संज्ञा तेने अज्ञोर्णः ज्ञस्यणो० मांसादेर्वा० अनादौ० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी संजा
रूप आय. पहे संज्ञा तेने चालता सूत्रे विकट्पे अनो लुक् आय. अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी
सण्णा रूप आय. सं. विज्ञान तेने अज्ञोर्णः अनादौ० नोणः क्लीबे सम् मोनु०
ए सूत्रोथी विन्नाणं रूप आय. ॥ ७३ ॥

मध्याह्ने हः ॥ ७४ ॥

मध्याह्ने हस्य लुग् वा जवति ॥ मज्जन्तो मज्जण्हो ॥ ७४ ॥

मूल भाषांतर. मध्याह्न शब्दना हनो विकट्पे लुक् आय. सं. मध्याह्न तेना
मज्जन्तो मज्जण्हो एवां रूप आय. ७४

॥ दुंडिका ॥

मध्याह्न ७१ ह ६१ मध्याह्न— ह्रस्वः संयोगे ध्या ध्य साध्व सध्यह्या ऊः
ध्यस्य ऊः अनादौ द्वित्वं शेषादेशयोर्द्वित्वं ऊ द्वितीयेतु पूर्व ऊस्य
जः अनेन वा हस्य लोपः अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोंः
मज्जन्तो । पहे मध्याह्न— ह्रस्वः संयोगे ध्या ध्य साध्वस० ध्यस्य ऊः
अनादौ द्वित्वं द्वितीयेतु पूर्व ऊजः अतः सेडोंः मज्जण्हो ॥ ७४ ॥

टीका भाषांतर. मध्याह्न शब्दना ह नो विकट्पे लुक् आय. सं. मध्याह्न तेने

ह्रस्वःसंयोगे साध्वस सांध्यसां० अनादौ० द्वितीय० चालता सूत्रे विकल्पे हनो लुक् आय. अनादौ० अतः सेडोः ए सूत्रोऽथी मज्झन्तो रूप आय. पक्षे मध्याह्न तेने ह्रस्वः संयोगे साध्वससांध्य० अनादौ० द्वितीय० अतः सेडोः ए सूत्रोऽथी मज्झण्हो रूप आय. ८४

दशार्हे ॥ ८५ ॥

पृथग् योगाद्धेति निवृत्तं । दशार्हे ह्रस्व लुग् जवति ॥ दसारो ॥ ८५ ॥

मूल भाषांतर. पृथग् योगथी वा ए पद निवृत्त अर्ह गयुं. एटले एवो अर्थ आयके दशार्ह शब्दना हनो लुक् आय. सं. दशार्ह तेनुं दसारो रूप आय. ॥ ८५ ॥

॥ टुंडिका ॥

दशार्ह- ११ दशार्ह-शषोः सः शस्य सः अनेन दलुक् ११अतःसेडोः दसारो ॥ ८५ ॥

टीका भाषांतर. दशार्ह शब्दना हनो लुक् आय. सं. दशार्ह तेने शषोः सः चालता सूत्रे हनो लुक् आय. पक्षी अतःसेडोः ए सूत्रथी दसारो रूप आय. ८५

आदेः श्मश्रु- श्मशाने ॥ ८६ ॥

अनयोरादेर्लुग् जवति ॥ मासू मंसू मस्सू । मसाणं ॥ आर्षे श्म- शानशब्दस्य सीआणं ॥ ८६ ॥

मूल भाषांतर. श्मश्रु अने श्मशान शब्दना आदि नो लुक् आय. सं. श्मश्रु तेनुं मासू मंसू मस्सू एवां रूप आय. सं. श्मशान तेनुं मसाणं रूप आय. आर्षे प्रयोगमां सं. श्मशान शब्दनुं सीआणं रूप आय. ८६

॥ टुंडिका ॥

आदि ६१ श्मश्रु च श्मशानं च श्मश्रुश्मशानं तस्मिन् ११ श्मश्रु- अनेन सलुक् सर्वत्र रलुक् लुत्तयरयश शषोः सः ११ अक्कीवे दीर्घः अंत्यव्यं सलुक् मलुक् मासू । द्वितीये श्मश्रु अनेन शलुक् शषोः सः वक्रा- दावंतः अनुस्वारः सर्वत्र रलुक्लुत्तयवरमांसादिष्वनुस्वारे मा म शषोः सः ११ अक्कीवे दीर्घः अंत्यव्यं सलुक् मंसू । तृतीये श्मश्रु-अनेन शलुक् शषोः सः मस्सू श्मशान शषोः सः नोणः ११ क्कीवे सम् मोनुं मसाणं ॥ ८६ ॥

टीका भाषांतर. श्मश्रु अने श्मशान शब्दना आदिनो लुक् आय. सं. श्मश्रु

तेने चालता सूत्रे सनो लुक् आय. सर्वत्र लुसयर० ए सूत्रे मनो मा आय. शषोः सः अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी मासू रूप आय. बीजे पक्षे इमश्रु तेने चालता सूत्रे शनो लुक् आय. शषोः सः वक्रादावंतः सर्वत्र० लुसयवरमो सादि ष्वनुस्वारे० शषोः सः अक्लीवेदीर्घः अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी मंसू रूप आय. बीजे पक्षे सं. इमश्रु तेने चालता सूत्रे शनो लुक् आय. शषोः सः ए सूत्रोथी मंसू आय. सं. इमशान तेने शषोः सः नोणः द्वेरोनवा अतः सेडोः क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी मसाणं रूप आय. ८६

श्रो हरिश्चंद्रे ॥ ८७ ॥

हरिश्चन्द्र शब्दे श्र इत्यस्य लुग् भवति ॥ हरि अन्दो ॥ ८७ ॥

मूल भाषांतर. हरिश्चन्द्र शब्दना श्रनो लुक् आय. सं. हरिश्चन्द्र तेनुं हरि अन्दो रूप आय. ८७

॥ ढुंढिका ॥

श्र ६१ हरिश्चन्द्र ७१ हरिश्चन्द्र- अनेन श्र लुक् सर्वत्र रलुक् अतः सेडोः हरिअन्दो ॥ ८७ ॥

टीका भाषांतर. हरिश्चन्द्रना श्रनो लुक् आय. सं. हरिश्चंद्र तेने चालता सूत्रे श्रनो लुक् आय. पढी सर्वत्र अतः सेडोः ए सूत्रोथी हरिअन्दो रूप आय. ८७

रात्रौ वा ॥ ८८ ॥

रात्रिशब्दे संयुक्तस्य लुग् वा भवति ॥ राई रत्ती ॥ ८८ ॥

मूल भाषांतर. रात्रिशब्दना जोडाकरनो विकल्पे लुक् आय. सं. रात्रि तेनां राई रत्ति एवां रूप आय. ८८ ॥

॥ ढुंढिका ॥

रात्रि ७१ वा ११ रात्रि अनेन वा त्रस्य लुक् ११ अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यंजन० सलुक् राई । पक्षे रात्रि-ह्रस्वः संयोगे. रा रः सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् रत्ती ॥ ८८ ॥

टीका भाषांतर. रात्रि शब्दना जोडाकरनो विकल्पे लुक् आय. सं. रात्रि तेने चालता सूत्रोथी त्रनो लुक् आय. पढी अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी राई रूप आय. पक्षे रात्री तेने ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र अनादौ० अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी रत्ती रूप आय. ८८ ॥

अनादौ शेषादेशयोर्द्वित्वम् ॥ ८९ ॥

पदस्यानादौ वर्तमानस्य शेषस्यादेशस्य च द्वित्वं जवति ॥ शेष ।
कप्पतरू । जुत्तं । डुळ्ळं । नग्गो । उक्का । अक्को । मुखो ॥ आदेश । अ-
डक्को । जक्खो । रग्गो । किच्ची । रूप्पी ॥ कच्चिन्न जवति । कसिणो ॥
अनादावितिकिम् खल्लिअं । थेरो । खम्भो ॥ द्वयोस्तु द्वित्वमस्त्ये-
वेति न जवति विश्रुत्तं । त्रिणिवालो ८९

मूल भाषांतर. पदनी आदिमां नहीं रहेला एवा शेष अने आदेश नो द्विर्जाव
आय. शेषना उदाहरण सं कल्पतरु तेनुं कप्पतरु आय. सं भुत्तं तेनुं भुत्तं आय.
सं. दुग्धं तेनुं दुग्धं आय. सं. नग्नः तेनुं नग्गो आय. सं उल्का तेनुं उक्का आय. सं.
अर्क तेनुं अक्को आय. सं. मुख्य तेनुं मुखो आय. आदेशना उदाहरण सं. दृष्ट तेनुं
डक्को आय. सं. यक्ष तेनुं जक्खो आय. सं. रक्त तेनुं रग्गो आय. सं. कृति तेनुं किच्ची
आय. सं. रुक्मी तेनुं रूप्पी आय. कोइ ठेकाणे न पण आय. सं कृष्ण तेनुं कसिणो
रूप आय. आदिमां न होयतो आय एम कहं ठे तेथी सं. स्थलित तेनुं खल्लिअं आय.
सं. स्थविर तेनुं थेरो आय. सं स्तंभ तेनुं खम्भो आय. वनेनोद्विर्जावज आय एम न जा-
णवुं जेम सं. वृश्चिक तेनुं विश्रुओ आय. सं. भिन्दिपाल तेनुं भिण्डिवालो रूप आय.

॥ टुंडिका ॥

अनादि ७१ शेषश्च आदेशश्च शेषादेशौ तयोः६२द्वित्वं ११ कल्पतरु—स
र्वत्र ललुक् अनेन द्वित्वं प्प ११ अक्कीवे दीर्घः अंत्यव्यं सलुक् कप्प-
तरु—जुत्त कगटडेति कलुक् अनेन त्त ११ क्कीवे सम् मोनुं जुत्तं दुग्ध
कगटडेति गलुक् अनेन द्वित्वं द्वितीयनुं पूर्व ध द ११ क्कीवे सम्
मोनुं दुळ्ळं । नग्न—अधोमनयां न् लुक् अनेन द्वित्वं ग्ग ११ अतः-
सेडोः नग्गो । उल्का—सर्वत्र ललुक् अनेन द्वित्वं क्क ११ अंत्यव्यं स-
लुक् उक्का अर्क सर्वत्र रलुक् अनेन द्वित्वं क्क ११ अतःसेडोः अक्को मूर्ख-
ह्रस्वःसंयोगे मू मु सर्वत्र रलुक् अनेन द्वित्वं द्वितीय क ख ११ अतःसेडोः
मुखो दष्ट—दृष्ट दशन दष्ट दग्धइति दस्य डः शक्तमुक्त दष्टइति कः
अनेन द्वित्वं ११ अतःसेडोः डक्को यद्वा आदेश्योँजः यस्यजः क्स्य खः अनेन
द्वित्वं द्वितीय ११ अतःसेडोः जक्खो रक्त रक्तेगोवा क्तस्य गः अनेन
द्वित्वं ११ अतःसेडोः रग्गो । कृति इत्कृपादौ क्क कि कृतिचत्वरेचः ति

चि अनेन द्वित्वं ११ अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् किच्ची । रुक्मिन्
 ह्यकये कमस्य पः अनादौ द्वित्वं ११ अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यं सलुक् रूपी ।
 कृष्ण ऋतोऽत् कृक कगटडेति सलुक् तलुक् ह्रस्वीही कृत्स्नक्रियादिप्रया-
 मित् सनयोर्विश्लेषं कृत्वा नात् प्राग् इः लोकात् नोणः ११ अतःसेडोंः
 कसिणो स्वलित कगटडेति सलुक् कगचजेति सलुक् ११ कगचजेति
 तलुक् ११ मोनु० खलिअं । स्थविर- स्थविरविचकिलायस्कारे स्थवि-
 स्थाने थे ११ अतः सेडोंः थेरो स्तंज-स्तंजेऽस्तो वा स्तस्य खः ११ अतः
 सेडोंः खम्जो वृश्चिक- इत्कृपादौ वृ वि वृश्चिकेश्चेर्धुर्वा श्रिस्थाने ध्रुः
 कगचजेति कलुक् ११ अतःसेडोंः विञ्चुउं । जिन्दिपाल- कन्दरिका जि-
 न्दिपालेएनः न्दिणि पोवः ११ अतः सेडोंः जिण्डिवालो ॥ ७९ ॥

टीका भाषांतर. पदनी आदिमां नहोय तेवा शेष अने आदेशानो विर्जाव थाय
 सं. कल्पतरु तेने सर्वत्र चालता सूत्रे विर्जाव थाय. पढी अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यंज
 ए सूत्रोथी कल्पतरु रूप थाय. सं. भुक्त तेने कगटड० चालता सूत्रे विर्जाव थाय
 क्लीवेसम् मोनु० ए सूत्रोथी भुक्तं थाय. सं. दुग्ध तेने कगटड० चालता सूत्रे विर्भा
 थाय. द्वितीय० क्लीवेसम् मोनु० ए सूत्रोथी दुग्धं रूप थाय. सं. नग्न तेने अधोमनय
 चालता सूत्रे विर्भाव थाय. अतःसेडोंः ए सूत्रोथी नग्गो रूप थाय. सं. उल्का ते
 सर्वत्र० चालता सूत्रे विर्भाव थाय. अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी उक्का रूप थाय. सं
 अर्क तेने सर्वत्र चालता सूत्रे विर्भाव थाय. अतःसेडोंः ए सूत्रोथी अक्को रूप थाय
 सं. सूर्ख तेने ह्रस्वःसंयोगे सर्वत्र चालता सूत्रे विर्भाव थाय. द्वितीय० अतः सेडों
 ए सूत्रोथी मुक्खो रूप थाय. सं. दृष्ट तेने दृष्ट दशन दग्ध० शक्तमुक्तदृष्ट
 चालता सूत्रे विर्जाव थाय. अतःसेडोंः ए सूत्रोथी डक्को रूप थाय. सं. यक्ष तेने अ
 देयोजः क्षः खः कचि० चालता सूत्रे विर्जाव थाय द्वितीय अतः सेडोंः ए सूत्रोथ
 जक्खो रूप थाय. सं. रक्त तेने रक्ते गोवा चालता सूत्रे विर्जाव थाय. पढी अत
 सेडोंः ए सूत्रोथी रग्गो रूप थाय. सं. कृति तेने इत्कृपादौ कृतिचत्वरे च
 चालता सूत्रे विर्जाव थाय. अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी किच्ची रूप थाय. सं
 रुक्मिन् तेने ह्यकये कमस्य पः अनादौ० अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथ
 रूपी रूप थाय. सं. कृष्ण तेने ऋतोऽत् कगटड० ह्रस्वीहीकृत्स्नक्रिया० स अ
 न्तो विश्लेष करी ननी पेहेला इ थाय. पढी लोकात् नोणः० अतः सेडोंः ए सूत्रोथ
 कसिणो रूप थाय. सं. स्वलित तेने कगटड० कगचज क्लीवे सम् मोनु० ए स
 त्रोथी खलिअं रूप थाय. सं. स्थविर तेने स्थविर विचकिलायस्कारे अतः सेडों

ए सूत्रोथी थेरो रूप आय. सं. स्तंभ तेने स्तंभेऽस्तोवा अतःसेडों: ए सूत्रोथी खम्भो रूप आय. सं. वृश्चिक तेने इत्कृपादौ वृश्चिके अर्ध्वार्वा कगचज० अतःसेडों: ए सूत्रोथी विञ्जुओ रूप आय. सं. भिन्दिपाल तेने कन्दरिकाभिन्दिपाले ण्डः पोवः अतः सेडों: ए सूत्रोथी भिण्डिवालो रूप आय. ॥ ८९ ॥

द्वितीयतुर्ययोरुपरि पूर्वः ॥ ९० ॥

द्वितीयतुर्ययो द्वित्वप्रसंगे उपरि पूर्वौ जवतः ॥ द्वितीयस्यो परि प्रथमश्चतुर्यस्योपरि तृतीय इत्यर्थः ॥ शेष । वक्खाणं । वग्घो । मुह्ठा । निज्झरो । कट्ठं । तित्थं । निज्झणो । गुप्फं । निब्भरो ॥ आदेश । जक्खो ॥ घस्य नास्ति ॥ अह्ठी । मज्झं । पट्ठी । बुह्ठो हत्थो । आदिज्झो । पुप्फं । जिब्भलो ॥ तैलादौ [१०९८] द्वित्वे उक्खलं ॥ सेवादौ [१०९९] नक्खा । नहा ॥ समासे । कइ-ऊअ कइ-धअ । द्वित्व इत्येव । खार्त्त ॥ ९० ॥

मूल भाषांतर. बीजा अने चोथा अहरने जो विज्ञावनो प्रसंग आवे तो ते उपरना वे पूर्व अहर आय. एट्ठे बीजा उपर पेहेलो अने चोथा उपर त्रीजो आवे. एवो अर्थ आय. शेषनां उदाहरण- सं. व्याख्यान तेनुं वक्खाणं रूप आय. सं. व्याघ्र तेनुं वग्घो रूप आय. सं. मूर्छा तेनुं मुच्छा रूप आय. सं. निर्झर तेनुं निज्झरो रूप आय. सं. कट्ठं तेनुं कट्ठं रूप आय. सं. तीर्थं तेनुं तित्थं रूप आय. सं. निर्धन तेनुं निज्झण रूप आय. सं. गुल्फं तेनुं गुप्फं रूप आय. सं. निर्भरः तेनुं निब्भरो रूप आय. आदेशनां उदाहरण-सं. यक्ष तेनुं जक्खो घ ने न आय. जेम-सं. अक्षि तेनुं अच्छी रूप आय. सं. मध्यं तेनुं मज्झं रूप आय. स्पृष्टि तेनुं पट्ठी आय. सं. वृद्ध तेनुं बुह्ठो रूप आय. सं. हस्त तेनुं हत्थो रूप आय. सं. आश्लिष्ट तेनुं आलिज्झो रूप आय. सं. पुष्पं तेनुं पुप्फं रूप आय. सं. विह्वल तेनुं भिब्भलो आय. तैलादौ (१.९८) ए सूत्रोथी विज्ञाव आय. जेम- सं. उदूखल तेनुं ओक्खलं रूप आय. सेवादौ (१.९९) ए सूत्रोथी सं. नक्खाः तेनुं नक्खा तथा नहा रूप आय. समासमां पण आय- जेम के, सं. कपिध्वज तेनुं कइ-ऊओ कइ-धओ रूप आय. द्विर्जावपणामां ज आय. जेम- सं. ख्यात तेनुं खार्त्तो रूप आय. ॥ ९० ॥

॥ हुंठिका ॥

द्वितीयश्च तुर्यश्च द्वितीयतुर्यौ तयोः ६१ उपरि ७१ पूर्व ११ व्याख्यान अधोमनयां यलोपः अनादौ द्वित्वं अनेन पूर्वखस्य कः ह्रस्वःसंयोगे वा व ११ क्लीवे सम् मोनु० वक्खाणं व्याघ्र-अधोमनयां । यलोपः०

ह्रस्वःसंयोगे वा व सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं अनेन घस्य गः ११
 अतःसेडोंः वगधो । मूर्धा-ह्रस्वः संयोगे मू मु सर्वत्र रलुक् अनादौ
 द्वित्वं अनेन पूर्व ठस्य चः ११ अंत्यव्यं सलुक् मुठा । निर्जर- सर्वत्र
 रलुक् अनादौ द्वित्वं अनेन पूर्व जस्य वः ११ अतःसेडोंः निवजरो ।
 काष्ठ- ह्रस्वःसंयोगे का क ष्स्यानु० ष्स्य ठः अनादौ द्वित्वं अनेन पूर्व
 ठस्य टः ११ क्लीवे सम् मोनु० कट्टं । तीर्थ- ह्रस्वःसंयोगे ती ति सर्वत्र
 रलुक् अनादौ द्वित्वं अनेन थस्य तः ११ क्लीवे सम् मोनु० तित्थं ।
 निर्झन- सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं अनेन धस्य दः नोणः ११ अतः
 सेमोंः निझणो । गुटफ-सर्वत्र ललुक् अनादौ द्वित्वं अनेन पूर्वफस्य पः
 ११ क्लीवे सम् मोनु० गुप्फं । निवर्जर-सर्वत्ररलुक् अनादौ द्वित्वं अनेन
 पूर्वज व ११ अतःसेडोंः निवजरो । यक्ष- आदेर्योजः यस्य जः क्षः खः
 कचित्तु ठजौ क्षस्य खः अनादौ द्वित्वं द्वितीय० पूर्व ख क ११ अतः
 सेडोंः जरुको । कस्यापि वर्णस्य घः इत्यादेशो नास्ति ततस्तडुदाहर-
 णं नोक्तं अक्षि ठोऽद्यादौ- क्षस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीय० पूर्व ठ
 च ११ अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यंजन० सलुक् अढी । मध्य साध्वसध्य
 ह्यां ध्यस्य ऊः अनादौ द्वित्वं अनेन पूर्व ऊ जः ११ क्लीवे सम् मोनु०
 मज्जं । स्पृष्टि कगटडेति सलुक् कृतोऽत् ष्टः- ष्स्यानुष्षेष्टासंदष्टे ष्स्य
 ठः अनादौ द्वित्वं अनेन ठस्य टः ११ अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यं सलुक्
 पट्टी । वृद्ध-उद्धृत्तादौ वृ वु दग्ध विदग्ध वृद्धि वृद्धे ढः धस्य ढः अनादौ
 द्वित्वं अनेन पूर्व धस्य ढः ११ अतःसेडोंः वुद्धो । हस्त स्तस्य थोऽ-
 समस्त स्तंवे स्तस्य थः अनादौ द्वित्वं अनेन पूर्व थ त ११ अतःसेडोंः
 हत्थो । आश्लिष्ट आश्लिष्टे लङ्गौ श्लिष्टस्य लिष्टः अनादौ द्वित्वं अने-
 न पूर्व धस्य दः ११ अतःसेडोंः आलिङ्गो । पुष्प- ष्पस्पयोः फः ष्प-
 स्य फः अनादौ द्वित्वं अनेन पस्य पः ११ क्लीवे सम् मोनु० पुप्फं ।
 विह्वल- विह्वले वौजश्च विजि ह्रस्य जः अनादौ द्वित्वं द्वि-
 तीय० अनेन पूर्व ज व ११ अतःसेडोंः जिवजलो । उदूखल- खलम
 रामयूप लवणचतुर्गुण ऊजणेन सहः उ तैलादौवा द्वित्वं अनेन पूर्व

ख-क ११ क्लीबे सम् मोनु० उक्खलं । नख-सेवादौ द्वित्वं अ-
नेन पूर्व ख क १३ जस् शस् दीर्घः जस् शसोर्लुक् नक्खा १३ खघथध
जा० जस् शस् डसित्तो धामि दीर्घः जस् शसोर्लुक् नहा । कपिध्वज-क-
पिर्झजे यस्य सः कपिध्वजः कगचजेति तलुक् ११ सर्वत्र वलुक् समासे वा
द्वित्वं अनेन पूर्व ध दः कगचजेति जलुक् ११ अतः सेडोः कश्छड । पक्षे
कपिध्वजः कगचजेति प्रलुक् सर्वत्रवलुक् कगचजेति जलुक् ११ कश्छड ।
ख्यात अधोमनयां यलुक् कगचजेति तलुक् ११ अतः सेडोः डित्यं० खारु ॥

टीका भाषांतर. बीजा अने चोथा अहरनो जो द्विर्जाव आय. तो ते उपरना बे
पूर्व अहर आय. सं. व्याख्यान- तेने अधोमनयां अनादौ० चालता सूत्रे पूर्वना ख
नो क आय. ह्रस्वः संयोगे क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी वक्खाणं रूप आय. सं.
व्याघ्र तेने अधोमनयां ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र रलुक् अनादौ० चालता सूत्रे घनो
ग आय. अतःसेडोः ए सूत्रोथी वग्घो रूप आय. सं. मूर्छा तेने ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र०
अनादौ० चालता सूत्रे पूर्व छनो च आय. अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी मुच्छा रूप आय. सं.
निर्झर तेने सर्वत्र अनादौ० चालता सूत्रे पूर्व भनो व आय. अतःसेडोः ए सूत्रोथी
निर्झरो रूप आय. सं. काष्ठ तेने ह्रस्वः संयोगे षस्यानु० अनादौ० चालता सूत्रे पूर्व
ठनो ट आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी. कट्टं रूप आय. सं. तीर्थ तेने ह्रस्वः सं-
योगे सर्वत्र० अनादौ० चालता सूत्रे थनो त आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी
तित्थं रूप आय. सं. निर्धन तेने सर्वत्र अनादौ० चालता सूत्रे धनो द आय. नोणः
अतःसेडोः ए सूत्रोथी निच्चणो रूप आय. सं. गुल्फ तेने सर्वत्र० अनादौ० चालता
सूत्रे पूर्व फनो प आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी गुप्फं रूप आय. सं. निर्वर्भर तेने
सर्वत्र अनादौ० चालता सूत्रे पूर्व भनो व आय. अतःसेडोः ए सूत्रोथी निर्वभरो
रूप आय. सं. यक्ष तेने आदेर्योऽजः क्षः खः कचितु० अनादौ० चालता सूत्रे खनो क
आय. अतःसेडोः ए सूत्रोथी जरुको रूप आय. कोइ अहरनो थ आयठे. तेने एवो आ-
देश न आय. तेथी तेनुं उदाहरण कहेलुं नथी. सं. अक्षि तेने छोऽक्ष्यादौ अनादौ चालता
सूत्रे छनो च आय. अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी अच्छी रूप आय. सं. मध्य
तेने साध्वसध्यह्यां० अनादौ० चालता सूत्रे झनो ज आय. पटी क्लीबे सम् मोनु०
ए सूत्रोथी मज्झं रूप आय. सं. स्पृष्टि तेने कगटड क्तोऽत् षस्यानु० अनादौ०
चालता सूत्रे ठनो ट आय. अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी पट्टी रूप आय. सं.
वृद्ध तेने उहत्वादौ दग्ध विदग्ध वृद्धि० अनादौ० चालता सूत्रे पूर्व घनो ड आय.
अतःसेडोः ए सूत्रोथी बुद्धो रूप आय. सं. हस्त तेने स्तस्यथोऽसमस्त० अनादौ०
चालता सूत्रे थनो त आय. अतःसेडोः ए सूत्रोथी हत्थो रूप आय. सं. आश्लिष्ट तेने
आश्लिष्टे लडौ अनादौ० चालता सूत्रे पूर्व धनो द आय. अतःसेडोः ए सूत्रोथी

आलिङ्गो रूप आय. सं. पुष्प तेने ष्पस्पयोः फः अनादौ० चालता सूत्रे फनो प आय. क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पुष्फं रूप आय. सं. विहल तेने विहलेवौभश्च-
स्य० अनादौ० चालता सूत्रे पूर्व भनो व आय. अतः सेडोंः ए सूत्रोथी भि-
व्भलो रूप आय. सं. उदूखल तेने खलमरायूष० तैला दौवा चालता सूत्रे पूर्व खनो
क आय. क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी ओक्खलं रूप आय. सं. नख तेने सेवा
दौ छित्त्वं चालता सूत्रे पूर्व खनो क आय. जशशसदीर्घः जसशसोर्लुक् ए सूत्रोथी
नक्खा रूप आय. पठी खघथख० जसशस् डसित्तो द्वाभिदीर्घः जशशसोर्लुक् ए
सूत्रोथी नहा रूप आय. सं. कपिध्वज (जेनी ध्वजामां कपि ठे ते) तेने कगचज०
सर्वत्र समासमां विकल्पे विज्ञाव आय पठी आ चालता सूत्रे पूर्व धनो द आय. कग-
चज० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी कइद्धओ रूप आय. पद्धे कपिध्वज तेने कगचज०
पलुक् सर्वत्र कगचज० जलुक् ए सूत्रोथी कइधओ रूप आय. सं. ख्यात तेने अधो-
मनयां कगचज० अतः सेडोंः डित्यं० ए सूत्रोथी खाओ एवं रूप आय. ॥ ए० ॥

दीर्घे वा ॥ ए१ ॥

दीर्घ शब्दे शेषस्य घस्य उपरि पूर्वो वा जवति ॥ दिग्घो दीहो ॥ ए१ ॥

सूल भाषांतर. दीर्घ शब्दना शेष घनी उपर विकल्पे पूर्व अक्षर आय. सं. दीर्घ
तेनां दिग्घो दीहो एवां रूप आय.

॥ टुंठिका ॥

दीर्घ ७१ वा ११ दीर्घ- सर्वत्र रलुक् अनेन वा पूर्व ग ह्रस्वः संयोगे दी
दि ११ अतः सेडोंः दिग्घो पद्धे दीर्घः सर्वत्र रलुक् खघथधत्तां धस्य हः
अतः सेडोंः दीहो ॥ ए१ ॥

टीका भाषांतर. दीर्घ शब्दना शेष घनी उपर विकल्पे पूर्व आय. सं. दीर्घ तेने
सर्वत्र चालता सूत्रे पूर्व ग आय. न्ह्रस्वः संयोगे अतः सेडोंः ए सूत्रोथी दिग्घो रूप
आय. पद्धे सं. दीर्घ तेने सर्वत्र खघथभां० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी दीहो रूप आय.

न दीर्घानु स्वारात् ॥ ए२ ॥

दीर्घानुस्वाराज्यां लाक्षणिकाज्यामलाक्षणिकाज्यां च परयोः शेषा-
देशयो छित्त्वं न जवति ॥ वूढो । नीतासो । फासो ॥ अलाक्षिक-पार्श्व
। पासं ॥ शीर्षं । सीसं । ईश्वरः । ईसरो ॥ द्वेष्ट्यः । वेसो ॥ लास्यं ।
लासं ॥ आस्यं आसं ॥ प्रेष्ट्यः । पेसो ॥ अवमाद्वयम् । उमादं ॥ आ-
ज्ञा । आणा ॥ आज्ञसिः । आणत्ती ॥ आज्ञपनं । आणवणं ॥ अनुस्वा-
रात् । त्र्यस्यम् । तंसं ॥ अलाक्षणिक । संजा । विंजो । कंसादो ॥

मूल भाषांतर. लाक्षणिक अने अलाक्षणिक एवा दीर्घ तथा अनुस्वारश्च पर
एवा शेष अने आदेशनो विज्ञाव न आय. जेम-सं. क्षिस तेनुं छूढो आय. सं. निः-
वास तेनुं नीसासो आय. सं. स्पर्श तेनुं फासो आय. अलाक्षणिकनां उदाहरण-
३. पार्श्व तेनुं पासं आय. सं. शीर्षम् तेनुं सीसं आय. सं. ईश्वरः तेनुं ईसरो आय.
३. द्वेष्यः तेनुं वेसो आय. सं. लास्यम् तेनुं लासं आय. सं. आस्यम् तेनुं आसं
प्राय सं. प्रेष्यः तेनुं पेसो आय. सं. अवमाल्यम् तेनुं ओमालं आय. सं. आज्ञा
तेनुं आणा आय. सं. आज्ञप्तिः तेनुं आणत्ती आय. सं. आज्ञपनं तेनुं आणवणं
प्राय. अनुस्वारश्च पण आय जेमके, सं. त्र्यस्यम् तेनुं तंसं आय. अलाक्षणिकनां उ-
दाहरण-सं संध्या तेनुं संज्ञा आय. सं. विध्यः तेनुं विज्ञो आय. सं. कांस्य
तेनुं कंसालो आय. ॥ ९२ ॥

॥ टुंडिका ॥

न ११ दीर्घश्च अनुस्वारश्च दीर्घानुस्वारं तस्मिन् ७१ क्ति- क्तितवद्-
क्तितव्यो रुरुख बूढौ । क्तितस्य बूढः अनादौ इति क्तित्वप्राप्तौ अनेन
निषेधः ११ अतःसेडोः बूढो । निरः श्वास- निर्दुरोर्वा रलुक् लुकि
निरः नी सर्वत्र वलुक् शषोः सः शस अतःसेडोः नीसासो । स्पर्श-ष्पस्प-
योः फः स्पस्य फः ११ अतःसेडोः फासो अथवा स्पृशनं स्पर्शः स्पर्शः अस्ति
यस्यसः जावेद्यञ् सकर्मेद्यञ् स्पृशः फासफंसफरिस विविदिहालुंखादि-
हाः स्पृशस्य फासः आदेशः ११ अतःसेडोः फासो । पार्श्व सर्वत्र वलुक् अ-
धोमनयां यलुक् शषोः सः अतःसेडोः वेसो । लास्य आस्य अधोमन-
यां यलोपः ११ क्लीबे सम् मोनु० लासं एवं आसं । प्रेष्य- सर्वत्रेति
यलुक् अधोमनयां यलुक् शषोः सः अतःसेडोः पेसो । अवमाल्य- अ-
वापोत अतःपोते अवस्य ऊ अधोमनयां यलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु०
उमालं । आज्ञा- स्नज्ञोर्णः झस्यणः ११ अंत्यव्यं० सलुक् आणा । आ-
ज्ञप्ति स्नज्ञोर्णः झस्य णः नोणः ११ क्लीबे सम् मोनु० कगटडेति पलुक्
अनादौ क्तित्वं ११ अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् आणत्ती । आज्ञाप-
नं स्नज्ञोर्णः झस्य णः ११ क्लीबे सम् मोनु० आणावणं
त्र्यस्य- सर्वत्र रलुक् ११ क्लीबे सम् मोनुस्वारः अधोमनयां यलुक् पलुक्
छौ स्तः वक्रादावंतः अम् तंसं वंध्य संध्या- साध्वसध्य० ध्यस्य ऊः ११
अतःसेडोः विजो । एवं संध्या-कांस्य कांस्यनील० ह्रस्वः संयोगे का क अ-

धोमनयां यलुक् शपोः सः शस्य सः कगचजेति तलुक् बाहुलकारात्
संधिः समानानां दीर्घः ११ अतःसेडोंः कंसालो ॥ ए२ ॥

टीका भाषांतर. लाहणिक अने अलाहणिक एवा दीर्घ अने अनुस्वारथी पर एव
शेष तथा आदेशने विज्ञाव न आय. सं. क्षिस तेने क्षिसवक्षक्षिसव्यो० ए सूत्र पठ
अनादौ द्वित्वं ए सूत्रनी प्राप्ति अवा आवी पण आसूत्रथी तेनो निषेध अयो. पठी अत
सेडोंः ए सूत्रथी छूढो एवं रूप आय. सं. निरुश्वास तेने निर्दुरोर्वा रलुक् निरःनी
सर्वत्र शपोःसः अतःसेडोंः ए सूत्रोथी नीसासो आय. सं. स्पर्श तेने षस्पर्शो
फः अतःसेडोंः ए सूत्रोथी फासो रूप आय. अथवा स्पृश० धातुने स्पर्शनं स्पर्शः एट्टे
जे स्पर्श करवुं ते स्पर्श कहेवाय. ते स्पर्श जेने होय ते स्पर्श कहेवाय. अहिं भावेध
प्रत्यय आवे तेने फासफंसफरिसछिवछिवाहालुंखालिहा० ए सूत्रथी स्पर्शने स्थानं
फास आदेश आय. पठी अतःसेडोंः ए सूत्रथी फासो रूप आय. सं. पार्श्व तेने सर्वत्र
ए सूत्रे र तथा वनो लुक् आय. लुसयवरदीर्घः शपोःसः क्लीवे सम् मोनु० ए
सूत्रोथी पासं रूप आय. सं. शीर्ष तेने शपोः सः सर्वत्र क्लीवे सम् मोनु० ए सू
त्रोथी सीसं रूप आय. सं. ईश्वर तेने सर्वत्र शपोः सः अतःसेडोंः ए सूत्रोर्थ
ईसरो रूप आय. सं. द्वेष्य तेने कगटड० अधोमनयां अतःसेडोंः ए सूत्रोथी वेसो
रूप आय. सं. लास्य तेने अधोमनयां क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी लासं रूप
आय. एवी रीते सं. आस्य तेनु आसं रूप आय. सं. प्रेष्य तेने सर्वत्र अधो
मनयां शपोः सः अतःसेडोंः ए सूत्रोथी पेसो रूप आय. सं. अवमाल्य तेने अवा
पोतः अतःपोते अधोमनयां क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी ओमालं रूप आय. सं.
आज्ञा तेने अज्ञोर्णः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी आणा रूप आय. सं. आज्ञप्ति तेने
अज्ञोर्णः नोणः कगटड० अनादौ अक्लीवेदीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी आणत्ती
रूप आय. सं. आज्ञापनं तेने अज्ञोर्णः क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी आणावणं
रूप आय. सं. व्यस्र तेने सर्वत्र अधोमनयां वक्रादावतः क्लीवे सम् मोनु०
ए सूत्रोथी तंसं रूप आय. सं. संध्या तेने साध्वत्य० अंत्यव्यं० सूत्रोथी संज्ञा रूप
आय. सं. विध्य तेने साध्वधस० अतःसेडोंः ए सूत्रोथी विज्ञो रूप आय. सं. कांस्य
तेने ह्रस्वःसंयोगे अधोमनयां शपोःसः कगचज० बाहुलकपणुं ठे तेथी संधि
आय पठी समानानां दीर्घः अतःसेडोंः ए सूत्रोथी कंसालो रूप आय. ॥ ए२ ॥

रहोः ॥ ए३ ॥

रेफहकारयो द्वित्वं न जवति ॥ रेफः शेषो नास्ति ॥ आदेश. सुन्देरं ।
वम्हचेरं । पेरन्तं ॥ शेषस्य । हस्य । विहलो ॥ आदेशस्य । कहावणो ॥

मूल भाषांतर. रेफ अने हकारनो विज्ञाव न आय. अहीं रेफ शेष होयतो न
आय. आदेशनां उदाहरण- सं. सौंदर्य तेनु सुन्देरं आय. सं. ब्रह्मचर्य तेनु वम्हचेरं

प्राय. सं. पर्यंत तेनुं पेरन्तं आय. शेष हकारनां उदाहरण- जेम- सं. विहल तेनुं विहलो आय. आदेशनां उदाहरण- जेम सं. कार्षापण तेनुं कहावणो रूप आय. ए३

॥ टुंठिका ॥

रश्च हश्च रहौ तयोः ७१ सौंदर्य- उत्सौंदर्यवस्तौ सुपत्सय्यादौ द दे ब्रह्मचर्यं तुर्यं सौंदर्यं यस्य रः क्लीबे सम् मोनु० सुन्देरं । ब्रह्मचर्य- सर्वत्र रलुक् कचित् अपि अस्य ह्यः ब्रह्मचर्ये च ब्रह्मचर्यं तूर्यं सौंदर्यं यस्य रः ११ क्लीबेसम् मोनु० बंहचेरं । पर्यंत वल्युत्कर पर्यंताश्चर्येवा पपे एतः पर्यंते यस्य रः ११ क्लीबे सम् मोनु० पेरन्तं । विहल- सर्वत्र हलुक् ११ अतःसेडोंः विहलो । कार्षापण-ह्रस्वःसंयोगे क कार्षापणे हः यस्य हः पोवः ११ अतःसेडोंः कहावणो ॥ ए३ ॥

टीका भाषांतर. र अने हनो विर्जाव न आय. सं. सौंदर्य तेने ओत्सौंदर्य० ब्रह्मचर्य० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सुन्देरं रूप आय. सं. ब्रह्मचर्य तेने सर्वत्र कचित्म्होऽपि ब्रह्मचर्ये क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी वम्हचेरं रूप आय. सं. पर्यंत तेने वल्युत्कर० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पेरन्तं रूप आय. सं. विहल तेने सर्वत्र अतःसेडोंः ए सूत्रोथी विहलो रूप आय. सं. कार्षापण तेने ह्रस्वः-संयोगे कार्षापणे हः पोवः अतःसेडोंः ए सूत्रोथी कहावणो रूप आय. ॥ ए३ ॥

धृष्टद्युम्ने णः ॥ ए४ ॥

धृष्टद्युम्नशब्दे आदेशस्य णस्य द्वित्वं न जवति ॥ धट्ज्जुणो ॥

मूल भाषांतर. धृष्टद्युम्न शब्दना आदेशना णनो विर्जाव न आय. सं. धृष्टद्युम्न तेनुं धट्ज्जुणो रूप आय.

॥ टुंठिका ॥

धृष्टद्युम्न ७१ ण ११ धृष्टद्युम्न-कृतोऽत् धृष्टस्यानुष्टेष्टासंदष्टो षस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व ठ ट थ जः द्युजु अनादौ द्वित्वं मज्ञोर्णः मस्य णः अतःसेडोंः धट्ज्जुणो ॥ ए४ ॥

टीका भाषांतर. धृष्टद्युम्न शब्दना आदेशना ण नो विर्जाव आय. सं. धृष्टद्युम्न तेने कृतोऽत् षस्यानुष्टे अनादौ० द्वितीय० अनादौ० मज्ञोर्णः अतःसेडोंः ए सूत्रोथी धट्ज्जुओ एवं रूप आय. ॥ ए४ ॥

कर्णिकारे वा ॥ ए५ ॥

कर्णिकारशब्दे शेषस्य णस्य द्वित्वं वा न जवति ॥ कर्णिआरो ॥ कर्णिआरो

मूल भाषांतर. कर्णिकार शब्दना शेष णनो विकल्पे द्विर्जाव आय. सं. कर्णिकार तेनां कणिआरो कणिआरो एवां रूप आय. ॥ ९५ ॥

॥ टुंडिका ॥

कर्णिकार ७१ वा ११ कर्णिकार— सर्वत्र रलुक् अनेन वा द्वित्वं न जवति यत्र जवति तत्र अनादौ द्वित्वं कगचजेति कलुक् ११ अतःसेडोः कणिआरो । पक्षे कर्णिकार सर्वत्र रलुक् कगचजेति कलुक् ११ अतः सेडोः कणिआरो ॥ ९५ ॥

टीका भाषांतर. कर्णिकार शब्दना शेष णनो विकल्पे द्विर्जाव न आय. सं. कर्णिकार तेने सर्वत्र चालता सूत्रे विकल्पे द्विर्जाव न आय. ज्यारे द्विर्जाव आय त्यारे अनादौ द्वित्व कगचज अतःसेडोः ए सूत्रोथी कणिआरो रूप आय. पक्षे कर्णिका तेने सर्वत्र कगचज अतः सेडोः ए सूत्रोथी कणिआरोरूप आय. ॥ ९५ ॥

दृष्टे ॥ ९६ ॥

दृष्टशब्दे शेषस्य द्वित्वं न जवति ॥ दरिअ— सीहेण ॥

मूल भाषांतर. दृष्ट शब्दना शेषनो द्विर्जाव न आय. सं दृष्टारिसिंहेन तेनुं दरिअ—सीहेण एवुं रूप आय. ॥ ९६ ॥

॥ टुंडिका ॥

दृष्ट ७१ दृष्टारिसिंह— अरिर्दृष्टेदृष्टस्य अरिः कगटडेति पलुक् सिंह ३१ मांसादेर्वा अनुस्वार लुक् ईर्जिह्वासिंहत्रिंशविंशतौ त्या ३१ टाआमोर्णः टास्थाने ए टाणशस्येत् हे दरिअसीहेण ॥ ९६ ॥

टीका भाषांतर. दृष्ट शब्दना शेषनो द्विर्जाव न आय. सं. दृष्टारिसिंह एटवे (गर्व पामेला शत्रुर्जमां सिंह समान) तेने अरिर्दृष्टे कगटड० ए सूत्रोथी दरिअ रूप आय. सं. सिंह तेने मांसादेर्वा ईर्जिह्वासिंहत्रिंश० टाआमोर्णः टाणशस्येत् ए सूत्रोथी सीहेण रूप आय. सर्व सूत्रोथी दरिअसीहेण एवुं रूप आय. ९६

समासे वा ॥ ९७ ॥

शेषादेशयोः समासे द्वित्वं वा जवति ॥ नश्-ग्गामो नश्गामो । कुसुम-प्पयरो । कुसुम-पयरो । देव-त्थुई देवथुई । हर-खन्दा । हरखन्दा । आणाल-खम्मो । आणाल-खम्मो ॥ बहुलाधिकारादशेषादेशयोरपि स-प्पिवासो स-पिवासो । वरू-प्फलो वरू-फलो । मलय-सिहर ख-

एडं मलय-सिहर-खण्डं । पम्मुकं पमुकं । अदंसणं अदंसणं । पडि-
कूलं पडिकूलं तेल्लोकं तेल्लोकं इत्यादि ॥

मूल भाषांतर. शेष तथा आदेशने समासमां विकल्पे द्विर्जाव आय. सं. नदी-
ग्राम तेनां नई-गगामो नई-गामो एवां रूप आय. सं. कुसुमप्रकर तेनां कुसुम-
प्पयरो कुसुम-पयरो एवां रूप आय. सं. देवस्तुति तेनां देव-त्थुई देव-थुई एवां
रूप आय. सं. हरस्कंदाः तेनां हर-खन्दा हर-खन्दा एवां रूप आय. सं. आलान-
स्तंभ तेनां आणाल-खम्भो आणाल-खम्भो एवां रूप आय. बहुलअधिकार ठे
तेथी शेष आदेशने पण आय. सं. सपिपास तेनां सप्पिवासो स-पिवासो सं. बद्ध-
फलः तेनां बद्धफलो बद्ध-फलो एवां रूप आय. सं. मलयशिखरखण्ड तेनां मलय
सिहर-खण्डं एवां रूप आय. सं. प्रमुक्त तेनां पमुकं पमुकं एवां रूप आय. सं. अदर्श-
न तेनां अदंसणं अदंसणं एवां रूप आय. सं. प्रतिकूलं तेनां पडिकूलं पडिकूलं
एवां रूप आय. सं. त्रैलोक्य तेनां तेल्लोकं तेल्लोकं एवां रूप आय. ॥ ९९ ॥

॥ दुंडिका ॥

समास ७१ वा ११ नदीयुक्तो ग्रामो नदीग्रामः दीर्घह्रस्वौमिथोवृत्तौ
दी दि कगचजेति दलुक् सर्वत्र रलुक् अनेन वा द्वित्वं गग ११ अतः-
सेडोः नई-गगामो । पदे-नदीग्राम- दीर्घह्रस्वौमिथोवृत्तौ दी दि क-
गचजेति दलुक् सर्वत्र रलुक् ११ अतःसेडोः नईगामो कुसुम-प्रकर-स-
र्वत्र रलुक् अनेन वा द्वित्वं पप कगचजेति कलुक् ११ अतःसेडोः कुसु-
मप्पयरो । पदे कुसुम-पयरो । देवस्तुति-स्तस्यथोऽसमस्तस्तंवे वा
स्त थ अनेन वाद्वित्वं द्वितीयतुर्ययोरुपरि० पूर्व थ त कगचजेति त-
लुक् ११ अक्कीवे दीर्घः अंत्यव्यं० सलुक् देव-त्थुई पदे देवस्तुति-स्त-
स्य थोऽसमस्त० स्त थ कगचजेति तलुक् ११ अक्कीवे दीर्घः अंत्यव्यं०
सलुक् । देव-थुई । हरश्च स्कन्दश्च हरस्कन्दौ शुष्कास्कंदे वा स्कस्य खः अ-
नेन वा द्वित्वं द्वितीयतुर्य० पूर्व ख क १२ द्विवचनस्य बहुवचनं १३ जस्रशस्
डसित्तोद्गामिदीर्घः द दा जस्रशसोर्लुक् हरखन्दा । पदे हरस्कन्दौ ।
शुष्कास्कंदे वा स्कस्य खः पूर्ववत् हरकन्दा । आलान-स्तंभ-आलान-
श्चासौ स्तंभश्च आलानस्तंभः आलानेलनोः लानस्थाने नाल नोणः स्तंभेऽ-
स्तंवे वा स्तस्य खः अनादौ द्वित्वं द्वितीयतुर्य० पूर्व-स्क कः ११ अ-
तः सेडोः आणालस्कंभो पदे आलानस्तंभ- द्वित्वं मुक्त्वा शेषं पूर्वव-

त् । आणा पूर्ववत् आणालखंजो । सपिपासः सहपिपासया वर्तते यः स
 सपिपासः पुरुषः बहुलाधिकारात् शेषादेशौ मुक्त्वा अन्यत्रापि जवति
 द्वित्वं ततो अनेन वा द्वित्वं पि प्पि पोवः पस्य वः ११ अतः सेडोः सप्पि-
 वासो । बरुफलः बरुं फलं यत्र स बरुफलः अनेन वा द्वित्वं द्वितीयतुर्यं
 पूर्व फ प ११ अतः सेडोः बरुफलो । पद्मे बरुफलो । मलयशिखर-
 खंडम् । शषोः सः खघथं खस्य डः अनेन वा द्वित्वं म्मु शक्तमुक्तदष्ट-
 रुणामृडुत्वे को वा कस्य कः ११ अनादौ द्वित्वं क्लीवे सम् मोनुं मल-
 य-सिहर-खण्डं पद्मे द्वित्वं मुक्त्वा मलय-सिहर-खंडं । प्रमुक्त-
 सर्वत्र रलुक् अनेन वा द्वित्वं म्मु शक्तमुक्तदष्टं तस्य कः अनादौ
 द्वित्वं ११ क्लीवे सम् पम्मुक्कं । पद्मे प्रमुक्त मस्य द्वित्वं मुक्त्वा । शेषं पू-
 र्ववत् पम्मुक्क- । अदर्शन वक्रादावंतः अनुस्वारः दं अनेन वा द्वित्वं
 अदंसणं तथा अदंसणं । प्रतिकूलं-अनेन वा द्वित्वं कूकू ११ क्लीवे
 सम् मोनुं पडिकूलं पद्मे प्रतिकूल द्वित्वं मुक्त्वा शेषं पूर्ववत् पडिकूलं ।
 त्रैलोक्य-एतएत् त्रै त्रै सर्वत्र रलुक् अनेन वा द्वित्वं लो ह्यो अधो-
 मनयां यलुक् अनादौ द्वित्वं ११ क्लीवे सम् मोनुं तेह्लोकं । पद्मे ते-
 लोकं पूर्ववत् ॥ ए७ ॥

दृस ७१ णांतर. शेष अने आदेशने समासमां विकल्पे विर्जाव न आय. सं. नदीग्राम
 मांसादेर्वा अम) तेने दीर्घह्रस्वौ० कगचज० सर्वत्र चालता सूत्रे विकल्पे वि-
 आमोर्णः ७१. सेडोः ए सूत्रोथी नईगगामो एवं रूप आय. पद्मे सं. नदीग्राम तेने
 कगचज० सर्वत्र अतःसेडोः ए सूत्रोथी नई-गगामो एवं रूप आय. सं.
 टीका ४ र तेने सर्वत्र चालता सूत्रे विकल्पे द्विर्भाव आय. कगचज० अतःसेडोः
 (गर्व पामेड कुसुम-प्पयरो रूप आय. पद्मे सं. कुसुम-प्रकर तेने विर्जाव न आय एद-
 अ रूप आ म-प्पयरो एवं रूप आय. सं. देवस्तुति तेने स्तस्यथोऽसमस्त० चालता सूत्रे
 शस्येत् ए र्जाव आय. पगी द्वितीयतुर्यं० कगचज अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यंज० ए
 थुई रूप आय. पद्मे देवस्तुति तेने स्तस्यथोऽसमस्त० कगचज० अक्ली-
 शेषादेशयोः रंजन० ए सूत्रोथी देव-थुई रूप आय. सं. हरस्कन्दौ (शंकर अने
 शुष्कास्कंदेवा० चालता सूत्रे विकल्पे विर्जाव आय. द्वितीयतुर्यं०
 प्पयरो । कुसुम-नं जस्रशस्रडसित्तोडामि० जस्रशस्रोलुक् ए सूत्रोथी हर-
 आणाल-खम्मो । पद्मे सं. हरस्कन्दौ तेने शुष्कास्कंदेवा वाकी विर्जाव शिवा-
 स-प्पिवासो स-पिक्कन्दा रूप आय. सं. आलानस्तंभ (हाथी बांधवानो खीलो,

तेने आलाने नलो० ए सूत्रे लानने स्थाने नाल आय. पढी नोणः स्तंभेऽस्तंवे
अनादौ० द्वितीयतुर्य० अतःसेडोः ए सूत्रोथी आणालखंभो एवं रूप आय. पढे
सं. आलानस्तंभ तेने दिर्जाव शिवाय बीजां सूत्रोथी आणालखंभो एवं रूप आय.
सं. सपिपासः (तृणा सहित पुरुष) अहिं बहुल अधिकारथी शेष-आदेशने मुकीने
पण दिर्जाव आय. तेथी तेने चावता सूत्रे विकल्पे दिर्जाव आय. पढी पोवः
अतःसेडोः ए सूत्रोथी सपिपासो रूप आय. तथा सपि-वासो रूप आय. सं. बद्ध-
फलः (जेमां फल बांध्युं ते ते) तेने चावता सूत्रे दिर्जाव आय. पढी द्वितीयतुर्य०
अतःसेडोः ए सूत्रोथी बद्धफलो रूप आय. पढे बद्धफलो रूप आय. सं. मलय-
शिखरखंडम् तेने शषोः सः खघथ० चावता सूत्रे विकल्पे दिर्जाव आय. पढी
शक्तमुक्तदृष्टा० अनादौ० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी मलय-सिहरखण्डं एवं
रूप आय. पढे दिर्जाव मुकी बीजां सूत्रोथी मलय-सिहर-खण्डम् एवं रूप आय. सं.
प्रमुक्त तेने सर्वत्र चावता सूत्रे विकल्पे दिर्जाव आय. शक्तमुक्तदृष्ट० अनादौ०
क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी प्रमुक्त रूप आय. पढे सं. प्रमुक्त तेने दिर्जाव शिवाय
बीजां सूत्रोथी प्रमुक्त एवं रूप आय. सं. अदर्शन तेने वक्रादावंतः चावता सूत्रे वि-
कल्पे दिर्जाव आय. एटले अदंसणं एवं रूप आय. पढे अदंसणं रूप आय. सं. प्रति-
कूल तेने चावता सूत्रे विकल्पे दिर्जाव आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पडिकूलं
रूप आय. पढे दिर्जाव शिवाय बीजां सूत्रोथी पडिकूलं रूप आय. सं. त्रैलोक्य तेने
ऐतएत् सर्वत्र चावता सूत्रे दिर्जाव आय. अधोमनयां अनादौ० क्लीबे सम् मोनु०
ए सूत्रोथी तेल्लोकं रूप आय. पढे सं. त्रैलोक्य तेनुं तेल्लोकं आय. ॥ ए७ ॥

तैलादौ ॥ ए८ ॥

तैलादिषु अनादौ यथादर्शनमन्यस्यानन्यस्य च व्यंजनस्य द्वित्वं
जवति ॥ तेह्वं मण्डुको । वेह्वं । उज्जू । विड्डा । बहुत्तं ॥ अनन्त्यस्य ।
सोत्तं । पेम्मं । जुवणं ॥ आर्षे । पडिसोत्तं । विस्सोअसिआ ॥ तैल ।
मंडूक । विचकिल । ऋजु । ब्रीडा । प्रभूत । स्रोतस् । प्रेमन् । यौवन इत्यादि ॥

मूल भाषांतर. तैलादिशब्दोना आदि न होय तेवा यथाक्रमे अंत्य अने अंत्ये न होय तेवा
व्यंजननो दिर्जाव आय. सं. तैलम् तेनुं तेह्वं आय. सं. मण्डुक तेनुं मण्डुको आय. सं.
विचकिल तेनुं वेह्वं आय. सं. ऋजु तेनुं उज्जू आय. सं. ब्रीडा तेनुं विड्डा आय. सं.
प्रभूत तेनुं बहुत्तं आय. अंत्ये न होय तेना उदाहरण- सं. स्रोतस् तेनुं सोत्तं आय. सं.
प्रेमन् तेनुं पेम्मं आय. सं. यौवनम् तेनुं जुवणं आय. आर्षप्रयोगमां-सं. प्रतिश्रोतस्
तेनुं पडिसोओ रूप आय. सं. विश्रोतसिका तेनुं विस्सोअसिआ रूप आय. ॥ ए८ ॥

॥ दुंदिका ॥

तैलं आदिर्यस्य स तैलादि ७१ तैल- ऐत एत् ते ते अनेन द्वित्वं ह्य ११

क्लीवे सम् मोनु० तेह्वं मंडूकअनेन द्वित्वं क ह्रस्वः संयोगे एडू एनु ११
 अतः सेडोः मण्डूको । विचकिल- विचकिलायस्कारे विवे देर्लुक् अ-
 नेन द्वित्वं क्लीवे सम् मोनु० वेह्वं । ऋजु उहत्वादौ ऋ उ अनेन
 द्वित्वं जु ११ अक्लीवे दीर्घः जु अंत्यव्यं० सलुक् उज्जू । व्रीडा- सर्वत्र
 रलुक् अनेन द्वित्वं ड्वा ह्रस्वः संयोगे वी वि ११ अंत्यव्यं० सलुक् विड्वा ।
 प्रभूत सर्वत्र रलुक् खघथ० जू । हू अनेन द्वित्वं त ह्रस्वः संयोगे हू हु
 ११ क्लीवे सम् मोनु० पोवः बहुत्तं । श्रोतस् सर्वत्र रलुक् शपोः सः
 अनेन द्वित्वं अंत्यव्यं० सलुक् ११ क्लीवे सम् मोनु० सोत्तं । प्रेमन् स-
 र्वत्र रलुक् अनेन द्वित्वं म्म अंत्यव्यं० नलुक् ११ क्लीवे सम् मोनु०
 पेम्मं । यौवन- औतउत् । यौ यो आदेर्योऽजः यो जो अनेन द्वित्वं व-
 व नोणः ११ क्लीवे सम् मोनु० जोवणं । आर्षे प्रतिश्रोतस् पडिसोउ ।
 विश्रोतसिका विस्सोअसिआ ॥ ९८ ॥

टीका भाषांतर. तैल विगेरे शब्दोने आदिमां न होय तेवा अंत्य अने अंत्य न
 होय तेवा व्यंजननो द्विर्जाव आय. सं. तैल तेने ऐतएत् चालता सूत्रे द्विर्जाव आय.
 क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी तेह्वं रूप आय. सं. मंडूक तेने चालता सूत्रे द्विर्जाव आय.
 ह्रस्वःसंयोगे अतः सेडोः ए सूत्रोथी मण्डूको रूप आय. सं. विचकिल तेने विचकि-
 लायस्का० चालता सूत्रे द्विर्जाव आय. क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी वेह्वं
 रूप आय. सं. ऋजु तेने उहत्वादौ चालता सूत्रे द्विर्जाव आय. अक्लीवे दीर्घः
 अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी उज्जू रूप आय. सं. व्रीडातेने सर्वत्र चालता सूत्रे द्विर्जाव आय.
 ह्रस्वःसंयोगे अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी विड्वा रूप आय. सं. प्रभूत तेने सर्वत्र० खघथ०
 चालता सूत्रे द्विर्जाव आय. ह्रस्वःसंयोगे क्लीवे सम् मोनु० पोवः ए सूत्रोथी बहुत्तं
 रूप आय. सं. श्रोतस् तेने सर्वत्र शपोः सः चालता सूत्रे द्विर्जाव अंत्यव्यं० क्लीवे
 सम् मोनु० ए सूत्रोथी सोत्तं रूप आय. सं. प्रेमन् तेने सर्वत्र चालता सूत्रे द्विर्जाव
 आय. अंत्यव्यं० क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पेम्मं रूप आय. सं. यौवन तेने औत-
 औत् आदेर्योऽजः चालता सूत्रे द्विर्जाव आय. नोणः क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी
 जोवणं रूप आय. आर्षप्रयोगमां सं. प्रतिश्रोतस् तेनुं पडिसोओ आय. सं. विश्रो-
 तसिका तेनुं विस्सोअसिआ रूप आय. ॥ ९८ ॥

सेवादौ वा ॥ ९९ ॥

सेवादिपु अनादौ यथादर्शनमन्त्यस्यानन्त्यस्य च द्वित्वं वा जवति ॥
 सेवा सेवा ॥ नेडुं नीडं । नक्खा नहा । निहितो निहितं । वाहितो

वाहिउ । माउक्कं माउअं । एक्को एउ । कोउहल्लं कोउहलं । वाउल्लो
वाउलो । थुल्लो थोरो । हुत्तं हूअं । दइव्वं दइवं । तुण्हक्को तुण्हउं ।
मुक्को मूउं । खण्णू । खाणू थिण्णं थीणं ॥ अन्नन्त्यस्य अम्महक्केरं अम्महक्केरं ।
तंच्चेअ तंच्चेअ । सोच्चिअ सोचिअ । सेवा । नीड नख । निहित । व्या-
हृत । मृडुक । एक । कुतूहल । व्याकुल । स्थूल । हूत । दैव । तूष्णी-
क । मूक । स्थाणु । स्त्यान । अस्मदीय । चेअ । चिअ । इत्यादि ॥

मूल भाषांतर. सेवादि शब्दोने आदि न होय तेवा यथाक्रमे अंत्यनो तथा अंत्य
न होय तेनो विकल्पे द्विर्जाव आय. सं. सेवा तेनां सेव्वा सेवा एवां रूप आय. सं.
नीडं तेनां नेडुं नीडं एवां रूप आय. सं. नखा तेना नक्खा नहा एवां रूप आय. सं.
निहित तेना निहित्तो निहिओ रूप आय. सं. व्याहृत तेनां वाहित्तो वाहिओ रूप
आय. सं. मृडुक तेनां माउक्कं माउअं रूप आय. सं. एक तेनां एक्को एओ रूप आय. सं.
कुतूहल तेनां कोउहल्लं कोउहलं एवां रूप आय. सं. व्याकुल तेनां वाउल्लो वाउलो रूप
आय. सं. स्थूल तेनां थुल्लो थोरो एवां रूप आय. सं. हूत तेनां हुत्तं हूअं एवां रूप आय. सं.
दैव तेनां दइव्वं दइवं रूप आय. सं. तूष्णीक तेनां तुण्हक्को तुण्हओ रूप आय. सं.
मूक तेनां मुक्को मूओ रूप आय. सं. स्थाणु तेनां खण्णू खाणू रूप आय. सं. स्त्यान
तेनां थिण्णं थीणं रूप आय. अंत्य न होय तेनां उदाहरण- सं. अस्मदीय तेनां अम्मह-
क्केरं तथा अम्महक्केरं एवां रूप आय. तेमज सं. चेअ चिअ तेनां तंच्चेअ तंच्चेअ
रूप आय. तेमज सोच्चिअ सोचिअ एवां रूप आय.

॥ ढुंढिका ॥

सेवादि ७१ वा ११ सेवा अनेन वा द्वित्वं ११ अंत्यव्यं सलुक् सेव्वा पक्षे
सेवा । नीड नीरुपीठेवा नी ने अनेन द्वित्वं ड ११ क्लीवे सम् मोनु०
नेडुं । पक्षे नेडं । नख-अनेन वा द्वित्वं द्वितीयस्य पूर्व-ख-क १३ ज-
स्रशसोद्गमि दीर्घः जस्रशसोर्लुक् नखा पक्षे नख खघथ० ख ह नह
जश्रशस् दीर्घः जस्रशसोर्लुक् नहा निहित- अनेन द्वित्वं त्त ११ अतः
सेडोः निहित्तो । पक्षे निहित- कगचजेति तलुक् ११ अतः सेडोः नि-
हिउं व्याहृत- अधोमनयां १३ यलुक् श्त्कृपादौ ह हि अनेन
वा द्वित्वं त्त ११ अतः सेडोः वाहित्तो । पक्षे व्याहृतः अधोमनयां यलु-
क् श्त्कृपादौ ह हि कगचजेति तलुक् ११ अतः सेडोः वाहिउं मृडुक-
कृशमृडुकमृडुत्वे मृ मा कगचजेति दलुक् अनेन वा द्वित्वं क ११ क्ली-

वे सम् मोनु० माउक्कं पदे द्वित्वं विना कगचजेति क्लुक् माउअं ।
 एक-अनेन वा द्वित्वं क ११ अतः सेडोः एको पदे कगचजेति क्लुक्
 एको । कुतूहल-ऐतएत् कौ को कुतूहले वाहस्वः स्यात् तू तु कगचजेति
 त्लुक् अनेन वा द्वित्वं ह्य ११ क्लीवे सम् मोनु० कोउहल्लं । पदे
 द्वित्वं विना शेषं पूर्ववत् कोउहल्लं व्याकुल- अधोमनयां यलुक्
 कगचजेति यलुक् क्लुक् अनेन वा द्वित्वं ११ अतःसेडोः पदे
 वाउलो । स्थूल-कगटडेति सलुक् अनेन वा द्वित्वं ह्य ह्रस्वः संयोगे
 थू थु ११ क्लीवे सम् मोनु० थुल्लं पदे स्थूल-उत्कूष्मांडीतूणीरे स्थूस्थो
 कगटडेति सलुक् स्थूले लोरः वा लस्य रः ११ क्लीवे सम् मोनु० थोरं ।
 हूत- अनेन वा द्वित्वं त्त ह्रस्वः संयोगे हू हु ११ क्लीवे सम् मोनु० हुत्तं
 पदे हूत-कगचजेति त्लुक् ११ क्लीवे सम् मोनु० हूअं । देव एव दैव
 दैदश् अनेन वा द्वित्वं ११ क्लीवे सम् मोनु० दश्वं पदे दैव द्वित्वं वि-
 ना पूर्ववत् दश्वं । तूष्णीक- ह्रस्वः संयोगे तू तु सूक्ष्मस्वप्नस्वहृहृद्वणां
 अनेन वा द्वित्वं क ँह्रस्वः संयोगे एही एिह ११ अतः सेडोः तूणिहको
 । पदे तूष्णीक-द्वित्वं विना कगचजेति त्लुक् तूणिहउ । मूक-अनेन
 वा द्वित्वं ँह्रस्वः संयोगे मू मु ११ अतःसेडोः मुको पदे मूक- कगच-
 जेति क्लुक् मुउ । स्थाणु- स्थाणा स्था खा अनेन वा द्वित्वं
 णु- ँह्रस्वः संयोगे ख अक्लीवे दीर्घः । अंत्यव्यं० सलुक् खण्ण पदे
 स्थाणु स्थाणा वहरे स्था खा ११ अक्लीवे दीर्घः खाणु स्त्यान ईस्त्या
 नखट्वाटेस्त्या स्ती अधोमनयां यलुक् स्ती स्तस्यथो स्तीथी नोणः अंत्य-
 व्यं० सलुक् अनेन वा द्वित्वं ण ह्रस्वः संयोगे थी थि । ११ क्लीवे सम् मोनु०
 थिणं पदे स्त्यान ईस्त्यानखट्वाटे अधोमनयां स्तस्यथो स्तीथी नोणः
 ११ क्लीवे सम् मोनु० थीणं अस्मदीय-पद्मश्मष्मस्मह्मां स्मस्य हः
 इदमर्थं केरश् यस्य केरः कगचजेति दलुक् अनेन वा द्वित्वं के के
 अम्हकेरं पदे अस्मदीयं द्वित्वं मुक्त्वा शेषं पूर्ववत् अह्यकेरं । नद एव अं-
 त्यव्यं० दलुक् ११ क्लीवे सम् मोनु० तंणिअवे अवि अवेति एवस्य
 वे अनेन वा द्वित्वं व्वे ११ अंत्यव्यं० सलुक् ११ तंवे पदे द्वित्वं मु-

क्त्वा शेषं पूर्ववत् नद एव अंत्यव्यं० दलुक् एतदश्च तसौ क्लीबे मस्य
सः ११ अतः सेडोः सोविअं वे अत्वएव विश्व अनेन वादित्वं वि ११ अं-
त्यव्यं० सलुक् सोचिश्च एते दित्वं मुक्त्वा सोचिश्च ॥ एए ॥

टीका भाषांतर. सेवादि शब्दोने आदि न होय तेवा यथाक्रमे अंत्यनो तथा अंत्य
न होय तेनो विकट्टे विर्जाव आय. सं. सेवा तेने चालता सूत्रथी विकट्टे विर्जाव आय.
पढी अंत्यव्यं० ए सूत्रे सेव्वा एवुं रूप आय. पहे सेवा रूप आय. सं. नीड तेने नी-
डपीठेवा चालता सूत्रे विर्जाव आय. क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी नेड्डुं रूप आय. सं.
नख तेने चालता सूत्रे विकट्टे विर्जाव आय. द्वितीयतुर्य० जस् शसोद्रामिदीर्घः
जस् शसोर्लुक् ए सूत्रोथी नखा रूप आय. पहे नख तेने खघथ० जस् शस् दीर्घः
जस् शसोर्लुक् ए सूत्रोथी नहा रूप आय. सं. निहित तेने चालता सूत्रे विर्जाव
आय अतःसेडोः ए सूत्रोथी निहितो रूप आय. पहे सं. निहित तेने कगचज०
अतःसेडोः ए सूत्रोथी निहिओ रूप आय. सं. व्याहृत तेने अधोमनयां इत्कृपादौ
चालता सूत्रे विकट्टे विर्जाव आय. अतःसेडोः ए सूत्रोथी वाहितो रूप आय. पहे सं.
व्याहृत तेने अधोमनयां इत्कृपादौ कगचज० अतःसेडोः ए सूत्रोथी वाहिओ
रूप आय. सं. मृदुक तेने कृशमृदुकमृदुत्वे कगचज चालता सूत्रे विकट्टे विर्जाव
आय. क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी माउक्कं रूप आय. पहे विर्जाव शिवाय कगचज ए
सूत्रे माउअं रूप आय. सं. एक तेने चालना सूत्रे विकट्टे विर्जाव आय. अतःसेडोः
ए सूत्रोथी एक्को रूप आय. पहे. कगचज ए सूत्रे एको रूप आय. सं. कुतूहल तेने
एत एत् बाह्रस्वःस्यात् कगचज चालता सूत्रे विकट्टे विर्जाव आय. क्लीबेसम् मोनु०
ए सूत्रोथी कोडहल्लं रूप आय. पहे विर्जाव विना बाकी पूर्ववत् आय एदळे कोडहल्लं
रूप आय. सं. व्याकुल तेने अधोमनयां कगचज चालता सूत्रे विकट्टे विर्जाव आय.
अतःसेडोः ए सूत्रोथी वाउल्लो रूप आय. पहे वाउलो आय. सं. स्थूल तेने कगटड
चालता सूत्रे विकट्टे विर्जाव आय. ह्रस्वःसंयोगे क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी थुल्लं रूप
आय. पहे स्थूल तेने ओत्कूष्मांडी० कगटड० स्थूले लोरः क्लीबेसम् मोनु० ए सू-
त्रोथी थोरं रूप आय. सं. हृत तेने चालता सूत्रे विकट्टे विर्जाव आय. ह्रस्वःसंयोगे
क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी हुत्तं रूप आय. पहे सं. हृत तेने कगचज क्लीबेसम्
मोनु० ए सूत्रोथी हूअं रूप आय. सं. दैव तेने दै दइ चालता सूत्रे विकट्टे विर्जाव
आय. क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी दइव्वं रूप आय पहे सं. दैव तेने विर्जाव शिवाय
पूर्ववत् सूत्रोथी दइवं रूप आय. सं. तूष्णीक तेने ह्रस्वःसंयोगे सूक्ष्मन्नस्त्र० चालता
सूत्रे विकट्टे विर्जाव आय. पढी ह्रस्वःसंयोगे अतःसेडोः ए सूत्रोथी तुण्हक्को रूप
आय. पहे. सं. तूष्णीक तेने विर्जाव शिवाय कगचज ए सूत्रथी तुण्हओ रूप आय.
सं. मूक तेने चालता सूत्रे विकट्टे विर्जाव आय. पढी ह्रस्वःसंयोगे अतःसेडोः ए सू-
त्रोथी मुक्को रूप आय. पहे मूक तेने कगचज ए सूत्र लागी मुओ रूप आय. सं.

स्थाणु तेने स्थाणा वहरे ए सूत्रे स्थानो खा आय. पठी आ चालता सूत्रे वि
कट्टे द्विर्जाव आय. ह्रस्वःसंयोगे अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी खाणू रूप आय
पट्टे स्थाणु तेने स्थाणा वहरे अक्लीवे दीर्घः ए सूत्रोथी खाणू रूप आय. सं
स्त्यान तेने ईस्त्याखल्वा० ए सूत्रे स्त्यानोस्ती आय. अधोमनयां स्तस्य थोऽसमस्त
अंत्यव्यं० चालता सूत्रे विकट्टे द्विर्जाव आय. पठी ह्रस्वःसंयोगे क्लीबेसम् मोनु०
सूत्रोथी धीणं रूप आय. पट्टे. सं. स्त्यान तेने ईस्त्यान अधोमनयां स्तस्यथो
नोणः क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी धीणं रूप आय. सं. अस्मदीय तेने पक्ष्म इमष्म
इदमर्थ केरइ कगचज० चालता सूत्रे विकट्टे द्विर्जाव आय. एट्टे अम्हकेरं एवं रूप
आय. पट्टे सं. अस्मदीय तेने द्विर्भाव शिवाय बीजां सूत्रोथी अम्हकेरं रूप आय. सं
नद एव तेने अंत्यव्यं० क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी तंणि अवे एवं रूप आय. सं
एव तेने अन्वि अन्वेत्ति अेवनो वे आय. चालता सूत्रे विकट्टे द्विर्जाव आय. एट्टे
न्वे आय. पठी अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी तंन्वे रूप आय. पट्टे द्विर्भाव शिवाय वार्क
पूर्ववत् आय. सं. नद एव तेने अंत्यव्यंजन० अेतदश्च तसौ क्लीबे मस्य सः अतः
सेडोंः सोचिअं रूप आय. वे तेने अत्व एव ए सूत्रे विअ आय. पठी चालता सूत्रे
विकट्टे द्विर्जाव आय. पठी अंत्यव्यंजन० ए सूत्रे सोच्चिअ रूप आय. पट्टे द्विर्भाव
गेडी बीजां सूत्रोथी सोचिअ एवं रूप आय. ॥ एए ॥

शार्ङ्गं डात्पूर्वोत् ॥ १०० ॥

शार्ङ्गं डात्पूर्वो अकारो जवति ॥ सारङ्गं ॥

मूल भाषांतर. शार्ङ्ग शब्दना ड नी पूर्वे अकार आय. सं. शार्ङ्ग तेनुं सारङ्गं आय.

॥ टुडिका ॥

शार्ङ्गं ७१ ड ५१ पूर्व ११ अत् ११ शार्ङ्गं अनेन शकाररेफयोर्विश्लेषं
कृत्वा पूर्व अः लोकात् ११ क्लीबे सम् मोनु० सारङ्गं ॥ १०० ॥

टीका भाषांतर. शार्ङ्ग शब्दना ड नी पूर्वे अकार आय. सं. शार्ङ्ग तेने चालता
सूत्रे श तथा र नो विश्लेष करी पूर्वे अ आय. पठी लोकात् क्लीबे सम् मोनु० ए
सूत्रोथी सारङ्गं रूप आय.

क्षमा-श्लाघा-रत्नेऽन्यव्यंजनात् ॥ १०१ ॥

एषु संयुक्तस्य यदन्त्यव्यंजनं तस्मात्पूर्वोऽङ्गं जवति ॥ छमा । सलहा ।

रयणं । आर्पे सूक्ष्मेऽपि । सुहृमं ॥ १०१ ॥

मूल भाषांतर. क्षमा श्लाघा अने रत्न ए शब्दोना जोमाहरनो जे अंत्यव्यंजन
तेनी पूर्वे अ आय. सं. क्षमा तेनुं छमा आय. सं. श्लाघा तेनुं सलहा रूप आय.
मं. रत्न तेनुं रयणं रूप आय. आर्प प्रयोगमां पण आय. सं. सूक्ष्म तेनुं सुहृमं रूप आय.

॥ टुंठिका ॥

क्ष्मा च श्लाघा च रत्नं च क्ष्माश्लाघारत्नं तस्मिन् ७१ अंत्यव्यंजन ५१
क्ष्मा क्ष्मा इति विश्लेषं कृत्वा अनेन मात् पूर्व अः लोकात् क्षमायां कौ
क्षस्य छः ११ अंत्यव्यं सल्लुक् क्षमा । श्लाघा— श् ला इति विश्लेषं
कृत्वा अनेन लात् पूर्व अः लोकात् शषोः सः खघथं घा हा ११ अं-
त्यव्यं सल्लुक् सलाहा । रत्न— त् न इति विश्लेषं कृत्वा नपूर्वः लोकात्
कगचजेति तल्लुक् अवर्णो अ य नोणः ११ क्लीबे सम् मोनुं रयणं ।
आर्षे सूक्ष्म ह्रस्वः संयोगे सू सु क्ष् म् इति विश्लेषे मपूर्वः अः
लोकात् ११ क्लीबे सम् मोनुं सुहमं ॥ १०१ ॥

टीका भाषांतर. क्ष्मा श्लाघा रत्न ए शब्दोना जोडाक्षरनो जे अंत्यव्यंजन तेनी
पूर्वे अ आय. सं. क्ष्मा— तेने क्ष् मा एवो विश्लेष करी चावता सूत्रे म नी पेहेला
अ आय. पढी लोकात् क्षमायां कौ क्षस्य छः अंत्यव्यं ए सूत्रोथी छमा एवं रूप
आय. सं. श्लाघा तेने श् ला एवो विश्लेष करी चावता सूत्रे ल नी पूर्वे अ आय पढी
लोकात् शषोः सः खघथं अंत्यव्यं ए सूत्रोथी सलाहा रूप आय. सं. रत्न तेने
त् न एवो विश्लेष करी न पूर्वे अ आय. लोकात् कगचजं अवर्णो नोणः क्लीबे.
सम् मोनुं ए सूत्रोथी रयणं रूप आय. आर्षे प्रयोगमां सं. सूक्ष्म तेने ह्रस्वः संयोगे
आर्षे प्रयोगमां क्ष् म एवो विश्लेष करी म पूर्व अ आय. पढी लोकात् क्लीबे सम्
मोनुं ए सूत्रोथी सुहमं रूप आय. १०१

स्नेहाग्न्योर्वा ॥ १०२ ॥

अनयोः संयुक्तस्यान्त्यव्यंजनात्पूर्वोकारो वा जवति ॥ सण्हो नेहो ॥
अगणी अग्नी ॥

मूल भाषांतर. स्नेह अने अग्नि शब्दना जोडाक्षरना अंत्यव्यंजननी पूर्वे विकल्पे
अ आय. सं. स्नेह तेनां सण्हो नेहो एवां रूप आय. सं अग्नि तेनां अगणी अग्नी
एवां रूप आय.

॥ टुंठिका ॥

स्नेहश्च अग्निश्च स्नेहाग्नी तयोः ७२ वा ११ स्नेह स् न इति विश्लेषे
अनेन वा । न पूर्वः अः लोकात् नोणः ११ अतः सेर्गोः सण्हो । पक्षे
स्नेह ११ कगटमेति सल्लुक् अतः सेर्गोः नेहो । अग्नि— ग् नि इति

विश्लेषे अनेन वा निपूर्वः अः लोकात् नोणः ११ अक्लीवे दीर्घः अंत्यव्यं० सूनुक् अगणी— पक्षे अग्नि— अधोमनयां यूनुक् अनादौ द्वित्वं अक्लीवेदीर्घः अंत्यव्यं० सूनुक् अगणी ॥ १०२ ॥

टीका भाषांतर. स्नेह अने अग्नि शब्दना जोडाहरना अंत्यव्यंजननी पूर्वे विकल्पे अ आय. सं. स्नेह तेने सू न एवो विश्लेष करी चालता सूत्रे विकल्पे न पूर्वक अ आय. पठी लोकात् नोणः अतःसेडोंः ए सूत्रोथी सणेहो रूप आय. पक्षे सं. स्नेह तेने कगडड अतःसेडोंः ए सूत्रोथी नेहो रूप आय. सं. अग्नि तेने गू नि एवो विश्लेष करी चालता सूत्रे विकल्पे नि पूर्वक अ आय. पठी लोकात् नोणः अक्लीवेदीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी अगणी रूप आय. पक्षे— सं. अग्नि तेने अधोमनयां अनादौ० अक्लीवे० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी अगणी रूप आय. १०२

प्लक्षे लात् ॥ १०३ ॥

प्लक्ष शब्दे संयुक्तस्यान्त्यव्यंजनाद्वात्पूर्वोऽद् भवति ॥ पलक्खो ॥

मूल भाषांतर. प्लक्ष शब्दना जोडाहरना अंत्यव्यंजन ल थकी पूर्वे अ आय. सं. प्लक्ष तेनुं पलक्खो रूप आय. १०३

॥ हुंठिका ॥

प्लक्ष ७१ ल ५१ प्लक्ष— प् ल इति विश्लेषे लात् पूर्व अः लोकात् ।
क्षः खः कचित्० अनादौ द्वित्वं द्वितीय तूर्यं० पूर्व ख क ११ अतः
सेडोंः पलक्खो ॥ १०३ ॥

टीका भाषांतर. प्लक्ष शब्दना जोडाहरना अंत्यव्यंजन ल नी पूर्वे अ आय. सं. प्लक्ष तेने प ल एवो विश्लेष करी ल नी पूर्वे अ आय पठी लोकात् क्षः खः कचित् अनादौ० द्वितीयतूर्यं० अतःसेडोंः ए सूत्रोथी पलक्खो रूप आय. १०३

हं-श्री-ही० कृत्स्न-क्रिया-दिष्ट्या स्वित् ॥ १०४ ॥

एषु संयुक्तस्यान्त्यव्यंजनात्पूर्व इकारो भवति ॥ हं । अरिहइ । अ-
रिहा । गरिहा । वरिहो ॥ श्री । सिरी ॥ ही । हिरी ॥ हीतः । हि-
रीओ ॥ अहीकः । अहिरीओ ॥ कृत्स्नः । कसिणो ॥ क्रिया । किरि
आ ॥ आपे तु हयं नाणं किया-हीणं ॥ दिष्ट्या । दिष्टिआ ॥

मूल भाषांतर. हं श्री ही कृत्स्न क्रिया अने दिष्ट्या ए शब्दोना जोडाहरना अंत्यव्यंजननी पूर्वे इकार आय. हंनां उदाहरण— सं. अर्हनि तेनुं अरिहइ रूप

आय. सं. अर्हन् तेनुं अरिहा रूप आय. सं. गर्हन् तेनुं गरिहा रूप आय. सं. बर्हन् तेनुं वरिहो रूप आय. सं. श्री तेनुं सिरी रूप आय. सं. ही तेनुं हिरी रूप आय. सं. हीतः तेनुं हिरीओ रूप आय. सं. अहीकः तेनुं अहिरीओ रूप आय. सं. कृत्स्नः तेनुं कसिणो रूप आय. सं. क्रिया तेनुं किरिया आय. आर्षप्रयोगमां सं. हतं ज्ञानं क्रियाहीनं तेनुं हयं नाणं क्रिया- हीणं एवं रूप आय. सं. दिष्टया तेनुं दिष्टिआ रूप आय. १०४

॥ टुंठिका ॥

हृश्च श्रीश्च हीश्च कृत्स्नश्च क्रिया च दिष्टया च हृश्रीहीकृत्स्नक्रिया-
दिष्टया स्तासु ७३ इत् ११ अर्हं मह पूजायां अर्हविव व्यंजना ददंते
ऽत् लोकात् त्यादीनां ति इ अनेन र् ह इति विश्लेषं कृत्वा अनेन
पूर्वः इः लोकात् अरिहइ । अर्हन् अंत्यव्यंजन० तलुक् र् ह इति
विश्लेषे र् ह पूर्व इः लोकात् ११ अंत्यव्यंज०सूनुक् अरिहा गर्ह-र् ह
इति विश्लेषे ह पूर्व इः लोकात् शषोः सः ११ अंत्यव्यंजन० सूनुक्
गरिहा बर्हन्- अंत्य० नूनुक् र् ह इति विश्लेषे अनेन हः पूर्व इः
लोकात् १३ जस्शसडसि दीर्घः जस्शसोर्नुक् बरिहा । श्री श् रि
इति विश्लेषे रात् इः लोकात् शषोः सः ११ अंत्यव्यं० सूनुक् सिरी ।
ही ह् रि इति विश्लेषे अनेन री पूर्व इः लोकात् ११ अंत्यव्यं०
सूनुक् हिरी हीतः ह् री इति विश्लेषे अनेन री पूर्व इः लोकात्
कगचजेति तलुक् ११ अतः सेडोः हिरीओ । अहीकः- हरी इति
विश्लेषे री पूर्व इः लोकात् हि क कगचजेति क्नुक् अतः सेडोः
अहिरीओ । कृत्स्न- कृतोऽत् कृ क कगटमेति सूनुक् सन इति विश्लेषे
न पूर्व इ लोकात् नोणः अतः सेडोः कसिणो । क्रिया क् रि इति
विश्लेषे अनेन रि पूर्व इः लोकात् कि कगचजेति य्लुक् ११ अंत्य-
व्यं० सूनुक् किरिआ । हत- कगचजेति तलुक् अवर्णात् लुक् अव-
र्णो अ य ११ क्लीबेस्म मोनु० हयं । ज्ञान- म्रज्ञोर्णः झस्य णः व्य-
त्ययस्येति न्यायात् नोणः णस्य ह नः नोणः झस्य णः ११ क्लीबे
स्म मोनु० नाणं । आर्षे- क्रिया- सर्वत्र रलुक् कगचजेति य्लुक्

अवर्णो अ य ११ क्लीवे सम् मोनु० अंत्य० सलुक् किया- हीन- नो-
णः ११ क्लीवे सम् मोनु० हीणं । दिष्ट्या ष् या इति विश्लेषे यात्पूर्व
इः लोकात् प्रस्थानुष्ट० प्रस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीय० पूर्व ठ ट
कगचजेति यलुक् दिष्टिश्चा ॥ १०४ ॥

टीका भाषांतर. हं श्री ह्री कृत्स्न क्रिया अने दिष्ट्या ए शब्दोना जोडाह-
रना अंत्यव्यंजननी पूर्वे इ थाय. सं. अर्ह धातु पुजामां प्रवर्त्त, तेने व्यंजनाददन्तेऽत्
त्यादीनां चालता सूत्रे इ ह एवो विश्लेष करी पूर्वे इ थाय. पठी लोकात् ए सूत्रे अरि-
हइ रूप थाय. सं. अर्हत् तेने अंत्यव्यं० ए सूत्रे त् नो लुक् थाय. पठी इ ह एवो विश्लेष
करी हनी पूर्वे इ थाय. लोकात् अतः सेडोंः ए सूत्रोथी अरिहा रूप थाय. सं. गर्ह तेने
इ ह एवो विश्लेष करी हनी पूर्वे इ थाय. पठी लोकात् शपोः सः अंत्यव्यं० ए
सूत्रोथी गरिहा रूप थाय. सं. वर्हिन् तेने अंत्यव्यं० ए सूत्रे इ ह एवो विश्लेष करी
चालता सूत्रे ह पूर्वे इ थाय. पठी लोकात् जश् शस् डसिदीर्घः जश् शसोदीर्घः
जश्शसोर्लुक् ए सूत्रोथी वरिहा रूप थाय. सं. श्री तेने श् री एवो विश्लेष करी
रनी पूर्वे इ थाय. पठी लोकात् शपोः सः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी सिरी रूप थाय.
सं. ह्री तेने इ री एवो विश्लेष करी चालता सूत्रे रीनी पूर्वे इ थाय. पठी लोकात्
अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोथी हिरी रूप थाय. सं. ह्रीत् तेने इ री एवो विश्लेष करी चा-
लता सूत्रे रीनी पूर्वे इ थाय. पठी कगचज० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी हिरीओ रूप
थाय. सं. अहीक तेने इ री एवो विश्लेष करी रीनी पूर्वे इ थाय. लोकात् कगचज०
अतः सेडोंः ए सूत्रोथी अहिरीओ रूप थाय. सं. कृत्स्न तेने ऋतोऽत् कगटड०
विश्लेष करी न्नी पूर्वे इ थाय. लोकात् नोणः अतः सेडोंः ए सूत्रोथी कसिणो रूप
थाय. सं. क्रिया तेने क् रि एवो विश्लेष करी चालता सूत्रे रिनी पूर्वे इ थाय. पठी
लोकात् कगचज० अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी किरिआ रूप थाय. सं. हत तेने कग-
चज० अवर्णात् अवर्णो० क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी हयं रूप थाय. सं. ज्ञान तेने
अज्ञोर्णः व्यत्ययस्य एवो न्याय ठे तेथी नोणः पठी क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी
नाणं रूप थाय. आर्पप्रयोगमां. सं. क्रिया तेने सर्वत्र कगचज अवर्णो अंत्यव्यं० ए
सूत्रोथी किया रूप थाय. सं. हीन तेने नोणः क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी हीणं
रूप थाय. सं. दिष्ट्या तेने ष् या एवो विश्लेष करी यनी पूर्वे इ थाय. पठी लोकात्
प्रस्थानु० अनादौ० द्वितीय० कगचज० ए सूत्रोथी दिष्टिआ रूप थाय. ॥१०४॥

श-र्ष-लस-वजे वा ॥ १०५ ॥

शर्षयोस्तप्तवज्रयोश्च संयुक्तस्यांत्यव्यंजनात्पूर्वं इकारो वा जवति ॥ शं ।
आयरिसो आयंसो । सुदरिसणो सुदंसणो । दरिसणं दंसणं ॥ पं- ।

वरिसं वासं । वरिसा वासा । वरिस-सयं वास-सयं ॥ व्यवस्थित-
विज्ञापया कचिन्नित्यं । परामरिसो । हरिसो । अमरिसो । तप्त । त-
विउ तत्तो ॥ वज्र । वहरं वज्जं ॥

मूल भाषांतर. शं षं शब्द अने तप्त तथा वज्र शब्दना जोडाहरना अंत्यव्यंजननी
पूर्वे विकल्पे इकार आय. शंनां उदाहरण-सं. आदर्शतेनां आयरिसो आयंसो एवा
रूप आय. सं. सुदर्शन तेनां सुदरिसणो सुदंसणो एवां रूप आय. सं. दर्शन तेनां
दरिसणं दंसणं एवां रूप आय. षंनां उदाहरण-सं. वर्ष तेना वरिसं वासं एवां रूप
आय. सं. वर्षा तेनां वरिसा वासा एवां रूप आय. सं. वर्षशतं तेनां वरिस-सयं
वास-सयं एवां रूप आय. व्यवस्थित विज्ञापवडे कोइ ठेकाणे नित्ये आय. सं. परा-
मर्श तेनुं परामरिसो रूप आय. सं. हर्ष तेनुं हरिसो रूप आय. सं. अमर्ष तेनुं अ-
मरिसो रूप आय. सं. तप्त तेनां तविओ तत्तो एवां रूप आय. सं. वज्र तेनां वहरं
वज्जं एवां रूप आय. ॥ १०५ ॥

॥ टुंठिका ॥

शंश्च षंश्च तप्तश्च वज्जं च शर्षतप्तवज्जं तस्मिन् ७१ वा ११ आदर्श-
कगचजेति द्रुक् अवर्णो अ य र् श इति विश्लेषे न शात्पूर्व इ वालो-
कात् शषोः सः ११ अतः सेडोः आयरिसो पक्षे आदर्श- कगचजेति
द्रुक् अवर्णो अ य वक्रादावंतः अनुस्वारः य सर्वत्र र्लुक् शषोः सः
११ अतः सेडोः आयंसो । सुदर्शन- अनेन वा र् श इति विश्लेषे
नात्पूर्व इः लोकात् शषोः सः नोणः ११ अतः सेडोः सुदरिसणो । सु-
दर्शन- वक्रादावंतः दं सर्वत्र र्लुक् शषोः सः नोणः ११ अतः सेडोः
सुदंसणो । दर्शन- अनेन र् श विश्लेषे शात्पूर्व इ लोकात् शषोः सः
नोणः अतः सेडोः दरिसणो । पक्षे दर्शन- वक्रादावंतः दं पूर्ववत् दं-
सणो । वर्षा- र् ष इति विश्लेषे अनेन षात्पूर्व इ लोकात् शषोः सः
षसयोः सः क्लीबे सम् मोनु० वरिसं । पक्षे वर्ष- सर्वत्र सलुक् शषोः
सः लुप्तयवरवा ११ क्लीबे सम् मोनु० वासं । वर्षा र् षा इति विश्लेषे
अनेन वा षात्पूर्व इ शषोः सः कगचजेति सलुक् ११ वरिसा एवं पक्षे
वासा । वर्षशतं तस्य वरिससयं पक्षे वर्षशत- सर्वत्र र्लुक् शषोः सः
षसयोः सः लुप्तयवरदीर्घ व वा वाससयं । परामर्षः हर्षः अमर्ष- र् ष

इति विश्लेषात्पूर्व इ शपोः सः ११ अतः सेडोः परामरिसो ।
हरिसो । अमरिसो । तस- अनेन वा पूर्व इः पोवः कगचजेति तलुक्
११ अतः सेडोः तविउ । पक्षे तस- कगटडेति पलुक् अनादौ द्वित्वं
११ अतः सेडोः तत्तो । वज्र- जू र इति विश्लेषे अनेन रपूर्व लोकात्
कगचजेति जलुक् ११ क्लीवे सम् मोनु० वझरं । पक्षे वज्र- सर्वत्र
रलुक् अनादौ द्वित्वं वज्जं ॥ १०५ ॥

टीका भाषांतर. शर्प अने तस वज्र ए शब्दोना जोडाकरने अंत्यव्यंजननी पूर्वे
विकल्पे इकार आय. सं. आदर्श तेने कगचज० अवर्णो इ शनो विश्लेष करी पूर्वने
विकल्पे इ आय. पठी लोकात् शपोः सः अतः सेडोः ए सूत्रोथी आयरिसो रूप
आय. पक्षे सं. आदर्श तेने कगचज० अवर्णो० वक्रादावंतः सर्वत्र शपोः सः
अतः सेडोः ए सूत्रोथी आयंसो रूप आय. सं. सुदर्शन तेने चालता सूत्रे इ श एवो
विश्लेष करी न नी पूर्वे इ आय. पठी लोकात् शपोः सः नोणः अतः सेडोः ए
सूत्रोथी सुदरिसणो रूप आय. सं. सुदर्शन तेने वक्रादा० सर्वत्र० शपोः सः
नोणः अतः सेडोः ए सूत्रोथी सुदंसणो रूप आय. सं. दर्शन तेने चालता सूत्रे इ
श एवो विश्लेष करी श नी पूर्वे इ आय. पठी लोकात् शपोः सः नोणः अतः से-
डोः ए सूत्रोथी दरिसणो रूप आय. पक्षे दर्शन तेने वक्रादावंतः वाकी पूर्ववत् अइ
दंसणो रूप आय. सं. वर्ष तेने इ प एवो विश्लेष करी चालता सूत्रे र्पनी पूर्वे इ आय.
पठी लोकात् शपोः सः क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी वरिसं रूप आय. पक्षे वर्ष
तेने सर्वत्र शपोः सः लुसयवर० क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी वासं रूप आय.
सं. वर्षा तेने चालता सूत्रे विश्लेष करी र्पनी पूर्वे र आय. पठी शपोः सः कगचज०
ए सूत्रोथी वरिसा तथा वासा रूप आय. सं. वर्षगत तेनुं वरिससयं रूप
आय. पक्षे वर्षगत तेने सर्वत्र शपोः सः लुसयव० ए सूत्रोथी वाससयं रूप आय.
सं. परामर्ष हर्ष अमर्ष ए शब्दोने इ प एवो विश्लेष करी र्पनी पूर्वे इ आय. पठी
शपोः सः अतः सेडोः ए सूत्रोथी परामसिओ हरिसो अमरिसो एवां रूप आय.
सं. तस तेने चालता सूत्रे पूर्वने इ आय. पठी पोवः कगचज० अतः सेडोः ए सू-
त्रोथी तविओ रूप आय. पक्षे सं. तस तेने कगटड अनादौ अतः सेडोः ए सू-
त्रोथी तत्तो रूप आय. सं. वज्र तेने जू र एवो विश्लेष करी रनी पूर्वे इ आय. पठी
लोकात् कगचज० क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी वझरं रूप आय. पक्षे सं. वज्र तेने
सर्वत्र अनादौ० ए सूत्रोथी वज्जं रूप आय. ॥ १०५ ॥

लात् ॥ १०६ ॥

संयुक्तस्यांत्यव्यंजनाद्धात्पूर्व इद् जवति ॥ किलिन्नं । किलिटं ।

सिलिङ्गं । पिलुङ्गं । पिलोसो । सिलिम्हो । सिलेसो । सुक्किलं । सुइलं ।
सिलोओ । किलेसो । अम्बिलं । गिलाइ । गिलाणं मिलाइ । मिला-
णं । किलम्भइ । किलन्तं ॥ कचिन्न चवति ॥ कमो । पवो । विप्प-
वो । सुक्क-पक्खो ॥ उत्प्लावयति । उप्पावेइ ॥ १०६ ॥

मूल भाषांतर. जोडाहर एवा अंत्यव्यंजन ल नी पूर्वे इ आय. सं. क्लिन्न तेनुं
उल्लिङ्गं आय. सं. क्लिष्ट तेनुं किलिङ्गं आय. सं. श्लिष्ट तेनुं सिलिङ्गं आय. सं. लुष्ट
तेनुं पिलुङ्गं आय. सं. प्लोष तेनुं पिलोसो आय. सं. श्लेष्म तेनुं सिलिम्हो आय. सं.
श्लेष तेनुं सिलेसो रूप आय. सं. शुक्ल तेनां सुक्किलं सुइलं रूप आय. सं. श्लोक तेनुं
सेलोओ रूप आय. सं. क्लेश तेनुं किलेसो रूप आय. सं. अम्ल तेनुं अम्बिलं रूप
आय. सं. ग्लायति तेनुं गिलाइ रूप आय. सं. ग्लान तेनुं गिलाणं रूप आय. सं.
ग्लायति तेनुं मिलाइ रूप आय. सं. म्लान तेनुं मिलाणं रूप आय. सं. क्लाम्यति
तेनुं किलम्भइ रूप आय. सं. क्लान्त तेनुं किलन्तं रूप आय. कोइ ठेकाणे न पण
प्राय. सं. कलम तेनुं कमो आय. सं. प्रव तेनुं पवो रूप आय. सं. विप्लव तेनुं
विप्पवो रूप आय. सं. शुक्ल-पक्ष तेनुं सुक्क-पक्खो रूप आय. सं. उत्प्लावयति
तेनुं उप्पावेइ रूप आय. ॥ १०६ ॥

॥ ढुंढिका ॥

ल ५१ क्लिन्न- क्लि इति विश्लेषे पूर्व इः लोकात् क्लीबेसम् मोनुण
किलिन्नं । क्लिष्ट- क् लि इति विश्लेषे ल पूर्व इ लोकात् दृस्यानुष्टुपे दृस्य
टः अनादौ किलिङ्गं श्लिष्ट- शू लि इति विश्लेषे अनेन ल पूर्व इ वा
शषोः सः दृस्यानुष्टुपे दृस्य ठः अनादौ सिलिङ्गं । लुष्ट- प् लु इति वि-
श्लेषे अनेन लात् पूर्व इः दृस्यानुष्टुपे ठ अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे
सम् मोनुण पिलुङ्गं । प्लोष- प् लो इति विश्लेषे ल पूर्व इः शषोःसः११
अतः सेडोः पिलोसो । श्लेष्मन्- अंत्यव्यं न् लुक् पदम्- इम षम-
स्म म्हः शू ले इति विश्लेषे ल पूर्व इः शषोः सः ११ अतः सेडोः सि-
लिम्हो । श्लेष- शू ले इति विश्लेषे इ शषोः सः ११ अतः सेडोः
सिलोसो शुक्ल- शषोः सः क् ल इति विश्लेषे अनेन पूर्व इः सेवा-
दौवा द्वित्वं किं किं ११ क्लीबे सम् मोनुण सुक्किलं । द्वित्वं विकल्प-
त्वात् । सुइलं । शुक्ल- कगचजेति क्लुक् शेषं पूर्ववत् । श्लोक- शू

लो इति विश्लेषे ल पूर्व इः लोकात् शषोः सः कगचजेति क्लुक् ११
 अतः सेडोंः सिलोओ क्लेश- क् ले इति विश्लेषे शषोः सः ११ अतः
 सेडोंः किलेसो । अम्ल- म् ल इति विश्लेषे इ व्यत्ययश्चेति
 मो नुनासिको वोवा इति मात् अधो वकार आनीयते ववयोरै
 क्यं ज्ञेयं ११ क्लीवे सम् मोनु० अं विलं । ग्लै गात्रविनामे- ग्लै- स्व-
 राणां स्वरा ग्लै ग्ला वर्त्त० तिव् ग् ला इति विश्लेषे अनेन लात् पूर्व
 इ त्यादीनां ति इ गिलाइ । ग्लान- ग् ला इति विश्लेषे लात्पूर्व इः
 लोकात् गि नोणः ११ क्लीवे सम् मोनु० गिलाणं । म्लै गात्रविनामे
 स्वराणां स्वराः म्लै म्ला म् ला इति विश्लेषे अनेन लात्पूर्व इ त्या-
 दीनां ति इ मिलाइ । म्लान- म् ला- इति विश्लेषे लात् पूर्व इ लो-
 कात् मि नोणः ११ क्लीवे सम् मोनु० मिलाणं क्लमु क्लामे क्लम ति
 व्यंजनात् लोकात् क् ल इति विश्लेषे अनेन ल पूर्व इः शकादीनां
 द्वित्वं म्म त्यादीनां ति इ किलम्मइ कलात्- क् ला इति विश्लेषे
 इति अनेन ल पूर्व इः लोकात् कि ह्रस्वः संयोगे लो लः ११ क्लीवे-
 सम् मोनु० किलंतं क्लम- पुव- विह्वव क् ल प् ल इति विश्लेषे-
 सर्वत्र ललुक् तृतीये अनादौ द्वित्वं प्प ११ अतः सेडोंः कमो पवो
 विप्पवो । शुक्ल- पक्षः शषोः सः सर्वत्र ल लुक् अनादौ द्वित्वं क्कः
 खः कचित्तु ठ जौ क्कः खः अनेन द्वित्वं द्वितीय- पूर्व खक ११ अ-
 तः सेडोंः सुक्कपक्खो । मुड्डू गतौ उत्पूर्व प्रपोत्तव्यापरिणग् उवर्ण
 स्यात् पुव् प्वाव् तिव् त्यादीनां ति इ णेरदादौ णिग् तुं त्काववे
 सर्वत्र व्लुक् अनादौ द्वित्वं प्पाउप्पावेइ ॥ १०६ ॥

टीका भाषांतर. जोमाद्धर एवा अंत्यव्यंजन लनी पूर्वे इ आय. सं. क्लिन्न तेने
 क् ल इ एवो विश्लेषकरी पूर्वे इ आय. पत्ती लोकात् क्लीवेसम् मोनु० ए
 सूत्रोथी किलिन्नं रूप आय. सं. क्लिष्ट तेने विश्लेष करी पूर्वे इ आय. सं.
 लोकात् ष्टस्यानु० अनादौ ए सूत्रोथी किलिष्टं रूप आय. सं. श्लिष्ट तेने
 विश्लेष करी लनी पूर्वे इ आय. पत्ती शषोः सः ष्टस्यानु० अनादौ० ए सूत्रोथी
 सिलिष्टं रूप आय. सं. प्लुष्ट तेने विश्लेष करी चालता सूत्रे ल नी पूर्वे इ आय. पत्ती
 ष्टस्यानु० अनादौ० क्लीवेसम् मोनु० ए सूत्रोथी पिलुष्टं रूप आय. सं. लोप तेने

विश्लेष करी ल नी पूर्वे इ आय. शषोः सः अतःसेडोः ए सूत्रोथी पलोसो रूप आय. सं. श्लेष तेने अंत्यव्यं० पक्षमश्मष्म० चालता सूत्रे विश्लेष करी पूर्वे इ आय. पठी शषोः सः अतः सेडोः ए सूत्रोथी सिलिम्हो रूप आय. सं. श्लेष तेने विश्लेष करी इ आय. पठी शषोः सः अतःसेडोः ए सूत्रोथी सिलिओ रूप आय. सं. शुक्ल तेने शषोः सः विश्लेष करी पूर्वे ने इ आय. पठी सेवादौवा क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी सुक्किल्लं रूप आय. ज्यारे विर्जावनो विकट्प आय. त्यारे सुइलं एवं रूप आय. सं. शुक्ल तेने कगचज बाकी पूर्ववत् थई सिद्ध आय सं. श्लोक तेने विश्लेष करी ल नी पूर्वे इ आय. पठी लोकात् शषोः सः कगचज अतःसेडोः ए सूत्रोथी सिलिओ रूप आय. सं. क्लेश तेने विश्लेष करी शषोः सः अतःसेडोः ए सूत्रोथी किलेसो रूप आय. सं. अम्ल तेने विश्लेष करी इनो फारफेर करवो पठी मनी नीचे वकार आय. अने व तथा बनुं ऐक्य आय. पठी क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी अंबिलं रूप आय. सं. ग्लै धातु गात्रना संकोचमां प्रवर्त्ते तेने स्वराणां स्वराः ए सूत्रे ग्लैनुं ग्ला आय. पठी वर्त्तमाने विश्लेष करी चालता सूत्रे लनी पूर्वे इ आय. त्यादीनां ए सूत्रोथी गिलाइ रूप आय. सं. ग्लान तेने विश्लेष करी लनी पूर्वे इ आय. पठी लोकात् नोणः क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी गिलाणं रूप आय. सं. म्लै धातु गात्र संकोचमां प्रवर्त्ते तेने स्वराणां स्वराः विश्लेष करी लनी पूर्वे इ आय. पठी त्यादीनां ए सूत्रोथी मिलाइ रूप आय. सं. म्लान तेने विश्लेष करी इ आय. पठी लोकात् नोणः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी मिलाणं रूप आय. सं. क्लमु धातु ग्लानिमां प्रवर्त्ते सं. क्लम् धातुने व्यंजनात् लोकात् विश्लेष करी लनी पूर्वे इ आय. पठी शकादीनांद्वित्वं त्यादीनां ए सूत्रोथी किलम्मइ रूप आय. सं. क्लान्त तेने क् ला एवो विश्लेष करी चालता सूत्रे लनी पूर्वे इ आय. पठी लोकात् ह्रस्वःसंयोगे क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी किलंतं एवं रूप आय. सं. क्लम प्लव तेने विश्लेष करी सर्वत्र अने त्रीजा रूपमां अनादौ अतःसेडोः ए सूत्र लागे पठी कमो पचो विप्पवो एवां रूप आय. सं. शुक्लपक्ष. तेने शषोः सः सर्वत्र अनादौ क्षः खः कचितु पठी विर्जाव आय. द्वितीय अतः सेडोः ए सूत्रोथी सूक्क पक्खो रूप आय. हु ए धातुगतिमां प्रवर्त्ते उत् उपसर्ग पूर्वे आवे पठी णिग् आवे पठी वृद्धि आय. तिब प्रत्यय आवे त्यादीनां णेरदादौ सर्वत्र अनादौ विर्जाव आय. एटले उप्पावेइ रूप आय. १०६

स्याद्-ज्व्य-चैत्य-चौर्यसमेषु यात् ॥ १०७ ॥

स्यादादिषु चौर्यशब्देन समेषु च संयुक्तस्य यात्पूर्व इद् जवति ॥ सि आ । सिआ-वाउ । जविउ । चेइअं ॥ चौर्यसम । चोरिअं । थेरिअं । जारिआ । गम्भीरिअं । गहीरिअं । आयरिउ । सुन्दरिअं । सोरिअं । वीरिअं । वरिअं । सूरिउ । धीरिअं । बम्हचरिअं ॥

मूल आपांतर. स्याद् भव्य चैत्य अने चौर्य शब्दना जेवा शब्दोना जोमाहरने यनी पूर्वे इ आय. सं. स्यात् तेनुं सिआ आय. सं. स्याद्वाद तेनुं सिआ-वाओ आय. सं. भव्य तेनुं भविओ आय. सं. चैत्य तेनुं चेइअं आय. चौर्य शब्दना जेवा बीजा शब्दोना उदाहरण-सं. चौर्य तेनुं चोरिअं आय. सं. स्थैर्य तेनुं थेरिअं आय. सं. भार्या तेनुं भारिआ रूप आय. सं. गांभीर्य तेनुं गंभीरिअं रूप आय. सं. गर्ह्य तेनुं गहीरिअं रूप आय. सं. आचार्य तेनुं आयरिओ रूप आय. सं. सौंदर्य तेनुं सुंदरिअं रूप आय. सं. शौर्य तेनुं सोरिअं आय. सं. वीर्य तेनुं वीरिअं रूप आय. सं. वर्य तेनुं वरिअं रूप आय. सं. सूर्य तेनुं सूरिओ आय. सं. धैर्य तेनुं धीरिअं आय. सं. ब्रह्मचर्य तेनुं बम्हचरिअं आय. ॥ १०७ ॥

॥ टुठिका ॥

स्याच्च जव्यश्च चैत्यं च चौर्यसम् च स्याद्भव्यचैत्यचौर्यसम् तेषु ७३ य ५१ स्याद् सेडोसि आवाउंया पूर्वेः इ कगचजेति यलुक् अंत्यव्यं तलुक् सिआ स्याद्वाद-सिआ पूर्ववत् वाद इत्यत्र कगचजेति दलुक् ११ अतःसेडोः सिआवाउं । जव्य व् य इति विश्लेषे वपूर्व इ लोकात् वि कगचजेति यलुक् ११ अतःसेडोः जविउं चैत्य ऐतएत् चै चे त् य इति विश्लेषे तपूर्व इ लोकात् ति कगचजेति तययोर्विश्लेषे तलुक् ११ क्लीवेस्म मोनु० चेइअं । चौर्य र् य इति विश्लेषे अनेन यपूर्वः इ लोकात् इरि आउंत् चौ चो कगचजेति यलुक् ११ क्लीवे स्म मोनु० चोरिअं । स्थैर्य ऐतएत् स्थै स्थे कगटकेति सलुक् र् य इति विश्लेषे अनेन च यपूर्व इ कगचजेति यलुक् ११ क्लीवे स्म मोनु० थेरिअं । भार्या र् या इति विश्लेषे अनेन यपूर्व इः लोकात् रि अंत्यव्यं सलुक् चारिआ । गांभीर्य ह्रस्वःसंयोगे गा ग र् य इति विश्लेषे अनेन यपूर्व इः लोकात् रि कगचजेति यलुक् ११ क्लीवे स्म मोनु० गंभीरिअं । गंभीर्य खघथध० र् य इति विश्लेषे अनेन यपूर्व इः लोकात् रि कगचजेति यलुक् ११ क्लीवे स्म मोनु० गहरिअं । आचार्य आचार्येचोच्च चा च कगचजेति वलुक् अवणो अ य र् य इति विश्लेषे अनेन यपूर्व इः लोकात् कगचजेति यलुक् ११ अतःसेडोः आयरिउं सौंदर्य औतउंत् सौं सौं ह्रस्वःसंयोगे सो सु र् य इति विश्लेषे अनेन यपूर्व इः कगचजेति यलुक् ११ क्लीवे स्म मोनु० सोरिअं । वर्य रिअं पूर्ववत् वी-

रिञ्चं । वरिञ्चं । सूर्य रू य इति विश्लेषे यात्पूर्व इः ११ कगचजेति यलुक्
अतःसेर्गोः सूरजं धैर्य रिञ्च पूर्ववत् धीरिञ्चं ब्रह्मचर्य सर्वत्र रलुक् ह्यो-
जोवा रिञ्चं पूर्ववत् वञ्चचरिञ्चं ॥ १०७ ॥

टीका भाषांतर- स्याद् अव्य अने चैत्य तथा चौर्य शब्दना जेवा बीजा शब्दो-
ना जोकाकरना यनी पूर्वे इ आय. सं. स्याद् तेने यानी पूर्वे इ आय. पढी कगचज
अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी सिआ रूप आय. सं. स्याद्वाद् तेने सिआ ए रूप पूर्वनी
प्रमाणे आय. बाकी वाद् शब्दने कगचज अतःसेर्गोः ए सूत्रोथी सिआवाओ रूप
आय. सं. अव्य तने वू य एवो विश्लेष करी पूर्वने इ आय. पढी लोकात् कगचज
अतःसेर्गोः ए सूत्रोथी भविओ रूप आय. सं. चैत्य तेने ऐतएत् तू य एवो विश्लेष
करी तनी पूर्वे इ आय पढी लोकात् कगचज ह्नीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी चेइअं
रूप आय. सं. चौर्य तेने रू य एवो विश्लेष करी चालता सूत्रे यनी पूर्वे इ आय. पढी
लोकात् औओत् कगचज ह्नीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी चोरिअं रूप आय.
सं. स्थैर्य तेने ऐतएत् कगटड रू य एवो विश्लेष करी पूर्वने इ आय कगचज
ह्नीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी थेरिअं रूप आय. सं. आर्या तेने रू य एवो विश्लेष
करी चालता सूत्रे यनी पूर्वे इ आय पढी लोकात् अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी भारिआ
रूप आय. सं. गांभीर्य तेने ऱ्हस्वःसंयोगे रू यनो विश्लेष करी चालता सूत्रे यनी
पूर्वे इ आय. लोकात् कगचज ह्नीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी गहीरिअं आय.
सं. आचार्य तेने आवापेवा कगचज अवर्णो रू य एवो विश्लेष करी चालता
सूत्रे यनी पूर्वे इ आय. पढी लोकात् कगचज अतःसेर्गोः ए सूत्रोथी आयरिओ
रूप आय. सं. सौंदर्य तेने औतओत् ऱ्हस्वःसंयोगे रू य एवो विश्लेष करी चालता
सूत्रे पूर्वने इ आय. पढी कगचज ह्नीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सोरिअं रूप आय.
सं. वीर्य तथा दैर्य तेने पूर्वनी जेमरियं रूप आय एटले वीरिञ्चं वरिअं एवां रूप आय.
सं सूर्य तेने रू य एवो विश्लेष करी यनी पूर्वे इ आय. पढी कगचज अतः सेर्गोः ए
सूत्रोथी सूरिओ रूप आय. सं. धैर्य तेने पूर्ववत् अइ धीरिअं रूप आय. ब्रह्मचर्य
तेने सर्वत्र ह्योभोवा ए सूत्रो दागे अने पूर्ववत् रिअं आय. एटले बंभचरिअं
एवुं रूप आय. ॥ १०७ ॥

स्वप्नेनात् ॥ १०८ ॥

स्वप्नशब्दे नकारात्पूर्व इद् भवति ॥ सिविणो ॥

मूल भाषांतर, स्वप्न शब्दना न नी पूर्वे इ आय. सं. स्वप्न तेनुं सिविणो रूप आय. १०८

॥ टुंडिका ॥

स्वप्न ७१ न ५१ स्वप्न- प न इति विश्लेषे नात् पूर्व इः इःस्वप्नादौ
स् स सि सर्वत्र स्वमध्ये वलुक् पोवः नोणः ११ अतः सेर्गोः सिविणो १०८

टीका भाषांतर. स्वप्न शब्दना न नी पूर्वे इ आय. सं. स्वप्न तेने प न् एवो वि श्लेष करी न नी पूर्वे इ आय. पत्ती इःस्वप्नादौ सर्वत्र पोवः नोणः अतः सेडों ए सूत्रोथी सिचिणो रूप आय. ॥ १०० ॥

स्निग्धे वादितौ ॥ १०ए ॥

स्निग्धे संयुक्तस्य नात्पूर्वो अदितौ वा चवतः ॥ सणिङ् सणिङ् । पद्दे निङ् ॥

मूल भाषांतर. स्निग्ध शब्दना जोडाकरने न नी पूर्वे विकट्टे अ तथा इ आय सं. स्निग्ध तेना सणिङ् सणिङ् एवां रूप आय. पद्दे निङ् रूप आय. ॥ १०ए ॥

॥ टुंडिका ॥

स्निग्ध ७१ वा ११ अत् च इच्च अदितौ । स्निग्ध स् नि इति विश्लेषे निपूर्व इः लोकात् सि नोणः कगटडेति ग्लुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व ध द ११ क्लीबेस्म मोनु० सणिङ् पद्दे सणिङ् पद्दे स्निग्ध कगटकेति सलुक् ग्लुक् च अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबेस्म मोनु० निङ् ॥ १०ए ॥

टीका भाषांतर. स्निग्ध शब्दना जोडाकरना न नी पूर्वे अ अने इ विकट्टे आय. सं. स्निग्ध तेने स् नि एवो विश्लेष करी नि पूर्वे इ आय. पत्ती लोकात् नोणः कगटड अनादौ द्वितीय० क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी सणिङ् रूप आय. पद्दे सणिङ् आय. बीजे पद्दे सं. स्निग्ध तेने कगटड अनादौ० क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी निङ् रूप आय. ॥ १०ए ॥

कृष्णे वर्णे वा ॥ ११० ॥

कृष्णे वर्णवाचिनि संयुक्तस्यान्त्यव्यंजनात्पूर्वो अदितौ वा चवतः ॥

कासणो कसिणो कएहो ॥ वर्ण इति किम् ॥ विष्णो कएहो ॥

मूल भाषांतर. वर्ण वाची एवा कृष्ण शब्दना जोडाकरना अन्त्यव्यंजतनी पूर्वे विकट्टे अ तथा इ आय. सं. कृष्ण तेना कासणो कसिणो एवां रूप आय. मूलमां वर्णवाची एम कएुं ते तेशी जो कृष्ण शब्दनो अर्थ विष्णु होय तो कएहो एवुं रूप आय.

॥ टुंडिका ॥

कृष्ण ७१ वर्ण ७१ वा ११ कृष्ण— प् ए इति विश्लेषे प्रथमे एपूर्व इ द्वितीये अलोकात् शपोः सः नोणः ११ अतः सेडोंः कसिणो

कसणो पक्षे कृष्ण- ऋतोऽत् कृ क सूक्ष्मश्नष्णेतिहः अतः सेडोः
कण्हो विष्णो विण्हो पूर्ववत् ॥ ११० ॥

टीका भाषांतर. वर्णवाची एवा कृष्ण शब्दना जोडाहरना अंत्यव्यंजननी पूर्वे
अ तथा इ विकल्पे आय. सं. कृष्ण तेने ष ण एवो विश्लेष करी प्रथम पक्षे णनी पूर्वे इ
आय. बीजे पक्षे अल्लोकात् शषोः सः नोणः अतःसेडोः ए सूत्रोथी किसिणो
तथा कसणो एवां रूप आय. बीजे पक्षे ऋतोऽत् सूक्ष्मश्नष्ण० अतःसेडोः ए सूत्रो-
थी कण्हो रूप आय. सं. विष्णो तेनुं पूर्ववत् विण्हो रूप आय. ॥ ११० ॥

उच्चारति ॥ १११ ॥

अर्हत् शब्दे संयुक्तस्यान्त्यव्यंजनात्पूर्व उत् अदितौ च ञवतः ॥ अरु-
हो अरहो अरिहो । अरुहन्तो अरहन्तो अरिहन्तो ॥

मूल भाषांतर. अर्हत् शब्दना जोडाहरना अंत्यव्यंजननी पूर्वे उ अ इ एवा अ-
हरो आय. सं. अर्हत् तेना अरुहो अरहो अरिहो एवा रूप आय. सं. अर्हत् तेनां
अरुहन्तो अरहतो अरिहन्तो एवां रूप आय. ॥ १११ ॥

॥ हुंठिका ॥

उत् ११ च ११ अर्हत् ७१ अर्हत् अर्हतीति अर्होव् अव् प्रत्ययः लो-
कात् अर्ह इति जाते र् ह इति विश्लेषे अनेन प्रथमे हपूर्व उ द्वितीये
हपूर्व अ तृतीये हपूर्व इः सर्वत्र लोकात् ११ अतःसेडोः अरुहो । अरहो
अरिहो ॥ अर्हतीति अर्हत् श्रुगद्विषार्हः शतृशतुस्तुत्येशम्हत्प्रत्ययः
अत् लोकात् अर्हतत्तमाणो अतःस्थाने त व्यंजनाददंतेऽत् लोकात् अ-
नेन र् ह इति विश्लेषे प्रथमं हपूर्व उः द्वितीये अः तृतीये इः लोका-
त् ११ अरुहन्तो अरहन्तो अरिहन्तोः ॥ १११ ॥

टीका भाषांतर. अर्हत् शब्दना जोडाहरना अंत्यव्यंजननी पूर्वे उ अ इ एवा
अहरो आय. सं. अर्हत् (योग्य आय) ते तेने वर्त्तमान कृदंतनो प्रत्यय आवे पठी र् ह
एवो विश्लेष करी चालता सूत्रे प्रथम हनी पूर्वे उ आय. बीजे पक्षे हनी पूर्वे अ आय.
बीजे हनी पूर्वे इ आय. सर्वत्र लोकात् अतःसेडोः ए सूत्रोथी अरुहो अरहो अरि-
हो एवां रूप आय. सं. अर्हत् (योग्य आय ते) ते ठेकाणे शतृ प्रत्यय आवे. पठी
लोकात् अर्हतत्तमाणो व्यंजनाददंतेऽत् लोकात् चालता सूत्रे र् ह एवो विश्लेष
करी प्रथम पक्षे ह नी पूर्वे उ आय. बीजे पक्षे ह नी पूर्वे अ आय. बीजे पक्षे हनी पूर्वे
इ आय. पठी लोकात् ए नियमथी अरुहन्तो अरहन्तो अरिहन्तो एवां रूप आय.

पद्म-बद्ध-मूर्ख-द्वारे वा ॥ ११९ ॥

एषु संयुक्तस्यान्त्यव्यंजनात्पूर्वं उद् वा जवति ॥ पउमं पोम्मं । ठउमं
ठम्मं । मुरुक्खो मुक्खो । डुवारं पद्दे वारं । देरं । दारं ॥

मूल भाषांतर. पद्म छद्म मूर्ख अने द्वार ए शब्दोना जोडाहरना अंत्यव्यंजननी
पूर्वे विकल्पे उ आय. सं. पद्म तेनुं पउमं पोम्मं एवां रूप आय. सं. छद्म तेनां छउमं
छम्मं एवा रूप आय. सं. मूर्ख तेनां मुरुक्खो मुक्खो रूप आय. सं. द्वार तेना डुवा.
रं वारं देरं दारं एवां रूप आय. ॥ ११९ ॥

॥ टुंठिका ॥

पद्मं च ठद्मं च मूर्खश्च द्वारं च पद्मठद्ममूर्खद्वारं तस्मिन् पद्मठद्ममू-
र्खद्वारे ७१ वा ११ पद्म-द् म इति विश्लेषे अनेन वापूर्वं उः लोकात्
पउमं उत् पद्मेए वा ११ प्पो कगचजेति । दलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु०
पउमं पद्दे पद्म- उत्पदहेसह उ उं पोम्मं । ठद्मन् अंत्यव्यं० नलुक् द-
मविश्लेषे अनेन वा मपूर्वं उ लोकात् ठडुम इति स्थिते कगचजेति
दलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० ठउमं । पद्दे ठद्मन्-अंत्यव्यं० नलुक् कग-
टडेति दलुक् अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम् मोनु० ठम्मं । मूर्ख-ह्रस्वः-
संयोगे मू मु र्ख इति विश्लेषे अनेन खपूर्वं उः अनादौ द्वित्वं द्वि-
तीयपूर्वं ख कः ११ अतःसेडोः मुरुक्खो । पद्दे मूर्ख-ह्रस्वःसंयोगे मू
मु र्ख सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीय० ११ अतःसेडोः मुक्खो ।
द्वार-द् वा इति विश्लेषे अनेन वा पूर्व इः लोकात् ११ क्लीबे सम्
मोनु० डुवारं । पद्दे कगचजेति दलुक् वारं सर्वत्र वलुक् दारं ॥ ११९ ॥

टीका भाषांतर. पद्म छद्म मूर्ख अने द्वार शब्दना जोडाहरना अंत्यव्यंजननी
पूर्वे विकल्पे उ आय. सं. पद्म तेने द् म एवो विश्लेष करी चालता सूत्रे द नी पूर्वे उ
आय. पढी लोकात् नियमथी पडुमं रूप आय. पढी उत्पद्मेएवा कगचज क्लीबे
सम् मोनु० ए सूत्रोथी पउमं रूप आय. पद्दे पद्म तेने उत्पदहेसहउओ ए सूत्रथी
पोम्मं रूप आय. सं. छद्मन् तेने अंत्यव्यं० द् म एवो विश्लेष करी आसूत्रे विकल्पे म
नी पूर्वे उ आय. लोकात् ए सूत्रोथी छडुम एवं आय पढी कगचज क्लीबे सम्
मोनु० ए सूत्रोथी छउमं रूप आय. पद्दे छद्मन् तेने अंत्यव्यं० कगटड अनादौ
क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी छम्मं रूप आय. सं. मूर्ख तेने ह्रस्वःसंयोगे र्ख एवो
विश्लेष करी चालता सूत्रे ख नी पूर्वे उ आय. पढी अनादौ० द्वितीय० अतःसेडोः

ए सूत्रोऽथी सुरुक्खो रूप आय. पद्दे सं. सूख् तेने ह्रस्वःसंयोगे सर्वत्र अनादौ द्वि-
तीय० अतःसेडोः ए सूत्रोऽथी सुक्खो रूप आय. सं. द्वार तेने द्वा एवो विश्लेष
करी चात्तता सूत्रे विकल्पे पूर्वने इ आय. लोकात् क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोऽथी दुवारं
रूप आय पद्दे कगच्चज० ए सूत्रोऽथी वारं रूप आय. ज्यारे सर्वत्र ए सूत्रे व नोलुक्
आय त्यारे दारं एवं रूप आय. ॥ ११२ ॥

तन्वीतुल्याषु ॥ ११३ ॥

उकारांता डी प्रत्ययांतास्तन्वीतुल्याः । तेषु संयुक्तस्यान्त्यव्यंजनात्पूर्वं
उकारो जवति ॥ तणुवी । लघुवी । गरुवी । बहुवी । पुहुवी । मजवी ॥
क्वचिदन्यत्रापि । सुधम् ॥ आर्षे । सूक्ष्मम् । सुहुमं ॥

मूल भाषांतर. उकारांत अने डी प्रत्ययांत एवा तन्वी जेवा शब्दोना जोडाकरना
अंत्यव्यंजननी पूर्वे उकार आय. सं. तन्वी तेनुं तणुवी आय. सं. लघुवी तेनुं लघुवी
आय. सं. गुर्वी तेनुं गरुवी आय. सं. बहुवी तेनुं बहुवी आय. सं. पृथ्वी तेनुं पुहुवी
आय. सं. मृद्धी तेनुं मजवी आय. कोइ ठेकाणे बीजे पण आय ठे. जेम सं. सुधम् तेनुं
सुरुग्धं आय. आर्षे प्रयोगमां सं. सूक्ष्मम् तेनुं सुहुमं आय.

॥ हुंठिका ॥

तन्व्या तुल्याः तन्वीतुल्यास्तेषु ७३ तन्वी लघ्वी- न् वी इति वि-
श्लेषे अनेन वा पूर्व उः लोकात् प्रथमे लोणः द्वितीये खघथ० उतो
मुतुकुलादिष्वत् ११ अंत्यव्यं० सलुक् तणुवी लघुवी उतो मुकुलादि-
ष्वत् गुगवी र् वी इति विश्लेषे अनेन वा पूर्व उः लोकात् ११ अंत्य-
व्यं० गरुवी । बहुवी- ह् वी इति विश्लेषे अनेन वा पूर्व उः ल उः
बहुवी पृथ्वी- थू वी इति विश्लेषे अनेन वी पूर्व उः लोकात् खघ-
थध० ११ अंत्यव्यंजन पुहुवी । मृद्धी कृतोऽत् मृ स द् वी इति वि-
श्लेषे अनेन वा पूर्व उः कगच्चजेति दलुक् ११ अंत्यव्यंज० सलुक् मज-
वी सुध-सू र विश्लेषे अनेन पूर्वउ अधोसनयां यलुक् अनादौ द्वित्वं
द्वितीयतु० पूर्व घ गः ११ क्लीबेसम् मोनु० सुरुग्धं आर्षे सूक्ष्म शब्दे-
ऽपि उकारः सूक्ष्मः ह्रस्वःसंयोगे सू सु क्ष् म इति विश्लेषे मपूर्वं उः
लोकात् सूक्ष्मे होवा हु ११ क्लीबे सम् मोनु० सुहुमं ॥ ११३ ॥

टीका भाषांतर. उकारांत डी प्रत्ययांत एवा तन्वी तुल्य शब्दोना जोडाकरने
अंत्यव्यंजननी पूर्वे उ आय. सं. तन्वी लघुवी तेने न् वी ग वी एवो विश्लेष करी

चालता सूत्रे तेने न् वी एवो विश्लेष करी चालता सूत्रे पूर्वे उ आय पढी लोकात् प्रथम पदे नोणः वीजे पदे खघथ० उतो मुकुला० अंत्यव्यं० ए सूत्रोशी तणुर्व लहुवी एवां रूप आय. सं. गुर्वी तेने उतोमुकुलादिष्वत् र वी एवो विश्लेष क चालता सूत्रे पूर्वे उ आय. पढी लोकात् अंत्यव्यं० ए सूत्रोशी गरुवी रूप आय. र वही तेने ह् वी एवो विश्लेषे करी चालता सूत्रे पूर्व ने उ आय. एटले बहुवी रूप आय. सं. पृथ्वी तेने त् वी एवो विश्लेष करी चालता सूत्रे पूर्वे उ आय. पढी लोकात् खघथ० अंत्यव्यं० ए सूत्रोशी पुहुवी रूप आय. सं. सृद्धी तेने ऋतोऽत् द् वी ए विश्लेष करी चालता सूत्रे पूर्वने उ आय. पढी कगचज० अंत्यव्यं ए सूत्रोशी मउवी रूप आय. सं. सुघ्न तेने स् र एवो विश्लेष करी चालता सूत्रे पूर्वने उ आय अधोमनयां अन दौ० द्वितीय० ए सूत्रे पूर्वना घ नो ग आय. पढी क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोशी सुग्धं रूप आय. आर्ष प्रयोगमां सं. सूक्ष्म तेने पण उ आय. सं. सूक्ष्म तेने ह्रस्वः संयो क्ष् म एवो विश्लेष करी म नी पूर्वे उ आय. पढी लोकात् सूक्ष्मे होवा क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोशी सुहुमं रूप आय. ॥ ११३ ॥

एकस्वरे श्वः स्वे ॥ ११४ ॥

एकस्वरे पदे यौ श्वस् स्व इ त्येतौ तयोरन्त्यव्यंजनात्पूर्वं उद् भव-
ति ॥ श्वः कृतम् । सुवे कयं ॥ स्वेजनाः । सुवेजणा ॥ एकस्वर इति
किम् । स्व-जनः । स-यणो ॥

मूल आपांतर. एकस्वरवाला पदमां जो श्वस् स्व आवे तेमना अंत्यव्यंजननी प उ आय. सं. श्वः कृतं तेनुं सुवे कयं आय. सं. स्वे जनाः तेनुं सुवेजणा एवं आय मूलमां एकस्वरवाला एम कहुं ठे तेथी सं. स्वजनः तेनुं स-यणो आय. ॥ ११४ ॥

॥ ढुंढिका ॥

एकस्वर ७१ श्वश्च स्वश्च श्वःस्वं तस्मिन् ७१ श्वस् अंत्यव्यं सलुक्
शू व इति विश्लेषे अनेन वपूर्वं उ लोकात् शषोः सः सु एहयादौ
वा वे सुवे कृत ऋतोऽत् कृ क कगचजेति सलुक् अवर्णो अ य ११
क्लीबे स्म मोनु० कयं । स्व १३ स् व इति विश्लेषे व पूर्वं उ अतः
सर्वादेर्वाजस् जस् स्थाने ए सर्वादेर्जस् स्थाने ए नित्यं सुवे जन
१३ नोणः जस् शस् ङ सि सामि दीर्घः ण णा जस् शसोर्लुक् ज-
णा । स्वजन- सर्वत्र वलुक् कगटडेति जलुक् अवर्णो अ य नोणः
११ अतः सेडोः सयणो ॥ ११४ ॥

टीका भाषांतर. एक स्वरवाला पदमां जे श्वस् अने स्व आवे तेमना अंत्यव्यंज-
ननी पूर्वे उ आय. सं. श्वस् तेने अंत्यव्यंजन ण व एवो विश्लेष करी वनी पूर्वे उ आय.
पढी लोकात् शसोः सः एच्छय्यादौ ए सूत्रोथी सुवे रूप आय. सं. कृत तेने कृतो-
ऽत् कगचज० अवर्णो० क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी कयं रूप आय. सं. स्व० तेने
स् व एवो विश्लेष करी व नी पूर्वे उ आय. पढी अतः सर्वादेर्वाजस् ए सूत्रे जस्
ने स्थाने ए आय. डित्यं ए सूत्रोथी सुवे रूप आय. सं. जनाः तेने नोणः जस् शस्-
डसि जस् शसोर्लुक् ए सूत्रोथी जणा रूप आय. सं. स्वजन तेने सर्वत्र कगटड०
अवर्णो नोणः अतःसेडोः ए सूत्रोथी खयणो रूप आय. ॥ ११४ ॥

॥ ज्यायामीत् ॥ ११५ ॥

ज्याशब्दे अंत्यव्यंजनात्पूर्वं ईद् जवति ॥ जीआ ॥

मूल भाषांतर. ज्या शब्दना अंत्यव्यंजननी पूर्वे ई आय. सं. ज्या शब्द तेनुं
जीआ रूप आय. ॥ ११५ ॥

॥ हुंठिका ॥

ज्या- ७१ ईत् ११ ज्या- ज् या इति विश्लेषे अनेन यापूर्वं ईः लो-
कात् कगचजेति यलुक् ११ अंत्यव्यं० सलुक् जीआ ॥ ११५ ॥

टीका भाषांतर. ज्या शब्दना अंत्य व्यंजननी पूर्वे ई आय. सं. ज्या- तेने ज्
या एवो विश्लेष करी चालता सूत्रे यानी पूर्वे ई आय. लोकात् कगचज० अंत्यव्यं ए
सूत्रोथी जीआ रूप आय. ॥ ११५ ॥

करेणू-वाराणस्योर-णोर्व्यत्ययः ॥ ११६ ॥

अनयो रेफणकारयोर्व्यत्ययः स्थितिपरिवृत्तिर्भवति ॥ करू । वाणा
रसी ॥ स्त्रीलिङ्गनिर्देशात्पुंसि न जवति । एसो करेणू ॥

मूल भाषांतर. करेणू अने वाराणसी शब्दना रेफ तथा ण अक्षरनो व्यत्यय
(जलटापाढुं) आय. सं. करेणू तेनुं कणेरू आय. सं. वाराणसी तेनुं वाणारसीं
आय. स्त्रीलिङ्गनो निर्देश ठे तेथी पुंलिङ्गे करेणू शब्द होय तो सं. एषः करेणू तेनुं एसो
करेणू एवं रूप आय. ॥ ११६ ॥

॥ हुंठिका ॥

करेणूश्च वाराणसी च करेणूवाराणस्यौ तयोः ६२ र च ण च रणौ
तयोः ६२ व्यत्यय ११ करेणू अनेन व्यत्ययः रेणू स्थाने णेरू ११ अं-
त्यव्यं० सलुक् कणेरू वाराणसी- अनेन व्यत्ययः राणस्थाने णार ११

अंत्यव्यं सलुक् वाणारसी । एतद् अंत्यव्यं० दलुक् तदश्च अक्कीवे दस
सः ११ अतःसेडोः एसो अक्कीवे लुक् करेण् ॥ ११६ ॥

टीका भाषांतर. करेणू अने वाराणसी शब्दना र तथा णनो व्यत्यय था
सं. करेणू तेने चालता सूत्रे व्यत्यय आय एटले रेणू ने स्थाने णेरू आय. पढी अंत
व्यं० ए सूत्रे कणेरू रूप आय. सं. वाराणसी तेने चालता सूत्रे व्यत्यय आय. ए
राणने स्थाने णार आय. पढी अंत्यव्यं० ए सूत्रे वाणारसी रूप आय. सं. एत
तेने अंत्यव्यं० तदश्च अक्कीवे अतः सेडोः ए सूत्रोथी एसो एवुं रूप आय.
करेणू तेने अक्कीवे ऋक् ए सूत्रोथी करेणू रूप आय. ११६

आलाने लनोः ॥ ११७ ॥

आलानशब्दे लनोर्व्यत्ययो भवति । आणालो । आणाल- क्खम्भो ॥

मूल भाषांतर. आलान शब्दना ल अने ननो व्यत्यय (अदलोबदलो
आय. सं. आलान तेनुं आणालो आय. सं. आलान-स्तंभ तेनुं आणाल
क्खम्भो रूप आय.

॥ हुंढिका ॥

आलान ७१ ल् च न् च लनौ तयोः ६१ आलान- अनेन व्यत्ययः
लानस्थाने नालः नोणः अतः सेडोः आणालो आलानस्तंभः आणा-
लो पूर्ववत् स्तंभः स्तंभेस्तोवा स्तस्य खः अनादौ द्वित्वं द्वितीयतुर्यं
पूर्व स्ख क११ अतः सेडोः आणालक्खम्भो ॥ ११७ ॥

टीका भाषांतर. आलान शब्दना ल अने ननो व्यत्यय आय. एटले ला
शब्दने स्थाने नाल आय. नोणः अतः सेडोः ए सूत्रोथी आणालो आय. सं. अ
लानस्तंभ तेमां आणालो पूर्ववत् सिद्ध आय. सं. स्तंभ तेने स्तंभेस्तोवा अनादौ
द्वितीयं अतः सेडोः ए सूत्रोथी आणाल- क्खम्भो एवुं रूप आय. ॥ ११७ ॥

अचलपुरे च-लोः ॥ ११८ ॥

अचलपुरशब्दे चकार- लकारयो व्यत्ययो भवति ॥ अलचपुर ॥

मूल भाषांतर. अचलपुर शब्दना च तथा लनो व्यत्यय आय. सं. अचलपु
तेनुं अलचपुरं आय. ॥ ११८ ॥

॥ हुंढिका ॥

अचलपुर ७१ य च ल च यलौ तयोः ६१ अचलपुर- अनेन व्यत्य-
यः चलस्थाने लच ११ क्कीवे सम् मोनुस्वारः अलचपुरं ॥ ११८ ॥

टीका भाषांतर. अचलपुर शब्दना च तथा लनो व्यत्यय आय. एदले चल-
ने स्थाने लच आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी अलचपुरं एवं रूप आय. ॥११०॥

प०
क

महाराष्ट्रे ह-रोः ॥ ११ए ॥

महाराष्ट्र शब्दे हरोर्व्यत्ययो जवति ॥ मरहट्टं ॥

मूल भाषांतर. महाराष्ट्र शब्दना ह तथा रनो व्यत्यय आय. सं. महाराष्ट्र
तेनुं मरहट्टं रूप आय. ॥ ११ए ॥

॥ टुंढिका ॥

महाराष्ट्र ७१ ह च रू च हरौ तयोः ६२ महाराष्ट्र महाराष्ट्रे हा ह
ह्रस्वः संयोगे रा रः अनेन व्यत्ययः हरस्थाने रह सर्वत्र रलुक् ष-
स्यानु० ष ठ अनादौ द्वित्वं द्वितीय० ११ क्लीबे सम् मोनु० मरहट्टं ॥

टीका भाषांतर. महाराष्ट्र शब्दना ह तथा रनो व्यत्यय आय. सं. महाराष्ट्र
तेने महाराष्ट्रे ह्रस्वः संयोगे चालता सूत्रे व्यत्यय आय. एदले हरने स्थाने रह आय.
सर्वत्र षस्यानु० अनादौ० द्वितीय० क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी मरहट्टं रूप आय.

हृदे ह्र-दोः ॥ १२० ॥

हृदशब्दे हकारदकारयोर्व्यत्ययो जवति ॥ द्रहो ॥ आर्षे । हरण
मह पुण्डरिए ॥ १२० ॥

मूल भाषांतर. हृद शब्दना ह तथा दनो व्यत्यय आय. सं. हृद तेनुं द्रहो रूप
आय. आर्षे प्रयोगमां सं. हृद महापुण्डरीक तेनुं हरण महपुण्डरिए एवं रूप आय.

॥ टुंढिका ॥

हृद ७१ हश्च दू च हृदौ तयोः ६२ हृद- अनेन व्यत्यय हृद स्थाने
दह ११ अतः सेडोः दहो । हृद ११ अत एत् सोतु समागध्यां द-
दे अंत्यव्यंजन० सलुक् आर्षत्वात् हृदस्य हरः कगचजेति दूलुक्
हरण । महापुंडरीक दीर्घह्रस्वौ मिथो वृत्तौ दाहपानीयादिष्वव री
रि ११ अतः एत्सौपुंसि मागध्यां क कगचजेति क्लुक् अंत्यव्यं
सलुक् महापुंडरीक ॥ १२० ॥

टीका भाषांतर. हृद शब्दना ह तथा दनो व्यत्यय आय. सं. हृद तेने चालता
सूत्रे व्यत्यय आय. पढी हृद ने स्थाने दह आय. पढी अतः सेडोः ए सूत्रोथी दहो

रूप आय. सं. हृद तेने अत एत् सोतु समागध्यां अंत्यव्यं० आर्ष प्रयोग होवाथ
हृद नो हर आय. पढी कगचज० ए सूत्रे हरए रूप आय. सं. महापुंडरीक ते
दीर्घ ह्रस्वौ मिथो वृत्तौ दाह पानीयादि० एतः एत सौपुंसि मागध्यां कगच
ज० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी महपुंडरीए एवुं रूप आय. ॥ १२० ॥

हरिताले रलोन वा ॥ १२१ ॥

हरितालशब्दे रकारलकारयोर्व्यत्ययो वा जवति ॥ हलिआरो हरिआलं
मूल भाषांतर. हरिताल शब्दना र तथा लनो विकल्पे फारफेर आय. सं. ह
रिताल तेनां हलिआरो हरिआलो एवां रूप आय.

॥ टुंठिका ॥

हरिताल ७१रश्च ल् च रलौ तयोः ६२ न ११ वा ११ हरिताल- अ-
नेन वा व्यत्ययः रिस्थाने लि लस्थाने रः कगचजेति तलुक् ११ अ-
तः सेडोंः हलिआरो पक्षे हरिताल- कगचजेति तलुक् ११ अतः
सेर्नोः हरिआलो ॥ १२१ ॥

टीका भाषांतर. हरिताल शब्दना र तथा लनो विकल्पे व्यत्यय आय. सं. ह-
रिताल तेने चालता सूत्रे विकल्पे व्यत्यय आय एदले रि स्थाने लि आय. लने स्थाने
र आय. पढी कगचज अतःसेडोंः ए सूत्रोथी हलिआरो रूप आय. पक्षे हरिताल
तेने कगचज अतःसेडोंः ए सूत्रोथी हरिआलो रूप आय. ॥ १२१ ॥

लघुके ल-होः ॥ १२२ ॥

लघुकशब्दे घस्य हत्वे कृते लहोर्व्यत्ययो वा जवति ॥ हलुअं । ल-
हुअं ॥ घस्य व्यत्यये कृते पदादित्वात् हो न प्राप्नोतीति हकरणम् ॥

मूल भाषांतर. लघुक शब्दना घनो ह कर्या पढी ल तथा हनो विकल्पे व्यत्यय
आय. सं. लघुक तेनां हलुअं लहुअं एवां रूप आय. घनो अदलो बदलो करवाथी प-
दना आदिपण्णथी हनी प्राप्ति न आय. तेथी ह करवानी जरूर ठे. ॥ १२२ ॥

॥ टुंठिका ॥

लघुक ७१ लश्च ह च लहौ तयोः ६२ लघुक-खघथ० घु हु अनेन व्य-
त्ययः लहुस्थाने हलु- कगचजेति कलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० हलुअं
पक्षे लघुक-खघथ० घु हु कगचजेति कलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० ल-
हुअं घस्य व्यत्यये कृते पदादित्वात् हो न प्राप्नोति इति हकरणं ॥ १२२ ॥

टीका भाषांतर. लघुक शब्दना घनो ह करी ल तथा हनो विकल्पे व्यत्यय आय. सं. लघुक तेने खघथ० चालता सूत्रे व्यत्यय आय एटले लहुने स्थाने हलु आय. पढी कगचज क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी हलुअं रूप आय. पढे लघुक तेने खघथ० कगचज० क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी लहुअं रूप आय. घनो व्यत्यय करी पदना आदिपणांथी ह प्राप्त न आय. तेथी ह करवानी जरूर ठे. ॥ १११ ॥

ललाटे ल-डोः ॥ ११२ ॥

ललाटशब्दे लकारडकारयोर्व्यत्ययो जवतिवा । ण्डालं णलाडं । ललाटे च [१०१५७] इति आदेर्लस्य णविधानादिह द्वितीयो लः स्थानी॥

मूल भाषांतर. ललाट शब्दना ल तथा डनो विकल्पे व्यत्यय आय. सं. ललाट तेनां ण्डालं णलाडं एवां रूप आय. ललाटेच ए प्रथम पादना १५७ ना सूत्र प्रमाणे आदि लनो ण आय तेथी अहिं बीजो ल स्थानी जाणवो.

॥ टुंठिका ॥

ललाट ७१ लश्च ड च लडौ तयोः ६१ ललाट- ललाटे च आदिलस्य णः अनेन व्यत्ययः लाटस्थाने काल टानान टस्याङ्गाणः अनेन व्यत्ययः लान टस्य डः ११ क्लीबे स्म मोनु० णकालं पढे ललाटे च आदि लस्य णः टोडः टस्य रुः ११ क्लीबे स्म मोनु० णकालं ॥ ११३ ॥

टीका भाषांतर. ललाट शब्दना ल तथा डनो विकल्पे व्यत्यय आय. सं. ललाट तेने ललाटेच ए सूत्रे आदि लनो ण आय. चालता सूत्रे व्यत्यय आय. पढी लाटने स्थाने काल आय. पढी टोडः क्लीबे स्म मोनु० ए सूत्रोथी ण्डालं रूप आय. पढे ललाट तेने आदि लनो ण आय. पढी टोडः क्लीबे स्म मोनु० ए सूत्रोथी ण्डालं रूप आय. ॥ ११३ ॥

ह्ये ह्योः ॥ ११४ ॥

ह्यशब्दे हकार यकारयोर्व्यत्ययो वा जवति ॥ गुह्यम् गुह्यं गुज्जं ॥ सह्यः । सय्हो सज्जो ॥ ११४ ॥

मूल भाषांतर. ह्य शब्दना ह अने घनो विकल्पे व्यत्यय आय. सं. गुह्य तेना गुह्यं गुज्जं एवा रूप आय. सं. सह्यः तेनां सय्हो सज्जो एवा रूप आय. ॥ ११४ ॥

॥ टुंठिका ॥

हू च यश्च ह्यः तस्मिन् ७१ हू च यश्च ह्यौ तयोः ६१ गुह्य- अनेन वा हस्थाने य यस्थाने ह ११ क्लीबे स्म मोनु० गुह्यं- पढे गुह्य- साध्व-

सव्येह्यङ्गः ह्य ऊ अनादौ द्वित्वं द्वितीय पूर्व ऊ जः ११ क्लीबे सम् मोनु० गुज्जं । सद्य- अनेन वा हस्थाने यः यस्थाने हः ११ अतः सेडोः सय्हो पद्दे सद्य- साध्वसध्यह्याः ऊः ह्यस्य ऊः अनादौ द्वित्वं द्वितीयतुर्य० पूर्वऊः जः ११ अतः सेडोः सज्जो० ॥ १२४ ॥

टीका भाषांतर. ह्य शब्दना ह तथा यनो विकट्टपे व्यत्यय आय. सं. गुह्य- तेने चावता सूत्रे विकट्टपे हने स्थाने य आय. अने यने स्थाने ह आय. पढी क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी गुह्यं रूप आय. पद्दे गुह्य तेने साध्वसध्य० अनादौ० द्वितीयतुर्य० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी गुज्जं रूप आय. सं. सद्य तेने चावता सूत्रे हने स्थाने य थाय. अने यने स्थाने ह आय. पढी अतःसेडोः ए सूत्रथी सय्हो रूप आय. पद्दे सं. सद्यः तेने साध्वसध्यह्य० अनादौ० द्वितीयतुर्य० अतःसेडोः ए सूत्रोथी सज्जो रूप आय. ॥ १२४ ॥

स्तोकस्य थोक्-थोव-थेवाः ॥ १२५ ॥

स्तोकशब्दस्य एते त्रय आदेशा जवन्ति वा ॥ थोक् थोवं थेवं । पद्दे थोअं ॥

मूल भाषांतर. स्तोक शब्दने थोक् थोव थेव एवा त्रण आदेश विकट्टपे आय. सं. स्तोक् तेनां थोक् थोव थेव एवां रूप आय.

॥ दुंडिका ॥

स्तोक ६१ थोक्श्च थोवश्च थेवश्च थोक्थोवथेवाः १३ स्तोक अनेन वा प्रथमे स्तोकस्य थोक् द्वितीये स्तोकस्य थोव तृतीये स्तोकस्य थेव ११ क्लीबे सम् मोनु० थोक् थोवं थेवं पद्दे स्तोक- स्तस्य थोड स- मस्त० थोक्- कगचजेति कलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० थोअं ॥ १२५ ॥

टीका भाषांतर. स्तोक शब्दने थोक् थोव थेव एवा आदेश आय. सं. स्तोक् तेने चावता सूत्रे विकट्टपे प्रथम पद्दे स्तोक ने थोक् आय बीजे थोव अने त्रीजे थेव- एवा आदेश अवाथी थोक् थोवं थेवं एवां त्रण रूप आय. पद्दे सं. स्तोक तेने स्तस्य थोडसम० कगचज क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी थोअं रूप आय. ॥ १२५ ॥

डुहित-जगिन्योर्धूआ-बहिण्यौ ॥ १२६ ॥

अनयोरेतावादेशौ वा जवतः ॥ धूआ डुहिआ । बहिणी जइणी ॥

मूल भाषांतर. डुहित अने भगिनी शब्दने धूआ तथा बहिणी एवा विकट्टपे

आदेश आय. सं. दुहिता तेनां धूआ दुहिआ एवां रूप आय. सं. भगिनी तेनां ब-
हिणी भइणी एवां रूप आय.

॥ टुंठिका ॥

दुहिता च जगिनी च दुहितृ- जगिन्यौ तयोः ६२ धूआ च बहिणी
च धूआ-बहिण्यौ तयोः १२ दुहितृ- अनेन दुहितृ स्थाने धूआ ११
अंत्यव्यंजन सलुक् धूआ पक्षे दुहितृ ११ स्वस्मादेरुसिस्थाने डा आ
इति कित्यं कलुक् कगटडेति तलुक् दुहिआ जगिनी- अनेन वा ज-
गिनी स्थाने बहिणी ११ अंत्यव्यं सलुक् बहिणी पक्षे जगिनी कग-
चजेति सलुक् नोणः अंत्यव्यं सलुक् जइणी ॥ १२६ ॥

टीका भाषांतर. दुहितृ अने भगिनी शब्दने विकल्पे धूआ तथा बहिणी एवा
अनुक्रमे आदेश आय. सं. दुहितृ तेने चालता सूत्रे दुहितृने स्थाने धूआ आय. पढी
अंत्यव्यं ए सूत्रे धूआ रूप आय. पक्षे दुहितृ तेने स्वस्मादेर्डा० डित्वपणाथी ऋ नो-
लुक् आय. कगटड० ए सूत्रे दुहिआ रूप आय. सं. भगिनी तेने चालता सूत्रे विकल्पे
भगिनीने स्थाने बहिणी आय. पढी अंत्यव्यं० ए सूत्रे बहिणी रूप आय. पक्षे सं.
भगिनी तेने कगचज० नोणः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी भइणी रूप आय. १२६

वृक्ष-क्षिप्तयो रुक्ख-वृद्धौ ॥ १२७ ॥

वृक्षक्षिप्तयोर्यथासंख्यं रुक्ख वृद्ध इत्यादेशौ वा जवतः ॥ रुक्खो
वच्छो । वृद्धं । खित्तं । उच्चूढं । उक्खित्तं ॥

मूल भाषांतर. वृक्ष अने क्षिप्त शब्दने अनुक्रमे रुक्ख अने वृद्ध एवा विकल्पे
आदेश आय. सं. वृक्ष तेनां रुक्खो वच्छो एवां रूप आय. सं. क्षिप्त तेनां वृद्धं
खित्तं एवां रूप आय. सं. उत्क्षिप्त तेना उच्चूढं उक्खित्तं एवां रूप आय. १२७

॥ टुंठिका ॥

वृक्षश्च क्षिप्तं च वृक्षक्षिप्ते तयोः ६२ रुक्खश्च वृद्धश्च रुक्खवृद्धौ
१२ वृक्ष- अनेन वा वृक्षस्थाने रुक्ख ११ अतः सेडोः रुक्खो पक्षे
वृक्ष ११ कृतोऽत् वृ व षोऽक्षादौ क्षस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयं
पूर्वं व ठः ११ अतः सेडोः वद्धो । क्षिप्त- अनेन वा क्षिप्त स्थाने
वृद्धः ११ क्लीबे सम् मोनु० वृद्धं पक्षे क्षिप्त- क्षः खः कचित्तु ठजौ
क्षि खि कगटडेति प्रलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीयं ११ क्लीबे सम्
मोनु० खित्तं । उत्पूर्वं वृद्धं उच्चूढं उक्खित्तं पूर्ववत् ॥ १२७ ॥

टीका भाषांतर. वृक्ष अने क्षिप्त शब्दने अनुक्रमे रुक्ख छूढ एवा विकट्पे आदेश आय. सं. वृक्ष तेने चालता सूत्रे विकट्पे वृक्ष ने स्थाने रुक्ख आय. पढी अतः सेडों: ए सूत्रे रुक्खो रूप आय. पहे वृक्ष तेने ऋतोऽत् छोऽक्षादौ अनादौ द्वितीय० अतःसेडों: ए सूत्रोथी वच्छो रूप आय. सं. क्षिप्त तेने चालता सूत्रे क्षिप्त ने स्थाने विकट्पे छूढ एवो आदेश आय पढी क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी छूढ रूप आय पहे संक्षिप्त तेने क्षः खः कचिच्चु छझौ कगटड० अनादौ० द्वितीय० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी खित्तं रूप आय. उत उपसर्ग पूर्वक क्षिप्तने छूढ आदेश अवाथी ऊच्छूढं एवं रूप आय. पहे उक्खित्तं एवं रूप पूर्व प्रमाणे सिद्ध थाय. ॥ १२७ ॥

वनिताया विलया ॥ १२८ ॥

वनिताशब्दस्य विलया इत्यादेशो वा जवति ॥ विलया वणिआ ॥

विलयेति संस्कृतेपीति केचित् ॥ १२८ ॥

मूल भाषांतर. वनिता शब्दने विलया एवो आदेश विकट्पे आय. सं. वनिता तेनां विलया वणिआ एवां रूप आय. विलया एवं रूप संस्कृतमां पण थाय ठे एम केटलाएक कहे ठे. ॥ १२८ ॥

॥ टुंडिका ॥

वनिता ६१ विलया ११ वनिता अनेन वनिता स्थाने विलया इति ११ अंत्यव्यं० सल्लुक् विलया— पहे वनिता— नोणः कगचजेति तल्लुक् अंत्यव्यं० सल्लुक् वणिआ ॥ १२८ ॥

टीका भाषांतर. वनिता ने विलया एवो विकट्पे आदेश आय. सं. वनिता तेने चालता सूत्रे विलया एवो आदेश आय. पढी अंत्यव्यं० ए सूत्रे विलया रूप आय. पहे सं. वनिता तेने नोणः कगचज अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी वणिआ रूप आय.

गौण स्येषतः कूरः ॥ १२९ ॥

ईषत् शब्दस्य गौणस्य कूर इत्यादेशो वा जवति ॥ थिंचव कूर— पिक्का । पहे । ईसि ॥

मूल भाषांतर. गौण (अप्रधान) एवा ईष शब्दने कूर एवो आदेश विकट्पे आय. सं. चिंचा इव ईषत् पक्का तेनुं चिंचव्व कूर— पिक्का एवं रूप आय. पहे सं. ईषत् तेनुं ईसि एवं रूप आय. ॥ १२९ ॥

॥ टुंडिका ॥

गौण ६१ ईषत् ६१ कूर ११ चिंचा इव मिव पिव तिवः व व विअ इवार्थे इवस्य वः ह्रस्वः संयोगे वा वं चिव्व ईषत् पक्का अनेन वा

ईषत् कूरः पक्व-पक्वांगारललाटेवा प पि सर्वत्र वलुक् अनादौ द्वित्वं
११ अंत्यव्यं० सलुक् कूरपिक्वा बाला लायन्ननिहीऽहिणबद्विवमाहुलिं-
गस्स विवरकूरपिक्वा करेऽ लालाकुलं हि श्रयं ॥ १ ॥ अस्य व्याख्या-
लावण्यनिधिर्बाला मातुलिङ्गी बीजपुरस्य अग्निनवत्वगिव ईषत् पक्वा
चिंचा इव आम्लिका इव पुरुषाणां हृदयं लालाकुलं करोति अत्र पू-
र्वपदं गौणं उत्तरपदं मुख्यं पक्षे ईषत् अंत्यव्यं० मलुक् शपोः सः ईत्स्व-
मादौ ससि ११ अव्यय सलुक् ईसि ॥ १२९ ॥

टीका भाषांतर. गौण एवा ईषत् शब्दने कूर एवो विकल्पे आदेश आय. सं.
चिंचा इव तेने मिचपिवतिव ह्रस्वः संयोगे ए सूत्रोथी चिंचव्व एवुं रूप आय. सं.
ईषत् पक्वा तेने चालता सूत्रे ईषत् ने विकल्पे कूर आदेश आय. सं. पक्व तेने
पक्वांगारललाटेवा सर्वत्र अनादौ अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी कूरपिचा एवुं रूप
आय. बाला ए गाथानो अर्थ लावण्यनो जंडार एवी बाला स्त्री बीजोरानी नवीन त्वचा-
गीजेम अथवा जरा पाकेली आम्लीनी जेम पुरुषोना हृदयने लाळथी जिंजवी दे ठे. अहिं
पूर्वपद गौण ठे अने उत्तरपद मुख्य ठे तेथी गौण ने ते आदेश आय. पक्षे सं. ईषत्
ने अंत्यव्यं० शपोः सः ईत्स्वमादौ अव्यय सलुक् ए सूत्रोथी ईसि रूप आय. १२९

स्त्रिया इत्थी ॥ १३० ॥

स्त्री शब्दस्य इत्थी इत्यादेशो वा जवति ॥ इत्थी । थी ॥

मूल भाषांतर. स्त्री शब्दने इत्थी एवो आदेश विकल्पे आय. सं. स्त्री तेनुं इत्थी
इथा थी एवां रूप आय. ॥ १३० ॥

॥ टुटिका ॥

स्त्री ६१ इत्थी ११ स्त्री अनेन वा स्त्री शब्दस्य इत्थी ११ अंत्यव्यं०
सलुक् इत्थी पक्षे स्त्री सर्वत्र रलुक् स्तस्यथोऽसमस्तस्तंवे स्तवे वा स्त्री
स्ती ११ अंत्यव्यं० सलुक् थी ॥ १३० ॥

टीका भाषांतर. स्त्री शब्दने इत्थी एवो विकल्पे आदेश आय. सं. स्त्री तेने
चालता सूत्रे विकल्पे स्त्री शब्दने इत्थी एवो विकल्पे आदेश आय. अंत्यव्यं० ए सू-
त्रोथी इत्थी रूप आय. पक्षे स्त्री शब्दने सर्वत्र० स्तस्यथोऽसमस्त० अंत्यव्यं० ए
सूत्रोथी थी एवुं रूप आय. ॥ १३० ॥

धृतेर्दिहिः ॥ १३१ ॥

धृति शब्दस्य दिहि रित्यादेशो वा जवति ॥ दिही धिई ॥

टीका भाषांतर. पूर्व शब्दने पुरिम एवो आदेश विकल्पे आय. सं. पूर्व तेने च
 क्षता सूत्रे विकल्पे पूर्व ने पुरिम आदेश आय. पढी क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रो
 पुरिम रूप आय. बीजे पक्षे पूर्व तेने सर्वत्र अनादौ० ह्रस्वःसंयोगे क्लीबेसम् मोनु
 ए सूत्रोत्थी पुर्व रूप आय. ॥ १३५ ॥

त्रस्तस्य हित्थ-तट्ठौ ॥ १३६ ॥

त्रस्त शब्दस्य हित्थ तट्ठ इत्यादेशौ वा जवतः ॥ हित्थं तट्ठं तत्थं ॥

मूल भाषांतर. त्रस्त शब्दने हित्थ अने तट्ठ एवा आदेश विकल्पे आय.
 त्रस्त तेनां हित्थं तट्ठं तत्थं एवा रूप आय.

॥ टुंढिका ॥

त्रस्त ६१ हित्थश्च तट्ठश्च हित्थतट्ठौ १२ त्रस्त- अनेन वा त्रस्तस्य
 हित्थः तट्ठश्च ११ क्लीबे सम् मोनु० हित्थं तट्ठं ॥ १३६ ॥

टीका भाषांतर. त्रस्त शब्दने हित्थ अने तट्ठ एवा आदेश आय. सं. त्रस्त ते
 चाक्षता सूत्रे विकल्पे त्रस्तने हित्थ तथा तट्ठ एवा आदेश आय. क्लीबे सम्
 ए सूत्रोत्थी हित्थं तट्ठं एवा रूप आय. ॥ १३६ ॥

बृहस्पतौ बहो जयः ॥ १३७ ॥

बृहस्पति शब्दे बह इत्यस्यावयवस्य जय इत्यादेशो वा जवति ॥

यस्सई जयप्फई जयप्पई ॥ पक्षे । बहस्सई । बहप्फई । बहप्पई ॥

बृहस्पतौ (१० १३८) इति इकारे उकारे च विहस्सई । विहप्फ-
 विहप्पई । बुहस्सई । बुहप्फई । बुहप्पई ॥ १३७ ॥

मूल भाषांतर. बृहस्पति शब्दनां बृह एटला अवयवने भय एवो आदेश
 कल्पे आय. सं. बृहस्पति तेनां भयस्सई भयप्फई भयप्पई एवां रूप आय
 बृहस्पतौ ए सूत्रे इ तथा उ आय. एटले इकारे विहस्सई विहप्फई विहप्पई ए
 रूप आय. उकारमां बुहस्सई बुहप्फई बुहप्पई एवां रूप आय. १३७

॥ टुंढिका ॥

बृहस्पति ७१ बह ६१ जय ११ बृहस्पति- कृतोऽत् बृ व अनेन वा
 बह इत्यस्य जय आदेशः बृहस्पतिवनस्पत्योःसोवा सस्य गः अ-
 नादौ छित्वं स्स कगचजेति नलुक् ११ अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं सलुक्
 जयस्सई । बृहस्पति- स्पस्य फः शेषं तथैव जयप्फई । बृहस्पति क-
 गटडेति सलुक् अनादौ छित्वं जयप्फई । बृहस्पति वा बृहस्पति बृ

वि ऋतोऽत् वृ व बृहस्पतिवनस्पत्यो सोवा पस्य सः अनादौद्वित्वं स्स
कगचजेति त्रुक् अक्कीवे दीर्घः अंत्यव्यं स्रुक् वहस्सई । बृहस्पति ष-
स्पयोः फः स्पस्य फः शेषं तथैव र बृहस्पति वा बृहस्पत्यौ वृ वि प्रथमे बृह-
स्पति वनस्पत्योः सोवा सस्य सः अनादौद्वित्वं द्वितीय कगचजेति त्रु-
क् ११ अक्कीवे दीर्घः अंत्यव्यं स्रुक् विहस्सई । द्वितीये बृहस्पति
वनस्पत्योः सोवा स्पस्फयोः फः शेषं तथैव विहस्सई तृतीये विहस्सई शेषं
तथैव बृहस्पतिः वृ वु बुहस्सई बुहस्सई वा बृहस्पति इकारे उकारे च
विहस्सई विहस्सई विहस्सई । बुहस्सई बुहस्सई बुहस्सई ॥ १३७ ॥

टीका भाषांतर. बृहस्पति शब्दना बह एवा अवयवने भय एवो विकल्पे आ-
श आय. सं. बृहस्पति तेने ऋतोऽत् चालता सूत्रे विकल्पे बहने स्थाने भय एवो
आदेश आय. पठि बृहस्पतिवनस्पत्योः सोवा नादौ० कगचज० अक्कीवेदीर्घः
अंत्यव्यं ए सूत्रोऽथी भयस्सई रूप आय. सं. बृहस्पति तेने षस्पयोः फः बाकी पूर्ववत्
हस्सई सं. बृहस्पति तेने कगचज० अनादौ० ए सूत्रोऽथी भयस्सई रूप आय. सं.

॥ तेने ऋतोऽत् बृहस्पति वनस्पत्योः सोवा० आनादौ० कगचज० अक्कीवे०
एहिं० ए सूत्रोऽथी वहस्सई रूप आय. सं. बृहस्पति तेने षस्पयोः फः बाकी पूर्व-
वत् आय. सं. बृहस्पति तेने प्रथम पक्षे बृहस्पति तेने बृहस्पतिवनस्पत्योः
अनादौ० द्विती० कगचज अक्कीवे दीर्घः । अंत्यव्यं ए सूत्रोऽथी विहस्सई
जाय. बीजे पक्षे बृहस्पति तेने बृहस्पति वनस्पत्योः षस्पयोः फः बाकी पूर्ववत्
हस्सई रूप आय. बीजे पक्षे पूर्वनीजेम विहस्सई रूप आय. तेवीरीते बुहस्सई
हस्सई रूप आय. बृहस्पति शब्दने इ तथा उ यवाथी विहस्सई विहस्सई विहस्सई
हस्सई बुहस्सई बुहस्सई एवां रूप आय. ॥ १३७ ॥

मलिनोन्नयशुक्ति-बुभारब्ध-पदातेर्मइलावह
सिप्पि-ठिका-ढत्त-पाइकं ॥ १३८ ॥

मलिनादीनां यथासंख्यं मइलादय आदेशा वा जवन्ति ॥ मलिन ।
मइलं मलिणं ॥ उन्नय । अवहं । उवहमित्यपि केचित् । अवहो-आसं ।
उन्नयवत् ॥ आर्षे । उन्नयोकात् ॥ शुक्ति । सिप्पी सुत्ती ॥ बुभ । ठक्को
बुत्तो ॥ आरब्ध- । आढत्तो आरद्धो ॥ पदाति । पाइको पयाई ॥

मूल भाषांतर. मलिन उभय शुक्ति छुप्त आरब्ध पदाति ए शब्दोने अनुक्रमे
इल अवह सिप्पि ठिक आढत्त पाइक एवा आदेश विकल्पे आय. सं. मलिन
ते मइलं आय. पक्षे मलिणं आय. सं. उभय तेनुं अवहं आय. केटलाएक उवहं

एवं पण कहे ठे. जेभ के, सं. उभयावकाश तेनुं अवहो- आसं एवं रूप आय. पदे उभयवलं एवं आय. आर्ष प्रयोगमां उभयोक्तालं एवं रूप आय. सं. शुक्ति तेनां सिप्पी पदे सुत्ती एवां रूप आय. सं. लुप्त तेनां छिक्को लुत्तो एवां रूप आय. सं. आरब्ध तेनां आढत्तो आरब्धो एवां रूप आय. सं. पदाति तेनां पाइक्को अने पदे पयाई एवां रूप आय. ॥ १३० ॥

॥ हुंढिका ॥

मलिनं च उन्नयं च शुक्तिश्च लुप्तश्च आरब्धश्च पदातिश्च मलिनोन्नय शुक्तिर्लुप्तारब्धपदाति तस्य ६१ मइलं च अवहं च सिप्पिश्च ठिक्कश्च आढत्तश्च पाइक्कश्च मइलावहसिप्पिठिक्काढत्त पाइक्कं ॥ ११ मलिन अनेन वा मलिन शब्दस्य मइल इति ११ क्लीबेस्म मोनु० मइलं पदे मलिन- नोणः ११ क्लीबेस्म मोनु० मलिणं उन्नय- अनेन वा उन्नय-स्य अवह इति ११ क्लीबेस्म मोनु० अवहं केचित् उवहमपीच्छन्ति उवहं उन्नयावकाश अनेन वा उन्नयस्य अवहः अवापोते अवस्य उलुक् मध्यादलोपः लोकात् कगचजेति क्लुक् शपोःसः ११ क्लीबेसम् मोनु० अवहं आसं पदे उन्नयवलं ११ क्लीबेसम् मोनु० उन्नयवलं आर्षे उन्नयोः कालमिति शुक्ति अनेन वा शुक्तिस्थने सिप्पि ११ अक्लीबेदीर्घः अंत्यव्यं० सल्लुक् सिप्पि । शुक्ति- कगटडेति क्लुक् अनादौद्धित्वं ११ अक्लीबेदीर्घः अंत्यव्यं० सल्लुक् सुत्ती । लुप्तस्य ठिक्कः ११ अतःसेडोः ठिक्को । पदे लुप्त कगटडेति प्रलुक् अनादौद्धित्वं ॥ अतःसेडोः लुत्तो स्पृष्टः आरब्ध -अनेन वारब्धस्य आढत्त इति ११ अतःसेडोः आढत्तो पदे आरब्ध- सर्वत्र रलुक् अनादौद्धित्वं द्वितीयतुर्यं० पूर्वधस्य दः ११ अतःसेडोः आरब्धो । पदाति- अनेन पदातिस्थाने पाइक्क ११ अतः सेडोः पाइक्को पदाति कगचजेति दलुक् च ११ अवर्णो अ य अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० सल्लुक् पयाई ॥ १३० ॥

टीका भाषांतर. मलिन विगेरे शब्दोने मइल विगेरे आदेश आय. सं. मलिन तेने चालता सूत्रे मइल एवो आदेश आय. पठी क्लीबे स्म मोनु० ए सूत्रोथी मइलं रूप आय. पदे मलिन तेने नोणः क्लीबे स्म मोनु० ए सूत्रोथी मलिणं रूप आय. सं. उभय तेने चालता सूत्रथी विकल्पे अवह एवो आदेश आय. पठी क्लीबे स्म मोनु० ए सूत्रोथी अवहं एवं रूप आय. केटलाएक उवह एवं रूप पण छे ठे सं.

भयावकाश तेने चालता सूत्रे उभय ने उवह एवो आदेश आय. पढी अवापोते सूत्रे अवना उनोलुक् आय. मध्यमांथी अनो लोप आय. पढी लोकात् कगचज० ाषोः सः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी अवहं आसं एवं रूप आय. पढे उभय ल तेने क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी उभय वलं एवं रूप आय. आर्ष प्रयोगमां भयोः कालं एम पण आय. सं. शुक्ति तेने चालता सूत्रे शुक्ति ने स्थाने सिप्पि वो आदेश आय. अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी सिप्पी रूप आय. पढे शु- क्ते तेने कगटड अनादौ० अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी सुत्ती रूप आय. छुस तेने चालता सूत्रे छिक्क आदेश आय. पढी अतः सेडोंः ए सूत्रे छिक्को रूप आय. पढे क्षुस ते कगटड० अनादौ० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी छुत्तो रूप आय. सं. आरब्ध तेने चालता सूत्रे आढत्त आय. पढी अतः सेडोंः ए सूत्रे आढत्तो रूप आय. पढे आरब्ध तेने सर्वत्र अनादौ० द्वितीयतु० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी आरब्धो रूप आय. सं. पदाति तेने चालता सूत्रे पाइक्क आदेश आय. पढी अतः सेडोंः ए सूत्रे पाइक्को रूप आय. पढे पदाति तेने कगचज अवर्णो० अक्लीबे दीर्घः अंत्य- व्यं० ए सूत्रोथी पयाई रूप आय. ॥ १३८ ॥

दंष्ट्राया दाढा ॥ १३९

पृथग्योगाद्धेति निवृत्तम् । दंष्ट्रा शब्दस्य दाढा इत्यादेशो जवति ॥
दाढा । अयं संस्कृतेऽपि ॥

मूल भाषांतर. अहिं पृथग् योगथी विकल्पनो वा काढीनाखवो दंष्ट्रा शब्दने दाढा एवो आदेश आय. सं. दंष्ट्रा तेनुं दाढा एवं रूप आय. आशब्द संस्कृतमां ण आय. ठे ॥ १३९ ॥

॥ टुंढिका ॥

दंष्ट्रा ६१ दाढा ११ दंष्ट्रा अनेन दंष्ट्राया दाढा अंत्यव्यंजन० सलुक् दाढा टीका भाषांतर. दंष्ट्रा शब्दने दाढा एवो आदेश आय. सं. दंष्ट्रा तेने चालता सूत्रे दाढा एवो आदेश आय. पढी अंत्यव्यं० ए सूत्रे दाढा एवं रूप आय. ॥ १३९ ॥

बहिंसो बाहिं-बाहिरौ ॥ १४० ॥

बहिः शब्दस्य बाहिं बाहिर इत्यादेशौ जवतः ॥ बाहिं बाहिरं ॥

मूल भाषांतर. बहिस् शब्दने बाहिं बाहिर एवां आदेश आय. सं. बहिस् तेना बाहिं बाहिरं एवां रूप आय. ॥ १४० ॥

॥ टुंढिका ॥

बहिस् ६१ बहिं च बाहिरश्च बाहिंबाहिरौ १२ बहिस् अनेन व-

हिस् स्थाने बाहिं ११ अव्ययस्यलुक् बाहिं बाहिस् अनेन बहिस्
स्थाने बाहिर ११ बाहुलकात् क्लीबेस्म मोनु० बाहिरं ॥ १४० ॥

टीका भाषांतर. बहिस् शब्दने बाहिं बाहिर एवां आदेश आय. सं. बहिस्
तेने चावता सूत्रे बहिस् स्थाने बाहिं आय. पढी अव्ययस्य० लुक् ए सूत्रे बाहिं स्
आय. सं. बाहिस् तेने चावता सूत्रे बहिस् ने स्थाने बाहिर आय. पढी सेबाहुलका
क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी बाहिरं रूप आय. ॥ १४० ॥

अधसो हेडं ॥ १४१ ॥

अधस् शब्दस्य हेड इत्ययमादेशो जवति ॥ हेडं ॥

मूल भाषांतर. अधस् शब्दने हेड एवो आदेश आय. सं. अधस् तेनुं हेडं ए
रूप आय. ॥ १४१ ॥

॥ टुंठिका ॥

अधस् ६१ हेड ११ अधस् अनेन अधस् स्थाने हेड ११ क्लीबे स्म
मोनु० हेडं ॥ १४१ ॥

टीका भाषांतर. अधस् शब्दने हेड एवो आदेश आय. सं. अधस् तेने चावता
सूत्रे हेड आय. क्लीबे स्म मोनु० ए सूत्रोथी हेडं रूप आय. ॥ १४१ ॥

मातृ-पितुः स्वसुः सिआ-गौ ॥ १४२ ॥

मातृपितृभ्यां परस्य स्वसृ शब्दस्य सिआठा इत्यादेशौ जवतः ॥ मा-
उ-सिआ । माउ-छा । पिउ-सिआ । पिउछा ॥

मूल भाषांतर. मातृ अने पितृ शब्दथी पर एवा स्वसृ शब्दने सिआ अने छ
एवा आदेश आय. सं. मातृ-स्वसा तेना माउ सिआ तथा माउछा एवा रूप आय.
सं. पितृ-स्वसा तेना पिउसिआ तथा पिउछा एवा रूप आय.

॥ टुंठिका ॥

माता च पिता च मातृ पितृ ६१ स्वसृ ६१ सिआ च ठा च सिआगौ १२
मातृ स्वसृ स्थाने सिआ गौणांत्यस्य तृ कगचजेति तल्लुक् अंत्यव्यं०
सल्लुक् माउसिआ मातृस्वसृ-अनेन स्वसृस्थाने ठः गौणांत्यस्य तृ कग-
चजेति तल्लुक् ११ आताताकुः मस्थानेडा आन्तित्यं त्यल्लेकानो माउछा ।
एवं पितृस्वसृ पिउसिआ पिउछा ॥ १४२ ॥

टीका भाषांतर. माता अने पिता शब्दथी पर एवा स्वसृ शब्दने सिआ अने
छा एवा आदेश आय. सं. मातृस्वसृ तेने चावता सूत्रे सिआ आदेश आय. पढी गौ-

णांत्यास्यत् कगचज० अत्यव्यंजन ए सूत्रोष्ठी माउसिआ रूप आय. सं. मातृस्वसृ तेने चालता सूत्रे स्वसृ ने स्थाने छ आय. पढी गौणांत्यस्य तृ कगचज० आतां- ताङुः डित्यंत्यलेकोनो ए सूत्रोष्ठी माउच्छा रूप आय. एवीरीते सं पितृस्वसृ तेनां पिउसिआ तथा पिउच्छा एवां रूप आय. ॥ १४२ ॥

तिर्यचस्तिरिङिः ॥ १४३ ॥

तिर्यच् शब्दस्य तिरिङि रित्यादेशो नवति ॥ तिरिङि पेञ्छइ ॥ आर्षे तिरिश्चा इत्यादेशोपि । तिरिश्चा ॥

टीका भाषांतर. तिर्यच् शब्दने तिरिच्छि एवो आदेश आय. सं. तिर्यच् तेनुं तिरिच्छि रूप आय सं दृश्यति तेनुं पेञ्छइ रूप आय. आर्ष प्रयोगमां तिरिआ एवो पण आदेश आय. सं तिर्यच् तेनुं तिरिआ रूप आय. ॥ १४३ ॥

॥ हुंठिका ॥

तिर्यच् ६१ तिरिङि ११ तिर्यच् अनेन तिर्यच् स्थाने तिरिङि ११ अं- त्यव्यं० स्रुक् तिरिङि दृश दशोनिअछपेछावयछा दृशःस्थाने पञ् आदेशः तिव्रप्रणत्यादीनां ति इ पेञ्छइ आर्षे तिरिश्चा ॥ १४३ ॥

टीकाभाषांतर. तिर्यच शब्दने तिरिच्छि एवो आदेश आय. सं. तिर्यच् तेने चालता सूत्रे तिरिच्छि आय पढी अंत्यव्यं० ए सूत्रे तिरिच्छि एवं रूप आय. सं. दृश धातु तेने दशोनिअच्छपिच्छावयच्छा ए सूत्रे दृशने स्थाने पच्छ आदेश आय. पढी त्यादीनां ए सूत्रे पेञ्छइ रूप आय. आर्ष प्रयोगमां तिरिआ एवं रूप आय. १४३

घरस्य घरोऽपतौ ॥ १४४ ॥

गृहशब्दस्य घर इत्यादेशो नवति पतिशब्दश्चेत्परो न नवति ॥ घरो घरसामी । राय-हरं ॥ अपतावितिकिम् । गह-वई ॥

मूल भाषांतर. गृह शब्दने घर एवो आदेश आय. पण जो तेनी पढी पति शब्द न होय तो सं. गृह तेनुं घरो आय. सं. गृहस्वामी तेनुं घरसामी एवं रूप आय. सं. राजगृह तेनुं रायहरं एवं रूप आय. पति शब्दपर न होय तो एम कहुं ठे तेथी सं. गृहपति तेनुं गह-वई एवं रूप आय. ॥ १४४ ॥

॥ हुंठिका ॥

गह ६१ घर ११ अपति ७१ गृह अनेन गृहस्थाने घर आदेशः ११ अतःसेडोंः घरो । गृहस्य स्वामी घरस्वामी सर्वत्र वलुक् घरसामी राजगृह कगचजेति जलुक् अवर्णो अ य अनेन गृहस्य घर

खघथ ह ११ क्लीबेस्म मोनु० रायहरं गृहपति ऋतोऽत् गृ ग पोवः क
गचजेति त्रुक् ११ अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० सूत्रुक् गहवई ॥ १४४ ॥

टीका भाषांतर. जो पति शब्द आगल न होय तो गृह शब्दने घर एवो आदे
आय. सं. गृह तेने चालता सूत्रे घर एवो आदेश आय. अतःसेडों: ए सूत्रे घरों
रूप आय. सं. गृहस्वामी (घरनो स्वामी) तेने चालता सूत्रे घर आदेश आय.
सर्वत्र० पढी घरसामी एवं रूप आय. सं. राजगृह तेने कगचज अवर्णों चालता
गृहने स्थाने घर आय. पढी खघथ० क्लीबे स्म मोनु० ए सूत्रोथी रायहरं रूप
सं. गृहपति तेने ऋतोऽत् पोवः कगचज अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यं० ए सूत्रं
गहवई रूप आय. ॥ १४४ ॥

शीलाद्यर्थस्येरः ॥ १४५ ॥

शीलधर्मसाध्वर्थे विहितस्य प्रत्ययस्य इर इत्यादेशो जवति ॥ हसन
शीलः हसिरो । रोविरो । लज्जिरो । जम्पिरो । वेविरो । नमिरो ।
ससिरो ॥ केचन तृन एव इरमाहुस्तेषां नमिरगमिरादयो न सिध्य
न्ति । तृनोऽत्र रादिना बाधितत्वात् ॥ १४५ ॥

मूल भाषांतर. शीलधर्म अने साधु अर्थमां आवेला प्रत्ययने इर एवो आ
आय. हसवानुं जेने शील (स्वजाव) होय तेनुं हसिरो एवं रूप आय. रुदन कर
ना शीलवालो होय तेनुं रोविर रूप आय. लज्जा पामवाना शीलवालो होय तेनुं लज्जि
रो एवं आय. जम्प करवाना शीलवालो तेनुं जम्पिरो एवं रूप आय. वरवाना शी
वालो तेनुं वेविरो एवं रूप आय. नमवाना शीलवालो तेनुं नमिरो एवं रूप आ
उच्छ्वास लेवाना शीलवालो तेनुं उससिरो एवं रूप आय. केटलाएक तृन् प्रत्यय
पण इर आदेश आय एम कहे ठे. तेउना मत प्रमाणे नभिर गमिर विगेरे शब्दो सि
यता नथी. अहिं तृन् प्रत्ययने रादि वडे बाधितपणुं आय. ठे. ॥ १४५ ॥

॥ टुंठिका ॥

शीलाद्यर्थ ६१ इर ११ हसेर्हसने हस् हसतीत्येवंशीलो हसतीत्येवंध
र्माऽथवा हसतीत्येवंसाधुः हसिरो । तृन् शीलधर्मसाधुषुतृन् प्रत्यय
अनेन तृनस्थाने इरः लोकात् ११ अतःसेडों: हसिरो रुदग् अश्रुविमो
चने रुद् रोदितीत्येवंधर्मा रोदितीत्येवंसाधुः रोदिरो तृन् शीलधर्मसा
धुषुतृन् प्र० युवर्णस्य गुणः रुरो अनेन तृनस्थाने इर लोकात् रोदि
इतिजाते रुदिनमोर्वदिवि ११ रोविरो उलसूजैव्रीने लज्जा लज्जाते इ
त्येवंशीलो धर्मा साधुर्वा इति लज्जिरो । तृन् शीलधर्मसाधुषु तृन् त

द्वितीयःपादः ।

११ कगटडेति सलुक् अनादौद्वित्वं अनेन तृन्स्थाने इरः लोकात् ११
 अतःसेडोः लज्जिरो कथण् वाक्यप्रबोधे कथबंधे कथयतीत्येवंशीलो
 धर्मो साधुर्वा इति जंपिरो तृन् शीलतृन् कथेर्वज्जारपज्जारोप्पालपिसुणसंघ-
 बो ल्लचव इत्यनेन कथस्थाने जंप इति अनेन तृन् स्थाने इर लोकात्
 ११ अतःसेडोः जंपिरो । दुवेपृड् कंपने केपुड चलने वेपत इत्येवंशीलः
 धर्मः साधुर्वा इति वेपिरो विवशब्दार्थादकर्मकात् इत्यत्प्रत्ययः अने-
 न तृन्स्थाने इरः लोकात् वेपिर इतिस्थिते पोवः पि वि ११ अतःसे-
 डोः वेपिरो । ज्रम चलने ज्रमतीत्येवंशीलो धर्मा साधुर्वा ज्रमिरो ज्रम-
 काष्टकाशिनण् प्रत्ययः अनेन थिनस्थाने इरः लोकात् सर्वत्र ज्रमधातु-
 रलुक् ११ अतःसेडोः ज्रमिरो श्वस् प्राणने उत् पूर्व उवसतीत्येवंशी-
 लो धर्मा साधुर्वा इति उससिरो । अनुत्साहोत्सन्नेसहे उतस्थाने
 उत्तृन्शीले तृन् प्रत्ययः अनेन तृन्स्थाने इरः लोकात् सर्वत्र वलुक्
 ११ अतःसेडोः उससिरो । नम् नमतीत्येवंशीलो धर्मा वा साधुर्वा
 नमिरो केचित् उत्प्रत्ययस्यैव इरमिष्ठंति तेषां नमिरगमिरादयो न
 जायंते स्म्यजसिहसदीपकपमननोरः इति तम् अग्रेरप्रत्ययः वेत् तृन्
 प्रत्ययस्यैव इरः आदेशो विधीयते तदा तन्मते दिप्रत्ययस्यः इरो न
 स्यात् तच्चायुक्तं ततो अनेन रस्थाने इरः लोकात् ११ अतःसेडोः
 नमिरो गम् गवतीत्येवंशीलो धर्मा वा साधुर्वा इति गमिरो तृकमम-
 महनवृषजूस्था उकण् इत्युक् प्रत्ययः अनेन उकण्स्थाने उ इरः
 लोकात् ११ अतःसेडोः गमिरो ॥ १४५ ॥

टीका भाषांतर. शीलधर्म अने साधु अर्थमां कहेला प्रत्ययने इर एवो आदेश
 आय. हस् धातु हसवामां प्रवर्त्ते. हसवानुं जेनुं शील होय अथवा हसवानो जेनो ध
 होय अथवा हसवामां साधु होय ते हसिरो कहेवाय. अही तृन् शीलधर्मसाधुषु
 सूत्रे तृन् प्रत्यय आवे पढी चालता सूत्रे तृन्ने स्थाने इर आय पढी लोकात् अतः
 डोः ए सूत्रोष्ठी हसिरो रूप आय. रुदग् ए धातु आंसुं पडवा (रोवा) मां प्रवर्त्ते. स
 धातु तेने रोवानुं जेनुं शील होय अथवा रोवानो धर्म होय के रोवामां साधु होय
 रुदिरो कहेवाय. त्यां तृन्शीलधर्म० युवर्णस्य चालता सूत्रे तृन्ने स्थाने इर
 लोकात् ए नियमोष्ठी रोदिर एवं रूप आय. पढी रुदिनमोर्वदिविं ए सू
 रोदिरो रूप आय. लज्ज धातु लाज पामवामां प्रवर्त्ते लज्जा पामवानुं जेनुं शील

अथवा लज्जा पामवानो जेनो धर्म वा तेमां जे साधु होय ते लज्जिरो कहेवाय. अहिं तृन् शीलधर्मसाधुषु कगटड० अनादौ० चालता सूत्रे तृन्ने स्थाने इर आय. पठी लोकात् अतःसेडों: ए सूत्रोथी लज्जिरो रूप आय. सं. कथण धातु कहेवाना अर्थमां प्रवर्त्ते कहेवानुं जेनुं शील होय धर्म होय अथवा तेमां साधु होय ते जंपिरो कहेवाय. अहिं तृन् प्रत्ययने कथेर्बज्जरपज्जरो० चालता सूत्रे तृन्ने स्थाने इर आवे पठी लोकात्० अतःसेडों: ए सूत्रोथी जंपिरो रूप आय. वेप् धातु कंपवामां प्रवर्त्ते कंपवानुं जेनुं शील होय वा तेवा धर्मवालो के तेमां साधु होय ते वेपिरो कहेवाय. विवशब्दार्थादकर्मकात् चालता सूत्रे तृन्ने स्थाने इर आय पठी लोकात् पोवः अतःसेडों: ए सूत्रोथी वेपिरो रूप आय. सं. अम धातु चालवाना अर्थमां प्रवर्त्ते नमवानुं जेनुं शील होय वा तेना धर्मवालो के तेमां साधु होय ते भमिरो कहेवाय. अहिं अम् धातुने शमकाष्टकाथिनण चालता सूत्रे थिनणने स्थाने इर आय. पठी लोकात् सर्वत्र अतःसेडों: ए सूत्रोथी भमिरो रूप आय. श्वस् धातु श्वास लेवाना अर्थमां प्रवर्त्ते तेने उत् उपसर्ग आवे जे उह्वास लेवाना शीलवालो तेवा धर्मवालो के तेमां साधु होय ते उससिरो कहेवाय. अहिं अनुत्साहोत्सन्ने तृन् प्रत्ययने स्थाने चालता सूत्रे इर आय. पठी लोकात् सर्वत्र अतःसेडों: ए सूत्रोथी उससिरो रूप आय. सं. नम् धातुने नमवाना शीलवालो वा धर्मवालो अथवा तेमां साधु ते नमिरो कहेवाय. केट्ठाएक उत्प्रत्ययनेज इर प्रत्यय ङ्गे ठे तेर्जना मतमां नमिर गमिर विगेरे रूपन आय. नम् धातुने स्म्यजसिहसदीपक० ए सूत्रे र प्रत्यय आवे पठी तृन् प्रत्ययने इर आय. त्यारे तेमना मतमां दिप्रत्ययने इर न आय. ते घटुं नथी पठी आ सूत्रे रने स्थाने इर आय. लोकात् अतःसेडों: ए सूत्रोथी नमिरो रूप आय. गम एट्ठे जहुं जवाना शीलवालो ते धर्मवालो अथवा तेमां साधु ते गमिरो कहेवाय. गम् शब्दने तृकगमहनवृषभू ए सूत्रे उकण् प्रत्यय आवे पठी चालता सूत्रे उकण्ने स्थाने इर आय. लोकात् अतःसेडों: ए सूत्रोथी गमिरो रूप आय. ॥ १४५ ॥

कस्तुमत्तूण-तुआणाः ॥ १४६ ॥

क्त्वा प्रत्ययस्य तुम् अत् तूण तुआण इत्येते आदेशा जवन्ति ॥ तुम् । दहुं । मोत्तुं ॥ अत् । नमिअ । रमिअ ॥ तूण । घेत्तूण । काऊण । तुआण । जेतुआण । सोउआण ॥ वन्दित्तु इत्यनुस्वारलोपात् ॥ वन्दिता इति सिद्धसंस्कृतस्यैव वलोपेन ॥ कट्टु इतितु आर्षे ॥

मूल भाषांतर. क्त्वा प्रत्ययने तुम् अत् तूण तुआण एवा आदेश आय. तु नुं उदाहरण-सं. दृष्ट्वा तेनुं दहुं एवुं रूप आय. सं. मुक्त्वा तेनुं मोत्तुं रूप आय. अत् प्रत्ययनां उदा० सं. अमित्वा तेनुं नमिअ आय. सं. रमित्वा तेनुं रमिअ आय. तूण प्रत्ययनां उदाहरण-सं. गृहीत्वा तेनुं घेत्तूण आय. सं. कृत्वा तेनुं काऊण रूप

आय. तुआण प्रत्ययनां उदाहरण-सं. भित्त्वा तेनुं भेत्तुआण एवं रूप आय. सं. श्रुत्वा तेनुं सोउआण एवं रूप आय. सं. वंदित्वा तेनुं अनुस्वारनो लोप करी वन्दि-
त्तु रूप आय. अने सिद्ध एवा संस्कृत रूपमांथी वनो लोप करवाथी वन्दिता एवं रूप
आय. आर्ष प्रयोगमां. सं. कृत्वा तेनुं कट्टु एवं रूप आय. ॥ १४५ ॥

ढुंढिका

क्त्वा लुगातौ नोपः आलोपः६१ तुम् च अच्च तूणश्च तूआणश्च तुमत्तूण-
तुआणाः १३ दृश दर्शने पूर्वप्राक्काळेक्त्वा क्त्वा प्र० अनेनत्वा स्थाने तुम्
कृतोऽत् दृ द दृशस्तेतद्वशकारस्य तकारेण सह तुम इति स्थाने
मोनुं दट्टु मुंचतीमोक्षणे मुच्च मोचनंपूर्वं त्वा अनेन त्वास्थानेतुम्
युवर्णस्य गुणः मु मो लोकात् मोनु० मोत्तु । ज्रम चलने ज्रम्
रमिक्रीडायां ज्रम ज्रमणं पूर्व०रम् रमणं पूर्व त्वा प्रत्ययः अनेन त्वा
प्रत्ययस्थाने अत् सर्वत्र ज्रम ध्याद् लोपः व्यंजनाददंतेत् ज्रमु रम् अ-
ग्नऽअलोकात् ज्रमत इति जातः ए प्रत्कातुमनव्य इत्यनेन जमिश्च
रमिश्च ग्रहे गुपादाने ग्रह ग्रहणं पूर्व त्वा अनेन त्वास्थाने तुण क्त्वा-
तुम् तव्येषुष्यैत् ग्रस्थाने धेव लोकात् धेत्तुण । कृ करणं पूर्वक्त्वा प्र०
अनेन त्वास्थाने तुणः आः कृगोजूतजविष्यतोश्च का कगचजेति तूण
मध्यात् तलुक् काउण नदपि विदारणे जिद जेदनं पूर्वत्वा युवर्णस्य गुणः
जि जे अनेन त्वास्थाने तुआण । अघोषे प्रथमो शिट् इत् लोकात्
जोत्तुआण ईडुडुश्रुस्तु गतौश्रु श्रवणंपूर्वं त्वा प्र०अनेन त्वा स्थाने तु-
आण युवर्णस्य गुणः श्रु श्रो सर्वत्र रलुक् कगचजेति दलुक् सोउआण
वडु स्तुत्यजिवादनयोः वंद वंदनं पूर्वत्वा प्र० उदित स्वरातो तन आ-
गमः अनेन त्वा स्थाने तुम् मीसादेर्वालुक् वेलादेवा उदित्तु व्यं-
जनाददंतेऽत् लोकात् वंदितु इति जाते अंचेकातुमतव्य जविष्यत्सु दष्टि
वक्षि तुवन्दित्वा सर्वत्र वलुक् अनादौद्वित्वं ता वंदित्ताकृ करणं पूर्वत्वा
प्र० अनेन त्वाप्रत्ययस्य तुम् कृतोऽत् कृ क आर्षत्वात् कट्टु इति ॥ १४५

टीका भाषांतर. क्त्वा प्रत्ययने तुम् अत् तूण तूआण एवा आदेश आय. दृश
धातु जोवामां प्रवत्ते तेने पूर्वप्राक्काले ए सूत्रे क्त्वा प्रत्यय आवे पढी चावता सूत्रे च्त्वाने
स्थाने तुम् आवे पढी कृतोऽत् दृशस्ते तद्वशका० मोनु० ए सूत्रोथी दट्टं रूप आय.

मुञ्च् धातु मुक्त्वामां प्रवर्त्ते तेने क्त्वा प्रत्यय आवे पढी चालता सूत्रे त्वाने स्थाने तुम् आवे युवर्णस्य दभुजमुथातो लोकात् मोनु० ए सूत्रोथी मोत्तुं रूप आय. अम् धातु चालवामां प्रवर्त्ते अने रम् धातु क्रीडा अर्थमां प्रवर्त्ते तेने क्त्वा प्रत्यय आवे पढी चालता सूत्रे० क्त्वा प्रत्ययने स्थाने अत् आय. सर्वत्र व्यंजनाददंतेऽत् लोकात् ए सूत्रोथी भमत रमत एवां रूप आय. एम् क्त्वातम् तव्य० ए सूत्रे भमिअ रामिअ एवां रूप आय. ग्रह धातु ग्रहण करवाना अर्थमां प्रवर्त्ते ग्रह धातुने क्त्वा प्रत्यय आवे पढी चालता सूत्रे त्वाने स्थाने तूण आय. पढी त्वा तुमतव्य० ग्रहस्थाने घेव लोकात् ए सूत्रोथी घेत्तुण एवं रूप आय. कृ धातु करवाना अर्थमां प्रवर्त्ते तेने क्त्वा प्रत्यय आवे चालता सूत्रे त्वाने स्थाने तूण आदेश आय. आःकृगो भूतभवि० कगचज० ए सूत्रोथी काउण रूप आय. भिद् धातु जेदवाना अर्थमां प्रवर्त्ते तेने क्त्वा प्रत्यय आवे युवर्णस्य चालता सूत्रे त्वाने स्थाने तुआण आदेश आय. पढी अघोषे प्रथमोशिठ लोकात् ए सूत्रोथी भेत्तु आण रूप आय. श्रु धातु सांजलवामां प्रवर्त्ते तेने क्त्वा प्रत्यय आवे पढी चालता सूत्रे त्वा तेने स्थाने तुआण आदेश आय. युवर्णस्य सर्वत्र कगचज० ए सूत्रोथी सोउआण एवं रूप आय. वंद् धातु नमवामां प्रवर्त्ते तेने क्त्वा प्रत्यय आवे पढी उदित खरांतो आ चालता सूत्रे त्वाने स्थाने तुम् आय. मीसा-देर्वामलुक् वेलादेवा व्यंजनाददंतेऽत् लोकात् ए सूत्रोथी वंदित्तु एवं रूप आय. पढी एच्चकातुम् तव्यभवि० दृष्टिवक्षि० ए सूत्रोथी वंदित्त्वा रूप आय. पढी सर्वत्र अनादौ० ए सूत्रोथी वंदित्ता रूप आय. कृ धातु करवामां प्रवर्त्ते तेने क्त्वा प्रत्यय आवे चालता सूत्रे क्त्वा ने स्थाने तुम् आदेश आय. पढी क्तोत् आर्ष प्रयोग ठे तेथी कहु एवं रूप आय. ॥ १४६ ॥

इदमर्थस्य केरः ॥ १४७ ॥

इदमर्थस्य प्रत्ययस्य केर इत्यादेशो जवति ॥ युष्मदीयः । तुम्हकेरो ॥

अस्मदीयः । अम्हकेरो ॥ न च जवति । मईअ— पक्खे । पाणिणीआ ॥

मूल भाषांतर. इदम् अर्थना तद्धित प्रत्ययने केर एवो आदेश आय. सं. युष्मदीयः तेनुं तुम्हकेरो एवं रूप आय. सं अस्मदीयः तेनुं अम्हकेरो रूप आय. कोइ ठेकाणे न पण आय. सं मदीयपक्षे तेनुं मईअ—पक्खे एवं रूप आय. सं. पाणिनीया तेनुं पाणिणीआ एवं रूप आय. ॥ १४७ ॥

॥ टुंठिका ॥

इदमर्थ ६१ केर ११ युष्मत् शब्दः अंत्यव्यं० दलुक् ११ कात् युष्मदीयः अनेन ईयस्य केरः युष्मद्यर्थपरेतः युत्तु पद्व्यप् इति ण्मस्य म्हः अंत्यव्यं० दलुक् ११ अतःसेडोः तुम्हकेरो । अस्म-

दीयः अस्माक मयमिति अस्मदीयः दोरयं दारीयः इयमप्र० ईयस्य
केरः अंत्यव्यं० दलुक् पक्ष्मश्मस्यम्हः ११ अतःसेडोः अम्हकेरो म-
दीयपक्षे ईयस्य केरो न स्यात् बाहुलाधिकारात् कगचजेति दलुक्
यलुक् च क्षःखःकचि० क्षः खः अनादौद्वित्वं द्वितीयपूर्व० ख क ११
अतःसेडोः मईअ-पक्खे । वा पाणिनीया पाणिनेरिमे ठात्रा इति पा-
णिनीयाः नोणःकगचजेति यलुक् १३ जस्सशस्रडसिदीर्घः जस्सशसो-
र्लुक् पाणिणीया ॥ १४७ ॥

टीका भाषांतर. इदमर्थना प्रत्ययने केर एवो आदेश आय. सं. युष्मद् शब्द तेने
अंत्यव्यं० अतःसेडोः तुह्येकेरोकात् ए सूत्रोथी युष्मदीयः एवं रूप आय. सं. युष्म-
दीय तेने चालता सूत्रे ईय ने स्थाने केर एवो आदेश आय. युष्मद्वर्थ रेतः पक्ष्म-
श्मस्म० अंत्यव्यं० अतःसेडोः ए सूत्रोथी तुम्हकेरो एवं रूप आय. सं. अस्म-
दीयः (जे अमारा संबंधी ते) दोरयं दारियः चालता सूत्रे केर आय. अंत्यव्यं०
पक्ष्मश्मस्म० अतःसेडोः ए सूत्रोथी अम्हकेरो रूप आय. सं मदीयपक्षे तेने चालता
सूत्रे ईय प्रत्ययने केर एवो आदेश न आय. कारण के, आ. बाहुल अधिकार ठे. पढी
कगचज० क्षःखःकचि० अनादौ० द्वितीय० अतःसेडोः ए सूत्रोथी मईअ-पक्खे
एवं रूप आय. सं. पाणिनीयाः एटले व्याकरणना कर्त्ता पाणिनि आचार्यना शिष्यो. सं.
पाणिनीय तेने नोणः कगचज०जस्सशस्र डसि०जस्सशसोर्लुक् ए सूत्रोथी पाणिणीया
एवं रूप सिद्ध आय. ॥ १४७ ॥

पर-राज्यां क- मिकौ च ॥ १४८ ॥

पर राजन् इत्येताज्यां परस्येदमर्थस्य प्रत्यस्य यथासंख्यं संयुक्तौ क्रौ
मित् इक्श्वादेशौ जवतः । चकारात्केरश्च ॥ परकीयं । पारकं । परकं ।
पारकेरं ॥ राजकीयम् । राइकं । रायकेरं ॥

मूल भाषांतर. पर अने राजन् शब्दथी पर एवा इदमर्थ प्रत्ययने अनुक्रमे संयुक्त
एवा क् अने डित् एवो इक् आदेश आय. चकारानुं ग्रहण ठे तेथी पक्षे केर एवो
आदेश पण आय. सं. परकीयं तेनां पारकं परकं पारकेरं एवां रूप आय. सं राजकीयं
तेनां राइकं रायकेरं एवां रूप आय. ॥ १४८ ॥

॥ दुंडिका ॥

परश्च राजा च परराजानौ ताज्यां कश्च डित्कश्च कडित्कौ ११ वा
११ परस्येदं परकीयं परजन राजकिय काय कीयप्र० अवर्णो अलुक्
अनेन कीयस्थाने कं अतःसमृध्यादौ वा प पा ११ क्लीनेस्म मोनु० पा-

रक्कं परक्कं द्वितीये परकीयस्थाने केर ११ अतःसमृध्यादौ प पा पारकेरं ।
राजकीय- अनेन कीयस्थाने डित्क्क इति नित्यं स्थाने केरः कगचजे-ति
सलुक् अवर्णो अ य ११ क्लीबेस्म मोनु० रायकेरं ॥ १४८ ॥

टीका भाषांतर. पर अने राजन् शब्दनी पर एवा इदमर्थ प्रत्ययने अनुक्रमे
युक्त एवा क्क अने डित्क्क एवा आदेश आय. परनुं जे आ ते परकीय कहेवाय. सं. प
कीय तेने परजनराज अवर्णो चालता सूत्रे कीय ने स्थाने क्कं आय. प
अतःसमृध्यादौ क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी पारक्कं रूप आय. पहे परक्कं रूप आ
बीजे पहे सं. परकीय तेने कीयने स्थाने केर आय पढी अतःसमृध्यादौ ए सूत्रो
पारकेरं रूप आय. सं. राजकीय तेने चालता सूत्रे कीयने स्थाने डित्क्क आय. प
डित्यं । कीयने स्थाने केर आय कगचज० अवर्णो० क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रो
रायकेरं रूप आय. ॥ १४८ ॥

युष्मदस्मदोऽत्र एच्चयः ॥ १४९ ॥

आज्यां परस्येदमर्थस्यात्र एच्चय इत्यादेशो जवति ॥ युष्माकमिदं यौ
ष्माकम् तुम्हेच्चयं । एवम् अम्हेच्चयं ॥

मूल भाषांतर. युष्मद् अने अस्मद् शब्दनी पर एवा इदमर्थ अञ् प्रत्ययने एच्च
एवो आदेश आय. तमारा संबंधीआ ते यौष्माकम् कहेवाय. सं यौष्माकम् तेनुं तुम्
च्चयं रूप आय अने एवी रीते सं. आस्माकं तेनुं अम्हेच्चयं एवं रूप आय.

॥ टुंठिका ॥

युष्मच्च अस्मच्च तयोः अञ् ६१ एच्चय ११ युष्माकमिदं युष्मदस्म
दोऽनीनजौ अञ्प्र० युष्माक आदेशः अनेन आकस्थाने एच्चयः युष्म
दर्थपरेतः युतु पक्ष्मष्मश्मलांम्हः ष्मम्हःलुक्ममध्यात् आलोपः११क्लीबे
स्म मोनु० तुम्हेच्चयं अम्हेच्चयं अस्मदः ॥ १४८ ॥

टीका भाषांतर. युष्मद् अने अस्मद्थी पर एवा इदमर्थ अञ् प्रत्ययने एच्च
एवो आदेश आय. तमारा संबंधीआ ते यौष्माक कहेवाय. सं युष्मद् शब्दने युष्म
दस्मदोऽनीनजौ युष्माकआदेशः चालता सूत्रे आकने स्थाने एच्चय एवो आदे
आय. युष्मदर्थपरेतः पक्ष्मष्म० क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी तुम्हेच्चयं एवं र
आय एवी रीते सं. आस्माकं तेनुं अम्हेच्चयं एवं रूप आय. ॥ १४८ ॥

वतेर्वः ॥ १४९ ॥

वतेः प्रत्ययस्य द्विरुक्तो वो जवति ॥ मधुरव्व पाटलिउत्ते पासाया ॥

मूल भाषांतर. वति प्रत्ययने वेवडो व आय. सं मधुरावत् पाटलिपुत्रे प्रासादा
तेनुं मधुर व्व पाटलिउत्ते पासाया एवं रूप आय.

॥ ढुंढिका ॥

वति ६१ व्व ११ मथुरावत् मथुरस्यादेरदेवत् अनेन वत्स्थाने व्व खघथ०
थु हु ङ्हस्वःसंयोगे रा र महुरव्व पाटलिपुत्र-टोः कगचजेति एलुक्
अनादौ द्वित्वं ७१ केम्मिने निस्थाने डित्यं लोकात् पामतिउत्ते प्रा-
साद- सर्वत्र एलुक् कगचजेति दलुक् अवर्णो अ य १२ जसूशसूडसि
दीर्घः जसूशसोर्लुक् पासाया मथुरावत् पाटलिपुत्रे प्रासादाः ॥ १४ए ॥

टीका भाषांतर. वति प्रत्ययने वेवमो व्व आय. सं. मथुरावत्तेने मथुरस्यादेर-
देवत् चालता सूत्रे वत् ने स्थाने व्व आय. पढी. खघथ० ह्रस्वःसंयोगे ए सूत्रोथी
महुरव्व एवं रूप आय. सं. पाटलिपुत्र तेने टोडः कगचज अनादौ डेम्मिडे डित्यं
लोकात् ए सूत्रोथी पाडतिउत्ते एवं रूप आय. सं. प्रासाद तेने सर्वत्र कगचज
अवर्णो० जसू शसू ड सि० जसू शसोर्लुक् ए सूत्रोथी पासाया एवं रूप आय.

सर्वाङ्गादीनस्ये कः ॥ १५१ ॥

सर्वाङ्गात् सर्वादेः पथ्यङ्ग [हे० ७०१] इत्यादिना विहितस्येनस्य
स्थाने इक इत्यादेशो नवति ॥ सर्वाङ्गीणः । सव्वङ्गिउं ॥

सूल भाषांतर. सर्वाङ्ग शब्द थकी सर्वादेःपथ्यङ्गः ए नियमथी करेला ईन
प्रत्ययने स्थाने इक एवो आदेश आय. सं. सर्वाङ्गीणः तेनुं सव्वङ्गिओ एवं रूप आय.

॥ ढुंढिका ॥

सर्वाङ्ग ५१ इन ६१ इक ११ सर्वाङ्ग सर्वाणि अंगानि व्याप्नोति इति
सर्वाङ्गीनः सर्वादेः पथ्यङ्ग कर्मपत्रपात्र सराव व्याप्नोति इति ईन प्र-
त्ययः अनेन ईनस्य इकः लुक् गमध्यात् अलोपः सर्वत्र वूर् लुक् ह्रस्वः
संयोगे वा व अनादौद्वित्वं कगचजेति कलुक् ११ अतःसेडोः सव्वङ्गिउं.

टीका भाषांतर. सर्वाङ्ग शब्दने सर्वादेः पथ्यङ्ग० ए सूत्रथी करेला ईन प्रत्ययने
स्थाने इक एवो आदेश आय. सं. सर्वाङ्ग ते उपरथी सर्व अंगे व्याप्त आय तेने सर्वा-
ङ्गीन कहीए. तेने सर्वादेः पथ्यङ्ग० ए सूत्रे ईन प्रत्यय आय. पढी चालता सूत्रे ईन
ने स्थाने इक आय. लुक् अइ ग नी अंदर रहेला अनो लोप आय पढी सर्वत्र०
ह्रस्वसंयोगे अनादौ० कगचज० अतःसेडोः ए सूत्रोथी सव्वङ्गिओ रूपआय ॥

पथो णस्ये कट् ॥ १५१ ॥

नित्यं णः पंथश्च [हे० ६०४] इति यः पथो णो विहितस्तस्य इकट्
नवति ॥ पान्थः पहिउं ॥ १५१ ॥

मूल भाषांतर. नित्यं णः पथश्च ए सूत्रोत्थी जे पथिन् शब्दने ण आय ठे तेने इकट् आदेश आय. सं. पांथः तेनुं पहिओ रूप आय. ॥ १५१ ॥

॥ टुंढिका ॥

पथिन् ६१ ए ६१ इकट् ११ पथिन् नित्यं पंथानं वहतीति पांथः नित्यं णः पथश्च इति पथिन् अग्रे ण प्रत्ययः पंथ आदेश वृद्धिस्त्रीरेष्वादिः पं पां अनेन प्रत्ययस्य इकट् आदेशः इक् इति लुक् यस्य मध्ये अलुक् लोकात् पान्थिक इति जाते ह्रस्वःसंयोगे पा प विंशत्यादेर्लुक् इत्यनुस्वारलोपः खघथध० थि हि कगचजेति कलुक् ११ अतःसेडोः पहिउ॥१५१॥

टीका भाषांतर. नित्यं णः पंथश्च सूत्रोत्थी पथिन् शब्दने करेला ण नेस्थाने इकट् आदेश आय. सं. पथिन् शब्द ते उपरथी पांथ शब्द अयो तेनो अर्थ मुसाफरी करनार आय ठे. सं. पथिन् तेने नित्यं णः पथश्च ए सूत्रे ण प्रत्यय अने पंथ एवो आदेश आय. पढी वृद्धिस्त्री० चालता सूत्रे ण प्रत्ययने स्थाने इकट् आदेश आय. इक् लुक् लोकात् ए सूत्रोत्थी पांथिक एवं रूप आय. पढी ह्रस्वःसंयोगे विंशत्यादेर्लुक् खघथ० कगचज० अतःसेडो ए सूत्रोत्थी पहिओ रूप आय. ॥ १५१ ॥

ईयस्यात्मनो णयः ॥ १५३ ॥

आत्मनः परस्य ईयस्य णय इत्यादेशो जवति ॥ आत्मीयम् अप्पणयं॥

मूल भाषांतर. आत्मन् शब्दथी पर एवा ईय प्रत्ययने स्थाने णय एवो आदेश आय. सं. आत्मीयम् तेनुं अप्पणयं एवं रूप आय. ॥ १५३ ॥

॥ टुंढिका ॥

ईय ६१ आत्मन् ६१ णय ११ आत्मीय अनेन ईयस्य स्थाने णयः ह्रस्वः संयोगे आ अ लस्यात्मनो पोवः इति मस्य पः अनादौद्वित्वं प्प ११ क्लीवेस्म मोनु० अप्पाणयं ॥ १५ ॥

टीका भाषांतर. आत्मन् शब्दथी पर एवा ईय प्रत्ययने स्थाने णय एवो आदेश आय. सं. आत्मीय तेने चालता सूत्रे ईय ने स्थाने णय एवो आदेश आय. पढी ह्रस्वः संयोगे तस्यात्मनोपोवः अनादौ० क्लीवेस्म मोनु० ए सूत्रोत्थी अप्पाणयरूप आय.

त्वस्य डिमा-त्तणौ वा ॥ १५४ ॥

त्वप्रत्ययस्य किमा त्तण इत्यादेशौ वा जवतः ॥ पीणिमा । पुप्फिमा । पीणत्तणं । पुप्फत्तणं । पक्के । पीणत्तं । पुप्फत्तं ॥ इम्रः पृथ्वादिषु निय-

तत्वात् तदन्य प्रत्ययान्तेषु अस्यविधिः पीनता इत्यस्य प्राकृते पीण्या
इति ज्ञवति । पीणदा इति तु ज्ञाषांतरे । तेनेह तन्नो दा न क्रियते ॥

मूल भाषांतर. त्व प्रत्ययने डिमा अने त्ताण एवा आदेश आय. सं.
पीनत्व तेनुं पीणिमा एवं रूप आय. सं. पुष्पत्व तेनुं पुष्फिमा आय. सं. पीनत्वं
तेनुं पीणत्तणं आय. सं. पुष्पत्वं तेनुं पुष्फत्तणं आय. पद्दे सं पीनत्वं तेनुं पीणत्तं
आय अने सं. पुष्पत्वं तेनुं पुष्फत्तं आय. इमन् प्रत्यय पृथु विगेरे शब्दोमां नियमथी
आय ठे तेथी तेनाथी अन्य प्रत्यय जेने अंते होय तेवा शब्दोने विषे आ विधि आय ठे.
सं. पीनता तेनुं प्राकृतमां पीण्या एवं रूप आय ठे अने बीजी ज्ञाषामां पीणदा एवं
रूप आय. तेथी अहिं तल्ल प्रत्ययने दा करवामां आवतो नथी.

॥ टुंडिका ॥

त्व ६१ निमात्तण १२ वा ११ पीनत्व अनेन वा त्वस्य निमा इमा इति
नित्यं नोणः ११ अंत्यव्यं० सलुक् पीणिमा । पुष्पत्व अनेन त्वस्य निमा
इमा इति ष्पस्पयोः फः अनादौद्वित्वं द्वितीयतुर्यं० पूर्व फ पः ११ अं-
त्यव्यं० सलुक् पुष्फिमा । पीनत्व अनेन त्वस्य त्ताणः नोणः ११ क्लीबेसम्
मोनु० पुष्फत्तणं । पद्दे पीनत्व नोणः ११ क्लीबेसम् मोनु० सर्वत्र न लुक्
अनादौ द्वित्वं पीणत्तं । पुष्पत्वं ष्पस्पयोः फः अनादौद्वित्वं द्वितीयतुर्यं०
पूर्व फ प सर्वत्र वलुक् अनादौद्वित्वं ११ क्लीबे सम् मोनु० पुष्फत्तं ।
पीनता नोणः कगचजेति तल्लुक् अवर्णो अ य ११ अंत्यव्यंजनस्य सलुक्
पीठया । पीनता नोणः तोदो नोदो सौरसेन्यां तादा ११ अंत्यव्यंजन-
स्य सलुक् पाणदा ॥ १५४ ॥

टीका भाषांतर. त्व प्रत्ययने स्थाने डिमा अने त्ताण एवा आदेश आय. सं. पीनत्व
तेने चालता सूत्रे विकल्पे त्वने डिमा आदेश आय. द्वित्वं नोणः अंत्यव्यं० ए सू-
त्रोथी पीणिमा एवं रूप आय. सं. पुष्पत्वं तेने चालता सूत्रे त्व ने स्थाने डिमा आ-
देश आय. ष्पस्पयोः फः अनादौद्वित्वं द्वितीयतुर्यं० अत्यव्यं० ए सूत्रोथी पुष्फिमा
एवं रूप आय. सं. पीनत्व तेने चालता सूत्रे त्वने स्थाने त्ताण आदेश आय. नोणः
क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी पुष्फत्तणं रूप आय. पद्दे सं. पीनत्व तेने नोणः क्लीबे
सम् मोनु० सर्वत्र० अनादौ० ए सूत्रोथी पीणत्तं रूप आय. सं. पुष्पत्वं तेने
ष्पस्पयोः फः अनादौ० द्वितीयतुर्यं० सर्वत्र० अनादौ० क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रो-
थी पुष्फत्तं रूप आय. सं. पीनता तेने नोणः कगचज० अवर्णो० अंत्यव्यं० ए

सूत्रोथी पीठया एवुं रूप आय. सं. पीनता तेने नोणः तौ ण आय ते तेने
अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी पाणदा रूप आय. १५४

अनङ्कोठतैलस्य डेह्वः ॥ १५५ ॥

अङ्कोठ वर्जितात् शब्दात्परस्य तैलप्रत्ययस्य डेह्व इत्यादेशो यः नित्यः
सुरहि-जलेण कटुएह्वं ॥ अनङ्कोठादिति किम् । अङ्कोह्वतेह्वं ॥ दिः पं

मूल भाषांतर. अङ्कोठ शब्दने वर्जिने कोइपण शब्दने लागेला तैल प्रत्ययने डेह्व
एवो आदेश आय. सं. सुरभिजलेन कटुतैलं तेनुं सुरहि-जलेण कटुएह्वं ए
रूप आय. मूलमां अङ्कोठ शब्दने वर्जिने एम कह्युं ते तेथी सं. अङ्कोठतैलं तेनुं
ह्वतेह्वं एवुं रूप आय. १५५

॥ ढुंढिका ॥

न अङ्कोठः अनङ्कोठः तस्मात् अनङ्कोठात् ए १ तैल ए१ डेह्व ११ सुर
भिजल खघथ० जि हि ३१ टा आमोर्णः टाण शस्येत् ल वे सुरहि
जलेण कटुकतैल टोरुः ट रु तैलस्य डेह्व इति एह्व डित्यं कमध्या-
दलोपः कगचजेति कलुक ११ क्लीवे सम् मोनु० कटुएह्वं । अङ्कोठतैलं
अङ्कोठस्य ह्वः ऐतएत् तै ते तैलादौ तादित्वं ह्व ११ क्लीवे सम्
मोनु० अङ्कोह्वतेह्वं ॥ १५५ ॥

टीका भाषांतर. अङ्कोठ शब्दने वर्जिने वीजा शब्दथी पर एवा तैल प्रत्ययं
डेह्व एवो आदेश आय. सं. सुरभिजल तेने खघथ० टाआमोर्णः टाणशस्येत्
ए सूत्रोथी सुरहिजलेण एवुं रूप आय. सं. कटुकतैल तेने टोडः चावता सूत्रे तैलं
स्थाने डेह्व आ देश आय. डित्यं कगचज० क्लीवे सम् मोनु०ए सूत्रोथी कटुएह्व
एवुं रूप आय. सं. अङ्कोठतैल तेने ठस्यह्वः ऐतएत् तैलादौद्वित्वं क्लीवेसम् मोनु
ए सूत्रोथी अङ्कोह्वतेह्वं एवुं रूप आय. ॥ १५५ ॥

यत्तदेतदोतोरित्तिश्च एतद्धुक् च ॥ १५६ ॥

एज्यः परस्य नावादरतोः परिमाणार्थस्य इतिश्च इत्यादेशो नवति
एतदोलुक् च ॥ यावत् । जित्तिश्च ॥ तावत् । तित्तिश्च ॥ एतावत् । इत्तिश्च ॥

मूल भाषांतर. यत् तत् एतद् शब्दथी पर एवा परिमाण अर्थवाला डाप प्रत्य
यवे आदि जेने एवा अतु प्रत्ययने इत्तिअ एवो आदेश आय. अने एतद् शब्दते
लुक् आय. सं. यावत् तेनुं जित्तिअं रूप आय. सं. तावत् तेनुं तित्तिअं रूप आय
सं. एतावत् तेनुं इत्तिअं रूप आय. ॥ १५६ ॥

॥ ढुंढिका ॥

व तच्च एतच्च यत्तदेतद् तस्मात् ५१ अतु ६१ इत्तिअ ११ एतल्लुक्
११ च ११ यावत् आदेर्योऽजः या जा अनेन डावत्स्थाने इत्तिअ लो-
कात् क्लीबे सम् मोनु० जित्तिअं । सं० तावत् डावत्स्थाने इत्तिअ लो-
कात् क्लीबे सम् मोनु० तित्तिअं या संख्यामानमस्य एतावत्संख्यामा-
नमस्य इति यत्तदोडाबादि एतावत् अनेन एतडावत् स्थाने इत्तिअ क्ली-
बे सम् मोनु० इत्तिअं ॥ १५६ ॥

टीका भाषांतर. यद् तद् एतद् ए शब्दथी पर एवा डाबादि अतु प्रत्ययने
इत्तिअ एवो आदेश आय. अने एतद् शब्दनो लुक् आय.सं. यावत् तेने आदेर्योऽजः
चावता सूत्रे डावत्ते स्थाने इत्तिअ आदेश आय. लोकात् क्लीबेसम् मोनु० ए
सूत्रोथी जित्तिअं रूप आय. सं. तावत् तेने चावता सूत्रे इत्तिअ आय. पढी लोकात्
क्लीबेसम् मोनु० ए सूत्रोथी तित्तिअं रूप आय. जे संख्या मान ठे जेने ते यावत्
कहेवाय. एवी रीते एतद् शब्दने यत्तदोडाबादि ए सूत्रोथी एता वत् एवं
रूप आय. पढी चावता सूत्रे इत्तिअ आ देश आय. पढी क्लीबेसम् मोनु०
ए सूत्रोथी इत्तिअं एवं रूप आय. ॥ १५६ ॥

इदं किमथ्य डेत्तिअ-डेत्तिल-डेदहः ॥ १५७ ॥

इदंकिंन्यां यत्तदेतन्नयश्च परस्यातो डवितोर्वा डित एत्तिअ एत्तिल एदह
इत्यादेशा ज्वन्ति एतल्लुक् च ॥ इयत् । एत्तिअं । एत्तिलं । एदहं ॥
कियत् । केत्तिअं । केत्तिलं । केदहं ॥ यावत् । जेत्तिअं । जेत्तिलं । जेद-
हं ॥ तावत् । तेत्तिअं । तेत्तिलं । तेदहं ॥ एतावत् । एत्तिअं । एत्तिलं । एदहं ॥

मूल भाषांतर. इदम् किम् यद् तद् अने एतद् ए शब्दोथीपर आवेला अतु
प्रत्यय अथवा डावतु प्रत्ययना डितने एत्तिअ एत्तिल अने एदह एवा आदेश आय.
अने एतद्नो लुक् आय. सं. इयत् तेनां एत्तिअं एत्तिलं एदहं एवा रूप आय. सं.
कियत् तेना कित्तिअं केत्तिलं केदहं एवा रूप आय. सं. यावत् तेनां जेत्तिअं
जेत्तिलं जेदहं एवा आदेश आय. सं. तावत् तेना तेत्तिअं तेत्तिलं तेदहं एवा रूप
आय. सं. एतावत् तेना एत्तिअं एत्तिलं एदहं एवा रूप आय. ॥ १५७ ॥

॥ ढुंढिका ॥

इदम् च किम् च इदम्किम् तस्य ६१ च ११ डेत्तिअश्च डेत्तिलश्च के-
दहश्च डेत्तिअमेत्तिलडेदहः १३ इयत् अनेन अत् स्थाने डेत्तिअ

इति डित्यं० इयलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० एत्तिश्चिन् शब्दने ण आय हैं ;
 अत् स्थाने डेत्तिअ एत्तिह्व इति नित्यं एत्तिलं ६ ॥
 केदह डियं इयलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० एदहं । किय
 स्थाने नेत्तिय इति डित्यं इय लोकात् ११ क्लीबे सम् मोनु० इति पांथः
 केत्तिह्वं केदहं । यावत् आदेर्योजः अनेन अत् स्थाने डेत्तिश्च डेत्तिह्व
 डेदहाः डित्यं लोकात् ११ क्लीबे सम् जेत्तिअं जेत्तिलं जेदहं तावत् एव
 मेव तेत्तिअं तेत्तिलं तेदिहं । एतावत् अनेन डावत् स्थाने डेत्तिश्चादि
 इति डित्यं एतलुक् एत्तिअं एवं एत्तिह्वं एदहं ॥ १५७ ॥

टीका भाषांतर. इदम् कित् यम् तद् एतद् ए शब्दोत्थीपर एवा अतु वा डावतु
 ने डित एवा एत्तिअ एत्तिल अदह एवा आदेश आय. सं. इयत् तेने चावता सूत्रे
 अत्ने स्थाने डेत्तिअ आय. पढी डित्यं इयलुक् क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोत्थी
 एत्तिअं आय. सं. इयत् तेने चावता सूत्रे अत्ने स्थाने डेत्तिल आय. डित्यं० क्लीबे
 सम् मोनु० ए सूत्रोत्थी एत्तिलं रूप आय. सं. इयत् तेने चावता सूत्रे डेदह आदेश
 आय. डित्यं० इयलुक् क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोत्थी एदह रूप आय. सं. कियत् तेने
 चावता सूत्रे डेत्तिय आय. पढी डित्यं० लोकात् क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोत्थी के-
 त्तिअं आय एवी रीते केत्तिलं केदहं एवां रूप आय. सं यावत् तेने आदेर्योजः चा-
 वता सूत्रे अत्ने स्थाने डेत्तिअ डेत्तिल डेदह एवा आदेश आय. पढी डित्यं० लो-
 कात्० क्लीबे सम् ए सूत्रोत्थी जेत्तिअं जेत्तिलं जेदहं एवा रूप आय. सं. तावत् तेने
 पूर्वनी जेम सूत्रोत्थी तेत्तिअं तेत्तिलं तेदिहं एवा रूप आय. सं. एतावत् तेने चावता
 सूत्रे डावत्ने स्थाने डेत्तिअ विगेरे आदेश आय. पढी डित्यं० एतदूनो लुक् आय.
 एदले एत्तिअं एत्तिलं एदहं एवा रूप आय. ॥ १५७ ॥

कृत्वसो हुत्तं ॥ १५८ ॥

वारे कृत्वस् । हे० ७०२ । इति यः कृत्वस् विहितः तस्य हुत्तमित्या-
 देशो जवति ॥ सयहुत्तं । सहस्सहुत्तं ॥ कयं प्रियान्निमुखं पियहुत्तं ।
 अन्निमुखार्थे न हुत्तशब्देन जविष्यति ॥

मूल भाषांतर. वारेकृत्वस् ए सूत्रोत्थी जे कृत्वस् प्रत्यय आवे तेने हुत्त एवो
 आदेश आय. सं. जतकृत्वः तेनुं सयहुत्तं रूप आय. सं सहस्त्रकृत्वः तेनुं सहस्सहुत्तं
 एवं रूप आय. कोइ शंका करे के, त्यारे सं. प्रियाभिमुखं तेनुं पियहुत्तं एवं शीरीते
 आय ? तेना उत्तरमां कहेवानुं के, ते ठेकाणे अभिमुख अर्थवाला हुत्त शब्द वने
 करी सिद्ध आय ठे. ॥ १५८ ॥

॥ दुंदुबिका ॥

ते जवन्ति । १ हुत्त ११ शतकृत्वस् सहस्रकृत्वस् शतवारान् कृत्वा प्रथमे
मूल भाषायाः स कगचजेति तल्लुक् अवर्णो अ य द्वितीये सर्वत्र रल्लुक् अ-
त्व तेनेति द्वित्वं स्स अनेन कृत्वस् स्थाने हुत्तं ११ क्लीबे सम् मोनु० सय-
पीणं त्तं सहस्सहुत्तं प्रियाजिमुखं सर्वत्र रल्लुक् ११ क्लीबे सम् मोनुस्वारः
पियहुत्तं हुत्तशब्दोऽजिमुखार्थश्च ॥ १५८ ॥

टीका भाषांतर. वारेकृत्वस् ए सूत्रशी करेला कृत्वस् शब्दने हुत्त एवो अ-
देश आय. सं. शतकृत्वस् सहस्रकृत्वस् (सोवार-हजारवार) तेमां प्रथमना शब्दने
शषोःसः कगचज० अवर्णो० अने बीजा शब्दने सर्वत्र० अनादौ० चालता सूत्रे
कृत्वस्सने स्थाने हुत्त आय. क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोशी समहुत्तं सहस्सहुत्तं
इवां रूप आय. सं. प्रियाभिमुख तेने सर्वत्र० क्लीबे सम्० मोनु० ए सूत्रोशी पियहु
त्तं एवं रूप आय. अहिं हुत्त शब्द अजिमुख अर्थमां ठे. ॥ १५८ ॥

आल्विह्वोल्लाल-वन्त-मन्तेत्तेर-मणा मतोः ॥ १५९ ॥

आलु इत्यादयो नव आदेशा मतोः स्थाने यथाप्रयोगं जवन्ति ॥ आलु
नेहालु । दयालू । ईसालू । लज्जालुआ ॥ इल्ल । सोहिल्लो । गाल्लो ।
जामल्लो ॥ उल्ल । विआरुल्लो । मंसुल्लो । दप्पुल्लो ॥ आल । सहालो ।
जहालो । फडालो । रसालो । जाणहालो ॥ वन्त धणवन्तो । नत्तिवन्तो
मन्त । हणमन्तो । सिरिमन्तो पुणमन्तो । इत्त । कव्वइत्तो । माणइत्तो
इर । गव्विरो । रेहिरो ॥ मण । धनमणो केचिन्मादेशीमपीठन्ति ।
हणुमा ॥ मतोरिति किम् धणी ॥ १५९ ॥

मूल भाषांतर. आलु इल्ल उल्ल आल वन्त मन्त इर मण ए नव आदेश मतु
प्रत्ययने स्थाने प्रयोगप्रमाणे आयः आलु आदेशानुं उदाहरण सं. स्नेहमान् तेनुं नेहा-
लु आय. सं. दयावान् तेनुं दयालू आय. सं. ईर्ष्यावान् तेनुं ईसालू आय. सं. ल-
ज्जावतिका तेनुं लज्जालुआ आय. इल्ल आदेशानुं उदाहरण सं. शोभावान् तेनुं सो-
हिल्लो आय. सं. छायावान् तेनुं छाइल्लो आय. सं. घामवान् तेनुं जामल्लो रूप
आय. उल्ल प्रत्ययनां उदाहरण. सं. विकारवान् तेनुं विआरुल्लो आय. सं. इमश्रुवा-
न् तेनुं मंसुल्लो आय. सं. दर्पवान् तेनुं दुप्पल्लो आय. आल आदेशानां उदाह० सं.
अद्धावान् तेनुं सहालो आय. सं. जटावान् तेनुं जडालो आय. सं. फटावान् तेनुं
फडालो आय. सं. रसावान् तेनुं रसालो आय. सं. ज्योत्सावान् तेनुं जाणहालो
आय. वन्त आदेशानां उदा० सं. धनवान् तेनुं धणवन्तो आय. सं भक्तिमान् तेनुं

भत्तिवन्तो आय. मन्त आदेशनुं उदा० सं. हनुमान् तेनुं हणुमन्तो आय. सं. श्री
मान् तेनुं सिरिमन्तो आय. सं. पुण्यवान् तेनुं पुण्णमन्तो आय. इत्त आदेशना ८
दाहरण० सं. काव्यवान् तेनुं कव्वइत्तो आय. सं. मानवान् तेनुं माणइत्तो आय
इर आदेशनां उदा० सं. गर्ववान् तेनुं गव्विरो आय. सं. रेखावान् तेनुं रेहिय
आय. मण आदेशनां उदा० सं. धनवान् तेनुं धणमणो आय. केटलाएक मणने
दले मा एवो आदेश आय. एम कहेवे एटले सं. हनुमान् तेनुं हणुमा एवं रूप आ
मूलमां मतुं प्रत्ययनुं ग्रहण ठे तेथी सं. वनी तेनुं धणी रूप आय. सं. अर्थी तेनुं ७
थियओ आय. त्यां उपरना आदेश न आय. १५९

॥ टुंठिका ॥

आलुश्च इल्लश्च उल्लश्च आलश्च वन्तश्च मन्तश्च इत्तश्च इरश्च मणश्च
आद्विवद्धोद्धालवन्तमन्तेन्तेरमणाः १३ मतु ६१ स्नेहो विद्यते यस्य स
स्नेहवान् तदस्यास्तीति अस्मिन्निति मतु मत् प्रत्ययः अनेन मतु
स्थाने आलुकू कगटडेति सलुकू ११ अक्कीवे दीर्घः अंत्यव्यं० सलुकू
नेहालु । दया विद्यते यस्यासौ तदातदस्यास्यस्मिन्निति मतुः प्रत्ययः
अनेन मतुस्थाने आलुः समानीए दीर्घः दयालू । ईर्ष्यावि० मत् सर्वत्र
रलुकू कगचजेति यलुकू शषोः सः अनेन मतुस्थाने आलु ११ दीर्घः
अक्कीवे ११ अंत्यव्यं० सलुकू ईसालु । लज्जा विद्यते० मत् प्रत्ययः
अनेन मतुस्थाने अलुः समानानां दीर्घः स्वार्थे कस्य वा कप्र० आत् आप
कगचजेति कलुकू ११ अंत्यव्यं० सलुकू लज्जालूआ । शोभावान् शषोः
सः शो सो खघथ० जा हा अनेन मतुस्थाने आलु । इल्ललुकू आलुकू
लोकात् त ११ अतःसेडोः सोहिद्धो । गायवान् अनेन मतुस्थाने
इल्ल लुकू आलुकू लोकात् ११ अतः सेर्गोः गोइल्लो । यामवान् अनेन
मतुस्थाने इल्ल अत्त अलोपः बाहुलकान्न आदेर्योजः ११ अतः सेर्गो
जामइल्लो । विकारवान् कगचजेति कलुकू अनेन मतुस्थाने उल्लः
लुकू आलोपः लोकात् विआरुल्लमो । इमश्रुवान् आदेस्मश्च स्मस्थाने
आदेशलुकू वक्तादावंतः अनुस्वारः सर्वत्र रलुकू शषोः सः शु सु अनेन
मतुस्थाने उल्ल लुकू उलुकू लोकात् ११ मंसुद्धो दर्पवान् सर्वत्र रलुकू
अनादिप्यं अनेन मतुस्थाने उल्लः लोकात् ११ अतः सेडोः दणुवो ।

शब्दवान् सर्वत्र वलुक् अनेन मतुस्थाने आल समानानां दीर्घः ११
 अतः सेर्गोः जमालो । फमालो । रसवान् अनेन मतुस्थाने आल समा-
 नानां दीर्घः ११ अतःसेर्गोः जोएहलो । धनवान् अनेन वत्स्थानेवन्त
 ११ अतः सेर्गोः धणवन्तो ऋक्तिमान् कगचजेति कलुक् अनादौद्वित्वं
 मतुस्थाने वंतः ११ अतः सेर्गोः ऋत्तिवन्तो हनुमत् । नोणः ऊर्जुद-
 तुम् कंडूयवातूले ण् ण् अनेन मतुस्थाने वन्त ११ अतः सेर्गोः हनुम-
 न्तो । श्रीमन् ह्रश्रीह्री कृष्णक्रिया दिष्ट्यास्त्रित् शू री इति विश्लेषे रीपूर्व
 इः लोकात् शषोः सः दीर्घह्रस्वो मिथोवृत्तौ री रि अधोमनयां यलुक्
 अनादौद्वित्वं पुष्पमन्तो । काव्यवान् ह्रस्वः संयोगे का क अधोमनयां
 यलुक् अनादौद्वित्वं च अनेन मतुस्थाने इत्त ११ अतः सेर्गोः कवइत्तो ।
 मानवान् नोणः अनेन मतुस्थाने इत्तः ११ अतः सेर्गोः माणइत्तो गर्व-
 वान् सर्वत्र रलुक् अनादौ मतुस्थाने इरः लुक् इति अ लोकात् ११
 अतः सेर्गोः गविरो । रेखावान् खघथघ० खस्य हः अनेन मतः स्थाने
 इरः लुक् अलोपः लोकात् ११ अतः सेर्गोः रेहिरो । धनवान् नोणः अ-
 नेन मतुः स्थाने मणः ११ अतः सेर्गोः धेणमणो । केचित् मतुस्थाने
 मा इत्यादेशमिहंति तन्मते हणुमा अंत्यव्यं० सलुक् धणी अर्थोऽस्या-
 स्तीति अर्थी । अतोऽनेकस्वरात् । इकप्र० अलोपः लोकात् सर्वत्र
 रलुक् अनादौद्वित्वं द्वितीयतुर्यं० पूर्व थ त कगचजेति वलुक् ११
 अतःसेर्गोः अत्थिओ ॥ १५९ ॥

टीका भाषांतर. मतुने स्थाने आलु इह उह आल वन्त मन्त इत्त इर
 अने मण एवा आदेश आय. सं. स्नेहवान् (स्नेहवालो) तेने तदस्यास्तीति ए सूत्रे
 मतु प्रत्यय आय. तेने चावता सूत्रे आलु आदेश आय. कगचज अक्लीवे दीर्घः अं-
 त्यव्यं० ए सूत्रोथी नेहालू रूप आय. सं. दयावान् तेने तदस्यास्य० ए सूत्रे मत्
 प्र० आवे पढी चावता सूत्रे मतुने स्थाने आलु प्रत्यय आय. समानानां दीर्घः ए
 सूत्रथी दयालू रूप आय. ईर्ष्यावात् तेने सर्वत्र० कगचज० शषोःसः चावता सूत्रे
 मतुने स्थाने आलु आय. दीर्घः अक्लीवे० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी ईसालू ए रूप
 आय. सं. लज्जावान् तेने मत् प्रत्यय थया पढी चावता सूत्रे मतुने स्थाने आलु आ-
 देश आय. पढी समानानां दीर्घः स्वार्थे कस्यवा कप्रत्ययः आत् आप कगचज
 अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी लज्जालूआ एवुं रूप आय. सं. शोभावान् तेने शषोःसः

खघथ० चालता सूत्रे मत्ने स्थाने आलु आदेश थाय. इल्लुक् आलुक् लोकात् अतःसेडों: ए सूत्रोथी सोहिल्लो रूप थाय. सं. छायावान् तेने चालता सूत्रे मत्ने स्थाने इल्लु आदेश थाय. लुक् आलुक् लोकात् अतःसेडों: ए सूत्रोथी छोइछे रूप थाय. सं. यामवान् तेने चालता सूत्रे मत्ने स्थाने इल्लु आदेश थाय. अहीँ वा हुलक पद्द ठे तेथी अ लोप न थाय. पठी आदेर्योँजः अतःसेडों: ए सूत्रोथी जाण इल्लो रूप थाय. सं. विकारवान् तेने कगचज० चालता सूत्रे मत्ने स्थाने उल्लु आदेश थाय. अलोपः लोकात् ए सूत्रोथी विआरुखो रूप थाय. सं. इमश्रुवान् तेने आदेस्मथस्मस्थाने लुक् वक्रादावंतः सर्वत्र शपोःसः चालता सूत्रे मत्ने स्थाने उल्लु थाय. उल्लुक् लोकात् ए सूत्रोथी मंसुखो थाय. सं. दर्पवान् तेने सर्वत्र अनादौ० चालता सूत्रे मत्ने स्थाने उल्लु थाय. लोकात् अतःसेडों: ए सूत्रोथी दप्पुवो रूप थाय. सं. शब्दवान् तेने सर्वत्र चालता सूत्रे मत् ने स्थाने आलु आदेश थाय. समानानां दीर्घः अतःसेडों: ए सूत्रोथी जडालो थाय. एवी रीते सं फटावान् तेनुं फडालो थाय. सं. रसवान् तेने चालता सूत्रे मत् ने स्थाने आलु आदेश थाय. पठी समानानां दीर्घः अतःसेडों: ए सूत्रोथी रसालो थाय. सं. ज्योत्स्नावान् तेनुं जोणहलो थाय. सं. धनवान् तेने चालता सूत्रे वत् ने स्थाने वन्त थाय. पठी नोणः अतःसेडों: ए सूत्रोथी धणवन्तो थाय. सं. भक्तिमान् तेने कगचज० अनादौ० चालता सूत्रे मत् ने स्थाने वन्त आदेश थाय. पठी अतःसेडों: ए सूत्रोथी भित्तिवन्तो रूप थाय. सं. हनुमान् तेने नोणः उभूदतुम् कंडूय० चालता सूत्रे मत् ने स्थाने वन्त थाय. पठी अतःसेडों: ए सूत्रोथी हनुमन्तो रूप थाय. सं. श्रीमान् तेने हँश्रीहीकृष्ण० शू री एवो वर्णविश्लेष करी री पूर्वे इ थाय. पठी लोकात् शपोःसः दीर्घह्रस्वौ० अधोमनयां० अनादौ० ए सूत्रोथी पुमन्तो रूप थाय. सं. काव्यवान् तेने ह्रस्वःसंयोगे अधोमनयां० अनादौ० चालता सूत्रे मत् ने स्थाने इत्त थाय. पठी अतःसेडों: ए सूत्रोथी कव्वइत्तो एवं रूप थाय. सं. मानवान् तेने नोणः चालता सूत्रे मत् ने स्थाने इत्त थाय. पठी अतःसेडों: ए सूत्रोथी माणइत्त रूप थाय. सं. गर्ववान् तेने सर्वत्र० अनादौ चालता सूत्रे मत् ने स्थाने इर आदेश थाय. लुक् लोकात् अतःसेडों: ए सूत्रोथी गव्विरो रूप थाय. सं. रेखावान् तेने खघथ० चालता सूत्रे मत् ने स्थाने इर थाय. लुक् लोकात् अतःसेडों: ए सूत्रोथी रेहिरो रूप थाय. सं. धनवान् तेने नोणः चालता सूत्रे वत् ने स्थाने मण आदेश थाय. अतःसेडों: ए सूत्रोथी धेणमणो एवं रूप थाय. केटलाएक मत् ने स्थाने मा एवो आदेश इठे ठे तेमना मतप्रमाणे सं. हनुमान् तेनुं हणुमा एवं रूप थाय. मूलम मत् प्रत्ययनुं ग्रहण ठे तेथी सं. धनी (धनवालो) तेने अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी धणी ए रूप थाय. सं. अर्थी (अर्थवालो) तेने अतोनेकस्वरात् अलोपः लोकात् सर्वत्र० अनादौ० द्वितीयतुर्य० कगचज० अतःसेडों: ए सूत्रोथी अत्थिओ एवं रूप थाय. ॥१५॥

तो दो तसो वा ॥ १६० ॥

तसः प्रत्ययस्य स्थाने तो दो इत्यादेशौ वा जवतः ॥ सवत्तो सवदो । एकत्तो एकदो । अन्नत्तो अन्नदो । कत्तो कदो । जत्तो जदो । तत्तो तदो । इत्तो इदो । पक्के । सवज्ज । इत्यादि ॥

मूल भाषांतर. तस् प्रत्ययने स्थाने तो दो एवा बे आदेश विकल्पे थाय. सं. सर्वतः तेनां सव्वत्तो सव्वदो एवां रूप थाय. सं. एकतः तेनां एकत्तो एकदो एवां रूप थाय. सं. अन्यतः तेनां अन्नत्तो अन्नदो एवां रूप थाय. सं. कुतः तेनां कत्तो कदो एवा रूप थाय. सं. यतः तेनां जत्तो जदो थाय. सं. ततः तेनां तत्तो तदो थाय. सं. इतः तेनां इत्तो इदो थाय. पक्के सं. सर्वतः तेनुं सव्वओ एवुं रूप थाय. ॥ १६० ॥

॥ ढुठिका ॥

तोश्च दोश्च तोदो १२ तस् ६१ वा ११ सर्वतः सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं अनेन वा तस्स्थाने तो द्वितीये दो सवत्तो सवदो । एकतः अनादौ खरादसंयुक्तानां कखतथपफां गघदधबजाः कस्य गः अनेन तस्स्थाने तो द्वितीये दो एगत्तो एगदो । अन्यतः अधोमनयां यूलुक् अनादौ द्वित्वं च अनेन तस्स्थाने तो दो अन्नत्तो अन्नदो । किम् किमद्वादि सर्वादि वैफुट्यबहोऽपि तस् तस् प्रत्ययः किमकस्त्रनोश्च किमस्थाने क अनेन तस्स्थाने तो दो कत्तो कदो । यतः ततः आदेर्यो-जः यस्य जः अनेन तस्स्थाने तो दो जत्तो जदो इतः अनेन तस्स्थाने तो दो इत्तो इदो ॥ १६० ॥

टीका भाषांतर. तस् प्रत्ययने स्थाने तो दो एवा बे आदेश विकल्पे थाय. सं. सर्वतः तेने सर्वत्र अनादौ० चावता सूत्रे तस्ने स्थाने तो अने बीजे पक्के दो आदेश थाय. एटले सव्वत्तो सव्वदो एवां रूप थाय. सं. एकतः तेने अनादौ० खरादसंयुक्तानां कखत० ए सूत्रे कनो ग थाय. चावता सूत्रे तस्ने तो तथा दो आदेश थाय. एटले एगत्तो एगदो एवां रूप थाय. सं. अन्यतः तेने अधोमनयां० अनादौ० चावता सूत्रे तस्ने स्थाने तो दो एवा आदेश थाय. एटले अन्नत्तो अन्नदो एवां रूप थाय. सं. किम् शब्दने तस् प्रत्यय आवे पढी किमकस्त्रीतोश्च ए सूत्रे क थाय. पढी चावता सूत्रे तस्ने स्थाने तो दो एवा आदेश थाय. एटले कत्तो कदो एवां रूप थाय. सं. यतः ततः तेने आदेर्यो-जः चावता सूत्रे तस्ने स्थाने तो दो थाय. एटले जत्तो जदो तथा तत्तो तदो एवां रूप थाय. सं. इतः तेने चावता सूत्रे तस्ने स्थाने तो दो थाय. एटले इत्तो इदो रूप थाय. ॥ १६० ॥

त्रपो हिह-स्थाः ॥ १६१ ॥

त्रप् प्रत्ययस्य एते ञवन्ति ॥ यत्र । जहि । जहा जत्थ ॥ तत्र
तहि । तह । तत्थ ॥ कुत्र । कहि । कह । कत्थ ॥ अन्यत्र । अन्नहि ।
अन्नह । अन्नत्थ ॥

मूल भाषांतर. त्रप् प्रत्ययने हि ह त्थ एवा आदेश आय. सं. यत्र तेनां जहि
जह जत्थ एवां रूप आय. सं. तत्र तेनां तहि तह तत्थ एवां रूप आय. सं. कुत्र तेनां
कहि कह कत्थ एवां रूप आय. सं. अन्यत्र तेनां अन्नहि अन्नह अन्नत्थ एवां रूप आय. १६१

॥ टुंठिका ॥

त्रप् ६१ हिश्च हश्च त्थश्च हिहत्थाः १३ यत्र अनेन प्रथमे त्रस्थाने हि
द्वितीये ह । तृतीये त्थ आदेर्योऽजः यस्य जः ११ अव्यय० सलुक् जहि
जह जत्थ । तत्र अनेन त्रस्थाने हि ह त्थ अव्यय० सलुक् तहि तह
तठ कुत्र त् किमस्त्रताम्ब किमस्थाने क अनेन प्रथमे त्रस्थाने हि
द्वितीये ह तृतीये ठ कहि कह कठ । अन्यत्र अधोमनयां यलुक्
अनादौ द्वित्वं च अनेन त्रस्थाने हि द्वितीये ह तृतीये ठ अन्नहि
अन्नह अन्नठ ॥ १६१ ॥

टीका भाषांतर. त्रप् प्रत्ययने स्थाने हि ह त्थ एवा आदेश आय. सं. यत्र तेने
चालता सूत्रे प्रथमरूपमां हि आदेश आय. बीजे ह आय अने बीजे त्थ आय. पठ्ठी आ-
देर्योऽजः अव्ययसलुक् ए सूत्रोथी जहि जह जत्थ एवां रूप आय. सं. तत्र तेने चा-
लतासूत्रे त्रने स्थाने हि ह त्थ एवा आदेश आय. अव्यय सलुक् ए सूत्रोथी तहि
तह तत्थ एवां रूप आय. सं. कुत्र तेने किमस्त्रताम्ब० चालता सूत्रे प्रथम रूपमां हि
बीजा रूपमां ह अने बीजा रूपमां त्थ आदेश आय. एटले कहि कह कत्थ एवां रूप
आय. सं. अन्यत्र तेने अधोमनयां अनादौ० चालता सूत्रे त्रने स्थाने हि ह त्थ आ-
देश आय एटले अन्नहि अन्नह अन्नत्थ एवां रूप आय. ॥ १६१ ॥

वैकाहः सि सिञ्चं इञ्चा ॥ १६२ ॥

एकशब्दात्परस्य दाप्रत्ययस्य सि सिञ्चं इञ्चा इत्यादेशा वा ञवन्ति ॥
एकदा । एकसि । एकसिञ्चं । एकइञ्चा । पठ्ठे एगया ॥

मूल भाषांतर. एक शब्दथी पर एवा दा प्रत्ययने सि सिञ्चं इञ्चा एवा आदेश
विकल्पे आय. सं. एकदा तेनां एकसि एकसिञ्चं एकइञ्चा एवां रूप आय. पठ्ठे सं.
एकदा तेनुं एगया रूप आय. ॥ १६२ ॥

॥ ढुंढिका ॥

वा ११ एक ५१ दा ६१ सिश्च सिञ्चं च इञ्चा च सिसिञ्चंश्च ११
एकदा अनेन दास्थाने सि सेवादौ द्वित्वं क एकसि एकदा अनेन दा-
स्थाने सिञ्चं द्वितीये इञ्चा सेवादौ वा द्वित्वं क अव्ययसलुक् एकसिञ्चं
एकइञ्चा पक्षे एकदा अनादौ ठरादा संयुक्तकस्य गः कगचजेति दलुक्
अवर्णो अ य अव्यय० एगया ॥ १६१ ॥

टीका भाषांतर. एक शब्दश्री पर एवा दा प्रत्ययने सि सिञ्चं इआ एवा एवा आ-
देश आय. सं. एकदा तेने चादता सूत्रे दाने स्थाने सि आदेश आय. पढी सेवादौ
ए सूत्रे एकसि रूप आय. बीजे रूपे सं. एकदा तेने चादता सूत्रे दाने स्थाने सिञ्चं
आय. त्रीजे रूपे इआ आदेश आय. सं. एकदा तेने सेवादौ अव्ययसलुक् ए सूत्रे
एकसिञ्चं एकइआ एवां रूप आय. बीजेपक्षे सं. एकदा तेने अनादौ छरादा संयुक्त
कस्य कगचज० अवर्णो अव्यय० ए सूत्रोश्री एगया रूप आय. ॥ १६१ ॥

मिह्व-डुह्वौ जवे ॥ १६३ ॥

जवेथे नान्नः परौ इह्व उह्व इत्येतौ नितौ प्रत्ययौ जवतः ॥ गामिह्वि-
आ । पुरिह्वं । हेडिह्वं । उवरिह्वं । अपुह्वं ॥ आल्वालावपीठन्त्यन्ये ॥

मूल भाषांतर. जव अर्थमां नाम थकी पर डिल्ल अने डुल्ल एवा प्रत्यय आय.
सं. ग्राम्या तेनुं गामिह्विआ आय. सं. पुरमां अयेल ते पौर कहेवाय तेनुं पुरिह्वं
आय. जे अधो कहेता नीचे अयेल तेनुं हेडिह्वं आय. सं. उपरि (उपर) अयेल तेनुं
उवरिह्वं आय. सं. आत्माने विषे अयेल ते अपुह्वं आय. अहीं केटलाएक आल्वालौ
एवुं रूप पण इहे ठे. ॥ १६३ ॥

॥ ढुंढिका ॥

डिह्वश्च मुह्वश्च मिह्वमुह्वौ ११ जव ७१ ग्रामा ग्रामे जवा गामिह्विआ
सर्वत्र रलुक् आ अनेन डिह्वः प्रत्ययः इह्वः इति डित्यं प म मध्याद-
लोपः लोकात् गामिह्व इति जाते अस्यायत्तदक्षिपिकानां ह्व ह्वि स्वार्थे
कः च वाक् प्रत्ययः आत आप् समानानां दीर्घः कगचजेति कलुक् ११
अंत्यव्यं सलुक् गामिह्विआ पुर पुरे जवः अथवा पुरं जवं पुरिह्वं अने-
न मिह्वप्रत्ययः इह्व इति नित्यं रद्धात् अलोपः लोकात् ११ क्लीबे स्
म् मोनु पुरिह्वं अधस् अधोजवं हेडिह्वं अधसो हेडं अधसः स्थाने

इ अनेन डिल्ल प्र० इल्ल इति डित्यं त्य ११ क्लीवे सम् मोनु० हेगिह्वं
उपरि उपरि जवं उवरिह्वं पोवः अनेन डिल्ल इल्ल ११ क्लीवे सम् मोनु०
उवरिह्वं आत्मन् आत्मनि जवं ह्रस्वः संयोगे आ अ नस्मात्सनोष्यो
वात्मस्य पः अनादौ द्वित्वं प्य अनेन कुल्ल उल्ल डित्यं त्यपमध्यात् अलुक्
अवर्णो अ य ११ क्लीवे सम् मोनु० अप्पुल्लं ॥ १६३ ॥

टीका भाषांतर. भव अर्थमां नाम थकी पर डिल्ल डुल्ल एवा प्रत्ययो आवे ठे. सं
ग्राम्य (गाममां थयेल) तेने सर्वत्र चालता सूत्रे डिल्ल डित्यं० ए सूत्रोथी इल्ल रहे
म तथा यनी मध्यमांथी अनो लोप आय. लोकात् ए सूत्रे गामिल्ल एवं रूप आय. तेने
अस्यायत्तदक्षिपिकानां ए सूत्रे ल्ल नो ल्लि आय पठी स्वार्थमां क प्रत्यय आवे आत
आप् समानानांदीर्घः कगचज० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी गामिल्लिआ एवं रूप
आय. सं. पौर (पुरमां थयेल) तेने चालता सूत्रे डिल्ल प्रत्यय आवे डित्यं ए सूत्रे
इल्ल प्रत्ययने र नी मध्यमांथी अनो लोप आय पठी लोकात् क्लीवे सम् मोनु० ए
सूत्रोथी पुरिल्लं एवं रूप आय. अधस् (नीचे) थएलुं ते. सं. अधस् तेने अधसोहेडं
चालता सूत्रे डिल्ल प्रत्यय आवे पठी इल्ल रहे डित्यं क्लीवेसम् मोनु० ए सूत्रोथी हे-
दिल्लं रूप आय. उपरि (उपर थयेलुं) तेने पोवः चालता सूत्रे डिल्ल प्रत्यय आवे पठी
इल्ल रहे क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी उवरिल्लं रूप आय. सं. आत्मन् (आत्माने
विषे थयेलुं) तेने ह्रस्वःसंयोगे भस्मात्सनोष्योवा अनादौ०चालता सूत्रे डुल्ल प्रत्यय
आवे तेनुं उल्ल आय. डित्यं० अलुक् अवर्णो० क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी अप्पुल्लं
एवं रूप आय. ॥ १६३ ॥

स्वार्थे कश्च वा ॥ १६४ ॥

स्वार्थे कश्चकारादिल्लोल्लौ नितौ प्रत्ययौ वा जवतः ॥ क । कुंकुमपिंजः
यं । चन्दर्ज । गयणयस्मि । धरणीहर-पक्खुब्बन्तयं । डुहिअए रा
हिअयए । इहयं । आलेहुअं । आश्लेषुमित्यर्थः ॥ छिरपि जवति । व
अयं ॥ ककारोच्चारणं पेशाचिकजापार्थं । यथा । वतनके वतन
समप्पेत्तून ॥ इल्ल । निज्जिआसोअपल्लविह्वेण । पुरिह्वो । पुरा पुरो वा
उल्ल । मह पिउल्लज्ज । सुहुल्लं । हत्थुल्ल । पद्दे । चन्दो । गयणं । इह
आलेहुं । बहु बहुअं । मुहं । हत्था ॥ कुत्सादिविशिष्टे तु संस्कृतवदे
कप् सिद्धः ॥ यावादिलक्षणः कः प्रतिनियतविषय एवेति वचनम् ।

मूल भाषांतर. स्वार्थमां क प्रत्यय आय अने मूलमां चकारनुं ग्रहण ठे तेथी विक
डिल्ल अने डुल्ल एवा प्रत्ययो आवे कनुं उदाह०- सं. कुंकुमपिजरं तेनुं कुंकुमपिंज

यं एवं आय. सं. चंद्रकः तेनं चन्दओ आय. सं. गगने तेनं गयणयम्मि एवं आय. सं. धरणीधरपक्षेद्भातः तेनं धरणीपक्खुब्भन्तयं सं. दुःखिते रामहृदये तेनं दुहिअए राम-हिअयए एवं आय. सं. हृदयं आश्लेष्टं तेनं इहयं आलेदुअं एवं आय. अर्थात् हृदयने आलिंगन करवाने एवो अर्थ आय. कोई वखते बे वार पण आय जेमके, सं. बहुक तेनं बहुअयं एवं आय. अहिं ककारनं उच्चारण पिशाची जाषाने अर्थे ठे. जेम सं. वदनके वदनं समर्पि तेनं वतनके वतनकं समप्पेत्तून एवं रूप आय. बीजे पद्दे इह प्रत्ययनां उदाह०— जेम सं. निर्जिताशोकपद्मवेन तेनं निज्जिआसो अपद्मविह्वेण सं. पुर अथवा पुरा तेनं पुरिल्लो आय. उल्ल प्रत्ययनां उदा० जेम सं. ममपितृ तेनं महपिउहओ आय. सं. मुहूर्त्त तेनं मुहुल्लं आय. सं. हस्तौ तेनं हत्थुल्ला आय. पद्दे सं. चंद्रः तेनं चन्दो आय. सं गगनं तेनं गयणं आय. सं. आश्लेष्टं तेनं आलेदुं आय. सं. बहु तेनं बहु बहुअं आय. सं. मुखं तेनं मुहं आय. सं. हस्ताः तेनं हत्था आय. कुत्सादि विशिष्ट एवा शब्दोमां तो संस्कृतनी जेम कप् सिद्ध आय. जेयावादि लक्षण कप् प्रत्यय आवे ठे तेनो विषय तो नियम रीते प्रवर्त्ते ठेज एवं वचन ठे.

॥ टुंडिका ॥

स्वार्थ ७१ क ११ च ११ वा ११ कुकुंमपिञ्जर— अनेन क प्र० कगचजे ति कलुक् अवर्णो अ य ११ क्लीबे सम् मोनु० पिंजरः चंद्र अनेन क प्र० डोरोनवा रलुक् कगचजेति कलुक् ११ अतः सेडोः चंदर्ज गगन— अनेन क प्र०कगचजेति गलुक् अवर्णो अ य नोणः कगचजेति कलुक् अवर्णो अ य ७१ डेस्मिडे मि स्थाने म्मि गयणवम्मि धरणीधरपक्षेद्भातः खघथ० घस्य हः क्ख खः कचित्तुठ जौ क्स्य खः अनादौद्वित्वं द्वितीयतुर्य० पूर्वकस्य खः संयोगे ख्कोकवुकगटडेति दलुक् ह खः संयोगे त्रा त्र सर्वत्र रलुक् अनादौद्वित्वं द्वितीयतु० पूर्वजस्य वः अनेन कप्रत्ययः कगचजेति कलुक् अवर्णो अ य ११ क्लीबे सम् मोनु० धरणीहर पववुब्भन्तय दुःखितः कतिडुरोर्वा रलुक् खघथ० खि हि अनेन क प्र० कगचजेति कतयोर्लुक् ७१ डेस्मिस्थाने डेम्मित्यं दुहिअ ए राम हृदय दयइत्तुपादौ इहि कगचजेति दलुक् अनेन क प्र० कगचजेति कलुक् ७१ डेस्मि डेरामहि अयए इह अनेन कप्रत्ययः कगचजेति कलुक् अवर्णो अय ११ बाहुलकात् वा खरेम कगटडेति श लुक् षस्यानुष्टस्य ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीयतुर्य० पूर्व ठ ट अनेन क

प्र० विंशत्यादेर्लुक् प्र० ह मलुक् कगचजेति कप्रत्ययद्वयमपि जवति यथा बहु-
 अने न कप्र० कगचः उवरिक्षेति द्वयोर्कयोश्च लुक् अवर्णो अयः११ बाहुलकात्
 वा स्वरे मश्च क्लीवे सम्मनि मोनु० बहुअयं सूत्रे ककारस्यैवोच्चारणं
 पेशाचिकजाषार्थं यथा वदनं रूपं अतः तदोस्तः दोस्यत् अनेन कप्र० ७१ डे
 डे वत्तनके वतनकं तथैव समर्पिः ५२ तूणः एच्चत्कानुम जविष्यत्सुर्पिर्ष्य सर्वत्र ५३ ति निष्पाद्यकप्र० कसूनत्कास्थ
 तून निर्जिताशोकपल्लव सर्वत्र रलुक् अनादौ रलुक् अनादौ द्वित्वं सम
 लुक् अनेन निह्व इह्व कित्यं वस्य अलुक् लोकात् ११ द्वित्वं कगचजेति
 टास्थाने ण टाणशस्येत् ह्व ह्वे निर्जिआसो अपह्व विह्वत् टा ३१ टाश्चामो
 रस् अनेन निह्व इह्व इति कित्यं लोकात् ११ अतः सेडोः पुरेह्वो मम
 पितृ मेमश्मवहंनञ्चं मञ्चं अम्ह अम्हं जसामस्याहेमह अनेन मुह्व
 उह्व इति क प्र० डित्यं तृमध्यात् कलुक् लोकात् ११ कगचजेति तक-
 योर्लुक् ११ अतः सेडोः महपिउह्वर्त्तं मुख खघथधजां ख ह अनेन मुह्व
 उह्व इति कित्यं ११ क्लीवे सम्मोनु० मुहुह्वं हस्तावेव हस्ता स्तस्यथोऽस-
 मस्त० अनादौ द्वित्वं द्वितीय अनेन उह्व लोकात् द्विवचनस्य बहुवचनं १३
 जस् शस् डसि दीर्घः जस् शसोर्लुक् हत्थुह्वा चंद्र देरोनवा रलुक् ११
 अतः सेडोः चंदो । गगनं कगचजेति गलुक् नोणः क्लीवे सम्मोनु०
 गयण इह ११ अव्यय इह आश्लेष्टं कगटडेति शलुक् षस्यानुष्टुप् षस्य
 ठः अनादौ द्वित्वं द्वितीय आलेष्टुं बहु ११ अव्ययस्य बहु बहुक कग-
 चजेति कलुक् बहुअं । मुख—खघथ० ख ह ११ क्लीवे सम्मोनु० मुहं
 स्तस्यथोऽसम० स्त थ अनादौ द्वित्वं द्वितीये ११ द्विवचनस्य बहुवच-
 नं १३ जस् शस् डसि दीर्घः जस् शसोर्लुक् हत्था कुत्सिताद्वपाज्ञाते प्र इति
 अनेन कप्रत्ययः समेति समेतिस कुत्सितादिविषये संस्कृतवदेव सिद्धः
 ततः कुत्सिताद्यर्थमन्यनपूर्वं नोक्तं यादादेकः इति सूत्रेण यः क प्र० सथा-
 वादिगणाद्भवति इति इतिकारणात् स्वार्थे क श्रवा इति सूत्रकृतः ॥१६४॥

टीका भाषांतर. स्वार्थमां कप्रत्यय आवे चकारनुग्रहणत्वेतेथी डिह्व अने डुह्व एवा
 प्रत्ययो विकल्पे थाय. सं. कुंकुमपिंजर तेने चादता सूत्रे कप्रत्यय थाय. पठी कगचज०

अवर्णो० क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी कुंकुमर्पिजरयं एवं रूप आय.सं.चंद्र तेने चालता सूत्रे क प्रत्यय आय. दोरोनवा कगचज० अतःसेडोः ए सूत्रोथी चंदओ रूप आय. सं. गगन तेने चालता सूत्रे क प्रत्यय आवे पढी कगचज० अवर्णो० नोणः कगचज० डेम्मिडे० ए सूत्रोथी गयणवम्मि एवं रूप आय. सं. धरणीधरपक्षेद्वातः तेने खघथ० क्षः खः कचिचुझछौ अनादौ० द्वितीयतुर्य० संयोगेरुकोक० कग-
टड० ह्रस्वःसंयोगे सर्वत्र अनादौ० द्वितीयतुर्य० चालता सूत्रे क प्रत्यय आय. कग-
चज० अवर्णो० क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी धरणीहरपक्खु० भन्तयं एवं रूप आय
सं. दुःखितः तेने कतिदुरोर्वा खघथ० चालतासूत्रे क प्रत्यय आय. कगचज० डेम्मि०
डित्यं ए सूत्रोथी दुहिअए एवं रूप आय सं. रामहृदय तेने इत्कृपादौ० क-
गचज० चालता सूत्रे क प्रत्यय आय. कगचज० डेम्मिडे ए सूत्रोथी रामहिअयए एवं
रूप आय. सं. इह तेने चालता सूत्रे क प्रत्यय आय. कगचज० अवर्णो० बाहुलक अ-
धिकारथी वास्वरेमः कगटड ष्टस्थानुष्टा० अनादौ० द्वितीयतुर्य० चालता सूत्रे क
प्रत्यय आय. विंशत्यादेर्लुक् कगचज० अहीं वे क प्रत्यय पण आय. जेम सं. बहुक
तेने चालता सूत्रे क प्रत्यय आय. कगचज ए सूत्रे बने कनो लुक् आय. अवर्णो० बाहु-
लक अधिकारथी वास्वरेमश्च क्लीवेसम् मोनु० ए सूत्रोथी बहुअयं एवं रूप आय.
अहीं ककारनुं उच्चारण पैशाचिक ज्ञापाने अर्थे ठे जेम सं. वदन तेने तदोस्तः दोस्यत्
चालता सूत्रे क प्रत्यय आय. पढी डेम्मि ए सूत्रोथी वतनके एवं ककारोच्चारवालुं रूप
आय. तेवीज रीते सं. वदनकं तेनुं वतनकं रूप आय. सं. समर्पि इति तेने मिष्पा-
चकु० ऋसूनत्कास्थाने तूण आदेश आय. एच्चाका० भविष्यत्सुर्पि० सर्वत्र० अनादौ०
ए सूत्रोथी समप्पेत्तून एवं रूप आय. सं. निर्जिताशोकपल्लव तेने सर्वत्र० अनादौ०
कगचज० चालता सूत्रे डिल्ल प्रत्यय आय. डित्यं० अलुक् लोकात् टा आमोर्णः
टाणशस्येत् ए सूत्रोथी निज्जिआ सोअपल्लविल्लेण एवं रूप आय. सं. पुरा अथवा
पुरस् तेने चालता सूत्रे डिल्ल प्रत्यय आवे तेने इल्ल रहे पढी डित्यं लोकात् अतः-
सेडोः ए सूत्रोथी पुरिल्लो एवं आय. उल्लना उदाह० सं. मम पितृ तेने मेमइमवहं-
न० चालता सूत्रे डुल्ल आय तेनो उल्ल आय पढी डित्यं लोकात् कगचज० अतःसेडोः
ए सूत्रोथी महपिडल्लओ एवं रूप आय. सं. मुख तेने खघथ० चालता सूत्रे डुल्ल प्र०
आय. पढी उल्ल रहे डित्यं क्लीवेसम्० मोनु० ए सूत्रोथी मुहुल्लं आय. सं. हस्तौ
ने स्तस्यथो० अनादौ० द्वितीयतुर्य० चालता सूत्रे उल्ल आय लोकात् द्विवचनस्य
हुवचनं० जश् शस् डसिदीर्घः जस्शसोर्लुक् ए सूत्रोथी हत्थुल्ला रूप आय.
. शे सं. चंद्र तेने दोरोनवा अतःसेडोः ए सूत्रोथी चंदो रूप आय. सं. गगनं तेने
कगचज० नोणः क्लीवेसम् मोनु० ए सूत्रोथी गयणं रूप आय. सं. इह तेने अव्यय०
ए सूत्रे इह आय. सं. आश्लेष्टुं तेने कगटड ष्टस्थानुष्टे० अनादौ० द्वितीयतुर्य० ए
सूत्रोथी आलेहुं रूप आय. सं. बहु तेने अव्ययस्य० ए सूत्रे बहु रूप आय. सं. बहुक
तेने कगचज० ए सूत्रे बहुअं रूप आय. सं. मुख तेने खघथ० क्लीवेसम्० मोनु० ए

सूत्रोथी मुहं रूप आय. सं. हस्ताः तेने स्तस्यथोऽसमस्त० अनादौ० द्वितीय० वि
वचनस्य बहुवचनं जस् शसङ्गसि० जस् शसोर्लुक् ए सूत्रोथी हत्था एवं रूप आय
कुत्सिताल्पाज्ञाते० आ सूत्रथी जे क प्रत्यय आवे ते कुत्सितादिविषयमां संस्कृतव
सिद्ध आय. तेथी कुत्सितायर्थ मनन्यपूर्वं नोक्तं यादादेकः ए सूत्रोथी जे क प्रत्य
आवे ठे ते यावादिगण थकी आय ठे ते कारणथी अहीं स्वार्थमां क प्रत्यय आवेलो ।
अने ते सूत्रथी करेलो ठे. ॥ १६४ ॥

द्वो नवैकाद्या ॥ १६५ ॥

आज्यां स्वार्थे संयुक्तो द्वो वा जवति ॥ नवद्वो । एकद्वो ॥ सेवादि-
त्वात्कस्य द्वित्वे एकद्वो । पद्मे । नवो । एको । एउ ॥ १६५ ॥

मूल भाषांतर. नव अने एक शब्द थकी स्वार्थमां संयुक्त एवो ह्य विकल्पे आय.
सं. नव तेनुं नवद्वो रूप आय. सं. एक तेनुं एकद्वो रूप आय. ते सेवादिमां गणेलो ठे
तेथी सेवादौवा ए सूत्रथी कनो विर्जाव आय, एदले एकद्वो एवं रूप पण आय. विकल्प
पद्मे सं. नव तेनुं नवो आय अने सं. एक तेनुं एको आय अने पद्मे एओ पण आय. १६५

॥ टुंढिका ॥

द्व ११ नवैक ५१ वा ११ नव एक अनेन वा ह्यप्र० ११ अतःसेर्गोः न-
वद्वो एकद्वो पद्मे एक सेवादौ वा कस्य द्वित्वं द्व ११ अतःसेर्गोः एकद्वो ।
पद्मे नवो । एको । अपरपद्मे एक कगचजेति कलुक् ११ अतःसेर्गोः एउ ॥ १६५ ॥

टीका भाषांतर. नव अने एक शब्द थकी स्वार्थमां संयुक्त एवो ह्य विकल्पे आय.
सं. नव एक तेने चातता सूत्रे विकल्पे ह्य प्रत्यय आवे पढी अतःसेर्गोः ए सूत्रथी
नवद्वो एकद्वो एवां रूप आय. पद्मे सं. एक शब्द तेने सेवादौवा ए सूत्रे कनो
विर्जाव आय. अतःसेर्गोः ए सूत्रोथी एकद्वो एवं रूप आय. पद्मे ज्यारे ह्य न आयत्यारे
सं. नव एक तेनां नवो एको एवां रूप आय बीजे पद्मे सं. एक तेने कगचज अतः
सेर्गोः ए सूत्रोथी एओ एवं रूप आय. ॥ १६५ ॥

उपरेः संव्याने ॥ १६६ ॥

संव्यानेऽर्थे वर्तमानाहुपरि शब्दात् स्वार्थे द्वो जवति ॥ अवरिद्वो ॥
संव्यान इति किम् । अवरिं ॥ १६६ ॥

मूल भाषांतर. संव्यान एदले प्रावरण अर्थमां रहेला उपरि शब्दथकी स्वार्थ-
मां ह्य आय. सं. उपरि तेनुं अवरिद्वो एवं रूप आय. जो संव्यान अर्थ न होय तो
सं. उपरि तेनुं अवरिं एवं रूप आय. ॥ १६६ ॥

॥ टुंढिका ॥

उपरि ५१ संव्यान ७१ उपरि वोपरौ उ अ पोवः पस्य वः अनेन ह्यप्र०
११ अतःसेडोः अवरिह्यो प्रावरणमित्यर्थः । पक्षे उपरि वोपरौ उ अ
वक्रादावंतः अनुस्वारः अवरिं ॥ १६६ ॥

टीका भाषांतर. संव्यान अर्थमां रहेला उपरि शब्द थकी स्वार्थमां लु आय. सं.
उपरि तेने वोपरौ पोवः चालता सूत्रे लु प्रत्यय आय. अतःसेडोः ए सूत्रोथी अव-
रिह्यो रूप आय. तेनो अर्थ प्रावरण वस्त्र आय ठे. पक्षे जो संव्यान अर्थ न होय तो सं.
उपरि तेने वोपरौ वक्रादावंतः ए सूत्रोथी अवरिं एवं रूप आय. ॥ १६६ ॥

भ्रूवो मया भ्रमया ॥ १६७ ॥

भ्रू शब्दात्स्वार्थे मया डमया इत्येतौ प्रत्ययौ जवतः ॥ भ्रुमया । भ्रमया ॥ १६७ ॥

मूल भाषांतर. भ्रू शब्दने स्वार्थमां मया अने डमया एवा प्रत्ययो आय. सं. भ्रू
तेनां भ्रुमया अने भ्रमया एवां रूप आय. ॥ १६७ ॥

॥ टुंढिका ॥

भ्रू ५१ मया ११ डमया ११ भ्रू उर्ध्वहनूमत्कंडूलवातूले भ्रू उ अनेन
मया प्र० ११ सर्वत्ररलुक् अंत्यव्यं० सलुक् भ्रुमया । भ्रू अनेन भ्रमया
भ्रमया इति डित्वं जलुक् सर्वत्र रलुक् ११ अंत्यव्यंज० सलुक् भ्रमया १६७

टीका भाषांतर. भ्रू शब्द थकी स्वार्थमां मया अने डमया एवा आदेश आय.
सं. भ्रू तेने उर्ध्वहनूम० ए सूत्रे भ्रू नो भ्रु आय पढी चालता सूत्रे मया प्रत्यय आय
पढी सर्वत्र अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी भ्रुमया एवं रूप आय. सं. भ्रू तेने चालता सूत्रे
डमया प्रत्यय आवे पढी डित् प्रत्यय ठे तेशी जनो लुक् आय. सर्वत्र अंत्यव्यं० ए
सूत्रोथी भ्रमया एवं रूप आय. ॥ १६७ ॥

शनैसो मिथ्रम् ॥ १६८ ॥

शनैस् शब्दात्स्वार्थे मिथ्रम् जवति ॥ सणिश्चमवगूढो ॥

मूल भाषांतर. शनैस् शब्द थकी स्वार्थमां डिअम् प्रत्यय आवे. सं. शनैः तेनुं
सणिअं आय. सं. अवगूढः तेनुं अवगूढो आय. ॥ १६८ ॥

॥ टुंढिका ॥

शनैस् ५१ मिथ्रम् ११ शनैस् शषोःसः नोणः अनेन डिथ्रम् प्र० इथ्रम्
इति मित्यं । ऐसलुक् लोकात् सणिअं । अवगूढः ११ अतःसेर्कोः अवगूढः ॥ १६८ ॥

टीका भाषांतर. शनैस् शब्द थकी स्वार्थमां डिअम् प्रत्यय आवे सं. शनैस् तेने

शपोःसः नोणः चालता सूत्रे डिअम् प्रत्यय आवे पढी डित्व ठे तेथी इअम् थाय
अने शनैसमांथी ऐसनो लुक् थाय. लोकात् ए सूत्रोथी सणिअं रूप थाय. सं. अव-
गूढ तेने अतःसेडोः ए सूत्रथी अवगूढो रूप थाय. ॥ १६७ ॥

मनाको न वा मयं च ॥ १६८ ॥

मनाक् शब्दात्स्वार्थे डयम् डिअम् च प्रत्ययो वा जवति ॥ मणयं
मणियं । पढे । मणा ॥ १६८ ॥

मूल भाषांतर. मनाक् शब्दथी स्वार्थमां डयम् अने डिअम् प्रत्यय थाय. सं.
मनाक् तेनां मणयं मणियं एवां रूप थाय. पढे सं. मनाक् तेनुं मणा रूप थाय. १६८

॥ टुंढिका ॥

मनाक् ५१ न वा ११ मयम् च ११ मनाक् अनेन वा अयम् इति नित्यं
अलुक् लोकात् नोणः अवर्णो अ य णयं ११ अव्ययसलुक् मोनु०
मणयं । मनाक् अनेन मिअम् इयम् इति नित्यं अलुक् लोकात् नोणः
मोनु० कगचजेति यलुक् मणियं । पढे मनाक् नोणः अंत्यव्यं० कलुक्
अव्यय-सलुक् मणा ॥ १६९ ॥

टीका भाषांतर. मनाक् शब्दने स्वार्थमां डयम् अने डिअम् प्रत्यय थाय. सं.
मनाक् तेने चालता सूत्रे विकट्टे अयम् नित्यपणाथी आनो लुक् थाय पढी लोकात्
नोणः अवर्णो अव्ययसलुक् मोनु० ए सूत्रोथी मणयं रूप थाय. सं. मनाक् तेने
चालता सूत्रे डिअम् प्रत्यय थाय. तेने इयम् थाय डित्व ए सूत्रे अनोलुक् थाय. लोकात्
नोणः मोनु० कगचज० ए सूत्रोथी मणियं रूप थाय. पढे सं. मनाक् तेने नोणः
अंत्यव्यं० अव्यय० ए सूत्रोथी मणा रूप थाय. ॥ १६९ ॥

मिश्रा डालिअः ॥ १७० ॥

मिश्र शब्दात्स्वार्थे डालिअः । प्रत्ययो वा जवति ॥ मीसालिअं । पढे मीसं ॥

मूल भाषांतर. मिश्र शब्दने स्वार्थमां डालिअ प्रत्यय विकट्टे थाय. सं. मिश्र
तेनुं मीसालिअं रूप थाय. पढे सं. मिश्र तेनुं मीसं रूप थाय. ॥ १७० ॥

॥ टुंढिका ॥

मिश्र ५१ डालिअ ११ मिश्र अनेन डालिय डालिय इति सर्वत्रलुक्
लुप्तयवर दीर्घः मि मा शपोःसः नित्यं अलुक् लोकात् ११ क्लीवेसम्
मोनु० मीसालिअं । पढे मिश्र सर्वत्रलुक् लुप्तयवरदीर्घः मि मी शपोः
सः ११ क्लीवेसम् मोनु० मीसं ॥ १७० ॥

टीका भाषांतर. मिश्र शब्दने स्वार्थमां डालिअ प्रत्यय विकट्पे आय. सं. मिश्र तेने चालता सूत्रे डालिअ प्रत्यय आवे सर्वत्र लुप्तयवर० शषोःसः डित्यं लोकात् क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी मीसालिअं रूप आय. पक्षे सं. मिश्र तेने सर्वत्र लुप्तयवर० शषोःसः क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी मीसं रूप आय. ॥ १७० ॥

रो दीर्घात् ॥ १७१ ॥

दीर्घ शब्दात्परः स्वार्थे रो वा जवति ॥ दीहरं दीहं ॥

मूल भाषांतर. दीर्घ शब्दनी पर स्वार्थमां विकट्पे र आय. सं. दीर्घ तेनां दीहरं दीहं एवां रूप आय.

॥ टुंढिका ॥

र ११ दीर्घ ५१ दीर्घ अनेन वा र प्रत्ययः सर्वत्र रलुक् खघथधनां घस्य हः ११ क्लीबेस्म मोनु० दीहरं । पक्षे दीर्घ सर्वत्ररलुक् खघथधनां ११ क्लीबेस्म । मोनुस्वारः दीहं ॥ १७१ ॥

टीका भाषांतर. दीर्घ शब्दने स्वार्थमां विकट्पे र आय ठे. सं. दीर्घ तेने चालता सूत्रे विकट्पे र प्र० आय पढी सर्वत्र खघथध० क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी दीहरं रूप आय. पक्षे सं. दीर्घ तेने सर्वत्र खघथध० क्लीबेस्म मोनुस्वारः ए सूत्रोथी दीहं रूप आय. ॥ १७१ ॥

त्वादेः सः ॥ १७२ ॥

जावे त्व-तल् हे७-१ इत्यादिना विहितात्त्वादेः परः स्वार्थे स एव त्वादिर्वा जवति ॥ मृडुकत्वेन । मउअत्तयाइ ॥ आतिशायिकात्त्वातिशायिकः संस्कृतवदेव सिद्धः । जिह्वयरो । कणिह्वयरो ॥ १७२ ॥

मूल भाषांतर. भावेत्वतल् ए हैमव्याकरणना सूत्रोथी जे त्व विगेरे प्रत्ययो आवे ठे, तेने ते त्वादि प्रत्ययो विकट्पे आय. सं. मृडुकत्वेन तेनुं मउअत्तयाइ एवुं रूप आय. सं. आतिशायिक शब्द उपरथी आतिशायिक रूप आय ठे. ते संस्कृत प्रमाणे सिद्ध आय ठे. सं. ज्येष्ठतरः तेनुं जिह्वयरो आय अने सं. कनिष्ठतरः तेनुं कणिह्वयरो रूप आय. ॥ १७२ ॥

॥ टुंढिका ॥

त्वादि ५१ स ११ मृडुकत्व कृतोऽर मृ म कगचजेति दकयोर्लुक् सर्वत्रवलुक् अनादौद्वित्वं त अनेन त्वप्र० नश्ति श्यामाप आप् कगचजेतिवलुक् अवर्णो अ य ३१ टाडसुडेरदादिदेह्रातुडसेःटास्थाने इमश्नु

अत्तयाइप्रत्ययः मउअत्तयाइ अतिशयार्थं प्रत्ययात् अतिशयार्थः प्र०
समेति यः स संधूनसमएव सिद्धः यथा अतिशयेन प्रौढः ज्येष्ठः अ-
तिशयेन ज्येष्ठः ज्येष्ठतरः अधोमनयां ब्रुक् ह्रस्वःसंयोगे षस्यानुष्टु-
संदेष्टाष्टस्य ठः अनादौ द्वित्वं कगचजेति तलुक् अवर्णो अ य११अतः-
सेडोः जिह्वयरो । अतिशयेन अद्वयः कनिष्ठः अतिशयेन कनिष्ठः कनि-
ष्ठतरः नोणः षस्या० षस्यठः शेषं पूर्ववत् कणिह्वयरो ॥ १७१ ॥

टीका भाषांतर. त्व विगेरे शब्दोने स्वार्थमां ते त्वादि प्रत्यय विकल्पे आय. सं.
मृदुकत्व तेने ऋतोऽर् कगचज सर्वत्र अनादौ चालता सूत्रे त्व प्रत्यय आय. कग-
चज अवर्णो दाडस् डेरदादिदेघातुडसेः इत्यादि सूत्रोथी मउअत्त याइ एवं रूप आय.
अतिशयार्थमां जे प्रत्यय आवे ठे ते संस्कृतप्रमाणे सिद्ध आय ठे. जेम अतिशय प्रौढ ते
ज्येष्ठ कहेवाय अने अतिशय ज्येष्ठ ते ज्येष्ठतर कहेवाय. सं. ज्येष्ठतर तेने अधो-
मनयां ह्रस्वःसंयोगे षस्यानुष्टु० अनादौ० कगचज० अवर्णो अतःसेडोः ए सूत्रो-
थी जिह्वयरो एवं रूप आय. जे अतिशे अद्वय ते कनिष्ठ कहेवाय. अने अतिशे कनिष्ठ
ते कनिष्ठतर कहेवाय. सं. कनिष्ठतर तेने नोणः षस्यानुष्टु० वाकी पूर्ववत् सूत्रोथी
कणिह्वयरो एवं रूप आय. ॥ १७२ ॥

विद्युत्पत्र-पीतान्धाद्धः ॥ १७४ ॥

एज्यः स्वार्थे लो वा जवति ॥ विज्जुला । पत्तलं । पीवलं । पीअलं ।
अन्धलो । पद्दे । विज्जू । पत्तं । पीअं । अन्धो ॥ कथं जमलं । यमल-
मिति संस्कृतशब्दाद् जविष्यति ॥ १७४ ॥

मूल भाषांतर. विद्युत् पत्र पीत अने अंध ए शब्दोने स्वार्थमां विकल्पे ल आय.
सं. विद्युत् तेनुं विज्जुला रूप आय. सं. पत्र तेनुं पत्तलं आय. सं. पीत तेना पीवलं
पीअलं रूप आय. सं. अंधः तेनुं अन्धलो रूप आय. पद्दे सं. विद्युत् तेनुं विज्जू
आय. सं. पत्रं तेनुं पत्तं सं. पीतं पीअं आय. सं. अंधः तेनुं अंधो आय.
अहीं कोइ कहे के, -
वदमांथी जमलं

य११. ॥ १७४ ॥

टीका ॥

विश्र ५१३ च ५.

विद्युत्पत्रपीतांधः तस्मात् ५१ ल ११
द्वित्वं ज्जु अनेन वा ल प्रत्ययः स्त्रि-
मोनु० सीसात् ११ अंत्यव्यं० स३ विज्जुला । पत्र अनेन ल प्रत्ययः
सः ११ क्लीवेस्मसादौद्वित्वं ११ क्लीवेस्म मोनु० पत्तलं । पीत अनेन ल-

प्रत्ययः पीतेवोलेवा तस्य वा व ११ क्लीबेस्म मोनु० पीवलं । पीत अने-
न ल प्रत्ययः कगचजेति तलुक् ११ पीअलं । अन्ध अनेन लप्र० ११
अतःसेर्गोः अन्धलो पक्षे विद्युत् द्यय्यर्याजः द्यु जु अनादौद्वित्वं अंत्य-
व्यंज० तलुक् अक्लीबे दीर्घः अंत्यव्यंजन-सलुक् विज्जू । पत्र सर्वत्र रलुक्
अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबेस्म मोनु० पत्तं । पीत कगचजेति तलुक् ११
क्लीबेस्म मोनु० पीअं । अन्ध ११ अतःसेर्गोः अन्धो यमलं आदेर्योः
यस्य जः जमल इतितु संस्कृते सिद्धः ज्ञेयः ॥ १७३ ॥

टीका भाषांतर. विद्युत् पत्र पीत अने. अंध ए शब्दोने स्वार्थमां विकल्पे ल
प्रत्यय आय. सं. विद्युत् तेने द्यय्यर्याजः अनादौ चालता सूत्रे ल प्रत्यय आवे स्त्रिया-
माप् अंत्यव्यंजन ए सूत्रोथी विज्जुला रूप आय. सं. पत्र तेने चालता सूत्रे ल प्रत्यय
आय सर्वत्र अनादौ क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी पत्तलं रूप आय. सं. पीत तेने
चालता सूत्रे ल प्रत्यय आय पीतेवोलेवा क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी पीवलं रूप
आय. सं. पीत तेने चालता सूत्रे ल प्रत्यय आय. कगचज ए सूत्रे पीअलं रूप आय.
सं. अन्ध तेने चालता सूत्रे ल प्रत्यय आय पत्ती अतःसेर्गोः ए सूत्रे अन्धलो रूप आय.
पक्षे सं. विद्युत् तेने द्यय्यर्याजः अनादौ अंत्यव्यंजन अक्लीबेदीर्घः अंत्यव्यंज
सलुक् ए सूत्रोथी विज्जू रूप आय. सं. पत्र तेने सर्वत्र अनादौ० क्लीबेस्म मोनु०
ए सूत्रोथी पत्तं रूप आय. सं. पीत तेने कगचज० क्लीबेस्म मोनु० ए सूत्रोथी पीअं
रूप आय. सं. अन्ध तेने अतःसेर्गोः ए सूत्रोथी अन्धो रूप आय. सं. यमल तेने
आदेर्योः ए सूत्रे य नो ज थयो एटले जमल एवं रूप संस्कृतप्रमाणे सिद्ध जाणवुं. १७३

गोणादयः ॥ १७४ ॥

गोणादयः शब्दा अनुक्तप्रकृतिप्रत्ययलोपागमवर्णविकारा बहुलं
निपात्यन्ते ॥ गौः । गोणो । गावी ॥ गावः । गावीर्त्त ॥ बलीवर्दः ।
बद्धो ॥ आपः । आज ॥ पञ्चपञ्चाशत् । पञ्चावणा । पणपन्ना ॥ त्रिप-
ञ्चाशत् । तेवणा ॥ त्रिचत्वारिंशत् । तेआलीसा ॥ व्युत्सर्गः । विज्जसग्गो ॥
व्युत्सर्जनं । वोसिरणं ॥ बहिर्मेथुनंवा । बहिष्ठा ॥ कार्यं । णामुक्कसिअं
क्वचित् । कव्वइ ॥ उट्टहति । मुव्वहइ ॥ अपस्मारः । वल्ललो ॥ उत्पलं ।
कन्दुहं ॥ धिक्कधिक् । विवि । द्विद्धि ॥ धिगस्तु । धिरत्थु ॥ प्रतिस्पर्धा ।
पमिसिद्धी । पाडिसिद्धी ॥ स्थासकः । चच्चिकं ॥ निलयः । निहेलणं ॥
मघवान् । मघोणो ॥ साद्धी । सक्खिणो ॥ जन्म । जम्मणं ॥ महान् ।

महन्तो ॥ जवान् जवन्तो ॥ आशीः । आसीसा ॥ कचित् हस्यदुजौ ।
वृहत्तरं । वहुयरं । हिमोरः । जिमोरो ॥ ह्रस्यदुः । छल्लकः । खुडुड ॥
घोषाणामयेतनो गायनः । घायणो ॥ वडः । वढो ॥ ककुदम् ॥ उधं ॥
अकांरम् । अढकं ॥ लज्जावती । लज्जाबुझणी ॥ कुतूहलं । कड्डं ॥
चूतः । मायन्दो । माकंदशब्दः संस्कृतेपीत्यन्ये ॥ विष्णुः । जहिउ ॥
श्मशानम् । करसी । असुराः । अगया ॥ खेलम् । खेडुं ॥ पौष्पं रजः ।
तिङ्गिठि ॥ दिनम् । अह्वं ॥ समर्थः । पकलो ॥ पणुकः । ऐलढो ॥ क-
पांसः । पलही ॥ बली । उजह्वो ॥ ताम्बूलम् । ऊसुरं ॥ पुंश्चली । बिं-
ठई ॥ शाखा । साहुली । इत्यादि ॥ बाधिकारात्पदे यथादर्शनं गजउ
इत्याद्यपि जवति ॥ गोला गोआवरी इति तु गोलागोदावरीन्यां सि-
ऊम् ॥ जापाशब्दाश्च । आहिठ । लल्लक । विकिर । पच्चक्किआ उप्पेह-
रु मरुप्पर । पडिठिर । अट्टमट्ट । विहरुप्पर । अज्जल्ल । हल्लप्पल
इत्यादयो महाराष्ट्रविदर्जादि देशप्रसिद्धा लोकतोऽवगंतव्याः ॥ क्रिया-
शब्दाश्च । अवयासइ । फुम्फुल्लइ । उप्पालेइ । इत्यादयः अतएव च
कृष्ट-घृष्ट-वाक्य-विद्वस्-वाचस्पति-विष्टरश्रवस् प्रचेतस्-प्रोक्त-प्रोतादीनां
किवादि प्रत्ययांतानां च अग्निचित्सोमसुत्सुग्ल सुम्बेत्यादीनां पूर्वैः क-
विजिरप्रयुक्तानां प्रतीतिवैषम्यपरः प्रयोगो न कर्तव्यः शब्दांतरैरेवतु
तदर्थोऽजिधेयः । यथा कृष्टः कुशलः । वाचस्पतिर्गुरुः विष्टरश्रवा हरि-
रित्यादि ॥ घृष्टशब्दस्य तु सोपसर्गस्य प्रयोगं इष्यत एव । मन्दर-यरु-
परिघट्टं । तद्दिश्रस-निहट्टाणङ्ग इत्यादि ॥ आपें तु यथादर्शनं सर्वम-
विरुद्धं । यथा । घट्टा मट्टा । विजसा । सुअलरक्काणुसारेण । वकन्त-
रेसु अपुणो इत्यादि ॥ १७४ ॥

मूल भाषांतर. जेजना प्रकृति मूलरूप प्रत्यय, लोप, आगम, अने वर्णविकार
कहेवामां आब्या नथी एवा गोण विगेरे शब्दो विकट्पे निपात आय ठे. सं. गौः तेना
गोणो गावी एवां निपात रूप आय. सं. गावः तेनुं गावीओ निपात रूप आय. सं.
वल्लिवर्दः तेनुं वड्डल्लो रूप आय. सं. आपः तेनुं आऊ रूप आय. सं. पञ्चपञ्चाशत्
तेना पञ्चावण्णा अने पणपन्ना एवां रूप आय. सं. त्रिपञ्चाशत् तेनुं तेवण्णा रूप आय.
सं. त्रिचत्वारिंशत् तेनुं तेआलीसा रूप आय. सं. व्युत्सर्गः तेनुं विउसर्गो रूप

આય. સં. વ્યુત્સર્જનં તેનું વોસિરણં રૂપ આય. સં. બહિર્મૈથુનં વા તેનું બહિઢ્ઢા રૂપ
 આય. સં. કાર્યં તેનું ણામુક્કસિઅં રૂપ આય. સં. ક્વચિત્ તેનું કત્થઈ રૂપ આય. સં.
 ઉદ્ઢહતિ તેનું ઉવ્વહઈ રૂપ આય. સં. અપસ્માર: તેનું વહ્ધલો રૂપ આય. સં. ઉત્પલં
 તેનું કન્દુહં રૂપ આય. સં. ધિક્ધિક્ તેનું છિછિ અને હ્ધિહ્ધિ રૂપ આય. સં. ધિગસ્તુ
 તેનું ધિરત્થુ રૂપ આય. સં. પ્રતિસ્પર્ધા તેના પહ્ધિસિહ્ધી પાહ્ધિસિહ્ધી રૂપ આય. સં.
 સ્થાસક: તેનું ચચ્ચિક્કં રૂપ આય. સં. નિહલં તેનું નિહેલણં રૂપ આય. સં. મધવાન્
 તેનું મધોણો રૂપ આય. સં. સાક્ષી તેનું સક્કિલ્લણો રૂપ આય. સં. જન્મ તેનું જમ્મણં
 રૂપ આય. સં. મહાન્ તેનું મહન્તો રૂપ આય. સં. ભવાન્ તેનું ભવન્તો રૂપ આય. સં.
 આશી: તેનું આસીસા રૂપ આય. કોઽ ઁકાણે હ ને સ્થાને હ્ધુ અને ભ આય ઢે. જેમ
 સં. વૃહત્તરં તેનું વહ્ધુયરં રૂપ આય. સં. હિમોર: તેનું ભિમોરો રૂપ આય. હ્ધુ નો હ્ધુ
 પણ આય. જેમ સં. ક્ષુલ્લક: તેનું ક્ષુલ્લુઓ આય. જે ઘોષ (નેહડા) નો આગલ રહેનારો
 ગાયન (ગવૈયો) સં. ગાયન: તેનું ઘાયણો આય. સં. વડ: તેનું વઢો રૂપ આય. સં.
 કક્કુદમ્ તેનું કક્કુધં રૂપ આય. સં. અકાંડમ્ તેનું અત્થક્કં આય. સં. લજ્ઞાવતી તેનું
 લજ્ઞાલુહ્ણી આય. સં. કતૂહલં તેનું કહ્ધું આય. સં. યૂત: તેનું માયન્દો આય. માકંદ
 શબ્દ સંસ્કૃતમાં પણ ઢે એમ કેટલાએક કહે ઢે. સં. વિષ્ણુ તેનું ભદ્ધિઓ રૂપ આય.
 સં. શ્મશાનમ્ તેનું કરસી રૂપ આય. સં. અસુરા: તેનું અગયા રૂપ આય. સં. ચ્ચેલમ્
 તેનું ચ્ચેહ્ધું રૂપ આય. પૌષ્પં રજ: (પુષ્પનું રજ) તેનું તિહ્ધિચ્ચિ રૂપ આય. સં. દિનમ્ તેનું
 અહ્ધં રૂપ આય. સં. સમર્થ: તેનું પક્કલો રૂપ આય. સં. પપ્પક: તેનું પેલચ્ચો રૂપ
 આય. સં. કર્પાસ: તેનું પલહી રૂપ આય. સં. વલી તેનું વજ્જલ્લો રૂપ આય. સં. તાંબૂલમ્
 તેનું હ્ધસુરં રૂપ આય. સં. પુંચ્ચલી તેનું હ્ધિંચ્ચઈ રૂપ આય. સં. શાચ્ચા તેનું સાહ્ધલી રૂપ
 આય. ઇત્યાદિ જાણવું. મૂલમાં વા (વિકલ્પ) નો અધિકાર ઢે તેથી પહે દર્શન પ્રમાણે
 સં. ગૌ: તેનું ગઁઓ ઇત્યાદિ રૂપ આય. ગોલા અને ગોઆવરી એ બે શબ્દો સં. ગોલા
 અને ગોદાવરી શબ્દોમાંથી સિદ્ધ આય ઢે. જે જાણા શબ્દો ઢે જેવા કે, આહિત્થ
 લલ્લક વિહ્ધિર પચ્ચહ્ધિઆ ઉપ્પેહ્ધ મહ્ધપ્પર પહ્ધિચ્ચિર અદ્ધમદ્ધ વિહ્ધપ્પક
 અજ્જલ્લ હલ્લપ્પલ ઇત્યાદિ શબ્દો મહારાષ્ટ્ર અને વિદર્ભ વિગેરે દેશોમાં પ્રસિદ્ધ ઢે તે-
 ઁ લોકથી જાણી લેવા. અને જે ક્રિયા શબ્દો ઢે જેવા કે, અવયાસઈ ફુમ્પુલ્લઈ ઉપ્પા-
 લેઈ ઇત્યાદિ તે પણ લોકથી જાણીલેવા એથીજ જે કષ્ટ ઘૃષ્ટ વાક્ય વિદ્ધસૂ વાચ-
 સ્પતિ વિષ્ટરશ્રવસ પ્રચેતસ પ્રોક્ત પ્રોત વિગેરે શબ્દો તથા ક્ષિપ્ વિગેરે પ્રત્યયાંત એવા
 શબ્દો જેવા કે, અગ્નિચિત્ સોમસુત્ સુગ્લ સુમ્લ ઇત્યાદિ જેઁને પૂર્વ કવિઁણ પ્રયો-
 ગમાં લીધા નથી તે બધાનો પ્રતીતિના વિષમપણાનો પ્રયોગ કરવો નહીં પણ વીજા શબ્દોથી
 તેઁનો અર્થ કહી બતાવવો. જેમકે, કૃષ્ટ એટલે કુશલ વાચસ્પતિ એટલે ગુરુ વિષ્ટરશ્ર-
 વા: એટલે હરિ ઇત્યાદિ ઘૃષ્ટ શબ્દનો ઉપસર્ગ સાથેજ પ્રયોગ વપરાય ઢે. જેમ-સં. મંદ-
 રતટપરિઘટ્ટં તેનું મન્દર-તટ-પરિઘટ્ટં એવું રૂપ આય. સં. તદ્ધિવસનિઘટ્ટાનંગા
 તેનું તદ્ધિઅસનિઘટ્ટાણજ્ઞ એવું આય. આર્ષમતમાં તો સર્વ પ્રયોગો નિયમ પ્રમાણે કરવામાં

वीलकुल विरोध नथी जेमके, सं. घृष्टाः तेनुं घट्टा आय. सं. सृष्टाः तेनुं मट्टा आय. सं. विट्टांसः तेनुं विउसा आय. सं. श्रुतलक्षणानुसारेण तेनुं सुअलक्षणानुसारेण एवं रूप आय. सं. वाक्यांतरेषु अपूर्णाः तेनुं वक्कन्तरेसु अपूर्णा एवं रूप आय. १७४

॥ टुंठिका ॥

गोणा आदौ येषां ते गोणादयः गौः अनेन गोण इति निपातः अतः सेडोः गोणो । गौः अनेन गाव इति निपातः अजातपुंसः डीप्रत्ययः । ई इति लोकात् अंत्यव्यंजनस्य सलुक् गावी गो १३ अनेन गाव आदेशः अजातपुंसः की प्रत्ययः लोकात् स्त्रियामुदोतौ वा जस्स्थाने उगावीउ । वलीवर्द्ध अनेन वड्ड अदेशः ११ अतः सेडोः वड्डो । आपः अनेन आजआदेशः १३ जस्ससदीर्घः जस्ससोर्लुक् आज पंचपंचाशत् अनेन पंचावण्णा पणपन्ना इति निपातः । त्रिपंचाशत् अनेन तेवणा निपातः । त्रिचत्वारिंशत् अनेन तेआलीसा । व्युत्सर्गः अनेन व्युस्थाने विउ सर्ग-सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं ११ अतः सेडोः विउसग्गो । व्युत्सर्जनं नोणः ११ क्लीवे सम् मोनु० शेषं अनेन निपात्यते वोसिरणं । वहिस्तात् अथवा मैथुनं अनेन वहिळा इति निपातः वहिळा । कार्यं अनेन णामुक्कसिअं इति निपातः । णामुक्कसिअं । क्वचित् अनेन कड्ड इति निपातः कड्ड । उड्डइति अनेन निपातत्वात् आदौ म इति आगमः लोकात् कगट्केति दलुक् अनादौ द्वित्वं त्यादीनां तिस्थाने इ मुव्वहइ । अपस्मार अनेन अपस्मारस्थाने वम्हलो । उन्मादरोग इत्यर्थः । उत्पल अनेन कन्डुट्ट इति निपातः । ११ क्लीवे सम् मोनु० कन्डुट्टं । धिक्धिक्-अनेन ठिठि अथवा झिझि इति निपातः । धिगस्तु अनेन धस्य रः इति निपातः तस्य थोऽसमस्तस्तंवे वा स्तु थु अनादौ द्वितीयपूर्वं ध त ११ अव्यय सलुक् धिरत्थु । प्रतिस्पर्धा सर्वत्र अनादौ वा प पा आत्यादौ डः ति डि अनेन निपातः पडिसिद्धी पामिसिद्धी । स्यासकः अनेन निपातः चच्चिकं । निडय अनेन निहेलण इति निपातः । मघवान् अनेन मघोणो इति निपातः । साद्धिन् ह्रस्वः संयोगे सा स द्धः खः क्वचित्तु ऊठो कस्य खः अंत्यव्यं सलुक् अनेन नकारनिपातः ११ अतः सेडोः स-

खिणो । जन्मन् न्मोमः न्मस्य मः अनादौ द्वित्वं अनेन नस्थाने ण-
निपातः । अनादौ द्वित्वं द्वितीयपूर्व ख क ११ क्लीबे सम् मोनु० जन्म-
णं । महान् ह्रस्वः संयोगे हा ह अनेन निपातः ११ अतः सेडोः महन्तो ।
जवान् ह्रस्वः संयोगे वा व शेषोनिपातः ११ अतः सेडोः जवंतो । आ-
शिप्र-शषोः सः शि सि ११ अक्लीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० स्रुक् शेषमनेन
निपातः आसीसा । बृहत्तरं । रुतोऽत् कचित् ह्रस्व मो निपातः कग-
चजेति तलुक् अवर्णो अ य ११ क्लीबे सम् मोनु० बहुयरं । हिमोरः
कचित् ह्रस्व जोनिपातः जिमोरः अतः सेडोः जिमोरो । कचिद्वस्य मो
निपात्यते कृद्वक-कस्य खः खु द्वस्य मोनिपातः अनादौ द्वित्वं कगच-
जेति क्लुक् ११ अतः सेडोः खुऽरुडं गायनः घोषाणां घोषवर्णानां अग्रे-
तनो वर्णोच्चारणापनात् अनेन गास्थाने घानिपातः ११ अतः सेडोः घा-
यणो वरु-अनेन रुस्य ढो निपातः ११ अतः सेडोः वढो । ककुदम् कग-
चजेति क्लुक् अनेन दस्य धो निपातः ११ मोनु० अंत्यव्यंजन स्रुक्
कउधं । अकांरुस्थाने अठक् इति निपातः । लज्जावती इत्यारज्य साहु-
दी यावत् अनेन सूत्रेण निपातः पक्षे गो गव्यउश्चायं इत्यनेन गोस्थाने
गउ स्वार्थे कः ११ कगचजेति क्लुक् अतः सेडोः गउडं । गोला गोदावरी
कगचजेति दलुक् ११ अंत्यव्यं० स्रुक् गोला गोआवरी आहिष्ठा वि-
लितः कुपितः आकुलो वा । लल्लकं जीष्मं विड्विः आनकः पञ्चड्विआ
क्षरितं । उप्पेहम् उज्जटं । मडप्फरो गर्वः पड्विष्ठिरः सदक् अहिवहरोऽ-
ग्निकारो वा । अट्टमट्टं आरवावं । विहरुप्फमो व्याकुलः । अज्जल्लं हठः ।
हल्लप्फलो अनदः इत्यादि सावकाशं करोति ददाति वा सावकाशयति
तस्य अवयासइ इत्यादेशः । फुम्फुल्लइ उप्फालेइ उत्पाटयति कथयति
वा । कृष्टः पंडितो वा कुशलः । मंदरतटपरिघृष्टं कगचजेति त्लुक्
टोरुः टस्य डः षड । परिपूर्वात् घृष्ट घस्यानुष्टसंदष्टेतिष्टस्य ठः अनादौ
द्वितीयतुर्यं० पूर्वठस्य टः ११ क्लीबे सम् मोनु० मंदरयडपरिघटं । तद्दि-
वसनिघृष्टानंगः कगचजेति च्लुक् रुतोऽत् । घृ घ खघथ० घस्य हः
घस्यानुष्टेति घस्य ठः । अनादौ० द्वितीयतुर्यं० पूर्वठस्य टः नोणः तद्दि-

असनिहृद्वाणङ्ग इत्यादि । आर्षे तु यथादर्शनं सर्वे प्रयोगा अविरुद्धा
एव यथा । घट्टा मट्टा । विट्टस् आर्षत्वात् विडस इति निपातः १३
जस्शसहसि दीर्घः । जस्शसोर्लुक् विडसा । श्रुतलक्षणानुसारेण सर्व-
त्र रलुक् शषोः सः शु सु कगचजेति तलुक् ऋः खः कचित्तुबजौ ऋ ख
अनादौ द्वित्वं द्वितीयतुर्यं पूर्व ख क नोणः सुअदखणाणुसारेण ॥१७४॥

टीका भाषांतर. जेमना प्रकृति, प्रत्यय, लोप, आगम अने वर्णविकार कह्या नथी
तेवा गोणादि शब्दोनो विकट्टे निपात आय ठे. गोण शब्द जेजमां आदि ठे ते गोणादि
कहेवाय. सं. गौः शब्द तेनो गोण एवो निपात आय. अतःसेडोंः ए सूत्रे गोणो एवुं
रूप आय. पढ़े सं. गौः तेने चालता सूत्रे गाव एवो निपात आय. पढी अजातपुंसः ए
सूत्रे डी प्र० आवे पढी लोकात् अंत्यव्यंजन ए सूत्रोथी गावी रूप आय. सं. गो
तेने चालता सूत्रे गाव आदेश आय. पढी अजातपुंस स्त्रियामुदोतौ वा अने जश
ने स्थाने ओ आय एटले गावीओ रूप आय. सं. बलीवर्द तेने चालता सूत्रे बइल्लो
रूप आय. सं. आपः तेने चालता सूत्रे आज आदेश आय. पढी जशशसदीर्घः जश-
शसोर्लुक् एटले आज रूप आय. सं. पंचपंचाशत् तेने चालता पंचावण्णा पण-
पन्ना एवो निपात आय. सं. त्रिपंचाशत् तेने चालता सूत्रे तेवण्णा निपात आय. सं.
त्रिचत्वारिंशत् तेने चालता सूत्रे तेआलीसा रूप आय. सं. व्युत्सर्गः तेने चालता
सूत्रे व्यु ने स्थाने विड आय. सं. सर्ग तेने सर्वत्र० अनादौ० अतःसेडोंः ए सू-
त्रोथी विडसर्गो रूप आय. सं. व्युत्सर्जनं तेने नोणः क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रो
लागी शेष रूपमां निपात थइ चोसिरणं रूप आय. सं. यहिमेंथुनं तेनो चालता सूत्रे
यहिद्धा निपात आय. सं. कार्य तेनो चालता सूत्रे णामुक्कसिअं एवो निपात आय.
सं. कचित् तेनो चालता सूत्रे कत्थइ एवो निपात आय. सं. उद्धहति तेने चालता सूत्रे
निपात थइ प्रथम म एवो आगम आय पढी लोकात् कगट्ट अनादौ त्यादीनां०
ए सूत्रोथी मुव्वहइ रूप आय. सं. अपस्मार तेनो चालता सूत्रे वह्मलो एवो निपात
आय. तेनो अर्थ उन्मादरोग (वाइ-मूर्छा) एवो आय ठे. सं. उत्पल तेनो चालता सूत्रे
कन्दुट्ट एवो निपात आय. पढी क्लीवेसम् मोनु० ए सूत्रोथी कन्दुट्टं रूप आय. सं.
धिकधिक तेनो चालता सूत्रे छिछि अथवा द्विद्धि एवो निपात आय. सं. धिगस्तु
तेने चालता सूत्रे ध नो र निपात आय. पढी तस्यथोऽसमस्त० अनादौ० द्विती-
यतूर्य० अव्ययसल्लुक् ए सूत्रोथी धिरत्थु रूप आय. सं. प्रतिस्पर्धा तेने सर्वत्र अनादौ
थाल्यादौ ङः चालता सूत्रे निपात आय एटले पडिसिद्धि पाडिसिद्धी एवां रूप आय.
सं. स्यासक तेने चालता सूत्रे निपात थइ चच्चिकं एवुं रूप आय. सं. निलय तेने चा-
लता सूत्रे निहेलण एवो निपात आय. सं. मघवान् तेनो चालता सूत्रे मघोणो एवो
निपात आय. साक्षिन् तेने ह्रस्वः संयोगे क्षः खः कचित्तुबजौ अंत्यव्यं० चालता सूत्रे
न कारनो निपात आय. नोणः अतः सेडोंः ए सूत्रोथी सखिणो रूप आय. सं. जन्मन्

तेने न्मोमः अनादौ० चालता सूत्रे नने स्थाने ण निपात आय. पढी अनादौ द्वितीयतुर्य० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी जम्मणं रूप आय. सं. महान् तेने ह्रस्वः संयोगे चालता सूत्रे निपात आय अतःसेडोंः ए सूत्रोथी महन्तो रूप आय. सं. भवान् तेने ह्रस्वः संयोगे बाकी चालता सूत्रे निपात आय अने अतः सेडोंः ए सूत्रोथी भवंतो रूप आय. सं. आशिष् तेने शषोः सः अक्लीबे सौ दीर्घः अंत्यव्यं० बाकीनुं रूप निपातथी सिञ्ज अइ आसीसा एवुं रूप आय. सं. वृहत्तरं तेने ऋतोऽत् कोइ ठेकाणे हनो ड्ढो एवो निपात आय. कगचज० अवर्णों क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी वड्डयरं रूप आय. सं. हिमोरः तेने कोइ ठेकाणे हने स्थाने भ निपात आय एटले भिमोर आय. पढी अतः सेडोंः ए सूत्रथी भिमोरो रूप आय. कोइ ठेकाणे ल्लने स्थाने ड्ढो निपात आय सं. क्षुल्लक तेने क्षनो ख आय. ल्लने स्थाने ड्ढो निपात आय. अनादौ० कगचज० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी खुड्डओ रूप आय. सं. गायन एटले घोषवर्णनो आगत अइ उच्चारनुं गायन करावनार तेने चालता सूत्रे गाने स्थाने घा निपात आय. पढी अतः सेडोंः ए सूत्रे घायणो रूप आय. सं. वड् तेने चालता सूत्रे डनो ढो निपात आय. पढी अतः सेडोंः ए सूत्रथी वढो रूप आय. सं. ककुद तेने कगचज० चालता सूत्रे दनो धो निपात आय. मोनु० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी कउधं रूप आय. सं. अकांड तेनो अत्थक् एवो निपात आय. सं. लज्जावती ए शब्दथी मांडीने साहुली शब्दसुधी आ चालता सूत्रे निपात आय ठे ते मूलमांथी जाणी लेवा. पहे सं. गो तेने गव्यउआअं ए सूत्रे गोने स्थाने गउ आय पढी स्वार्थे क प्रत्यय आवे कगचज० अतः सेडोंः ए सूत्रोथी गउओ रूप आय. सं. गोला अने गोदावरी तेने कगचज अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी गोला गोआवरी एवां रूप आय. जाषानो शब्द अहित्था तेनो अर्थ विक्षित, कुपित अथवा आकुल एवो आय. जाषाशब्द लल्लक तेनो अर्थ जीष्म-जयंकर एवो आय. जाषाशब्द विड्डिर तेनो अर्थ आनक (वाघ) एवो आय. जाषाशब्द पच्चड्डिआ तेनो अर्थ क्षरित एटले खरेलुं एवो आय. जाषाशब्द उप्पेहड तेनो अर्थ उद्भट (उग्र) एवो आय. जाषाशब्द मडप्फरो तेनो अर्थ गर्व एवो आय. जाषाशब्द पड्डिच्छिर तेनो अर्थ सरखो एवो आय. जाषाशब्द अंहिवच्छरो तेनो अर्थ अग्नि-कार आय. जाषाशब्द अहमट् तेनो अर्थ आरवाल (आथो-कारो) आय. जाषाशब्द विहडप्फडो तेनो अर्थ व्याकुल आय. भाषाशब्द अज्जल्लं तेनो अर्थ हठ आय. जाषा-शब्द हल्लप्फलो तेनो अर्थ अनद आय. इत्यादि जाणी लेवा. सं. सावकाशं करोति एटले अवकाशसहित करे वा ददाति एटले अवकाश आपे ते सावकाशयति कहे-वाय. तेने ठेकाणे अवयासइ एवो आदेश आय. तेवी रीते फुम्फुल्लइ उप्फालेइ इत्यादि रूप जाणी लेवां. सं. कृष्ट एटले पंडित अथवा कुशल सं. मंदरतटपरिघृष्ट तेने कगचज टोडः ए सूत्रोथी मंदरघड एवुं आय. सं. परि उपसर्ग साथे घृष्ट एटले परिघृष्ट एवुं रूप ठे तेने द्रस्यानुष्टु० अनादौ० द्वितीयतुर्य० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी मंदरतडपरिघट् एवुं रूप आय. सं. तद्दि वसनिघृष्टानंग तेने कगचज० ऋतोऽत्

ઋવથ૦ ઇસ્યાનુપ્ત૦ અનાદૌ૦ દ્વિતીયતુર્ય૦ નોળઃ એ સૂત્રોથી તદ્દિઅસનિહદ્ઙા-
ળદ્ઙ એવું રૂપ થાય. આર્પમતપ્રમાણે યથાદર્શને સર્વ પ્રયોગો અવિરુદ્ધ જ છે. જેમ-સં.
ઘૃષ્ટા તેનું ઘટ્ટા અને સં. મૃષ્ટાઃ તેનું મટ્ટા એવાં રૂપ થાય. સં. વિદ્વસ્ તે આર્પ પ્રયોગથી
તેનો વિડસ એવો નિપાત થાય તેને જસગમ્હાસિદીર્ઘઃ જસશસોર્લુક્ એ સૂત્રોથી
વિડસા રૂપ થાય. સં. શ્રુતલક્ષણાનુસારેણ તેને સર્વત્રલુક્ શષોઃસઃ કગચજ
ક્ષઃન્વઃ કચિત્તુઞ્ઞૌ અનાદૌ૦ દ્વિતીયતુર્ય૦ નોળઃ એ સૂત્રોથી સુઅલક્ષણાનુસારે-
ણ એવું રૂપ થાય. ॥ ૧૭૪ ॥

અવ્યયમ્ ॥ ૧૭૫ ॥

અધિકારોઽયમ્ । ઇતઃપરં યે વદ્યન્તે આપાદસમાપ્તેસ્તેઽવ્યયસંજ્ઞા
જ્ઞાયવ્યાઃ ॥ ૧૭૫ ॥

મૂલ ભાષાંતર. હવે અવ્યયનો અધિકાર ચાલે છે. અહીંથી જે શબ્દો કહેવામાં
આવશે તે અવ્યયસંજ્ઞિક જાણવા. ॥ ૧૭૫ ॥

તં વાક્યોપન્યાસે ॥ ૧૭૬ ॥

તમિતિ વાક્યોપન્યાસે પ્રયોક્તવ્યમ્ ॥ તં તિઅસ-વંદિમોક્ત્વં ॥ ૧૭૬ ॥

મૂલ ભાષાંતર. તં એ અવ્યય વાક્યના ઉપન્યાસમાં પ્રયોજાય છે. જેમ-સં.
ત્રિદશવંદિમોક્તઃ તેનું તંતિઅસ-વંદિ-મોક્ત્વં એ રૂપ સિદ્ધ થાય.

॥ ટુંઢિકા ॥

ઉત ૧૧ વાક્યોપન્યાસ ૭૧ અવ્યયસલુક્ ત્રિદશવંદિમોક્તઃ સર્વત્ર રલુક્
શષોઃ સઃ ક્ષઃ જ્ઞઃ કચિત્તુઞ્ઞૌ ક્ષસ્ય જ્ઞઃ અનાદૌ દ્વિત્વં દ્વિતીયતુર્ય૦પૂર્વ
જ્ઞ ક ૧૧ ક્લીવે સ્મ્ મોનુ૦ તંતિઅસવંદિમોક્ત્વં સમત્તતિલુકેહિ પસુલુ-
ક્કરણં સુણહ । અણુરાવિધાસીઅ ટુરકરકયદહમુહસ્સવહં ॥ ૧ ॥

ટુંકા ભાષાંતર. ઉત્તને સ્થાને તં એવો અવ્યય વાક્યના ઉપન્યાસમાં પ્રયોજાય છે.
ઉત્તને સ્થાને અવ્યયસલુક્ એ સૂત્રે તં એવું રૂપ થાય. સં. ત્રિદશવંદિમોક્તઃ તેને સર્વત્ર
શષોઃ સઃ ક્ષઃ જ્ઞઃ કચિત્તુ અનાદૌ૦ દ્વિતીયતુર્ય ક્લીવેસ્મ્ મોનુ૦ એ સૂત્રોથી તિઅ-
સવંદિમોક્ત્વં એવું રૂપ થાય. સમત્તતિ એ ગાથા જાણવી. ॥ ૧૭૬ ॥

આમ અચ્યુપગમે ॥ ૧૭૭ ॥

આમેત્યચ્યુપગમે પ્રયોક્તવ્યમ્ ॥ આમવહલા વળોલી ॥

મૂલ ભાષાંતર. આમ એ અવ્યય અંગીકાર અર્થમાં પ્રવર્તે જેમ સં.આમ તેનું આમ
એવું રૂપ થાય. વહલા એટલે ઘાટી વનાલી એટલે વનની પંક્તિ સં.વનાલી તેનું વળોલી
એવું રૂપ થાય.વધા વાક્યનો અર્થ એવો થાય કે ઘાટી વનની પંક્તિ અંગીકાર કરી ॥૧૭૭॥

॥ टुंठिका ॥

आम ११ अञ्जुपगम ७१ अव्ययस्य सलुक् आम बहला ११ अंत्यव्यं० बहला वनाली नोणः ओदाद्यां पंक्तौ णो ११ अंत्यव्यंजनसलुक् वणो-ली वनाली निबिडा वर्त्तते । अनेन वाक्येनान्यस्यांगीकारो ज्ञायते ॥ १७७ ॥

टीका भाषांतर. आम ए अव्यय अंगीकार अर्थमां प्रवर्त्तं सं. आम तेने अव्य-यस्य सलुक् ए सूत्रोत्थी आम एवं रूप आय. सं. बहला तेने अंत्यव्यं ए सूत्रे बहला रूप आय. सं. वनाली तेने नोणः ओदात्यांपंक्तौ अंत्यव्यंजन ए सूत्रोत्थी वणोली रूप आय. ते वाक्यनो अर्थ एवो आय के आ वननी श्रेणी घाटी ठे. आ वाक्योत्थी अंगी-कार अर्थ जणाय ठे. ॥ १७७ ॥

एवि-वैपरीत्ये ॥ १७८ ॥

एवीति वैपरीत्ये प्रयोक्तव्यम् ॥ एवि हा वणे ॥ १७८ ॥

मूल भाषांतर. एवि ए अव्यय विपरीत अर्थमां प्रवर्त्तं ठे. जेम-एवि हावणे ए वाक्यमां एवि ए विपरीत अर्थमां अव्यय ठे हा ए खेद अर्थे अव्यय ठे. सं. वने तेनुं वणे आय. ॥ १७८ ॥

॥ टुंठिका ॥

एवि ११ वैपरीत्य ७१ एवि ११ अव्यय० एवि वन ७१ नोणः डे-म्मिडेः डिस्थाने डे ए क्तियं वणे । हा इति खेदे सा वने न नविष्य-ति इति वैपरीत्यं ॥ १७८ ॥

टीका भाषांतर. एवि ए अर्थ विपरीत अर्थमां प्रवर्त्तं एवि तेने अव्यय० ए सूत्रे एवि एवंज रूप आय. सं. वन तेने नोणः डेम्मिडेः डित्यं ए सूत्रोत्थी वणे एवं रूप आय. हा ए अव्यय खेद अर्थमां प्रवर्त्तं खेद आय ठे के, ते स्त्री वनने विषे दृशे नहीं. अहीं विपरीत अर्थ ठे. ॥ १७८ ॥

पुणरुत्त कृतकरणे ॥ १७९ ॥

पुनरुत्तमिति कृतकरणे प्रयोक्तव्यम् ॥ अइ सुप्पइ पंसुलि णीसहेहिं अंगेहिं पुणरुत्तं ॥

मूल भाषांतर. पुणरुत्तं ए अव्यय कृतकरण एटले करेदाने फरीवार करवुं एवा अर्थमां प्रवर्त्तं जेम सं. अगिस्वापिनि पांसुलोनिःसहैःअंगैः पुनरुत्तं तेनुं “अइ सुप्पइ पंसुलि णीसहेहिं पुणरुत्तं” एवं आय. तेमां पुनरुत्तं ए कृतकरण (पुनरुक्ति) अर्थमां ठे.

॥ हुंठिका ॥

पुनरुक्तं ११ कृतकरण ७१ अध ११ कगचजेति यलुक् अव्यय सलुक्
अइ । जिष्वंपंकशये । ष्वप् शपोः सः ष्व स्वप् वर्त्तमाने तिव् त्यादीनां
तिइ क्यश्यति क्यप्र० इति सर्वत्र ब्रलुक् स्वपावुच्च स्वसु गमादीनां छित्वं
प् क्यस्य यलुक् व्यंजनाददंतेत् लोकात् सुप्पइ । पांशुला अजातपुंसः डी
प्र० ईलुक् आलुक् लोकात् मांसादिष्वनुस्वारे ह्रस्वः संयोगे पा प शपोः
सः शु सु आमंत्रणे स ईदूतोर्ह्रस्वः ली ति अंत्यव्यं सलुक् पंसुलि ।
निरसहनिर्दुरो वारलुक् लुकि निरः नी वादौ नीणी । णीसह इति साते रुरु
जिस्रजिसोहिहिं हिं जिस्रस्थाने हिं जिस्रज्यस्सुपि ह हे णीसहिं ।
अंग रुरु जिस्र जिसोहिहिं हिं जिस्रस्थाने हिं । जिस्रज्यस्सुपि ग गे
अंगेहिं । पुनरुक्त ११ अव्ययसलुक् अस्यार्थः अयि इति कोमलामंत्र-
णे हे पांसुले त्वं निःसहैः अंगैः वारंवारं स्वपिति ॥ १७ए ॥

टीका भाषांतर. पुनरुक्त ए अव्यय कृतकरण एटले करेदाने फरीवार करवुं एवा अर्थ-
मां प्रवर्त्ते सं. अयि तेने कगचज अव्ययसलुक् ए सूत्रोथी अइ एवं रूप आय. सं.
स्वपिति तेने ष्वप् एटले शयन करवुं ए धातु ठे. तेने शपोःसः वर्त्तमानेतिव्० त्या-
दीनांतिइ क्यश्यति स्वपावुच्च गमादीनां छित्वं क्यस्ययलुक् व्यंजनाददंतेत्
लोकात् ए सूत्रोथी सुप्पइ एवं रूप आय. सं. पाशुला तेने अजातपुंसः ए सूत्रलाग्या
पठी ई तथा आनोलुक् आय. लोकात् मांसादिष्वनुस्वारे ह्रस्वः संयोगे शपोः-
सः आमंत्रणे स ईदूतोर्ह्रस्वः अंत्यव्यं० सलुक् ए सूत्रोथी पंसुलि रूप सिद्ध आय.
निर-सह तेने निर्दुरोवारलुक् लुक् थया पठी निनो नी आय. वादौ ए सूत्रे णी-
सह एवं रूप आय पठी तृतीयाना बहुवचननो भिस्र प्रत्यय आवे पठी भिस्रोहिहिं हिं
भिस्रभ्यस्सुपि ए सूत्रोथी णीसहेहिं एवं रूप आय. सं. अंग तेने तृतीयानुं बहुवचन
भिस्र प्रत्ययलागे तेने भिस्रोहिहिं हिं भिस्रभ्यस्सुपि ए सूत्रोथी अंगेहिं रूप आय
सं. पुनरुक्त तेने अव्ययसलुक् अने चालता सूत्रे पुनरुक्तं एवं रूप आय. तेनो अर्थ
एवो ठे के, अयि कोमलामंत्रणे हे पांसुला-दूषित स्त्री, तुं सहन करी शके तेवा अंगोथी
वारंवार सुवे ठे ॥ १७ए ॥

हन्दि-विषाद-विकल्प-पश्चात्ताप-निश्चय-सत्ये ॥ १८० ॥

हिन्दि इति विषादादिषु प्रयोक्तव्यम् । हन्दि चलणे एउं सो ए मा-
णिउं हन्दि हुज्जा एत्ताहो हन्दि न होही जणिरी सा सिज्जाइ हन्दि
तुह कजे ॥१॥ हन्दि । सत्यमित्यर्थः ॥ १८० ॥

मूल भाषांतर. हन्दि ए अव्यय खेद, विकल्प, पश्चात्ताप, निश्चय अने सत्य एट-
ला अर्थमां प्रवर्त्ते ठे. सं. हन्दि चरणे नतःसः न मानितः हन्दि जविष्यति इदानीम् हन्दि
न वदिष्यति जणिरी सा स्वपिति । हन्दि चलणेतेनुं उपर प्रमाणे “ हन्दि चलणे ”
इत्यादि प्राकृत थाय ठे.

॥ टुंठिका ॥

हन्दि ११ विषादश्च विकल्पश्च पश्चात्तापश्च निश्चयश्च सत्यं च विषाद-
विकल्पपश्चात्तापनिश्चयसत्यं तस्मिन् ७१ हन्दि ११ अव्ययं । चरण-
हरिद्रादौ लः र ल ७१ डेम्मिडे निस्थाने डे डित्यं चलणे नम्- तप्र०
मलुक् वादौ न ए कगचजेति तलुक् ११ अतः सेडोः एण्ड । तद् ११
अंत्यव्यं० दलुक् तदश्च तः सोऽक्कीबे त स अतः सेमोः सो । न ११ अ-
व्यय सलुक् नोणः ए । मानितः नोणः कगचजेति तलुक् ११ अतः
सेमोः माणिउ । जू- स्यति मध्ये च खरांताद्वा स्यतिस्थाने ज्ञा अवि-
त्तिहुः जू हु हुजा । इदानीं एहिं ए ताहे इदानीमः इदानीं स्थाने ए-
त्ताहे वदिष्यति स्थाने होहि त्यादीनां ति इ बाहुलकात् पदयोः
संधिर्वा इति एकपदेपि संधिः होही । जण शब्दे जण जणतीत्येवं
शीलः तृन् शीलधर्मसाधुषु तृन् प्रत्ययः शीलाद्यर्थस्ये रः तृन् स्थाने
इरः लोकात् अजात पुंसः कीप्रत्ययः ई इतिलुक् रस्य अलुक् । जणि-
री । सा । जिष्वदा स्नेहने ष्वद् षः सोष्ठयः खिद् वर्त्तमाना० ति त्या-
दीनां ति इ क्य इयति य लोकात् सर्वत्र वलुक् खिदः दस्य ज्ञाः सि-
ज्जइ । युष्मद् ६१ तुतुवतुमतुहतुष्माडौ युष्मद् स्थाने तुह कार्य-
स्वः संयोगे का क द्यय्ययाजः र्यस्य जः अनादौ द्वित्वं ११ क्कीबे-
जूम मोनु० कडां । हन्दि विषादे सचरणे पदे नतः तदा न मानितः ।
त इदानीं कथयिष्यति न वा इति विकल्पः । सा जणनशीला न वा
इति पश्चात्तापः । किं कथयिष्यति तदाह सा तव कार्ये स्वपिति सत्यं
खेदं प्राप्नोतीत्यर्थः ॥ १७० ॥

टीका भाषांतर. हन्दि ए अव्यय खेद विकल्प, पश्चात्ताप निश्चय अने सत्य
अर्थमां प्रवर्त्ते ठे. हन्दि ए अव्यय ठे. सं.चरण तेने हरिद्रादौ लः डेम्मिडे डित्यं ए
सूत्रोच्ची चलणे ए रूप सिद्ध अयुं. सं. नम् धातुने त प्रत्यय थाय. म् नो लुक् थाय पढी

वादौ कगचज अतः सेडौः ए सूत्रोथी णओ ए रूप सिद्ध थयुं. सं. तद् ३.५
 अंत्यव्यंजन तदश्चतःसोऽक्लीवे अतः सेडौः ए सूत्रोथी सो एवं आय. सं.
 अव्ययसल्लुक् नोणः ए सूत्रोथी ण आय. सं. मानितः तेने नोणः कगचज० अतः
 सेडौः ए सूत्रोथी माणिओ एवं रूप आय. सं. णू तेने जविष्यनो स्यति प्रत्यय आवे
 पढी मध्ये च स्वरांताडा ए सूत्रे स्यतिने स्थाने ज्ज आय पढी अवित्तिहुः ए सूत्रे
 हुज्ज एवं रूप आय. सं. इदानीम् तेने एण्हएत्ताहे इदानीमः ए सूत्रे तेने स्थाने
 एत्ताहे रूप आय. वदिष्यतिने स्थाने होहि पढी त्यादीनां तिह् वाहुलकपद ए
 पदयोः संधिर्वा ए सूत्रे एक पदमां पण संधि थइ होही एवं रूप आय. भण् धातु श-
 व्दमां प्रवर्त्ते. जणवानुं जेने शील होय तेवा अर्थमां शीलधर्मसाधुषु ए सूत्रे तृन् प्रत्यय
 आय. पढी शीलाद्यर्थस्थेरः लोकात् अजातपुंसः डित्यं ए सूत्रोथी भणिरी एवं
 रूप आय. ण्वद् ए धातु पसीनोवलवामां प्रवर्त्ते. ण्वद् तेने षःसोऽष्ट्यः वर्त्तमाना
 त्यादीनां तिह् क्य प्रत्यय आवे. लोकात् सर्वत्र वल्लुक् स्विदः दस्य ज्जः ए सूत्रोथी
 सिज्जइ रूप आय. सं. युष्मद् तेने तुतुव० ए सूत्रे तुह् आय. सं. कार्य तेने इस्
 संयोगे व्यप्ययीजः अनादौ द्वित्वं क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी कज्ज एवं रूप आय.
 हन्दि ए अव्ययनो खेद अर्थनुं उदाहरण- ते चरणमां नम्यो तो पण मान पाम्यो नहीं.
 विकल्पनुं उदाहरण- ते हमणा केहेशेके नहीं. पश्चात्ताप अर्थनुं उदाहरण- ते
 जणवाना शीलवाली ठे के नहीं. सत्य अर्थ नुं उदाहरण- ज्यारे ते कार्य वखते सुई
 जाय ठे त्यारे शुं कहेशे. अर्थात् सत्यरीते खेद पाम शे. ॥ १०० ॥

हन्द च गृहाणार्थे ॥ १०१ ॥

हन्द हन्दि च गृहाणार्थे प्रयोक्तव्यम् ॥ हन्द पलोएसु इमं । हन्दि ।
 गृहाणेत्यर्थः ॥ १०१ ॥

मूल भाषांतर. हन्द अने हन्दि ए वे अव्ययो गृहाण अर्थमां वपरायठे. सं
 हन्द प्रलोकस्व इमं तेनुं हन्द पलोएसु इमं एवं आय. हन्दि एटवे एवो अर्थ आय.
 के, ग्रहण कर्य. ॥ १०१ ॥

॥ टुंठिका ॥

हन्द ११ अव्यय० लोक्य दर्शनांकनयोः लोक् प्रपूर्वकः पंचमी स्त्राहु-
 सुमुविध्यादिषु कस्मिसूयाणं स्वस्थानेषु व्यंजनात्लोकात् पंचमी श-
 त्पु वा एव कगचजेति कलुक् सर्वत्र रलुक् पलोएसु । इदम् ६१ इदम्
 इमःइदमः स्थाने इम अलुक् मोनु० इमं । इदं वसु विलोकयेत्यर्थः ॥

टीका भाषांतर. हन्द अने हन्दि ए वे अव्ययो गृहाण ए अर्थमां प्रवर्त्ते. हन्द
 ए अव्यय ठे. लोक् ए धातु दर्शन करयुं अने आंकवुं ए अर्थमां प्रवर्त्ते. लुक् धातुने प्र

उपसर्ग आवे पढी पंचमीलादुसु० व्यंजना० लोकात् कगचज सर्वत्र ए सूत्रोथी पलोएसु ए रूप आय. सं. इदम् शब्द तेने इदम् अलुक् मोनु० ए सूत्रोथी इमं एवं रूप आय. तेनो एवो अर्थ आय के, आ वसु अवलोकन कर्त्य. १८१

मिव पिव विव व व विअ इवार्थे वा ॥ १८२ ॥

ए ते इवार्थे अव्ययसंज्ञकाः प्राकृते वा प्रयुज्यन्ते ॥ कुमुअं मिव । चंदणं पिव । हंसो विव । सा अरो व खीरोओ । सेसस्स व निम्मोओ । कमलं विअ । पद्दे । नीलुप्पल-माला इव ॥ १८२ ॥

मूल भाषांतर. मिव पिव विव व व विअ ए अव्ययो प्राकृतमां इव अर्थमां प्रवर्ते ढे. जेम- सं. कुमुदं इव त्यां कुमुअं मिव एवं आय. सं. चंदनं इव तेनुं चंदणं पिव एवं आय. सं. हंस इव तेनुं हंसो विव आय. सं. सागर इव क्षीरोदः तेनुं साअरोव्व खीरोओ एवं आय. सं. शेषस्य इव निर्मोकः तेनुं सेसस्स व निम्मोओ एवं आय. सं. कमलं इव तेनुं कमलं विअ एवं आय. पद्दे सं. नीलोत्पलमाला इव तेनुं नीलुप्पल- माला इव एवं आय. ॥ १८३ ॥

॥ दुंडिका ॥

मिव पिवेत्यादि-कुमुद ११ कगचजेति दलुक् क्लीबे सम् मोनु० कुमुअं इव मिव- अव्यय. कुमुअं मिव । चन्दन- नोणः ११ क्लीबेस्सम् मोनु० चंदणं पिव ११ अव्यय० हंस ११ अतः सेडोः इव स्थाने विव अव्यय० हंसो विव । सागरः इव अतः सेडोः इवस्थाने व अव्यय० साअरोव्व तद्धत् क्षीरोदस्य खीरोओ । शेषं ६१ शषोः सः सेस ६१ सेसस्स इव स्थाने व । अव्यय० सेसस्स व निर्मोक रुषश्चयाले रस्य मः कलुक् अतः सेडोः निम्मोओ कंचुलिका- पद्दे नीलोत्पलमाला- ह्रस्वः संयोगे लुक् कगेति तलुक् अनादौ द्वित्वं ५५ ११ अंत्यव्यंजनस्य सलुक् नीलुप्पलमाला इव ११ अव्यय. ॥ १८२ ॥

टीका भाषांतर. मिव पिव विव व व विअ ए अव्ययो प्राकृतमां इव अर्थमां प्रवर्ते ढे. सं. कुमुदं इव तेने कगचज क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी कुमुअं एवं आय. सं. इव तेनुं मिव आय अने अव्यय ए सूत्रे मिव रूप आय. सं. चंदनं तेने नोणः क्लीबेस्सम् मोनु० ए सूत्रोथी चंदणं आय. इव ने स्थाने पिव अई अव्यय ए सूत्र लागे. सं. हंसः अतः सेडोः इव ने स्थाने विव आय. एटले हंसो विव एवं रूप आय. सं. सागरः इव तेने अतः सेडोः इव स्थाने व्व अव्यय० ए सूत्रोथी साअरो व्व एवं रूप आय. तेवीज रीते सं. क्षीरोद शब्दनुं खीरोओ आय. सं. शेष तेने शषोः

वादौ कगचज अतः सेडों: ए सूत्रोथी णओ ए रूप सिद्ध अयुं. सं. तद् शब्द
 अंत्यव्यंजन तदश्चतःसोऽह्नीवे अतः सेडों: ए सूत्रोथी सो एवं आय. सं.
 अव्ययसल्लुक् नोणः ए सूत्रोथी ण आय. सं. मानितः तेने नोणः कगचज० अ
 सेडों: ए सूत्रोथी माणिओ एवं रूप आय. सं. भू तेने ऋविष्यनो स्यति प्रत्यय
 पठी मध्ये च स्वरांताडा ए सूत्रे स्यतिने स्थाने ज्ञ आय पठी अविच्छिद्ः ए सू
 हुज्ज एवं रूप आय. सं. इदानीम् तेने एण्हिएत्ताहे इदानीमः ए सूत्रे तेने स्था
 एत्ताहे रूप आय. वदिष्यतिने स्थाने होहि पठी त्यादीनां तिह वाहुलकपद्
 पदयोः संधिर्वा ए सूत्रे एक पदमां पण संधि अइ होही एवं रूप आय. भण धातु श
 न्दमां प्रवर्त्ते. जणवानुं जेने शील होय तेवा अर्थमां शीलधर्मसाधुषु ए सूत्रे तृन् प्रत्यय
 आय. पठी शीलाद्यर्थस्येरः लोकात् अजातपुंसः डित्यं ए सूत्रोथी भणिरी ए
 रूप आय. ष्वद् ए धातु पसीनोवत्वामां प्रवर्त्ते. ष्वद् तेने षःसोऽष्ट्यः वर्त्तमाना
 त्यादीनां तिह क्य प्रत्यय आवे. लोकात् सर्वत्र बलुक् स्विदः दस्य ज्ञः ए सूत्रोथी
 सिज्जइ रूप आय. सं. युष्मद् तेने तुतुव० ए सूत्रे तुह आय. सं. कार्य तेने इह
 संयोगे द्यप्ययीजः अनादौ द्वित्वं ह्नीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी कज्जं एवं रूप आय.
 हन्दि ए अव्ययनो खेद अर्थनुं उदाहरण— ते चरणमां नम्यो तो पण मान पाम्यो नहीं.
 विकल्पनुं उदाहरण— ते हमणा केहेशेके नहीं. पश्चात्ताप अर्थनुं उदाहरण— ते
 जणवाना शीलवादी ठे के नहीं. सत्य अर्थ नुं उदाहरण— ज्यारे ते कार्य वखते सुई
 जाय ठे त्यारे शुं कहेशे. अर्थात् सत्यरीते खेद पाम शे. ॥ १५० ॥

हन्द च गृहाणार्थे ॥ १५१ ॥

हन्द हन्दि च गृहाणार्थे प्रयोक्तव्यम् ॥ हन्द पलोएसु इमं । हन्दि ।
 गृहाणेत्यर्थः ॥ १५१ ॥

मूल भाषांतर. हन्द अने हन्दि ए वे अव्ययो गृहाण अर्थमां वपरायठे. सं
 हन्द प्रलोकस्व इमं तेनुं हन्द पलोएसु इमं एवं आय. हन्दि एटले एवो अर्थ थाय
 के, ग्रहण कर्य. ॥ १५१ ॥

॥ टुंठिका ॥

हन्द ११ अव्यय० लोक्य दर्शनांकनयोः लोक् प्रपूर्वकः पंचमी स्नाहु-
 समुविध्यादिषु कस्मिसूयाणं स्वस्थानेसु व्यंजनात्लोकात् पंचमी श-
 त्तुषु वा एव कगचजेति कलुक् सर्वत्र रलुक् पलोएसु । इदम् ६१ इदम्
 इमःइदमः स्थाने इम अलुक् मोनु० इमं । इदं वसु विलोकयेत्यर्थः ॥

टीका भाषांतर. हन्द अने हन्दि ए वे अव्ययो गृहाण ए अर्थमां प्रवर्त्ते. हन्द
 ए अव्यय ठे. लोक् ए धातु दर्शन करवुं अने आंकवुं ए अर्थमां प्रवर्त्ते. लुक् धातुने प्र

उपसर्ग आवे पत्नी पंचमीलादुसु० व्यंजना० लोकात् कगचज सर्वत्र ए सूत्रोथी
गलोएसु ए रूप आय. सं. इदम् शब्द तेने इदम् अलुक् मोनु० ए सूत्रोथी इमं एवं
रूप आय. तेनो एवो अर्थ आय के, आ वसु अवलोकन कर्त्य. १७१

मिव पिव विव व व विअ इवार्थे वा ॥ १७२ ॥

ए ते इवार्थे अव्ययसंज्ञकाः प्राकृते वा प्रयुज्यन्ते ॥ कुमुअं मिव ।
चंदणं पिव । हंसो विव । सा अरो व खीरोओ । सेसस्स व निम्मो
ओ । कमलं विअ । पद्दे । नीलुप्पल-माला इव ॥ १७२ ॥

मूल भाषांतर. मिव पिव विव व व विअ ए अव्ययो प्राकृतमां इव अर्थमां
प्रवर्त्ते ठे. जेम- सं. कुमुदं इव त्यां कुमुअं मिव एवं आय. सं. चंदनं इव तेनुं चंदणं
पिव एवं आय. सं. हंस इव तेनुं हंसो विव आय. सं. सागर इव क्षीरोदः तेनुं
साअरोव्व खीरोओ एवं आय. सं. शेषस्य इव निर्मोकः तेनुं सेसस्स व निम्मोओ
एवं आय. सं. कमलं इव तेनुं कमलं विअ एवं आय. पद्दे सं. नीलोत्पलमाला इव
तेनुं नीलुप्पल- माला इव एवं आय. ॥ १७३ ॥

॥ टुंढिका ॥

मिव पिवेत्यादि-कुमुद ११ कगचजेति दलुक् क्लीवे सम् मोनु० कुमु-
अं इव मिव- अव्यय. कुमुअं मिव । चन्दन- नोणः ११ क्लीवेसम्
मोनु० चंदणं पिव ११ अव्यय० हंस ११ अतः सेडोः इव स्थाने विव
अव्यय० हंसो विव । सागरः इव अतः सेडोः इवस्थाने व अव्यय०
साअरोव्व तद्धत् क्षीरोदस्य खीरोओ । शेषं ६१ शपोः सः सेस ६१
सेसस्स इव स्थाने व । अव्यय० सेसस्स व निर्मोक रुषश्चयाले रस्य
मः कलुक् अतः सेडोः निम्मोओ कंचुलिका- पद्दे नीलोत्पलमाला-
ह्रस्वः संयोगे लुक् कगेति तलुक् अनादौ छित्वं प्प ११ अंत्यव्यंजन-
स्य सलुक् नीलुप्पलमाला इव ११ अव्यय. ॥ १७२ ॥

टीका भाषांतर. मिव पिव विव व व विअ ए अव्ययो प्राकृतमां इव अर्थमां
प्रवर्त्ते ठे. सं. कुमुदं इव तेने कगचज क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी कुमुअं एवं आय.
सं. इव तेनुं मिव आय अने अव्यय ए सूत्रे मिव रूप आय. सं. चंदनं तेने नोणः
क्लीवेसम् मोनु० ए सूत्रोथी चंदणं आय. इव ने स्थाने पिव र्थे अव्यय ए सूत्र
लागे. सं. हंसः अतः सेडोः इव ने स्थाने विव आय. एटले हंसो विव एवं रूप आय.
सं. सागरः इव तेने अतः सेडोः इव स्थाने व अव्यय० ए सूत्रोथी साअरो व
एवं रूप आय. तेवीज रीते सं. क्षीरोद शब्दनुं खीरोओ आय. सं. शेष तेने शपोः

सः इवने स्थाने व आय एटले सेसस्सव एवं रूप आय. सं. निर्मोक तेने डषश्चमा
कल्लुक अतः सेडोः ए सूत्रोथी निम्मोओ एवं रूप आय. तेनो अर्थ सर्पनी कांच
आय ठे. पदे सं. नीलोत्पलमाला इव तेने ह्रस्वः संयोगे कगचज अनादौ०
त्यव्यंजन अव्यय ए सूत्रोथी नीलुप्पलमाला इव एवं रूप आय. ॥ १८२ ॥

जेण तेण लक्षण ॥ १८३ ॥

जेण तेण इत्येतौ लक्षणे प्रयोक्तव्यौ ॥ जमर- रुअं जेण कमल-व-
णं । जमर- रुअं तेण कमल-वणं ॥ १८३ ॥

मूल भाषांतर. जेण अने तेण ए बने लक्षण अर्थमां प्रवर्त्ते ठे. जेम- सं. अमर
रुतं येन कमलवनं तेनुं भमर- रुअं जेण कमल- वणं एवं रूप आय. सं. अमर
रुतं तेन कमलवनं तेनुं. भमर- रुअं तेण कमल वणं एवं आय. ॥ १८३ ॥

॥ दुंडिका ॥

जेण तेण १२ लक्षण ७१ जमररुत- सर्वत्र रलुक कगचजेति तलुक
जमर रुअं- जेण इति लक्षणे कमलवन- सो णः क्लीवे सम्
मोनु० कमलवणं ॥ १८३ ॥

टीका भाषांतर. जेण अने तेण ए वे अव्ययो लक्षण अर्थमां प्रवर्त्ते ठे. जेम- सं.
अमर रुतं तेने सर्वत्र कगचज ए सूत्रोथी भमर रुअं एवं रूप आय. अही जेण
ए लक्षण अर्थमां ठे. सं. कमलवनं तेने नोणः क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी कमल
वणं एवं रूप आय. ॥ १८३ ॥

णइ चेअ चिअ च अवधारणे ॥ १८४ ॥

एतेऽवधारणे प्रयोक्तव्याः ॥ गईए णइ । जं चेअ मउलणं लोअणा-
णं । अणुवद्धं तं चिअ कामिणीणं ॥ सेवादित्वाद् द्वित्वमपि । ते
चिअ धन्ना । ते चेअ सुपुरिसा । चव । स चव य रूवेण । स च
सीलेण ॥ १८४ ॥

मूल भाषांतर. णइ चेअ चिअ च ए अव्ययो अवधारण अर्थमां प्रवर्त्ते ठे. सं.
गत्या एव तेनुं गई ए णइ आय. सं. यस्मिन् एव तेनुं जं एय अने सं. मुकुलं तेनुं
मउलणं आय. सं. लोकानां तेनुं लोअणाणं आय. सं. अनुवद्धं तत् एव तेनुं अणु-
वद्धं तं चिअ एवं आय. सं. कामिनीनां तेनुं कामिणीणं एवं आय. सेवादिगणमां ठे
तेथी विर्भाव पण आय. जेम सं. ते एव धन्याः तेनुं ते चिअ धन्ना एवं आय. ते एव
सुपुरुषाः तेनुं ते चेअ सुपुरिसा एवं आय. सं. स एवच रूपेण तेनुं स च य रूवेण
एवं आय. स एव शीलेन तेनुं सच सीलेण एवं आय. ॥ १८४ ॥

॥ टुटिका ॥

ए इत्यादि ७१ गति ३१ टाडसूडे टा स्थाने ए कगच जेति तलुक्
गईए । एइ अव्यय यद् ७१ अंत्यव्यंजन सलुक् वा स्वरेमःमश्वादम्
आदेर्योजः य ज मोनु० जं चेश्च ११ अव्यय० मुकुल- उतो मुकुला-
दिष्वत् म कगचजेति कलुक् नोणः ११ क्लीवे सम् मोनु० मज-
लणं । लोक ६३ टा आमोर्णः आम स्थाने जस् शस् ङसित्तोद्दामि
दीर्घः जनाः जश् शसोर्लुक् कगचजेति कलुक् नोणः लोअणाणं । अ-
नुबद्ध- नोणः क्लीवे सम् मोनु० अणुबद्धं अनुरागइत्यर्थः । तद्-अत्यः
व्याश्वरे मदमसानु० तं चिश्च ११ अव्यय० कामिनी ६३ टा आमो-
र्णः मस्थाने ए । नोणः कामिणीणं तद् १३ अतः सेर्दोः जस् जस्
स्थाने ए इति डित्यं अलोपः लोकात् जस्शसोर्लुक् ते चिश्च ।
सेवादौ वा द्वित्वं चि अ । धन्य- अधोमनयां यलुक् अनादौ द्वित्वं
१३ धन्ना । ते चेश्च सुपुरुष पुरुषेरोरुरि शषोः सः ष स १३ ङ
सित्तो दीर्घः जस्शसोः लुक् सुपुरिसा । स च च कगचजेति चलुक्
अवर्णो अ य ११ अव्यय सच्चय । रूप ३१ टा आमोर्णः टा स्थाने
एः टाणशस्येत् पा प पोवः रूवेण एवं सीलेण ॥ १७४ ॥

टीका भाषांतर. णइ एअ चिअ च ए अव्ययो अवधारण अर्थमां प्रवर्ते ठे. सं.
गति तेने टाडसूडे कगचज ए सूत्रोथी गईए रूप थाय. णइ ते अव्यय ठे. सं.
यद् तेने अंत्यव्यं वा स्वरेमः पश्चादम् आदेर्योजः मोनु० ए सूत्रोथी जं एवं था
चेअ ए अव्यय ठे. सं. मुकुल तेने उतो मुकुलादिष्वत् कगचज नोणः क्लीवे
सम् मोनु० ए सूत्रोथी मजलणं एवं रूप थाय. सं. लोक तेने टा आमोर्णः जस्श-
सङ्सित्तोद्दामि दीर्घः जश्शसोर्लुक् कगचज नोणः ए सूत्रोथी लोअणाणं एवं
रूप थाय. सं. अनुबद्ध तेने नोणः क्लीवेसम् मोनु० ए सूत्रोथी अणुबद्धं एवं रूप
थाय. तेनो अर्थ अनुराग थाय ठे. सं. तद् तेने अत्यः व्याश्वरे मदमसानु० ए
सूत्रोथी तं रूप थाय. पिअ ए अव्यय ठे सं. कामिनी तेने टा आमोर्ण नोणः ए
सूत्रोथी कामिणीणं एवं रूप थाय. सं. तद् तेने अतः सेर्दोः जस्स्थाने ए थाय.
अलोपः लोकात् जस्शसोर्लुक् ए सूत्रोथी ते थाय. चिअ अव्यय तेने सेवादौ
वा ए सूत्रे चिअ थाय. सं. धन्य तेने अधोमनयां अनादौ ए सूत्रोथी धन्ना रूप
थाय. ते चेश्च ए अव्यय ठे. सं. सुपुरुष तेने पुरुषे रोरि शषोः सः ङसूडसित्तो

दीर्घः जस्सशसोर्लुक् ए सूत्रोथी सुपुरिसा एवं रूप आय. च कगचज अवर्णो ए सूत्रे य आय. ते अव्यय ठे. सं. रूप तेने दा आमोर्णः टाणशस्येत् पोवः ए सूत्रोथी रूपेण एवं रूप आय. एवीज रीते सं. शीलेन तेनुं सीलेण रूप आय. १८४

बले निर्धारण-निश्चययोः ॥ १८५ ॥

बले इति निर्धारणे निश्चये च प्रयोक्तव्यम् । निर्धारणे- बले पुरिसो धणं जओ खत्तिआणं ॥ निश्चये । बले सीहो । सिंह एवायं ॥१८५॥

मूल भाषांतर. बले एवो अव्यय निर्धारण अने निश्चय अर्थमां प्रवर्त्ते निर्धारणनुं उदाहरण- सं. बले पुरुषः धनंजयः क्षत्रियाणां- तेनुं बले पुरिसो धणं जओ खत्तिआणं एवं रूप आय. निश्चयनुं उदाहरण- सं. बले सिंहः तेनुं बले सीहो एवं आय. एटले आसिंहज ठे. ॥ १८५ ॥

॥ दुंढिका ॥

बले ११ निर्धारणं च निश्चयश्च निर्धारणनिश्चयौ तयोः ६२ बले ११ अव्यय० पुरुष पुरुषेरोरुरि शषोः सः ११ अतः सेर्नोः ए सूत्रोथी पुरिसो एवं रूप आय. धनंजयः नोणः कगचजेति यलुक् अतः सेर्नोः धणंजओ । क्षत्रिय- कः खः क्वचित् रलुक् अनादौ द्वित्वं कगचजे- नि यलुक् ६३ टाआमोर्णः जस्सशसडसिदीर्घः खत्तिआण सिंह- विं शत्यादेर्लुक् अनुहासिंह सि सी ११ अतः सेर्नोः सीहो ॥ १८५ ॥

टीका भाषांतर. बले ए अव्यय निर्धारण अने निश्चय अर्थमां प्रवर्त्ते. बले ए अव्यय ठे. सं. पुरुष तेने पुरुषे रोरुरि शषोः सः अतः सेर्नोः ए सूत्रोथी पुरिसो एवं रूप आय. सं. धनंजय तेने नोणः कगचज अतः सेर्नोः ए सूत्रोथी धणंजओ एवं रूप आय. सं. क्षत्रिय तेने क्षः खः क्वचित् रलुक् अनादौ द्वित्वं कगचज० टा आमोर्णः जस्स शस् डसि दीर्घः ए सूत्रोथी खत्तिआणं रूप आय. सं. सिंह तेने विंशत्यादेर्लुक् अनुहा सिंह० अतः सेर्नोः ए सूत्रोथी सीहो रूप आय. ॥ १८५॥

किरेर हिर किलार्थे वा ॥ १८६ ॥

किर इर हिर इत्येते किलार्थे वा प्रयोक्तव्याः ॥ कल्लं किर खर-हि अउं । तस्स इर । पिय-वयंसो हिर । पडे । एवं किल तेण सिवि- णए जणिआ ॥ १८६ ॥

मूल भाषांतर. किर इर हिर एवा अव्ययो किल अव्ययना अर्थमां विकल्पे प्रवर्त्ते. सं. कल्लं किर खर हृदयः तेनुं कल्लं किर खर-हिअओ एवं आय. सं. तस्य इर तेनुं तस्स इर एवं आय. सं. प्रियवयस्यः हिर तेनुं पियवयंसो हिर एवं आय.

पहे सं. एवं किल तेन सविनया भणिताः तेनुं एवं किल तेण सिविणए
भणिता एवुं आय. १८६

गाथा

कल्लं रिर खर हिअउ पविसही इम उत्ति सुव यजणंमि तह वहजव
व इति से, जहसे कल्लं विअ नहोइ ॥ १ ॥

॥ टुंडिका ॥

किरेर हिर ११ किलार्थ- ७१ वा ११- किल इति संज्ञावनायां कट्ये
खर हृदयः प्रियः प्रविष्यति वद्विष्यति इति जने श्रूयते हे जगवन्
नितिशे त्वं तथा वर्द्धयस्व यथा से तस्य जर्तुः कट्यं एव प्रज्ञातमेव
न जवति इत्यर्थः । कट्य ७१ सप्तम्यां द्वितीया ११ अधोमनयां यलु-
क् अनादौ द्वित्वं मोस्य अलुक् मोनु० कल्लं । किर ११ अव्यय० खर
हृदय इत्कृपादौ हहि कगचजेति दययोर्लुक् ११ अतः सेर्गोः खरहि
अउ । तद् ६१ ङसस्स अंत्यव्यंजन दलुक् तस्स इर ११ अव्यय प्रिय-
वयस्य सर्वत्र रलुक् वक्रादावंतः अनुस्वार- अधोमनयां यलुक् ११
अतः सेर्गोः प्रियवयंसो तेन नोणतेण स्वप्न इः स्वप्नादौ पून इतिवि-
श्लेषे न पूर्व इः । लोका त् पि सर्वत्र वलुक् कस्वःना स सि पोवः
वि नोणः स्वार्थे कश्च वा कप्रत्ययः जणिता कगचजेतितलुक्जणिथा ॥

टीका भाषांतर. किर इर हिर ए अव्ययो किल अव्ययना अर्थमां प्रवर्त्ते ते उ-
पर कल्लंकिर ए गाथा ठे. किल ए अव्यय संज्ञावनामां प्रवर्त्ते. हे भगवन् ए संबोधनउ-
परथी खेवुं. तेनो अर्थ एवो आय के, हे जगवन् तमे तेवीरिते वृद्धि पामो के जेथी ते ज-
र्त्ताने प्रज्ञातज न आय. सं. कल्य तेने सप्तम्याद्वितीया अधोमनयां अनादौ मोस्य
अलुक् मोनु० ए सूत्रोथी कल्लं रूप आय. किर ए अव्यय ठे सं. खरहृदय तेने इत्कृ-
पादौ कगचज अतःसेर्गोः ए सूत्रोथी खरहिअओ रूप आय. सं. तद् शब्द तेने
ङसस्स अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी तस्स रूप आय. इर ए अव्यय ठे. सं. प्रियवयस्य
तेने सर्वत्र रलुक् वक्रादावंतः अधोमनयां अतःसेर्गोः ए सूत्रोथी प्रियवयंसो एवुं
रूप आय. हिर ए अव्यय ठे. पहे. एवं किल एम पण आय. सं. तेन तेने नोणः ए सूत्रे
तेण एवुं रूप आय. सं. स्वप्नक तेने इःस्वप्नादौ पून एवो विश्लेषकरी ननी पूर्वे इ आवे.
पठी लोकात् सर्वत्र कस्वप्नेना पोवः नोणः ए सूत्रो लाग्या पठी स्वार्थमां क प्रत्यय

आवे पढी डेस्मिडे डित्यं कगचज ए सूत्रोथी सिविणए रूप आय. सं. भणिता तेने कगचज ए सूत्रोथी भणिआ रूप आय. ॥ १८६ ॥

एवर केवले ॥ १८७ ॥

केवलार्थे एवर इति प्रयोक्तव्यम् ॥ एवर पिआइं चिअ एणिवरुन्ति ॥

मूल भाषांतर. एवर ए अव्यय केवल अव्ययना अर्थमां प्रवर्त्ते. एवर ए अव्यय. सं. प्रियाः तेनुं पिआइं आय. चिअ ए अव्यय ठे. सं. भवन्ति तेनुं एणिवरुन्ति आय. जावार्थ एवो ठे के, ते निश्चे प्रियज आय. १८७

॥ टुंठिका ॥

एवर- अव्यय० केवल ७१ प्रिय- सर्वत्ररलुक् कगचजेति यलुक् जस् शस् इङ्णयः स प्राग् दीर्घः जसइं दीर्घश्च अ आ पिआइं । विअ ११ अव्यय० नू- अंति पृथगस्यष्टति वडः नूस्थाने एणिवड इति बहुष्वाद्यस्यतिने इरे अन्तिस्थाने न्ति एणिवरुन्ति ॥ १८७ ॥

टीका भाषांतर. एवर ए अव्यय केवल अर्थमां प्रवर्त्ते. सं. प्रिय तेने सर्वत्र कगचज जस्शस् इङ्णयः० जसइं दीर्घश्च ए सूत्रोथी पिआइं रूप आय. विअ ए अव्यय ठे सं. ऋधातुने अंति प्रत्यय आवे पढी पृथगस्यणि विवडः ए सूत्रे नूने स्थाने एणिवड एवो आ देश आय. पढी बहुष्वाद्यस्य० ए सूत्रोथी एणिवरुन्ति ए रूप आय

आनंतर्ये एवरि ॥ १८८ ॥

आनंतर्ये एवरीति प्रयोक्तव्यम् ॥ एवरि अ से रहु-वङ्णा ॥ केचित्तु केवलानन्तर्यार्थयोर्णवरणवरि इत्येकमेव सूत्रं कुर्वते तन्मते उच्चावप्युक्तयार्थौ ॥ १८७ ॥

मूल भाषांतर. एवरि ए अव्यय अनंतर अर्थमां प्रवर्त्ते. एवरि ए अव्यय ठे. सं. तदने स्थाने से आय. सं. रघुपतिना तेनुं रहुवङ्णा रूप आय. अहिं केटलाएक “केवलानन्तर्यार्थयोर्णवरणवरि” एवं एकज सूत्र करे ठे. तेउना मतप्रमाणे तो ते बने अव्यय बनेना अर्थमां प्रवर्त्ते. १८७

॥ टुंठिका ॥

आनंतर्य ७१ एवरि ११ अव्यय० तद् वदग्दोड सामन्यांसेसिम्मे डस्-सहित तद्स्थाने से । रघुपति ३१ खघथध० घु हु पोवः कगचजेति तलुक् टाणशस्येत् टा एण रहुवङ्णा ॥ १८७ ॥

टीका भाषांतर. णवरि ए अव्यय अनंतर अर्थमां प्रवर्त्ते णवरि ए अव्यय ङे सं. तद् तेने तदग्दो डसामभ्यां ए सूत्रे से रूप आय. सं. रघुपति तेने खघथध पोवः कगचज टाण सस्येत् ए सूत्रोत्थी रहुवहणा ए रूप सिद्ध आय. ॥ १८७ ॥

अलाहि निवारणे ॥ १८८ ॥

अलाहीति निवारणे प्रयोक्तव्यम् ॥ अलाहि किंवाइ ऐण लेहेण ॥ १८८ ॥

मूल भाषांतर. अलाहि ए अव्यय निवारण अर्थमां प्रवर्त्ते. अलाहि ए अव्यय ङे सं. वाचितेन लेखेन तेनुं वाइएण लेहेण ऐवुं आय. तेनो अर्थ ऐवो आय ङे ते लेख वांचवो नहीं.

॥ टुंढिका ॥

अलाहि ११ अव्यय० निवारण ७१ वाचितेन कगचजेति चतयोलुक् नोणः वाइएण लेखेन खघथ० खे हे नोणः लेहेण वाचि तेन लेखेन किं लेखो न वाचनीय इत्यर्थः ॥ १८९ ॥

टीका भाषांतर. अलाहि ऐ अव्यय निवारण अर्थमां प्रवर्त्ते सं. वाचितेन तेने कगचज नोणः ए सूत्रोत्थी वाइएण ऐवुं रूप आय सं. लेखेन तेने खघथ० नोणः ए सूत्रोत्थी लेहेण ऐवुं रूप आय. तेनो अर्थ ऐवो ङे के, लेख वांचवो नहीं. ए निवारण अर्थ अयो. १८९

अण णाइं नजर्थे ॥ १९० ॥

अण णाइं इत्येतौ नजोऽर्थे प्रयोक्तव्यौ ॥ अणचिन्तिअममुणन्ती णाइं करेमि रोसं ॥ १९० ॥

मूल भाषांतर. अण णाइं ए वे अव्ययो नज (निषेध) अर्थमां प्रवर्त्ते सं. अणचिन्तितं अजानती तेनुं अणचिन्तिअममुणन्ती ऐवुं रूप आय. णाइं ए अव्यय ङे सं करोमि रोषं तेनुं करेमि रोसं ऐवुं आय. ॥ १९० ॥

॥ टुंढिका ॥

अणणाइं ११ अव्यय० नजः अर्थः नजर्थः तस्मिन् अणचिन्तित कगचजे तितलुक् ११ क्लीबेस्म मोनु० अणचिन्तिअममुणन्ती अजानती झा अववाधने झा शतृशानौ तशच्चं अत्ति झोजाणमुणा झास्थाने मुणआदेशः शत्रानशौ समाणौ अतः स्थाने तप्रत्यये कान्वाइप्रणलुक् लोकात् अम् पूर्व अममुणन्ती णाइं ११ अव्यय० कृ मिवृत्तीयमिः मिवृस्थाने मिः रुवर्णस्यात् कृ कर व्यंजनात् लोकात् पंचमीशत्रुषु वा र रे करे- मि शषोःस क्लीबे स्म मोनु० रोसं अहं रोषं न करोमीत्यर्थः ॥ १९० ॥

टीका भाषांतर. अण्णाइं ए अव्ययो नञ् (निषेध) अर्थमां प्रवर्त्ते अण् ए अव्यय
 ठे. सं. चिंतित तेने कगचज क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी अणचिन्तिअं एवं रूप
 आय. सं. ज्ञा धातु जाणवामां प्रवर्त्ते तेने शतृशानौ० शोजाणमुणा पढी ई प्रत्य
 आवी अममुणन्ती एवं रूप आय. णाइं ए अव्यय ठे. सं. कृ धातुने मिव् प्रत्यय आवे पढ
 तृतीय मिः ऋवर्णस्यात् व्यंजनात् लोकात् पंचमी शतृषु ए सूत्रोथी करेमि एवं रूप
 आय. सं. रोषं तेने शषोःसः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी रोसं एवं रूप आय. ते
 अर्थ एवो आय के, हुं रोष करतो नथी. ॥ १९० ॥

माइं मार्ये ॥ १९१ ॥

माइं इति मार्ये प्रयोक्तव्यम् ॥ माइं काहीअ रोसं माकार्षीद् रोषम् ॥

मूल भाषांतर. माइं ए अव्यय मा (निषेध) अर्थमां प्रवर्त्ते माइं ए अव्यय ठे.
 सं अकार्षीत् तेनुं भूतकाल अर्थमां काहीअ रूप आय. सं. रोषं तेनुं रोसं रूप आय.
 तेनो एवो अर्थ आय के रोषने करवो नहीं. ॥ १९१ ॥

॥ हुंठिका ॥

माइं अव्यय० मार्ये ११ मा इति निषेधे कृ कृदिवसाहाही अज्ञूतार्थस्य
 दिव् स्थाने हि आदेशः आत्तमो जूतजविष्यत्योश्च कृ का काहीअ
 रोष- शषोः सः ११ क्लीबे सम् मोनु० रोसं रोषं माकार्षीदित्यर्थः ॥ १९१ ॥

टीका भाषांतर. माइं ए अव्यय निषेध अर्थमां प्रवर्त्ते सं. कृ धातुने कृदिवसा-
 हाही आत्तमोभूतमविष्यत्योश्च ए सूत्रोथी काहीअ एवं रूप आय. सं. रोष
 तेने शषोः सः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी रोसं एवं रूप आय. तेनो अर्थ एवो ठे
 के रोष करवो नहीं. ॥ १९१ ॥

ह्छी निर्वेदे ॥ १९२ ॥

ह्छी इत्यव्ययमतएव निर्देशात् हाधिकशब्दादेशो वा निर्वेदे प्रयोक्त-
 व्यम् ॥ ह्छी ह्छी हा धाह धाह ॥ १९२ ॥

मूल भाषांतर. ह्छी ए अव्यय ठे-एथीज एवा निर्देशथी हाधिक शब्दना आ-
 देशमां विकट्पे प्रवर्त्ते. सं. हाधिक तेनुं ह्छी ह्छी एवं रूप आय. पहे हा धाह धाह
 एवां रूप पण आय. ॥ १९२ ॥

॥ हुंठिका ॥

ह्छी ११ अव्यय० निर्वेद ११ हाधिक हाधिक असकृतसंज्ञमे द्वित्वं
 अनेन ह्छी आदेशः ह्छीह्छी पहेहा ११ अव्यय० द्विधा- गतिण

द्यौधात् पंचमीतबहुपुत्तहमेतद्वखोधावोर्लुक् वलुक् भृक् भूक् जसा ज्ञाद्दे
हि स्वोय थावर्थमोवयुष्मदिप्रत्ययेन वा द्वित्वं धाह धाह ॥ १९२ ॥

हृद्दी ए अव्यय निर्वेद (कंटाडो) अर्थमां प्रवर्त्ते सं. हाधिक तेने संजम अर्थमां वि-
र्जाव आय एदले हाधिक हाधिक एम आय. पढी चालता सूत्रथी हृद्दी एवो आदेश
आय. पहे हा ए अव्यय ठे. तेनां धाह धाह एवां रूप आय. ॥ १९२ ॥

वेवे जय-वारण-विषादे ॥ १९३ ॥

जयवारणविषादेषु वेवे इति प्रयोक्तव्यम् वेवेत्ति जये वेवेत्तिवारणे
जूरणे अवेवेत्तिउद्धाविरीश्वि तुहं ववेत्ति मयच्छि किं ऐश्रं ॥ किं
उद्धावेन्तीए उअ जूरन्तीए किंतु जीआए उवादिरीए वेवेत्ति तीए
जणिश्रं न विम्हरिमो. ॥ १९३ ॥

मूल भाषांतर. वेवे ए अव्यय भयवारण अने खेदअर्थमां प्रवर्त्ते वेवेत्ति
ए गाथामां वेवेत्ति ए जयवारण अने खेदअर्थमां ठे. तेनो अर्थ दुंदिकां
विस्तारथी आपेलो ठे. ॥ १९३ ॥

॥ दुंदिका ॥

वेवे ११ अव्यय० जयं च वारणं च विषादश्च जयवारणविषादं त
स्मिन् ७१ वेवेत्ति- अस्यार्थः हेमृगादि तव वेवे इति वारणे वर्त्तते वेवे
इति जूरणे वर्त्तते विषादे वा वर्त्तते अत्र वेवे इति शब्देन त्वया कि-
मुक्तं तन्मया न ज्ञायते कथंभूतया उद्धापयंत्या मया किं ज्ञेयं वेवे
इति खेदे वा वारणे इत्यर्थः अस्य साधनिका- वेवे ११ अव्यय इहे
तिइत्ते स्वरांतस्य द्विः इत्ति इलुक् ति जये वारणे वा खिद् परि-
तापे खिद् खिद्यते इति वाक्ये करणाधारे अनदूप्र० खिदेर्जूरदूत इत्यनेन
खिद्स्थाने जूर आदेशः लुक् अलुक् लोकात् नोणः ७१ डेमिडे जूरणे
इति सिद्धं च इति प्रकृतिः कगचजेति चलुक् अव्यय सलुक् उद्धप-
तीत्येवंशीला तृन् स्वराणां स्वराः उद्धा अजाते पुंसः डीप्र० उद्धा
विरीश्वि । युष्मद् ६१ टाकहरतुह षष्ठीसहितस्य युष्मद्स्थाने तुह
मृगादी कृत्येत् तृन् ह्रस्वः संयोगे गा ग कगचजेति लुक् अवर्णो अ
य ठोऽद्यादौ दी ठी । आमंत्र्य ११ अनादौ द्विवं द्वितीयतु० पूर्व
तस्य च इडुतौ ह्रस्वः णि अंत्यव्यं० सलुक् मयच्छि किम् ११ किमः कि-

मस्थाने किम् मोनु० किं । हेय स्रजोर्णः हे ऐ कगचजेति यलुक् ११
 क्लीवेस्म मोनु० ऐञ् । किञ्ज्वावे० अस्यार्थः वेवेति तथा स्त्रिया जणितं
 तद्वयं न विस्मरामः तथा कथञ्चूतया उद्धापयंत्या पुनः कथं० उत
 अथवा जूरंत्या खेदं कुर्वंत्या पुनः किञ्चूतया पुनः उद्धटंत्या निषेधं
 कुर्वंत्या वा इत्यर्थः । अस्य व्युत्पत्तिः । किम् ११ अंत्यव्यंजन सलुक्
 मोनु० किं लप् वचने लप् उत्पूर्वः उद्धपतीति उद्धपंती शतृप्र० इ
 चुरादिभ्यो णिव् इजिति वृद्धिः ह्य ह्या लोकात् पिणे रदेदावं वापि ।
 पोवः अजातपुंसः डीप्र० उत्पूर्व नमाणो अंतिस्थाने न्त ३१ टाडसां
 ३२ दादिदे धातु मसे टाए अंत्यव्यं० पञ्च तलुक् अनादौ द्वित्वं उद्धा
 वेत्तीए उत कगचजेति नलुक् ११ अव्य० उश्च । खिद् परितापे खिद्
 शतृ अतृत्त अजातपुंसः डाप्र० त् टाडसडेटाए खिदेर्जूरः खिदस्थाने
 जूरः नलेकेरस्य अलुक् लोकात् जू लोकात् जूरंतीए । जीत ३१ टड-
 सडे टास्थाने ए कगचजेति तलुक् जीआए । उद्पूर्व वद् परिजाषणे
 वद् उद्धदतीत्येवंशीला उद्धद् शतृशील० तृन् प्र० स्वराणां स्वरा वा
 अजातपुंसः डीप्र० शीलाद्यस्येत् तृन् स्थाने फकरः लोकात् टोडः आ-
 संतव्यं उत तलुक् अनादौ द्वित्वं वा लुक् रास्य अलुक् लोकात् रीश
 टामसडे पटाए उवामिरीए वेवे ११ अव्यय सलुक् इति इतैस्वरात्तस्य
 द्विः श्लुक् तस्य द्वित्वं त्वद् अंत्यव्यं० दलुक् कियत् तदोस्यमामि
 डी प्र० लुक् तस्य अलुक् लोकात् १३ टामसमेटाए तीए । जणित
 ११ कगचजेति तलुक् अमोऽस्य अलुक् मोनु० जणितं न ११ अव्यय०
 विपूर्वः स्मृ स्मरणे— स्मृस्थाने विम्हरव मस् तृतीयस्य मोनु० मस्
 स्थाने मो व्यंजनाददंतेऽत् इदमोमुने मुमो अनस्थाने श्लुक् रस्य
 लोपः लोकात् विम्हरिमो ॥ १७३ ॥

टीका भाषांतर. ववे ए अव्यय जय, वारण अने खेद अर्थमां प्रवर्त्ते. वेवेति
 ए गाथानो अर्थ आप्रमाणे ठे हे मृगाद्धी, ते वेवे ए पद कहुं, ते वारण अर्थमां ठे
 वा जय के खेद अर्थमां ठे ? ते मारा जाणवामां आवतुं नथी. तुं केवी लुं के जे उद्धा
 करनारीलुं आ गाथानी साधनिका कहे ठे—वेवे ए अव्यय ठे. इति शब्दने इहेति
 स्वरांतस्य श्लुक् ए सूत्रोधी ति एवं रूप आय. ते जयके वारण अर्थमां प्रवर्त्ते. खिद

ए धातुखेद करवाना अर्थमां प्रवर्त्ते. खिद् धातुने करणाधारे ए सूत्रथी अनद् प्रत्यय आवे. पढी खिदेर्जूर अलुक् लोकात् नोणः डेमिडे ए सूत्रोथी जूरणे रूप आय. च ए अव्यय ठे तेने कगचज अव्यय ए सूत्रोथी अ रूप आय. उह्वाप करवाना शीलवादी ते तेने उत् उपसर्ग लप् धातु तेने तृन् प्रत्यय आवे पढी खराणां स्वराः अजातपुंसः ए सूत्रोथी उह्वाविरीह्वि रूप आय. सं. युष्मद् तेने टाडहरतुह ए सूत्रे तुह आदेश आय. सं. मृगाक्षी तेने ऋत्येत् तृन् ह्रस्वः संयोगे कगचज अवर्णो छोऽक्ष्यादौ आमन्त्र्य अनादौ० द्वितीयतुर्य० इदुतौ ह्रस्वः अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी मयच्छि रूप आय. सं. किम् शब्द तेने किमः मोनु० ए सूत्रोथी किं रूप आय. सं. ज्ञेय तेने म्रज्ञोर्णः कगचज० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी णेए रूप आय. किंउह्वावे ए गाथानो अर्थ आप्रमाणे ठे. ते स्त्रीए जे कहं, ते एमे विस्मरण थया नथी. ते केवी ठे के जे उह्वाप करे ठे. अथवा जे खेद करे ठे. वली जे निषेध करे ठे. आ गाथानी व्युत्पत्ति आप्रमाणे ठे सं. किम् शब्द तेने अंत्यव्यं० मोनु० ए सूत्रोथी किं रूप आय. लप् धातु बोलवाना अर्थमां प्रवर्त्ते. तेने उत् उपसर्ग आवे एटले जे उह्वाप करे ते तेने शतृ प्रत्यय आवे इत्युरादिभ्यो० इजितिवृद्धि लोकात् णेरदादाबंवापि पोवः अजातपुंसः टाडसोकरदादिदे० अंत्यव्यंज० अनादौ द्वित्वं ए सूत्रोथी उह्वावेत्तीए एवं रूप आय. सं. उत तेने कगचज अव्यय ए सूत्रोथी उव रूप आय. खिद् ए धातु परिताप अर्थमां प्रवर्त्ते. खिद् धातुने शतृ प्रत्यय आवे पढी अजातपुंसः डीप्र० टाडसडेटा खिदेर्जूरः नलेकेरस्य लोकात् ए सूत्रोथी जूरंतीए एवं रूप आय. सं. भीत तेने टडसडे० कगचज० ए सूत्रोथी भीआए रूप आय. उत् उपसर्गसाथे वद् ए धातु बोलवाना अर्थमां प्रवर्त्ते. उह्वाद् तेने शीलअर्थमां तृन् प्रत्यय आवे पढी स्वराणां स्वराः अजातपुंसः डीप्र० शीलाचस्येर् लोकात् टोडः ए सूत्रोथी भीआए रूप आय. उत तेने तलुक् अनादौ० बालुक् रास्य अलुक् लोकात् टाडसडे ए सूत्रोथी उव्वाडिरीए रूप आय. वेव्वे ए अव्यय ठे. इति शब्दने इत्ये स्वरात्तस्य द्विः इलुक् ए सूत्रोथी त्त् रूप आय. वद् तेने अंत्यव्यं० कियत् तदोस्य डीप्र० तस्य अलुक् तदोस्यमामि ए सूत्रोथी तीए रूप आय. सं. भणित तेने कगचज अमोऽस्य मोनु० ए सूत्रोथी भणिअं रूप आय. न ए अव्यय ठे. तेनुं अ एवं रूप आय. वि उपसर्ग साथे स्मृ धातु स्मरण अर्थमां प्रवर्त्ते. तेने विम्हरव मस् तृतीयस्य मोनु० मोव्यंजना ददंतेऽत् इदमोमुने इलुक् लोकात् ए सूत्रोथी विम्हरिमो रूप आय. १९३

वेव्व च आमन्त्रणे ॥ १९४ ॥

वेव्व वेव्वे च आमन्त्रणे प्रयोक्तव्ये ॥ वेव्व गोले । वेव्वे मुरन्दले वहसि पाणिश्रं ॥

सूल भाषांतर. वेव्व अने वेव्वे ए वे अव्यय आमन्त्रण अर्थमां प्रवर्त्ते ठे. वेव्व ए अव्यय ठे. सं. गोली तेनुं संबोधन गोले आय ठे. वेव्वे ए अव्यय ठे. मुरन्दले

ए संबोधन ठे. सं. बहसि पानीयं तेनुं बहसि पाणिअं एवां रूप आय. तेनो अ एवो ठे के, हे मुरंदला, तुं जल बहे ठे. ॥ १९४ ॥

॥ टुंठिका ॥

वेव्व- अव्यय च ११ आमंत्रण ७१ गोली ११ वापएच्चं ली ले अंत्य व्यंज० सलुक् एवं मुरन्दले वद् प्रापणे वद् वर्त्तमाना० सिप्र० द्विती यस्य सिसेसे- सिवूस्थाने सिव्यंजनात् लोकात् बहसि। पानीय- पानीयादिष्वित् नी नि नोणः कगचजेति यलुक् ११ क्लीबेस्म मोनु० पाणिअं

टीका भाषांतर. वेव्व अने वेव्वे ए बे अव्यय आमंत्रण अर्थमां प्रवर्त्ते. सं. गोली तेने वापएच्चं अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी गोले रूप आय. एवीरीते मुरन्दले ए रूप पण आय. सं. बह धातु बहन करवाना अर्थमां प्रवर्त्ते. वद् धातुने वर्त्तमाना सिप्रत्यय आय. द्वितीयस्य सिसेसि व्यंजनात् लोकात् ए सूत्रोथी बहसि एवं रूप आय. सं. पानीय तेने पानीयादिष्वित् नोणः कगचज० क्लीबे स्म मोनु० ए सूत्रोथी पाणिअं रूप आय. ॥ १९४ ॥

मामि हला हले सख्या वा ॥ १९५ ॥

एते सख्या आमंत्रणे वा प्रयोक्तव्याः ॥ मामि सरिसक्खराणवि ॥ पण बह माणस्स हला ॥ हले हयासस्स पद्दे सहि एरिसि च्चिअ गई ॥

मूल भाषांतर. मामि हला अने हले ए अव्ययो सखीने आमंत्रण करवाना अर्थमां प्रवर्त्ते. मामि ए अव्यय ठे. सं. सदृशाक्षराणांअपि तेनुं सरिसक्खराणवि एवं रूप आय. तेनो अर्थ एवो आय ठे के, हे सखी, सरखा अहरोनो पण सं. प्रणम तेनुं पण आय. सं. बहमानस्य तेनुं बहमाणस्स आय. हले अव्यय ठे. सं. हताशस्य तेनुं हयासस्स एवं रूप आय. पद्दे सं. सखि ईदृश्येव गतिः तेनुं एरिसि च्चिअ गई एवं आय. ॥ १९५ ॥

॥ टुंठिका ॥

मामि- अव्यय० हला, अव्यय० हले, अव्यय० सखी ६१ वा अव्यय० तद्गाथा यथा- मामि सरिसक्खराणवि अत्थि विसेसो पयप्पि अव्वाण नेहजरिआण अन्नो अवराह जरिआण १ अस्यार्थः- हे मामि- हे सखि- सदृशाक्षराणामपि वचनानां विशेषोस्ति स्नेह ज्ञतानां वचनानां अन्ये विशेषा अपराधभृतानां वचनानां विशेषा अन्य एव इति गाथार्थः । सखी अनेन मामि आदेशः ११ अव्यय०

सदृशाक्षराणामपि दृशः किप् टक् सकृद् रि ह्रस्वः संयोगे शा श
 शषोः सः क्षः खः कचित्तु ङजौ खः अनादौ द्वित्वं द्वितीयतुर्यं पूर्व
 ख क पो वः पदादपेर्वा अपेः अलुक् टा आमोर्णः आमस्थाने नोणः
 सरिसक्खराणवि । पण वह माणस्स हला— हे सखि पूयमानं प्रणम—
 णम् प्रह्वाने णम् पीठे धात्वादेर्णो नः नमपत बहुषु तु ह्रमो तस्याह
 प्रपूर्वः रुदनमोर्वः मव् व्यंजनात् लोकात् सर्वत्र प्रस्य रलुक् नोणः
 पण । वहमान— २१ कचिद् द्वितीयार्थे ङस् ङसः स्स नोणः माणस्स ।
 सखी अनेन सखीस्थाने हला ११ अव्ययं तदुपरि गाथा यथा—
 अशोको विसहावो वम्महसिहिणो ह्वे ह्यासस्स । विज्जाइ नीरसा-
 णं हिअए सरमाण पज्जलए ॥१॥ हेसखि— मन्मथ एव शिखी वन्हिः
 तस्य मन्मथशिखिनः हताशस्य निन्द्यस्य अन्यस्वज्ञावत्वमेव प्रकटयति ।
 नीरसानां हृदये विध्याति सरसानां हृदये प्रज्वलति । अन्यस्तु वन्हिः
 नीरसस्थाने निर्जलप्रदेशे प्रज्वलति । सरसस्थाने सखिलप्रदेशे
 विध्याति कंदर्पाग्निः ततो विपरीत इति गार्थार्थः १ सखि इत्यस्य
 स्थाने अनेन ह्वे इत्यादेशः । हताशस्य कगचजेति तलुक् अवर्णो अ
 य शषोः सः ङसस्स स्य स्स ह्यासस्स । पदे । सहि एरिसि च्चिअ गई ।
 मारुव्वउत्तंसवतंसवल्लिय मुहचंदं । एयणव्वालवालुंकिंतं तु कुमिला
 ए पेमाण ॥ १ ॥ अस्यार्थः— हेसखि, एतेषां प्रेम्णः गतिरीदृश्येव ।
 अस्तवलित सुचंद्रं यथा स्यात्तथा ज्वती मा रोदितु कथञ्चूतां प्रेम्णा
 बालविलुकिंतं कुटिलानां बालवालुकि चिर्जटितं तु वक्राणां कोर्थः सखी
 सखी वक्ति— हेसखि मुखचंद्रं वकीकृत्य रोदनं कुतः क्रियते प्रेम्णांगति
 स्तु ईदृशी वर्तते इति ज्ञावार्थः । ईदृशी एव—एत्पीयूषापीडविज्जीतका-
 कीड कीदृशे ई एदृशः किप् टक् सकृद् रि शषोः सः शीसीणइवे अवि
 अब्धि अवधारणे एव स्थाने चअ सेवादौ द्वित्वं चच्चि ह्रस्वः सं-
 योगे सी सि एरिसिवि— आगति ११ कगचजेति तलुक् अंत्यव्यंजन
 सलुक् अक्कीवे दीर्घः गई. ॥ १ए५ ॥

टीका भाषांतर. मामि हला अने ह्वे ए अव्ययो संबोधन अर्थमां विकल्पे
 वर्त्ते. मामि सरिसक्ख० ए गाथानो अर्थ आप्रमाणे ठे—हे सखी, सरखा अक्षरवालां

સ્નેહ જરેલાં વચનોના વિશેષ જુદાં છે અને અપરાધે જરેલા વચનોના વિશેષ જુદા છે. સં. સઘ્ની શબ્દને સ્થાને મામિ આદેશ થયો છે. મામિ એ અવ્યય છે. સં. સદશા-ક્ષરાણામપિ દશ્ ધાતુને ક્ષિપૂ પ્રત્યય આવે પઠી ટક સકૂ થઈ દનો રિ થાય. પઠી હ્રસ્વઃ સંયોગે શષોઃ સઃ ક્ષઃ ધ્વઃ કચિતુ છઙ્ઙૌ અનાદૌ દ્વિતીયતુર્યં પોઃ પદા-દપેર્વા ટા આમોર્ણઃ નોળઃ એ સૂત્રોચ્ચી સરિસસ્કરાણવિ રૂપ થાય. સં. હે સઘ્ની પ્રણામકર્ય. સં. નમ્ ધાતુ નમવાના અર્થમાં પ્રવર્તે. નમ્ ધાતુને પીઠે ધાત્વાદેર્ણોનઃ નમપત વહુષુ પ્ર ઉપસર્ગ પૂર્વે આવે રૂઢ નમોર્વઃ વ્યંજનાત્ લોકાત્ સર્વત્ર નોળઃ એ સૂત્રોચ્ચી પળ રૂપ થાય. સં. વહમાન તેને કચિદ્વિતીયાર્થે ડસ પ્રત્યય આવે ડસસ્સ નોળઃ એ સૂત્રોચ્ચી માળસસ્સ રૂપ થાય. સઘ્ની એ સંવોધનને સ્થાને હલા થાય. હલા અને હલે એ અવ્યયો છે. તેજપર અશોકો એ ગાથા છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. નિંદ્ય સ્વજ્ઞાવવાલો એવો કામદેવરૂપી અગ્નિ છે. તેનો જુદો જુદો સ્વજ્ઞાવ પ્રગટ કરે છે. તે કામદેવરૂપ અગ્નિ રસરહિત એવા લોકોના હૃદયમાં બુઝાઈ જાય છે. અને રસિક લોકોના હૃદયમાં પ્રજ્વલિત થાય છે. જગતમાં વીજો અગ્નિ છે તે નીરસ-નિર્જલ સ્થાનમાં પ્રજ્વલિત થાય છે. અને સરસ-સજલ સ્થાનમાં બુઝાઈ જાય છે. અને આ કામદેવ રૂપ અગ્નિતો તેચ્ચી વિપરીતજ છે. સઘ્નીને ઠેકાણે હલે એવો આદેશ થાય. સં. હતાશસ્ય તેને કગચજ અવર્ણો શષોઃ સઃ ડસસ્સ એ સૂત્રોચ્ચી હયાસસ્સ એવું રૂપ થાય. પહે સહિરિસિ ગાથાનો અર્થ આપ્રમાણે છે. હે સઘ્ની, તેજના પ્રેમની ગતિ આવીજ છે. વહી હેસઘ્ની તું તારામુખચંદ્રને વાંકો કરી શામાટે રોદન કરે છે? પ્રેમની ગતિતો એવીજ છે. સં. હૈદશી એવ તેને એત્પીયૂષાપીઢં દશઃ ક્ષિપૂ સકૂ શષોઃ સઃ એ સૂત્રોચ્ચી એ-રિસિ એવું રૂપ થાય. સં. એવ તેને વિઅ આદેશ થાય. પઠી સેવાદૌં હ્રસ્વઃ સંયોગે એ સૂત્રોચ્ચી ચ્વિએ એવું રૂપ થાય. સં. ગતિ તેને કગચજ અંત્યવ્યંજન અક્ષીવે દીર્ઘઃ એ સૂત્રોચ્ચી ગઈ એવું રૂપ થાય. ॥ ૧૯૫ ॥

દે સંમુખીકરણે ચ ॥ ૧૯૬ ॥

સંમુખીકરણે સઘ્ની આમંત્રણે ચ દે ઇતિ પ્રયોક્તવ્યમ્ ॥ દે પસિઅ તાવ સુંદરિ ॥ દે આ પસિઅ નિઅત્તસુ ॥

મૂલ ભાષાંતર. સંમુખી કરવામાં અને સઘ્નીના આમંત્રણમાં દે એવો અવ્યય પ્રવર્તે દે એ અવ્યય છે સં. પ્રસીદ તેનું પસિઅ એવું રૂપ થાય. સં. તાવત્ તેનું તાવ રૂપ થાય. સુંદરિ એ સંવોધન છે. તેનો અર્થ એવો છે કે, હે સુંદરી, પ્રથમ તું પ્રસન્નથા. દે એ અવ્યય-ય છે. આ એ પણ અવ્યય છે. સં. પ્રસીદ તેનું પસિઅ રૂપ થાય. સં. નિવર્ત્તસ્વ તેનું નિઅત્તસુ એવું થાય. “હે સઘ્ની તું પ્રસન્નથા અને નિવૃત્તથા.” એવો તેનો અર્થ થાય. ॥ ૧૯૬ ॥

॥ ટુંઠિકા ॥

દે અવ્યય ૧૧ સંમુખીકરણ ૭૧ ચ અવ્યય ૧૧ દે ઇતિ સંમુખીકરણે

हे सुंदरित्वं प्रसीदेत्यर्थः । अव्यय सलुक् संप्रसीद सर्वत्ररलुक् पानी
यादिष्वित् सी सि कगचजेति दलुक् पसिश्च । तावत् ११ अंत्यव्यं
तलुक् अव्ययसलुक् ताव । दे इति सख्यामंत्रणे आ इति संबोधने हे
सखित्वं प्रसीद निवर्त्तस्वेत्यर्थः पसिश्च पूर्ववत् । वृत्तुङ्वर्त्तने वर्त्त स्वप्
निपुर्वः ह्रसुमुविध्यादिथे कस्मिन्त्रयाणं । स्त्रीसुव्यंजनात् वृ व कगच
जेति वलुक् अनादौद्वित्वं च निश्चत्तसु ॥ १ए६ ॥

टीका भाषांतर. दे ए अव्यय संमुखीकरण अने सखीना आमंत्रणमां प्रवर्त्ते. अर्ही
दे ए अव्यय संमुखी करणमांढे. “हे सुंदरी, तुं प्रसन्नथा.” एवो अर्थ आय. सं. प्रसीद
तेने सर्वत्र पानीयादिष्वित् कगचज० ए सूत्रोथी पसिअ एवं रूप आय. सं.
तावत् तेने अंत्यव्यं० अव्ययसलुक् ए सूत्रोथी ताव एवं रूप आय. बीजावाक्य-
मां दे ए अव्यय सखीना आमंत्रणमांढे. आ ए संबोधनमां प्रवर्त्ते तेनो अर्थ एवोढे के,
हे सखी, तुं प्रसन्न था अने निवृत्त था. सं. प्रसीद तेनुं. पसिअ एवं रूप पूर्व प्रमाणे
प्राय. वृत् ए धातु वर्त्तवामां प्रवर्त्ते. सं. वृत् तेने नि उपसर्ग पूर्वे आय. पढी ह्रसुमु-
विध्यादि व्यंजनात् कगचज अनादौ ए सूत्रोथी निअत्तसु एवं रूप आय.॥१ए६॥

हुं दानपृच्छानिवारणे ॥ १ए७ ॥

हुं इति दानादिषु प्रयुज्यते ॥ दाने । हुं गेएह अप्पणो चिश्च ॥ पृष्ठा-
याम् । हुं साहसु सव्जावं ॥ निवारणे । हुं निह्वज्ज समोसर ॥

मूल भाषांतर. हुं ए अव्यय दान, प्रश्न अने निवारण अर्थमां प्रवर्त्ते ढे.
दान अर्थनुं उदाहरण. सं. हुं गृहाण स्वयमेव तेनुं हुं गेएह अप्पणो चिश्च तेनो
अर्थ आ प्रमाणे तुं तारा पोतानुंज ग्रहण कर्य. प्रश्न अर्थनुं उदाहरण सं. हुं कथय स
ज्ञावं तेनुं हुं साहसु सव्भावं तेनो अर्थ आप्रमाणे तुं तारा सद्व्जावने कहीश ?
निवारणनुं उदाहरण सं. हुं निर्लज्ज समपसर तेनुं हुं निह्वज्ज समोसर एवं
प्राय. तेनो अर्थ आप्रमाणे. हे निर्लज्ज, तुं अर्ही चाह्योजा. ॥ १ए७ ॥

॥ हुंढिका ॥

हुं ११ अव्यय० दानं च पृष्ठा च निवारणं च दानपृष्ठा निवारणं तस्मि
न् ७१ हुं इति दाने अव्ययम् ग्रह आदाने ग्रहगुहोवलोएहः ग्रहस्थाने
एहः पचमी ह्रसुमुहिसु व्यंजनात् अतश्ज्ज खिज्ज हुज्जे लुकएहस्य
अलोपः लोकात् गेल्ल स्वयं स्वयमोऽर्थे अप्पणो नवा स्वयम् स्थाने
अप्पणो । कथण कथेवीज्जरोप्पात्त कथणस्थाने सोह पंहिहुसुमुहिसु

साहुसु । सदञाव कगटडेति दलुक् अनादौ द्वित्वं द्वितीयतुर्यं पूर्वञ
स्य व ११ क्लीबेसम् मोनु० सञ्ज्ञावं । समपसर अवापोते अपेतअह
उकार मो समोसर ॥ १९७ ॥

टीका भाषांतर. हुं ए अव्यय दान, पृच्छा अने निवारण अर्थमां प्रवर्त्ते.
अहीं हुं ए अव्यय दानमां ठे. ग्रह ग्रहणकरवुं ए धातुने ग्रहगुहो वल्मेण्हः पंचमी
हहुसुमुहिसु व्यंजनात् अतइज्जखिज्जहुजे लोकात् ए सूत्रोथी गेह्ण एवं रूप आय.
सं. स्वयं तेने स्वयमोर्थेअप्पाणोनवा ए सूत्रथी अप्पाणो एवं रूप आय. कथ
कहेवुं ए धातुने कथेवीज्ज रोप्पाल सोहपंहिहुसुमु० ए सूत्रोथी साहुसु एवं रूप
आय. सं. सद्भाव तेने कगटड अनादौ० द्वितीयतुर्यं० क्लीबेसम् मोनु० ए
सूत्रोथी सञ्ज्ञावं एवं रूप आय. सं. समपसर तेने अवापोते ए सूत्रथी समोसर
एवं रूप आय. ॥ १९७ ॥

हु खु निश्चय-वितर्क-संज्ञावन-विस्मये ॥ १९८ ॥

हु खु इत्येतौ निश्चयादिषु प्रयोक्तव्यौ ॥ निश्चये । तंपिहु अन्निन्नसिरी
तं खु सिरिए रहस्सं ॥ वितर्कः ऊहः संशयो वा । ऊहे । नहु णवरं
संगहिआ । एअं खु हसइ ॥ संशये । जलहरो खु धूमवडवो खु ॥
संज्ञावने । तरीजं णहु णवर इमं । एअं खु हसइ ॥ विस्मये । को खु
एसो सहस्स-सिरो ॥ बहुलाधिकारा दन्तुस्वारात्परो हुर्न प्रयोक्तव्यः ॥ १९८ ॥

मूल भाषांतर. हु अने खु ए वे अव्ययो निश्चय, वितर्क संभावना अने
विस्मयमां प्रवर्त्ते. निश्चयनुं उदाहरण सं. त्वमपि हुं अच्छिन्नश्रीः तेनुं तंपि
हुं अच्छिन्नसिरी एवं आय. तेनो अर्थ एवो ठे के, तुं निश्चयेण नहीं ठे दा एली
लक्ष्मी वालोहुं. सं. त्वं खु श्रियः रहस्यं तेनु तं खु सिरिए रहस्सं एवं आय.
वितर्क एट्ठे ऊह अथवा संशय तेमां ऊह नुं उदाहरण सं. न हु केवलं संगृहीता
तेनुं न हुं णवरं संगहिआ एवं आय. तेनो अर्थ शुं ते केवल संग्रह करेलीठे. सं.
एतं खु हसति तेनुं एअं खु हसइ एवं आय. तेनो अर्थ “शुं ए पुरुषने हसेठे.
संशय नुं उदाहरण सं. जलधरः खु धूमपटलः खु. तेनुं जलहरो खु धूमवडवो
खु एवं आय. तेनो अर्थ शुं आ मेघठे के धुमाडानो जथ्योठे? संज्ञावना अर्थनुं उदाहरण
सं. तरितुं न हु केवलं इमां तेनुं तरीजं ण हु णवर इमं एवं आय तेनो अर्थ आ न-
दीने केवल तरीजवा संज्ञवतुं नथी. सं. एतं खु हसति तेनुं एअं खु हसइ एवं आय.
तेनो अर्थ एने हसे ठे ते संज्ञवेठे. विस्मयनुं उदाहरण सं. कः खु एष सहस्रशिरोः तेनुं
को खु एसो सहस्स-सिरो एवं आय. बहुल अधिकार ठे. तेथी अनुस्वारनीपर हु
न आवे. ॥ १९८ ॥

॥ टुंठिका ॥

हुखु १२ अव्ययस्मृ निश्चयश्च वितर्कश्च संज्ञावनं च विस्मयश्च नि-
 श्चयवितर्कसंज्ञावनविस्मयं तस्मिन् ७१ युष्मद् ११ युष्मदस्त्वंतुमं-
 तुवंतुहं सिना सह युष्मद् स्थाने तं । तं । अपि पदादपेर्वा अलुक् पि
 हु निश्चये । अञ्चिन्नश्रीः अञ्चिन्ना श्रीर्यस्य स अञ्चिन्नश्रीः श्रीः श्रू री
 इति विश्लेषे री रिर्हकृत्स्नरि पूर्व इः लोकात् शषोः सः ११ अङ्गी-
 वेऽसौ दीर्घः अंत्यव्यं रलुक् अञ्चिन्नसिरी । श्री ६१ डासडौएर्हश्रीके
 श्रू री इति विश्लेषे रिपूर्व इः लोकात् सरीए । रहस्यङ् सस्य स्य स्स
 ११ क्लीवे स्मृ मोनु० रहस्सं । नवरं केवले एवरं आदेशः वक्रादा-
 वंतःअनुस्वारः एवरं । संगृहीता । सर्वत्र रलुक् पानीयादिष्वित् ही हि-
 कगचजेति तलुक् संगहिआ । एतद् वा स्वरेमश्च द म कगचजेति
 दलुक् मोनु० एअं । हसति— त्यादीनां तिइ हसइ । जलधर— खघ-
 थध० ध ह ११ अतः सेडोः जलहरो । धूमपटल पोवः टोडः ११ अतः
 सेर्गोः धूमवडलो । तृ तरणे तृ तुम् व्यंजनात् इच्च क्त्वातुमृतव्यञ्ज-
 विष्यत्सु इच्च वर्णस्यार् तर लोकात् कगचजेति तलुक् तारीजं एहु । इ-
 दम् २१ इदम इम इदमः स्थाने इम आत् आप् ह्रस्वोमि आ अमो-
 ऽलुक् मोनु० इमं । इमां नदीं केवलं तरीतुं न संज्ञावयामि । एअं खु
 हसइ पूर्ववत् । किम् ११ । मकस्त्रसोश्च किमस्थाने कः को । एतद् अं-
 त्यव्यं रलुक् तदसस्तसोश्च त चेतन्नदः इतको उ कित्यं एसो सह-
 स्त्रशिराः सहस्त्रं शिरांसि यस्य सः ११ सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं स्स
 शषोः सः अंत्यव्यं रलुक् अतः सेडोः सहस्त्रसिरो ॥ १७७ ॥

टीका भाषांतर. हु अने खु ए अव्यय निश्चय, वितर्क, संज्ञावना अने विस्मय
 अर्थमां प्रवर्त्ते ठे. सं. युष्मद् तेने युष्मदस्त्वंतु मंतु वंतु ए सूत्रे तं एवं रूप आय.
 सं. अपि तेने पदादपेर्वा ए सूत्रे पि एवं रूप आय. अहीं हुं ए अव्यय निश्चय अर्थ-
 मां प्रवर्त्ते. जेनी श्री (लक्ष्मी) ठेदाएली न होय ते अञ्चिन्नश्री कहेवाय. सं. श्रीः
 तेने श्रू री एवो विश्लेष करी रिर्हकृत्स्न ए सूत्रे पूर्वे इ आय. पढी लोकात् शषोः
 सः अङ्गीवेऽसौ दीर्घः अंत्यव्यंजन— ए सूत्रोश्री सिरी आर. साथे मली अञ्चि-
 न्नसरी एवं रूप आय. सं. श्री तेने डासडौ एर्हश्री ए सूत्र दागी पढी श्रू री एवो वि-

श्लेष करी रि पूर्वे इ आय. पढी लोकात् ए सूत्रथी सरीए एवं रूप आय. सं. रहस्य तेने डसस्स क्खीवे सम् मोनु ए सूत्रोथी रहस्सं रूप आय. नवरं तेने केवले णवरं वक्रादावंतः अनुस्वारः ए सूत्रोथी णवरं रूप आय. सं. संगृहीता तेने सर्वत्र पानीया-दिष्वित् कगचज ए सूत्रोथी संगहिआ एवं रूप आय. सं. ए तद् तेने वा खरे-मश्च कगचज मोनु० ए सूत्रोथी एअं रूप आय. सं. हसति तेने त्यादीनां तिइ ए सूत्रे हसइ रूप आय. सं. जलधर तेने खघथघ० अतः सेडों: ए सूत्रोथी जल-हरो रूप आय. सं. धूमपलट तेने पोवः टोडः अतः सेडों: ए सूत्रोथी धूमवडलो एवं रूप आय. त् ए धातु तरवाना अर्थमां प्रवर्त्ते. तेने तुम् प्रत्यय आवे. पढी व्यंज-नात् इच्च क्त्वा तुम् तव्य भविष्यत्सु इच्च क वर्णस्यार लोकात् कगचज ए सू-त्रोथी तरीजं रूप आय. णडु ए अव्ययो ठे. सं. इदम् शब्द तेने इम इदम् स्थाने इम आत आप् ह्रस्वो मिआ अमोऽअलुक् मोनु० ए सूत्रोथी इमं एवं रूप आय. तेनो अर्थ एवो आय के, केवल आ नदीने तरवानी हुं संज्ञावना करतो नथी. एअंखु हसइ ए पूर्ववत् सिद्ध करवुं. सं. किम् शब्द तेने किमस्त्रसोश्च किमस्थाने कः ए सूत्रोथी को एवं रूप आय. सं. एतद् शब्द तेने अंत्यव्यंज० तदसस्तसोश्च चेत्त-न्नद इतकोड डित्यं ए सूत्रोथी इसो एवं रूप आय. सं. सहस्राशिराः जेने हजार मस्तको होय ते तेने सर्वत्र अनादौ शषोः सः अंत्यव्यं० अतः सेडों: ए सूत्रोथी सहस्ससिरो एवं रूप आय. ॥ १९७ ॥

ऊ गर्हाक्षेप विस्मय-सूचने ॥ १९८ ॥

ऊ इति गर्हादिषु प्रयोक्तव्यम् ॥ गर्हा । ऊ णल्लज्ज ॥ प्रक्रांतस्य वा-क्यस्य विपर्यासाशङ्काया विनिवर्त्तन लक्षणश्चाक्षेपः॥ ऊ किम् । मए ञणि-अं ॥ विस्मये । ऊ कह मुणिआ अहयं ॥ सूचने । ऊ केण न विण्णायं

मूल भाषांतर. ऊ ए अव्यय गर्हा (निंदा) आक्षेप (तिरस्कार) विस्मय अने सूचन अर्थमां प्रवर्त्ते. गर्हा अर्थनुं उदाहरण- सं. ऊ निर्लज्ज तेनुं ऊ णिल्लज्ज एवं आय. तेनो अर्थ, हे निर्लज्ज, तने धिक्कार ठे. चालता वाक्यने विपर्यासनी आशंकानुं जे निवर्त्तन, करवुं ते आक्षेप कहेवाय ठे. तेनुं उदाहरण- सं. ऊ किं मया भणितं तेनुं ऊ किं मए भणिअं एवं आय. तेनो अर्थ-शुं ते में कह्यं हतुं ? विस्मयनुं उदाहरण-सं. ऊ कथं मुनिता अहं तेनुं ऊ दुह मुणिआ अहयं एवं आय. तेनो अर्थ-हुं केवीरीते मुनिपणुं राखुं. सूचन अर्थनुं उदाहरण-सं. ऊ केन न विज्ञातं तेनुं ऊ केण ण वि-ण्णायं एवं आय. तेनो अर्थ-कोणे जाण्युं नथी. ॥ १९८ ॥

॥ दुंडिका ॥

ऊ ११ अव्यय० गर्हा च आक्षेपश्च विस्मयश्च सूचनं च गर्हाक्षेपवि-स्मयसूचनं तस्मिन् ११ ऊ इति गर्हायां हे निर्लज्ज- निर्लज्ज सवत्र

रलुक् अंत्यव्यं० सलुक् वादौ नि णि णिल्लज्ज । अस्मद् ३१ मिमे मेम
इमाइ मए मयाइणे टा टेन सह युष्मद् स्थाने मए । जणित- कगच-
जेति तलुक् जणिअं । कथं मांसादिष्वत् अनुस्वारे अनुस्वारलुक् खघथ
धन्नां यस्य ह कह मुनिता नोणः कगचजेति तलुक् ११ अंत्यव्यंजन०
सलुक् मुणिआ । अस्मद् । अस्मदोस्मि अह्मि अम्ह मम्हं ममं मंमिमं
अह अहसिना अस्मद् स्थाने सिना सह अहयं । विज्ञात- म्मज्ञोर्णः
इस्य णः अनादौ द्वित्वं कगचजेति तलुक् अवर्णोअ य ११ क्लीबे सम्
मोनु विण्णायं ॥ १९९ ॥

टीका भाषांतर. ऊ ए अव्यय गर्हा, आक्षेप, विस्मय अने सूचन अर्थमां प्रवर्त्ते.
पेला उदाहरणमां ऊ ए अव्यय निंदामां ठे. सं. निर्लज्ज तेने सर्वत्र अंत्यव्यं० वादौ
ए सूत्रोत्थी णिल्लज्ज एवं रूप आय. सं. अस्मद् तेने मिमेमेमइ माईमए ए सूत्रे मए
एवं रूप आय. सं. भणित तेने कगचज ए सूत्रे भणिअं रूप आय. सं. कथम् तेने
मांसादिष्वत् अनुस्वारे खघथध० ए सूत्रोत्थी कह रूप आय. सं. मुनिता तेने नोणः
कगचज० अंत्यव्यंजन० ए सूत्रोत्थी मुणिआ रूप आय. सं. अस्मद् तेने अस्मदो-
स्मि अह्मिअह्मं ममं मिमं अहअह ए सूत्रोत्थी अहयं रूप आय. सं. विज्ञात तेने
म्मज्ञोर्णः अनादौ द्वित्वं कगचज अवर्णो क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोत्थी विण्णायं
रूप आय. ॥ १९९ ॥

थु कुत्सायाम् ॥ २०० ॥

थु इति कुत्सायां प्रयोक्तव्यम् ॥ थु निल्लज्जो लोउ ॥ २०० ॥

मूल भाषांतर. थू ए अव्यय कुत्सा (दुर्गंठा) अर्थमां प्रवर्त्ते. सं. थू निर्लज्जः
लोकः तेनुं थू निल्लज्जो लोओ एवं रूप आय. ॥ २०० ॥

॥ दुंदिका ॥

थु ११ अव्यय० कुत्सा ७१ निर्लज्ज- सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वित्वं ह्य
११ अतःसेडोः निल्लज्जो । लोक ११ कगचजेति कलुक् अतःसेडोः लोउ

टीका भाषांतर. थु ए अव्यय कुत्सा अर्थमां प्रवर्त्ते. सं. निर्लज्ज तेने सर्वत्र अ-
नादौ० अतः सेडोः ए सूत्रोत्थी निल्लज्जो एवं रूप आय. सं. लोकः तेने कगचज
अतः सेडोः ए सूत्रोत्थी लोओ रूप आय. ॥ २०० ॥

रे अरे संज्ञाषण-रतिकलहे ॥ २०१ ॥

अनयोरर्थयोर्यथासंख्यमेतौ प्रयोक्तव्यौ ॥ रे संज्ञाषणे । हिअय मरु-
ह-सरिआ ॥ अरे रतिकलहे । अरे मए समं मा करेसु उवहासं ॥

॥ हुंठिका ॥

ટીકા ભાષાંતર. રે અરે એબે અવ્યયો સંભાષણ અને રાતિકલહમાં પ્રવર્તે રે હિ-
અય એ વાક્ય ઉપર ગાથા છે. તેની વ્યાખ્યા એવી છે કે, હૈ હૃદય, તું અદ્ય નદીના જલના
જારથી વહન થતાં એવા શુષ્ક કાષ્ઠની જેમ ઠેકાણે ઠેકાણે સંલગ્ન થઈ છે વટે દહન થાય છે.
જેમ શુષ્ક કાષ્ઠ અદ્ય નદીના પ્રવાહમાં કોઈ સ્થાને લાગી જાય છે એટલે કોઈ તેને લઈ ઇંધણું
કરે છે, તેમ હૈ હૃદય, તું પણ આ સંસારના પ્રવાહમાં વહન થઈ ઠેકાણે ઠેકાણે પ્રસંગ કરે છે
અને કોઈનાથી દહન પણ થાય છે એટલે કોઈ તને પરિતાપ પમાડે છે. તેથી તું સ્થાને સ્થા-
ને પ્રસંગ ન કર્ય. એવો જાવાર્થ છે. રે એ આમંત્રણ અર્થમાં અવ્યય છે. સં. હૃદય તેને

डोदाथोवो ए सूत्रे आमंत्रणमां सि ने स्थाने डो एवो विकल्पे आदेश आय पठी
इत्कृपादौ अत्यव्यंज० ए सूत्रोथी हिअय एवं रूप आय. सं. अल्पसरित् तेने स्त्रिया-
मादविद्युतः गोणादयः अल्पस्य मडह अंत्यव्यं ए सूत्रोथी मडह-सरिआ
एवं रूप आय. सं. अस्मद् तेने अस्मद्मिमेमं ए सूत्रे मए रूप आय. सं. सम तेने
अमोऽस्यालुक् मोनु० ए सूत्रोथी समं रूप आय. मा ए अव्यय ङे. सं. कृ धातु
तेने हिदुस ऋवर्णस्यार् व्यंजनात् वर्त्तमाना लोकात् ए सूत्रोथी करेसु रूप
आय. सं. उपहास तेने पोवः क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी उवहासं एवं रूप आय. ॥२०१॥

हरे क्षेपे च ॥ २०२ ॥

क्षेपे संज्ञाषणरतिकलहयो हरे इति प्रयोक्तव्यम् ॥ क्षेपे । हरे णि-
ल्लज्ज ॥ संज्ञाषणे । हरे पुरिसा ॥ रतिकलहे । हरे बहु-वल्लह ॥

मूलभाषांतर. हरे ए अव्यय क्षेप-तिरस्कार संज्ञाषण अने रतिकलहना अर्थम
प्रवर्त्ते. क्षेप तिरस्कार अर्थनुं उदाहरण- सं. हरे निर्लज्ज. तेनुं हरे णिल्लज्ज एवं आय.
संज्ञाषणनुं उदाहरण-सं. हरे पुरुषाः तेनुं हरे पुरिसा एवं आय. रतिकलहनुं उदा०
सं. हरे बहु-वल्लभ तेनुं हरे बहु-वल्लह एवं आय. ॥ २०२ ॥

॥ दुंठिका ॥

हरे ११ अव्यय० क्षेप ११ च ११ अव्यय हरे इति निन्दायां । अव्ययम्
निर्लज्ज सर्वत्र रलुक् अनादौद्वित्वं द्व अंत्यव्यं सलुक् निर्लज्ज । हरे
इति संज्ञाषणे । अत्र आमंत्रणे स पुरुषे रोरुरि शषोः सः डादाध्योवा
सेस अंत्यव्यंज० सूत्रुक् पुरिसा हरे इति रतिकलहे-यथा हे बहुवल्लभ
हरे ११ आमंत्रणे अंत्यव्यं सलुक् हे बहु-वल्लह ॥ २०२ ॥

टीका भाषांतर. हरे ए अव्यय क्षेप, संज्ञाषण अने रतिकलहना अर्थमां प्रवर्त्ते.
प्रथम हरे ए निन्दा अर्थमां प्रवर्त्ते सं. निर्लज्ज तेने आमंत्रणे पुरुषेरोरि शषोः सः
डादाध्योवा अंत्यव्यंजन ए सूत्रोथी पुरिसा रूप आय. हरे ए रतिकलहना
अर्थमां प्रवर्त्ते. सं. हे बहुवल्लभ तेने आमंत्रणे अंत्यव्यं ए सूत्रोथी हे बहुवल्लह
एवं रूप आय. ॥ २०२ ॥

उं सूचनापश्चात्तापे ॥ २०३ ॥

उं इति सूचनापश्चात्तापयोः प्रयोक्तव्यम् ॥ सूचनायाम् । उं अविणय-त-
त्तिह्वे ॥ पश्चात्तापे । उं न मए ढाया इति आए ॥ विकल्पे तु उतादेशे-
नैवौकारेण सिद्धम् ॥ उं विरएमि नहयले ॥

मूल भाषांतर, ओ ए अव्यय सूचना अने पश्चात्ताप अर्थमां प्रवर्त्ते सूचनानुं उदाहरण-सं. ओ अविनयतृप्तिमतां तेनुं ओ अविणय-तत्तिल्लो एवं आय. पश्चात्ता-पनुं उदा० सं. ओ न मया छाया एतावत्याम् तेनुं ओ नमए छाया इत्तिआए एवं रूप आय. विकटपमां तो उत आदेश वनेज औकारवने सिद्ध आय. जेमके, सं. ओ विरमामि नभस्तले एवं ठे तेनुं ओ विरएमि नहयले एवं रूप आय. ॥१०३॥

॥ हुंठिका ॥

उ ११ सूचना च पश्चात्तापश्च सूचनापश्चात्तापं तस्मिन् ७१ अविनयेन तृप्तिर्विद्यते यस्यासा अविनयतृप्तिः तदस्यास्ति अस्मिन्निति मतुः मतु म-तु प्र० आह्लिल्लोह्लाह्ववंतं तारमाणे मतस्थाने इह्व आदेशः लुक् सिस्य-दरु लुक् आत् आप् ११ वाप् एह्वह्व अंत्यव्यं सलुक् नोणः कगचजेति क अनादौ द्वित्वं अविणयतिथिल्लो । अस्मद् ३१ मिमेमाम टेनसह अ-स्मद्स्थाने मए । ठाया ११ अंत्यव्यं सलुक् ठाए तावत् पत्ताद एता-वत् स्थाने अन्तियोत्यत्यादेश ७१ टाडसे डे एत्तिआए । एतावत्यां वेला-यां न ज्ञाता इत्यर्थः । उकारोपि विकटपार्थे वर्त्तते परेतु अवापोते इत्यनेन उतस्य उ इत्यादेमैव विकटपार्थे सिद्धएव इ १ वणू प्रतिपन्नो विपूर्वचुरा-दिज्योदणिव् मिथो तृतीयस्यमिः मिवस्थाने मि व्यंजनानणरेदे दीवा-वेणिव एक कगचजेति दलुक् विरमए । नभस्तलं चघथध जह कगटडेति मलुक् कगचजेति तलुक् अवणो अय ७१ केम्मिडे डिस्थाने डे ए नित्यं लोकात् न हयले ॥१०३॥

टीका भाषांतर, ओ ए अव्यय सूचना अने पश्चात्तापना अर्थमां प्रवर्त्ते अविनय-वने जेने तृप्ति ठे ते, त्यां तदस्यास्ति आह्लिल्लोल्लाल्ल० तारमाणे लुक् आत्आप् अंत्यव्यंज० नोणः कगचज अनादौ द्वित्वं ए सूत्रोथी अविणयतिथिल्लो एवं रूप आय. सं. अस्मद् तेने मिमेमाम ए सूत्रे मए रूप आय. सं. छाया तेने अंत्यव्यं० ए सूत्रे छाए रूप आय. सं. एतावत् तेने पत्ताद टाडसे ए सूत्रोथी एत्तिआए रूप आय. तेनो एवो अर्थ आयके, आटली वेला अया ठतां ते जाणेली नथी. उकारपण वि-कटप अर्थमां ठे. केटला एक अर्हि अवापोते ए सूत्रोथी उतने विकटपार्थमां ते सिद्ध-जठे. सं. रम् धातु तेने वि उपसर्ग पूर्वे आवे पढी चुरादि थकी णिव आवे पढी मिथो तृतीयस्यमिः व्यंजना नणरेदेदीवावे कगचज ए सूत्रोथी विरमए एवं आय. सं. नभस्तलं तेने खघथ० कगटड कगचज अवणो डेम्मिडे लोकात् ए सूत्रोथी न हयले एवं रूप आय. ॥ १०३ ॥

अवो सूचना-दुःख-संज्ञाषणापराध-विस्मयानन्दादरज्ञय-खेद-विषा-
दपश्चात्तापे ॥ २०४ ॥

अवो इति सूचनादिषु प्रयोक्तव्यम् ॥ सूचनायाम् अवो दुष्करयारय ॥
दुःखे । अवो दलन्ति हिययं ॥ संज्ञाषणे । अवो किमिणं किमिणं ॥ अ-
पराध विस्मययोः । अवो हरन्ति हिअयं तहविनवेसा हवन्ति जुवईणं ।
अवो किंपि रहस्सं मुणन्ति धुत्ता जणब्भहिआ ॥ आनन्दादर ज्ञयेषु ।
अवो सुपहायमिणं अवो अज्झम्ह सप्फलं जीअं । अवो अइअस्मि तुमे
नवरं जइ सा न जूरि हिइ ॥ खेदे । अवो न जामि ठेत्तं ॥ विषादे ।
अवो नासेन्ति दिहिं पुलयं वड्ढेन्ति देन्ति रणरणयं । एण्हं तस्सेअ गु
णा तेच्चिअ अवो कहणु एअं ॥ पश्चात्तापे । अवो तह तेण कया अह
यं जह कस्स साहेमि ॥

मूल भाषांतर. अवो ए अव्यय सूचनामां, दुःखमां, संज्ञाषणमां अपराध तथा
विस्मयमां आनन्द, आदर तथा ज्ञयमां, खेदमां, विषादमां, अने पश्चात्तापमां प्रवर्ते सूच-
नानुं उदाहरण- सं अवो दुष्करकारक तेनुं अवो दुष्कर यारय एवं थाय. तेनो
अर्थ आप्रमाणे- हे दुष्करकारक, तमने सूचना ठे. दुःखनुं उदाहरण-सं. अवो दलन्ति
हृदयम् तेनुं अवो दलन्ति हिययं एवं थाय. तेनो अर्थ आप्रमाणे दुःख हृदयने दली
नाखे ठे. संज्ञाषणनुं उदा० सं. अवो किमिदं किमिदं तेनुं अवो किमिणं
किमिणं एवं थाय. अपराध अने विस्मयना उदाहरण उपर गाथा सं. अवो हरन्ति
हृदयं तेनुं अवो हरन्ति हिअयं एवं थाय. सं. तदपि न द्रेष्या भवन्ति युवती-
नाम् तेनुं तहवि न वेसा हवन्ति जुवईणं एवं थाय. सं. अवो किमपि रहस्यं
जानन्ति धुत्ता जनेभ्यः अधिकाः तेनुं अवो किंपि रहस्सं मुणन्ति धुत्ता जण
भहिआ एवं थाय. आनन्द, आदर अने ज्ञयनां उदाहरणो सं. अवो सुप्र
भातमिदं तेनुं अवो सुपहायमिणं एवं थाय. सं. अवो अद्यास्माकं सफलं
जीवितं तेनुं अवो अज्झम्ह सप्फलंजीअं एवं थाय. सं. अवो त्वयि आगमे
नवरं यदि सा न विनिष्यति तेनुं अवो अइअस्मि तुमे नवइ जइ सा न
जूरिहिइं एवं थाय. खेदनुं उदाहरण सं. अवो न यामि क्षेत्रं तेनुं अवो न जामि
ठेत्तं एवं थाय. विषादना उदाहरण विषे गाथा. सं. अवो नाशयन्ति धृतिम् तेनुं
अवो नासेन्ति दिहिं एवं थाय. सं. पुलकं वर्धयन्ति ददन्ति रणरणकं तेनुं पुलयं
वड्ढेन्ति ददन्ति रणरणकं एवं थाय. सं. इदानीम् तस्यैवगुणाः तच्चैव अवो
एत्कज्जं जाणंतु तेनुं एण्हं तस्सेअ गुणाः तेच्चिअ अवो कहणुं एअं एवं थाय.

पश्चात्तापनुं उदाहरणं सं. अव्वो तथा तेन कथा अहं यथा कस्य साहेमि तेनुं
अव्वो तह तेण कया अहयं जह कस्स साहेमि एवुं थाय. ॥ २०४ ॥

॥ टुंठिका ॥

अव्वो ११ सूचनादौ समाहारद्वंष्टात् सप्तमी अव्वो । अव्वो दुक्करयारय
पुणो विनत्ति करेयि गमणस्स । अज्जविनहुंति सरत्ता देणीइतरंगिणो
विहुरा॥१॥अस्यार्थः—अव्वो सूचनायां हे दुष्करकारक पुनरपि गमनस्य
तेत्ति विसमं वारं करोमि वेणे पाश्र्विदुरास्तरंगिणो वक्ता अद्यापि सरत्ता
न जवंति । कोर्थः— पूर्व कस्यापि जर्त्ता चक्षितः स बहुजिर्दिनैः समा-
गतः ततस्तथा वेणीदंडष्टोटितः जर्त्ता च पुनरपि चलनवार्त्ताकृता ततः
कांतयोच्यते हे जर्त्तःवेणीकेशा अद्यापि सरत्ता न जवंति तेन चलनं-
कुर्वाणोपि अव्वो दुष्करकारित्वं इति सूचनेति ज्ञावार्थः । दुष्करका-
रक निर्दुरोर्वा रलुक् अनादौ द्वित्वं क कगचजेति कलुक् अव्वो अ य
११ अंत्यव्यंजन सलुक् दुक्करयारय दलु फला विसरणे दलू वर्त्तमाना
अंति लोकात् दलंति हृदय इत्कृपादौ ह हि कगचजेति दलुक् ११अ-
लुक् अ अ स अंत्यव्यंजन सलुक् क्लीबेस्स मोनु० हिअयं । किम् किम्
११ अंत्यव्यं सलुक् इदम् ११ क्लीबेस्यमेदमिणसोव इदमस्थाने इमण
लोकात् स्वरेमश्च अंत्यव्यं सलुक् किमिणं किमिणं । अव्वो हरं
व्याख्या अव्वो इति अपराधे धूर्त्ता हृदयं हरंति युवतीनां द्वेष्या न जवं-
ति अव्वो इति विस्मये धूर्त्ताः किमपि रहस्यं जानंति किञ्चूता धूर्त्ताः ज-
नेज्योअज्य धिका जनाज्यधिका इति गार्थार्थः । अथ व्युत्पत्तिः हरंति-ब-
हुतुहमो अंतिस्थाने न्ति ऋवर्ण स्यात् ह हर् व्यंजनात् अलोपः लोच-
तः हरंति हृदयं हिअयं पूर्ववत् तथा वायव्योत् वाता वदीताः आथ
खघथ थह अपि पदादपेर्वालोपः पो वः तह विद्वेष्याः कगटमेति दलुक्
अधोमनयां यलुक् शपोः सः जसशसोर्लुक् वेस्या । जू वर्त्तमाना० ति-
व्र जुघहोहुवह्वा जूस्थाने हव बहुष्वाद्यन्ति अंतिस्थाने न्ति हवन्ति
हवति युवति ६३ आदेर्यजि कगचजेति तलुक् टाश्चामोर्णः जमस्य ए
जस् दीर्घः ईनवईण किम् अपिपदादपेर्वा अलुक् मोनु० किंपि रहस्य

अधोमनयां यलुक् अनादौ द्वित्वं ११ क्लीबे सम् मोनु० रहस्सं झा जाण
मुणो झास्थाने जाणः अन्ति बहुष्वादन्ति जाणन्ति धूर्त्ताः ह्रस्वः स धू
धु सर्वत्र रलुक् जस् शसो र्लुक् धुत्ता जनान्यधिकनोणः ह्रस्वः सं० णा
ण अधोम० यलुक् अनादौ द्वित्वं । द्वितीयपूर्वं जवरवघथधि हि कग
चजेति कलुक् १३ जस्शस् रुसि दीर्घः जसलुक् जणस्य हिश्चा अवो
सुपहीयमिणो । अवो अज्जह्म सप्फलं जीअं । अस्य व्याख्या अवो इ-
ति आनन्दे अद्यास्माकं इदं सुप्रज्ञातं अवो इत्यादरे अद्यास्माकं जीवि-
तं सफलं अवो इति ज्ञेयं यदि त्वयातीते सा केवले त्वनप्यति इति गा-
थार्थः । अथ व्युत्पत्तिः अवो ११ अव्यय सुप्रज्ञात सर्वत्र रलुक् खघथध
ज्ञां ज्ञा हा कगचजेति तलुक् अवर्णो अ य ११ क्लीबे सम् मोनु० इदम
क्काहेस्य मेदमिणामोवा इदमस्थाने इणम लोकात् मि ११ वा स्वरे मश्च
स् मोनु० अट्प व्यंजन-सलुक् सुपहीयमिणं । अथ चर्य्यर्था जः अना-
दौ द्वित्वं ११ अव्यय० अज्ज । अस्मद् णेणोमोज्जम्हेति अस्मदः स्था-
ने अह्मत्त्येदीचवा अलुक् ह्य । सफल समासे वा द्वित्वं प्प ११ क्लीबे सम्
मोनुस्वारः मकारस्यानुस्वारो जवति सप्फलं । जीवित-यावत्तावज्जीवि-
तो वर्त्त० सरविलुक् कगचजेति तलुक् ११ क्लीबे सम् मोनु० जीअं । अ
तीत पानीयादिष्वत् तीति कगचजेति तयोर्लुक् ६१ डेम्मिडे अइस्सि ।
युष्मद् ७१ तुमेतुम तुमि आदेशः नवरं यहि आदेर्योज्यः कगचजेति
दलुक् जइ नदस् अंत्यव्यंजन सलुक् वलुक् च तदश्च तसोश्चातस आ-
त् समानानां सा । खिदखेदे हरविस्वरौ कर आदेशः जविष्यति त्यादी
स्यति इ जविष्यति हिरागमः हिराम एवत्काररि हरिहेइ । अवो न
जानाखित्तं १ सुता मातरं वक्ति-अवो इति खेदे अहं क्षेत्रे नयामि कुरं
गैः शादिः स्वाद्यतां । मम पयोधरौ उन्नतौ इगिति शीघ्रं तालिका-
नं संपतति इत्यर्थः । याकं प्रापणे या वर्त्त मिव् आदेर्यो जः जामि । क्षेत्र
२१ कः खः कचित् कः खः ह्रस्वः संयोगे खे खि सर्वत्र रलुक् अनादौ द्वि-
त्वं ११ क्लीबे सम् मोनु० खित्तं अवो नासन्ति दहि अवो इति खेदे तस्यै-
व गुणा धृतिं नाशयन्ति पुलकं वर्द्धयन्ति रणरणकं कामौत्सुक्यं ददन्ति इदा-

नीं तस्यैव गुणा धनेनैव नाशयन्ति एत्कळां जानंतु इति वितर्के इति गा-
 थार्थः अस्य व्युत्पत्तिः एशूत् आदर्शने ऐश आदेशः स्तः खन्शनेशयंतं
 युक्तप्रणिरञ्जतिवृद्धिनेनावर्त्ततो णेरदेदात् वये इए लोकानां धृति
 धृतेदीहिः धृतिस्थाने दीहि शेषोदतवत् इति ज्ञायात् अमोऽस्य लुक्
 देहि पुलक ११ कगचजेति कलुक् अवर्णो अय क्लीबे सम् मोनु० पुलयं
 वृधूळ्वर्द्धने वृश्चवर्द्ध प्र० प्रप्योणिग् इ ऋवर्णस्यार् वृ व रत्कच्चवर्द्धा ढः
 धस्य ढः अनादौ द्वित्वं द्वितीय तु पूर्वढस्यरुः णरहेदावावे इ ए वर्त्त०
 न्तिस्थाने न्ति वमेति दांक दावति स्वराणां स्वराः दादे बहुष्वा० अन्ति-
 स्थाने न्ति ऋस्वः संयोगे दोदिति । रणरणक ११ कगचजेति कलुक्
 अवर्णो अ य क्लीबे सम् मोनु० रणरणयं । इदानीं एह्लिपन्ना हे इदानीमः
 इदानींस्थाने एह्लि तस्य एवलुक् ङः स्मस्य स्म लोकात् कगचजेति यलु-
 क् ११ अव्यय तस्मे अगुण १३ जस्शस् दीर्घः जस्शसोर्लुक् गुणो तद्
 १३ अंत्यव्यं दलुक् अतः सर्वादेर्ने जस्शस् ए लोकात् विश्ववि अवधार-
 णे विश्व आगमः सेवादौ द्वित्वं तेव्विश्च कथ्यतुमांसादेर्वानुस्वारलुक् ख-
 घथ० नोणः ११ अव्यय कहणुए तदेवास्वरे मश्च दीम् कगचजेति तलु-
 क् अंत्यव्यं० सलुक् मोनु० एअं । अव्वो तह तेण केपतथा ११ वात्म-
 योत् वातादावदात् थाथ खघथ० थाह अव्यय सलुक् तद्तद् ३१ अं-
 त्यव्यं दलुक् टा आमोर्णः टाण शस्येत् एत्वं तेण कृता ११ कृतो अत्
 कृ क कगचजेति नलुक् अवर्णो अ य । अंत्यव्यं सलुक कया । अस्मद्
 ११ अस्मदो अस्मद्स्थाने अहयं अंत्यव्यं० सलुक्यथा पूर्ववत् जह कि
 मकिम कस्त्रकिमकस्स स्स कस्स कथण कथर्वज्जरस्सह इतिमिव् तृ-
 तीयस्यमिव्यंजनात् वर्त्तमानेए साहेमि नाहं कस्याग्रे कथयामि ॥२०४॥

टीका भाषांतर. अव्वो ए अव्यय सूचना विगेरेमां प्रवर्त्ते.—अव्वो दुष्करआरय
 ए. गाथा ठे—तेनो अर्थ आ प्रमाणे ठे—अहीं अव्वो सूचना अर्थमां ठे. हे दुष्करकारक
 वारंवार हुं सुधार्या करुं बुं, तोणण आ वांका केश अद्यापि सरल यता नथी. तेनो जा-
 वार्थ एवो ठे के, पूर्वे कोइ स्त्रीनो पति बाहेर गयेल, ते घणे दिवसे आव्यो. त्यारे ते
 स्त्रीए केश वेणी उलवामांसी. पढी जर्त्ताए पुनः बाहेर जवानी बात करी, त्यारे ते स्त्रीए
 कहुं, हे जर्त्ता, केश वेणी अद्यापि सरल यती नथी. आम कही तेणे चालता एवा पतिने

दुष्कर कार कही सूचना आपी. सं. दुष्करकारक तेने निर्दुरोर्वा अनादौ० कगच-
ज अवर्णो अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी दुष्कर आरय एवं रूप आय. दत् ए धातु विसरण
(वेहकीजवुं) अर्थमां प्रवर्त्त. सं. दत् तेने वर्त्तमाना लोकात् सूत्रोथी दलंति रूप
प्राय. सं. हृदय तेने इत्कृपादौ कगचज अलुक् अंत्यव्यंजन० क्लीवे सम् मोनु०
[सूत्रोथी हिअयं रूप आय. सं. किम् किम् तेने अंत्यव्यंजन० क्लीवे स्थमेदमिण
लोकात् वा स्वरेमश्च अंत्यव्यंज० ए सूत्रोथी किमिणं किमिणं रूप आय. अव्वोदर
[गाथानी व्याख्या आप्रमाणे-अदीं अव्वो ए अव्यय अपराधमां प्रवर्त्त-धूर्त्त पुरुषो यु-
तीर्जना हृदय हरी ले ठे पण तेमना वेपपात्र यता नथी. अव्वो ए विस्मयमां प्रवर्त्त ते
प्राप्रमाणे-ते धूर्त्त लोको लोकोथी अधिक अइ कांइपण रहस्यने जाणे ठे. ए गाथानो
प्रर्थ थयो. हवे व्युत्पत्ति करे ठे- ह हरण करवुं ए धातु तेने बहु तुमहो ए सूत्रे
रन्तिने स्थाने न्ति आय. ऋवर्णस्यार व्यंजनात् अलोपः ए सूत्रोथी हरंति रूप
प्राय. सं. हिअयं तेनु पूर्ववत् हिअयं आय. तथा वायव्यात् वदीताः खघथ० अपि-
दादपेर्वा पोवः ए सूत्रोथी तह आय. सं. विद्वेष्ट्याः तेने कगटड अधोमनयां
प्रायोः सः जस्रशसोल्लुक् ए सूत्रोथी वेस्या रूप आय. भू धातुने वर्त्तमाना०
तेव भूयहोहुव बहुष्वायन्ति ए सूत्रोथी हवन्ति रूप आय. सं. युवति तेने आदे-
जि कगचज टा आमोर्णः जामस्यण जस्र दीर्घः ए सूत्रोथी ईनवईण एवं रूप
प्राय. सं. किम् तेने अपिपदादपेर्वा मोनु० ए सूत्रोथी किंपि एवं रूप आय. सं.
हस्य तेने अधोमनयां अनादौ द्वित्वं क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी रहस्सं रूप
प्राय. सं. ज्ञा धातुने जाणमुणो बहुष्वादेन्ति ए सूत्रोथी जाणंति रूप आय. सं-
त्ताः तेने ह्रस्वः सर्वत्र जस्रशसोल्लुक् ए सूत्रोथी धुत्ता एवं रूप आय. सं. जना-
यधिक तेने नोणः ह्रस्वः सं. अधोमनया० अनादौ० द्वितीयपूर्व० भवखथघ०
कगचज जशशस्रजसि ए सूत्रोथी जणव्भहिआ एवं रूप आय. अव्वो सुपही
[गाथानी व्याख्या आप्रमाणे ठे० अव्वो ए आनंद अर्थमा प्रवर्त्त. जेम के, आजे अ-
पारे आ सु प्रजात थयुं. अव्वो ए आदर अर्थमां प्रवर्त्त जेम के, आजे अमारुं जीवित
फल थयुं. अव्वो जय अर्थमां प्रवर्त्त जेम के, जो तुं अतीत कादे अइश तो ते हशे
दीं. ए गाथानो अर्थ थयो-हवे व्युत्पत्ति कहे ठे-अव्वो ए अव्यय ठे. सं. सुप्रभात
तेने सर्वत्र खघथ० कगचज० अवर्णो० क्लीवे सम् मोनु० इदमकलाहेस्य मेद-
णेण लोकात् वास्वरेमश्च मोनु० अंत्यव्यं० ए सूत्रोथी सुपहीयमिणं एवं रूप
प्राय. सं. अद्य तेने व्यर्थयोजः अनादौ० अव्यय० ए सूत्रोथी अज्ज एवं रूप आय.
[अस्मद् तेने जेणोमो० अम्ह अवुक् ए सूत्रोथी म्ह आय. सं. सफल तेने समा-
वादित्वं क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी सफलं रूप आय. सं. जीवित तेने याव-
तावज्जीविलो वर्त्तमाना विलुक् कगचज क्लीवे सम् मोनु० ए सूत्रोथी जीअं
प्राय. सं. अतीत तेने पानीयादिष्वत् कगचज डेमिडे ए सूत्रोथी अइस्सि
प्राय. सं. युष्मद् तेने तुमे तुमतुमि ए सूत्रे आय. सं. यदि तेने आदेर्योजः कगचज

ए सूत्रोथी जइ थाय. सं. तद् तेने अंत्यव्यं० तदश्च तसोश्च आत् समानानां सूत्रोथी सा रूप थाय. खिद् ए धातु खेदमां प्रवर्त्तै. तेने हरविस्वरौक्कर भविष्यति त्यादि भविष्यति हिरागम ए सूत्रोथी हिराम रूप थाय. अने एवत्कारेरिपरिहेर एवं रूप थाय. अव्वो न जाना खित्तं ए गाथा ठे. तेनो अर्थ आप्रमाणे पुत्री माताने कहे ठे-हुं क्षेत्रमां जइश नही, जवे मृगलाउं शालीने खाइ जाय. कार मारा स्तन उन्नत ठे. ते शीघ्रपणे ताखि कानमां पडी जाय. तेनी साधनिका आप्रमाणे या धातु चालवामां प्रवर्त्तै. तेने वर्त्तमाना मिवू आदेर्योजः ए सूत्रे जामि रूप थाय. सं. क्षेत्र तेने दुःख कचित् क्षः खः ह्रस्वः संयोगे सर्वत्र अनादौ क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी खित्तं रूप थाय. अव्वो नासंति ए गाथा ठे तेनो अर्थ एवो के, अव्वो ए खेदमां प्रवर्त्तै. तेना गुणो धृति-धीरजने नाश करे ठे, पुलकावलीने वधा ठे, कामदेवना उत्सुकपणाने आपे ठे-हमणा तेनाज गुणोने नाश करे ठे. ए कार्य जाणो-ए गाथानो अर्थ ठे. तेनी व्युत्पत्ति आप्रमाणे-नश् ए धातु नाश करवामां प्रवर्त्तै तेने णेश आदेश थाय. स्तः खन् शने प्रणिस्त्रति ए सूत्रोथी व्येइमए थाय. र धृति तेने धृतेदीहि अमोऽस्यलुक् ए सूत्रे दीहि रूप थाय. सं. पुलक तेने कगच अवर्णो क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी पुलयं एवं थाय. सं. वृध धातुने अवर्द्धप्र प्रायोणिग ऋवर्ण स्यात् रत्कच्चावर्द्धाढः अनादौ० द्वितीय० णरहेदावावे वर्त्तमाना ए सूत्रोथी वडेति रूप थाय. दा ए धातु आपवामां प्रवर्त्तै. तेने स्वराणां स्वरा बहुष्वा ह्रस्वः संयोगे ए सूत्रोथी दोदिति रूप थाय. सं. रणरणक तेने कगच अवर्णो० क्लीबे सम् मोनु० ए सूत्रोथी रणरणयं रूप थाय. सं. इदानीम् तेने एणि पन्नाहे इदानीमः ए सूत्रे एणिह रूप थाय. सं. तद् तेने डस्सस्य लोकात् कगखज ए सूत्रोथी तस्स रूप थाय. सं. गुण तेने जशशस् दीर्घः जशशसोर्लुक् ए सूत्रोथी गुणे रूप थाय. सं. तद् शब्द तेने अंत्यव्यं० दलुक् अतः सर्वादे जशशस् लोकात् ए सूत्रोर्थ तस्स रूप थाय. सं. विअन्वि ए अवधारणमां प्रवर्त्तै. विअ एवो आगम आवे. सेवादौदित्वे ए सूत्रे तेन्विअ रूप थाय. सं. कथं तेने मांसादेर्वा खघथ० नोणः अव्यय० ए सूत्रे कहणुए रूप थाय. सं. तदेव तेने स्वरेमश्च दीम् कगचज अंत्यव्यं० मोनु० ए सूत्रोर्थ एअं रूप थाय. अव्वो तह ए गाथा ठे. सं. तथा तेने वात्मयोत् वातादावदात् खघथ० अव्यय सलुक् ए सूत्रोथी तह रूप थाय. सं. तद् तेने अंत्यव्यं० दा आ मोर्णः टाणशस्येत् ए सूत्रे तेण एवं रूप थाय. सं. कृता तेने कृतोअत् कगचज अवर्णो अंत्यव्यं ए सूत्रे कया रूप थाय. सं. अस्मद् तेने अस्मदो ए सूत्रे अहयं रूप थाय. सं. यथा तेनुं पूर्ववत् जह रूप थाय. सं. किम् तेने किमकस्त्र डस्सस्स ए सूत्रोर्थ कस्स रूप थाय. सं. कथ् धातु तेने कथर्वज्ज रस्सह तृतीय व्यमिवू व्यंजनात् वर्त्तमानो ए सूत्रोथी साठेमि रूप थाय. तेनो अर्थ एवो थाय के हुं कोइनी आगल कहीश नही

अइ संज्ञावने ॥ १०५ ॥

संज्ञावने अइ इति प्रयोक्तव्यम् ॥ अइ दिअर किं न पेहसि ॥

मूल भाषांतर. अह ए अव्यय संज्ञावनामां प्रवर्ते सं. अह देवर किं न पश्यसि तेनं अह दिअर किं न पेच्छसि एवं आय. तेनो अर्थ हे दियर, तमे शुं नथी जोतां ?

॥ टुंठिका ॥

अइ अव्यय संज्ञावन ७१ अइ इति संज्ञावने ११ अव्यय अइ-देवर-एत एत् देदि कगचजेनि वलुक् आमंत्रणे स् अंत्यव्यंजन० सलुक् दि-अर । किम् अंत्यव्यंजन सलुक् मोनु० वर्गोऽन्त्यो वा न किन्न दृश दृशो पेठ दृशस्थाने पेठ वर्तमाना मिव् द्वितीयस्य सिव् सिव्स्थाने सि ॥ १० ॥

टीका भाषांतर. अइ ऐ अव्यय संज्ञावनामां प्रवर्ते बीजो अर्थ सुगम ठे तेथी मूल उपरथी जाणी लेवो.

वणे निश्चय-विकल्पानुकम्प्ये च ॥ १०६ ॥

वणे इति निश्चयादौ संज्ञावने च प्रयोक्तव्यम् ॥ वणे देमि । निश्चयं ददामि ॥ विकल्पे । होइवणे न होइ । जवति वा न जवति ॥ अनुकम्प्ये । दासो वणे नमुच्चइ । दासोऽनुकम्प्यो न त्यज्यते ॥ संज्ञावने । नत्थि वणेजं न देइ विहि-परिणामो । संज्ञाव्यते एतदित्यर्थः ॥

मूल भाषांतर. वणे ए अव्यय निश्चय, विकल्प अने अनुकंपा अर्थमां प्रवर्ते. सं. वणे ददामि तेनं वणे देमि एवं आय. एटले निश्चयथी आपुं. विकल्पनं उदाहरण-सं. भवति वणे नभवति तेनं होइ वणे न होइ एवं आय. एटले होय वा नहोय. अनुकंपानं उदाहरण-सं. दासो वणे न मुच्चति तेनं दासो वणे नमुच्चइ एवं आय. एटले अनुकंपा करवायोग्य एवो दास ठोडी देवाय नहीं. संज्ञावननं उदाहरण-सं. नास्ति वणे यत् न ददाति विधिपरिणामः तेनं नत्थि वणे जं नदेइ विहि-परिणामो एवं आय. एटले एवं कांइ नथी के जे विधिना परिणामथी न आय. अर्थात् संज्ञवे ठे. ॥ १०६ ॥

॥ टुंठिका ॥

वणे अव्यय निश्चयश्च विकल्पश्च अनुकम्प्यश्च निश्चयविकल्पानुकम्प्यं तस्मिन् ७१ वणे इति निश्चये अव्यं. वणेदेमि इत्यादिसुगमं दासोवणे नेति सुगमं मुच् अमोक्षणा मुच्च वतेक्य शपगमादीनां द्वित्वं कलुक् च व्यंजनात् त्यादीनांति इ मुच्चइ । अस्ति स्मादिना अस्तिस्थाने अ-त्थि लुक् अलुक् नत्थि । यत् आदेयोजः कगचज० मोनु० जं दा तिव् स्वराणां स्वरा दादे त्यादीनां तिइ देइ । विधिपरिणाम इ१ खघथध० धि हि अतःसेमोः विहि-परिणामो ॥ १०६ ॥

ટીકા ભાષાંતર. વળે એ અવ્યય નિશ્ચય, વિકલ્પ અને અનુકંપા અર્થમાં પ્રવર્તે. વળે દેમિ તેમાં વળે અવ્યય નિશ્ચયમાંહે. એ વાકી સુગમ છે. સં. મુચ્ ધાતુને અમોક્ષણ શપ ગમાદીનાં દ્વિત્વં કલુક્ વ્યંજનાત્ ત્યાદીનાં તિહ એ સૂત્રોચી મુચ્છહ એવું રૂપ થાય. સં. અસ્તિ તેને સ્માદિના એ સૂત્રે અત્થિ રૂપ થાય પઠી ન સાથે અલુક્ સૂત્રથી નત્થિ રૂપ થાય. સં. યત્ તેને આદેર્યોજઃ કગચજ૦ મોનુ૦ એ સૂત્રોચી જં એવું રૂપ થાય. સં. દા ધાતુને સ્વરાણાં સ્વરાઃ ત્યાદીનાં તિહ એ સૂત્રે દેહ રૂપ થાય. સં. વિધિપરિણામઃ તેને સ્વઘથ૦ અતઃસેડોઃ એ સૂત્રે વિહિ-પરિણામો એવું રૂપ થાય. ॥ ૨૦૬

મળે વિમર્શે ॥ ૨૦૭ ॥

મળે ઇતિ વિમર્શે પ્રયોક્તવ્યમ્ મળે સૂરો । કિંસ્વિત્સૂર્યઃ ॥ અન્યે મન્યે
ઇત્યર્થમપીઠંતિ ॥ ૨૦૭ ॥

મૂલ ભાષાંતર. મળે એ અવ્યય વિમર્શ-(તર્કયુક્તવિચાર) અર્થમાં પ્રવર્તે. સં. મળે સૂરઃ તેનું મળે સૂરો એવું થાય. એટલે શું આ સૂર્ય છે. એવો અર્થ થાય. કેટલાએક અહિં મળે એનો અર્થ મન્યે એવો પણ થાય. એમ ઇચ્છે છે. ॥ ૨૦૭ ॥

॥ ટુંઢિકા ॥

મળે ૧૧ વિમર્શ ૭૧ સૂર ૧૧ અતઃ સેડોઃ સૂરો ॥ ૨૦૭ ॥

ટીકા ભાષાંતર. મળે એ અવ્યય વિમર્શ-વિચાર અર્થમાં પ્રવર્તે. સં. સૂરઃ તેને અતઃ-સેડોઃ એ સૂત્રથી સૂરો એવું રૂપ થાય. ॥ ૨૦૭ ॥

અમ્મો આશ્ચર્યે ॥ ૨૦૮ ॥

અમ્મો ઇત્યાશ્ચર્યે પ્રયોક્તવ્યમ્ ॥ અમ્મો કહ પારિજ્જહ ॥ ૨૦૭ ॥

મૂલ ભાષાંતર. અમ્મો એ અવ્યય આશ્ચર્ય અર્થમાં પ્રવર્તે. સં. અમ્મો કથં પાર્યતે તેનું અમ્મો કહ પારિજ્જહ એવું થાય. તેનો અર્થ તે કેવીસિતે પારપામીએ એવો થાય. ॥ ૨૦૮ ॥

॥ ટુંઢિકા ॥

અમ્મો ૧૧ આશ્ચર્યે ૭૧ કથં માંસાદેર્વા અનુસ્વારલોપઃ સ્વઘથ૦ અસ્ય
હઃ ૧૧ અવ્યયસલુક્ કહ । પારતીરણકર્મસમાપ્તૌ પાર્ ચુરાદિજ્યોણિ
ચ્ ઇવ તે ક્યશ્યતેય પ્ર૦ ઈય ઇજ્જેક્યશ્ય ક્યસ્થાને ઇજ્જા આદેશઃ ણેર-
નિટિ વિવલોપઃ લોકાત્ વ તિવ્ ત્યાદીનાં તિ ઇ પારિજ્જહ ક્યશ્યતે
ઇત્યર્થઃ ॥ ૨૦૮ ॥

ટીકા ભાષાંતર. અમ્મો એ અવ્યય આશ્ચર્યમાં પ્રવર્તે. સં. કથં તેને માંસાદેર્વા સ્વઘથ૦ અવ્યયસલુક્ એ સૂત્રોચી કહ એવું રૂપ થાય. સં. પાર ધાતુ કર્મની સમાપ્તીના

